ان اولیاء اللہ لا یموتون بل ینقلون من دار الفناء الی دار البقاء

هو الکریم

کشف المحجوب فارسی

معہ مختصر کوائف حضرت داتا گنج بخش صاحب

تصنیف لطیف حضرت اقدس برگزیدۂ زمان قطب دوران
اعلیحضرت جناب فیضمآب سید شیخ مخدوم علی ہجویری معروف بہ

داتا گنج بخش

ثم اللاہوری رضی اللہ عنہ

حسب فرمایش صاحب الصدق والیقین شیخ الہی بخش محمد جلال الدین

تاجران کتب کشمیری بازار

لاہور

بتصحیح مولینا سید احمد علی شاہ صاحب [illegible]

[illegible]

گلزار ہند سٹیم پریس لاہور میں باہتمام شیخ گلزار محمد پرنٹر چھپا

قیمت [illegible]

الفاروق

یعنی سوانحعمری جناب امیر المومنین حضرت عمرؓ جس میں جناب کے کل حالات بڑے شرح و بسط سے درج ہیں اور جناب کی اشاعت و جرنیلی کا سکہ جو کہ دنیا بھر میں جما ہوا ہے وسیع کیفیت سے تحریر ہوا ہے بلکہ حضرت امیر المومنین صاحب کی خلافت کے وقت کے پورے پورے حالات جو کہ علامہ موصوف نے تحریر فرمائے ہیں دیکھنے اور سننے سے تعلق رکھتے ہیں اس کتاب کی جتنی بھی تعریف کی جاوے کم ہے۔ کاغذ خط چھپائی اعلے قیمت رعایتی عکر

المامون

مصنفہ مولوی شبلی صاحب اس کتاب کے دو حصے ہیں پہلے میں تمہید ترتیب خلافت مامون الرشید کے حالات تعلیم و تربیت ولیعہدی تخت نشینی خانہ جنگیاں فتوحات ملکی وفات کے حالات دوسرے حصہ میں ان [illegible] کی [illegible] افضل [illegible] ہے جن سے اس عہد کے ملکی حالات اور مامون الرشید کے تمام عادات و اخلاق کا اندازہ ہو سکتا ہے ان کارناموں کی تفصیل ہے جس کی وجہ سے اس کا عہد عموماً شاہان اسلام کے عہد سے علمی حیثیت سے ممتاز فرمایا ہے۔ قیمت رعایتی ۱۲ار

دیوان حافظ

مترجم و مشرح اردو معہ مفصل سوانحعمری و فالنامہ حافظ صاحب

سبحان اللہ کہ یہ کلام مشہور خاص و عوام از لسان الغیب جناب شمس الدین محمد خواجہ حافظ شیرازی رحمہ کس بلند پایہ کا ہے صوفیان صفا کیش اسکے حرف حرف پہ وجد میں آتے ہیں اور عالمان ظاہر بین اس کے شعر شعر پہ مرتے ہیں اولیائے کرام و عظام اس کو وظیفہ سمجھتے ہیں عاشقان جہان گرد اسی کے کیے میں عمر بسر کرتے ہیں متقی و کلاہ الی اللہ اسی کتاب کے خزانہ سے اپنی جیبیں رکھتے ہیں چونکہ ہر ایک زمانہ اور ہر حال میں مختلف ایڈیشنوں میں یہی کتاب چھپتی رہی اور اپنی مقبولیت کے لحاظ سے ہاتھوں ہاتھ فروخت ہوتی رہی پس ہمنے عام اصرار اور خواہش کے مطابق اس کے اردو ترجمہ و شرح کیلئے ارادہ ظاہر کیا تو جناب منشی خواجہ عباد اللہ صاحب اختر بی اے امرتسری افسر خزانہ پورٹ بلیر انڈمان نے کمال لطف و شفقت سے اس اہم کام کا بیڑا اپنے ذمہ لیا اور کچھ مدت میں ترجمہ و شرح تیار کر چکے پس ہم نے بصرف زر کثیر لکھائی وغیرہ نہایت اعلی انداز سے کرا کر اعلی کاغذ پر طبع کر دیا ہے اور مفصل سوانحعمری جناب حضرت خواجہ صاحب معہ فالنامہ صحیحہ کے شروع کتاب میں ملحق کر دیا ہے گویا اب یہ سونا کندن کیا ہوا لائق خریداری خریداران ہے ہر ایک شعر کے مشکل الفاظ کا ترجمہ اور متن کے نیم حصہ صفحہ میں بڑی مبسوط شرح ہے اہل کمال حضرات نے ہماری اس گرانقدر خدمت کی داد دی ہے اور اب یہ کتاب دست بدست فروخت ہو رہی ہے امید ہے کہ بہت جلد دوسرے ایڈیشن کی ضرورت پڑیگی شائقین کو بہت جلد درخواستیں بھیجکر فائدہ اٹھانا چاہیے ورنہ موقع نکل جانے کے بعد افسوس ہوگا۔ باوجود ان تمام خوبیوں کے قیمت صرف (للعہ)

شیخ الٰہی بخش محمد جلال الدین تاجران کتب

لاہور

المشتہر شیخ الٰہی بخش محمد جلال الدین تاجران کتب بازار کشمیری لاہور

إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا يَمُوتُونَ بَلْ يَنْقَلِبُونَ مِنْ دَارِ الْفَنَاءِ إِلَى دَارِ الْبَقَاءِ

هو الکریم

کشف المحجوب فارسی

تصنیف لطیف حضرتِ اقدس برگزیدۂ زمان قطبِ دوران
اعلیٰ حضرت جنابِ فیضمآب سید شیخ مخدوم علی ہجویری معروف بہ

داتا گنج بخش

رضی اللہ عنہ
ثم اللاہوری

حسبِ فرمایش صاحبِ الصدق و الیقین شیخ الٰہی بخش محمد جلال الدین

بتصحیح مولانا سید احمد علیشاہ صاحب پروفیسر اسلامیہ کالج و خطیب مسجد شاہی لاہور

تاجران کتب کشمیری بازار

لاہور

و کتابت فقیر حبیب اللہ نقشبندی فاضل ... وارد کشمیری بازار لاہور

سنہ ۱۳۴۲ھ سنہ ۱۹۲۳ء

در مطبع اسلامیہ سٹیم پریس لاہور باہتمام مولوی عبد الرشید منیجر مطبوع گردید

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

ربنا آتنا من لدنک رحمۃً وھیّئ لنا من امرنا رشدا ۔ الحمد للہ الذی کشف لاولیائہ بواطن ملکوتہ وفتح لاصفیائہ سرائر جبروتہ واراق دم المحبین بسیف جلالہ واذاق سرّ العارفین بروح وصالہ ھو المحیی موات القلوب بانوار ادراک عظمتہ وکبریائہ و المنعش لھا براحۃ روح المعرفۃ بنشر اسمائہ والصلوۃ علی رسولہ محمد وآلہ واصحابہ وازواجہ

قال علی بن عثمان بن علی الجلابی الغزنوی ثم الھجویری رضی اللہ عنہ کہ طریق استخارہ سپردم واغراضیکہ بنفس باز میگشت از دل سپردم و بحکم استدعاء تو اسعدک اللہ تعالیٰ قیام کردم و بر تمام کردن مرادت ازین کتاب عزم تمام کردم مر این کتاب را **کشف المحجوب** نام کردم و مقصودت معلوم گشت و سخن اندر غرضت اندرین کتاب مقسوم گشت و من از خداوند تعالیٰ استعانت و توفیق خواہم اندر اتمام این کتاب و از حول و قوت خود تبری کنم اندر گفتار و کردار و باللہ التوفیق

فصل - آنچہ اندر ابتدای کتاب نام خود ثبت کردم مراد اندر آن دو چیز بود یکے نصیب خاص و دیگر نصیب عام و آنچہ نصیب عام بود آنست کہ چون جہلۂ این علم کتابے بینند نو کہ مصنف آن بچند جاے مثبت نباشد نسبت آن کتاب بخود کنند و مقصود مصنف از آن بر نیاید کہ مراد از جمع و تالیف و تصنیف کردن بجز آن نباشد کہ نام مصنف بدان کتاب زندہ باشد و خوانندگان و متعلمان وی را دعا نیکو کنند کہ مرا این حادثہ افتاد و بدو بار یکے آنکہ دیوان شعرم کسے بخواست و باز گرفت و اصل نسخہ جز آن نبود آن جملہ را بگردانید و نام من از سر آن بیفگنید و رنج من ضائع گردانید تاب اللہ علیہ و دیگر کتابے تالیف کردم اندر طریق تصوف عمرہ اللہ نام آن منہاج الدین یکے از مدعیان رکیک کہ گراے گفتار نام او نکند نام من از سر آن پاک کرد و بنزدیک عوام چنان نمود کہ آن وے کردہ است

هر چند خواص بران قول وی خندیدندی تا خداوند تعالی بی برکتی آن بدو رسانید نامش از دیوان طلاب درگاه خود پاک گردانید اما آنچه نصیب خاص بود آنست که چون کتابی بینند و دانند که مؤلف آن بدان فن و علم عالم بوده است و محقق رعایت حقوق آن بهتر کنند و بر خواندن آن و یاد گرفتن آن مجدتر باشند و مراد خواننده و صاحب کتاب ازان بهتر بر آید والله اعلم بالصواب **فصل** و آنچه گفتم که طریق استخاره سپردم مراد ازان حفظ آداب خداوند بود عزّوجلّ که مر پیغامبر خود را صلی الله علیه وسلم و متابعان وی را بدین امر فرموده گفت فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ استعاذت و استخارت و استعانت جمله بمعنی طلب کردن و تسلیم امور خود بخداوند سبحانه تعالی باشد و نجات از آفتهای گوناگون و صحابهٔ پیغامبر صلعم روایت آورده اند که پیغامبر صلی الله علیه وسلم ما را استخاره اندر آموختی چنانکه قرآن پس چون بنده بداند که خیریت امور اندر کسب و تدبیر وی بازبسته نیست که صلاح بندگان خداوند تعالی بهتر داند و خیر و شر وی که به بنده رسد بمقدر است جز تسلیم چاره وی باشد مر قضا را و یاری خواستن از وی تا شر نفس و امارگی آن از بنده دفع کند اندر کل افعال و احوال وی و خیریت و صلاح وی را بدو ارزانی دارد پس باید که اندر بدو همه اشغال بنده استخاره کند تا خداوند تعالی وی را از خطا و خلل و آفت و زلل آن کار نگاه دارد و بالله التوفیق **فصل** و آنچه گفتم که اغراض که بنفس خود باز گشت از دل ستردم مراد آن بود که اندر هر کاری که غرض نفسانی اندر آید برکت ازان کار برخیزد و دل از طریق مستقیم بمحل اعوجاج و مشغولی اندر افتد و آن از دو حال بیرون نباشد یا غرض برآید یا بر نیاید اگر غرضش بر آید هلاک وی اندران بود و در دوزخ را کلید بجز تحصیل مراد نفس نیست و اگر غرض بر نیاید بار وی پیشتر ازان از دل سترده باشد که نجات وی اندران بود و کلید در بهشت بجز منع نفس از اغراض وی نیست چنانکه خداوند تعالی گفت وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى و اغراض نفسانی اندر امور آن بود که بنده اندر کاری که میکند بجز خوشنودی خداوند تعالی باشد و نجات نفس از عقوبت طلب کند و در جملهٔ رعونات نفس را حدی پیدا نباشد و تعبیهای وی اندران ظاهر شود و اندرین کتاب بجایگاه خود بابی اندرین معنی بیاید انشاء الله تعالی **فصل** آنچه گفتم که بحکم استفهام تو قیام کردم و بر تمام کردن مراد تو ازین کتاب عزم تمام کردم مراد ازان این بود که مرا اهل سوال دیدی و واقعهٔ خود از من پرسیدی و ازین کتاب از من اندر خواستی و مراد تو ازان فائده بود لامحاله بر من واجب شد حق سوال تو

گذاردن و چوں اندر حالِ تمامیِ حق سوالت پرسیدم و عزمے تمام بالیست و نیتے کہ تمام کنم تا اندر حالِ ابتدائے
کتاب و نیت تمام کردن آں حکم وجوب آں از الحکم وجواب اداکردم و قصدِ بندہ چوں بابتداءِ عمل وے بہ نیت مقرون
بود اگرچہ ویرا اندراں عمل خلل پدیدار آید بندہ براں معذور باشد و ازاں بود کہ پیغامبر صلعم گفت نِیَّۃُ الْمُؤْمِنِ
خَیْرٌ مِّنْ عَمَلِہٖ نیت کردن بابتداءِ عمل بہتر از ابتدا کردنِ عمل بے نیت و نیت را اندر کارہا سلطانے عظیم است
و برہانِ صادق کہ بندہ بہ یک نیت از حکمے بحکمے دیگر شود بے آنکہ بظاہرش اثرے پدیدار آید ہمچنانکہ مردِ مسافر
کہ بشہرے در آید و مدتے بباشد مقیم نگردد* مانندِ ایں بسیار است پس نیتِ خیرات اندر ابتداءِ عمل گذاردن حق
آں باشد واللہ اعلم

فصل

و آنچہ گفتم کہ مر ایں کتاب را کشف المحجوب نام کردم مراد آں بود کہ تا نام کتاب
ناطق باشد بر آنچہ اندر کتاب است مر گروہے را کہ بصیرت بود چوں نامِ کتاب بشنوند دانند کہ مراد ازاں چہ بودہ است
و بدانکہ ہمہ عالم از لطیفہ تحقیق محجوب اند بجز اولیاءِ خدائے عزوجل و عزیزانِ درگاہش و چوں ایں کتاب اندر
بیانِ راہِ حق بود و شرحِ کلماتِ تحقیق و کشفِ حجابِ بشریت جز ایں نام ورا اندر خور نبود و بحقیقت کشفِ ہلاک
محجوب باشد ہمچنانکہ حجاب ہلاک مکاشف یعنی چنانکہ نزدیک طاقتِ دوری ندارد و دور ہم طاقتِ نزدیکی ندارد
چوں جانورے کہ از سرکہ خیزد اندر ہرچہ افتد بمیرد و آنچہ از چیزہائے دیگر خیزد اندر سرکہ ہلاک شود و طریقِ سپردنِ معانی
دشوار باشد جز بر آنکہ ویرا برائے آں آفریدہ بود پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم کُلٌّ مُّیَسَّرٌ لِّمَا خُلِقَ لَہٗ و خدائے
عزوجل ہر کسے را برائے چیزے آفریدہ است و طریقِ آں بروے سہل گردانیدہ اما حجاب دو است یکے حجابِ
رینی و ایں ہرگز برنخیزد و دیگر حجابِ غینی و ایں زود برخیزد و بیانِ ایں آں بود کہ بندہ باشد کہ ذاتِ وے حجابِ
حق باشد تا یکساں باشد بنزدیکِ وے حق و باطل و بندہ بود کہ صفتِ وے حجابِ حق باشد و پیوستہ طبع و سرّش حق
میطلبد و از باطل میگریزد و پس حجابِ ذاتی کہ آں رینی است ہرگز برنخیزد و معنی رین و ختم و طبع یکے
بود چنانکہ خدا تعالیٰ گفت کَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰی قُلُوْبِھِمْ مَّا کَانُوْا یَکْسِبُوْنَ آنگاہ حکم ایں ظاہر کرد و گفت کہ
اِنَّ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا سَوَآءٌ عَلَیْھِمْ ءَاَنْذَرْتَھُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْھُمْ لَا یُؤْمِنُوْنَ آنگاہ علتش بیان کرد کہ خَتَمَ
اللّٰہُ عَلٰی قُلُوْبِھِمْ و حجابِ صفتی کہ آں غینی بود روا باشد کہ وقتے دوں و وقتے برخیزد چہ تبدیلِ ذات اندر
حکمِ غریب و بدیع باشد و اندر عین ممکن اما تبدیلِ صفت چنانکہ ہست روا باشد و مشائخ ایں قصہ را
دریں معنی رین و غین اشارات لطیف است چنانکہ جنید گوید رحمۃ اللہ علیہ الرین من جملۃ الوطنات
و الغین من جملۃ الخطرات رین از جملہ وطنات است و غین از جملہ خطرات وطن پائدار بود و خطر طاری

* چوں نیتِ اقامت کند بے آنکہ بظاہر حرکتے از وے بوجود آید مقیم گردد م

[illegible]

چنانچه از هیچ سنگ آئینه نتوان ساخت اگرچه صقالان بسیار مجتمع گردند و باز چون آئینه زنگ گرد بمصقله صافی شود از آنچه تاریکی اندر سنگ اصلی است و روشنائی اندر آئینه اصلی چون اصل پایدار بود آن صفتِ عاریتی را بقا نباشد پس من این کتاب آنرا ساختم که صقالِ دلها بود که اندر حجابِ غین گرفتار باشند و مایهٔ نورِ حق اندر دل شان موجود باشد تا ببرکتِ خواندنِ این کتاب آن حجاب برخیزد و بحقیقتِ معنی راه یابند و باز آنانکه هستی ایشانان را عجنت از انکارِ حق و از ارتکابِ باطل بود هرگز راه نیابند بشواهدِ حق و ازین کتاب مر ایشان را هیچ فائده نباشد والحمد لله علی نعمة العرفان

فصل اما آنچه گفتم مقصودت معلوم شد و سخن اندر غرضت اندرین کتاب مقسوم شد مراد ازین قبول آن بود که تا مسئول را مقصودِ سائل معلوم نگردد مرادِ سائل محصول نگردد که سوال از اشکال کنند و چون بجواب اشکال حل نشود فائده ندهد و حلِ اشکال جز بمعرفتِ اشکال نتوان کرد و آنچه گفتم سخن اندر غرضت مقسوم شد یعنی سوال مر جمله را جواب بر جمله باشد چون سائل بر جمله درجات و اخواتِ سوالِ خود عالم بود و باز مبتدی را تفصیل حاجت باشد و اقسامِ بیان و حدودِ آن خاصه که غرضِ تو اسعدک الله اندرین آن بوده است که تا تفصیل دهم و کتابی سازم از سوالِ تو و بالله التوفیق

فصل و آنچه گفتم که من از خداوند تعالی توفیق و استعانت خواهم مراد آن بود که بنده را ناصر بجز خداوند نباشد که وی را بر خیرات نصرت کند و توفیق زیادت دهدش و حقیقتِ توفیق موافقتِ تائیدِ خداوند بود بالفعل بنده اندر اعمالِ ثواب و کتاب و سنت بر وجودِ صحتِ توفیق ناطق است و امت مجتمع بجز گروهی از معتزله و قدریان که لفظِ توفیق را از کل معانی خالی گویند و گروهی از مشایخ این طریقت گفته اند که التوفیق هو القدرة علی الطاعة عند الاستعمال چون بنده خداوند را مطیع باشد از خداوند بدو زیادت بود و قوت افزون تر از آنچه پیش از آن بوده باشد و در جمله حالاً بعد حال آنچه میباشد از سکون و حرکاتِ بنده جمله فعل و خلقِ خدا است پس آن قوتی را که بنده بدان طاعت کند توفیق خوانند و این کتاب جایگاهِ این مسئله نیست که مراد ازین چیزی دیگر است و باز گشتم بسرِ مقصودِ تو ان شاء الله عز و جل و پیش از انکه بر سرِ سخن شوم نخست سوالِ ترا بعینه بیارم و از انجا بابتدای کتاب پیوندم و بالله التوفیق

صورت السوال قال السائل و هو ابو سعید بیان کن مرا اندر تحقیقِ طریقت تصوف و کیفیتِ مقاماتِ ایشان و بیان مذاهب و مقالاتِ آن و اظهار کن مرا رموز و اشاراتِ ایشان و چگونگی محبتِ خداوند عز و جل و کیفیتِ اظهارِ آن بر دلها و سببِ حجابِ عقول از کنهِ ماهیتِ آن و نفرتِ نفوس از حقیقتِ آن و آرامِ روح با صفوتِ آن

وآنچه بدین تعلق دارد از معاملتِ آن **وقال المسئول** وهو علی بن عثمان الجلالی الہجویری رحمۃ اللہ علیہ
بدانکه اندرین زمانهٔ ما این علم بحقیقت مندرس گشته است خاصه اندرین دیار که خلق جمله مشغولِ ہوا گشته اند
و معرض از طریقِ رضا و علمائے روزگار و مدعیانِ وقت را ازین طریقت صورت برخلافِ اصلِ آن
بسته است پس بیارید ہمت بچیزے که دستِ اہلِ زمانه با سرہا ازاں کوتاه بود بجز خواصِ حضرتِ
حق و مراد ہمه اہلِ ارادت ازاں منقطع و معرفتِ ہمه اہلِ معرفت از وجودِ آں معزول خاص و عام
خلق ازاں بعبارتِ آں بسنده کار گشته و مر حجابِ آنرا بجان و دل خریدار گشته و کار از تحقیق بتقلید
افتاده و تحقیق روئے خود از روزگارِ ایشاں بپوشیده و عوام بداں بسنده کرده گویند که ما حق را
ہمے بشناسیم و خواص بداں خورسند شده که اندر دل تمنا یابند و اندر نفس حاجتے و اندر صدر میلے بداں
سرائے از سرِ مشغولی گویند که ایں شوقِ رویت است و با حسن اندیشه که بدل آید حرقتِ محبت و
مدعیاں بدعوئے خود از کل معانی باز مانده اند و مریداں از مجاہده دست باز داشته و ظنِ معلومِ خود را
نام مشاہده کرده و من پیش ازیں کتب ساختم اندریں معنی جمله ضایع شده مدعیانِ کاذب بعضی سخن
ازاں مر صیدِ خلق را برچیدند و دیگر را بشستند و ناپدیدار کردند ازانچه صاحبِ طبع را سرمایۂ حسد و انکار
نعمتِ خداوند باشد و گروہے دیگر نوشتند اما برنخواندند و گروہے دیگر بخواندند اما معنی ندانستند
و بعبارتِ آں بسنده کردند که تا بنویسند و یاد گیرند و گویند که ما علمِ تصوف و معرفت میگوییم و ایشاں
اندر عینِ نکرت اند و ایں جمله ازاں بود که ایں معانی کبریتِ احمر است و آں عزیز باشد و چوں
بیابندش کیمیا بود و دانگ سنگے از وے بسیار مس و روے را زرِ سرخ گرداند و فی الجمله ہر کس آں داروٗ
طلبد که موافقِ دردِ وے باشد بجز آں نبایدش چنانکه یکے گوید از بزرگان **شعر** لِکُلِّ مَنْ فِیْ فُؤَادِہٖ وَجَعٌ
یَطْلُبُ شَیْئًا یُوَافِقُ الْوَجَعَا کسے را که داروئے علتِ وے حقیرترین چیزہا بود ویرا در و مرجان نباید تا
بشلیثا و دواءالمسک آمیزندش و ایں معنی عزیزتر ازانست که ہر کسے را ازاں نصیب باشد و پیش (شلیثا)
ازیں جہال ایں علم با کتبِ مشائخ ہمیں کردند چوں آں خزانہائے اسرارِ خداوند بدستِ ایشاں
افتاد معنی آں ندانستند بدستِ کلاه دوزانِ جاہل فگندند و بمجلدانِ ناپاک دادند تا آنرا استرِ کلاه
و جلدِ دواوینِ شعرِ ابونواس و ہزلِ جاحظ گردانیدند و لامحاله چوں بازِ ملک بر دیوارِ سرائے پیره زنے
نشیند پر و بالش ببرند و خداوند عزوجل ما را اندر زمانه آفریده است که اہلِ آں ہوا را شریعت نام کرده اند

و طلب جاه و ریاست و تکبر را عز و علم و ریا را خلق را خشیت و نهان داشتن کینه را اندر دل حلم
و مجادله را مناظره و محاربت و سفاهت را عظمت و نفاق را زهد و تمنی را ارادت و هذیان طبع را معرفت
و حرکات دل و حدیث نفس را محبت و الحاد را فقر و جحود را صفوت و زندقه را فنا و ترک شریعت
پیغامبر صلی الله علیه وسلم را طریقت و آفت اهل زمانه را معاملت نام کرده اند تا ارباب معانی اندر
میان ایشان مهجور گشته اند و ایشان غلبه گرفته چنانکه اندر فطرت اولی اهلبیت رسول الله صلی الله
علیه وسلم با آل مروان چگونه نیکو گفته است آن شاه اهل حقایق و برهان تحقیق و دقایق ابوبکر الواسطی رحمة الله علیه
اُبْتُلِیْنَا بِزَمَانٍ لَیْسَ فِیْهِ اٰدَابُ الْاِسْلَامِ وَلَا اَخْلَاقُ الْجَاهِلِیَّةِ وَلَا اَحْکَامُ ذِی الْمُرُوَّةِ و شبلی گوید
متنبی راست موافق این شعر بجا الله فِی الدُّنْیَا مُنَاخُ الرَّاکِبِ ؛ فَکُلُّ بَعِیْدِ الْهَمِّ فِیْهَا مُعَذَّبٗ

فصل بدان قواک الله که یافتم این عالم را محل اسرار خداوند و مکونات را موضع ودایع وی
و مثبتات را جایگاه لطائف آن اندر حق دوستانش و جواهر اعراض و عناصر و اجرام و اشباح و طبایع
جمله حجاب آن اسرار اند و اندر محل توحید اثبات این هر یک شرک باشد پس خداوند تعالی این عالم را اندر
محل حجاب بداشته است تا طبایع هر یک اندر عالم خود بفرمان وی طمانیت یافته اند و بوجود خود از توحید حق
محجوب گشته و ارواح اندر عالم امتزاج وی مغرور گشته و بمقارنت آن از محل خلاص خود دور مانده تا اسرار
ربانی اندر حق عقول مشکل شده است و لطایف قرب اندر حق ارواح پوشیده گشته تا آدمی اندر غفلت
بهستی خود محجوب گشته است و اندر محل خصوصیت بحجاب خود معیوب چنانچه خداوند تعالی گفت وَالْعَصْرِ
اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِیْ خُسْرٍ و نیز گفت اِنَّهٗ کَانَ ظَلُوْمًا جَهُوْلًا و رسول گفت صلی الله علیه وسلم خَلَقَ اللّٰهُ
الْخَلْقَ فِیْ ظُلْمَةٍ ثُمَّ اَلْقٰی عَلَیْهِمْ نُوْرًا پس این حجاب و برا اندر عالم مزاجش افتاده است بتعلق طبایع بدو و
بتصرف عقل اندر وی تا لاجرم بجهلی بسند کار شده است و مر حجاب خود را از حق بجان خریدار آمد و از آنچه
از جمال کشف بی خبر است و از تحقیق سریت ربانی معرض و بر محل ستوران آرمیده و از محل نجات
خود رمیده بوی توحید ناشنیده و جمال احدیت نادیده و ذوق توحید ناچشیده و بترکیب از تحقیق
مشاهده باز مانده و بحرص دنیا از ارادت خداوند رجوع کرده و نفس حیوانیت بی حیات ربانی مر ناطقه
را مقهور کرده تا حرکات و طلبش جمله اندر نصیب حیوانیت مقرر شده است و جز خوردن و خفتن و متابع شهوات
بودن هیچ چیز نداند خداوند عز و جل مر دوستان خود را ازین جمله اعراض فرمود و گفت ذَرْهُمْ یَاْکُلُوْا

يَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ از آنچه سلطانِ طبعِ ایشان سرِّ حق را بر ایشان پوشیده بود و بجائے عنایت و توفیق اندر حقِ ایشان خذلان و حرمان آمده تا جمله متابع نفسِ اَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ گشتند کہ آں حجابِ اعظم است و منبع سوء و شر چنانکه خدایتعالیٰ گفت اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ اکنوں من ابتدا کنم و مر مقصود ترا اندر مقامات و حجب پیدا کنم و با بیانِ لطیف مر آنرا بسوط گردانم و عبارات اہلِ صنایع را شرح دہم و لختے از کلامِ مشائخ بداں پیوندم و از غرر حکایات مر ترا مددے کنم تا مرادِ تو برآید و آنکه نیز اندریں علم نگرد از علمائے ظاہر و غیرِ آں بداند که طریقهٔ تصوف را اصلی قویست و فرعی مثمر و جمله مشائخ ایشان از اہلِ علم بوده اند و جمله مریداں را بر آموختنِ علم باعث بوده اند و بر مداومت کردن بر آں ایشانرا حریص داشته اند و ہرگز متابع لہو و ہزل نبوده اند و طریق لغو نسپرده از پس آنکه بسیارے از مشائخِ طریقت علمائے ایشاں اندراں معانی تصانیف ساختہ اند بعباراتِ لطیف از خواطرِ ربانی خود براہین نموده اند و باللہ التوفیق

الباب الاوّل فی اثبات العلم

خداوند تعالیٰ گفت اندر صفتِ علما اِنَّمَا یَخْشَی اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ پیغمبر گفت طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيْضَةٌ عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ وَّمُسْلِمَةٍ و نیز گفت صلی اللہ علیہ وسلم اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّيْنِ و بدانکہ علم بسیار است و عمر کوتاه و آموختنِ جمله علوم بر مردم فریضه نیست چوں علمِ نجوم و طب و علمِ حساب و صناعتہائے بدیع و آنچہ بدیں ماند مگر ازیں ہریک بداں مقدار کہ بشریعت تعلق دارد از نجوم شناختن اوقات را اندر شب و طب مر احتما را و حساب مر فرائض را و مدت عدت را و آنچہ بدیں ماند پس فرائض علم چندانست کہ بداں عمل درست باشد کہ حق تعالیٰ بداں ذم کرد کسانے را کہ علوم بے منفعت آموزند کقولہ عزوجل وَيَتَعَلَّمُوْنَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ و رسول ؐ زنہار خواست و گفت اَعُوْذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَّا يَنْفَعُ پس بدانکہ باندکے از علم عمل بسیار بتواں کرد و باید کہ علم مقرون عمل باشد کہ رسول گفت علیہ السلام اَلْمُتَعَبِّدُ بِلَا فِقْهٍ كَالْحِمَارِ فِي الطَّاحُوْنَةِ متعبدان بے فقہ را بخرِ خراس مانند کرد کہ ہر چند مے گردند بر پے نخستیں باشند و ہیچ راهِ شاں رفتہ نیاید و از عوام دیدم گروہے کہ علم را بر عمل فضل نہادند و گروہے عمل را بر علم و ایں ہر دو باطل است از آنچہ عمل بے علم خود عمل نباشد کہ عمل آنگاہ عمل گردد کہ موصول بعلم بود تا بنده بداں مر ثواب حق را مستوجب گردد چوں نماز کہ تا نخست علم ارکانِ طہارت نبود

و علم شناختن آب و علم معرفت قبله و علم کیفیت نیت و ارکان نماز نماز نبود پس چون عمل بغیر علم بے عمل
گروه چگونه جاهل آن را ازین جدا کنند و آنانکه علم را بر عمل فضل نهاده اند هم محالست که علم بے عمل علم
نباشد چنانکه خدا تعالیٰ میگوید نَبَذَ فَرِیْقٌ مِّنَ الَّذِیْنَ اُوْتُوا الْکِتٰبَ کِتٰبَ اللّٰهِ وَرَآءَ ظُهُوْرِهِمْ کَاَنَّهُمْ لَا یَعْلَمُوْنَ ما
نام عالم بے عمل از عالمان نفی کرد از آنچه آموختن و یاد داشتن و یاد گرفتن آن جمله نیز عمل بود و از آنست که
بنده بدان ثنابست و اگر علم عالم بالفعل و کسب او نبودے او را ازاں هیچ ثواب نبودے و این سخن دو
گروه است یکے آنانکه نسبت بعلم کنند مر جاه خلق را و طلب معاملت آن ندارند و به تحقیق علم نرسیده باشند
عمل را ازاں جدا کنند و نه علم دانند و نه عمل تا جاهلے میگوید که قال نباید کار حال باید و دیگرے گوید که عمل باید
علم نباید و از ابراهیم ادهم رضی الله عنه مے آید که گفت سنگے دیدم در راه افگنده و بر آں نبشته بود که مرا بگردان
و برخواں پس بگردانیدمش بر آں نوشته بود که اَنْتَ لَا تَعْمَلُ بِمَا تَعْلَمُ فَکَیْفَ تَطْلُبُ مَا لَا تَعْلَمُ تو بعلم خود عمل نکنی
محال باشد که نا دانسته را طلب کنی یعنی کار بند آں باشد که دانی تا برکت آں نا دانسته نیز بدانی و انس بن
مالک رضی الله عنه گوید که همة العلماء الدرایة و همة السفهاء الروایة از آنچه اخواة جهل از علما منتفی
باشد و آنکه از علم جاه و عز دنیا طلبد نه عالم بود که طلب جاه و عز دنیا از اخوات جهل است و هیچ درجه نیست اندر
مرتبهٔ علم ازاں بلندتر که چوں آں نباشد هیچ لطیفهٔ خداوند را نشناسد و چوں علم موجود باشد همه مقامات
و شواهد و مراتب را سزاوار بود۔ والله اعلم بالصواب۔

فصل

بدانکه علم دو ست یکے علم خداوند تعالیٰ
و دیگر علم خلق و علم بنده اندر جنب علم خداوند متلاشی بود زیرا که علم او سبحانه صفت وی ست بدو قائم
و اوصاف او را نهایت نیست و علم ما صفت ماست بما قائم و اوصاف ما متناهی اند و خداوند تعالیٰ
گفت وَمَآ اُوْتِیْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِیْلًا فی الجمله علم از اوصاف مدح است و حدش احاطة المعلوم است
و تبیین المعلوم و نیکوترین حد وے این آنست که العلم صفة یصیر الجاهل بها عالما و خداوند گفت
وَاللّٰهُ مُحِیْطٌ بِالْکٰفِرِیْنَ و نیز گفت وَاللّٰهُ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمٌ و علم او یک علم است که بداں میداند همه موجودات
و معدومات را و خلق را با وے اندراں مشارکت نیست و متجزی نه و از وے جدا نه و دلیل بر علمش
ترتیب فعلش است که فعل بحکم علم فاعل اقتضا کند پس علم وے باسرار لاحق است و باظهار محیط طالب را
باید که اعمال اندر مشاهدت وے کند چنانکه بیداند که وے اندر افعال او بیناست

حکایت

همی آرند
که اندر بصره رئیسے بود بباغ ازاں خود رفته بود چشمش بر حسن زن برزگر خود افتاد مرد را بشغلے فرستاد زن را

گفت درها در بندش گفت درها ببستم مگر یک در که نتوانستم بست گفت آن کدام در است گفت درے که میان
ما و خداوند است مرد پشیمان شد و استغفار کرد۔ و **حاتم الاصم** گفت رضی اللہ عنہ که چهار علم اختیار کردم
و از همه علمهاے عالم برستم گفتند کدام است آن گفت یکی آنکه بدانستم که مرا رزقی است مقسوم که زیادت
و کم نشود از طلب زیادت برآسودم و دیگر آنکه بدانستم که خدای را بر من حقی است که جز من کسے دیگر نتواند
گزارد بباداے آن مشغول گشتم و دیگر آنکه دانستم که مرا طالبے است یعنی مرگ که از و نتوانم گریخت آنرا بساختم
و چهارم آنکه دانستم که مرا خداوندیست مطلع بر من از وے شرم داشتم و از ناکردنی دست باز داشتم
و چون بنده عالم بود که خداوند بدو ناظر است کارے نکند که از و شرم دارد بقیامت **فصل** اما علم بنده
باید که اندر امور خداوند و معرفت وے باشد و فریضه بر بنده علم وقت باشد و آنچه بر موجب وقت بکار آید
ظاهر و باطن و آن بر دو قسم است یکی قسمت اصول است و دیگر قسمت فروع۔ ظاهر اصول قول شهادت و باطنش
تحقیق معرفت و ظاهر فروع ورزش معاملت و باطنش تصحیح نیت و قیام هر یک ازین بے دیگرے محال باشد
ظاهر بے حقیقت باطن نفاق بود و باطن بے ظاهر زندقه و ظاهر شریعت بے باطن نقص بود و باطن بے ظاهر
هوس پس علم حقیقت را سه رکن است یکے علم بذات خداوند تعالیٰ و وحدانیت وے و نفی تشبیه از وے
و دیگر علم بصفات خداوند تعالیٰ و احکام آن و سه دیگر علم با فعال و حکمت وے۔ و علم شریعت را نیز سه رکن است
یکے کتاب و دیگر سنت و سه دیگر اجماع امت و دلیل بر علم با ثبات ذات و صفات و افعال خداے عز و جل
قول اوست فَاعْلَمْ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ و نیز گفت وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰىكُمْ و نیز گفت اَلَمْ تَرَ اِلٰى
رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ و نیز گفت اَفَلَا يَنْظُرُوْنَ اِلَى الْاِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ و مانند این آیات بسیار است
که جمله دلائل اندر بر نظر کردن افعال وے تا بدان صفات فاعل را بشناسی و نیز گفت رسول علیه السلام
مَنْ عَلِمَ اَنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى رَبُّهٗ وَاَنِّىْ نَبِيُّهٗ حَرَّمَ اللّٰهُ تَعَالٰى لَحْمَهٗ وَدَمَهٗ عَلَى النَّارِ اما شرط علم بذات خداوند تعالیٰ
آنست که عاقل و بالغ بداند که حق تعالیٰ موجود است اندر قدم بذات خود و بے حد و حد و د است و اندر
مکان و جهت نیست و ذاتش موجب آفت نیست از خلقش مانند نیست و ویرا زن و فرزند نیست
و هر چه اندر وهم تو صورت گیرد و اندر خرد اندازه بندد وے آفریدگار آنست و دارنده و پروردگار آن قوله تعالیٰ
لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْبَصِيْرُ اما علم بصفات وے آنست که بدانی که وے را صفاتیست
بدو موجود که آن نه وے است و نه جزو وے بدو موجود و بدو قایم است و ویرا دایم است آن صفات چون علم و

قدرت و حیات و ارادت و سمع و بصر و کلام و بقا چنانکہ خدا تعالیٰ گفت اِنَّهٗ عَلِیْمٌ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ و نیز گفت وَاللّٰهُ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ و نیز گفت وَهُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ و نیز گفت فَعَّالٌ لِّمَا یُرِیْدُ و نیز گفت هُوَ الْحَیُّ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ و نیز گفت قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْکُ اما علم باثباتِ افعالِ وے آنست کہ بدانی کہ وے آفریدگارِ خلقانست و خالقِ افعالِ ایشان چنانچہ گفت وَاللّٰهُ خَلَقَکُمْ وَمَا تَعْمَلُوْنَ عالم نابود بفعلِ وے ہست شدہ است مقدرِ خیر و شر است و خالقِ نفع و ضر است چنانکہ گفت اَللّٰهُ خَالِقُ کُلِّ شَیْءٍ و دلیل بر اثباتِ احکامِ شریعت آنست کہ بدانی کہ از خداوند تعالیٰ بما رسولان آمدند با معجزہ ہائے ناقضِ عادات و رسولِ ما محمد علیہ السلام حق است و ویرا معجزات بسیار است و آنچہ ما را خبر دادہ است از غیب و عین جملہ حق است رکنِ اول از شریعت کتاب است چنانکہ گفت عزّ من قائل فِیْهِ اٰیَاتٌ مُّحْکَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْکِتَابِ و دیگر سنت است چنانکہ گفت وَمَآ اٰتٰکُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا و سیوم اجماعِ امت است چنانکہ رسول گفت علیہ السلام لَا تَجْتَمِعُ اُمَّتِیْ عَلَی الضَّلَالَةِ عَلَیْکُمْ بِالسَّوَادِ الْاَعْظَمِ و در جملہ احکامِ حقیقت بسیار است اگر کسے خواہد تا جملہ را جمع کند نتواند از آنچہ لطائفِ خداوند را عزّ اسمہ نہایت نیست

فصل

بدانکہ گروہے اند از ملاحدہ لعنہم اللہ کہ ایشان را سوفسطائیان گویند و مذہبِ ایشان آنست کہ ہیچ چیز علم درست نیاید و علم خود نیست گوئیم با ایشان کہ این دانش کہ میدانید کہ ہیچ چیز علم درست نیست درست ہست یا نہ اگر گویند ہست علم را اثبات کردند و اگر گویند کہ نیست پس چیزے کہ درست نباشد آنرا معارضہ کردن محال بود و با آنکس سخن گفتن از خرد نبود و گروہے از ملاحدہ کہ تعلق بدین طائفت دارند ہمین گویند کہ علمِ ما بہیچ چیز درست نیاید پس ترکِ علم ما را تمامتر از اثباتِ آن باشد و این از حمق و جہالتِ ایشان بود کہ ترکِ علم از دو بیرون نبود یا بعلمے بود یا بجہلے پس علم مر علم را نفی نکند و ضد نیاید و بعلم ترکِ علم محال بود پس ماند آنجا جہل و چون درست شد کہ نفیِ علم جہل بود و ترکِ او بجہل بود و جاہل مذموم باشد و جہل قرینۂ کفر و باطل بود کہ حق را بجہل تعلق نبود و این خلافِ جملہ مشائخ است و چون این قول را جملہ مردمان بشنیدند و برین ارتکاب کردند گفتند کہ مذہبِ جملہ اہلِ تصوف اینست و روشِ شان چنین تا اعتقادِ شان مشوش گشت و از تمیز کردنِ حق از باطل باز ماندند و ما امروز جملہ را بخداوند تسلیم کردیم تا اندر ضلالتِ خود ہمی باشند اگر دین گریبانِ ایشان گیرندے تصرف بہتر ازین کنندے و حکم رعایت را از دست ندادندے و اندر دوستانِ حق بدین چشم ننگرندے و احتیاطِ روزگارِ خود نیکو ازین

کنندے اگر قومے از ملاحده تعلق بدیں احرار کردند تا بجمالِ ایشاں از آفتہائے خود رستگار گردند و اندر سایهٔ
عزّ ایشاں زندگانی کنند چرا باید که ہمه را با ایشاں قیاس کنند و اندر معاملتِ ایشاں مکابره عیاں
بر دست گیرند و قدر ایشاں اندر زیر پائے آرند و مصنف گوید که مرا با یکے از منتسبانِ علم که کلاهِ رعونت
را عزّ علم نام کرده بود و متابعتِ ہوا را سنتِ رسول و موافقتِ شیطان را سیرتِ ائمه مناظره ہمیرفت
اندر میانه گفت ملاحده دوازده گروه گشتند یک گروه از ایشاں در میانِ متصوّفه اند گفتم اگر یک گروه
در میانِ ایشاں اند یازده گروه در میانِ شما اند و ایشاں از یک گروه خود را بہتر از آں توانند نگاه داشتن
که شما از یازده امّا ایں جمله نتیجهٔ فطرتہائے زمان است و آفتہا که پیدا آمده است و خداوند تعالیٰ پیوسته
اولیائے خود را اندر میان قومے مستور داشته است و آں قوم را از جہتِ ایشاں اندر میانِ خلق
مہجور داشته و نیکو گفته است آں پیرِ پیران و آفتابِ مریدان علی بن بُندار الصَّیرَفِی رَحمَۃُ اللّٰہ
علیه فَسَادُ الْقُلُوْبِ عَلٰی حَسَبِ فَسَادِ الزَّمَانِ وَاَهْلِهِ اکنوں ما فیصله از اقاویلِ ایشاں بیاریم تا تنبیه
بود مر آنرا که در کارِ او از حق تعالیٰ عنایتے صادق است از منکران بدیں طائفه و باللّٰہ التوفیق

فصل

محمد بن فضل البلخی گوید رحمة الله علیه العلوم ثلاثة علم من الله و علم مع الله و علم بالله علم معرفت بود که ہمه انبیا
و اولیا او را بدو دانسته اند و تا تعریف و تعرّف وے نبود ایشاں وے را ندانستند از آنچه ہمه اسباب اکتساب مطلق
از حق تعالیٰ منقطع است و علمِ بنده مر معرفتِ حق را علّت نگردد که علّتِ معرفت وے ہمه ہدایت و
اعلامِ وے بود و علم من الله علم شریعت[1] بود که آں از وے بما فرمان و تکلیف است و علم مع الله علمِ
مقامات و طریقِ حق و بیانِ درجاتِ[2] اولیا است پس معرفت بے پذیرفتِ شریعت درست نیاید
و پذیرشِ شریعت بے اظہارِ مقامات راست نیاید و ابو علی ثقفی گوید رحمة الله علیه اَلْعِلْمُ حَیٰوةُ الْقَلْبِ
مِنَ الْجَہْلِ وَنُوْرُ الْعَیْنِ مِنَ الظُّلْمَةِ علم زندگی دل است از مرگ جہل و نور چشم یقین است از ظلمتِ کفر
و ہر کرا علمِ معرفت نیست دلش بجہل مرده است و ہر کرا علمِ شریعت نیست دلش بنادانی بیمار است
پس دل کفّار مرده باشد که بخداوند تعالیٰ جاہل اند و دلِ اہلِ غفلت بیمار باشد که بفرمانہائے وے جاہل اند
و ابوبکر ورّاق ترمذی گوید رحمة الله علیه مَنِ اکْتَفٰی بِالْکَلَامِ مِنَ الْعِلْمِ دُوْنَ الزُّہْدِ تَزَنْدَقَ[3] وَ
مَنِ اکْتَفٰی بِالْفِقْهِ دُوْنَ الْوَرَعِ فَقَدْ تَفَسَّقَ ہر که از علمِ توحید بعبارت آں بسنده کند و زہد نورزد

[1] شریعت جلشے یابہ در آمدن دین و راه روشن ۱۲ [2] درجات بفتحائے پایہائے بلند جمع درجه ۱۲ [3] ہر که کفایت کرد بکلام از علم بجز زہد پس بدرستیکه زندیق شد و ہر که کفایت کرد بفقه بجز ورع پس بدرستیکه فاسق شد ۱۲

زندیق شود و هر که بعلم فقه و شریعت بے ورع[1] بسنده کند فاسق گردد و مراد ازیں آنست که بے معاملت و مجاهدت تجرید توحید جبر باشد و موحد جبری قول و قدری فعل باید تا روش وے اندر میان قدر و جبر درست آید و ایں قول حقیقت آنست که آں پیر گفت رحمة الله علیه اَلتَّوْحِیْدُ دُوْنَ الْجَبْرِ وَفَوْقَ الْقَدْرِ پس هر که از علم توحید[2] بے معاملت بعبارت آں بسنده کند و از اضداد آں روئے نگرداند و زهد نورزد زندیق شود اما فقه را شرط احتیاط تقویٰ بود و هر که بعلم فقه و شریعت بے ورع بسنده و برخص و تاویلات و تعلق و شبهات مشغول گردد و بیروں از مذهب مجتهدان گردد مر آسانی را زود باشد که بفسق اندر افتد و ایں جمله از غفلت پدید آید و نیکو گفت آں شیخ المشائخ یحییٰ بن معاذ الرازی رحمة الله علیه اِجْتَنِبْ[3] صُحْبَةَ ثَلَاثَةِ اَصْنَافٍ مِّنَ النَّاسِ الْعُلَمَاءِ الْغَافِلِیْنَ وَالْقُرَّاءِ الْمُدَاهِنِیْنَ وَالْمُتَصَوِّفَةِ الْجَاهِلِیْنَ اما علمائے غافل آناں باشند که دنیا را قبلهٔ دل خود گردانیده باشند و از شرع آسانی را اختیار کرده و پرستش سلاطین و ظلمه[4] بر دست گرفته و درگاهِ ایشاں را طواف گاهِ خود ساخته و جاه خلق را محراب خود گردانیده و بغرور و زیرکی خود فریفته شده و بر دقتِ کلامِ خود مشغول شده و اندر ائمه و استادان زبانِ طعن دراز کرده و بقهر کردن بزرگانِ دین و بسخن زیادتی مشغول شده آنگاه اگر کونین را در پلهٔ ترازوئے او نهی پیدا نیاید آنگاه حقد[5] و حسد را مذهب گردانیده در جمله همه ایں علم نباشد علم صفتے بود که انواع جهل از موصوف آں بد و منتفی باشد اما قرائے مداهن آں باشد که چوں کسے فعلے بر موافقتِ هوائے وے کند اگرچه باطل بود آں فعل وے را بداں مدح گوید و چوں کسے بر مخالفتِ هوائے او کارے کند اگرچه حق بود وے را بداں ذم کند و از خلق بمعاملت خود جاه طمع دارد و بر باطلِ مر خلق را مداهنت[6] کند اما متصوف جاهل آں بود که در صحبت پیرے نبوده باشد و از بزرگے ادب نیافته بود و خود را در میانِ خلق افگنده و گوشمالِ زمانه نچشیده و بنابینائی کبودے در پوشیده و به بیحرمتی طریقِ انبساطے سپرده اندر صحبتِ ایشاں حمق و برادراں داشته باشد که جمله را چوں خود پنداردد و آنگاه طریقِ حق و باطل بروے پوشیده بود پس ایں سه گروه را که آں پیر موافق یاد کرد و مریداں را از صحبتِ ایشاں اعراض[7] فرمود مراد آں بود که ایشاں اندر دعاوی[8] خود کاذب بودند

[1] ورع بفتح پرهیزگاری و بفتح واو و کسر را پرهیزگار منتخب ۱۲ [2] توحید کم از جبر است و بالا از قدر است ۱۲ [3] کناره گیر از صحبت سه قسم از مردمان عالمان غافل و قاریان سست و صوفیان جاهل ۱۲ [4] ظلمه بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی ظالمان و ایں جمع ظالم است ۱۲ [5] حقد بالکسر بمعنی کینه و عناد ۱۲ [6] مداهنت بضم میم و فتح ها و نون ظاهر کردن بخلاف آنچه در دل باشد و در منتخب بمعنی نفاق و دروغ گفتن ۱۲ [7] اعراض بالکسر روے گردانیدن از چیزے و بالفتح متاعها و بیماریها ۱۲ غیاث [8] دعاوی بفتح اول و فتح واو جمع دعوی چنانچه فتوی و فتاوی و بکسر واو نیز درست است ۱۲ لطائف

و اندر روش ناتمام و ابو یزید بسطامی گوید رحمة الله علیه عَمِلْتُ فِی الْمُجَاهَدَةِ ثَلٰثِیْنَ سَنَةً فَمَا وَجَدْتُ شَیْئًا اَشَدَّ عَلَیَّ مِنَ الْعِلْمِ وَ مُتَابَعَتِهٖ گفت سی سال مجاهده کردم و بر من هیچ چیز سخت تر از علم و متابعت آں نیامد و در جمله قدم بر آتش نهادن بر طبع آسان تر از اں بود که بر موافقتِ علم رفتن و بر صراط هزار بار گذشتن بر دلِ جاهل آسان تر از اں بود که یک مسئله از علم آموختن و اندر دوزخ خیمه زدن دوست تر از اں بود بر فاسق که یک مسئله از علم بکار بستن پس بر تو باد علم آموختن و اندر اں کمال طلبیدن و کمال علم بنده جهل بود بعلم خداوند و باید که چنداں بدانی که بدانی نمیدانی و ایں آں معنی بود که بنده جز علم بندگی نتواند دانست و بندگی حجابِ اعظم است از خداوندے و اندریں معنے گوید۔ الْعَجْزُ[۱] عَنْ دَرْكِ الْاِدْرَاكِ اِدْرَاكٌ ؛ وَالْوَقْفُ فِیْ طُرُقِ الْاَخْیَارِ اِشْرَاكٌ ؛ آنکه نیاموزد بر جهلِ خود مصر گردد مشرک بود و آنکه بیاموزد اندر کمالِ علمِ خود ویرا معنی ظاهر شود و پندار علمش برخیزد و بداند که علمِ وے بجز عجز اندر عاقبت وے نیست که تسمیات را اندر حق معانی تاثیرے نباشد ایں عجزِ او از دریافتِ علم باشند

بابُ الفقر

بدانکه درویشی را اندر راهِ حق مرتبه عظیم است و درویشاں را خطرے بزرگ چنانکه خدائے عز و جل گفت لِلْفُقَرَاءِ[۲] الَّذِیْنَ اُحْصِرُوْا فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ لَا یَسْتَطِیْعُوْنَ ضَرْبًا فِی الْاَرْضِ یَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِیَآءَ مِنَ التَّعَفُّفِ و نیز گفت ضَرَبَ[۳] اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوْكًا لَّا یَقْدِرُ عَلٰی شَیْءٍ و نیز گفت تَتَجَافٰی[۴] جُنُوْبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ یَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَّ طَمَعًا و نیز رسول الله صلی الله علیه و سلم فقر اختیار کرد و گفت اَللّٰهُمَّ[۵] اَحْیِنِیْ مِسْكِیْنًا وَّ اَمِتْنِیْ مِسْكِیْنًا وَّ احْشُرْنِیْ فِیْ زُمْرَةِ الْمَسَاكِیْنِ و نیز گفت در روزِ قیامت خداوند تعالی گوید اُدْنُوْا[۶] مِنِّیْ اَحِبَّائِیْ فَیَقُوْلُ الْمَلٰٓئِكَةُ مَنْ اَحِبَّاۤؤُكَ فَیَقُوْلُ اللّٰهُ فُقَرَاءُ الْمَسَاكِیْنِ و مانندِ ایں آیات و اخبار بسیار است تا حدے که از مشهوری آں باثبات آں حاجت نیاید بر صحت دلائل را و اندر وقتِ پیغامبر علیه السلام فقراءِ مهاجرین بوده اند آنانکه اندر حکم آدابِ عبودیت حقتعالی و صحبتِ متابعتِ پیغمبر صلی الله علیه و سلم

---

۱ عجز از دریافتن و دریافتن یافتن است ۱۲ ۲ خیرات برائے آں فقیران است که بند کرده شده اند در راه خدا نمیتوانند سفر کردن در زمین تا تونگری پندارد ایشانرا نادان بسبب طمع نکردن ۱۲ فتح الرحمان ۳ بیان کرد خدا داستانے بنده مملوک توانائے ندارد بر هیچ چیز ۱۲ ۴ دور میمانند پهلوی ایشان از خوابگاه میخوانند پروردگار خود را ترس و امید واری ۱۲ فتح الرحمان ۵ اے بار خدایا زنده کن مرا مسکین و بمیران مرا مسکین و برانگیز ان مسکین ۱۲ ۶ نزدیک کنید بمن دوستان من پس گویند فرشتگان کدام اند دوستان تو پس گوید خدا تعالی فقیران مسلمان ۱۲

نشسته بودند اندر مسجد وی و از اشغال جمله اعراض کرده و ترک معارضه بگفته و خداوند تعالیٰ بدادن روزی خود باور داشته و توکل بروی کرده تا رسول علیه السلام مامور بوده بصحبت و قیام کردن بحق ایشان چنانکه خدای گفت قوله عزوجل وَلَا تَطْرُدِ الَّذِیْنَ یَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِیِّ یُرِیْدُوْنَ وَجْهَهٗ ونیز گفت وَلَا تَعْدُ عَیْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِیْدُ زِیْنَةَ الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا تا رسول علیه السلام ہر کجا یکے را از ایشان بدیدے گفتے مادر و پدرم فدائیان باد که خداوند تعالیٰ از برائے ایشان با من عتاب کرد پس خداوند تعالیٰ مر فقیر را رتبتے و درجه بزرگ داده است و فقرا ابدال مخصوص گردانیده تا ترکِ اسبابِ ظاہری و باطنی گفته اند و بکلیتہ بمسبب رجوع کرده تا فقرِ[1] ایشان فخرِ ایشان گشت تا برفتنِ آن نالان گشتند و بآمدنش شادان شدند و مر آنرا در کنار گرفتند و بجز آن دوست آنرا جمله خوار گرفتند اما فقرا را رسمی است و حقیقتی رسمش افلاس[3] و اضطرار است و حقیقتش اقبال اختیاری آنکه رسم دید با رسم بیارامید و چون مراد نیافت از حقیقت برمید و آنکه حقیقت یافت روے از موجودات برتافت و بفنائے کلی اندر رویت کل ببقائے کلی بشتافت[4] مَنْ لَّمْ یَعْرِفْ سِرَّ دَسْمِهٖ لَمْ یَسْمَعْ سِوٰی اِسْمِهٖ پس فقیر آن باشد که ہیچ چیزش نباشد و اندر ہیچ چیزش خلل نباید نه بہستیٔ اسباب غنی گردد و به نیستیٔ وے محتاجِ سبب نه وجود و عدمِ اسباب بنزدیک فقرش یکسان بود و اگر اندر نیستی خوشتر و خرم‌تر بود روا بود از انچه مشائخ گفته اند که ہر چند درویش تنگ دست تر بود حال بروے کشاده تر بود زیرا که وجود معلوم مر درویش را شوم بود تا حدے که ہیچ چیز را در بند نکند الا بدان مقدار اندر بند شود پس زندگانی دوستانِ حق بالطافِ خفی و اسرار بہی[5] بہتر است با حق نه با اسباب دنیاءِ غدار و سرائے فجار پس متاعِ دنیا متاع باشد از راهِ رضا حکایت آورده اند که درویشے را با ملکے ملاقات افتاد ملک گفت از من حاجتے بخواه گفت من از بندهٔ بندگانِ خود حاجت نخواہم ملک گفت این چگونه بود گفت مرا دو بنده اند که آن ہر دو خداوندانِ تواند یکے حرص و دیگر امل رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم اَلْفَقْرُ عِزٌّ لِاَهْلِهٖ پس چیزے که اہل را عز بود مر نا اہل را ذل بود و عزش آنست که فقیر محفوظ الجوارح بود از زلل محفوظ الحال از خلل نه بر تنش معصیت و ذلت رود و نه بر جانش خلل و آفت گذرد و از انچه ظاہرش مستغرق نعم[6] ظاہر بود

---

[1] دور مکن کسانے را که مناجات میکنند به پروردگارِ خویش بامداد و مسا امید دارند رویٔ او را ۱۲ فتح الرحمان — [2] چنانکه فرمود علیه السلام الفقر فخری [3] افلاس بالکسر بے چیز شدن یعنے بجائے رسیدن که گویند فلسے ندارد ۱۲ — [4] هر که نشناخت بجز رسم او نشنید بجز نام او ۱۲ — [5] بفتح با و تشدید یا در عربی بمعنے روشن و زیبا و فارسیان بتخفیف خوانند و بہی بکسر نیز فارسی است بمعنے نیکوئی و بہتری۔ غیاث — [6] فقر عزت است مر اہل او را ۱۲ — [7] نعم بکسر نون و فتح عین مہمله جمع نعمت و بفتحتین کلمهٔ ایجاب و تصدیق بمعنے آرے و بلے و نیز بفتحتین بمعنے چارپایه مثل شتر و گاؤ و گوسپند و بضم تازگی و نرمی ۱۲ غیاث

و باطنش منبع نعم باطن تا تنش روحانی و دلش ربانی بود و خلق را بدو حواله نماند و آدم را بدو نسبت نه تا از حوالت خلق و نسبت آدم فقیر باشد و بملک این عالم غنی نگردد و اندران عالم و کونین اندر پلهٔ ترازوی فقرش به پر پشهٔ نسنجد و یک نفس وی در هر دو عالم نگنجد **فصل** و خلاف کرده اند مشایخ رحمهم الله این قصه را اندر فقر و غنا تا کدام فاضلتر است اندر صفات خلق از آنچه خداوند تعالی غنی بر حقیقت است و کمال اندر جملهٔ اوصاف ویراست یحیی بن معاذ الرازی و احمد بن ابی الحواری و حارث المحاسبی و ابو العباس ابن عطا و رویم و ابو الحسن بن شمعون و از متاخران شیخ المشائخ ابو سعید فضل الله بن محمد المهینی رحمهم الله جمله بر آنند که غنا فاضلتر است از فقر و دلیل کنند که غنا[1] صفت حق است تعالی و تقدس و فقر بر وی روا نباشد پس اندر دوستی صفتی که مشترک باشد میان بنده و خداوند تمامتر بود از آنکه بر خداوند تعالی آن صفت روا نباشد گوئیم این شرکت اندر اسم است نه اندر معنی که شرکت معنی را مماثلة باید چون صفات وی قدیم بود و از آن خلق محدث این دلیل باطل بود و من که علی بن عثمان[2] الجلالی ام میگویم که غنا مر حق را نامی بسزا است و خلق مستحق این نام نباشد و فقر مر خلق را نامی بسزا است و مر حق را آن نام روا نباشد و آنکه بمجاز مر کسی را غنی خوانند نه چنان بود که غنی بر حقیقت بود و نیز دلیل واضح تر آنکه غنا ما بوجود اسباب بود و ما بسبب غنی باشیم اندر حال قبول اسباب و وی مسبب الاسباب است و غناء ویرا بسبب نیست پس شرکت اندرین صفت باطل بود و نیز چون اندر عین ذات شرکت روا نیست کسی را با وی اندر صفت هم روا نبود و چون اندر صفت روا نباشد اندر اسم هم روا نبود ماند اینجا تسمیه و تسمیه نشانیست میان خلق و میان خدا و آنرا حدیست پس غناء حق تعالی آنست که ویرا بهیچ کس نیاز نیست و هر چه خواهد کند مرادش را دفع نه و قدرتش را مانع نه و بر قلب اعیان و آفرینش ضدین توانا و همیشه بدین صفت بود و همیشه باشد و غناء خلق مثال معیشتی[3] با وجود مسرتی یا رستن از آفتی و یا آرام بمشاهدتی و اینجمله حدث و تغیر بود مایهٔ تعب و تحسر و موضع عجز و تذلل پس این اسم بنده را مجاز و حق تعالی را حقیقت بود قوله تعالی یَا اَیُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَآءُ اِلَی اللّٰهِ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیْدُ و نیز گفت وَاللّٰهُ الْغَنِیُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَآءُ و نیز گروهی از عوام گویند که توانگر را فضل نهیم بر درویش زیرا که خداوند عز و جل ورا اندر دو جهان سعید آفریده است و منت توانگری

---

[1] غنا بالکسر توانگری و بی نیازی و بکسر اول و مد در آخر همزه بمعنی نغمه و سرود خوانی ۱۲ غیاث [2] کوچه ایست از کوچه های بغداد ۱۲ [3] عنال بفتح میم جای یافتن چیزی و محل حصول شی چنانکه اراضی ملک و جاگیر و باغ و مزروعه و دوکان این همه محل حصول زر هستند ۱۲ غیاث [4] ای مردمان شما ئید محتاج بسوی خداوند و خدا همونست بی احتیاج ستوده کار ۱۲ فتح الرحمان [5] و خدا توانگر است و شما محتاج ۱۲ فتح الرحمن۔

بروے نہادہ و این گروہ اینجا از غنا کثرت دنیا و یافتن کام بشریت و راندن شہوت خواہند و بدین دلیل
کنند کہ بر غنا شکر فرمود و اندر فقر صبر پس صبر اندر بلا بود و شکر اندر نعما و بحقیقت نعما فاضلتر از بلا بود گوییم بر نعمت
شکر فرمود و شکر را علت زیادت نعمت گردانید و بر فقر صبر فرمود و صبر را علت زیادت قربت گردانید
و گفت لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيْدَنَّكُمْ و این دیگر را گفت اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِيْنَ ہر کہ اندر نعمتے کہ اصل آن
غفلت است شکر کند غفلتش بر غفلت زیادت کنیم و ہر کہ اندر فقرے کہ اصل آن بلیت است صبر کند
قربتش بر قربت زیادت کنیم اما آن غنا کہ مشایخ مر آنرا افضل نہند بر فقر مراد شان نہ آن باشد کہ عوام مر آنرا غنا
گویند کہ این غنا یافت نعمت بود و آن یافت منعم پس یافت وصلت چیزے دیگر بود و یافت غفلت
چیزے دیگر و شیخ ابو سعید گوید رحمۃ اللہ علیہ اَلْفَقِيْرُ ہُوَ الْغَنِيُّ بِاللّٰہِ[1] مراد ازین کشف ابدی باشد بمشاہدت حق گوییم
مکاشفہ ممکن الحجاب باشد پس اگر این صاحب مکاشفہ را محجوب گردانند از مشاہدات محتاج آن گردد یا نہ
اگر گوید نہ گردد محال باشد و اگر گوید گردد گوییم چون احتیاج آمد اسم غنا ساقط شد و نیز غنا بخداوند کسے بود
کہ قایم الصفۃ و ثابت المراد باشد و با اقامت مراد و اثبات اوصاف آدمیت غنا درست نیاید کہ عین
این خود مر غنا را قابل نیست از آنچہ وجود بشریت عین نیاز باشد و علامت حدث عین احتیاج پس باقی الصفۃ
غنی باشد فانی الصفۃ مر ہیچ اسم را شایستہ نہ پس اَلْغَنِيُّ مَنْ اَغْنَاہُ اللّٰہُ از آنچہ غنی باللہ فاعل بود و اغناہ اسم
مفعول و فاعل بخود قایم بود و قیام مفعول بفاعل پس اقامت بخود صفت بشریت بود و اقامت بحق
محو صفت و من کہ علی بن عثمان الجلابی ام میگویم کہ چون در بندگی درست شد کہ غنا بر حقیقت صفت بر بقاء
درست نیاید کہ بقاء صفت محل علت بود بدلایل مذکورہ و موجب آفت و فناء صفت خود غنا باشد زیراکہ
ہر چہ بخود باقی نباشد آنرا نامی نہ نہند پس غنا را فناء صفت نام باید نہاد و چون صفت فانی شد محل اسم
ساقط شد بر اینکس نہ اسم فقر افتد و نہ اسم غنا پس صفت غنا از حضرت جل ذکرہ ستحاد نباشد و صفت فقر
از بندہ نہ و باز جملہ مشایخ بیشتری از عوام فقر را فضل نہند بر غنا از آنچہ کتاب و سنت بفضل آن ناطق است
و بیشتری امت بدان مجتمع و اندر حکایات یافتم کہ روزے میان جنید و ابن عطا رحمہما اللہ این مسئلہ ہمی رفت

[1] حل سوال ثانی آنکہ غنی در قول شیخ ابو سعید الفقیر ہو الغنی باللہ صفت بندہ است و اثبات صفت فرع وجود موصوف است پس در وجود صفت
نیاز بندہ باشد و آن منافی غناست و در قول مصنف الغنی من اغناہ اللہ بندہ فاعل نیست بلکہ اغنا او باغنای اللہ است نیز ہم اغنا مفعول حق اگر باعتبار صدور حق
و ہم بندہ مفعول او باعتبار صدور از حق و ہم بندہ و مفعول اند باعتبار وقوع اغنا بر آن و اغناہ اللہ جز با فنای وصفات متلزم و الی او ذات است از آنکہ
بے صفت آمدن کمانت و جود نگیرد کما حقق فی موضعہ و الی ذات و صفت فنا کلیت و انت خبیر بانکہ اغناہ اللہ دو نوع است یکی اغنا از سر چہ بود

ابن عطا دلیل آورد بر آنکه اغنیا فاضل‌تر اند که با ایشان بقیامت بران حساب کنند و حساب شنوانیدن
کلام بے واسطہ باشد اندر محل عتاب و عتاب از دوست بدوست باشد جنید گفت اگر با اغنیا حساب
کنند از درویشان عذر خواهند و عذر فاضل‌تر باشد از حساب۔ اینجا لطیفهٔ عجیب است گوییم اندر تحقیق
محبت عذر بیگانگی بود و عتاب مخالفت یگانگی و دوستان اندر محلے باشند که این هر دو اندر احوال
ایشان آفت نماید از انچه عذر بر موجب تقصیرے بود که اندر حق دوست کرده باشد اندر فرمان دوست
چون دوست حق خود را از وے طلب کند این از وے عذر خواهد و عتاب بر موجب تقصیرے که
رفته باشد اندر فرمان دوست آنگاه دوست بدان تقصیر وے را عتاب کند و این هر دو نیز محال باشد
و در جمله مطالب باشد فقرا بالصبر و اغنیا بالشکر و اندر تحقیق دوستی نه دوست از دوست چیزے طلبید
و نه دوست فرمان دوست ضایع کرده پس ظَلَمَ[سله] مَنْ سَمّٰى ابْنَ اٰدَمَ اَمِيْرًا وَّقَدْ سَمَّاهُ رَبُّهٗ فَقِيْرًا آنرا که
نامش از حق فقیر است اگرچه امیر است فقیر است هالک گشت آنکه پندارد که وے نه امیر است اگرچه
جایگاهش تخت و سریر است از انچه اغنیا صاحب صدقه باشند و فقرا صاحب صدق و هرگز صاحب
صدق چون صاحب صدقه نباشد پس اندر حقیقت فقر سلیمان چون غنا سلیمان باشد از انچه ایوب را در شدت
صبرش گفت نعم العبد و سلیمان را در استقامت ملکش گفت نعم العبد چون رضاے رحمان حاصل شد فقر
سلیمان را چون غنا سلیمان گردانید **حکایت** مصنف گوید که از استاد ابو القاسم قشیری رحمة الله علیه شنیدم
که گفت مردمان اندر فقر و غنا سخن گفته اند و خود را اختیارے کرده اند و من آن اختیار کنم که حق مرا اختیار
کند و مرا اندران نگاه دارد و اگر توانگر دارد م غافل نباشم و اگر درویش خواهد م حریص و معترض نباشم
پس غنا نعمت و غفلت اندر وے آفت و فقر نعمت و حرص اندر وے آفت معانی جمله نیکو و معاملت
درویش اندر وے مختلف فقر فراغت دل از ما دون و غنا مشغولی دل بغیر چون فراغت آمد فقر از غنا
اولیٰتر و غنا از فقر اولیٰتر غنا کثرت متاع و فقر قلت آن و متاع جمله از آن خداوند چون طالب ترک ملک
گفت شرکت از میان برخاست و از هر دو اسم فارغ شد **فصل** و از مشایخ طریقت هر یکی را اندرین معنی

سله ظلم کرد هر که نام نهاد پسر آدم را امیر حال آنکه نام نهاد او را پروردگار فقیر ۱۲ [illegible] سریر تخت و اورنگ و سریر فعیل بمعنی مفعول است مشتق
از سر بالفتح که بمعنی بریدن است پس باعتبار بریدن و تراشیدن چوب تخت را سریر گویند [illegible] معترض مشتق از اعراض بالکسر رو
از چیزے گردانیدن ۱۲ غیاث

رمزیست و من بقدر امکان اقاویل ایشان درین کتاب بیارم انشاء الله عزوجل یکے از متاخران گوید که لَیْسَ الْفَقِیْرُ مَنْ خَلَا مِنَ الزَّادِ اِنَّمَا الْفَقِیْرُ مَنْ خَلَا مِنَ الْمُرَادِ فقیر نه آں بود که دستش از متاع و زاد خالی بود بلکه فقیر آں بود که طبعش از مراد خالی بود چنانکه اگر خداوند تعالیٰ مالے دہد ویرا اگر مرادش حفظ آں مال بود غنی بود و اگر مراد ترک مال ہم غنی بود که ہر دو تصرف است اندر ملک غیر و فقر ترک حفظ و تصرف بود یحییٰ بن معاذ الرازی گوید عَلَامَةُ الْفَقْرِ خَوْفُ الْفَقْرِ علامت صحت فقر آنست که بنده اندر کمال ولایت و قیام مشاہدت و فنا صفت می ترسد از زوال و قطعیت این بکمال آں حال رسد که از قطعیت بترسد رویم بن محمد گوید رحمة الله علیه مِنْ نَعْتِ الْفَقِیْرِ حِفْظُ سِرِّهٖ وَصِیَانَةُ نَفْسِهٖ وَاَدَاءُ فَرِیْضَتِهٖ نعت فقیر آنست که سرش از اغراض محفوظ باشد و نفسش از آفت مصئون و احکام فرائض برو جاری بود چنانکه آنچه بر اسرار گذرد و اظہار را مشغول نگرداند و آنچه بر اظہار گذرد و اسرار را مشغول نگرداند و غلبهٔ آں از گذاردن امر او را باز ندارد و ایں علامت از آلت بشریت بود که کل بنده موافق حق گردد و ایں معنی ہم بحق باز گردد و بشر حافی گوید رحمة الله علیه اَفْضَلُ الْمَقَامَاتِ اِعْتِقَادُ الصَّبْرِ عَلَی الْفَقْرِ اعتقاد کردن بر مداومت صبر بر درویشی و ایں صبر را اعتقاد کردن از جمله افضل مقامات بنده بود و فقر فنا مقامات بود و پس اعتقاد صبر بر فقر علامت رویت آفت اعمال و افعال بود و ہمت فنائے اوصاف و اما معنی ظاہر ایں قول تفضیل فقر است بر غنا و اعتقاد کردن که ہرگز از طریق فقر روے نگردانم شبلی گوید رحمة الله علیه اَلْفَقِیْرُ مَنْ لَا یَسْتَغْنِیْ بِشَیْءٍ دُوْنَ اللهِ فقیر بدون حق ہیچ چیز آرام نیابد از آنچه جز وے مراد و کام نباشد بیان ظاہر لفظ آنست که جز بدو توانگری نیابی چوں او را یافتی توانگر شدی پس ہستی تو دون ویست و چوں توانگری جز بترک دون وے نیابی تو حجاب توانگری گشتی و چوں تو از راه برخیزی توانگر کے باشی و ایں معنے سخت غامض است و لطیف به نزد اہل حقیقت معنی ایں آں بود که اَلْفَقِیْرُ اَنْ لَا یَسْتَغْنِیْ عَنْهُ یعنی فقیر آں بود که مراد او را ہرگز غنا نباشد و ایں آں معنی است که پیر گفت یعنی خواجه عبدالله انصاری رضی الله عنه که اندوه ما ابدیست نه ہرگز ہمت ما مقصود را یابد و نه کلیت ما نیست گردد اندر دنیا و آخرت از آنچه

۱؎ نشستان که بر راه نہند علامه کذالک ۱۲ ۲؎ حرام ۳؎ از صفت فقر است حفظ راز خود و نگہداشت نفس خود و ادا کردن فرضہا ۱۲ ۴؎ بہتر مقامات اعتقاد کردن صبر بر فقر ۵؎ تعریض است که اعتقاد صبر بر فقر چگونه افضل مقامات بود فافہم ۱۲ ۶؎ از علامت فقیر است حفظ راز خود و نگہداشت نفس خود و ادا کردن فرضہا ۷؎ بہتر مقامات اعتقاد کردن صبر بر فقر تا قبر ۱۲

یافتن چیزے را مجالست باید و وے جنس نہ و اعراض از حدیث غفلت باید و درویش غافل نہ پس کارے فتادہ ہمیشگی ورا ہے پیش آمدہ مشکل و آں دوستی است باآنکہ کسب را بدیدار وے راہ نہ و وصال وے از جنس مقدور خلق نہ و بر فنا تبدل صورت نہ و بر بقا تغیر روا نہ نہ ہرگز فانی باقی شود تا وصلت بود و نہ باقی فانی شود تا قربت بود کار دوستان وے سر بسر مشکل افتاد است تسلیۂ دل را عبارتے مزخرف ساختہ اند و آرام جان را مقامات و منازل و طریق ہویدا گردانیدہ و عبارات ایشاں از خود بخود آراستہ و مقامات ایشاں از جنس بجنس و حق تعالیٰ منزہ از اوصاف و احوال خلق و ابو الحسن نوری گوید رحمۃ اللہ علیہ نَعْتُ الْفَقِیْرِ السُّکُوْنُ عِنْدَ الْعَدَمِ وَالْبَذْلُ عِنْدَ الْوُجُوْدِ وَقَالَ اَیْضًا الْاِضْطِرَابُ عِنْدَ الْوُجُوْدِ چوں نیابد خاموش باشد و چوں بیابد دیگرے را بدان از خود اولیٰتر داند و بذل کند پس آنرا کہ مراد لقمہ بود چوں از مراد باز ماند دلش ساکن بود و چوں آں لقمہ پدید آید آنرا کہ اولیٰتر از خود داند بدو دہد عظیم کارے بود و اندریں قول دو معنی است یکی سکونش در حال عدم رضا بود و بذلش در حال وجود محبت از انچہ راضی قابل خلعت بود کہ اندر خلعت نشان قربت بود و محب تارک خلعت بود کہ اندر خلعت نشان فرقت بود و دیگر سکونش اندر عدم انتظار وجود بود و چوں موجود گشت آں وجود غیر وے بود و ورا با غیر آرام نبود و ترک آں گیرد و ایں معنی قول شیخ المشائخ ابو القاسم جنید بن محمد بن الجنید است کہ گفت اَلْفَقْرُ خُلُوُّ الْقَلْبِ عَنِ الْاَشْکَالِ چوں دلش از اندیشہ شکل بود و وجود شکل غیر بود بجز انداختن چیزے روا ندارد و شبلی گوید اَلْفَقْرُ بَحْرُ الْبَلَاءِ وَبَلَاءُہٗ کُلُّہٗ عِزٌّ فقر دریاے بلاست و بلاہاے وے جملہ عز و عز نصیب غیر است از انچہ مبتلا در عین بلاست و ورا از غیر چہ خبر تا آنگاہ کہ از بلا میلے نکرد و آنگاہ بلاش بجملہ عز گردد و عزش جملہ وقت و وقتش جملہ محبت و محبتش جملہ مشاہدت تا دماغ طالب جملہ محل دیدار شود از غلبۂ خیال تا بے دیدہ بینندہ گردد و بے گوش شنوندہ پس عزیز بندہ باشد کہ بار بلاے دوست کشد کہ بلا عزی بحقیقت است و نعما ذلی بحقیقت از انچہ عز آں بود کہ بندہ را بحق حاضر کند و ذل آنکہ غایب کند از حق و بلاے فقر نشان حضور است و راحت غنا نشان غیبت پس حاضر بحق عزیز باشد و غائب از حق ذلیل بلاے را کہ معنی آں مشاہدہ است و دیدارش انس تعلق بداں بہر صفت کہ باشد غنیمت بود و جنید گوید یَا مَعْشَرَ الْفُقَرَاءِ اِنَّکُمْ تُعْرَفُوْنَ بِاللّٰہِ وَتُکْرَمُوْنَ لِلّٰہِ فَانْظُرُوْا کَیْفَ تَکُوْنُوْنَ مَعَ اللّٰہِ اِذَا خَلَوْتُمْ بِہٖ

لے مزخرف بضم میم و فتح زا و سکون خا معجمہ و فتح را مہملہ بمعنی در مثل زر است آراستہ شدہ باشد ۱۲ صراح و غیاث ٹے عز آرام نزدیک غنی و فرح است فرد دگفت نیز دشوار ے نزدیک ہستی ۱۲ سے خلعت دو نشان دارد قرب و فرقت اول بسبب تشریف کہ در خلعت است و ثانی بجہت اعطاے غیر خود ۱۲ سے شیخ بالفتح پیر و خواجہ ۱۲ صراح و غیاث ھے فقر خالی کردن دل است از جملہ شکلہا ۱۲ ٹے نعما بفتح اول و سکون ثانی در آخر ہمزہ بمعنی نعمت اسم جمع است ۱۲

ای شما که درویشانید شما را بخداوند شناسند و از برای وی کرامت کنند بنگرید تا اندر خلا با وی چگونه باشید یعنی چون خلق شما را درویش خوانند و حق[1] شما بگذارند شما حق طریقت درویشی چگونه خواهید گذارد و اگر خلق مر شما را بنام دیگر خوانند بخلاف دعوی شما آن از ایشان مپسندید که شما نیز انصاف[2] دعوی خود می ندهید که بازپس ترین مردمان آنست که خلقش از آن او دانند و او از آن او نباشد و خنک آن کسی که خلقش از آن او دانند و او از آن او باشد عزیزترین آنست که خلق او را نه از آن او دانند و او از آن او بود و مثل آنکه خلقش از آن حق دانند و او از آن حق نبود چون یکی بود که وی دعوی طبیبی کند و بیماران را دارو کند و حال آنکه او چیزے نداند و خلق را بیمارتر سازد و چون خود بیمار شود عاجز ماند و داروے خود نداند طبیب دیگر بیایدش تا داروے او بداند[3] و مثل آنکه خلقش از آن حق دانند و او از آن حق بود چون طبیبی بود که بیماران را دارو کند اما چون خود بیمار شود طبیب دیگرش بایدش تا داروے خود نیز بداند و مثل آنکه خلقش نه از آن حق دانند و او از آن حق بود مردے بود طبیب و خلق را از آن علم نه و او از مشغولی خلق فارغ خود در الغذاهاے موافق و شربتهاے مفرح و هواهاے معتدل نیکو میدارد تا بیمار نگردد و چشم خلق جمله از حال او فرو دوخته باشد و بعضی از متاخران گفته اند[4] اَلْفَقْرُ عَدَمٌ بِلَا وُجُوْدٍ و عبارت ازین قول منقطع است زیرا که معدوم شئی نباشد و عبارت جز از شئی نتوان کردن پس اینجا چنین صورت گیرد که فقر هیچ چیز نباشد و عبارات و اجماع جمله اولیاے خداوند بر اصلی نباشد که آن اندر عین خود فانی و معدوم باشد و اینجا ازین عبارت نه عدم عین خواهند که عدم[5] آفت خواهند از عین و کل اوصاف آدمی آفت بود چون آفت نفی شد آن فنای صفت بود و فنای صفت آلت رسیدن و نارسیدن از پیش ایشان برگیرد مر عدم روش ایشان را العین نفی عین نماید و اندر آن هلاک گردانند و مصنف گوید من گروهی دیدم از متکلمان که صورت این معنی را معلوم نکرده بودند و برین بخندیدند که این سخن معقول نیست و گروهی دیدم از مدعیان که این سخن نامعقول را قبول کرده بودند و اعتقاد و اعتماد کرده اصل قصه معلوم ایشان نبود و میگفتند که اَلْفَقْرُ عَدَمٌ[6] بِلَا وُجُوْدٍ و هر دو گروه بر خطا بودند یکی از ایشان بجهل مر حق را منکر شد و دیگر جهل را حال ساخت و بدان پدیدار آمد و مراد از عدم و فنا اندر عبارات این طائفه سپری شدن آلت مذموم بود و صفت ناستوده را اندر طلب صفت ستوده محمود نه عدم معنی بود بوجود آلت

---

[1] حق باطل و سزاوار و دوست و راست و حقوق بر اغتب کلا ۱۲ صراح [2] انصاف داد دادن و راستی کردن و رسیدن ۱۲ [3] مثل بالکسر مانند و بفتحتین مانند صفت حال و داستان و قصه که مشهور شده باشد ۱۲ اعراب [4] فقر نیستی است بلا وجود اسوا هستی [5] نیستی و گم کردن کافه و در لغت عدم بالفتح نیست و ضمتین اول خفت و دو بالفتح نقلت ۱۲ صراح [6] فنا بالفتح و المد سپری شدن کافه دیگر ۱۲ صراح

طلبیدن دور جمله درویش اندر کل معانی فقر عاریتی است واندر کل اسباب بیگانه اما گذرگاه اسرار ربانی است تا امور وی مکتسب وی بود وفعل وی را النسبت[1] بدو بود ومعانی را اضافت بدو بود وچون امور وی از بند کسب رها شد نسبت فعل ازو منقطع بود وآنگاه آنچه بروے گذرد او با راه[2] آید نه راه رو پس هیچ چیز را بجود نکشد واز خود دفع نکند همه ازان عین است آنچه بروے نشان کنه ومصنف گوید دیدم گروہے را از مدعیان ارباب اللسان که نفی کمال ایشان از ادراک[3] این قضیه نفی وجود مے نمود اندر عین فقر واین خود سخت عزیز باشد ودیدم که نفی مرادشان از حقیقت فقر نفی صفت می نمود اندر عین فقر ودیدم که نفی طلب حق وحقیقت را فقر وصفت بیخوانند ودیدم که اثبات هواشان نفی کل مے نمود بود وهر کسے اندر درجه از حجت فقر اندر مانده بودند از آنچه پندار این حدیث مر ورا علامت کمال ولایت وتولاے تهمت این حدیث نهایت الغایات بعین این معنی تولی کردن محل کمال است پس طالب این قصه را چاره نیست از راه ایشان رفتن ومقامات ایشان سپردن وعبارات ایشان دانستن تا عامے نباشند اندر محل خصوصیت که عوام اصولی[4] از اصول معرض بود وعوام فروع از فروع مصیب کسیکه از فروع باز ماند باصولش نسبتے بود وچون از اصول باز ماند هیچ جاے نشستن نماند واین جمله برای آن گفتم تا راه این معانی سپری وبر عایت حق این مشغول باشی واکنون من طرفے از اصول ورموز واشارات این طایفه اندر باب التصوف پیدا کنم وآنگاه اسامی الرجال بیارم وآنگاه اختلاف[5] مذاهب مشایخ متصوفه را بیان کنم آنگاه احکام حقایق ومعارف وشرایع بیارم وآنگاه آداب ورموز مقامات ایشان بقدر امکان بیارم تا بر تو وخوانندگان حقیقت این کشف گردد وبالله التوفیق ؛

الباب الثالث فی التصوف

خدائے گفت عزوجل وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِیْنَ یَمْشُوْنَ عَلَی الْاَرْضِ هَوْنًا وَّاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجٰهِلُوْنَ قَالُوْا سَلٰمًا[5] ورسول گفت علیه السلام[6] مَنْ سَمِعَ صَوْتَ اَهْلِ التَّصَوُّفِ فَلَا یُؤْمِنُ عَلٰی دُعَائِهِمْ کُتِبَ عِنْدَ اللهِ

---

[1] نسبت بالکسر ونسبت بفتحتین نزد کسے را یاد کردن ۱۲ [2] یعنی درویش را مسیر چیزیست که بر وی میکند وازانچه امور وی وکسب وی ونیست در راه وی اختیار نیست [3] ادراک در رسیدن ادرکت وادرکت زمانه وادرکته ببصری ای رأیته ۱۲ صراح [4] اختلاف مذهب اختلاف آمد وشد داشتن ویقال تخالیف لے امرأة فلان اے بابنها اذا غاب عنها زوجها ۱۲ صراح [5] وبندگان رحمان آنانند که میروند بر روی زمین از روی تواضع وچون خطاب کنند ایشان را نادان گفتند قول با سلام ۱۲ [6] هرکه بشنود آواز اهل تصوف پس ایمن کرد ونمود وشنود بر خواندن آن نوشته شود نزد خدا تعالی از غافلان

مِنَ الْغَافِلِیْنَ ومردمان اندر تحقیق این اسم بسیار سخن گفته اند و کتب[١] ساخته وگروہے ازاں گفته اند
که صوفی را از برائے آن صوفی خوانده اند که جامۂ صوف دارد وگروہے گفته اند که صوفی را از برائے آن
صوفی خوانند که اندر صفِ اول باشد وگروہے گفته اند که بداں صوفی گویند که تولّی باصحاب صفه رضی الله
عنهم کرده اند وگروہے گفته اند که این اسم از صفا مشتق است وہر کسے را اندرین معانی اندر تحقیق این
طریقت لطایف بسیار است امّا بر مقتضاے لغت[٢] ازین معانی بعید باشد پس صفا در جمله محمود
باشد وضدّ آن کدر بود ورسول گفت علیه السلام ذَهَبَ صَفْوُ الدُّنْیَا وَبَقِیَ کَدِرُهَا ونام لطایف
چیزہا صفو آن چیز بود پس چوں اہل این قصه اخلاق ومعاملات خود را مهذب کرده اند واز آفاتِ
طبیعت تبرّی جسته پس مر ایشانرا صوفی خوانند واین اسمی است مر آن گروه را از اسماے اعلام
از انچه خطر اہل آن اجل از انست که معاملات ایشانرا بتوان پوشید تا ہم ایشان را از اشتقاق باید[٣]
واندرین زمانه بیشتر خلق را حقتعالیٰ ازین قصه واز اہل این قصه محجوب گردانیده است ولطیفه
این قصه بر دلهاے ایشاں پوشیده تا گروہے پندارند که این ورزش صلاح ظاہر است بے مشاہدت
باطن وگروہے پندارند که این رسمیست بے حقیقتے واصلے تا بہ حدے که بر دین اہل ہزل وعلماء ظاہر بین
کلیت این را انکار کرده اند وحجاب این قصه خورسند شده تا عوام بدیشاں تقلید کرده اند وطلب صفائی باطن را
از دل محو کرده ومذہب سلف وصحابه را بر طاق نهاده للشعر ـ ان الصفا صفة الصدیق ✢ ان اردت
صوفیا علی التحقیق ✢ از انچه صفا را اصلی وفرعی است اصلش انقطاع دل است از اغیار وفرعش خلو دست[٤]
از دنیاء غدار واین ہر دو صفت صدیق اکبر است ابوبکر عبد الله بن ابی قحافه رضی الله عنهما از انچه امام
اہل این طریقت او بود وانقطاع دل[٥] از اغیار آن بود که ہمه صحابه بر فتن علیه السلام بحضرت معلی ومکان
مصفےٰ شکسته دل گشته بودند وعمر رضی الله عنه شمشیر بر کشید که ہر که گوید که پیغمبر صلی الله علیه وسلم بمرد سرش را
ببرم صدیق اکبر بیروں آمد وآواز بلند بر داشت وگفت اَلَا مَنْ کَانَ یَعْبُدُ مُحَمَّدًا فَاِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ
وَمَنْ عَبَدَ رَبَّ مُحَمَّدٍ فَاِنَّهٗ حَیٌّ لَا یَمُوْتُ آنگاه برخواند وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَاِنْ مَاتَ

[١] کتاب بہ تشنبه وناہه کتب بہ نسمتیں وسکون جماعت ١٢ صراح [٢] رفت برگزیدگی دنیا و باقی ماند ١٢ [٣] حاصل آنست که مصنف عدول میکند از اقویل قایلان اشتقاق این اسم بایں طریق که این اسم علم است نه اسم صفت وعلم از اعتبار اشتقاق مستغنی است از انچه مراد دال بخود ذات متخص باشد از انکه محتاج باشتقاق اسم باشد والله اعلم ١٢ [٤] اگر اراده کسے بدرستیکه صفا صفت صدیق است اگر اراده کسی صوفی بتحقیق [٥] ونیست محمد مگر رسول بدرستیکه گذشته اند پیش از وے رسولاں اپا ہیں اگر این رسول یا کشته شود باز میگردید بر شما بر پاشنهاے خود ١٢ ترجمه قرآن

اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰٓی اَعْقَابِکُمْ آنکه معبود وے محمد بود وے رفت و آنکه خدائے محمد را می پرستید وے زنده است
که هرگز نمیرد آنکه دل در فانی بند و فانی فنا شود رنج وے جمله هبا شود و آنکه جان بحضرت باقی فرستد چون
نفس فنا شود وے باقی ببقا شود پس آنکه اندر محمد علیه السلام بچشم آدمیت نگریسته است چون وے از دنیا
بشد تعظیم محمد علیه السلام از دل وے با وے بشد و هر که اندر وے بعین حقیقت نگریسته است رفتن و بودن
وے هر دو مر ورا یکسان بود زیرا که اندر حال بقا بقاش را بحق دید و اندر حال فنا فناش را از حق دید از محول
اعراض کرد و بمحول اقبال نمود و قیام محول بمحول دید بمقدار اکرام حق ویرا تعظیم کرد و سویدائے دل اندر کس نبست
و سواد عین بر خلق نگشاد از آنچه شعر مَنْ نَظَرَ اِلَی الْخَلْقِ هَلَکْ ؛ وَمَنْ رَجَعَ اِلَی الْحَقِّ مَلَکْ . نظر بخلق
نشان هلاک بود و رجوع بحق نشان ملک . اما خلو دلش از دنیائے غدار آن بود که هر چه داشت
از مال و منال و موالی جمله بداد و گلیمی در پوشید و بنزدیک پیغامبر صلی الله علیه وسلم آمد رسول علیه السلام
گفت مَا خَلَّفْتَ لِعِيَالِكَ فَقَالَ اَللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ مر عیال خود را چه باز گذاشتی از مال خود گفت دو خزینه
بے نهایت و دو گنج بے غایت گفتا چه چیز گفت یکی محبت خداوند تعالی و دیگر متابعت رسولش چون دلش
از تعلق صفو دنیا آزاد گشت دست از کدر آن خالی کرد و این جمله صفت صوفی صادق بود و انکار این
جمله انکار حق و مکابرهٔ عیان بود و گفتیم که صفا ضد کدر بود و کدر از صفات بشر بود و بحقیقت صوفی بود آنکه
ورا از کدر گذر بود چنانکه اندر حال استغراق مشاهدهٔ یوسف علیه السلام و لطایف جمال وے زنان مصر را
بشریت غالب شد و آن غلبه بعکس بازگشت چون بغایت رسید بنهایت رسید و چون بنهایت رسید
ایشان از ابدان گذر افتاد و بفنا بشریت ایشان نظر افتاد گفتند مَا هٰذَا بَشَرًا نشانه ویرا کردند عبارت
از حال خود کردند و از آن بود که گفته اند مشایخ این طریقت رحمهم الله لَيْسَ الصَّفَاءُ مِنْ صِفَاتِ الْبَشَرِ لِاَنَّ الْبَشَرَ
مَدَرٌ وَالْمَدَرُ لَا يَخْلُوْ مِنَ الْكَدَرِ صفا از صفات بشر نیست زیرا که بشر مدر است و مدار مدر جز بر کدر نیست و مر بشر را
از کدر گذر نیست پس مثال صفا بافعال نباشد و از روئے مجاهدت مر بشریت را زوال نباشد و صفت صفا را
نسبت با فعال و احوال نباشد و اسم آن را تعلق با سامی و القاب نه الصفا صفة الاحباب وهم شموس
بلا سحاب از آنچه صفا صفات دوستان است و آنکه از صفت خود فانی و بصفت دوست باقی بود دوست آن است
که احوال ایشان نزدیک ارباب حال چون آفتاب عیان است چنانکه حبیب خداوند محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم
را پرسیدند از حال حارثه گفت عبد نور الله قلبه بالایمان او بنده ایست که دلش از نور ایمان منور است

تا رویش از تأثیر آن سقر است و او بنورِ ربانی منور است یکی از بزرگان این طریقت گوید **شعر**
ضِیَاءُ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ اِذَا اسْتَنَارَا ۔ نُمُوْذَجٌ مِنْ صَفَاءِ الْحُبِّ وَالتَّوْحِیْدِ اِذَا اسْتَبَکَا ۔ جمع نورِ آفتاب و ماہ چون
بیکدیگر مقرون شوند مثال صفائی محبت و توحید باشند کہ بایکدیگر معجون شود نورِ ماہ و آفتاب راچہ
مقدار بود آنجا کہ نورِ محبت و توحید جبار باشند تا این را بآن اضافت کنند امادر دنیا ہیچ نورے نیست ظاہر تر
ازین دو نور کہ نور دیدہ باکمال برہان نور آفتاب و ماہ را نتواند وید اندر سلطان آفتاب و ماہ آسمان را
بہ بیند و دل بنور معرفت و توحید و محبت مر عرش رحمان را بنید و عقبی را مطلع شود اندر دنیا و جملہ مشائخ
این طریقت مجتمع اند برآنکہ چون بندہ از بندِ مقامات رستہ شود و از کدرِ احوال خالی گردد و از محلِ تغیر و تلون
آزاد شود و بہمہ احوالِ محمود موصوف گردد وے از جملہ اوصاف جدا شود یعنی در دلِ بندہ ہیچ صفت محمود خود
نگرد و مرآنرا نہ بیند و بدان معجب نگردد و حالش از ادراکِ عقول غائب شود و روزگارش از تصرف ظنون
منزہ گردد و حضورش را ذہاب نباشد و وجودش را اسباب نہ لِاَنَّ الصَّفَا حُضُوْرٌ بِلَا ذَہَابٍ وَّوُجُوْدٌ بِلَا اَسْبَابٍ
حاضری بود بے غیبت و واجدی بود بے سبب و علت زیرا آنچہ غیبت برہ صورت گیرد حاضر نباشد و آنکہ
سبب علتِ وجدِ وے شود وجدانی شود واجد را نہ و چون بدین درجہ برسد اندر دنیا و عقبی فانی گردد و اندر روشِ
انسانیت ربانی شود و زر و کلوخ نزدیک وے یکسان بود و آنچہ بر خلق دشوار تر بود از حفظِ احکام تکلیف
بروے آسان شود چنانکہ حارثہ بہ نزدیک پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم آمد و رسول علیہ السلام گفت کَیْفَ اَصْبَحْتَ یَا حَارِثَۃُ
قَالَ اَصْبَحْتُ مُؤْمِنًا بِاللہِ حَقًّا فَقَالَ اُنْظُرْ مَا تَقُوْلُ یَا حَارِثَۃُ اِنَّ لِکُلِّ شَیْءٍ حَقِیْقَۃً فَمَا حَقِیْقَۃُ اِیْمَانِکَ
فَقَالَ عَرَفْتُ نَفْسِیْ عَنِ الدُّنْیَا فَاسْتَوٰی عِنْدِیْ حَجَرُہَا وَذَہَبُہَا وَفِضَّتُہَا وَمَدَرُہَا فَاسْہَرْتُ لَیْلِیْ
وَاَظْمَأْتُ نَہَارِیْ حَتّٰی صِرْتُ کَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰی عَرْشِ رَبِّیْ بَارِزًا وَکَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰی اَہْلِ الْجَنَّۃِ یَتَزَاوَرُوْنَ
فِیْہَا وَکَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰی اَہْلِ النَّارِ یَتَضَاغَوْنَ وَفِیْ رِوَایَۃٍ یَتَعَاوَوْنَ الحدیث با مداد چگونہ کردی یا حارثہ
گفت بامداد کردم و من مومنے بودم حقانی پیغمبر گفت علیہ السلام نیکو نگاہ کن یا حارثہ تا چہ میگوئی

ل یعنی صفا از جملہ صفات بشری نیست پس تا بشر از میان فانی نشود صفتِ صفا پدید نیاید چنانکہ مصنف خود خواہد گفت ١٢ مئ
در حصول معنے صفت صفا با فعال و احوال حاصل صفت دانست و دوست تا از صفت خود فانی نشود بصفت صفا متصف
نگردد کما سبق ١٢ سے حکما و علما و فصحا فی خلقہ قال ابو عبیدۃ سمعت رجلاً عالمًا یقول الربانی العالم بالحلال والحرام والامر
والنہی العارف بانباء الامۃ ما کان وما یکون وقیل الربانیون فوق الاحبار والاحبار فوق العلماء والربانیون الذین جمعوا مع العلم
البصیرۃ بسیاسۃ الناس ١٢ معالم التنزیل ئے کیف چگونہ وہو اسم یسم غیر متمکن مبنی علی الفتح وانما حرک کرہ لالتقاء الساکنین و للاستفہام
عن الاحوال وقد یقع بمعنی التعجب کقولہ تعالیٰ کیف تکفرون باللہ واذا ضحت الیہ ما صح ان یجازی بہ کقولہ کیفما تفعل افعل ١٢ صراح

که هر شئے را حقیقتے و برہانے بود برہان این گفتارِ تو چه چیز است گفت آنکه تن را از دنیا بگسستم و نشانِ این آنست که در و سنگ و سیم و کلوخ او نزدیکِ من یکسان است و چون از دنیا گسسته شدم بعقبیٰ پیوسته شدم تا بهشت و دوزخ و عرش را مے بینم گفت فَالْزَمْ فَالْزَمْ ثلثاً شناختے یا حارثه ملازمت کن بر آنکه جز این نیست و صوفی نامیست که مر کاملان ولایت را و محققان اولیا را بدین نام خوانند و خوانده اند و یکی از مشایخ گوید که مَنْ صَفَا الحُبَّ فَهُوَ صَافٍ وَمَنْ صَفَا الحَبِیْبَ فَهُوَ صُوْفِیٌّ آنکه بمحبت مصفا شود صافی بود و آنکه مستغرقِ دوست شود از غیر دوست بری شود صوفی بود و بر مقتضاے لغت اشتقاق این اسم را درست نگردد از هیچ چیز از آنکه این معنی عظیم تر از آنست که این را جنسے بود تا از آنجا مشتق بود که اشتقاق شئے از شئے مجانست خواهد و هر چه کدرست ضد صفاست و اشتقاقِ شئے از ضد نکنند پس این معنی اظهر من الشمس است عند اهله و حاجتمند عبارت نشود و محتاج اشارت نگردد و لِاَنَّ الصُّوْفِیْ مَمْنُوْعٌ عَنِ الْعِبَارَةِ وَالْاِشَارَةِ چون صوفی از کل عبارات ممنوع است عالم جمله معبرانِ وے باشند اگر دانند یا ندانند مر آن اسم را چه خطر باشد در حال حصول معنی پس اهل کمال ایشان را صوفی خوانند و متعلقان و طالبان ایشان را متصوف و تصوف از تفعّل بود و تفعّل تکلف اقتضا کند و این فرع اصلی باشد و فرق این معنی از حکم لغت و معنی ظاهر است الصفاء ولایة ولها آیة و روایة والتصوف حکایة للصفاء بلا شکایة پس صفا معنی متلالی و ظاهر است و تصوف حکایت از آن معنی و اهل آن معنی اندرین درجه بر سه قسم اند یکی صوفی بود و دیگر متصوف و سه دیگر مستصوف پس صوفی آن بود که از خود فانی بود و بحق باقی و از قبضه طبایع رسته و بحقیقت پیوسته و متصوف آنکه بمجاهده این درجه را همی طلبد و اندر طلب خود را بمعاملت ایشان درست همی کند و مستصوف آنکه از برائے مال و منال و جاه و حظ دنیا خود را مانند ایشان کرده و ازین هر دو چیز هیچ خبر ندارد تا حدے که گفته اند۔ المستصوف عند الصوفیة کالذباب وعند غیرهم کالذئاب مستصوف نزدیکِ صوفی از حقیرے چون مگس بود و آنچه کند نزدیک وے هوس بود و نزدیک دیگران چون گرگ بے افسار بود که همه همتش لختے مردار بود پس صوفی صاحب وصول بود و متصوف صاحب اصول و مستصوف صاحب فضول آنرا که نصیب وصل آمد بیافتن مقصود و رسیدن بمراد از مراد بے مراد شد و از مقصود بے مقصود و آنرا که نصیب اصل آمد بر احوال طریقت متمکن شد و اندر لطایفِ آن عاکف

---

۱ پس لازم کن شناختن مرا اے حارث ۱۲ ۲ هر که صفا کرد او را حب پس او صاف است و هر که صفا کرد او را حبیب پس او صوفی است ۱۲ ۳ اشتقاق گرفتن نیمه چیزے و گرفتن حرفے از حرفے و تخصیص او بخصوصیت بچیزے و پلٹ بردن بمقصود بچیزے است وفتن در اخال ۱۲ مرام یہ شکوہ شکایت نکنند گله کردن فا تحمله ۱۲

و مستحکم شد و آنرا که نصیب فضول آمد از جمله باز ماند و بر درگاه رسم فرو نشست و برسم و معنی محجوب گشت و بحجاب از وصل و اصل محجوب شد و مشایخ این قصه را اندرین معنی رموز[۱] بسیار است تا بحدیکه کلیت آنرا احصا نتوان کرد اما بعضے از رموز ایشان را اندرین کتاب یاد کنیم ان شاء الله تعالی وبالله التوفیق

فصل

ذو النون مصری گوید رحمة الله علیه که الصوفی اذا نطق بان نطقه عن الحقایق وان سکت نطقت عنه الجوارح بقطع العلایق صوفی آن بود که چون بگوید بیان نطقش حقایق حال او بود یعنی چیزے نگوید که وے آن نباشد و چون خاموش باشد معاملتش معبر حال وے شود و بقطع[۲] علایق حال وے ناطق شود یعنی گفتارش همه بر اصل صحیح باشد و کردارش بجمله تجرید صرف چون میگوید قولش همه حق بود و چون خاموش باشد فعلش همه فقر و جنید گوید رحمة الله علیه التصوف نعت اقیم العبد فیه قیل نعت للعبد ام للحق فقال نعت الحق حقیقة و نعت العبد رسم تصوف نعتی است که اقامت بنده اندر آنست گفتند که نعت حق است یا نعت خلق گفت حقیقتش نعت حق است و رسمش نعت خلق یعنی حقیقتش فنا صفت بنده اقتضا کند و فنا صفت بنده ببقاے صفت حق بود و این نعت حق بود و رسمش دوام مجاهدت بنده اقتضا کند و دوام مجاهده صفت بنده بود و چون بمعنے دیگر رانی چنان بود که اندر حقیقت توحید هیچ بنده را نعت درست نیاید از آنچه نعوت بنده مر او را قایم نیست و نعت خلق بجز رسم نیست که نعت خلق باقی نبود بلکه فعل حق باشد پس بحقیقت از آن حق باشد و معنی این آن بود که خداوند تعالی بنده را فرمود که روزه دارد و بروزه[۳] داشتن بنده اسم صائمی بنده را و از روی رسم آن صوم از آن بنده باشد و باز از روے حقیقت از آن حق بود چنانکه خداوند تعالی و رسول گفت ما را خبر داد که الصَّوْمُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ[۴] روزه از آن منست از آنچه از مفعولات وے جمله ملک ویست و نسبت اضافت خلق مر همه چیز را بجز رسم و مجاز بود نه حقیقت و ابو الحسن نوری گوید رحمة الله علیه التَّصَوُّفُ تَرْكُ كُلِّ حَظٍّ لِلنَّفْسِ تصوف دست باز داشتن جمله حظوظ نفسانی بود و این بر دو گونه باشد یکی رسم و دیگر حقیقت و این معنی آن بود که اگر وے تارک حظ است ترک حظ هم حظی بود و این رسم باشد و اگر حظ تارک وے باشد این فنا حظ بود و تعلق این معنی بحقیقت مشاهده بود پس ترک حظ فعل بنده بود و فنا حظ[۵] فعل خداوند و فعل بنده رسم

۱؎ رمز بلب و ابرو اشارت کردن جمع فاقه که از تیمار اضطراب کردن ترمز مثلاً از تیمار جنبیدن المشکوة مات بالکسر انبوه که گوئی اطراف و نواحی ۲؎ بقطع قطع بریدن قطع بفتحتین ۳؎ اخبرنا ابراهیم بن عبد الله الجلال اخبرنا عبد الله بن مبارک حدثنا بن سعید عن یحیی بن عبد الله عن ابی عبد الرحمن الحبلی عن عبد الله بن عمرو عن النبی صلی الله علیه وسلم قال الصیام والقرآن یشفعان للعبد یقول الصیام رب انی منعته الطعام والشهوات بالنهار فشفعنی فیه ویقول القرآن رب انی منعته النوم باللیل فشفعنی فیه ۴؎ روزه براے من است و من جزا دهم روزه دار را بسبب او یا جزاء وے هم او را ۵؎ حظ بهره و بخت

و مجاز بود و فعل حق حقیقت و بدین قول مبین شد قول جنید که پیش ازین رفت و هم ابوالحسن نوری گوید رحمة الله علیه
الصوفیة هم الذین صفت ارواحهم فصاروا فی الصف الاول بین یدی الحق صوفیان آنانند که جانها
شان از کدورت بشریت آزاد گشته است و از آفت نفسانی[1] صافی شده و از هوا خلاص یافته تا اندر صف
اول و درجهٔ اعلیٰ با حق بیارامیده اند و از غیر حق رمیده و هم او گوید الصوفی الذی لا یَملِک ولا یُملَک
صوفی آن بود که هیچ چیز اندر بند وی نباشد و او هم در بند هیچ چیز نباشد و این عبارت از عین فنا بود که فانی الصفت
مالک نبود و مملوک نه از آنچه صحت ملک بر موجودات درست آید و مراد ازین آن است که صوفی هیچ چیز را از متاع
دنیا و زینت عقبیٰ ملک نکند که خود اندر تحت ملک و حکم نفس خود نباشد بسلطان ارادت خود از غیر بگسلد
تا غیر طمع بندگی از وی بگسلد و این قول لطیف است مر آن گروه را که فنا کل گویند و ما غلط گاههای
ایشان اندرین کتاب بیاریم تا ترا معلوم شود ان شاء الله تعالیٰ ابن الجلالی[2] دمشقی گوید التصوف حقیقة لا رسم که تصوف
حقیقتی است که او را رسم نیست از آنچه رسم نصیب خلق باشد اندر معاملات و حقیقت آن خاصه حق چون از
تصوف از خلق اعراض کردن بود لا محاله مر او را رسم نبود و ابو عمرو دمشقی گوید رحمة الله علیه التصوف رویة الکون
بعین النقص بل غض الطرف عن الکون تصوف آن بود که اندر کون نگری جز بعین نقص و این دلیل بقای
صفت بود بلکه چشم فراز کنی از کون و این دلیل فنا صفت بود از آنچه نظر اندر کون باشد چون کون نماند نظر هم
نماند و غض[3] الطرف از کون بقای بصیرت ربانی بود یعنی هر که بخود نابینا شود بحق بینا شود از آنچه طالب
کون هم طالب بود و کار وی از وی بوی بود و باشد و وی را از خود بیرون راهی نبود پس یکی خود را بیند و لیکن
ناقص بیند و یکی چشم از خود فراز کند و نه بیند و آنکه می بیند اگرچه ناقص بیند دیده وی محجوب است و آنکه می بیند
به بینایی محجوب ماند و آنکه می نه بیند به نابینایی محجوب نباید و این اصلی قوی است اندر طریق تصوف
و ارباب معانی اما این جایگاه شرح این حدیث نیست و ابوبکر شبلی گوید رحمة الله علیه التصوف شرک
لانه صیانة القلب عن رویة الغیر ولا غیر تصوف شرک است از آنچه آن صیانت دل بود از رویت غیر و وجود غیر
نیست یعنی اندر اثبات توحید رویت غیر شرک بود و چون اندر دل غیر را قیمت نبود صیانت کردن مر او را از ذکر
غیر محال بود و حصری گوید رحمة الله التصوف صفاء السر من کدورة المخالفة تصوف صفای دل و سر بود از کدورت مخالفت و معنی این آن بود که سر را از مخالفت

[1] نفس جان یقال خرجت نفسه چون فی الحدیث مالیس النفس سایلة و تن و چشم و زخم یقال اصابت نفس کے عین و عینما هر چیزے ۱۲ صراح [2] گ نجیند را خدا
[2] جلال کوچه ایست از کوچه های بغداد ۱۲ [3] و غض چشم فرو خوابانیدن و فرو داشتن آواز متعد بمن علم فانه قوله تعالیٰ واغضض من صوتک ۱۲

حق نگاه دارد و از آنچه دوستی موافقت بود و موافقت ضد مخالفت و دوست را در همه عالم بجز حفظ فرمان دوست نباید و چون مراد یکے باشد مخالفت کجا صورت گیرد و محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابیطالب گوید رضی الله تعالیٰ عنهم التصوف خلق فمن زاد علیک فی الخلق زاد علیک فی التصوف تصوف نیک خوئی باشد هر که نیک خوئی تر او صوفی تر و خوے نیک بر دو گونه باشد یکی با حق و دیگر با خلق نیکخوئی با حق رضاے او بود بقضاے او و نیک خوئی با خلق حمل ثقل صحبت ایشان بود از براے حق و این هر دو وجه بطالب این باز گردد و حق تعالیٰ را صفت استغنا است از رضا و سخط طالب و این هر دو صفت اندر نظارهٔ وحدانیت وے بسته است

و ابو محمد مرتعش گوید رحمة الله علیه الصوفی لا یسبق همته خطوته البتة صوفی آن بود که اندیشهٔ وے با قدم وے برابر بود یعنی دل بجمله حاضر بود و دل آنجا که تن و تن آنجا که دل و دل آنجا که قدم و قدم آنجا که دل باشد قول آنجا که قدم و قدم آنجا که قول و این نشان حضوری بود بے غیبت بر خلاف آنکه گویند از خود غائب است و بحق ظاهر لا بلکه بحق ظاهر و بخود حاضر و این عبارت از جمع الجمع بود از آنچه تا رویت خود بخود بود غیبت نبود از خود و چون رویت برخاست حضوری بے غیبت است و تعلق این معنی بقول شبلی است رحمة الله علیه الصوفی لا یری فی الدارین مع الله غیر الله صوفی آن بود که اندر دو جهان هیچ چیز نه بیند بجز خداے عز و جل و در جمله هستی بنده غیر بود و چون غیر نه بیند خود را نه بیند و از خود بکلیت فارغ شود اندر حال نفی و اثبات خود

و جنید گوید رحمة الله علیه التصوف مبنی علی ثمان خصال السخاء والرضاء والصبر والاشارة والغربة ولبس الصوف والسیاحة والفقر امّا السخا فلابراهیم واما الرضا فلاسمٰعیل واما الصبر فلایوب واما الاشارة فلزکریا واما الغربة فلیحیی واما لبس الصوف فلموسی واما السیاحة فلعیسی واما الفقر فلمحمد صلی الله علیه وسلم وعلیهم اجمعین گفت بناء تصوف بر هشت خصلت است اقتدا بهشت پیغامبر در سخاوت بابراهیم آنچنان بود که پسر را فدا کرد و برضاء اسمٰعیل که بقربان خدا رضا داد و ترک جان عزیز خود گفت و بصبر ایوب که اندر بلاے کرمان و غیرت رحمن صبر کرد و باشارت زکریا که خداے تعالیٰ گفت اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًا و هم اندرین صورت گفت اِذْ نَادٰى رَبَّهٗ نِدَآءً خَفِيًّا و بغربت یحیی که اندر وطن خود غریب بود اندر میان خویشان از خویشان بیگانه و بسیاحت عیسی که اندر سیاحت خود چنان مجرد بود

---

١ حجاب بالکسر پرده حجب باز داشتن جمع فانه محجوب با بینا هراه ٢ صیانت نگاهداشتن و هو مصون و مصوون بالنقص والتمام ١٢ ٣ سر بالکسر راز اسرار جماعت و فی المثل ما یوم حلیمة بسر لکل امر مشهور و جماعت وزه مرد ١٢ ٤ حفظ بالکسر نگاهداشتن و یاد گرفتن ١٢

که جز کاسه و شانه نداشت و چون دید که کسی بدو دست خود آب میخورد کاسه بینداخت و چون دید که کسی با انگشتان
خلال میکرد شانه بینداخت و بلبس صوف موسی که جامهای وی پشمین بود و لفقر محمد صلی الله علیه وسلم
که حق سبحانه و تعالی کلید همه گنجهای روی زمین بدو فرستاد و گفت محنت بر خود منه و ازین گنجها خود را تجمل ساز
گفت نخواهم بار خدایا مرا یکروز سیر دار و دو روز گرسنه و این اصول اندر معاملت سخت نیکوست و حصری گوید
رحمة الله علیه الصوفی لا یوجد بعد عدمه ولا یعدم بعد وجوده صوفی آن بود که هستی وی را نیستی نبود و
نیستی وی را هستی نه یعنی آنچه بیابد مر آنرا هرگز گم نکند و هرچه گم کند آنرا هرگز نیابد و دیگر معنی آنکه یافتنش را
هرگز نایافت نباشد و نایافتنش را هرگز یافت نه تا اثباتی بود بی نفی و با نفی بود بی اثبات و مراد از جمله
این عبارت آنست که تا حال بشریت او بکلی ساقط بشود و شواهد جسمانی از حق وی فانی شود و نسبتش از
کل منقطع گردد تا سر بشریت اندر حق کسی ظاهر شود تا تفاریق وی اندر عین خود جمع کرده و از خود بخود قیام
یابد و صورت این اندر دو پیغامبر ظاهر توان کرد یکی موسی علیه السلام که اندر وجودش عدم نبود تا گفت رَبِّ
اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي و دیگر رسول علیه السلام که اندر عدمش وجود نبود تا گفت أَلَمْ نَشْرَحْ
لَكَ صَدْرَكَ یکی آرایش خواست و زینت طلب کرد و دیگر را بیاراستند و وی را خود خواست نه علی بن بندار
الصیرفی النیشاپوری گوید رحمة الله علیه التصوف اسقاط[1] الرؤیة للحق ظاهرا و باطنا تصوف آن بود
که صاحب آن ظاهر و باطن خود را نبیند و جمله مر حق را ببیند چنانچه اگر بر ظاهر نگری بر ظاهر نشان توفیق
یابی و چون نگاه کنی معاملات ظاهر اندر جنب توفیق حق به پر پشه نسنجد ترک رویت ظاهر بگوئی و چون
بباطن نگری بر باطن نشان تائید حق یابی چون نگاه کنی معاملات باطن اندر جنب تائید حق بذره نگراید
ترک باطن بگوی جمله مر حق را بینی پس چون همه حق را بینی خود را هیچ نه بینی محمد بن احمد المقری گوید رحمة الله علیه
التصوف استقامة الاحوال مع الحق تصوف استقامت احوالست با حق یعنی احوال مر صوفی را از حال نگرداند
و باعوجاج[2] اندر نیفگند از آنچه کسی را که دل صید محول احوال است او را از درجه استقامت نیفگند و از حق باز ندارد وش

فصل آنچه اندر معاملات گفته اند ابو حفص حداد نیشاپوری گوید رحمة الله علیه التصوف کله ادب لکل وقت
ادب و لکل مقام ادب و لکل حال ادب فمن لزم آداب الاوقات بلغ مبلغ الرجال و من ضیع الآداب فهو
بعید من حیث یظن القبول تصوف بجمله آدابست که هر وقتی و مقامی و حالی را ادبی بود هر که ملازمت آداب

---

[1] بچه افگندن زن و جز آن و غلط کردن در سخن یقال سقط فی کلامه و تکلم فی سقط بحرف مسقط بفتح القاف افتادن وهذا الفعل مسقط الانسان من اعین الناس ۱۲ صراح
[2] اعوجاج کژ شدن عصا و جز آن و کوژ شدن الشی ۱۲ صراح

اوقات کند بدرجۀ مردان برسد و هر که آداب ضایع کند او دور باشد از پندار نزدیکی و مردود باشد از گمان بردن
بقبول حق و این معنی نزدیکست بقول ابوالحسن رحمة الله علیه که گفت لیس التصوف رسوما و لا علوما ولکنه
اخلاق تصوف رسوم و علوم نیست ولیکن اخلاقست یعنی اگر رسوم بودے بمجاهدت حاصل شدے و اگر علوم بودے
بتعلیم بدست آمدے پس اخلاقست تا حکم آن از خود اندر نخواهی و معاملت آن با خود درست نکنی و انصاف
آن از خود ندهی حاصل نگردد و فرق میان رسوم و اخلاق آن بود که رسوم فعلے بود بتکلف و اسباب چنانکه
ظاهر بخلاف باطن بود فعلے از معنی خالی و اخلاق فعلے بود محمود بے تکلف و اسباب ظاهر موافق باطن بود از
دعوئ خالی مرتعش گوید رحمة الله علیه التصوف حسن الخلق تصوف خلق نکوست و این بر سه گونه باشد یکی
با حق بگذاردن اوامر وے بے ریا و دیگر با خلق بحفظ حرمت مهتران و شفقت بر کهتران و انصاف همچنان
و از جمله عوض انصاف نا طلبیدن و سه دیگر با خود متابعت ناکردن هوا و شیطان و هر که اندرین سه معنی خود را درست
کند او از جملۀ نیک خویان باشد و اینکه یاد کردیم موافقست بدانکه یکے از عائشه[1] صدیقه رضی الله عنها پرسید
که ما را از خلق پیغامبر صلے الله علیه وسلم خبر ده گفت از قرآن برخوان که خدائے تعالی خبر داده است آنجا که
گفت[2] خُذِ الْعَفْوَ[3] وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ[4] وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ[5] مرتعش گوید رحمة الله علیه هذا مذهب کله جد
فلا تخالطوه بشیء من الهزل[6] این مذهب تصوف همه جدّ است مر آن را با هزل میامیزید و اندر معاملات
مترسمان میاویزید و از اهل تقلید بدان بگریزید چون عوام اندر اهل زمانه نگریستند و مترسمان متصوفه
اهل زمان را بدیدند و بر پائے کوفتن و سرود گفتن و بدرگاه سلاطین رفتن و از بر بلغه[7] و لقمه خصومت
کردن ایشان منحرف شدند اعتقاد بجمله بد کردند و گفتند که اصل این طریقت همین است و متقدمان هم برین
رفتند و معلوم نکردند که زمانه فترتست و روزگار بلا لامحاله چون حرص مر سلطان را بجور افگند و طمع مر
عالم را بفسق و زنا افگند و ریا مر زاهد را بنفاق افگند و هوا نیز صوفی را بپائے کوفتن و سرود گفتن افگند
بدانکه اگر چه اهل طریقتها تباه شوند اصل طریقتها تباه نشود و بدانکه اگر گروهے از اهل هزل خود را
اندر جدّ هزار پنهان کنند جد ایشان هزل نشود و ابو علی قزمینی گوید رحمة الله علیه التصوف هو الاخلاق الرضیة

---

[1] یکے از عائشه الخ اخبرنا ابو سعید بن عبد الله بن احمد الطاهر اخبرنا جدی عبد الرحمن بن عبد الصمد الرازی اخبرنا محمد بن زکریا العذافری اخبرنا الحاق الدیری اخبرنا عبد الرزاق اخبرنا معمر عن قتادة عن انس رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه وسلم قال حسبک من نساء العالمین مریم بنت عمران وخدیجه بنت خویلد و فاطمه بنت محمد صلعم و آسیه امراة فرعون رضوان الله تعالی علیهن ۱۲ [2] معالمت [3] اشاره بثانی است ۱۲ [4] اشاره باول و در تقدیم ذکر حق تعلق مضطر محتاج در همه احوال بر حق غنی غفار رؤف رحیم متعال وجوه است تأمل تعرف ۱۲ [5] اشاره بکسر صفت عفو و بجز دیگر ازاله بنیکی و بدی گردن از ناداناں ۱۲ [6] اشارت بثالث است ۱۲ [7] هزل بیهوده ضد جد هزل الطم لاغر ۱۲ [8] البلغه الغدر که بدان اوقات بگذرانند ۱۲

تصوف اخلاق رضی است و کردار پسندیده آں بود که بنده اندر همه احوال از حق بنده کار باشد که رضی راضی بود و ابو الحسن نوری گوید رحمة الله علیه التصوف هو الحریة و الفتوة[1] و ترک التکلف و السخاء و بذل الدنیا تصوف آزادی بود که بنده از بند هوا آزاد گردد و فتوت آں بود که از دیدن فتوت مجرد شود و ترک تکلف آں بود که اندر متعلقات و نصیب[2] نکو شد و سخاوت آں بود که دنیا را با اهل دنیا بگذارد و ابو الحسن فوشنجه گوید رحمة الله علیه التصوف الیوم اسم و لا حقیقة و قد کان حقیقة اسم تصوف امروز نامی است بے حقیقت و پیش ازیں حقیقتے بود بے نام یعنی در وقت صحابه[3] و سلف رحمهم الله ایں اسم نبود و معنے آں در هر کسے بود اکنوں اسم هست و معنی نه یعنی معاملات معروف بود و دعوی مجهول اکنوں دعوی معروف شد و معاملات مجهول اکنوں ایں مقدار از تحقیق مقالات مشائخ اندریں باب بیاوردم در باب تصوف تا بر تو اسعدک الله طریق ایں کشاده گردد و مر منکران ایں را بداں بگوئی که مراد تاں چیست بانکار تصوف اگر اسم مجرد را انکار کنند باک نیست که معانی اندر حق مسمیات بیگانه باشد و اگر عین ایں معانی را انکار کنند انکار کل شریعت پیغامبر و خصال ستوده او باشد و مر ترا اسعدک الله بما اسعد به اولیاءه اندریں کتاب وصیت کنم که تا حق ایں مراعات کنی و انصاف بدهی تا دعوی کوتاه کنی و با اهل ایں نیکو اعتقاد باشی و بالله التوفیق ۔

الباب الاربعة فی لبس المرقعات

بدانکه اشعار متصوفه لبس مرقعه است و لبس مرقعات سنت است از انجا که رسول گفت علیه السلام علیکم بلبس الصوف تجدون حلاوة الایمان فی قلوبکم و نیز یکے گوید از صحابه کان النبی صلی الله علیه وسلم یلبس الصوف و یرکب الحمار و نیز رسول صلی الله علیه وسلم گفت مر عائشه رضی الله عنها لا تضیعی الثوب حتی ترقعیه گفت بر شما باد بجامه پشمین تا حلاوت ایمان بیابید و روایت آرند که پیغمبر صلے الله علیه وسلم جامه پشمین بپوشید و بر خر نشست و نیز گفت مر عائشه را که یا عائشه جامه را ضایع مکن تا پیوندها بر آں نگذاری و از عمر خطاب می آید رضی الله عنه که وے مرقعه داشتی سی رقعه بر آں گذاشته بود و هم از عمر خطاب آید رضی الله عنه که گفت

---

[1] فتوة بالضم جوانمردی و فتوة فتی مثل عصی ۱۲ صراح [2] نصیب بهره و عوض ۱۲ و نام پرلیے کرده ۱۲ صراح [3] سلف باشی ای الصحابة المذهب بالاربعة الصالحون سعدیه خلاصه یعنی خاص ترا نصیحت کنند تا حفظ کنند به آنچه نصیحت شده آں دوستان او هستند لازم گیرید بپوشیدن صوف یا بید لذت ایمان را در دلها شما ۱۲ بود نبی صلی الله علیه وسلم پوشید صوف و سوار شد خر را ۱۲ ضایع مکنید جامه تا مرقعه کنید ۱۲ اخبرنا عبد الواحد الملیحی اخبرنا احمد بن عبد الله النعیمی اخبرنا محمد بن یوسف اخبرنا محمد بن اسمعیل اخبرنا احمد بن رجا اخبرنا النضر عن هشام اتی قال سمعت عبد الله اخبرنی ابن جعفر قال سمعت علیا رضی یقول سمعت النبی صلعم یقول خیر نسائها مریم بنت عمران و خیر نسائها خدیجة و روی وکیع ابو معاویة عن هشام بن عروة الی السماء و الارض و عن موسی الاشعری قال قال رسول الله صلعم کمل من الرجال من الرجال کثیر و لم یکمل من النساء الا مریم بنت عمران و آسیه امرأة فرعون و فضل عائشه علی النساء کفضل الثرید علی سائر الطعام ۱۲ معالم ۔

بهترین جامها آن بود که مؤنت آن سبکتر بود و از امیرالمؤمنین علی می آید رضی الله عنه که پیراهنے داشت که آستین
آن آنگشتان برابر بود و اگر وقتے پیراهنے درازتر پوشیدے سر آستین آن فرو دریدے و نیز رسول را صلی الله
علیه وسلم فرمان آمد از خدائے عزوجل بتقصیر جامه چنانکه گفت وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ای فقصر و حسن بصری
گوید رحمة الله علیه که هفتاد بدری رضی الله عنهم را بدیدم همه را جامه پشمین بود و صدیق اکبر اندر حال تجریدش
جامه صوف پوشید و هم حسن بصری گوید که سلمان را دیدم رضی الله عنه گلیمے با رقعها پوشیده و از امیرالمؤمنین
عمر بن الخطاب رضی الله عنه و امیرالمؤمنین علی کرم الله وجهه و هرم بن حیان رضی الله عنه روایت
آرند که ایشان مر اویس قرنی را رحمة الله علیه با جامه پشمین دیدند رقعها بران گذاشته و حسن بصری
و مالک دینار و سفیان ثوری رحمهم الله جمله صاحب مرقعه صوف بوده اند و از امام عالم ابوحنیفه[1]
کوفی رحمة الله علیه روایت آرند و این اندر کتاب تاریخ مشایخ که محمد بن علی حکیم ترمذی کرده است
مکتوب است که در ابتدا صوف پوشیده و قصد عزلت کرد تا پیغامبر صلی الله علیه وسلم را بخواب دید
که ترا اندر میان خلق میباید بود از انچه سبب احیاء سنت من توئی آنگاه دست از عزلت بداشت
و هرگز جامه نپوشید که آنرا قیمتے بودے و داؤد طائی رحمة الله علیه لبس صوف فرمودے و یکے از محققان
متصوفه بود و ابراهیم ادهم[2] به نزدیک امام اعظم ابوحنیفه رحمة الله علیه اندر آمد با مرقعه صوف و اصحاب وے را
بچشم تحقیر و تصغیر نگریستند ابوحنیفه گفت سیدنا ابراهیم بن ادهم آمد اصحاب گفتند بر زبان امام هزل نرود
وے این سیادت بچه یافت گفت بخدمت بر دوام وے بخدمت خداوند تعالی جل ذکره مشغول شد
و ما بخدمت تنها خود تا وے سید ما گشت و اگر اکنون بعضے از اهل زمانه را از لبس مرقعات و خرق جاه و جمال
خلق است و بدل موافق ظاهر نیستند روا باشد که اندر لشکرے سوار نیکے باشد و در جمله طوائف محقق اندک
باشند اما جمله را نسبت با ایشان کنند هرگاه بیک چیز شان با ایشان مماثلة بود و از احکام رسول گفت
صلی الله علیه وسلم من تشبه[3] بقوم فهو منهم هر که بقومے تولی کند برفتارے یا باعتقادے وے از ان
قوم است اما گروهے را چشم بر رسم ظاهر معاملات ایشان افتد و گروهے را بر سر و صفائی باطن و جلاء خاطر
لطافت طبع و اعتدال مزاج و صحت سریت با اسرار ایشان دیدار دهد تا قربت محققان و رفعت کبرای

---

[1] روی عن النبی صلی الله علیه وسلم فی حق الامام ابی حنیفه رحمه لو کان الایمان عند الثریا لناله رجال او رجال من ابناء فارس رواه الشیخان و هذا اصل صحیح یعتمد علیه بالبشارة بابی حنیفه و فیه الفضیلة ۱۲ [2] ابراهیم ادهم متقی وقت بود و صدیق روزگار و در انواع معاملات و اصناف حقایق حظی تمام داشت و مقبول همه بود و بسیارے مشایخ را دیده و با امام جعفر رح صحبت داشته بود و شیخ العراق جنید گفت مفاتیح العلوم ابراهیم ادهم ۱۲ تذکرة الا

[3] ای من تشبه بالکفار مثلا فی اللباس و غیره ۱۲

ایشاں بینند وارادت آں درجہ دامنگیر ایشاں گردد و تعلق بدیشاں بر بصیرت کنند و ابتداے
حال شاں بر کشف احوال و تجرید از ہوا و اعراض از نفس باشد و گروہے دیگر را صلاح تن و عفت
دل و سکون و سلامت صدر با ظاہر ایشاں دیدار دہد تا ورزش شریعت و حفظ آداب حسن و معاملات
ایشاں بینند و قصد صحبت ایشاں کنند و ورزیدن صلاح بر دست گیرند و ابتداء حال ایشاں بر مجاہدت
و حسن معاملت بود و گروہے دیگر را مروت انسانیت و طریق مجالست و حسن سیرت با افعال ایشاں را تمامہ بد
تا زندگانی ظاہر ایشاں بینند آراستہ بطریق مروت با مہتران حرمت و با کہتران فتوت و با اقران خود
عشرت آسودہ از طلب زیادت آرمیدہ با قناعت قصد صحبت ایشاں کنند و طریق جہد و تعب طلب
دینا بر خود آساں کنند و خود را بفراغت از جملہ نیکاں کنند و گروہے دیگر را کسل طبع و رعونت نفس و طلب
ریاست بے آلت مراد و قصد تقدم بے فضل و جستن تخصیص بے علم راہ نماید بافعال ایشاں و پندارند کہ
جز ایں ظاہر دیگر ہیچ کارے نیست قصد صحبت ایشاں کنند و ایشاں بخلق و کرم وے را مدارات و مداہنت
ہمی کنند و بحکم مسامحت با وے زندگانی ہمیکنند از انچہ اندر دلہاے ایشاں از حدیث حق ہیچ چیز نباشد
و بر تنہائے ایشاں از مجاہدت طلب طریقت ہیچ چیز نہ و باید تا خلق مر ایشاں را حرمت دارند چنانکہ محققان را
و از ایشاں بشکوہند چنانکہ از خواص خداوند تعالیٰ و بصحبت و تعلق بدیشاں آں خواہند کہ از آفات
خود را اندر صلاح ایشاں پنہاں کنند و جامۂ ایشاں اندر پوشند و جامہاے بے معاملت بر کذب
ایشاں بخروشند کہ آں ثوب زور باشد و لباس غرور و حسرت روز حشر و نشور قولہ تعالیٰ مَثَلُ الَّذِيْنَ حُمِّلُوا
التَّوْرٰىةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوْهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ واندریں زمانہ ایں گروہ بیشتر اند پس بر تو باد کہ تا ہر چہ از آں تو
نگردد تو قصد آں نکنی کہ اگر ہزار بار تو بقبول طریقت کوشی چناں نباشد کہ یک لحظہ طریقت ترا قبول کند کہ
ایں کار بخرقہ نیست بحرقت است چوں کسے را طریقت آشنا بود وے را قبا چوں عبا بود و چوں کسے
بیگانہ بود مرقعۂ وے رقعۂ ادبار و منشور شقاوت یوم النشور باشد چنانکہ آں پیر بزرگ را گفتند لم لا
تلبس المرقعۃ قال من النفاق ان تلبس لباس الفتیان ولا تدخل فی حمل اثقال الفتوۃ جرا مرقعہ نپوشی

ٹہ مثل ایشاں ہمچوں دراز گوش است کہ بر وے علمہا بتقیل است کہ زدہ شد حل کردہ بود آنانکہ تکذیب کردند بآیہاے خداوند و خدا راہ فلاح نماید
گروہ ستمگاراں را حسینی

گفت از نفاق بود که لباس جوانمردان بپوشی و اندر تحت ثقل[1] معاملات جوانمردی اندر نیائی که لباس جوانمردان
با ترک حمل جوانمردان با ترک حمل جوانمردی منافقی باشند پس اگر این لباس از برائے آنست که تا خداوند
ترا بشناسد که تو خاص اوئی وے بے لباس هم بشناسد و اگر از بهر آنست که بخلق نمائی که من از ایشانم
اگر هستی ریا و اگر نیستی نفاق و این راه صعب و پرخطر است و اهل حق اجل از آنند که بجامه معروف گردند
الصفا من الله تعالى انعام واکرام والصوف لباس الانعام صفائی از خدا تعالی به بنده نعمتی و کرامتے عیان
بود و صوف لباس ستوران بود پس حلیت حلیت بود گروهے حلیت را قربت میکنند و آنچه بر ایشان نیست
بجامه آرند ظاهرے آرایند امید آنرا که تا از ایشان گردند و مشایخ این قصه مریدانرا حلیت و زینت مرقعات
بفرموده‌اند و خود نیز بکرده‌اند تا اندر میان خلق علامت شوند و جمله خلق پاسبان ایشان گردند که اگر یک قدم
بر خلاف نهند همه زبان طعن و ملامت بر ایشان باز کنند و اگر خواهند که اندران جامه معصیت کنند از شرم
خلق نتوانند کرد و در جمله مرقعه زینت اولیائی خداوند است عوام بدان عزیز گردند و خواص اندران
ذلیل گردند عز عامه آن بود که چون آن بپوشند خلق شان حرمت دارند و ذل خاص آن بود که چون بپوشند
خلق اندر ایشان بچشم عوام شان نگرند مر ایشانرا بدان ملامت کنند پس لباس النعم للعوام وجوشن
البلاء للخواص عوام را مرقعه لباس نعما بود و خواص را جوشن بلا بود از آنچه بیشتری از عوام اندران مضطر باشند
چنانکه دست بجائے دیگر نرسند و مر طلب جاه را آلتے دیگر ندارند بدان طلب ریاست کنند و مر آن سبب را
جمع نعمت کنند و باز خواص بترک ریا و ریاست بگویند و ذل را بر عز بگزینند و بلا را بر نعمت اختیار کنند
تا این قوم را آن بلا بود و آن قوم را نعم المرقعة قميص الوفاء لاهل الصفاء وسربال السرور لاهل الغرور
مرقعه پیراهن وفاست مر اهل صفا را و لباس سرور مر اهل غرور را تا اهل صفا بپوشیدن آن از کونین مجرد شوند
و از مالوفات اصلی منقطع و اهل غرور بدان از حق محجوب گردند و از صلاح باز مانند و در جمله مر همه را سمت صلاح
و سبب فلاح[2] است و مراد جمله از آن محصول یکے را صفا بود و یکے را عطا و یکے را غطا بود و یکے را وطا و
یکے را رضا بود و امیدوارم که بجنس صحبت و محبت یکدیگر همه رستگار باشند از آنچه رسول گفت صلی الله علیه وسلم
من احب قوماً فهو منهم[3] و همه شان هر گروه بقیامت با ایشان باشند و اندر زمرهٔ ایشان اما باید که
باطنت طلب تحقیق کند و از رسوم معرض بود که هر که بظاهر چیزها بند کار باشند هرگز بتحقیق نرسد و بیاید که

---

[1] ثقل بالکسر گرانی و بار و اثقال جماعت ثقل حمل و احمال ۱۲ [2] فلاح رستگاری و فیروزی و بقاء و طعام تری ۱۲ [3] آنکه دوست داشت قومی را پس او از ایشان است

وجود آدمیت حجاب ربوبیت بود و حجاب جز بدوران احوال و ورزش اندر مقامات فانی نگردد و صفا نام آن فناست
فانی الصفة را لباس اختیار کردن محال بود و یا بتکلف[1] خود را زینتے ساختن ناممکن پس چون فنا صفت
پیدا آمد و آفت طبع از میانه برخواست اگر او را صوفی خوانند یا نامے دیگر به نزدیک او متساوی بود۔

فصل اما نیز انتظام مرقعات آنست که از برائے خفت[2] و فراغت سازد و چون اصلے باشد هر کجا پاره شود
رقعه بران گذارد و مشایخ را رضی الله عنهم اندرین دو قول است گروہے گویند که دوختن رقعه را ترتیب نگاهداشتن
شرط نیست باید که از انجا که سوزن سر برآرد برکشند و اندران تکلف نکنند و گروہے دیگر گویند که دوختن رقعه را
ترتیب و راستی شرط است نگاهداشتن و تضریب و تکلف کردن اندر راستی آن از معاملات فقر است و صحت
معاملت دلیل صحت اصل باشد و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه از شیخ المشایخ ابوالقاسم
گرگانی[3] رحمة الله علیه بطوس پرسیدم که درویش را کمترین چه چیز باید تا هم فقر را سزاوار گردد گفت سه چیز
باید که کم از آن نشاید یکے باید که پاره راست بر واند دوخت و دیگر سخن راست داند شنید و دیگر
پاے راست بر زمین داند زد و گروہے از درویشان با من حاضر بودند که این بگفت چون به دروازه آمدیم
هر کسے اندرین تصرفے میکرد و گروہے را از جهله اندرین شربے پدید آمد گفتند که فقر خود همین است و بیشتری از یشان
اندر خوب دوختن پاره و بر زمین زدن پاے راست می شتافتند و هر کسے را پنداشت آن بود که ما سخنان طریقت
بدانیم شنید و بحکم[4] آنکه روے دل من بدان سید بود نخواستم که سخن وے بر زمین افتد گفتم بیائید تا هر کسے اندرین
سخن چیزے بگوئیم هر یک صورت خود بگفتند چون نوبت بمن رسید گفتم پاره راست آن بود که بفقر دوزند
نه بزینت چون رقعه بفقر دوزی اگر چه ناراست[5] دوزی راست آید و سخن راست آن باشد که بحال شنود
نه بمنیت و بحق و وجد اندران تصرف کنند نه بهزل و بزندگانی مر آنرا فهم کنند نه بعقل و پاے راست آن باشد
که بوجد بر زمین نهند نه بلهو و رسم بعضے این سخن را بدان سید نقل کردند وے گفت اصاب[6] علی خیره الله پس
مراد از مرقعه پوشیدن مر این تخفیف مؤنت دنیا و صدق فقر بخداوند تعالی بوده است و اندر آثار صحیح آمده
است که عیسے بن مریم سلام الله علیه مرقعه داشت که او را بر آسمان بردند و یکی از مشایخ گفت که او را بخواب دیدم
با آن مرقعه صوف و از هر رقعه نورے مے درخشید گفتم ایها المسیح این انوار چیست برین جامه تو گفت انوار اضطرار

[1] تکلف بخود گرفتن کار برای فرمودن و رنج بر خود نهادن ۱۲ [2] خفت بالکسر سبکی و خفوف اندک شدن ۱۲ [3] گرگانی بضم کاف و تشدید مهمله کاف عجمیه و نون ۱۲ [4] حکم بالضم فرمودن بمقال حکم علیه و حکم کردن میان کسے قوله تعالی فاحکم بینهم یوم القیمة ۱۲ [5] یعنی اگر خرقه را پاره نه بفقر دوزند باشتی برای آنکه اگر کج افتد آن راست باشد یعنی مطلوب بدان حاصل گردد ۱۲ یعنی از رو تحقیق باشد نه از رو تقلید ۱۲ [6] یعنی تو با گفته ات علی خیر نقصان ده ۱۲

سنت که هر پاره را از آن بضرورتی بر دوخته ام خدای عزوجل مر هر رنجی را که بدل من رسانیده است
مرآن را فتوحی گردانیده است و نیز پیری دیده ام از اهل ملامت بماوراء النهر که هر آدمی را در آن نصیبی بودی
نخوردی و نپوشیدی و خوردنش چیزها بود که مردمان بینداختندی چون تره بوسیده و کدوی تلخ و گزر تباه شده
و آنچه بدین ماند و پوششش از خرقهای ساختی که از راه برچیده بودی و نمازی کرده از آن مرقعه ساختی
و شنیدم که بمرو الرود پیری بود از متاخران ارباب معانی قوی حال و نیکو سیرت و از بس رقعهای بی تکلف که بر
سجاده و کلاه وی بود کژدم از آن بچه کرده بود و شیخ من رضی الله عنه پنجاه و یک سال یک جبه داشت که پارهای
بی تکلف بر آن همی گذاشتی و اندر حکایات عراقیان یافتم که دو درویش بودند یکی صاحب مشاهدت و دیگر
صاحب مجاهدت آن یکی که صاحب مشاهدت بود در همه عمر خود نپوشیدی مگر آن پاره ها که درویشان را
اندر حال سماع خرقه شدی و آن یکی که صاحب مجاهدت بود نپوشیدی مگر آن پاره ها که اندر حال استغفار
کردن درویشان اندر حال جامهاشان خرقه شدی تا زیّ ظاهرشان موافق سیرت باطن بودی
و این پاس داشتن حال باشد و شیخ محمد بن خفیف رضی الله عنه بیست سال پلاسی درست
پوشیده هر سال چهار چله بکشیدی و اندر هر چهل روز تصنیفی کردی از غوامض علوم حقائق و اندر
وقت وی پیری بود از محققان علمای طریقت و حقیقت بپرگ پارس نشستی و یرا محمد بن زکریا خواندندی
و هرگز مرقعه نپوشیده بود و از شیخ محمد پرسیدند که شرط مرقعه چه چیز است و داشتن آن مرکرا مسلم است گفت شرط
مرقعه آنست که محمد بن زکریا اندر میان پیراهن سفید بجای می آرد و نیز داشتن آن خرقه او را مسلم است

فصل اما ترک عادت این طایفه شرط طریق ایشان نباشد و آنچه ایشان اندر حال جامه
پشمین کمتر پوشند دو معنی راست یکی آنکه پشمها شوریده شده است و چون چهارپایان اندر غارتها از
جای بجای افتاده اند و دیگر آنکه گروهی از مبتدعه جامه پشمین را شعار کرده اند و خلاف شعار مبتدعان
اگرچه خلاف سنت ر است بود اما تکلف اندر دوختن آن بدان سبب روا دارند که جاه ایشان اندر میان خلق

---

[1] فصل فی آدابهم فی السماع من ذالک ان لا یتکلفوا السماع ولا یستقبلون بالاختیار فاذا اتفق السماع فمن حق المستمع ان لا یقعد بشرط الادب ذاکراً لربه
بقلبه مشتغلا بحفظ قلبه من طوارق الغفلة والنسیان فاذا سمعه شئی من القاری للقرآن انه سقط من قبل الحق عزوجل فیما یرد علیه من توقیفات الغیب ایاه بمعانی حب
ترغیبا او عتابا او زیادة فی القیام بعبادة عزوجل او خیر فقد ذالک یا دل الی ما رعلیه و قابل الاشارة علیه بالمبادرة وان کان السماع لحدیث البصیر کان لسان
القاری لسانه نصا کانه المخاطب و هو الحق فیما یقرء القاری فعل ما یحصل مما تجد قلبه فی ذالک بحیث یکون موافقا لحق العبودیة و آداب الشریعة و فی الجملة لا یکون
فی الطریقة ولا فی علم الحقیقة شئی یخالف آداب الشریعة و اذا کان فی القوم خاطر فی السماع فالواجب علی فقیر السکون و تسکینه و مراعاة حشمة ذالک الشیخ
فان و ادا علیه امر غالب فیقصد الغلبة لیسلم الیه الحرکة فاذا سکنه الغلبة فان اولی السکون و مراعاة حشمة الشیخ ۱۲

بزرگ گشته است هر کسے خود را مانند ایشاں گردانیده و مرقعه اندر پوشیده و افعال ناخوب از ایشاں پیدا آمد و مر ایشاں را از صحبت اضداد رنج بود زینتے ساخته اند که جز ایشاں کسے آں را ندانست دوختن و مر آں را علامت شناخت یکدیگر گردانیده اند و شعار ساخته اند تا حدے که درویشی به نزدیک بعضی از مشایخ اندر آمد و رقعه را که بر جامه دوخته بود خطبه پهنا آورده بود آں شیخ او را مهجور کرده و معنی آں ایں بود که اصل مفارقت طبع و لطف مزاج است و البته کژی اندر طبع نیکو نباشد چنانکه شعر ناراست اندر طبع خوش نباشد فعل ناراست هم طبع نپذیرد و باز گروہے اندر هست و نیست لباس تکلف نکردند اگر خداوندشاں عباے داد بپوشیدند و اگر قباے داد بپوشیدند و اگر برهنه داشت ببودند و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه ایں طریق را پسندیده ام و اندر اسفار خود همیں کرده ام و اندر حکایاتست که چوں احمد بن خضرویه رحمة الله علیه بزیارت ابویزید آمد رحمهم الله قبا داشت و چوں شاه بن شجاع بزیارت ابوحفص آمد رحمهم الله قبا داشت و آں لباس معهود ایشاں نبود که اندر اوقات نیز مرقعه داشتندے و وقت بودے نیز که جامهٔ پشمین و یا پیراهن سفید پوشیدندے چنانکه آمدے از آنچه نفس آدمی معتاد است و با عادت مر آں را الفتے بود و چوں چیزے مر آں را عادت شد طبیعی شود و چوں طبع شد حجاب گردد و از آں بود که پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم خیر الصیام صوم اخی داود علیه السلام بهترین روزه ها روزهٔ برادر من است داود گفتند یا رسول الله آں چگونه باشد گفت آنکه یک روز روزه داشتے و دیگر روز بگشادے تا نفس را عادت نشود روزه داشتن یا گشادن تا وے بداں محجوب نگردد و اندریں معنے درست تر ابوحامد دوستانی مروزی بوده است رحمة الله علیه که جامه بدو در پوشیدندے مریداں وے آنگاه کسے را که بداں حاجت بودے فراغت وے بجستے چوں خالی بودے آں جامه را از وے برکشیدندے وے نه مر پوشانند را گفتے که چرا پوشانی و نه مر کشنده را گفتے که چرا برکشیدی و اندریں وقت ما نیز پیرے هست بغزنی حرسها الله که ویرا لقب سوید گویند رحمة الله علیه که ویرا در لباس اختیار و تمیز نباشد و اندر آں پایه درست است اما آنکه معنے بیشتریں جامهاے ایشاں کبود باشد یکے آں است که اصل طریقت ایشاں بر سیاحت و سفر نهاده اند و جامه سفید اندر سفر بر حال خود نماند و شستن آں دشوار گردد و هر کس بداں نیز طمع کند و دیگر آنکه کبود پوشیدن شعار اصحاب فوت و مصیبت بود و جامهٔ اندوهگیناں و دنیا دار محنت است و سراپردهٔ مصیبت و مغازهٔ اندوه و بیغارهٔ[1] فراق و گهوارهٔ بلا و مریداں چوں مقصود دل

[1] بیغاره بروزن بیچاره بلا و چیزے باشد که مردم آں را دشمن دارند۔

اندر دنیا حاصل ندیدند کبود پوشیدند و بر سوگ وصال فرو نشستند و گروه دیگر اندر معاملت جز تقصیر
ندیدند و اندر دل بجز خرابی نه و اندر روزگار بجز فوت وقت نه کبود اندر پوشیدند که فوت[1] اشد من موتست[2]
یکی بر موت عزیزی کبود پوشید و دیگری بر فوت مقصود کبود پوشند و یکی از مدعیان علم درویشی را گفت
که این کبود چرا پوشیدی گفت از پیغامبر صلی الله علیه وسلم سه چیز بماند یکی فقر و دیگر علم و سه دیگر شمشیر شمشیر
سلطانان یافتند و در جای آن کار فرمودند و علم علما اختیار کردند با موختن بسنده کردند و فقر گروه فقرا
اختیار کردند و آنرا آلت غنا ساختند من بر مصیبت این سه گروه کبود اندر پوشیدم و از مرتعش می آید
رحمة الله علیه که اندر محلتی از محلتهای بغداد میرفت تشنه گشت بدری فراز آمد و آب خواست یکی
بیرون آمد با کوزهٔ آب وی آب بستد و بخورد و درویش نگریست دلش صید جمال ساقی شد همانجا فرو نشست
تا خداوند خانه آمد گفت ای خواجه دلم بشربت آبی سخت نگران بود مرا از خانهٔ تو شربت آبی دادند و دلم
ببردند مرد گفت آن دختر منست بتو بزنی دادمش مرتعش بطلب دل بخانه اندر آمد عقد بکردند و این صاحب
البیت از منعمان بود وی را بگرمابه فرستادند و جامهٔ خواب اندر وی پوشیدند از وی مرقعه برکشیدند چون شب
اندر آمد مرتعش بنماز ایستاد و اوراد بگذارد و بخلوت مشغول شد و اندران میانه بانگ برگرفت که هاتوا مرقعتی
مرقعهٔ من بیارید گفتند چه بود گفت بسرم فرو خواندند که بیک نظر بخلاف ما نگریستی جامهٔ صلاح و مرقعه از ظاهر
برکشیدیم اگر بنظر دیگر بنگری لباس آشنائی از باطنت برکشیم لباسی که بسبب پوشیدن آن خداوند با شد
و بر موافقت اولیاء خداوند اندر پوشیده باشد مداومت رضا بر آن مبارک بود اگر بحق آن زندگانی تواند
کرد و اگر نه دین خود را صیانت باید کرد و اندر جامهٔ اولیا خیانت روا نباید داشت که مسلمان بر تحقیق باشی
بی دعوی دیگر بهتر از آنکه دل بر تکذیب اندر پوشیدن مرقعه مر دو گروه را راست آید یکی منقطعان دنیا را
و دیگر مشتاقان مولی را و اندر عادات مشایخ رضی الله عنهم چنان رفته است که چون مریدی بحکم تبرکی تعلق بر
بدیشان کند مر وی را بسه سال اندر سه معنی ادب کنند اگر بحکم آن معنی قیام کند قبول افتد و الا گویند که طریقت
مر این را قبول نمیکند یکسال بخدمت خلق و دیگر سال بخدمت حق و سه دیگر سال بمراعات دل خود

---

۱ ضایع کردن وقت سخت تر است از موت ۱۲ ۲ قال ابن عباس خلق الموت علی صورة کبش املح لا یمر بشیء ولا یجد له ریحه الا مات وخلق الحیوة علی صورة فرس بلقاء انثی وهی التی کان جبرئیل والانبیاء یرکبونها لا تمر بشیء ولا یجد ریحها شیء الا حیی وهی التی اخذ السامری قبضة من اثرها فالقی علی العجل فحیی ۱۲ ۳ معاملت منصوب بهر سه حرکت حرف اول و سکون دوم و فتحه او برگزیده و خلاصه کردن و معنی برگزیده و آنچه صاف باشد از تیرگی ۱۲ غ

وخدمتِ خلق آنگاه تواند کرد که خود را اندر درجۂ خادمان نهد و همه خلق را اندر درجہ[1] مخدومان یعنی بے تمیز همه را بهتر از خود داند وخدمت جمله بر خود واجب داند نه چنانکه خدمتے میکند و خود را اندر خدمت بر مخدومان خود فضل مے نهد و این خسروانی ظاهر وغبنی واضح بود و از آفاتِ زمانه اندر زمانه یکے این است وخدمتِ حق عزّ و جلّ آنگاه تواند کرد که همه حظهاے خود از دنیا و عقبیٰ منقطع کند و مطلق مر حق را سبحانہ و تعالیٰ پرستش کند از براے وے که تا وے را چیزے براے می پرستند خود را می پرستند نه وے را و مراعاتِ دل آنگاه تواند کردن که همتش مجتمع شده باشد و همومِ از دلش برخواسته اندر حضرتِ انس دل را از مواقع غفلت نگاه میدارد و چون این سه شرط اندر مرید حاصل شد پوشیدن مرقعه تحقیق و دون تقلید ور امسلم شود اما آن پوشانندہ که مرید را مرقعه پوشاند باید که مستقیم الحال باشد که از جمله فراز و نشیب طریقت گذشته باشد و ذوقِ احوال چشیده و مشربِ اعمال یافته و قهر جلال ولطفِ جمال دیده و دیگر باید که مشرف باید بر حالِ این مرید شود که وے اندر نهایت بکجا خواهد رسید از راجعان باشد یا از واقفان یا از بالغان اگر داند که روزے ازین طریقت باز خواهد گشت بگوید تا ابتدا نکند و اگر بایستد وے را معالجت فرماید و اگر برسد پرورش دهد و مشائخ این طریقت طبیبانِ دلها اند و چون طبیب بعلت بیمار جاهل بود بیمار را بطب خود هلاک کند از آنچه پرورش وے نداند و خطر گاههاش نشناسد و غذا و شربت از مخالف علت او سازد و رسول گفت صلی الله علیه وسلم الشیخ فی قومه کالنبی فی امته پس انبیا که خلق را دعوت کروند بر بصیرت کردند و هر کسے را غذاے باید و از مراد دعوت حاصل شود پس چون بالغ اندر کمال ولایت خداوندی مرید را از پس این سه سال تربیت کند اندر ریاضت مرقعه پوشاند روا بود و شرطِ پوشیدن مرقعه پوشیدن کفن بود که امید از لذاتِ حیات منقطع گرداند و دل از راحاتِ زندگانی پاک کند و عمر خود جمله بر خدمتِ حق وقف کند و بکلیت از هوا تبرا کند آنگاه پیر او را پوشیدن آن خلعت عزیز گرداند و وے بحق آن قیام کند و بگذاردن حق آن جهدے[2] تمام کند و کام خود بر خود حرام کند اما اشارات اندر مرقعه گفته اند بسیار و شیخ ابو معمر اصفهانی رحمة الله علیه اندرین کتابے ساخته و عوام متصوف را اندرین غلوے بسیار است و مراد ازین کتاب ما را نقل گفتها نیست که کشف معلقهاست ازین طریقت و بهترین اشارات اندر مرقعه آنست که قبه مرقعه از صبر باشد و دو آستین از

---

[1] درجه پایه درج جماعت و پایگاه درجات جماعت درجه بالضم لغة فی درجة وهی المرقاة نوعی از سنگ خارد ریح بالسکون الحرکة کالذنب ففیه و لوزه تا م

[2] جهد بالفتح والضم توانائی و کوشش کما فی القرآن الا جهدهم ۱۲

خوف و رجا و دو تیریز از قبض و بسط و کمر از خلاف نفس و دو کرسی از صحت یقین و فراویز از اخلاص و ازین نیکوتر آنکه
قبه از قبا رهوانست و دو آستین از حفظ و عصمت و دو تیریز از فقر[1] و صفوت[2] و کمرگاه از اقامت اندر مشاهدت
و کرسی از امن اندر حضرت و فراویز از قرار اندر محل وصلت چون باطن را مرقعه ساختی ظاهر را یکی نیز باید ساخت
و مرا اندرین باب کتابیست مفرد که نام آن اسرار الخرق والمؤنات است و نسخهٔ آن مرید را باید اما چون مرید این مرقعه
بپوشد اندر غلبهٔ حال و قهر سلطان وقت بدرد مسلم است و معذور و چون باختیار و تمیز درد اندر شرط این
طریقت پس او را مسلم نیست مرقعه داشتن و اگر بدارد چنین بود که یکی از مرقعه داران زمانه به نیرنگی چون از ایشان
بود ظاهر بی باطن بسند کار شده و حقیقت این معنی آنست که اشارت از تخریق ثیاب ایشان آن بود که چون
ایشان را از مقامی بمقام دیگر نقل افتد اندر حال آن جامه بیرون آیند مر شکر وجدان مقام را و جامهای
دیگر را للباس یک مقام بوده مرقعه لباس جامعست مر کل مقامات طریقت و فقر و صفوت را و بیرون
آمدن ازین جمله و تبرا کردن بود از همه و هر چند که این نه جای این مسئله بوده است که اندر باب خرقه و کشف
حجاب السماع بیاییست اینجا اشارتی کردم بدین مقدار که این لطیفه فوت نشود و بجایگاه خود حکم آن بتفصیل
دهیم ان شاء الله تعالی و نیز گفته اند که پوشانندهٔ مرقعه را چندان سلطانی باید اندر طریقت که چون اندر بیگانه
نگرد بچشم شفقت آشنا گردد و چون جامه اندر عاصی پوشد از اولیا گردد وقتی من با شیخ خود میرفتم اندر دیار
آذربایجان مرقعه داری دو سه دیدیم که بر خرمن گندم ایستاده بودند و دامنهای مرقعه پیش کرده تا آن مرد برزه گر
چیزی اندر آن افگند شیخ بر آن التفات کرد و برخواند اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ اشْتَرَوُا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰى فَمَا رَبِحَتْ
تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوْا مُهْتَدِيْنَ[3] گفتم ایها الشیخ ایشان بچه بی حرمتی بدین مبتلا شده اند و بر سر خلایق فضیحت
شدند گفت پیران ایشان را حرص مرید جمع کردن بوده است و ایشان را حرص دنیا جمع کردن و حرصی از حرصی
اولیتر نیست و دعوت بلا امر کردن هوا پروردن بود و از جنید می آید رحمة الله علیه که بباب الطلق در بازار
ترسایی بدیدم سخت با جمال گفتم بار خدایا این را در کار من کن که سخت نیکو آفریده چون زمانی بر آمد ترسا بیامد
و گفت ایها الشیخ شهادت بر من عرضه کن مسلمان شد و یکی از اولیا گشت و از شیخ بو علی سیاه رحمة الله علیه
پرسیدند که پوشیدن مرقعه کرا مسلم است گفت آنکس را که مشرف مملکت خداوند باشد چنانکه اندر همه جهان هیچ حکمی

---

[1] فقر بر بدین معنی تیر تار ام شود و منه قولهم فقر عنه الفاقرة و دو بیدستی ۱۲ صراح [2] صفوت بهر سه حرکت حرف اول و سکون دوم و فتح واو برگزیدگی و خلاصه گردن و بعضی برگزیده و آنچه صاف باشد از تیرگی ۱۲ منه [3] آن گروه آنانکه بخریدند گمراهی براه یافتگی پس سود نکرد بازرگانی ایشان و نبودند راه یافتگان ۱۲

نرود از احکام و احوال الا که اورا آگاه کنند پس مرقعه[1] سمت صالحان و علامت نیکان و لباس فقرا و متصوفه[2]
است و در حقیقت فقر و صفوت بیش ازین سخن رفته است و اگر کسے مر لباس اولیا را آلت جمع دنیا و
و پوشش و آفت خودسازد مر اهل آن زاہدان زیانی بیشتر نباشد و این مقدار کفایت باشد مر
اہل ہدایت را که اگر بشرح آن مشغول شوم مراد ازین کتاب بر نیاید و باللہ التوفیق ۔

بابٌ فی ذکر اختلافهم فی الفقر و الصّفوة

اما علماے طریقت را اندر تفضیل فقر و صفوت خلافست بنزدیک گروہے فقر تمامتر از صفوت و بنزدیک
گروہے صفوت تمامتر از فقر آنانکه فقر را مقدم بر صفوت کنند گویند فقر فناے کل بود و انقطاع[1] اسرار و صفو
مقامی است از مقامات آن چوں فنا حاصل آمد مقامات جمله ناچیز گردد و این مسئله بفقر و غنا باز گردد
و پیش ازین اندران سخن رفته است و باز آنانکه صفوت را مقدم نهند گویند که فقر شئے است موجود
و اسم پذیر و صفوت صفاست از کل موجودات و صفا عین فنا بود و فقر عین بقا پس فقر از اسامے
مقامات است و صفوت از اسامے کمال و اندرین سخن دراز گشته ست اندرین زمانه و هر کسے بروجه
تعجب عبارتے میکنند و بر یکدیگر قول غریب مے آرند و اندر تفضیل و تقدیم فقر و صفوت خلاف است
و عبارت مجرو نه فقر است و نه صفوت باتفاق پس از عبارت مذهبے بر ساخته اند و طبع[2] را از ادراک معانی
پرداخته و حدیث حق بیند اخته نفی هوا را نفی عین میخوانند و اثبات مراد را عین اثبات میدانند پس
موجود و مفقود و منفی و مثبت جمله ایشانند بقیام بنفس و هوا ر خود و طریق منزّه است از ترهات مدعیان
و در جملہ اولیا بمحلے برسند که محل نماند و درجات و مقامات فانی گردد و عبارات ازاں معانی منقطع شود
چنانکه نه شرب ماند نه ذوق نه قمع نه قهر نه صحو نه محو آنگاه ایشان نامے طلبند ضرورت را تا بدان معانی
پوشند که اندر تحت اسم نیاید و مستعمل صفت نگردد آنگاه هر کسے نامی را که معظم تر باشد بنزدیک ایشان
بران معانی پوشند و در بیں اصل تقدیم و تاخیر روا نباشد که کسے گوید که آن مقدم یا این مقدم که تقدیم و تاخیر اندر مسمیات

۱؎ سمت بالفتح راه راست و روش و نیکو و قصد بکسر سین و فتح میم داغ و نشان ۱۲ ۔ ۲؎ انقطاع بریده شده ۱۲ ۔ ۳؎ طبع گزشت که
درهم بران آفریده است و هو فی الاصل مصدر بحقیقته طباع کندا لک و مهر کردن سیم را و مهر نهادن بر نامه صله علی و رفتن شمشیر و بها ز نگل ع بفتحها
یعنی طبعت من الطین جرة ۱۲ ۔ ۴؎ قمع بالفتح و عین مهمله عودن بر چیزے و شکستن و خوار گردانیدن ۔ ۵؎ محو بالفتح هوشیار شدن از مستی و پاک بودن آسمان از ابر و غبار ۱۲

واجب کند پس گروهے را نام فقر مقدم تر نمود و بر دل شان معظم تر بود از انچه تعلق آن بدان گذارش و توضیع
بود و گروهے را نام صفوت مقدم تر نمود و بر دل شان معظم تر بود از انچه بر رفع کدورات و فنا و آفات نزدیکتر
بود و مراد ایشان ازین دو تسمیه اعلام خواستند و نشان ازان معنی که عبارت ازان منقطع بود تا بایکدیگر
اندران باشارت سخن میگفتند و کشف وجود خود را با تمامی اعلام کردند مر این گروه را خلاف نیفتاد
اگرچه عباراتِ آن معنی از فقر کردند یا از صفوت باز اهل عبارت مر ارباب اللسان را که از تحقیق آن
معانی بے خبر بوده اند اندر مجرد عبارت سخن رفت یکے را مقدم کردند و یکے را موخر این هر دو عبارت بود
پس آن گروه رفتند با تحقیق معانی و این گروه ماندند اندر ظلمت عبارت و در جمله چون کسے را آن معنی حاصل
بود و مر آنرا قبلهٔ دل خود گردانیده باشد اگر او را فقیر خوانند یا صوفی هر دو نام اضطراری بود مر آن معنی را که اندر
تحت این اسم نیاید و این اختلاف از وقت ابوالحسن سمنون باز است رح که وے گاه اندر کشفی[۱] که تعلق به بقا داشتے
فقر را بر صفوت مقدم نهادے ارباب معانی اندر آن وقت او را گفتند که چرا چنین میکنی گفت چون طبع را اندر فنا و
نگونساری بشرب تمام است و اندر بقا و علو نیز همچنان چون من اندر محلی باشم که تعلق آن بفنا باشد صفوت
را مقدم گویم بر فقر و چون اندر محلے باشم که تعلق آن ببقا باشد فقر را مقدم گویم بر صفوت که فقر نام بقا است
و صفوت ازان فنا رویت بقا از خود فانی کنم و اندر فنا رویت فنا از خود فانی کنم تا طبعم از فنا فنا شود
و از بقا هم فنا و این سخنان از روے عبارت خوب است اما فنا را فنا نباشد و بقا را فنا نباشد هر باقی
که آن فانی شود از خود فانی شود و هر فانی که باقی شود از خود باقی بود و فنا اسمے است که مبالغت
اندران محال باشد تا کسے گوید که فنا گردد که این هم مبالغت از نفی از وجود آن معنی تواند کرد اندر فنا
تا اثرے مانده است هنوز فنا نیست و چون فنا حاصل آید فنائے فنا هیچ نباشد بجز تعجب اندر عبارت
بے معنے و این ترهات[۲] ارباب اللسان است اندر وقت پرسش عبارت و مارا ازین جنس سخن است
اندر کتاب فنا و بقا و آن اندر وقت هوس کودکی و تیزی احوال کرده ایم اما اندرین کتاب بحکم احتیاط
تمام آن بیاریم انشاء الله عزوجل اینست فرق بیان فقر و صفوت معنوی اما صفوت و فقر معاملتے از روے
تجرید دنیا و تجلی[۳] [illegible] ازان خود چیزے دیگر است و حقیقت آن بفقر و مسکنت باز گردد و گروهے گفته اند از مشایخ

---

۱ کشف بالفتح برداشتن پرده از روے چیزے و کشاده و برنکردن ۱۲ غیاث ۲ ترهات بضم مهمله شده سخنهاے بے ترهت که بمعنے
باطل است ۱۲ غیاث ۳ تخلی بمعنے خالی کردن ۱۲

فقیر فاضلتر بود از مسکین از انجا که خدای عزوجل گفت لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ از انچه مسکین صاحب معلوم بود و فقیر تارک معلوم پس فقر عز باشد و مسکنت ذل و صاحب معلوم اندر طریقت ذلیل باشد که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم تعس عبد الدینار و تعس عبد الدرهم و تعس عبد الدینار و تعس عبد الخمیصة والقطیفة و تارک المعلوم عزیز باشد که اعتماد صاحب معلوم بر معلوم بود و اعتماد تارک المعلوم بخداوند رود باز گروهے گفته اند که مسکین فاضلتر از انجا که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم اللهم احینی مسکینا وامتنی مسکینا واحشرنی فی زمرة المساکین چون پیغامبر علیه السلام مسکین را یاد کرد و گفت یا رب مرا مرگ و زندگانی از مساکین واده چون فقر را یاد کرد گفت کاد الفقر ان یکون کفرا بدین سبب فقیر آن بود که متعلق سببے باشد و مسکین که منقطع الاسباب باشد و اندر شریعت نزدیک گروهے از فقها فقیر صاحب بلغه بود و مسکین مجرد و نزدیک گروهے مسکین صاحب بلغه بود و فقیر صاحب مجرد پس اینجا اهل مقامات مسکین را صوفی خوانند و این خلاف باختلاف فقها رضی الله عنهم متصل است نزدیک آنکه فقیر مجرد بود و مسکین صاحب بلغه و صفوت فاضلتر از فقر است اینست احکام اختلاف ایشان اندر فقر و صفوت بر سبیل اختصار ـ والله اعلم بالصواب

بَابُ الملامة

گروهے از مشائخ طریقت طریق ملامت سپرده اند و مر ملامت را اندر خلوص محبت تاثیر عظیم است و مشرب تمام و اهل حق مخصوص اند بملامت خلق از جمله خاصه بزرگان این است و رسول صلی الله علیه وسلم که مقتدا و امام اهل حق بود و پیشرو محبان تا برهان حق بروے پیدا نیامده بود و وحی بدو نه پیوسته نزدیک همه نیکنام بود و بزرگ و چون خلعت دوستی بر سروے افگندند خلق زبان ملامت بدو دراز کردند ـ گروهے گفتند کاهن است و گروهے گفتند شاعر است و گروهے گفتند مجنون است و گروهے گفتند کاذب است و مانند این و خداوند عزوجل صفت مومنان یاد کرد و گفت ایشان از ملامت ملامت کنندگان

ـــ

ـله این قصد شما برائے درویشان است آنانکه باز داشته شده اند در طاعت خدا یا در جهاد نمیتوانند سیر کردن در زمین برائے تجارت و طلب رزق و بیان درویشان مهاجر بودند قریب چهار صد ـله حسینی ـله قریب است آنکه فقر باشد کفر ـله بلغه بالضم کفایت در معاش ـله المسکین من لا شئی له و قابه دلیل بالعکس والاول اصح واشار الیه صاحب الهدایة بقوله هو المروی عن ابی حنیفة رحمه الله علیه

ترسند وَلَا یَخَافُوْنَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَالِكَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِیْمٌ و سنت بار خدا یتعالیٰ
چنیں رفته است که هر که حدیث وے کند عالم را بجمله ملامت کننده او گردانند و سرّ وے را از مشغول گشتن
بملامتِ ایشاں نگاهدارد و ایں غیرتِ حق باشد که دوستانِ خود را از ملاحظهٔ غیر نگهدارد تا چشمِ کسے بر جمالِ
حالِ ایشاں نیفتد و از رویتِ ایشاں مر ایشانرا نیز نگهدارد تا جمالِ خود نه بینند و بخود معجب
نشوند و بآفت عُجب و تکبر اندر نیفتند پس خلق بر ایشاں گماشته است تا زبانِ ملامت بر ایشاں
دراز کنند و نفس لوامه را اندر ایشاں مرکب گردانیده تا مر ایشانرا بهر چه میکنند ملامت میکنند اگر
بد میکنند خود را ملامت میکنند ببدی و اگر نیک میکنند ملامت میکنند خود را بتقصیر کردن و ایں
اصلی قویست اندر راهِ خداے که هیچ آفت و حجاب نیست اندریں طریقت صعب تر از آنکه بنده بخود معجب
شود و اصل عُجب از دو چیز خیزد یکے از جاهِ خلق و مدح ایشاں و آنچناں بود که کردار بنده خلق را پسند افتد
بر وے مدح کنند و او براں معجب شود و دیگر کردار کسے بر آنکس پسند افتد و خود را شایستهٔ تقدیم داند بداں معجب شود خداوند
بفضلِ خود ایں راه بر دوستانِ خود بربست تا معاملاتِ ایشاں اگر چه نیک بود خلق نه پسندند از آنچه
بحقیقت ایشانرا ندیدند و مجاهدتِ ایشاں اگر چه بسیار بود ایشاں آنرا از حول و قوت خود ندیدند و مر خود را
نه پسندیدند تا از عُجب محفوظ بودند پس آنکه پسندیدهٔ حق بود خلق او را نه پسندیده و آنکه گزیدهٔ تن خود بود
حق وی را نگزیند چنانچه ابلیس را خلق پسندیدند و ملائکه قبول کردند و وے خود را به پسندید چوں پسندیدهٔ
حق نبود پسند ایشاں مر او را لعنت بار آورد و آدم[1] را ملائکه نه پسندیدند و گفتند أَتَجْعَلُ فِیْهَا مَنْ یُّفْسِدُ
فِیْهَا[2] و وے خود را نه پسندید و گفت رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا[3] چوں پسندیدهٔ حق بود و گفت فَنَسِیَ وَلَمْ نَجِدْ لَهٗ
عَزْمًا[4] پسند خلق و ناپسند وے وے را رحمت بار آورد تا خلقِ عالم بدانند که مقبولِ ما مهجورِ خلق باشد و مقبولِ
خلق مهجورِ ما تا لاجرم ملامتِ خلق غذاے دوستانِ حق است از آنچه اندراں آثارِ قبولیست و مشربِ
اولیاے وے که آں علامتِ قرب است و همچنانکه همه خلق بقبول خلق خرم باشند و اندر اخبار آمده است
از پیغمبر صلعم از جبرائیل صلوات الله علیه از خداوند تعالیٰ که گفت أَوْلِیَائِیْ تَحْتَ قِبَائِیْ[5] لَا یَعْرِفُهُمْ غَیْرِیْ إِلَّا أَوْلِیَائِیْ

---

[1] سمی آدم من الارض و قیل انه کان آدم من ادم اللون و کنیته ابو محمد و ابو البشر و ان کان غیرنا اکرم علیه فنحن اعلم منه لانا خلقنا قبلنا و ارینا ما لم یراه فاظهر الله تعالیٰ فضله علیهم بالعلم و فیه دلیل علی ان الانبیاء افضل من الملئکة و ان کانوا رسلاً کما ذهب الیه اهل السنة و الجماعة ۱۲ معالم [2] آیا آفرینی در زمین کسے را که فساد کند و نافرمانی از وصادر گردد
[3] اے پروردگار ستم کردیم بر نفسهاے خود بدیں نافرمانی ۱۲ [4] پس فراموشی دنیا فتیم ما در گناه ۱۲ [5] اولیاء من زیر قبائے من آمده نمیدانند ایشانرا بجز من ۱۲

فصل اما ملامت بر سه وجه باشد یکی راست رفتن دیگر قصد کردن و سه دیگر ترک کردن و صورت ملامت راست رفتن آں بود کہ یکے کار خود میکند و دین را میورزد و معاملات را مراعات میکند خلق او را اندراں ملامت میکنند و ایں راہِ خلق باشد اندر وے و وے از جملہ فارغ و صورت ملامت قصد کردن آنکہ یکے را جاہ بسیار از خلق پیدا آید و اندر میانِ ایشاں نشانہ گردد و دلش بجاہ میل کند و طبعش[۱] اندر ایشاں آویزد و خواہد تا دلِ خود را از ایشاں فارغ کند و بحق مشغول گردد بتکلف راہ ملامتِ خلق بر دست گیرد اندر چیزے کہ شرع را زیاں ندارد و خلق از وے نفرت آرند و ایں راہِ او بود اندر خلق و خلق از وے فارغ و صورت ملامت ترک کردن آں بود کہ یکے را کفر و ضلالت طبع گریباں گیرد تا بری از شریعت نماند و ترک متابعت آں پیش گیرد و گوید کہ ایں طریقہ ملامتی است کہ میکنم و ایں راہ وے اندر وے راست رفتن بود و اندر دین و نا ورزیدن نفاق و دست بداشتن از ریا و ویرا از ملامت خلق باک نباشد و اندر ہمہ احوال بر سر رشتہ خود باشد و بہر نام کہ خوانند ویرا ہمہ یکے باشد و اندر حکایات یافتم کہ شیخ[۲] ابو طاہر حراقی رح روزے برخرے نشستہ بود و اندر بازار ہمے رفت و مریدے عنان[۳] گرفتہ بود یکے آواز داد کہ آں پیر زندیق آمد آں مرید چوں ایں سخن بشنید از غیرتِ ارادتِ خود قصدِ زخمِ آں مرد کرد و اہل بازار جملہ بر شوریدند شیخ گفت مرید را کہ اگر تو خاموش باشی من ترا چیزے آموزم کہ ازیں محن باز رہی مرید خاموش بود چوں بجایگاہِ خود باز رفتند ایں مرید را گفت آں صندوق بیار بیاورد و دراں صندوق نامہا بود و از انجا نامہا کہ ہر کس باو نوشتہ بودند بیروں آورد و پیش وے نہاد گفت نگاہ کن از ہر کس بمن نامہ ایست کہ فرستادہ اند یکے مخاطب شیخ الاسلام خطاب کردہ است و یکے شیخ زکی و یکے شیخ زاہد و یکے شیخ الحرمین و مانند ایں ہمہ القابست نہ اسم و من ایں ہمہ نیستم ہر کسے بر حسب اعتقاد خود مرا انتخاب نہادہ اگر ایں بیچارہ نیز بر حسب اعتقاد خویش سخنے گفت و مرا لقبے[۴] نہاد تو ایں خصومت چرا انگیختی اما آنکہ طریقش قصد باشد اندر ملامت و ترک جاہ و دست بداشتن از ریاست چناں بود کہ روایت کردہ اند از امیر المومنین عثمان بن عفان رض کہ روزے از خرماستانِ خود می آمد و خرمہ[۵] ہیزم بر سر وے نہادہ و وے چہار صد غلام داشت گفتند یا امیر المومنین ایں چہ حالست گفت اُرِیدُ اَنْ اُجَرِّبَ[۶] نفسی مرا غلاماں ہستند کہ ایں بکنند و لیکن میخواہم کہ من نفس خود را تجربہ کنم تا جاہ خلق او را

۱؎ طبع سر رشتہ ۱۲ ۲؎ شیخ بفتح پیر ۱۲ ۳؎ عنان بکسر اول لگام و معارضہ و انچہ از آسمان ظاہر شود در وقت نظر کردن بداں ۱۲ ۴؎ لقب بفتحتین نامے کہ دراں معنے مدح یا ذم منظور باشد بخلاف علم کہ دراں ہیچ معنے منظور نباشد ۱۲ ۵؎ خرمہ بالضم دستہ گیاہ و دستہ و در خوشہ گندم ۱۲ ۶؎ ارادہ میکنم کہ تجربہ کنم نفس خود را

از هیچ کار باز ندارد و این حکایت صریح است بر اثبات ملامت و اندرین معنی حکایتی آرند از امام اعظم ابو حنیفه رض
و آنجا که ذکر وی آید اندرین کتاب بباید طلبید ان شاء الله تعالی و نیز از ابو یزید می آرند که از سفر حجاز[1] می آمد اندر شهر
وی بانگ افتاد که بایزید آمد مردمان شهر جمله پیش وی باز رفتند تا باکرام ویرا بشهر اندر آرند بایزید دید که مردان شهر
پیش او خواهند آمد و وی بمراعات ایشان مشغول دل خواهد شد و از حق باز خواهد ماند و پراگنده خواهد گشت
چون ببازار اندر آمد قرصی از آستین بدر آورد و خوردن گرفت جمله از وی برگشتند و ویرا تنها بگذاشتند و این
اندر ماه رمضان بود و او مسافر بود مریدی که با وی بود گفت که دیدی یک مسئله از شریعت کار بستم همه
خلق مرا از او کردند و من میگویم که علی بن عثمان الجلابی ام که اندرین زمانه ملامت را فعلی میبایست منکر و پدید
آمدن چیزی بر خلاف عادات اکنون اگر کسی خواهد که مر او را ملامت کنند گو رود و دو رکعت نماز تطوع[2] دراز تر
بکن و یا دین را بر تمامی بورز همه خلق بیکبار مر ترا منافق و مرائی خوانند اما آنکه طریقش ترک باشد و بخلاف شریعت
چیزی بر دست گیرد و گوید که این طریق ملامت میورزم آن ضلالت واضح باشد و آفت ظاهر و هوس صادق
چنانکه اندرین زمانه بسیاری هستند که مقصود شان از رد خلق قبول ایشان بود از آنچه نخست باید که کسی مقبول
باشد تا قصد رد ایشان کند و بفعلی پدیدار آید که ایشان او را رد کنند قبول ناکرده را بتکلف رد کردن بهانه باشد
از برای قبول مصنف گوید که وقتی مرا با یکی ازین مدعیان مبطل صحبت افتاد روزی وی بمعاملتی خراب
پدیدار آمد و عذر آن معنی ملامت آورد یکی مر او را گفت که این هیچ چیزی نیست ویرا دیدم که بنفسی[3] بر آورد
و گفتم ای فلان اگر دعوی ملامت میکنی و اندرین درستی انکار این جوانمرد مر فعل ترا تاکید مذهب تست و چون وی
با تو اندر راه تو موافقت میکند این خصومت چه چیز است و این خشم چرا این قصه تو بدعوت مانند تر از
ملامت است و هر که خلق را دعوت کند با مری از حق و مر آنرا برهانی[4] باید و برهان آن حفظ سنت[5] بود
چون از تو ترک فریضه ظاهر می بینم و تو خلق را بدان دعوت میکنی این کار از دایرهٔ اسلام بیرون میباشد

فصل بدانکه مذهب ملامت را اندرین طریقت آن شیخ زمانه خود ابو حمدون قصار[6] رح نشر کرده است
و ویرا اندر حقیقت ملامت لطایف بسیار است و از وی می آید که گفت الملامة ترك السلامة ملامت

---

[1] حجاز بکسر اول نام ملکیست که مکه و مدینه و طایف و شهرهای دیگر که مابین زمین حبشه و غور واقع است ۱۲ غیاث [2] تطوع فرمان بردن و آنچه بر خود لازم نباشد بعمل آوردن یعنی مستحبات و نوافل ۱۲ غیاث [3] نفس و بفتحتین دم و نفس بفتح اول و سکون ثانی بمعنی جان و روح ۱۲ [4] برهان بالضم حجت روشن و دلیل قاطع ۱۲ غیاث [5] سنت آنست که از پیغمبر ثابت شده باشد بر وجه تاکید قولاً و فعلاً و هر تقدیر فعل مانند که اکثری باشد تا آنکه گفته اند ترک زده مرتبه زیاده نباشد ۱۲ مفتاح الصلوة [6] قصار بالفتح و التشدید گازر ۱۲ غیاث

دست بداشتن از سلامت بود و چون کسے قصد ترک سلامت خود بگوید و مر بلاها را میان اندر بندد و از مالوفات
و راحتهاے خود تبرا کند مر امید کشف جلال و طلب مال را تا برد خلق از خلق نومید گردد و طبعش الفت خود
از ایشان بگسلد هر چند از ایشان گسسته تر بود بحق پیوسته تر بود پس آنچه روئے همه خلق عالم بدان بود
آن سلامت است مر اهل ملامت را از آن روے بگردانند همت ایشان بر خلاف هموم بود و همت
ایشان خلاف هم اندر اوصاف خود وحدانی باشند چنانچه احمد بن فاتک روایت آرد از حسین بن منصور[۱] رحمة
که او را پرسیدند که من الصوفی قال وحدانی الذات و هم از ابو حمدون پرسیدند از ملامت وے گفت
که راه آن بر خلق دشوار و منغلق است اما طرفی بگویم رجاء[۲] المرجیة و خوف القدریة ترس قدریان
و رجاء مرجیان صفت ملامتی بود و اندر تحت این معنی رمزیست بدانکه هیچ چیز این طبع از درگاه خداوند
نفورتر از آن نگردد که بجاه خلق و آدمی را بدان مقدار بنده باشد که کسے ویرا بستود وے جان و دل بدو
دهد و از خداے عزوجل بدو باز ماند پس خایف پیوسته میکوشد که از محل خطر دور باشد و اندرین کوشش
مر طالب را دو خطر پیش آید یکے خوف حجاب خلق و دیگر منع فعلے که خلق بران فعل وے بد و بزه کار کردند
و زبان ملامت بدو دراز کردند نه روے آنکه با جاه ایشان بیارامد و بزرگ آنکه ایشانرا بملامت
خود بزه کار کند پس ملامتی را باید که نخست خصومت دنیائی و عقبائی از خلق منقطع کند بدانچه اورا
گویند و مر نجات دل را فعلے کند که آن نه اندر شریعت کبیره باشد و نه صغیره تا مردمان او را رد کنند
تا خوفش اندر معاملات چون خوف قدریان بود و رجائش اندر معاملت کنندگان چون رجاء مرجیان
بود و اندر حقیقت دوستی هیچ چیز خوشتر از ملامت نیست از آنچه ملامت دوست را بر دل دوست اثر
نباشد و دوست را جز بر سر کوئے دوست گذر نباشد و اغیار را بر دل دوست خطر نباشد اجل الملامة
فی هواک لذیذة[۳] لان الملامة روضة العاشقین و نزهة المحبین و راحة المشتاقین و سرور المریدین
و مخصوص اند این طائفه از ثقلین باختیار ملامت از برائے سلامت دل و هیچکس از خلائق از مقربان

---

۱ منصور از حکمائے مشایخ بود و از سادات این طائفه بود موعظت نظیر نداشت و در انواع معلوم کامل و از اصحاب عراقیان و مقبول خراسان
بود و از ساکنان مرو بود و بعد سبب توبۀ او آن بود که رقعه کاغذے بیافت و بر وے نوشته بود بسم الله الرحمن الرحیم چون جائے پاکیزه نیافت که آنرا نهد
بخورد پس بخواب دید که گفتند که بحرمتے که نام ما را داشتی در حکمت بر تو گشاده کردیم ۱۲ تذکرة الاولیا ۲ رجا بفتح اول و بعد الف همزه بمعنے امید داشتن ۱۲
۳ هر آئینه ملک باغ عاشقان است و تازگی محبان است و آرام مشتاقان است و خوشی مریدان است ۱۲

و گروہیان ورو حانیان را ایں درجہ نیست و از ہمپیشین تیز از زہاد[۱] و عباد و راغبان و طالبان حق کہ بودہ اند
اندریں مرتبہ نبودہ بجز گروہے را ازیں است کہ سالکان طریق انقطاع دل بافتند اما نزدیک من طلب ملامت
عین ریا بود و ریا عین نفاق از انچہ مرائی بتکلف براہے رود کہ خلق او را قبول کنند و ملامتی بتکلف راہے رود
کہ خلق او را رد کنند و ہر دو گروہ اندر خلق ماندہ اند و از ایشاں بیروں گذر ندارند تا یکے بدیں معاملت بدید آمدہ
است و یکے بداں معاملت و درویش را خود حدیث خلق بر دل نگذرد و چوں دل از خلق گسستہ بود ازیں
ہر دو معنے فارغ باشد و ہیچ چیز پائے بندوے نباید وقتے مرا از ملامتیان ماوراء النہر صحبت افتاد و چوں
منبسط شدم اندریں گفتم اے اخی مراد تو اندریں افعال شوریدہ چہ چیز است گفت اسپری کردن خلق اندر
خود گفتم ایں خلق بسیار اند و تو اندک عمر در روزگار امکانت آں نیابی تا خلق را اندر حال خود سپری
کنی تو خود را اندر خلق سپری کن تا ازیں ہمہ مشغولی باز رہی و گروہے باشند کہ بخلق مشغول اند پندارند
کہ خلق بدیشاں مشغول اند پس ہیچکس ترا نہ بیند تو خود را مبیں چوں آفت روزگار تو از دیدہ تو باشد
ترا با غیر چہ کار کسے را کہ شفا از احتما باید طلبید او از تناول[۲] طلبد ۔ از مرداں نباشد و باز گروہے
برائے ریاضت نفس[۳] را ملامتی کنند تا بخواری خلق[۴] نفس شاں ادب گیرد و داد خود از وے بیابند
کہ خوشتر مر ایشاں را آں باشد کہ نفس خود را اندر بلا و خواری یابند از ابراہیم بن ادہم رحمۃ اللہ علیہ حکایت آرند کہ یکے ورا
پرسید کہ ہرگز بمراد خود را رسیدہ دیدہ گفت بلے دو بار دیدہ ام یکبار در کشتی بودم و کس اندراں جا مرا نشناخت
جامہ خلق داشتم و موے دراز و بر حالے بودہ ام کہ اہل کشتی جملہ بر من فسوس[۵] و خندہ ہمی کردند و اندر کشتی
با ما مسخرہ بود ہر زمان کہ بیامدے موے سر من کشیدے و بکندے و با من بوجہ مسخرہ استخفاف کردندے
من خود را بمراد خود یافتمے و بداں لباس خود شاد ہمے بودمے تا روزے آں شادی بغایت رسید و سبب
آں بود کہ مسخرہ برخاست و بر من بول کرد و دیگر بار اندر باراں عظیم بدیہے فرا رسیدم و سرمائے زمستان مرا غلبہ
کردہ بود مرقعہ بر تن من ترشدہ بود بمسجدے فرا رسیدم مرا در انجا نگذاشتند و بدیگر مسجد رفتم ہمچناں نگذاشتند
و بسہ دیگر مسجد رفتم ہمچناں عاجز شدم و سرما بر دل من قوت گرفت تا بتون گرمابہ اندر آمدم و دامن خود

---

۱ بضم زاو تشدید ہا و در آخر دال مہملہ بمعنی پرہیزگاران ۱۲ عباد ۲ تناول بمعنی وا فر گرفتن و مجازاً بمعنے خوردن ۱۲ ۳ نفس بفتحتین دم و نفس بفتح ثانی جان روح اول و سکون ۱۲ ۴ خلق بفتحتین بمعنے کہنہ شدن جامہ و جائے کہنہ و بدیں معنی بکسر لام ہم آمدہ ۵ فسوس بکسر اول و ہاو مجہول بازی و ظرافت و مسخرہ و استہزاء و بمعنے حیرانت ۱۲

بدان آتش اندر کشیدم و دود آن بر من برآمد و جامه مرقعم سیاه شد آن شب نیز بمراد خود نرسیده بودم مرا که علی بن عثمان
الجلابی‌ام وقتی واقعهٔ افتاد و بسیار مجاهدت کردم امید آنرا که واقعه حاصل شود نشد وقتی پیش ازین مرا از آن
جنس واقعه افتاده بود و بگور شیخ ابویزید رحمة الله علیه مجاور شده بودم تا حل شد ازین بار نیز قصد آنجا کردم
و سه ماه بر سر تربت او مجاور شدم تا حل شود و هر روز سه غسل بکردمی و سی طهارت امید کشف واقعه را البته
حل نشد برخاستم و قصد سفر خراسان کردم اندران ولایت شبی به کش بدهی فرا رسیدم که آنجا خانقاهی
بود و جماعتی از متصوفه و من مرقعی خشن داشتم بسنت و از آلت اهل رسم با من هیچ چیز نبود بجز عصا و رکوه
بچشم آن جماعت سخت حقیر نمودم و کس مرا ندانست ایشان بحکم رسم میگفتند با یکدیگر که این از ما نیست
و راست چنان بود که از ایشان نبودم اما آن شب لابد بود اندران جای بودن مرا بر بامی نشاندند
و خود بر بامی بلندتر از من برشدند و من بر زمین نان خشک و سبز گشته پیش من نهادند و من بوی آن نانها که ایشان
می خوردندی شنیدم و با من سخنان بطنز میگفتند از بام چون از طعام فارغ شدند خربزه میخوردند و پوست
آن بر سر من می انداختند بر وجه طیبت حال خود و استخفاف من و من بدل میگفتم که بار خدایا اگر نه
آنستی که جامه دوستان تو دارند والا من از ایشان نکشیدمی و هرچند که آن طعن ایشان بر من زیادت شدی
دل من اندران خوشتر می‌گشت تا بکشیدن این بار آن واقعه بر من حل شد و اندر وقت بدانستم
که مشایخ جهال را از برای چه اندر میان خود راه داده اند و بار ایشان از برای چه میکشند۔
اینست احکام ملامت بتمامی تحقیق آنکه پیدا کردم بتوفیق الله تبارک و تقدس۔

باب فی ذکر ائمتهم من الصحابة رض

اکنون طرفی یاد کنیم از احوال ائمهٔ ایشان و از صحابه که پیشرو ایشان بوده اند اندرین معاملات و قدوهٔ ایشان
اندر انفاس و قواد ایشان اندر احوال از پس انبیا از سابقان اولین از مهاجرین و انصار تا کید
بود مر اثبات مراد ترا ان شاء الله عزوجل منهم شیخ الاسلام و بعد از انبیا خیر الانام خلیفه و امام
و سید اهل تجرید و شاهنشاه ارباب تفرید و از آفات انسانی بعید امیر المومنین ابوبکر عبدالله بن عثمان الصدیق رض

۱ دربرگاه لطف کردند نیز رود ۲ گوسفندان کرگس در آن باشد ۳ کش بفتح کاف عربی نام شهریست در ترکستان نزدیک تخت و جیحون
بغل و تهیگاه و خوش نیز آمده ۱۲ خشن بفتح اول و کسر ثانی هر چیز که درشت باشد ۱۲ قدوه بالکسر و بالضم بمعنی پیشوا ۱۲ تفرید یگانه کردن و تنها ماندن ۱۲

که ویرا کرامات مشهور است و آیات و دلائل ظاهر اندر معاملات و حقایق و اندر باب تصوف طرفی
اندر روزگار وی گفته شده است و مشایخ ویرا مقدم ارباب مشاهدت نهند مرقلت حکایت و روایتش را
و عمر را رضی مقدم ارباب مجاهدت نهند مر صلابت و معاملتش را و اندر اخبار صحاح مسطور است و اندر
میان اہل علم مشهور که چون وی بشب نماز کردی قرآن نرم خواندی و چون عمر رضی نماز کردی بلند
خواندی رسول صلعم از ابوبکر رضی الله عنه پرسید که چرا نرم خوانی گفت [۱] اسمع من اناجیه انا نچه میدانم
که از من غائب نیست و بنزدیک سمیع وی نرم خواندن و بلند خواندن هر دو یکی است و از عمر رضی پرسید
گفت [۲] اوقظ الوسنان ای النائم واطرد الشیطان این نشان از مجاهدت داد و آن نشان از
مشاهدت و مقام مجاهدت اندر جنب مقام مشاهدت چون قطره بود اندر بحرے و ازاں بود که پیغامبر صلعم
گفت [۳] هل انت الا حسنة من حسنات ابی بکر چون عمر حسنه بود از حسنات ابی بکر که عز اسلام بدو بود
نظر کن تا عالمیاں چگونه باشند از وے می آرند که گفت دارنا فانیة واحوالنا عاریة وانفاسنا
معدودة وکسلنا موجودة سرائے ما گذرنده است و احوال ما اندر وے عاریت و نفسہائے ما بشمار و
کاہلی ما ظاہر پس عمارت سرائے فانی از جہل باشد و اعتماد بر حال عاریتی از بلہ و دل را بانفاس معدود
نہادن از غفلت و کاہلی را دین خواندن از غبن که آنچه عاریت بود باز خواہند و آنچه گذرنده بود
نماند و آنچه در عدد آید سپری شود و کاہلی را خود دار وے نیست نشان و ادعا را رضی الله عنه که دنیا و
دنیائے را چنداں خطر نیست که خاطر بدایشان مشغول باید کرد که ہر گاه بفانی مشغول شوی از باقی
محجوب گردی چون نفس و دنیا حجاب طالب آمد از حق دوستان او از ہر دو اعراض کردند و چون دانستند
که عاریت است و عاریت اناں کساں بود دست تصرف از ملک کساں کوتاه کردند و ہم از وے
مے آرند که گفت اندر مناجاتش [۴] اللهم ابسط لی الدنیا و زهدنی عنها نخست گفت دنیا بر ما فراخ
گرداں آنگاه مرا از آفت آں نگاه دار و اندر تحت معنی این رمز لیست یعنی نخست دنیا بده تا شکر
آں بکنم آنگاه توفیق آں ده تا از برائے تو دست ازاں بدارم و دوے ازاں بگردانم تا ہم درجۂ شکر و

---

[۱] مے شنوانم آنرا که میخوانم ۱۲ [۲] بیدار میکنم خفتگان را و دور میکنم شیطان را ۱۲ [۳] آیا تو مگر حسنه از حسنات ابی بکر رضی الله تعالی عنه ۱۲
[۴] اے بار خدایا فراخ کن برائے من دنیا را و رو گرداں از وے مرا ۱۲

واتفاق یافته باشم و هم مقام صبر تا اندر فقر مضطر نباشم که فقر مرا باختیار باشد و این معنی ردّ است
بران پیر معاملت که گفت آنکه فقرش باضطرار بود تمامتر از آنکه باختیار بود که اگر باضطرار بود او
صنعت (پیشه و هنر ۱۲) فقر بود و اگر باختیار بود و فقر صنعت وی بود و چون کسب وی از جلب فقر منقطع بود بهتر از آنکه
بتکلف خود را در جنبے ساز دگوئیم که صنعت فقر (پیشه و هنر ۱۲) ظاهر تر آنگاه بود که اندر حال غنا ارادت فقر بر دلش
مستولی شود چندان عمل کند که اورا از محبوب آدم و ذریّهٔ او بازستاند و آن دنیاست نه آنکه اندر حال فقر
خواست غنا بر دلش مستولی شود چندان فعل کند که اورا از برائے درم بدرگاه ظلمه و سلاطین باید شد
صنعت فقر آن بود که از غنا بفقر افتد نه آنکه اندر فقر طلب ریاست کند و صدیق اکبر رض مقدم بر همه
خلایق است از پس انبیا صلوات الله علیهم اجمعین و روا نباشد که کسے قدم اندر پیش وے نهد که
در معنی مقدم گیرد اندر فقر باختیار را بر فقر باضطرار و جمله مشایخ متصوفه برین مذهب اند الّا آن یک
پیر که یاد کردیم و حجت مقالاتش را در و بر وے بیاوردیم آنگاه مؤکد گردانیدیم این را بر قول صدیق اکبر
رضی الله عنه و دلیل واضح کردیم و زهری از وے روایت می آرد که چون ویرا بخلافت بیعت کردند وے
بر منبر شد و خطبه کرد و اندر میان خطبه خواند والله ما کنتُ حریصًا علی الامارة یوما ولا لیلة قط ولا کنت
فیها راغبا ولا سألتها الله قط فی سرٍّ و علانیة و ما لی فی الامارة من راحةٍ بخدائے که من بر امارت
حریص نیستم و نبودم و هرگز روزے و شبے ارادت آن بر دلم گذر نکرد و مرا بدان رغبت نبود و از خداوند تعالی
[1] اندر نخواستم بسر و علانیة و مرا اندران راحت نیست و چون بنده را خدائے عز و جل بکمال صدق
برساند و بمحل تمکین بکرم متمکن گرداند او منتظر وارد حق باشد تا بر چه صفت آید که وے بران صفت
میگردد و اگر فرمان آید که فقیر باشد فقیر باشد و اگر فرمان باشد امیر باشد امیر باشد اندرین تصرف و اختیار
نکند چنانکه صدیق[2] رضی الله عنه اندر ابتدا اندران نیز بجز تسلیم نورزید چنانکه وے رضی الله عنه در انتها پس
اقتدا این طائفه به تجرید و تمکین و حرص بر فقر و تمنی بترک ریاست بدوست از آنکه امام دین همه مسلمانان
ویست عام را و امام اهل این طریقت ویست خاص را رضی الله عنه و منهم سرهنگ اهل ایمان

---

۱ وعن ابی هریرة رض قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اتانی جبرئیل فاخذ بیدی فارانی باب الجنة یدخل منه امتی فقال ابوبکر رض یا رسول الله صلی الله علیه وسلم وددت انی کنت معک حتی انظر الیه فقال رسول الله صلعم اما انک یا ابابکر رض اول من یدخل من امتی رواه ابوداود و مشکوٰة ۱۲

۲ وعن عائشة رضی الله عنها ان ابوبکر رض دخل علی رسول الله صلعم فقال انت عتیق الله من النار فلهذا سمی عتیقًا۔ رواه الترمذی ۱۲

وصعلوک[1] اہل احسان امام اہل تحقیق واندر بحر محبت غریق ابوحفص عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ کہ ویرا کرامات مشہور است وفراسات مذکور ومخصوص بود بفراست[2] وصلابت وویرا لطایف است اندر طریق ودقایق اندرین معنی وپیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم اَلْحَقُّ یَنْطِقُ عَلٰی لِسَانِ عُمَرَ حق بر زبان عمر رضی اللہ عنہ سخن گوید ونیز گفت قد کان فی الامم محدثون فان یک منہم فی امتی فعمر اندر امتان پیشین محدثان بودہ اند واگر اندرین امت باشد آن عمر است رضی اللہ عنہ وویرا اندرین طریقت رموز[3] لطیف بسیار است بیش ازین کہ کتاب جملہ را احصا نوان کرد اما از وے می آید کہ گفت العزلة راحة من خلطاء السوء عزلت راحت بود از ہمنشینان بد وعزلت بر دو گونہ بود یکے اعراض از خلق ودیگر انقطاع از ایشان واعراض از خلق گزیدن جائے خالی بود وتبرا کردن از صحبت اجناس بظاہر و آرمیدن بخود برویت عیوب اعمال خود وخلاص جستن خود را از مخالطت مردمان وایمن گردانیدن خلق را از بد خود اما انقطاع از خلق بدل بود وصفت دل را بظاہر ہیچ تعلق نباشد چون کسے بدل منقطع بود از خلق وصیت ایشان وے را ہیچ چیز نباشد از مخلوقات کہ اندیشہ آن بر دلش مستولی گردد آنگاہ این کس اگرچہ اندر میان خلق باشد از خلق وحید بود وہمتش از ایشان فرید باشد واین مقام بس عالی وبعید بود راست رود واین صفت عمر بود رضی اللہ عنہ کہ از راحت عزلت[4] نشان داد وے بظاہر اندر میان خلق بامارت وخلافت بود واین دلیل واضح است کہ اہل باطن اگرچہ بظاہر با خلق آمیختہ باشند دل شان بحق آویختہ باشد ودر جملہ حال بدو راجع باشند وآن مقدار صحبت کہ با خلق کنند از حق بلا شمرند وبحق تعالیٰ از آن صحبت خلق گریزند کہ ہرگز دنیا مر دوستان حق را مصفا نگردد واحوال آن مہنانہ چنانکہ عمر گفت رضی اللہ عنہ دارٌ اُسِّسَتْ عَلَی الْبَلْوٰی بِلَا بَلْوٰی مُحَالٌ سرائے کہ اساس آن بر بلا وبلوی بود محال باشد کہ ہرگز از بلا خالی باشد وعمر رضی اللہ عنہ از خواص اصحاب رسول بود صلی اللہ علیہ وسلم واندر حضرت حق تعالیٰ ہمہ اعمالش مقبول تا حدے کہ جبریل علیہ السلام اندر ابتدائے اہل اسلام عمر بیامد ورسول صلی اللہ علیہ وسلم را گفت قد[5] استبشر یا محمد اہل السماء الیوم باسلام عمر رض

[1] صعلوک بالضم وواو معروف بمعنی فقیر ودرویش ۱۲ [2] فراست بکسر اول بمعنی سرعت فہم وادراک وزیرکی۔ قیافہ دانی علمی است بے بصیرت
[3] عن ابی ہریرة رض قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقد کان فیما قبلکم من الامم محدثون فان یک فی امتی احد فانہ عمر رض متفق علیہ مشکوٰة
[4] عزلت بالضم جدا شدن از زن ومرد وگوشہ نشینی ۱۲ غیاث [5] وعن علی قال ما کنا نبعد ان السکینة تنطق علی لسان عمر رواہ البیہقی فی دلائل النبوة مشکوٰة ۱۲

[illegible] باسلام عمر ۱۲

پس اقتدا این طائفہ بلبس مرقعہ وصلابت اندر دین بدوست از آنکہ وے اندر ہمہ انواع مر ہمہ خلق را امام است
رضی اللہ عنہ ومنہم گنج حیا و اعبد اہل صفا و متعلق در گاہ رضا و متحلی بطریق مصطفےٰ ابو عمر عثمان
بن عفان رضی اللہ عنہ کہ ویرا فضایل ہویدا است و مناقب ظاہر اندر کل معانی و عبد اللہ بن رباح
و ابو قتادہ رضی اللہ عنہما روایت آرند کہ روز حرب الدار ما نزدیک امیر المؤمنین عثمان رضی اللہ عنہ بودیم
چوں اہل غوغا بر در گاہ وے مجتمع شدند غلامان وے سلاح بر داشتند عثمان گفت ہر کہ سلاح بر نگیرد
از مال من آزاد است و ما از ترس خود بیروں آمدیم حسن ابن علی رضی اللہ عنہما ما را در راہ پیش آمد ما وے باز
گشتیم و نزدیک عثمان رضی اللہ عنہ اندر آمدیم تا بدانیم کہ حسن بن علی کرم اللہ وجہہ بچہ کار میشود چوں حسن
اندر آمد و سلام گفت ویرا بداں بلیت تعزیت کرد و گفت یا امیر المؤمنین من بے فرمان تو بر مسلمانان
شمشیر نتوانم کشید و تو امام بر حقی فرمان دہ تا بلاے این قوم از تو دفع کنم عثمان رضی اللہ عنہ وی را گفت
یا ابن اخی ارجع واجلس فی بیتک حتی یأتی اللہ بامرہ فلا حاجۃ لنا فی اہراق الدماء اے برادر زادہ
من باز گرد و اندر خانہ خود نشیں تا فرمان خداوند تعالیٰ و تقدیر وے چہ باشد کہ ما را بخون ریختن مسلمانان
حاجت نیست و ایں علامت تسلیم است اندر حال درد و بلا اندر درجہ خلت چنانچہ نمرود علیہ اللعنۃ
آتش برافروخت و ابراہیم را صلوات اللہ علیہ اندر پلہ منجنیق نہاد جبرئیل آمد و گفت ھل لک من حاجۃ
گفت اما الیک فلا بتو ہیچ حاجتے ندارم جبرئیل گفت پس از خداوند بخواہ گفت حسبی من سوالی
علمہ بحالی مرا آں بس او کہ میداند کہ بمن چہ میرسد و او بمن دانا تر از منست بمن میداند کہ صلاح
من اندر چہ چیز است پس عثمان رضی اللہ عنہ اینجا بجاے خلیل بود و اندر منجنیق و اجتماع غوغا بجاے
آتش و حسن بجاے جبرئیل اما ابراہیم را علیہ السلام اندر بلا نجات و عثمان را رضی اللہ عنہ اندر بلا ہلاک و نجات را
تعلق ببقا بود و ہلاک را بفنا و اندریں معنی پیش ازیں طرفے گفتہ ایم پس اقتدا ایں طایفہ ببذل مال
و جان و تسلیم امور و اخلاص اندر عبادت بویست و وے بحقیقت امام حق است اندر حقیقت
و شریعت و ترتیب طریقت وے اندر دوستی ظاہر است رضی اللہ عنہ۔

لہ عن ابی سلمۃ رضی اللہ عنہ قال عثمان رض یوم الدار ان رسول اللہ صلعم قد عہد الی عہدا وانی صابر رواہ الترمذی وقال حسن صحیح مشکوٰۃ
لہ سلاح بکسر آلہ کہ بداں جنگ کنند ۱۲ کشف ۳ہ آیا ہست براے تو حاجتے ۱۲ ۴ہ مگر بسوئے تو پس حاجتے نیست ۱۲ ۵ہ کفایت میکند مرا
از سوال عن علم او بحال من ۱۲ ۶ہ بفتحتین کنارہ و بمعنی جلب و پارہ از چیزے و حصہ ۱۲ غیاث

ومنهم برادر مصطفیٰ وغریق بحر بلا و حریق نار ولا و مقتدائے جملہ اولیا و اصفیا ابوالحسن علی بن ابی طالب کرم اللہ وجہہ اورا اندریں طریقت شانے عظیم و درجۂ رفیع بود و اندر دقت عبارات از اصول حقایق حظے[1] تمام داشت تاحدے کہ جنید گوید رحمۃ اللہ علیہ شیخنا فی الاصول والبلاء علی المرتضیٰ کرم اللہ وجہہ شیخ ما اندر اصول و اندر بلا کشیدن علی مرتضیٰ است یعنی امام ما اندر علم طریقت و معاملات آں علی مرتضیٰ است ازانکہ ایں علم طریقت را اہل طریقت اصول گویند و معاملات طریقت بجملہ خود بلا کشیدن است مے آید کہ یکے بنزو یک وے آمد و گفت یا امیر المؤمنین مرا وصیتے کن گفت لا تجعلن اکبر شغلک باھلک وولدک فان یکن اھلک وولدک من اولیاء اللہ تعالیٰ فان اللہ لا یضیع اولیاءہ وان کانوا اعداء اللہ فما ھمک وشغلک لاعداء اللہ سبحانہ یعنی مگر تا شغل زن و فرزند را مہمترین اشتغال خود نگردانی کہ اگر ایشاں از دوستانِ خداوند خدا دوستانِ خود را ضایع نمیکند و اگر دشمنان خدایند اندوہ دشمنان مے چرا داری و تعلق ایں مسئلہ بانقطاع دل بود از دونِ حق تعالیٰ کہ وے بندگانِ خود را چنانکہ خواہد میدارد چنانکہ موسیٰ صلوات اللہ علیہ دختر شعیب را در حالتے ہر چہ صعب تر بگذاشت و بخداوند تسلیم کرد و ابراہیم علیہ السلام ہاجرہ و اسمٰعیل را برداشت و بوادے غیر ذی زرع[2] برد و بخداوند تسلیم کرد و مر ایشاں را اکبر شغل خود نشناختند و ہمہ دل اندر حق بستند تا مراد دو جہانے ایشاں بر آمد اندر حال ہمرادی و تسلیم امور بحکم خداوند عز و جل و ماننداست ایں سخن بداں کہ علی گفت کرم اللہ وجہہ مر سائلے را کہ ازوے پرسیدہ بود کہ پاکیزہ ترین کسبہا چیست گفت غناء القلب باللہ ہر دل کہ بخداوند تعالیٰ توانگر باشد نیستئے دنیا ویرا درویش نکند و ہستئے آں شادی نیارد و حقیقت ایں معنے بفقر و صفوت باز گردد ذکر آں گذشتہ است پس باید اہل ایں طریقت را کہ اقتدا کنند بدو اندر حقایق عبارات و دقایق اشارات و تجرید از معلوم دنیا و آخرت و نظارۂ اندر تقدیر حق و لطایف کلام وے بیشتر ازانست کہ بعدد اندر آید و مذہب من اندریں کتاب اختصار است و باللہ التوفیق۔

---

[1] حظ بالفتح والتشدید بظا معجمہ بہرہ و نصیب ۱۲ غیاث۔ عن عبد الرحمن بن عوف ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ابوبکرؓ فی الجنۃ وعمرؓ فی الجنۃ وعثمانؓ فی الجنۃ وعلیؓ فی الجنۃ وطلحۃؓ فی الجنۃ وعبد الرحمنؓ فی الجنۃ وسعدؓ بن ابی وقاص فی الجنۃ وسعید بن زیدؓ فی الجنۃ وابو عبیدۃؓ فی الجنۃ رواہ الترمذی ورواہ ابن ماجۃ عن سعید بن زید ۱۲ مشکوٰۃ

[2] زرع بالفتح بمعنے رویدن و رویانیدن و بمعنے کشت و زراعت ۱۲ غیاث

باب فی ذکر ائمتهم من اهل البیت

واہل بیت پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم آنانکہ بطہارتِ ازلی مخصوص بودند ہریکے را اندریں معانی قدمے تمام بودہ است وجملہ قدوۂ ایں طایفہ بودہ اند از خاص وعامِ ایشاں ومن اندر روزگار گروہے از ایشاں طرفے بیان کنم انشاء اللہ عزّ وجلّ۔ ومنهم جگربندِ مصطفےٰ وریحانِ دلِ مرتضیٰ وقرۃ العین زہرا[1] ابو محمد الحسن بن علی رضی اللہ عنہما ویرا اندریں طریقت نظرے تمام بود واندر حقایقِ عبارات اہمیعنی حظے وافر تا حدّے کہ گفت اندر حال وصیتش علیکم بحفظ السرائر فان اللہ مطلع علی الضمائر باشما باد بحفظ اسرار کہ خداوند عزّ وجلّ دانندۂ ضمائر است وحقیقتِ ایں آں بود کہ بندہ مخاطب است بحفظ اسرار ہمچنانکہ بحفظ اضمار پس حفظ اسرار عدم التفات باغیار بود وحفظ اضمار از مخالفتِ جبار چہ آید کہ قدریان چوں غلبہ گرفتند ومذہب اعتزال[2] اندر جہان پراگندہ شد حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ بحسن بن علی کرم اللہ وجہہ نامہ نوشت وگفت بسم اللہ الرحمن الرحیم السلام علیک یا ابن رسول اللہ وقرۃ عینہ ورحمۃ اللہ وبرکاتہ اما بعد فانکم معاشر بنی ہاشم کالفلک الجاریۃ فی بحر اللجی ومصابیح الدجی واعلام الہدی والائمۃ القادۃ الذین من تبعہم نجی کسفینۃ نوح المشحونۃ التی یؤل الیہا المؤمنون وینجو فیہا المتمسکون فما قولک یا ابن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عند حیرتنا فی القدر واختلافنا فی الاستطاعۃ لتعلمنا بما تاکد علیہ رأیک فانکم ذریۃ بعضہا من بعض بعلم اللہ علمتم وہو الشاہد علیکم وانتم شہداء اللہ علی الناس والسلام معنی ایں آں بود کہ سلام خداے بر تو باد اے پسر پیغمبر خداے وروشنائی چشم او ورحمت خداے وبرکات او بشما باد کہ شما جملگی بنی ہاشم چوں کشتیہائے روانید اندر دریاے ژرف[3] وستارگان تابندہ وعلاماتِ ہدایت واماماں دین ہر کہ متابع شما بود نجات یابد چوں متابعان کشتی نوح کہ بدان

---

[1] زہرا بفتح اول وسکون دوم لقب حضرت فاطمہ رض زیرا کہ آنحضرت بید پوست بود ملغوذ از زہرہ کہ بمعنے بیاض وحسن است ۱۲ وعن ابی سعید رض قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحسن والحسین سیدا شباب اہل الجنۃ رواہ الترمذی ۱۲

[2] اعتزال بالکسر ومعناہ جدا یکسو شدن ومنکر عالم باطن شدن ۱۲ وباصطلاح قایل بقدم عرش شدن وخود را خالق افعال خود ہا خیر وشر بندہ انگاشتن واصطلاح در حق حیا وز طرف باریتعالی واجب دانستن است

[3] ژرف بالفتح عمیق۔ برہان ۱۲

نجات یافتند مومنان و تو چه گوئی یا پسر پیغمبر اندر تجبر ما اندر قدر و اختلاف ما اندر استطاعت تا ما بدانیم
که روش تو اندران چیست و شما ذریت پیغمبرید و هرگز منقطع نخواهید گشت علمتان بتعلیم خدا لیت
عزوجل داو نگاه دارنده و حافظ شما است و شما از ان خلق و چون نامه بدو رسید وے جواب نوشت که
بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اما بعد فقد انتهى الىّ كتابك عند حيرتك وحيرة من زعمت من امتنا
والذى عليه رائى ان من لم يؤمن بالقدر خيره وشره من الله تعالى فقد كفر ومن حمل المعاصى على الله
فقد فجر ان الله لا يطاع باكراه ولا يعصى بغلبة ولا يهمل العباد فى ملكه لكنه المالك لما يملكهم
والقادر على ما عليه قدرهم فان ائتمروا بالطاعة لم يكن لهم اختيارا ولا لهم عنها مثبطا — مستبعدا
وان اتوا بالمعصية وشاء ان يمن عليهم فيحول بينهم وبينها فعل وان لم يفعل فليس هو حملهم عليها
اجبارا ولا الزمهم اكراها اياها باحتجاجه عليهم ان عرفهم ومكنهم وجعل لهم السبيل الى اخذ ما
دعاهم اليه وتركوا ما نهاهم عنه ولله الحجة البالغة والسلام معنى این آن بود که آنچه نوشته
بودی از حیرت خود و از انکه میگوئی از امت ما اندرین قدر و آنچه رائے من بران مستقیم است آنست
که هر که بقدر خیر و شر بخدائے تعالیٰ ایمان نیارد کافر است و هر که معاصی بدو حواله کند فاجر یعنی انکار
تقدیر مذهب قدر بود و حوالهٔ معاصی بخدائے مذهب جبر پس بنده مختار است اندر کسب خود بمقدار
استطاعتش از خدائے عزوجل و دین ما میان قدر و جبر است و مراد من ازین نامه بیش ازین یک کلمه
نبود اما جمله بیاوردم که سخت فصیح و نیکو بود و این جمله بدان بیاوردم که وے رضی الله عنه اندر علم حقائق و اصول
بدرجه بوده است که اشارات حسن بصری رضی الله عنه با لباس لفتش اندر علوم بوده است۔
و اندر حکایات یافتم که اعرابئے اندر آمد از بادیه و امام حسن رضی الله عنه بر در سرائے خود نشسته بود و ندر کوفه
وبرا و دشنام داد و مادر و پدرش را نیز وے برخواست و گفت یا اعرابی مگر گرسنه گشتهٔ و یا تشنه شدهٔ
یا ترا چه رسیده است و وے میگفت تو چنین و مادر و پدرت چنین حسن رضی الله عنه غلام را فرمود تا یک

۱؎ وعن ابن عباس رض قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من امتی لیس بهما فی الاسلام نصیب المرجیة والقدریة رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب
وعن ابن عمر رض قال سمعت رسول الله صلعم یقول یکون فی امتی خسف ومسخ وذالک فی المکذبین بالقدر رواه ابوداؤد والترمذی ۱۲ مشکوٰة ۲؎ دشنام
بالضم در اصل دشت نام بود۔ دشت بمعنی زشت و نام عبارات از القاب و خطاب ۱۲ وعنه ان رسول الله صلعم قال علی رض و فاطمه رض والحسن رض
والحسین رض انا حرب لمن حاربهم وسلم رواه الترمذی ۱۲ مشکوٰة۔

از سیم بیاورد و بدو داد و گفت یا اعرابی معذور دار که اندر خانهٔ ما جز این نمانده است و الّا از تو دریغ نداشتمی
چون اعرابی این سخن بشنید گفت اشهد انك ابن رسول الله صلی الله علیه وسلم من گواهی میدهم که
تو پسر پیغامبری و من اینجا به تجربهٔ حلم تو آمده بودم و این صفت محققان اولیا و مشایخ باشد که مدح و ذم
خلق بنزدیک ایشان یکسان بود و بجفا گفتن متغیر نشود. و **منهم** شمع آل محمدؐ و از جملهٔ علایق مجرد و سید زمانهٔ
خود ابو عبدالله الحسین بن علی بن ابی طالب رضی الله عنهما از محتشمان اولیا بود و قبلهٔ اهل بلا و قتیل کربلا و
اهل این قصه بر درستئ حال وے متفق اند که تا حق ظاهر بود مر حق را متابع بود چون حق مفقود شد شمشیر
برکشید و تا جان عزیز فدای خداوند نکرد و نیارامید و از رسول الله صلی الله علیه وسلم اندر وے نشانها بود که او
بدان مخصوص بود چنانکه عمر بن الخطاب رضی الله عنه روایت کرد که روزے بنزدیک پیغامبر صلی الله علیه وسلم
اندر آمدم وی را دیدم که حسین را رضی الله عنه بر پشت مبارکِ خود نشانده بود و رشته اندر دهان خود گرفته و یک
سر رشته بدستِ حسن داده تا حسین همی راند و وے از عقب حسین همی رفت بزانوها چون آن بدیدم گفتم نعم[۱]
الجمل جملك یا ابا عبد الله پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم نعم[۲] الراکب هو یا عمر و وی را کلام لطیف
است اندر طریقت حق و رموز بسیار و معاملات نیکو و از وے روایت آرند که گفت اشفق الاخوان
علیك دینك شفیق ترین برادران تو بر تو دین تست از آنچه نجات مرد اندر متابعت دین بود و هلاکتش
اندر مخالفت آن پس مرد خردمند آن بود که بفرمان مشفقان باشد و شفقت ایشان بر خود بداند و جز بر
متابعت ایشان نرود و برادر آن بود که نصیحت نماید و در شفقت نه بندد. و اندر حکایات یافتم که روزے
مردے بنزدیک وے آمد و گفت یا پسر رسول خدا من مرد درویشم و اطفال دارم مرا از تو قوت امشب
مے باید حسین رضی الله عنه وی را گفت بنشین که مرا رزقے در راه است تا بیارند بسے بر نیامد که پنج صره از دینار
بیاوردند از نزد معاویهؓ اندر هر صره هزار دینار بود و گفتند که معاویه از تو عذر میخواهد و میگوید که این مقدار اندر
وجه کهتران خرچ کن تا بر اثر این تیمار ہی نیکوتر از این داشته آید حسین رضی الله عنه اشارت بدان درویش
کرد تا آن پنج صره بدو دادند و از وے عذر خواست که بس دیر ماندی و این بس بے خطر عطا بود که یافتی
و اگر من دانستمے که این مقدار است ترا انتظار نه فرمودمے مارا معذور دار که ما از اهل بلائیم از همه راحات دنیا باز مانده

---

۱ بهتر است شتر شتر تو اے ابا عبد الله، ۲ بهتر است سوار اے عمر،

ومراد ہاے خود گم کردہ و زندگانی بمراد دیگراں مے باید کرد و مناقب وے مشہورتر ازانست کہ ہیچکس از امت
پوشیدہ باشد رضوان اللہ علیہ و **منہم** وارث نبوت و چراغ امت سید مظلوم و امام مرحوم و زین عباد
و شمع اوتاد ابوالحسن علی زین العابدین بن حسین بن علی ابن ابی طالب کرّم اللہ وجہہ اکرم و اعبد اہل زمانہ
خود بود و وے مشہور است بکشف حقایق و نطق دقایق و از وے پرسیدند کہ سعید ترین دنیا و آخرت کیست
گفت من اذا رضی لم یحملہ رضاہ علی الباطل واذا سخط لم یخرجہ سخطہ من الحق آنکہ چوں راضی گردد
بر باطل راضی نبود و خشمش از حق بیروں نیارد چوں بخشم آید و این معنی از اوصاف کمال مستقیمان بود
از انچہ دادن بباطل باطل بود و دست بداشتن از حق اندر حال خشم ہم باطل و مومن مبطل نباشد و نیز
مے آرند کہ چوں حسین بن علی را با فرزندان وے رضوان اللہ تعالی علیہم اجمعین اندر کربلا بکشتند بجز وے
کسے نماند کہ بر عورات قیم بودے و او نیز بیمار بود امیر المومنین حسین رضی اللہ عنہ او را علی اصغر خواندے و
چوں ایشان را بر اشتران برہنہ بدمشق اندر آوردند پیش یزید بن معاویہ علیہ ما یستحق اخزاہ اللہ دون ابیہ
یکے گفت او را کیف اصبحتم یا علی و یا اہل بیت الرحمۃ قال اصبحنا من قومنا بمنزلۃ قوم موسٰی
من آل فرعون یُذَبِّحُونَ اَبْنَآءَھُمْ وَیَسْتَحْیُوْنَ نِسَآءَھُمْ فلا ندری صباحنا من مسائنا من حقیقۃ بلائنا
بامداد تاں چگونہ بود یا علی و یا اہل بیت رحمت گفت بامداد ما از جفای قوم خود چوں بامداد قوم موسٰی از بلاے
قوم فرعون کہ فرزندان ایشان را بکشتند و زنان ایشان را بردہ کردند تا ماندہ بامداد می نشناسیم و نہ شبانگاہ و
ایں از حقیقت بلاے ماست و ما مر خداوند را شکر گوییم بر نعمتہاے وے و صبر کنیم بر بلاہاش و اندر حکایاتست کہ
ہشام بن عبد الملک بن مروان سالے بحج آمد و خانہ را طواف ہمیکرد خواست تا حجر الاسود را بوسہ دہد از زحمت
خلق راہ نیافت آنگاہ بر منبر شد و خطبہ کرد اندراں میان زین العابدین علی بن الحسین بن علی رضی اللہ عنہما
بمسجد اندر آمد با روئے مقمر و خدے منور و جامہ معطر و ابتدا طواف کرد چوں نزدیک حجر الاسود فرا رسید
مردمان مر تعظیم و یرا حوالی حجر را خالی کردند تا وے مر آنرا بوسید مردے از اہل شام چو آں ہیبت بدید با
ہشام گفت یا امیر المومنین ترا بحجر راہ ندادند کہ امیر المومنین توئی آں جوان خوب روئے کہ بود کہ چوں بیامد
مردمان جملہ از حجر اندر رمیدند و آں حجر مر او را خالی کردند ہشام گفت من او را نشناسم و مرادش بدیں آں
بود کہ تا اہل شام مر او را نشناسند و بدو تولّے نکنند و بامارت وے رغبت ننماید و فرزدق شاعر در انجا
ایستادہ بود گفت من او را نیک بشناسم گفتند آں کیست یا ابا فراس ما را خبر دہ کہ سخت مہیب جوانے دیدیم او را

فرزدق گفت شما گوش دارید تا من حال وصف ونسب وے بگویم فانشا فرزدق یقول قصیدہ

هٰذَا الَّذِی تَعْرِفُ الْبَطْحَاءُ وَطْأَتَهُ ٭ وَالْبَیْتُ یَعْرِفُهُ وَالْحِلُّ وَالْحَرَمُ

هٰذَا ابْنُ خَیْرِ عِبَادِ اللهِ کُلِّهِمِ ٭ هٰذَا التَّقِیُّ النَّقِیُّ الطَّاهِرُ الْعَلَمُ

هٰذَا ابْنُ فَاطِمَةَ الزَّهْرَا اِنْ کُنْتَ جَاهِلَهُ ٭ بِجَدِّهٖ اَنْبِیَاءُ اللهِ قَدْ خُتِمُ

یُنْشَقُّ نُوْرُ الدُّجٰی عَنْ نُوْرِ طَلْعَتِهٖ ٭ کَالشَّمْسِ یَنْجَابُ عَنْ اِشْرَاقِهَا الظُّلَمُ

یُغْضِیْ حَیَاءً وَیُغْضٰی مِنْ مَهَابَتِهٖ ٭ فَمَا یُکَلَّمُ اِلَّا حِیْنَ یَبْتَسِمُ

اِذَا رَأَتْهُ قُرَیْشٌ قَالَ قَائِلُهَا ٭ اِلٰی مَکَارِمِ هٰذَا یَنْتَهِی الْکَرَمُ

یَنْمِیْ اِلٰی ذِرْوَةِ الْعِزِّ الَّتِیْ قَصُرَتْ ٭ عَنْ نَیْلِهَا عَرَبُ الْاِسْلَامِ وَالْعَجَمُ

مَنْ جَدُّهٗ دَانَ فَضْلُ الْاَنْبِیَاءِ لَهٗ ٭ وَفَضْلُ اُمَّتِهٖ دَانَتْ لَهُ الْاُمَمُ

یَکَادُ یُمْسِکُهٗ عِرْفَانُ رَاحَتِهٖ ٭ رُکْنُ الْحَطِیْمِ اِذَا مَا جَاءَ یَسْتَلِمُ

فِیْ کَفِّهٖ خَیْزُرَانٌ رِیْحُهٗ عَبِقٌ ٭ مِنْ کَفِّ اَرْوَعَ فِیْ عِرْنِیْنِهٖ شَمَمُ

سَهْلُ الْخَلِیْقَةِ لَا یُخْشٰی بَوَادِرُهٗ ٭ یَزِیْنُهُ اثْنَانِ حُسْنُ الْخُلْقِ وَالشِّیَمُ

مُشْتَقَّةٌ عَنْ رَسُوْلِ اللهِ نَبْعَتُهٗ ٭ طَابَتْ عَنَاصِرُهٗ وَالْخِیْمُ وَالشِّیَمُ

فَلَیْسَ قَوْلُکَ مَنْ هٰذَا بِضَائِرِهٖ ٭ اَلْعَرَبُ تَعْرِفُ مَنْ اَنْکَرْتَ وَالْعَجَمُ

کِلْتَا یَدَیْهِ غِیَاثٌ عَمَّ نَفْعُهُمَا ٭ تَسْتَوْکِفَانِ وَلَا یَعْرُوْهُمَا الْعَدَمُ

عَمَّ الْبَرِیَّةَ بِالْاِحْسَانِ فَانْقَشَعَتْ ٭ عَنِ الْعَنَایَةِ وَالْاِمْلَاقِ وَالظُّلَمُ

لَا یَسْتَطِیْعُ جَوَادٌ بُعْدَ غَایَتِهِمْ ٭ وَلَا یُدَانِیْهِمْ قَوْمٌ وَاِنْ کَرُمُ

هُمُ الْغُیُوْثُ اِذَا مَا اَزْمَةٌ اَزَمَتْ ٭ وَالْاُسْدُ اُسْدُ الشَّرٰی وَالنَّاسُ مُحْتَدِمُ

مِنْ مَعْشَرٍ حُبُّهُمْ دِیْنٌ وَبُغْضُهُمْ ٭ کُفْرٌ وَقُرْبُهُمْ مَنْجًا وَمُعْتَصَمُ

اِنْ عُدَّ اَهْلُ التُّقٰی کَانُوْا اَئِمَّتَهُمْ ٭ اَوْ قِیْلَ مَنْ خَیْرُ اَهْلِ الْاَرْضِ قِیْلَ هُمُ

سِیَّانِ ذٰلِکَ اِنْ اَثْرَوْا وَاِنْ عَدِمُوْا ٭ لَا یَنْقُصُ الْعُسْرُ بَسْطًا مِنْ اَکُفِّهِمْ

اَللهُ فَضَّلَهٗ کَرَمًا وَشَرَّفَهٗ ٭ جَرٰی بِذٰلِکَ لَهٗ فِی اللَّوْحِ وَالْقَلَمُ

مُقَدَّمٌ بَعْدَ ذِکْرِ اللهِ ذِکْرُهُمْ ٭ فِیْ کُلِّ بَدْءٍ وَمَخْتُوْمٌ بِهِ الْکَلِمُ

مَنْ یَعْرِفِ اللهَ یَعْرِفْ اَوَّلِیَّةَ ذَا ٭ فَالدِّیْنُ مِنْ بَیْتِ هٰذَا نَالَهُ الْاُمَمُ

بطحا بالفتح ... مکہ معظمہ ... ذروہ بالضم وبالکسر بلندی کوہ وبالای کوہ ٭ عبق بالفتح والکسر بمعنی خوشبو ٭ املاق بالکسر مفلسی ودرویشی

اىُّ القَبائِلِ لَيستْ فى رِقابِهم ۔ لِاَوَّلِيَّةِ هٰذا اَوْلَهٗ نِعَمُ

و مانند این اندر مدح وے بیتے چند بگفت و ویرا و اهل بیت پیغمبر را صلی الله علیه وسلم بسیار بستود هشام
با وے خشم بگرفت و بفرمود تا ویرا بعسفان محبوس کردند و آن جائے است میان مکه و مدینه و این خبر
بعینه همچنانکه بود بدان سید نقل کردند وے فرمود تا دوازده هزار درم و دینار بردو بردند و گفت
او را بگوئید یا ابا فراس ما را معذور دار که ما محتاجانیم و بیش ازین چیزے معلوم نداشتیم که بتو فرستادیم
فرزدق آن سیم باز فرستاد و گفت یا پسر پیغمبر خدائے من از برائے سیم سلاطین و امرا اشعار بسیار
گفته ام و اندر آن مدائح دروغ آورده من ابیات مر کفارت بعضے را از آن گفته ام برائے خدا و
دوستی فرزندان رسول صلی الله علیه وسلم چون پیغام بزین العابدین رسید گفت باز گردید و این
سیم باز بدو برید و گوئید یا ابا فراس اگر ما را دوست داری مپسند که ما باز گردانیم بدان چیز که بداده
باشیم و از ملک خود بیرون کرده آنگاه فرزدق آن سیم بستد و بپذیرفت و مناقب آں سید بیش از انست
که آنرا جمع توان کرد۔ **ومنهم** حجت معاملت و برهان ارباب مشاهدت امام اولاد نبی و گزیده
نسل علی ابوجعفر محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب الباقر کرم الله وجهه و نیز گویند که کنیت
وے ابو عبد الله بود و ملقب و برا باقر خواندندے مخصوص بود وے بدقایق علوم و لطایف اشارات
اندر کتاب خدائے عز و جل و ویرا کرامات مشهور بود و آیات اظهر و براهین انور گویند وقتے خلیفه قصد
هلاک وے کرد کس فرستاد بدو و ویرا بخواند چون نزدیک وے اندر آمد ازو عذر خواست و هدیه داد و
به نیکوئی باز گردانید گفتند ایها الملک قصد هلاک وے داشتی اکنون ترا با وے دیگر گونه دیدیم
حال چه بود گفت وے چون به نزدیک من اندر آمد دو شیر دیدم یکے بر راست وے و یکے بر چپ وے
مرا میگفتند که اگر تو بدو قصد کنی ما ترا هلاک کنیم و از وے روایت آرند که وے گفت اندر تفسیر خدای
عز و جل فَمَنْ یَّکْفُرْ بِالطَّاغُوْتِ وَیُؤْمِنْ بِاللّٰهِ قال کلّ من شغلک عن مطالعة الحق فهو
طاغوتک باز دارندهٔ تو از مطالعهٔ حق طاغوت تست بنگر تا بچه چیز محجوبے بدان حجاب از وے
باز ماندهٔ بترک آن حجاب بگو تا بکشف اندر رسی و محجوب و ممنوع نباشی و ممنوع را نباید که دعوی قربت
کند و از خواص وے یکے روایت کرد که چون از شب لختے بشدے و وے از اوراد فارغ گشتے آواز
بلند بر گرفتے بمناجات و گفتے الٰهی و سیدی شب اندر آمد و ولایت تصرف ملوک بسر آمد و ستارگان آسمان

هویدا شدند و خلق جمله بخفتند و ناپیدا شدند و صوت مردمان بیارامید و چشم شان بخفت و مردمان از در خلق رمیدند و بنوامیه آرمیدند و بالینهای خود نهفتند و درهای خود اندر بستند و پاسبان بر گماشتند و آنانکه بدیشان حاجتی داشتند حاجات خویش فرو گذاشتند تو بارخدایا زنده و پاینده و داننده غنودن و خواب بر تو روا نیست و آنکه ترا بدین صفت نشناسد بهیچ نعمت سزاوار نیست ای آنکه چیزی مر ترا از چیزی دیگر باز ندارد و شب و روز اندر بقای تو خلل نیارد و درهای رحمت تو گشاده است بر آنکه ترا دعا کند و خزینه های تو جمله فدای آنست که بر تو ثنا گوید تو آن خداوندی که رد سایلی بر تو روا نباشد آنکه دعا کند ز مومنان بر درگاهت سایل را باز دارنده نباشد از خلق زمین و آسمان بارخدایا چون مرگ و گور و حساب را یاد کنم چگونه از دنیا بهره گیرم پس از تو خواهم از آنچه ترا یکی دانم و از تو جویم از آنچه ترا بخواهم راحتی اندر حال مرگ بی عذاب و عیشی اندر حال حساب بی عقاب کرامت گردان این جمله میگفتی و میگریستی تا شبی او را گفتم یا سیدی و سید آبائی چند گری و تا کی خروشی گفت ای دوست یعقوب را یک یوسف گم شد چندانی بگریست که نابینا شد و چشمها سپید کرد و من هژده کس را باید خود یعنی حسینؑ و قتیلان کربلا گم کرده کم از آن نباشم بارے که اندر فراق ایشان چشمها سپید کنم و این مناجات بعربیت سخت فصیح است اما ترک تطویل را معانئے آن بپارسی بیاوردم تا مکرر نشود و باز بجای دیگر آن را اندر آورم انشاء الله عز و جل و **منهم** یوسف سنت و جمال طریقت معبر معرفت و مزین صفوت ابو محمد جعفر بن محمد صادق بن علی بن الحسین بن علی بن ابیطالب رضی الله تعالی عنهم اجمعین عالی حال و نیکو سیرت بوده است آراسته ظاهر و آبادان سریرت و ویرا اشارات جمیل است اندر جمله علوم و مشهور است بدقت کلام و وقوف بمعانی اندر میان مشایخ رضی الله عنهم و ویرا کتب معروف است اندر بیان این طریقت از وے روایت می آرند که گفت مَنْ عَرَفَ اللّٰهَ اَعْرَضَ عَمَّا سِوَاهُ عارف معرض بود از غیر و منقطع از اسباب از آنچه معرفت وے عین نکرت غیر بود که نکرت جزوی معرفت وے بود و معرفت جزوی نکرت وے پس عارف از خلق و فکرت وے گسسته باشد و بدو پیوسته غیر را اندر دلش بمقدار آن نباشد تا بدیشان التفات کند و با وجود ایشان چندان خطر نه که اندر خاطر ذکر ایشان رد عقد کند و هم از وے روایت می آرند که گفت لا تصح العبادة الا بالتوبة لان الله تعالی قدم التوبة علی العبادة قال الله تبارک و تعالی اَلتَّائِبُوْنَ الْعَابِدُوْنَ و عبادت جز بتوبه راست نیاید

آواز کردن

۱ بهر سه حرکت برگزیدگی و آنچه صاف باشد از تیرگی ۱۲

تا خداوند مقدم کرد توبہ را بر عبادت زیرا کہ توبہ بدایت مقامات است و عبودیت نہایت آن و چون
خداوند تعالی ذکر عاصیان یاد کرد بتوبہ فرمود و گفت تُوبُوا اِلَی اللّٰہِ جَمِیعًا اَیُّھَا الْمُؤْمِنُوْنَ و چون رسول را
یاد کرد بعبودیت یاد کرد و گفت فَاَوْحٰی اِلٰی عَبْدِہٖ مَا اَوْحٰی و اندر حکایات یافتم کہ داود طائی رحمۃ اللہ علیہ
نزدیک وے آمد و گفت یا ابن رسول اللہ صلعم مرا پندے دہ کہ دلم سیاہ شدہ است گفت یا ابا سلیمان
تو زاہد زمانہ خویشتنی ترا بہ پند من چہ حاجت باشد گفت اے فرزند پیغمبر شما را بر ہمہ خلائق فضل است
و پند دادن تو ہمہ را واجب است گفت یا ابا سلیمان من از آن میترسم کہ بقیامت جد من اندر من
آویزد کہ چرا حق متابعت من نگذاردی و این کار بنسب صحیح و نسبت قوی نیست این کار بمعاملت خوب است
اندر حضرت حق تعالی داود طائی فرا گریستن آمد و گفت بار خدایا آنکہ معجون طینت وے از آب نبوت است
و ترکیب طبیعت وے از اصول برہان و حجت جدش رسول است و مادرش بتول یعنی حضرت بی بی فاطمہ رض
است وے بدین حیرانی است داود کہ باشد کہ او بمعاملات خود معجب شود و ہم از وے می آید کہ روزے نشستہ
بود با موالے خود و مر ایشان را میگفت بیائید تا بیعت کنیم و عہد کنیم کہ ہر کہ از میان ما رستگاری یابد
اندر روز قیامت شفاعت ہمہ کند گفتند یا ابن رسول اللہ صلعم ترا بشفاعت ما چہ حاجت است کہ جد تو
شفیع ہمہ خلقانست وے گفت من با این افعال خود شرم دارم کہ بقیامت اندر روے جد خود نگرم و این
جملہ رویت عیوب نفس است و این صفت از اوصاف کمال است و جملہ متمکنان حضرت خداوند
برین بودہ اند از انبیا و اولیا و رسل کہ رسول علیہ السلام گفت صلعم اذا اراد اللہ بعبد خیرا البصرہ بعیوب نفسہ
و ہر کہ از وے تواضع و عبودیت سر فرود آرد خداوند تعالی کار وے اندر دو جہان بر آرد و اگر جملہ اہل بیت را
رضی اللہ عنہ یاد کنم و مناقب ہر یک بر شمرم این کتاب حمل آن نکند انیقدر کفایت بود مر ہدایت
قومے را کہ عقل ایشان را الباس ادراک باشد از مریدان و منکران این طریقت اکنون ذکر اصحاب صفہ
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بیارم بر سبیل ایجاز و اختصار اندرین کتاب و ما پیش ازین کتابے ساختہ ام
و مر آنرا منہاج الدین نام کردہ اندر وے مناقب یک یک بتفصیل بیاوردہ اما اینجا آسامی و کنیتی سفر و نشان
بیاریم تا مقصود تو اعزک اللہ بحصول بپیوندد۔ واللہ اعلم و باللہ التوفیق۔

باب فی ذکر اہل الصفۃ

بدانکہ امت مجتمع اند بر آنکہ پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم گروہے بودند از صحابہ کہ اندر مسجد وے ملازم بودند

مهیّا مر عبادت را و دست از دنیا بداشته بودند و از کسب اعراض کرده و خدای عز و جل از برای
ایشان پیغامبر صلی الله علیه وسلم عتاب کرد و گفت وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ[۱]
يُرِيدُونَ وَجْهَهُ و کتاب خدای بفضائل ایشان ناطق است و پیغامبر را صلعم اندر فضایل ایشان
اخبار بسیار است که بما رسیده و ما طرفی از ذکر ایشان اندرین مقدار این کتاب بگفته ایم و ابن عباس
رضی الله عنه روایت کند از پیغامبر صلی الله علیه وسلم وقف رسول الله صلی الله علیه وسلم
علی اصحاب الصفة فرای فقرهم وجهدهم وطیب قلوبهم فقال ابشروا یا اصحاب الصفة
فمن بقی من امتی علی النعت الذی انتم علیه راضیا بما فیه فانهم من رفقائی فی الجنة معنی این
خبر آن بود که چون پیغامبر صلعم بر ایشان بگذشت و مر ایشان را بدید با نیاز و خرمی دل ایشان اندر فقر
و مجاهدت بدید و گفت بشارت[۲] مر شما را و آنانکه از پس شما بیایند بصفت شما اندر فقر خود راضی باشند
ایشان نیز از رفیقان من اند از ایشان یکی منادی بحضرت جبّار گزیده محمد مختار بلال بن رباح رض و دیگر
دوست خداوند داور و محرم احوال پیغامبر صلعم ابو عبد الله سلمان الفارسی رض و دیگر سرهنگ مهاجر و انصار
و متوجه رضوان خداوند جبّار ابو عبیده عامر بن عبد الله بن الجراح رض و دیگر برگزیده اصحاب و زینت
ارباب ابو الیقظان عمار بن یاسر رض و دیگر گنج علوم و خزانه حلم ابو مسعود عبد الله بن مسعود الهذلی رض و دیگر متمسک
درگاه حرمت و پاک از عیب و آفت عتبه بن مسعود برادر عبد الله رض و دیگر سالک طریق عزلت و معرض
از معایب و ذلت مقداد بن الاسود رض و دیگر داعی مقام تقوی و راضی ببلا و بلوی خباب بن الارت رض
و دیگر قاصد درگاه رضا و طالب بارگاه بقا اندر فنا صهیب بن سنان رض و دیگر درج سعادت و بحر قناعت
عتبه بن غزوان رض و دیگر برادر فاروق معرض از کونین و مخلوق زید بن الخطاب رض و دیگر خداوند مجاهدات
اندر طلب مشاهدات ابو کبیشه رض مولی پیغامبر صلعم و دیگر عزیز و تایب و از کل خلق بحقتعالی آیب ابو المرثد
کنانه الحصین العدوی رض و دیگر عامر طریق تواضع و سپرنده محجه تقاطع سالم مولی حذیفه الیمانی رض و دیگر
خایف از عقوبت و هارب از طریق مخالفت عکاشه بن الحصین رض و دیگر زین مهاجر و انصار و سید بنی قاره
مسعود بن ربیع القاری رض و دیگر اندر زهد مانند عیسی و اندر شوق بدرجه موسی ابوذر جندب بن جنادة الغفاری رض

---

۱ و مران از مجلس خود آنان را که میخوانند پروردگار خود را بامداد و شبانگاه میخواهند رضای او را ۱۲ ترجمة القرآن -

۲ بشارت بالضم والکسر مژده و سرشار شدن ۱۲ -

ودیگر حافظ انفاس پیغامبر صلعم ومر خیرات را درخور عبداللہ بن عمر رضہ ودیگر اندر استقامت مقیم واندر متابعت مستقیم صفوان بن بیضا رضہ ودیگر صاحب ہمت وخالی از تہمت ابو دردا عویم بن عامر رضہ ودیگر متعلق درگاہ رجا وگزیدہ رسول بادشا ابولبابۃ بن عبد المنذر رضہ ودیگر کیمیائے بحر شرف مر دُرِ توکل را صدف عبداللہ بن بدر الجہنی رضہ وعن محبہم واگر جملۂ ایشانرا یاد کنم کتاب دراز گردد وشیخ ابو عبد الرحمن محمد بن الحسین السلمی رحمہ کہ نقال طریقت وکلام مشایخ بودہ است تاریخے کردہ است مر اہل صفہ را رضہ مفرد ومناقب وفضایل وآسامی وکنای ایشان بیاوردہ اما مسطح بن ثابت بن عباد را از جملۂ ایشان گفتہ است ومن بدل او را دوست ندارم کہ ابتدائے افک ام المومنین عایشہ رضہ وے کردہ بود واما ابوہریرہ وثوبان ومعاذ بن الحارث وسنان وخلاب وثابت بن ودیعت وابو عیسے عویم بن مساعد وسالم بن عمر بن ثابت وابو اللیث کعب بن عمرو وذہب بن معقل وعبداللہ بن انیس وحجاج بن عمر الاسلمی رضی اللہ عنہم اجمعین از جملۂ ایشان بودہ اند گاہ گاہے بسببے تعلق کردندے واما جملہ اندر یک درجہ بودند وبحقیقت قرن صحابہ خیر قرون بودند واندر ہر درجہ کہ بودند از ہر وقتے بہترین وفاضلترین ہمہ خلق بودند از بعد آنکہ خداوند تعالی مر ایشانرا صحبت پیغامبر صلعم ارزانی داشتہ بود واسرار ایشان از جملہ عیوب نگاہداشتہ چنانکہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم گفت خَيْرُ الْقُرُوْنِ قَرْنِیْ ثُمَّ الَّذِیْنَ یَلُوْنَهُمْ ثُمَّ الَّذِیْنَ یَلُوْنَهُمْ الحدیث وخداوند گفت وَالسَّابِقُوْنَ الْاَوَّلُوْنَ مِنَ الْمُهَاجِرِیْنَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِیْنَ اتَّبَعُوْهُمْ بِاِحْسَانٍ واکنون ذکر بعضے تابعین اندرین کتاب اثبات کنم تا فایدہ تمامتر باشد وقرون بیکدیگر متصل شود۔

باب فی ذکر ائمتهم

ومنہم آفتاب امت وشمع دین وملت اویس القرنی رضہ از کبار مشایخ اہل تصوف بود واندر عہد رسول صلعم بود اما ممنوع گشت از دیدار پیغامبر صلعم بدو چیز یکے غلبۂ حال ودیگر حق والدہ وپیغمبر صلعم صحابہ را رضہ گفت مردیست اندر قرن اویس نام کہ او در القیامت بچند مقدار گوسفندان ربیعہ ومضر شفاعت خواہد بود اندر امت من وروے بعمر وعلی کرد گفت شما مر او را بہ بینید وے مردیست

ـــــــــــــــــــ
لہ بہتر ادا دمیان قرن من بعد از ان آنانکہ متصل اند بایشان ۱۲ ۔ ۲ہ وپیشی گیرندگان پیشینیان از مہاجرین وانصار یا آنانکہ متابعت کردند ایشان را باحسان

پست میانه بالا اشقرانی و بر پهلوی چپ وی یکدرم سپید است که بجز از پیسی است و بر کف دستش
همچنان و وی را بعدد گوسفندان ربیعه و مضر شفاعت باشد اندر امت من چون به بینیدش سلام من بدو
رسانید و بگوئید تا امت مرا دعا کند و چون عمر رض بعد وفات پیغمبر بمکه آمد و امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه با وی
بود اندر میان خطبه گفت یا اهل نجد قوموا اهل نجد برخاستند گفت از قرن کسی هست اندر میان شما
گفتند بلی قومی را بدو فرستادند عمر رض خبر اویس[۱] از ایشان بپرسید گفتند دیوانه هست اویس نام که اندر آبادانیها
نیاید و با کس صحبت ندارد و آنچه مردمان خورند او نخورد و غم و شادی نداند چون مردمان بخندند او بگرید و
چون بگریند او بخندد عمر رض گفت وی را میخواهم گفتند بصحرا است به نزدیک اشتران ما عمر و علی برخاستند
و به نزدیک وی شدند وی را یافتند اندر نماز نشستند تا فارغ شد و بر ایشان سلام گفت و نشان پهلو
و کف دست بدیشان نمود تا ایشان را معلوم گشت و از وی دعا خواستند و سلام پیغامبر صلعم بدو رسانیدند
و بدعای امت وصیت کردند و زمانی پیش وی بودند تا گفت رنجه گشتید اکنون باز گردید که قیامت
نزدیک است آنگاه ما را آنجا دیدار شود که مرا اکنون باز گشتن نباشد که من اکنون بساختن برگ راه قیامت
مشغولم و چون اهل قرن با امیرین باز گشتند او را حرمتی و جاهی پدیدار آمد اندر میان ایشان وی از آنجا برفت
و بکوفه آمد و هرم بن حیان[۲] روزی وی را دید و از پس آن هیچکس ندیدش تا بوقت رفتن حرب امیر المؤمنین
علی کرم الله وجهه آنگاه بیامد و بر موافقت علی رض با عدوی وی حرب همیکرد تا روز حرب صفین شهادت یافت
عاش حمیداً و مات شهیداً رضی الله عنه از وی روایت آرند که گفت السلامة فی الوحدة سلامت
اندر تنهائی بود از آنچه دل کسی که تنها بود از اندیشهٔ غیر رسته باشد و اندر جمله احوالش از خلق نومید گشته تا از
جملهٔ آفت ایشان سلامت یافته باشد و روی از جملهٔ ایشان بر تافته اما اگر کسی پندارد که وحدت تنها زیستن
بود محال باشد که تا شیطان را بر دل کسی صحبت بود و نفس را اندر صدر وی سلطانی و تا دنیا و عقبی بر فکرت وی
گذر گردد تا اندیشهٔ خلق را بر سر وی گذر بود هنوز وحدت نباشد زیرا که با عین آرام باشد چه باندیشهٔ آن هر دو یکی باشد

۱ عن عمر بن الخطاب رض قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان رجلاً یأتیکم من الیمن یقال له اویس لا یدع بالیمن غیر ام له کان فیه بیاض فدعا الله فاذهبه
الا موضع الدینار او الدرهم فمن لقیه منکم فلیستغفر لکم ۔ وفی روایة قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول ان خیر التابعین رجل یقال له
اویس وله والدة وکان به بیاض فمروه فلیستغفر لکم رواه مسلم ۲ قیل ان هرم ابن حیان کان فی السفر فضل عن الطریق فوقع فی الشجرة ایام ولیالیها فلم یر احداً
ثم بلغ الی جبل عظیم لا امکنه الصعود علیه فسجد فاضطرب فرفع رأسه الی السماء فقال الهی دعوتنی لطاعتک حیث لم تعلم انی صادق فی مقالتی فهب لی ممر
۲ بر جنبک فانت القادر علی کل شیٔ فاذا فرغ من مقالته انشق الجبل باذنه تعالی فخرج منها ثم انفصل الجبل ۔ حکایات الصالحین ۔

پس آنکه وحید بود اگرچه صحبت کند صحبت مزاحم وحدتِ وی نباشد و آنکه مشغول بود عزلت سبب فراغتِ وی نگردد پس انقطاع از انس جز بانس نباشد آنرا که بحق انس بود مخالطت انس ویرا مضرت نکند و آنرا که مؤانست بانس بود و انس را بر دلش گذر نباشد و ویرا از انس حق خبر نه لان[1] الوحدة صفة عبد صاف سمع قال الله تبارک و تعالیٰ اَلَیْسَ اللّٰهُ بِکَافٍ عَبْدَهٗ[2]. **ومنهم** منبع صفا معدن وفا هرم بن حیان رضی الله عنه از بزرگان طریقت بود و اندر معاملت حظی وافر داشت و باصحاب کرام صحبت کرده بود قصد کرد تا اویس را زیارت کند چون بقرن شد وی از انجا رفته بود ناامید گشت و بمکه باز آمد خبر یافت که وی بکوفه میباشد برفت و بنیافتش تا مدتی دراز در انجا بود و چون خواست که از انجا بسوی بصره آید ویرا یافت بر کنارهٔ فرات که طهارت میکرد مرقعه پوشیده بشناختش چون از کنارهٔ رود برآمد و زینت ریش بشانه کرد هرم بن حیان پیش آمد و ویرا سلام گفت وی گفت علیک السلام یا هرم بن حیان[3] گفت مرا چه شناختی که من هرم گفت عرفت روحی روحک جان من جان ترا بشناخت زمانی بنشستند و مرا او را بازگردانید هرم گفت بیشتری با من سخنان از امیرین گفت یعنی عمر و علی رضی روایت کرد مرا از عمر و عمر از پیغامبر صلعم که وی گفت[4] انما الاعمال بالنیات ولکل امرء مانوی فمن کانت هجرته الی الله و رسوله فهجرته الی الله ورسوله ومن کانت هجرته الی الدنیا یصیبها او الی امرأة یتزوجها فهجرته الی ماهاجر الیه آنگاه مرا گفت علیک بقلبک بر تو باد بنگاهداشت دل از اندیشه غیر و این سخن را دو معنی بود یکی آنکه دل را متابع حق گردان به مجاهدت و دیگر آنکه خود را متابع دل گردان و این دو اصل قویست دل را متابع کار مریدان بود که از مکاشرهٔ شهوت و مؤانست هوا باز ستانندش و اندیشها ناموافق ببدا از وی منقطع گردانند و اندر تدبیر صحبت و حفظ امور و نظر اندر آیات حق بندند تا محل محبت شود و خود را متابع دل گردانیدن کار کاملان باشد که حق تعالیٰ دل ایشانرا بنور جمال منور گردانیده است و از همه اسباب علل رهانیده و بدرجهٔ اعلی رسانیده و خلعتِ قرب در برِ ایشان افگنده و بالطاف خود بدان تجلی کرده و بمشاهدت و قربت بدان تولی آنگاه تن را موافق دل گردانیده پس آن گروه پیشین صاحب القلوب بود

---

[1] بدرستیکه یگانگی صفت بندهٔ صاف است ۱۲ [2] آیا نیست خدا تعالیٰ کفایت کننده بندهٔ خود را [3] بر تو باد سلام هرم بن حیان ۱۲ [4] هذا الحدیث اصل عظیم من اصول الدین قال ابن مهدی وغیره ینبغی لمن صنفت کتابا ان یبدا بهذا الحدیث تنبیها للطالب علی تصحیح النیة ۱۲

مالک القلوب بود باقی الصفة و آنکه مغلوب القلوب بود فانی الصفة بوده باشد و حقیقت این مسئله بدان باز گردد که خداوند گفت عزوجل اِلَّا عِبَادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِیْنَ واندرین دو قرائت ست مخلصین خوانده اند بکسر لام و مخلَصین خوانده اند بنصب لام مخلِص فاعل بود و باقی الصفة و مخلَص مفعول بود و فانی الصفة و این مسئله بجائے دیگر مشروح تر ازین بیارم ان شاء اللہ تعالیٰ و بحقیقت آنانکه فانی الصفة باشند بزرگوارتر باشند که تن را موافق دل گردانند که دلهاے ایشاں اندر حق محول بود و اندر مشاهدت وے قایم ازانگروه که باقی الصفة باشند دل را بتکلف موافق امر و بناۓ این مسئله بر اصل صحو و سکر و مشاهدت و مجاهدت باشد واللہ اعلم۔

منهم امام عصر و فرید دهر ابوعلی الحسن بصریؒ و گروہے کنیتش ابو محمد گویند و گروہے ابوسعید ویرا قدرے و خطرے بزرگست بنزدیک اہل طریقت و لطیف الاشارت بوده است اندر علم معاملت و اندر حکایات یافتم که اعرابی بنزدیک وے آمد و ویرا پرسید گفت صبر بر دو گونه باشد یکے صبر اندر مصیبت و بلیات و دیگر صبر از چیزہاۓ که خداوند تعالیٰ مارا ازاں بازگشتن فرموده است و از متابعت آں نهی کرده است اعرابی گفت اَنْتَ زَاهِدٌ مَارَأَیْتُ اَزْهَدَ مِنْکَ یعنی زاهدی که من هرگز زاهد تر از تو ندیدم و صابر تر حسنؒ گفت یا اعرابی اما زهد من جمله رغبت است و صبر من جزع اعرابی گفت تفسیر این سخن مرا بگو که اعتقادم مشوش گشت گفت صبر من بر بلا یا اندر طاعت ناطق است بترس من از آتش دوزخ و این جزع بود و زهد من در دنیا رغبت است بآخرت و این عین رغبت بود و نحن آنکه نصیب خود را از میانه برگیرد تا صبرش مر حق را بود نه مر تن خود را از دوزخ و زهدش مر حق را بود نه مر سیدن خود را به بهشت این علامت صحت اخلاص است و هم ازوے روایت می آرند که گفت اِنَّ صُحْبَةَ الْاَشْرَارِ تُوْرِثُ سُوْءَ الظَّنِّ بِالْاَخْیَارِ هر کہ با بدان این طائفه صحبت کند به نیکان آں طائفه بزرگان بدگمان شود و این سخن سخت متیقن است و اندر خور مر اہل این زمانه را که جمله منکر اند مر عزیزان حضرت حق را و این ازاں افتاده است که با این متصوفان اہل هم صحبت کنند و فعل شاں همه خیانت بینند و زبان شاں بر دروغ و غیبت و کوشش شاں بر استماع بر هزل و بطالت

له بدرستیکه صحبت اشرار وارث میشود ظن بد با برگزیدگی۔ این هر دو فقره بسبیل تلمیع واقع شده یعنی بطریق حمل بحذف اداة تشبیه کما هو عن تشبیه دلیله و ذکر فقره ثانی براۓ دفع توهم فوت کثیر است که منبا است در فقره اول یعنی میان قلیل و کثیر تناسب و مساوات است در اعراض فرمودن از حق و مشغول ساختن بخود و قصد مصنف اعتراض است و دانت نیز بانکه مراد ازیں امام طریقت سعید بن مسیب تعلیل حقوق نفس است ما لابد منها بد فع اہل النفس و مراد بکثیر در نفس است و این خطوط هر دو گروه است یکی این دنیا الشان بکار این طریقت لذود گدا اولیاء اہل جنت

چشم شان بر لهو و شهوت و همت شان همه جمع کردن حرام و شبهت بدین فعل پندارند که متصوف را معاملت
همین است یا صوفیان را مذهب همین لابد که فعل ایشان همه طاعت است و زبان ایشان بر کلام حق و
ثمرهٔ محبت حق و سر ایشان محل محبت حق و گوش ایشان محل سماع حق اند حقیقت و چشم ایشان خیانت
بر دست گرفتند خیانت خائنان بدیشان بازگردد نه بدان احرار جهان و سادات زمان پس کسی را با شرار
قومی صحبت کند آن از شر وی باشد که اگر اندر وی خیری بودی صحبت با خیار کردی پس ملامت آنکس مر خود راست
که صحبت ناسزا و غیر کفو خود کند و منکران ایشان اشرار و اراذل خلق خدای عز و جل اند که صحبت ایشان بار زال و
اشرار ایشان بوده است تا هوای ایشان فتنه اند پس بدیشان منکر شده اند و یا اقتدا بایشان کرده اند و چون هالک
شده اند و یا اقتدا بدیشان کرده اند سوی آن اخیار و عزیزان خداوند که بچشم رضا اندر خیار ایشان نگریسته اند
در صحبت ایشان را بجان و دل خریده و از کل عالم طریق ایشان برگزیده و ببرکات ایشان بمقصود دو جهانی
رسیده و از کل عالم بریده و اندرین معنی گفته اند شعر فلا تحقرن نفسی و انت حبیبها ٭ فکل امرئ یصبو الی من یجانس
و منهم رئیس علما و فقیه فقها سعید ابن المسیب رح عظیم الشان و رفیع القدر بود و عزیز القوم و جمیل الصدر
بود و ویرا مناقب بسیار است اندر فنون علم از فقه و توحید و حقایق و تفسیر و شعر و لغت و غیر آن و گویند
که مردی عیار نمائی پارسا طبع بود و این طریق ستوده است اندرین قصه و محمود نزدیک جملهٔ مشایخ رض
و از وی روایت آرند که گفت ارض بالیسیر من الدنیا مع سلامة دینک کما رضی قوم بکثیرها
مع ذهاب دینهم راضی شو باندک دنیا با سلامت دین چنانکه راضی شدند قومی به بسیاری آن بار فتن
دین ایشان از ایشان یعنی فقر با سلامت دین بهتر از غنای با غفلت که چون فقیر اندر دل نگرد اندیشه
زیادة نیابد و اندر دست نگرد و قناعت یابد و غنی چون اندر حال نگرد و اندیشه زیادة یابد اندر دست نگرد
دنیا یابد پس رضای دوستان بخداوند تعالی خداوند بی غفلت بهتر از رضای غافلان بدنیای پر غرور و آفت
و حسرت و ندامت بهتر از ذلت و معصیت پس چون بلا آید غافلان گویند الحمد لله که بر تن ما یان
نیامد و دوستان گویند الحمد لله که بر دین ما نیامد که اگر تن اندر بلا بود و چون اندر دل بقا بود بلا بر تن خوش گردد
و چون اندر دل غفلت بود اگرچه تن اندر نعمت بود آن نعمت نقمت بود و بحقیقت رضا بقلیل دنیا کثیر دنیا
بود و رضا بکثیر دنیا قلیل دنیا بود از انچه قلیل او چون کثیر اوست و هم از وی می آید که اندر مکه نشسته بود مردی نزدیک وی
آمد و گفت مرا خبر ده از حلالی که اندر وی حرام نباشد و حرامی که اندر وی حلال نباشد گفت ذکر الله حلال

لیس فیه حرام و ذکر غیرِ حرام لیس فیه حلال یاد کردن خدایتعالی حلال است بے حرام و یاد کردن غیرِ او حرام است بے حلال از انچه اندر ذکرِ وے نجاتست و اندر ذکرِ غیرِ وے هلاک و باللہ التوفیق ؛؛

باب فی ذکر ائمتهم من تبع التابعین الی یومنا

و منهم شجاع طریقت و متمکن اندر شریعت حبیب العجمی رضی بلند همت و با قیمت بود و اندر مرتبهٔ مردان خطرے عظیم داشت توبهٔ وے را ابتدا بر دست حسن البصری بود رحمة اللہ علیه و وے اول عهد ربا داد و از هر جنس فساد کرد خداوند تعالی توبهٔ نصوح ارزانی داشت تا بدرگاهِ خداوند باز گشت و لختے از علم و معاملت از حسن رح بیاموخت و زبانش عجمی[1] بر عربیت جاری نگشتے بود خداوند تعالی وی را بکرامات بسیار مخصوص کرده بود تا بدرجتے برسید که شامی حسن البصری بر درِ صومعهٔ وے برگذشت وے اقامت نمازِ شام گفته بود و اندر نماز ایستاده حسن اندر آمد و اقتدا باو نکرد از انچه زبانِ وے بر عربیت و برخواندنِ قرآن جاری نبود چون شب بخفت گفت خداوند تعالی را بخواب دید و گفت بار خدایا رضائے تو اندر چه چیز است گفت یا حسن رضائے من یافته بودی قدرش ندانستی گفت بار خدایا آنچه بود گفت تو اگر دوش از پسِ حبیب نماز کردی و صحتِ نیت وے ترا از انکار اعتبار عبادت باز نداشتے من از تو راضی شدمے و اندر میان این طائفه[2] معروفست که چون حسن بصری رح از حجاج بگریخت اندر صومعهٔ[3] وے شد ایشان بیامدند و گفتند اے حبیب حسن را هیچ جا دیدی گفت بلے گفتند کجاست گفت اندر صومعهٔ من است بصومعه اندر شدند کس را ندیدند پنداشتند که حبیب با ایشان استهزا میکند وی را جفا گفتند که راست نمیگوئی که اینجاست وے سوگند یاد کرد که راست میگویم دیگر باره و سه دیگر باره اندر شدند نیافتند و باز گشتند حسن بیرون آمد و گفت یا حبیب دانم که خدائے عزوجل ببرکاتِ تو مرا بدین ظالمان ننمود چرا گفتی با ایشان که وے اندرین جاست گفت اے استاد نه ببرکاتِ من بود که ترا ننمودند بدیشان بلکه ببرکاتِ راست گفتنِ مرا ترا ندیدند اگر دروغ گفتمے مرا و ترا هر دو را رسوا کردندے و وی را ازین جنس کرامات بسیار است از وے پرسیدند که رضائے خداوند اندر چه چیز است گفت فی قلبٍ لیس فیه غبار النفاق اندر دلے که اندران غبار نفاق نباشد از انچه نفاق خلافِ وفاق بود و رضا عین وفاق و محبت را با نفاق هیچ تعلق نیست

---

[1] عجم بالفتح لفظ نهادن بر حروف و یا گفتم کر و زبان و باشندگان ملکِ عجم و بتحتین بمعنی عکس که غیرِ عرب میرفتند و از باعث نافهمی زبانِ عرب ایشان را گماحقه مکالمه کردن نمیتوانستند و خاموش میماندند و اهلِ عرب ایشان را عجم میگفتند یعنی گنگ و گنده زبان هستند

[2] طائفه گروه مردم و پاره از چیزے

[3] صومعه بالفتح و میم و سین نیز مسدود مفتوح عبادتخانهٔ ترسایان و نصاری که سرِ آن بلند و باریک سازند و مجازاً عبادتخانهٔ اهلِ اسلام را نیز گویند

و محلش رضاست پس رضا صفت دوستان بود و نفاق صفت دشمنان و این سخن سخت بزرگ است و بجائے
دیگر بیاورم انشاء الله و بالله التوفیق و منه العون۔ **و منهم** نقیب اهل انس و زین جمله جن و انس مالک
بن دینار رضی الله عنه صاحب حسن بصری بود و از بزرگان این طریقت و ورا کرامات مشهور است و اندر ریاضات
خصال او مذکور و دینار بنده او بود و مولود وے اندر حال عبودیت پدر بود و ابتدائے توبهٔ وے آں بود که
شبے اندر میان گروہے به طرب مشغول بود چوں جمله بخفتند آنگاه از عود یکه می زدند آواز آمد که یا مالک
مالک ان لاتتوب ترا چه بود که توبه نکنی دست ازاں جمله برداشت و نزدیک حسن آمد و اندر توبه قدمے
درست کرد و منزلتش تا بجائے رسید که وقتے اندر کشتی بود و جوہرے اندر کشتی غائب شد وے مجهول تر از همه بود
ورا بدان تهمت کردند سر سوئے آسمان کرد اندر ساعت هر چه اندر دریا ماہی بود اندر سر آب آمد هر یکے
جوہرے اندر دہان گرفته یکے ازانجمله بستد و بدان مرد داد و خود قدم بر سر آب نهاد و بر روئے آب دریا بگذشت
تا بساحل بیروں شد از وے می آید که گفت احب الاعمال علی الاخلاص فی الاعمال دوست ترین کردارہا
بر من اخلاص است اندر کردارہا ازانچه عمل با خلاص عمل گردد و اخلاص مر عمل را بدرجهٔ روح بود مر جسد را چنانچه
جسد بے روح جمادی بود عمل بے اخلاص هبائے بود اما اخلاص از جمله اعمال باطن است و طاعات از جمله
اعمال ظاهر و اعمال ظاهر باعمال باطن تمام شود و اعمال باطن باعمال ظاهر قیمت گیرد و اگر کسے هزار سال
بدل مخلص باشد تا عمل با خلاص وے نه پیوندد اخلاص نباشد و اگر کسے هزار سال بظاهر عمل می آرد تا
اخلاص بعمل نه پیوندد آں عمل وے طاعت نگردد۔ **و منهم** فقیر خطیر و بر همه اولیا امیر ابو حلیم حبیب
بن اسلم الراعی اندر مشائخ منزلتے بزرگ دارد و ورا آیات و براہین بسیار است اندر جمله احوالش و صاحب
سلمان فارسی بود و روایت کند از پیغمبر صلے الله علیه وسلم که گفت نیة المؤمن خیر من عمله حبیب صاحب گوسفندان
بود و بر کنارهٔ فرات نشستے و طریقش عزلت بود و یکے از مشائخ روایت کند که وقتے من بدو بر گذشتم و ورا یافتم
اندر نماز و گرگ گوسفندان ورا نگهداشت گفتم این پیر را زیارتے کنم که علامات بزرگی مے بینم اندر وے زمانے
بودم تا از نماز فارغ شد بر وے سلام گفتم گفت اے پسر بچه کار آمدی گفتم بزیارت گفت جزاک الله گفتم

۱؎ مالک دینار لقب یکے از اولیا الله بود روزے آں بزرگ در کشتی نشسته بود یکے دینار از ناخدا گم شد آں ناخدا بر آں بزرگ تهمت دزدی کرد
آں بزرگ گریه بجناب الٰهی نمود ماہیاں لا تعد دینار در کشتی ریختند که اگر آں ناخدا توبه از خطائے خود نمیکرد کشتی از بار دینار غرق شدے۔
از شرح سکندر نامه ۲؎ جامد صیغه مفرد صفت مشبه است بر وزن حبابہ یعنی افسرده و یخ بسته ۱۲۔

ایہا الشیخ گرگ با میش موافق می بینم گفت ازانچه راعی[1] میش باحق موافق است این بگفت کاسۂ چوبین اندر زیر سنگی
داشت دو چشمه ازاں سنگ بگشادیکے شیر و یکے عسل گفتا بخور گفتم ایہا الشیخ این درجه بچه یافتی گفت بمتابعت
حضرت محمد رسول اللہ صلعم گفت اے پسر قوم موسی باآنکه مرا ورا مخالف بودند سنگ ایشانرا آب داد و موسیٰ نه
بدرجۂ محمد مصطفےٰ صلعم بود چوں من حضرت محمد صلعم متابع باشم آخر سنگ مرا انگبین و شیر ندہد و محمد صلعم
بہتر از موسیٰ بود گفتمش مرا پندے دِہ گفت لا تجعل قلبك صندوق الحرص وبطنك وعاء الحرام
دل را محلِ آز مکن و شکم را موضع حرام مکن که ہلاکِ خلق اندریں دو چیز است و نجات اندر حفظِ این دو چیز و شیخ
مرا از وے روایات بود اما اندر وقتِ من ضیقی بود بیش ازیں ممکن نشد که کتب من بحضرت غزنین حرسہا اللہ
مانده بود و من اندر دیارِ ہند در بلدۂ بہنور که از مضافاتِ ملتان است و در میانِ ناجنسان گرفتار شده بودم
والحمد للہ علی السراء والضراء. و منہم پیر صالح ابو حازم المدنی رح مقتدائے بعضے از مشائخ بود و ویرا اندر معاملات
حظے وافر و خطرے بزرگست و اندر فقر قدمے صادق و اندر مجاہدات روش تمام و عمر بن عثمان المکی اندر امر وے
بجد شده و کلامِ وے اندر ہمه دلہا مقبولست و در بیشتر کتب مسطور و این عمرو بن عثمان از وے روایت
کرد که ویرا گفتند ما مالك قال الرضا عن اللہ والغنی عن الناس مال تو چیست گفت مالِ من رضائے
خداوندست و بے نیازے از خلق و لامحاله ہر که بحق راضی بود از خلق مستغنی بود و خزینه بزرگتر مرد را رضائے
خداوند باشد و اشارت بغنا بخدائیست عزوجل پس ہر که بدو غنی بود از غیر وے مستغنی بود و راه بجز درگاه وے
نداند و اندر خلا و ملا جز او را نخواند یکے گوید از مشائخ که بنزدیک وے اندر آمدم ویرا یافتم خفته زمانے ببودم تا
بیدار گشت گفت اندریں ساعت پیغمبر را صلعم بخواب دیدم که مرا بسوے تو پیغام داده است و گفت که
حقِ مادر نگہداشتن بہتر از حج کردن باز گرد و دلِ ویرا بجوے من از انجا باز گشتم و بمکه نرفتم و از وے
بیش ازیں سخنان مسموع ندارم. و منہم داعی اہلِ مجاہدت و قایم اندر مشاہدت محمد بن واسع رح اندر وقت
وے چوں وے نبود و صحبت بسیار کس از تابعین یافته بود و گروہے را از مشائخ متقدمین دریافته و اندریں
طریقت بہرۂ تمام داشته و اندر حقایقِ طریقت انفاسِ عالی و اشاراتِ کامل داز وے آمده است که گفت

---

[1] راع نگہبان و ولی و حاکم و شبان یعنی چرانندہ چارپایاں ۱۲ عزلت بضم جدا شدن از زن و فرزند و گوشه نشینی برائے عبادت از کر ۱۲
کاسه چوبین نام پیاله است که برائے گدا فقیر در دست گرفته گدا سازد و در ہندی باو را کچکول نیز گویند ۱۲ واللہ اعلم ۔ صندوق بالضم ہر لفظ که بروزن
فعلول آید بضم باشد چنانچه زنبور و عصفور و جمہور و مصعوق بفتحه در موید و خیابان نوشته که تحقیق آنست که صندوق بضم اولست در جنین الفاظ از تفریس ۱۲

ما رأیت شیئاً الا و رأیت الله فیه هیچ چیز ندیدم که حق را اندران ندیدم و این مقام مقام مشاهدت باشد
که بنده اندر غلبهٔ دوستی فاعل بدرجتے رسد که چون اندر فعل وے نگرد فعل نه بیند بلکه جمله فاعل را بیند چنانکه
کس اندر صورتے نگرد مصور را بیند و حقیقت این کلمه بقول ابراهیم خلیل پیغامبر صلعم بازگردد که ماه و
آفتاب و ستاره را گفت هذا ربی و آن اندر حال غلبهٔ شوق بود که هرچه بدید جمله بصفت محبوب خود
بدید زیرانچه چون دوستان نگاه کنند عالمی بینند مقهور قهر وے و اسیر سلطان وے و وجود موجودات
اندر جنب قدرت فاعل آن متلاشی بوند و در تمکین تکوین ناچیز بچشم چون اشتیاق اندران نگرند مقهور
نه بینند بلکه همه قاهر بینند و مفعول نه بینند بلکه فاعل بینند و مخلوق نه بینند بلکه خالق بینند و این را
در باب مشاهدت بیارم ان شاء الله عز و جل و اینجا گروهے را غلطی افتد که گویند گفته است آن مرد که رأیت
الله فیه این مکان و تجزیه و حلول اقتضا کند و این کفر محض باشد از انچه مکان جنس متمکن بود اگر تقدیر کند
کسے که مکان مخلوق است باید که تا متمکن نیز مخلوق بود و اگر تقدیر کند که متمکن قدیم است باید که مکان نیز
قدیم بود و بدین قول و فساد لازم آید یا خلق را قدیم باید گفت یا خالق را محدث و این هر دو کفر باشد پس
این رویت او اندر چیزها بدان معنی بود که اول گفتم و اندرین رموز لطیف است که بجایگاه بیارم ان شاء الله تعالی

ومنهم امام امامان و مقتدائے سنیان شرف فقها و عز علما ابو حنیفه نعمان بن ثابت الخزاز رضی الله عنه و براندر
مجاهدات و عبادات قدمے درست بود و اندر اصول این طریقت شانے عظیم داشت و اندر ابتدای
حال قصد عزلت کرد و از خلق بجمله تبرا نمود و خواست که از میان خلق بیرون شود که دل را از ریاست و جاه
خلق پاکیزه گردانیده بود و مهذب مر حق را ایستاده تا شبے بخواب دید که استخوانهای پیغامبر را صلعم از لحد
گرد میکرد و بعضے را از بعضے اختیار میکرد و از هیبت آن از خواب بیدار شد و یکے از اصحاب محمد بن سیرین
تعبیر این خواب پرسید گفت تو اندر علم پیغامبر صلعم و حفظ سنت وے بدرجتے بزرگ رسی چنانکه اندران متصرف

ك الخلة صفا المودة ۱۲ القاهر الغالب وفی القهر زیادة علی القدرة وهی منع غیره عن بلوغ المراد ۱۲ النعمان بن ثابت هو الامام ابو حنیفة
رحمه الله النعمان بن ثابت بن زوطا الکوفی هو من رهط حمزة الزیات کان خزازا یبیع الخز وکان جده زوطا من اهل کابل مملوکا لبنی تیم الله بن ثعلبة فاعتق وولد ابوه
من الاحرار ووقع علیه رق فقط وذهب ثابت الی علی بن ابی طالب رض وهو صغیر فدعا له بالبرکة فیه وفی ذریته وله سنة ثمانین ومات ببغداد سنة خمسین ومائة
ودفن بمقابر خیزران وقبره معروف ببغداد وکان فی ایامه اربعة من الصحابة انس بن مالک بالبصرة وعبد الله بن ابی اوفی بالکوفة وسهل بن سعد الساعدی
بالمدینة وابو الطفیل عامر واثلة ولم یلق احدا منهم ولا اخذ عنهم واخذ الفقه عن حماد بن ابی سلیمان وسمع عطاء بن ابی رباح وابا اسحاق السبیعی ومحارب بن دثار
و هشام ابن عروه و ابن باب و غیرهم وروی عنه عبد الله ابن المبارک و ابن الجراح و یزید بن هارون والقاضی ابو یوسف و محمد بن حسن الشیبانی و غیرهم ۱۲

شوی و ہجو را از سنتم جدا گردانی و دیگر بار پیغامبر صلعم را بخواب دید کہ او را گفت یا ابا حنیفہ ترا بسبب زندہ
گردانیدن سنت من زندہ گردانیدہ اند قصد عزلت مکن و وے استاد بسیار کس بود از مشایخ چون ابراہیم ادہم
و فضیل بن عیاض و داؤد طائی و بشر حافی و بجز ایشان و اندر میان علما مسطورہ مشہور ست کہ اندر ان وقت
ابوجعفر المنصور کہ خلیفہ بود تدبیر کرد کہ از چہار کس یکے را قاضی گردانند از ان یکے ابوحنیفہ بود و دیگر سفیان
ثوری و سیوم صلہ بن اشیم و چہارم شریکؒ و این ہر چہار از فحول علما بودند کس فرستادند تا جملہ را آنجا حاضر
گردانند اندر راہے کہ میرفتند ابوحنیفہ گفت من اندر ہر یکے از شما بفراستے چیزے بگویم اندرین رفتن گفتند صواب
آید گفت من بحیلتے این قضا را از خود دفع کنم و صلہ خود را دیوانہ سازد و سفیان بگریزد و شریک قاضی شود سفیان
اندر راہ بگریخت و بکشتی اندر شد و گفت مرا پنہان کنید کہ سرم بخواہند برید تاویل این خبر کہ پیغامبر صلعم گفت
من جُعل قاضیا فقد ذُبح بغیر سکین ملاح در کشتی ویرا نشاند و پنہان کرد و این ہر سہ را بنزدیک منصور
بردند نخست ابوحنیفہؒ را گفت ترا قضا باید کرد وے گفت ایہا الامیر من مردی ام نہ از عرب بلکہ از موالی
ایشان و سادات عرب بحکم من راضی نباشند ابوجعفر گفت این کار را نسبت بہ تعلق نیست کہ این کار را
علم باید و تو مقدم علماے زمانہ گفت من نشایم این کار را گفت درین قول کہ گفتم من نشایم این کار را
اگر راست گویم خود نشایم و اگر دروغ گویم دروغ زن مر قضاے مسلمانان را نشاید و تو کہ خلیفہ خدائی روا مدار
کہ دروغگوے را خلیفہ خود کنی و اعتماد اموال مردمان و فروج مسلمانان بر وے کنی این بگفت و نجات یافت
آنگاہ صلہ پیش رفت و دست منصور بگرفت و گفت تو چگونہٖ و فرزندان و ستوران تو چگونہ اند منصور گفت
این دیوانہ است این را بیرون کنید آنگاہ شریکؒ را گفتند ترا قضا باید کرد گفت من مردے ام سودائی و دماغ من
خفیف است منصور گفت معالجت کن بعصیرہاے موافق و بہ نبیذہاے مثلث تا عقلت کامل شود آنگاہ قضا
شریک را دادند و ابوحنیفہؒ وے را مہجور کرد و نیز ہرگز با وے سخن نکرد و این نشان کمال حال ویست ہر دو معنی را یکے
صدق فراست اندر ہر یکے و دیگر سپردن راہ صحت و سلامت خلق را از خود دور کردن و بجاہ ایشان مغرور ناگشتن قرار

ﮯ روی انہ ذکر ابوحنیفۃ عند ابن المبارک فقال تذکرون رجلا عرضت علیہ الدنیا بحذافیرہا ففر منہا کان اربعۃ من الرجال وقیل کان طوال القامۃ حسن الوجہ
احسن الناس منطقا احلاہم نغمۃ حسن المجلس شدید الکرم حسن المواساۃ لاخوانہ قال الشافعی قیل لمالک ہل رأیت ابا حنیفۃ قال نعم رأیت رجلا
لو کلمک فی ہذہ الساریۃ ان یجعلہا ذہبا لقام بحجتہ وقال الشافعی من اراد الفقہ فہو عیال علی ابی حنیفۃؒ وقال ابو عبد الغزالی عن ابی حنیفۃ
کان یحیی نصف اللیل فاشار الیہ انسان وہو یمشی وقال لغیرہ ہذا ہو الذی یحیی کل اللیل فلم یزل بعد ذلک یحیی کل اللیل وقال استحیی من اللہ
ان اوصف بما لیس فیّ من عبادۃ"

حکایت دلیل قوی است بر صحت ملامت را که آنچنان سر بجبلت خلق را از خود دور کردند و این جنس معاملت را
منکر اند از انچه با هوا آرمیده اند و از طریق حق رمیده خاصه خانهٔ امرا قبلهٔ خود ساخته اند و سرای ظالمان را
بیت المعمور خود گردانیده و بساط جابرانرا با قاب قوسین او ادنی برابر کرده و هرچه بخلاف هوای ایشان بود
همه را منکر شوند وقتی از حضرت غزنین حرسها الله یکی از مدعیان ملامت و علم گفته بود که مرقعه پوشیدن بدعتست
من گفتم جامهٔ حشیشی و دبیقی که جمله از ابریشم است و عین آن بر مردان حرام محض است آنگاه از ظالمان ستده
بالحاح کردن والحاح حرام بملک ظالم حرام مطلق آنرا بپوشید و نگوئید که بدعتست چرا جامهٔ حلال خریده بسیم حلال
آن بدعت بود اگر نه رعونت طبع و ضلالت نفس بر شما مسلط بودی سخن ازین پخته تر گویید سماع مر زنان را
ابریشمینه پوشیدن حلال باشد و بر مردان حرام و بر دیوانگان مباح اگر بدین هر دو مقر آید معذورید نعوذ بالله
من عدم الانصاف و امام ابوحنیفه رح میگوید چون نوفل بن حیان رض وفات یافت بخواب دیدم که قیامت است
و جمله خلق اندر حسابگاه قایم اند پیغامبر را صلعم دیدم ایستاده بر لب حوض خود و بر راست و چپ وی مشایخ دیدم ایستاده
و پیری دیدم نیکو روی و بر سر موی سپید گذاشته و خد بر خد پیغامبر صلعم نهاده و اندر برابر وی نوفل را دیدم چون مرا بدید بسوی
من آمد و سلام گفت گفتم مرا آب ده گفت از پیغامبر دستوری خواهم پیغامبر صلعم بانگشت اشارت کرد تا مرا آب
داد من از آن آب بخوردم و مر اصحاب خود را بدادم که از آن جام هیچ چیز کم نگشت گفتم یا نوفل بر راست پیغامبر
آن پیر کیست گفت ابراهیم خلیل صلوات الله علی نبینا و علیه و بر چپ وی ابابکر صدیق رض همچنین میپرسیدم
و بر انگشت میگرفتم تا از هفده کس بپرسیدم چون بیدار شدم هفده عدد بر دست عقد کرده بودم و یحیی ابن
معاذ الرازی رح گوید پیغامبر صلعم را بخواب دیدم گفتمش یا رسول الله این اطلبک قال عند علم ابی حنیفة رح مرا
نزدیک علم ابی حنیفه جوئی و ویرا اندر ورع طریق بسیار است و مناقب مشهور بیش از انکه این کتاب حمل آن کند
و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه بشام بودم بر سر روضهٔ بلال موذن خفته بودم خود را بمکه دیدم اندر خواب
که پیغامبر صلعم از باب بنی شیبه اندر آمد و پیری را در کنار گرفته چنانکه اطفال را گیرند بشفقتی پیش وی دویدم و بر پشت
پایش بوسه دادم و اندر تعجب آن بودم تا آن پیر کیست وی بحکم اعجاز بر باطن و اندیشهٔ من مشرف شد مرا گفت
این امام تست و اهل دیار تو یعنی ابوحنیفه مرا ازین امید بزرگ گشت و با اهل شهر خود هم دوست شد ازین خواب مرا بغفوه

۱ مشعث بضم میم و فتح شین و تشدید کسر دا و پریشان و بفتح واو پریشان کرده شده ۱۲ طرق بالضم و بضمتین یعنی راهها این جمع طریق است ۱۲ اعجاز
بیهاد و بالکسر عاجز کردن کسی را و خرق از عادتی که از نبی ظاهر شود چرا که کافران از دیدن آن عاجز میگردند ۱۲ نصف نیکو کار رو باکیزه ۱۲

که وی یکی از ایشان بوده است که از اوصاف طبع فانی بودند و باحکام شرع باقی بدان قایم چنانکه برنده وی
پیغامبر صلعم بوده است و اگر وی خود رفتی باقی الصفة بودی و باقی الصفة یا مخطی بودی یا مصیب چون
برنده وی پیغامبر بود صلعم فانی الصفة باشد قایم ببقای صفت پیغامبر صلعم و چون بر پیغامبر صلعم خطا صورت
نگیرد بدانکه بدو قایم نگیرد و این رمزی لطیف است و گویند که چون داود طائی رض علم حاصل کرد و مصدر و مقتدای
عالمی شد نزدیک ابوحنیفه رح آمد و گفت اکنون چه کنم ابوحنیفه رح گفت علیك بالعمل فان العلم بلا عمل
کالجسد بلا روح بر تو باد بکار بستن علم از آنکه هر علمی که آنرا عمل نباشد چون تنی بود که آنرا روحی نباشد
اتا قصه نیک تا علم بعمل مقرون نگردد صافی نگردد و روزگار مخلص نه و هر که بعلم مجرد قناعت کند وی عالم نباشد که
عالم را بمجرد علم قناعت نبود از آنچه عین علم متقاضی عمل باشد و چنانکه عین هدایت مجاهدت تقاضا کند و چنانکه
مشاهده بی مجاهدت نباشد علم بی عمل نباشد از آنچه علم مواریث عمل بود و تخریج و گشایش علم و منفعت آن برکات
عمل بود و بهیچ معنی علم را از عمل جدا نتوان کرد چنانکه نور آفتاب را از عین آن و اندر ابتدای کتاب اندر علم باب
مختصر یاد کردم و بالله التوفیق و **منهم** سید زهاد و قاعد اوتاد عبدالله بن مبارک المروزی رض از محتشمان این قوم
بود و عالم بجمله احوال و اقوال و اسباب طریقت و شریعت و اندر وقت خود امام وقت بود و مشایخ[1] بزرگ
را دریافته بود و با ایشان صحبت کرده و ویرا تصانیف مذکور و کرامات مشهور است اندر هر فنی از علوم
و ابتدای توبه ویرا سبب آن بود که بر کنیزکی فتنه بود شبی از میان مستان برخاست و یکی را با خود ببرد
و اندر زیر دیوار معشوقه بایستاد وی بر بام برآمد تا بامداد هر دو اندر مشاهده یکدیگر ایستاده می بودند عبدالله
چون بانگ نماز بامداد بشنید پنداشت که نماز خفتن است چون روز روشن شد دانست که همه شب مستغرق
مشاهده وی بوده است از جمعی او را تنبیهی شد و با خود گفت شرم بادت ای پسر مبارک امشب همه شب بر هوای خود
بر پای بایستی و کرامات طلبی و اگر امام اندر نماز سوره دراز برخواند دیوانه گردی کو دعوی مومنی اندر چرا آن دعوی ایمان
توبه کرد و بعلم و طلب آن مشغول شد و زهد ورزید و دیانت پیش گرفت تا بدرجتی رسید که مادرش اندر باغ شد ویرا
یافت خفته و ماری عظیم شاخ ریحان اندر دهان گرفته و مگس از وی میراند آنگاه از مرو رحلت کرد و در بغداد مدتی

[1] مشایخ بفتح میم و کسر همزه که حرف چهارم است پیران این جمع شیخ است خلاف قیاس ماز منتخب - و نیز بجای دیگر نوشته که مشایخ جمع
مشیخه است و مشیخه جمع شیخ است پس ازین ثابت شد که مشایخ جمع الجمع شیخ است که در عرف مشایخ را به شخص واحد اطلاق کنند و برای
جمع الف و نون زاید کرده مشایخان گویند ۱۲

اندر صحبت مشایخ بوده بود و بمکه چندگاه مجاور بوده بود و باز بمرو شد مردمان شهر جمله بدو قبولی کردند و ویرا درس و مجلس نهادند و اندران وقت در مرو نیمی مردمان بر متابعت حدیث رفتندی و نیمی طریق رای داشتندی همچنانکه تا امروز و ویرا رضی الفریقین خواندندی بحکم موافقتش با هر یکی از ایشان و هر دو فریق اندرو دعوی کردندی و آنجا دو رباط ساخت یکی مر اهل حدیث را و یکی مر اهل رای را و تا امروز آن هر دو بر جا بیست بر قاعدهٔ اصل وی و از آنجا بحجاز باز آمد و مجاور شد و ویرا پرسیدند که از عجائبها چه دیدی گفت راهبی دیدم از مجاهده قرار شده و از ترس خداوند دوتا گشته پرسیدمش که یا راهب کیف الطریق الی الله قال لو عرفت الله لعرفت الطریق الیه فقال اعبد من لا اعرفه و تعصی من تعرفه گفتم راه بخدای چه چیز است گفت اگر او را بشناسی راه هم بدو بدانی آنگاه گفت من میپرستم آنکه ویرا نمیدانم و نشناسم و تو عاصی میشوی آنرا که میشناسی یعنی معرفت خوف اقتضا کند و ترا ایمن می بینم و کفر و جهل اقتضا کند و خود را خایف همی یابم گفت این مرا پند شد و از بسیار ناکردنی مرا باز داشت از وی روایت آرند که گفت السکون حرام علی قلوب اولیائه دل دوستانش هرگز ساکن نگردد که سکونت برین قوم حرام است اندر دنیا مضطرب اندر حال طرب اندر دنیا بغیبت از حق سکونت برایشان روا نه و اندر عقبی بحضور حق و تجلی و رؤیت قرار برایشان روا نه پس دنیا مر ایشان را چون عقبی و عقبی مر ایشان را چون دنیا از آنچه سکونت دل دو چیز اقتضا کند یا یافت مقصود یا غفلت از مراد۔ یافت اندر عقبی و دنیا روا نه تا دل از خفقان محبت ساکن شود و غفلت بر دوستانش حرام تا دل از حرکات طلب ساکن شود و این اصلی قویست اندر طریق محققان والله اعلم۔ و **منهم** شاه اهل حضرت و پادشاه درگاه وصلت ابو علی الفضیل بن عیاض از جمله صعالیک قوم بود و کبار ایشان و ویرا اندر معاملات و حقایق حظی وافر است و نصیبی تمام و از مشهوران طریقت یکی ویست ستوده اندر میان ملل و احوالش معمور بصدق اندر ابتدا او عیاری کردی و راه زدی میان مرو و باورد و با اینهمه میل بصلاح داشتی و پیوسته فتوتی و همتی اندر طبع وی بودی چنانکه اندر هر قافله که زنی بودی گرد آن نگشتی و کسی را که سرمایه اندک بودی کالای او نستدی و با هر کسی بمقدار سرمایه چیزی بگذاشتی تا وقتی که بازرگانی از مرو برفت ویرا گفتند

فضیل عیاض قدس سره را پسری بوده علی نام این مرد بوده در زهد و عبادت و ترس روزی در مسجد حرام نزدیک چاه زمزم خواننده برخواند و یوم القیامة مجری المجرمین الا وی بشنید نعره زد و جان بداد شیخ الاسلام گفت از دولت ایشان دو جان من مات عشقا فلیمت هکذا لا خیر فی العشق بلا موت ۲: نفحات الانس۔

که بدر رفته بگیر که فضیل بر سرِ راه است گفت شنیده ام که وے مرد خداترس است قاری را بزد بگرفت و بر پشتر نشاند تا روز و شب اندر راه قرآن میخواند تا قافله بجائے رسید که فضیل کمین داشت باتفاق قاری میخواند اَلَمْ یَأْنِ لِلَّذِیْنَ اٰمَنُوْۤا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوْبُهُمْ لِذِکْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ ویرا رقتے اندر دل پدید آمد و عنایت ازلی سلطانی خود بر دل وے ظاهر گردانید و از آن شغل توبه کرد و خصمان را نام بر نوشته بود جمله را خوشنود گردانید و بمکه شد و مدتے آنجا مجاور بود و بعضے از اولیاء خداوند را یافت و بکوفه باز آمد و با امام ابو حنیفه رح مدتے صحبت کرد و ویرا روایات عالیست و مقبول اندر میان اهل صنعت حدیث و کلام رفیع اندر حقایق تصوف و معرفت از وے مے آید رح که گفت من عرف الله حق معرفته عبده بکل طاقته هر که خدایرا بحق معرفت وے بشناسد بکل طاقت بپرستدش از آنچه آنکه بشناسد بانعام و احسان بشناسد و برافت و رحمت چون شناخت دوستش گیرد چون دوست گرفت طاعت دارد تا طاقت از آنچه فرمان دوستان کردن دشوار نباشد پس هر کرا دوستی زیادت بود حرص بر طاعت زیادت بود و زیادتی دوستی از حقیقت معرفت بود چنانکه عائشه[1] رض روایت کرد که پیغامبر صلعم شبے برخواست و از من غایب شد و مرا صورت بست که وے بحجرهٔ دیگر رفته است برخواستم و براثر حس وے میرفتم تا اندر مسجد آمدم ویرا یافتم اندر نماز ایستاده و همیگریست تا بلال بیامد و بانگ نمازِ بامداد بگفت وے اندر نماز بود چون نماز بامداد بگذارد و بحجره اندر آمد یافتم هر دو پایش آماسیده و هر دو سر انگشتان ترقیده و زرداب از آن همیرفت بگریستم و گفتم یا رسول ص ترا گناه اول و آخر عفو کرده اند چندین رنج بر خود چرا مے نهی بگذار این کسے کند که مامون العاقبة نباشد وے گفت صلعم یا عائشه آن جمله لطف و فضل خدا ایست عزوجل افلا اکون عبدا شکورا نباید که من بندهٔ شکور باشم چون او کرم و خداوندی بمن نمود و مژده بخشش گفت چه گوئی مرا بندگی نباید کرد و بمقدار طاقت شکر باستقبال نعمت

---

[1] عائشه هی ام المؤمنین بنت ابی بکر الصدیق رضی الله عنهما امها ام رومان رضه عامر بن عویمر خطبها النبی صلعم وتزوجها بمکة فی شوال سنة عشر من النبوة وقبل الهجرة ثلث وسنة سنین وقیل غیر ذالک واعرس بها بالمدینة فی شوال سنة اثنتین من الهجرة علی راس ثمانی اشهر ولها تسع سنین وقیل دخل بها بالمدینة بعد سبعة اشهر من مقدمه وبقیت معه تسع سنین ومات عنها ولها ثمانی عشرة ولم یتزوج غیرها وکانت فقیهة عالمة فصیحة فاضلة کثیر الحدیث عن رسول الله صلی الله علیه وسلم عارفة بایام العرب والاشعار روی عنها جماعة کثیرة من الصحابة والتابعین وماتت سنة تسع وخمسین قبل ثمان وخمسین لیلة الثلثاء عشرة خلت من رمضان وامرت ان تدفن لیلا فدفنت بالبقیع وصلی علیها ابو هریرة رض وکان یومئذ خلیفة مروان علی المدینة فی ایام معاویة رض ۱۲

نباید شد و نیز وی صلعم شب معراج پنجاه نماز قبول کرده بود و آنرا گران نداشت تا بگفتار موسیٰ باز گشت و نماز پنج وقت
باز آورد زیرا که اندر طبع وی مر فرمان را هیچ مخالفت نبود لان المحبة هی الموافقة و هم اندر روایت آرند
که گفت الدنیا دار المرضی والناس فیها مجانین وللمجانین فی دار المرضی الغل والقید و بنا بیمارستانست و
مردمان در وی چون دیوانگان‌اند و دیوانگان را اندر بیمارستان غل و قید باشد و هوای نفس ما غل ماست و معصیت
قید ما فضل بن ربیع روایت کرد که من با هارون الرشید بمکه شدم چون حج بکردیم مرا گفت اینجا هیچ مردی هست
از مردان خدای تا ویرا زیارت کنم گفتم بلی عبد الرزاق صنعانی اینجاست گفت مرا نزدیک وی بر چون نزدیک
وی شدیم و زمانی سخن گفتیم چون قصد باز گشتن کردیم هارون بمن اشارت کرد که از وی بپرس که تا هیچ وام
داری بپرسیدم گفت بلی فرمود تا وامش بگذاردند و از آنجا بیرون آمد گفت یا فضل دلم هنوز تقاضا میکند
که مردی را بینم بزرگتر ازین گفتم سفیان بن عیینه اینجاست گفت آنجا رویم در آمدیم و زمانی سخن گفتیم و چون قصد
باز گشتن کردیم دیگر بار بمن اشارت کرد تا از وام او پرسیدم گفت بلی وام دارم فرمود تا وامش بدادند و از آنجا بیرون
آمد و گفت یا فضل هنوز مقصود من حاصل نشده است گفتم یادم آمد که فضیل بن عیاض رح اینجاست ویرا
نزدیک فضیل بردم وی اندر غرفهٔ بود و آیتی از قرآن میخواند در بزدیم گفت کیست گفتم امیر المؤمنین است
گفت مالی و لامیر المؤمنین چه کار مرا با امیر المؤمنین گفتم سبحان الله نه خبر پیغامبر است صلعم که گفت
لیس للعبد ان یذل نفسه فی طاعة الله فقال بلی اما الرضا فعز عند اهله تو نیست روا بنده را
که اندر طاعت خدای تعالی ذل طلب کند گفت بلی اما رضا عز بود تا ذل من بینی و من عز خود بوجه رضا
بحکم خداوند تعالی آنگاه فرود آمد و در بگشاد و چراغ بکشت و اندر زاویهٔ بایستاد تا هارون ویرا اندر خانه
می جست تا دستش بر وی باز آمد گفت آه ازو سختی کار در نرم ترسیده ام اگر از عذاب خدای تعالی برهد نیک
عجب باشد هارون فرا گریستن آمد چندان بگریست که بیهوش شد چون بهوش آمد گفت یا فضل مرا پندی ده
گفت یا امیر المؤمنین پدرت عم مصطفی صلعم بود از وی درخواست که مرا بر قومی امیر کن گفت یا عم
یکنفس ترا بر تن تو امیر کردم یکنفس تو اندر طاعت خدا بهتر از هزار سال طاعت خلق مر ترا لان الامارة
یوم القیمة الندامة از آنچه امیری روز قیامت بجز ندامت نباشد هارون گفت اندر پند زیادت
کن گفت چون عمر بن عبد العزیز را بخلافت نصب کردند سالم بن عبد الله و رجاء بن حیوة و محمد بن کعب القرظی رض را

؎ زاویه بضم اول گوشه خانه و گوشه هر چیز ۱۲ عم بفتحه برادر پدر ۱۲ النصب بفتح بر پا کردن و دشمن داشتن و حرکت آخر در کلمه معرب بالفتحتین و بفتح اول و سکون ثانی نیز آمده

بخواند و گفت من مبتلا شدم بدین بلیات تدبیر من چه چیز است که من این بلا بشناسم گرچه مردمان نعمت انگارند
یکے گفت از میانه اگر خواهی تا فردا ترا از عذاب خدای تعالی نجات باشد پیران مسلمانان را چون پدر خویش دان
و جوانان را چون برادران و کودکان را چون فرزندان۔ آنگاه با ایشان معاملت[۱] چنان کن که اندر خانه
با پدر و برادر و فرزند کنند انهمه دیار اسلام چون خانه تست و اهل آن عیال تو ذر اباک و اکرم اخاک
واحسن علی ولدک زیارت کن پدر را و کرامت کن برادر را و نیکوئی کن بجائے فرزندان آنگاه فضیل گفت
من میترسم یا امیرالمؤمنین مبادا که آن روئے خوب تو بآتش دوزخ گرفتار شود از خداوند بترس و حق او بهتر
ازین گذار پس هارون گفت ترا وام هست گفت بلے وام خداوند در گردن من است و آن طاعت ویست
اگر مرا بدان بگیرد وائے بر من گفت یا فضیل وام خلق میگویم گفت حمد و سپاس مر خدائے را عزوجل که مرا از وے
نعمت بسیار است و هیچ گله ندارم تا بندگانش را گله بکنم هارون صرۂ هزار دینار بیرون کرد و پیش وے نهاد
و گفت این اندر وجهے از وجوه خود بکار بر فضیل گفت یا امیرالمؤمنین این پندہائے من ترا هیچ سود نداشت و
هم ازینجا جور اندر گرفتی و بیدادگری را پیشه کردی گفتا چه بیداد کردم گفت من ترا بنجات میخوانم و تو مرا اندر
بلائے افگنی این بیدادی بود هارون و فضل هر دو گریان از پیش او بیرون آمدند و مرا گفت یا فضل ان
ربیع ملک بحقیقت فضیل است و این جمله دلیل به پشت کردن ویست بدنیا و اهل آن و حقارت زینت
آن بنزدیک دل وے و ترک تواضع مر اهل دنیا را از برائے دنیا و ویرا مناقب بیشتر ازین هست که در عبارت آید
واللہ اعلم و منهم سفینۂ تحقیق و کرامت و صمصام شرف اندر ولایت ابوالفیض ذوالنون ابن ابراهیم المصری
ثوبی بچه بود و نام وے ثوبان[۲] و از اخیار قوم و بزرگان و عیاران طریقت است که طریق بلا سپردی و راه ملامت
رفتے و اهل مصر جمله اندر شان وے متحیر و عاجز بودند و بروزگارش منکر تا مرگ کسے حال و جمال ویرا نشناخت
اندر مصر و آن شب که از دنیا بیرون رفت هفتاد کس پیغامبر را بخواب دیدند که فرمود که دوست خدائے
ذوالنون بخواست آمدن باستقبال وے آمده ام و چون وفات یافت بر پیشانی وے نبشته یافتند
که هذا حبیب الله مات فی حب الله قتیل الله چون جنازه اش بر داشتند مرغان هوا بر جنازه وے
مجتمع شدند پر در پر بافتند و سایه بر آن افگندند چون اهل مصر بدیدند جمله تشویر[۳] خوردند و توبه کردند از آن جفائے

۱؎ معاملت بضم اول و فتحه میم ثانی باهم عمل کردن و کار کردن ۱۲ ۔ ثوبان بفتحه و باء موحده نام غلام آنحضرت صلعم ۱۲ تشویر اشارت کردن و خجالت و شرمساری و اشارت کردن و در کتابے نوشته که عرق کردن از خجالت و اشارت کردن ۱۲

که بروے کرده بودند و برا طرق بسیار است و کلماتِ خوش اندر حقایق علوم چنانکه گوید العارف کل یوم
اخشع لانه فی کل ساعة من الرب اقرب هر روز عارف ترسان تر بود و خاشع تر زیرا که هر ساعت نزدیکتر
بود و آنکه نزدیکتر بود لامحاله حیرت و خشوعش بیشتر بود از آنچه از هیبتِ سلطانِ حق آگاه گشته باشد و
جلالِ حق بر دلش مستولی شده خود را از وے دور بیند و بوصلِ وے روے نه خشوعش بر خشوع زیاده شود
چنانچه موسیٰ صلوات الله علیه اندر حالِ مکالمت گفت یا ربِّ اَیْنَ اَطْلُبُكَ قال عند المنکسرة قلوبهم
بار خدایا ترا کجا طلبم گفت آنجا که دل شکسته و از اخلاصِ خود نومید گشته باشد گفت بار خدایا هیچ دل از
دلِ من نومیدتر و شکسته تر نیست گفت پس من آنجایم که تو ئی پس مدعی معرفت بے ترس و خشوع جاهل
بود نه عارف و حقیقت معرفت را علامت صدق ارادت بود و ارادت صادق برنده اسباب و قاطع انساب
بنده باشد از دون خداے عز و جل چنانکه ذو النون گوید الصدق سیف الله فی ارضه ما وضع علی شئ
الا قطعه راستی شمشیر خدا است عز و جل اندر زمین و بر هیچ چیز نیاید الا که آں چیز را ببرد و صدق رویت مسبب
باشد نه اثبات سبب چوں سبب ثابت شد حکم صدق ساقط شود و یافتم اندر حکایات که روزے
با اصحاب خود در کشتی نشسته بود و اندر رود نیل تماشا همی کردند و شاگردان را اندراں لغزتے عظیم آمد گفتند
ایها الشیخ دعا کن تا خداے عز و جل ایں جمله را غرق گرداند تا شومے ایشاں از خلق منقطع شود ذو النون
مصری برپاے خواست و دستها برگرفت و گفت بار خدایا چنانکه ایں گروه را اندریں جهاں نیز عیشِ خوش
داده اندراں جهاں نیز عیشِ خوش ده مریداں متعجب شدند از گفتارِ وے چوں کشتی فرا پیشتر آمد و چشمان
بر ذو النون افتاد فرا گریستند و عذرها خواستند و عود ها بشکستند و توبه کردند و بخداے باز گشتند وے
شاگرداں را گفت عیشِ خوش آں جهان توبه ایں جهانے بود بدیدید که مراد جمله حاصل شد و شما و ایشاں مراد
رسیدید بے از آنکه رنجے بکسے رسد و ایں حدیث از غایتِ شفقتِ آں پیر بود بر مسلمانان و اندریں
اقتدا به پیغامبر صلعم کرد که هر چند که از کافران بد و جفا زیادت بودے وے متغیر نشدے وے گفتے
اللّٰهم اهد قومی فانهم لا یعلمون و نیز ازوے آید که گفت از بیت المقدس[1] مے آمدم بقصدِ مصر اندر راه شخصے دیدم
از دور که می آمد اندر دل خود تقاضاے یافتم که ازیں کس سوالے بکنم چوں نزدیک من آمد پیرزنے بود و با عکازے
اندر دست و جبه پشمین پوشیده گفتم مِنْ اَیْنَ قالت مِنَ الله قُلتُ اِلیٰ اَیْنَ قالت الی الله از کجا می آئی

[1] بیت المقدس مسجد یست در ملک شام که حضرت داؤد ؑ بنیاد نهاده حضرت سلیمان آنرا باتمام رسانید و قبلهٔ اکثر پیغمبران بوده ۱۲

٢ چنانچه عادت اہل مصر باشد کشتی دیگر می آمد دگروہے از اہل طرب اندراں نشسته بودند و رقاصی ہمی کردند۔

گفت از نزد خدا تعالی گفتم کجا میشوی گفت بسوی خدای دیناری کانه بود برآوردم که بدو دهم دست اندر روی من
بجنبانید و گفت ای ذوالنون این صورت که ترا بر من لبسته است از رکیکی[1] عقل تست پس من کار
از برای خدا کنم و از دون وی چیزی نستانم چنانچه نپرستم جز وی را چیزی نستانم جز از وی این بگفت و
از من جدا شد اندرین حکایت رمزی لطیف است که آن عجوز[2] گفته که من کار از برای وی میکنم و این دلیل
صدق محبت بود که خلق اندر معاملت بر دو گونه اند یکی آنکه کار میکنند پندارد که از برای وی میکند و آن هم
برای خود میکند هر چند که هوای وی از آن منقطع باشد آخر هوس ثواب آن جهانی باشد و دیگر آنکه ارادت
ثواب و عقاب آنجهانی و ریا و سمعت اینجهانی از معاملت وی منقطع باشد و آنچه کند خاص مر تعظیم
فرمان حق را کند محبت حق تعالی مقتضای وی باشد بترک نصیب خود اندر فرمان وی و آن گروه را صورت
بسته باشد که آنچه کنند زاد آخرت را کنند و روا باشد و بدانند که اندر طاعت مر مطیع را نصیب وافرتر از آن باشد
از آنچه اندر معصیت[3] که راحت معاصی یکساعت باشد و راحت طاعت همیشه بود و خداوند تعالی از مجاهدت
خلق چه سود دارد و از ترک آن چه زیان اگر همه عالم بصدق ابوبکرؓ گردند سود مر ایشان را دارد و اگر بکذب فرعون
شوند زیان مر ایشان را دارد و چنانکه گفت اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَأْتُمْ فَلَهَا و نیز گفت
وَمَنْ جَاهَدَ فَاِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهٖ اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِيْنَ خلق ملک ابدی مر خود را می طلبند
و میگویند از برای خدا میکنیم اما سپردن طریق دوستی خود چیزی دیگر است ایشان را از گذاردن فرمان حصول
امر دوست نگهداشت چشمان بر هیچ چیز دیگر نباشد و اندرین کتاب مانند این سخن بیاید اندر باب الاخلاص انشاء الله
عزوجل و **منهم** امیر الامراء و سالک طریق لقا ابو اسحٰق ابراهیم بن ادهم منصورؒ یگانه بود اندر طریق خود
و اندر عصر[4] خود سید اقران خود بود مرید خضر بود علیه السلام و بسیاری از قدمای مشایخ را یافته بود و با امام
ابوحنیفه رضی الله عنه اختلاط داشت و علم از وی بیاموخت و در اول حال امیر بلخ بود روزی بصید رفته بود
و از لشکر خود جدا مانده و از پس آهو بتاخت خدای عزوجل مر آن آهو را با وی بسخن آورد تا بزبان فصیح گفت
اَلِهٰذَا خُلِقْتَ اَمْ بِهٰذَا اُمِرْتَ از برای این کار آفریده اند این ویرا دلیل گشته بر توبه دست از جمله بداشت

[1] رکیک راست ضعیف و باریک و حقیر و آنکه بر اہل مجاز خود غیرت ندارد ۱۲ [2] عجوز بفتح اول و بدون ها بمعنی پیرزن و عجوزه بها نوشتن خطاست چراکه
در وزن فعول که بمعنی اسم فاعل باشد مذکر و مؤنث یکسانست ۱۲ [3] معصیت یعنی گناه از بنده دانسته و اگر سهو شود در تحریر را آن لغت
باد جود سکون تا آخر گناه گرفته اند و در صغیره و کبیره تجاوز نفرموده ۱۲ [4] عصر بالفتح روزگار و زمانه و بمعنی آخر روز افسردن ۱۲

وطریق زهد و ورع[1] بر دست گرفت و فضیل[2] بن عیاض و سفیان ثوری را یافت و با ایشان صحبت کرد و اندر همه عمر خود پس از توبه بجز از کسب خود نخورد وی را معاملت ظاهر ست و کرامات مشهور و اندر حقایق تصوف کلمات بدیع و لطایف نفیس است جنید گوید رح مفاتیح العلوم ابراهیم کلید همه علمهای این طریقت ابراهیم است و از وی روایت می آید که گفت اتخذ الله صاحبا و ذر الناس جانبا گفت خداوند را یار خود دار و خلق را بجانبی بگذار و مراد ازین آن است که چون اقبال بنده بحق تعالی درست باشد و اندر توکل حق تعالی مخلص بود صحبت اقبال بحق و اعراض[3] از خلق تقاضا کند از آنچه صحبت خلق را با حدیث خلق هیچ کار نیست و صحبت حق اخلاص باشد اندر گذاردن فرمان وی و اخلاص اندر طاعت از خلوص محبت باشد و خلوص محبت حق از دشمنی نفس و هوا خیزد که هر که با هوا آشنا بود از خدا جدا بود و هر که از هوا بریده بود با خداوند آرمیده باشد پس همه خلق تویی اندر حق تو چون از خود اعراض کردی از همه خلق اعراض کردی و کسیکه از خلق اعراض کند و بخود اقبال کند این خطا باشد از بهر آنکه همه خلق و آنچه که هستند بحکم و تقدیر راست اند ترا کار با تو افتاده است و بنا استقامت ظاهر و باطن مر طالب را بر دو چیز است یکی از آن شناختنی است و دیگر کردنی. آنچه شناختنی است رویت تقدیر حق است از خیر و شر که اندر کل ملک هیچ متحرک ساکن نگردد الا آنچه که خداوند اندر وی آفرید و سکونتی که حق تعالی اندر وی نهد و آنچه کردنی است گذاردن فرمان حق است و صحت معاملت و حفظ تکلیف و هیچ حال بتقدیر وی مر ترک فرمان را حجت نگردد و پس اعراض از خلق درست نیاید تا از خود اعراض نباشد چون از خود اعراض کردی خلق همه مییبا یید حصول مراد حق را و چون بحق تعالی اقبال کردی تو می بیای مر قامت امر حق را پس با خلق آرمیدن روا نیست اگر بدون حق با چیزی بخواهی آرمید باری با غیر آرام که آرام با غیر رویت توحید بود و آرام با خود اثبات تعطیل و ازاله بود که شیخ ابو الحسن سالبه رح گفتی مرید را در حکم گربه بودن بهتر از آنکه اندر حکم خود از آنچه صحبت با غیر از برای خدای بود و صحبت با خود از برای پروردن هوا و اندرین معنی سخن بیاید اندرین کتاب بجایگاه خود ان شاء الله تعالی

[1] ورع بفتح پرهیزگاری و بفتح واو و کسر را پرهیزگار ۱۲ منتخب [2] فضیل بن عیاض گه من حق را بسحانه و تعبد و دستی پرستم که بیم کنه پرستم و المحمود و الدارق اشتری نفسی الا الا هو انت نظرچه و هذا و بی فی القیاس بدیع. لو کان حبک صادقا لاطعته، ان المحب لمن یحب مطیع ۱۲ نفحات الانس [3] اعراض بکسر روگردانیدن از چیزی و بفتح متاعها و بیماریها باصطلاح اطبا بمعنی مرض که بسبب مرض پیدا شده باشد و جمع عرض است جوهر باشد یعنی چیزی که ثابت و مستقل بنفس خود نباشد و قایم بغیر باشد و اعراض نفسانی عبارت از غم و هم و فرح و خجلت است ۱۲ غیاث

حکایات ابراہیم ادہم است که چون ببادیه رسیدم پیری بیاید و مرا گفت یا ابراہیم میدانی که این چه جاییست که تو
بی زاد و راحله میروی گفت من دانستم که آن شیطان است چهار دانگ سیم با من بود که اندر کوفه زنبیلی فروخته بودم
آن از جیب بر آوردم و بینداختم و شرط کردم که بهر میلی چهار صد رکعت نماز گذارم چهار سال اندر بادیه
بماندم و خداوند تعالی بوقت بی تکلف روزی میرسانید و اندران میان خضر با من صحبت کرد و مرا نام بزرگ
خداوند تعالی بیاموخت آنگاه دلم بیکبار از غیر فارغ شد و ویرا مناقب[1] بسیار است و بالله التوفیق و منهم
سر معرفت و تاج اہل معاملت بشر بن الحافی رض اندر مجاهدت شانی عظیم و برہانی کبیر داشت و اندر معاملت
حظی تمام و صحبت فضیل یافته بود و مرید خال خود بود علی بن حشرم و بعلم اصول و فروع عالم بود و ابتدای توبه
وی آن بود که روزی مست می آمد اندر میان راه کاغذ پاره یافت آنرا بتعظیم برداشت بران نوشته بود که
بسم الله الرحمن الرحیم مر آنرا معطر کرد و بجای پاک بنهاد آن شب بخواب دید مر خداوند تعالی را که ویرا گفت یا بشر طیبت
اسمی فبعزتی لاطیبن اسمک فی الدنیا والآخرة نام مرا خوشبوی گردانیدی بعزت من که نام ترا خوشبو گردانم
اندر دنیا و آخرت تا هر کسی نام تو نشنود الا که راحتی بدل وی اندر آید آنگاه توبه کرد و طریق[2] زهد بر دست گرفت
و از شدت غلبه اندر مشاهدت حق تعالی هرگز هیچ چیز اندر پای نکرد و از وی علت آن بپرسیدند گفت زمین
بساط ویست و من روا ندارم که بساط وی بسپرم و میان پای من و بساط وی واسطه باشد و این از
غرائب معاملات ویست که اندر جمع همت وی بحق پای افزاری حجاب وی آمد و از وی می آید که گفت من اراد
ان یکون عزیزا فی الدنیا وشریفا فی الآخرة فلیجتنب ثلثا لا یسأل احدا حاجة ولا یذکر احدا بسوء ولا
یجیب احدا الی طعامه هر که خواهد که اندر دنیا عزیز باشد و اندر آخرت شریف گو از سه چیز پرهیز از مخلوقات
حاجت مخواه و کسی را بد مگو و بمهمانی کس مشو اما هر که بخداوند تعالی راه داند از خلق حاجت نخواهد که حاجت بخلق
دلیل بیمعرفتی بود که اگر بقاضی الحاجات وی بشناختی از چون خویشتنی حاجت نخواستی لان استعانة المخلوق الی
المخلوق کاستعانة المسجون الی المسجون و اما هر که کسی را بد گوید آن تصرف است که اندر حکم خدای میکند از آنچه
آن کس و فعل وی آفریده خداوند اند و آفریده را که رد میکند زیرا که چون فعل را عیب کند فاعل را عیب
کرده باشد بجز آنکه وی فرموده است که بر موافقت من کفار را ذم کنید و اما آنچه گفت از طعام خلق

---

[1] مناقب بفتح میم و کسر قاف اوصاف حمیده ۱۲ ۶ [2] طریق راه ماخوذ از طرق که بفتح است بمعنی کوفتن چون پا روندگان
را میکوبید لهذا راه طریق گفتند - از شرح نصاب - و بمعنی جوال نیز آمده و طریق باصطلاح رمل نام شکل است از اشکال شانزده رمل ۱۲

بپرہیز از انچه رازق بران اندرین خدا تعالی است اگر مخلوق را سبب روزی تو گرداند اورا مبین و بدانکه آن روزی
قسمت که خداوند تعالی بتو رسانید نه از آن وی و اگر وی پندارد که از آن ویست و بدان بر تو منت نهد
اورا اجابت مکن که اندر روزی کس را بر کس منت نیست البته از انچه نزدیک آنکه اهل سنت و جماعت
روزی غذا است و نزدیک معتزله ملک و خلق را با غذیه خدا تعالی بپرورد نه مخلوق و مجاز این قول را وجه دیگر است
والله اعلم و **منهم** فلک معرفت و فلک محبت ابویزید طیفور بن عیسی البسطامی رضی الله عنه از جمله اجلهٔ
مشائخ بود و حالش اکبر از جمله بود و شانش اعظم ایشان تا حدی که جنید گفت ابو یزید منا بمنزلة جبرئیل
من الملائکة ابویزید اندر میان ما چون جبرئیل است از ملائکه و جد وی مجوسی بوده و از بزرگان بسطام
یکی پدر وی بوده و او را روایات بسیار عالی است اندر احادیث پیغامبر صلعم و از ین ده امام معروف مر
تصوف را یکی ویست و هیچکس را پیش از وی اندر حقائق این علم چندان استنباط نبود که ویرا و اندر همه
احوال محب العلم و معظم الشریعة بود بخلاف گروهی مردود بالحاد که خود را بروی موضوعی بندند و از
ابتدای روزگارش مبنی بر مجاهدت و ورزش این معاملت بوده است و از وی می آید که گفت عملت
فی المجاهدة ثلثین سنة فما وجدت شیئا اشد علی من العلم و متابعته و لولا اختلاف العلماء
لبقیت و اختلاف العلماء رحمة الا فی تجرید التوحید گفت سی سال مجاهده کردم هیچ چیز نیافتم
که بر من سخت تر از علم و متابعت آن بوده اگر اختلاف علما نبودی من از همه چیزها باز ماندمی
و حق دین نتوانستمی گذارد و اختلاف علما رحمت است بجز اندر توحید و تجرید و بحقیقت چنین است که
طبع بجهل مائل تر باشد از انچه بعلم بجهل بسیار کار بی رنج توان کرد و بعلم یک قدم بی رنج نتوان نهاد و
صراط شریعت بسیار باریکتر و پر خطرتر از صراط آنجهان است پس باید که اندر همه احوال چنان باشی که اگر
از احوال رفیع و مقامات خطیر بازمانی و اندر میدان شریعت افتی که اگر از تو همه بشود معاملت با تو
بماند که اعظم آفات مر مرید را ترک معاملت بود و همه دعاوی مدعیان اندر ورزش شریعت متلاشی شود

سلہ ابویزید قدس سره از طبقه اولی است نام وی طیفور بن عیسی بن آدم بن سروشان است جد او گبری بوده مسلمان شده از اقران احمد خضرویه
و ابو حفص بود یحیی معاذ است شقیق بلخی را دیده بود وفات او در سنه احدی و ستین و مائتین بوده و در سنه اربع و ثلثین نیز گفته اند
و اول درست تر است و استاد گروهی بوده وصیت کرده که قبر من فروتر از استاد من نهید حرمت استاد او که اصحاب وی بوده لیکن در احوال الانس کتاب داد
که مذهب وی دارد بدید یافتم شیخ الاسلام گفت که بو یزید در دعا گفت بنده انکه آنست که وی گفت من بر آسمان شدم و خیمه زدم برابر عرش شیخ الاسلام گفت
باقی بر صفحهٔ آینده

وهمه ارباب اللسان اندر برابر آن برهنه گروند وازوی می آید که گفت الجنة لاخطر لها عند اهل المحبة
واهل المحبة محجوبون بمحبتهم بهشت را خطر نیست نزدیک اهل محبت واهل محبت باز مانده واندر پوشش
اند از محبوب یعنی بهشت مخلوقست اگرچه بزرگست ومحبت وی صفت ویست نامخلوق وهرکه از نامخلوق
بمخلوق باز ماند بی خطر وبی قدر بود پس مخلوق نزدیک دوستان خطر ندارد ودوستان به دوستی محجوبند
از آنچه وجود دوستی دوئی اقتضا کند واندر اصل توحید دوئی صورت نگیرد وراه دوستان از وحدانیت
بوحدانیت بود واندر راه دوستی علت دوستی آید وآفت آنکه اندر دوستی مریدی ومرادی باید یا مرید
حق ومراد بنده یا مراد حق ومرید بنده واگر مرید حق بود ومراد بنده هستی بنده ثابت بود واندر مراد حق واگر
مرید بنده بود ومراد حق طلب وارادت مخلوق را بدو راه نیست ماند اینجا آفت هستی اندر محبت بهر دو
حال پس فنا محب اندر بقاء محبت تمامتر از آنکه فنا ایش ببقاء محبت وازوی می آید که گفت
یکبار بمکه شدم خانهٔ مفرد دیدم گفتم که حج مقبول نیست که من سنگها ازین جنس بسیار دیده ام بار دیگر
برفتم خانه دیدم وخداوند خانه دیدم گفتم که هنوز حقیقت توحید نیست بار سیوم رفتم همه خداوند خانه دیدم و
(۱) خانه ندیدم بسرّ من ندا آمد که یا بایزید اگر خود را ندیدی وهمه عالم را بدیدی مشرک نبودی وچون همه عالم را
نه بینی وخود را بینی مشرک باشی آنگاه توبه کردم واز توبه نیز توبه کردم واز دیدن هستی خود نیز توبه کردم
واین حکایت لطیف است اندر صحت حال وی ونشان خوب مر ارباب احوال را **ومنهم**
امام فنون وجاسوس ظنون ابوعبدالله الحارث بن اسد المحاسبی رح عالم بود باصول وفروع ومرجع همه اهل
علم اندر وقت وی بدو بود وکتابی کرده است رغایب نام اندر حصول تصوف وبجز آن وی را تصانیف
بسیار است واندر هر فن عالی حال وبزرگ همت بود واندر وقت خود شیخ المشایخ بغداد بود ازوی روایت کنند
گفت العلم بحرکات القلوب فی مطالعة الغیوب اشرف من العمل بحرکات الجوارح آنکه بحرکات
دل اندر محل غیب عالم بود بهتر از آنکه بحرکات جوارح عامل بود مراد ازین آنست که علم محل کمال است

(بقیه حاشیه ۸۵) این سخن در نثر یعنی کفر است در حقیقت بعد حقیقت درست میکنی ابراو پدید آوردن خویش حقیقت چیست به چشن از خویش حقیقت بنا بود
خود دوست کن برابر گفتن کفر است توحید به دوگانگی درست میکنی میباید و فرا رسیدن حضری گفت که عرش بینم کافر باشم جنید تمکن بوده او را لوح بنوده ام دیرا بزرگ
وکار از اصل گرفته لاجرم همه خرقها وی را بزرفته اند او را گفتند وطن تو کجاست گفت زیر عرش یعنی غایت همتی من ووی تنها نظر من وی آرام جان من سرانجام کار من
آنست که الله تعالی گفت موسی را که تو غریبی من وطن توام وهم میگویند بایزید نماز میکرد از استخوان وی چیزی کون وی شنیدند از هیبت حق وتعظیم شریعت (باقی ۸۶)

وجهل محل طلب علم اندر پیشگاه بهتر ازانکه جهل بر درگاه که علم مرد را بدرجهٔ کمال رساند و جهل ازدرگاه اندر نگذارند
وبحقیقت علم بزرگ تر از عمل بود ازانچه خداوند تعالی را از علم توان شناخت و بعمل اندر نتوان یافت
واگر عمل بے علم بودے راه یافتے نصارٰی و رهبانان اندر شدت اجتهاد شان اندر مشاهده بودندے و بعمل
مومنان عاصی اندر مغایبه پس عمل صفت بنده است و علم صفت خداوند بعضے از راویان این
قول را غلطی افتاده است و هر دو عمل را روایت کنند و گویند العمل بحرکات القلوب اشرف من العمل
بحرکات الجوارح و این محال ست که عمل بنده بحرکات دل تعلق نگیرد واگر بدین معنی فکرت و مراقبه
احوال باطن را میخواهد این خود بدیع نباشد که پیغامبر صلعم گفت تفکّر ساعةٍ خیرٌ من عبادة ستین سنةٍ
وبحقیقت اعمال سر فاضلتر از اعمال جوارح و تاثیر احوال و افعال باطن اندر حقیقت تمامتر از تاثیر
اعمال ظاهر ازان بود که گفته اند نوم العالم عبادة وسهر الجاهل معصیة خواب عالم عبادت بود
وبیداری جاهل معصیت ازانچه اندر خواب وبیداری سرش مغلوب باشد و چون سر مغلوب بود تن
مغلوب بود پس سر مغلوب بغلبهٔ حق بهتر از نفس غالب حرکات ظاهر بمجاهدت وازوے مے آید که روزے
درویشے را گفت کُن لِلّٰه والّا فلاتکن خداوند را باش واگرنه خود مباش یعنی بحق باقی باش یا از وجود
خود فانی باش یعنی بصفوت مجتمع باش و یا بفقر مفترق بحق باقی باش و یا از خود فانی یا بدون صفت
باش که حق گوید اُسْجُدُوْا لِاٰدَمَ و یا بدان صفت باش که هَلْ اَتٰی عَلَی الْاِنْسَانِ حِیْنٌ مِّنَ الدَّهْرِ
لَمْ یَکُنْ شَیْئًا مَّذْکُوْرًا اگر تو حق را باشی باختیار خود قیامت بجود بود و اگر نباشی باختیار خود
قیامت بحق بود و این معنے لطیف است والله اعلم۔ ومنهم امام معرض از خلق و از طلب ریاست
بریده خلق ابوسلیمان داؤد ابن الطائی رض از کبار مشائخ وسادات اهل تصوف بود و اندر زمانه
خود بے نظیر شاگرد ابوحنیفه بود رض و از قران فضیل و ابراهیم ادهم وغیر ایشان رح و اندر طریقت مرید حبیب راعی
بود و اندر جمله علوم حظے وافر داشت و بدرجهٔ اعلی بود و اندر فقه فقیه الفقها بود و عزلت اختیار کرد

(بقیه حاشیه صفحه ۸۶) بایزید در مرگ گفت - اما ترکٰک بکسالا عن غفلة و ماخدمتک لا عن فترة هرگز یاد نکردم ترا مگر از سر غفلت و هرگز نپرستیدم مگر از سر فترت
این بگفت و برفت گویند شاگردے ابویزید گفت الله تعالی را بخواب دیدم گفتم راه بتو چیست گفت از خود گذشتی رسیدی شیخ الاسلام گفت که نشناخت الله تعالی را هیچ کس راه بیافت او عزیز است ابایزید
را در همه عمر پس از مرگ بخواب دیدند گفتند حال تو چیست گفت مرا گفتند اے پیر چه آوردے گفتم درویشے که بدرگاه ملک شود ویرا نگویند که چه آوردی چه خواهی گویند درویشا به عجوزه بودیم قوم
تمام از درها سوال کردے چوں از دنیا برفت بخوابش دیدند گفتند حال تو چه شد گفت گفتند چه آوردی گفت آنچه همه عمر مرا بدین حوالت میکردند که خداے دهاد اکنون میگویند چه دادی
گفته راست گفته منهم میدانم باز نشنوید ۱۲

و از ریاست اعراض کرد و طریق زهد و تقوی بر دست گرفت و ویرا مناقب بسیار است و فضائل مذکور که بمعاملات عالم بوده اندر حقائق کامل و از وی می آید که گفت مر مریدی را از مریدان خود ان اردت السلامة سلم علی الدنیا وان اردت الکرامة کبر علی الآخرة گفت ای پسر اگر سلامت خواهی دنیا را وداع غیبت کن و اگر کرامت میخواهی بر آخرت تکبیر مرگ گو یعنی این هر دو محل حجاب اند و همه فراغتها اندرین دو چیز بسته است هر که خواهد که بتن فارغ شود گو از دنیا اعراض کن و هر که خواهد که بدل فارغ شود گو ارادت عقبی از دل بیرون کن اندر حکایات مشهور است که وی پیوسته اختلاط بمحمد بن الحسن داشتی و ابو یوسف القاضی را بنزدیک خود نگذاشتی ورا گفتند که این هر دو اندر علم بزرگ اند چرا یکی را عزیز داری و یکی را اندر پیش نگذاری گفت از آنچه محمد بن الحسن از سر نعمت و دنیای بسیار به علم آمده است و علم وی سبب عز دین و ذل دنیای وی است و ابو یوسف از سر درویشی و ذل بعلم آمده است و علم را سبب عز و جاه خود گردانیده است پس محمد نه چون وی باشد و از معروف کرخی رح روایت کنند که گفت هیچکس ندیدم که دنیا را در چشم وی خطر کمتر از داود طائی رح بود که همه دنیا را و اهل آنرا به نزدیک وی هیچ مقداری نبود و اندر فقرا بچشم کمال نگریستی اگرچه پر آفت بودند و مناقب وی بسیار است والله اعلم

و **منهم** شیخ اهل حقائق و منقطع از جمله علائق ابو الحسن سری بن مغلس السقطی رح خال جنید بود و بجمله علوم و اندر تصوف او را شانی عظیم بود و اول کسی که اندر ترتیب مقامات و بسط احوال خوض کرد وی بود و بیشتری از مشایخ عراق مریدان وی اند و وی حبیب راعی را دیده بود و با وی صحبت داشته و مرید معروف کرخی بود و وی اندر بازار بغداد سقط فروشی کردی چون بازار بغداد بسوخت ویرا گفتند که دوکانت بسوخت گفت من فارغ شدم از بند آن چون نگاه کردند دوکان وی نسوخته بود و از چهار سوی آن دوکانها همه سوخته بودند چون آنچنان بدید آنچه داشت بدرویشان بداد و طریق تصوف اختیار کرد ویرا پرسیدند که ابتدای حالت چگونه بود گفت روزی حبیب راعی بدوکان من بر گذشت من نان شکسته بوی دادم که بدرویشان ده مرا گفت خیرک الله از آن روز باز که این گوش دعاء شنید بیزار از اموال دنیا شدم و از وی فلاح[1] یافتم و از وی می آید که گفت اللهم مهما عذبتنی بشیء فلا تعذبنی بذل الحجاب بار خدایا اگر مرا بچیزی عذاب کنی بذل حجاب عذاب مکن از آنچه چون محجوب نباشم از تو عذاب و بلا بذکر و مشاهده تو بر من آسان بود و چون از تو محجوب باشم نعیم[3] تو هلاک من بود بذل حجاب تو

---

[1] فلاح بفتح بمعنی رستگاری و فیروزی و بقا ماندن در خیر و نیکی و بفتح و تشدید لام بمعنی کشاورز و برزگر [2] منتخب [3] نعیم بهشت و بمعنی نعمت و نیکی دسترس و مال و ناز [4] کشف و منتخب و صراح و موید

پس بلائے که اندر مشاهده مبتلی بود بلا نباشد و لیکن بلا آن نعمتی بود که اندر حجاب مبتلی بود و اندر دوزخ هیچ عقوبت
سخت‌تر و صعب‌تر از حجاب نیست که اگر اندر دوزخ اهل دوزخ بخداوند تعالیٰ مکاشف بودندے هرگز مومنان عاصی را
بهشت یاد نیامدے که دیدار حق تعالیٰ جانها را چندان شان شادی دهد که از بلائے تن و عذاب کالبد خبر نیایدے
و اندر بهشت هیچ نعمت کامل‌تر از کشف نیست که اگر آن همه نعمتها و صد چندان دیگر اندر حق ایشان محصول باشدے
و ایشان از خداوند محجوب هلاک دمار از دلهاشان برآیدے پس سنت بار خدائے آنست که اندر همه حال
دل دوستانرا جوینده دارد تا هر مشقت و ریاضت و بلائے بشریت آن بتوانند کشید لاجرم دلائحال دعاهائے
ایشان چنین باشد که همه عذابها دوستر از حجاب تو داریم که چون جمال تو بر دلهائے ما مکشوف باشد از بلا نیندیشیم
واللّٰه اعلم ۔ و منهم سرهنگ اهل بلا و بلوی و مایهٔ زهد و تقوی ابوعلی شقیق بن ابراهیم الازدی رح عزیز قوم
مقتدائے ایشان بود و عالم بجمله علوم شرعی و معاملتی و حقیقتی و ویرا تصانیف بسیار است اندر فنون این علم
صاحب ابراهیم بن ادهم رح بود و بسیارے از مشائخ را دیده بود و با ایشان صحبت کرده و از وے می آید که گفت
جعل اللّٰه اهل طاعته احیاءً فی مماتهم و اهل المعاصی امواتاً فی حیوتهم خداوند اهل طاعت خود را اندر
حال مرگ ایشان زنده گردانیده و اهل معصیت را اندر حال زندگی میرانیده یعنی مطیع اگرچه مرده بود
زنده بود که ملائکه بر طاعت وے آفرین همی کنند تا بقیامت و ثوابش مؤبد بود پس وے اندر فناء مرگ باقی بود
ببقاء جزا همی آرند که پیرے بنزدیک وے در آمد و گفت ایها الشیخ گناه بسیار دارم میخواهم که توبه کنم وے گفت که دیر آمدی
پیر گفت نه که زود آمدم گفت چرا گفت هر که پیش از مرگ آید اگرچه دیر آمده باشد زود آمده باشد و گویند که ابتدائے
توبهٔ وے آن بود که سالے اندر بلخ قحط افتاده بود و مردمان مر یکدیگر را بخوردند و همه مسلمانان اندوهگین بودند غلامے را دید
که اندر بازار میخندید و طرب میکرد مردمان گفتند که چرا میخندی شرم نداری که همه مسلمانان اندر اندوه و درمانده اند
و تو چنین شادی میکنی گفت مرا هیچ اندوه نیست من بندهٔ آنکسم که ویرا دیهی است خاصه و شغل من از دل
من برداشته است شقیق گفت بار خدایا این غلام بخواجه که یک ده دارد چندین شادی میکند و تو مالک
الملوکی و روزے ما اندر پذیرفته و ما چندین اندوه بر دل گماشته ایم از شغل دنیا رجوع کرد و طریق حق را سپردن
گرفت و نیز هرگز اندوه روزی نخورد وے پیوسته گفتے که من شاگرد غلامے ام و آنچه یافتم از وے یافتم و از وے
تواضع[1] بود و ویرا مناقب بسیار است معروف[2] و باللّٰه التوفیق ۔ و منهم شیخ وقت خود و در طریق حق بے اثر

---

۱ تواضع بضم ضاد معجمه فروتنی نمودن و خود را فرو نهادن مردم از بے التفاتی بکسر ضاد خوانند ۱۲ ۲ معروف شناخته شده و مشهور بنیکوئی عام اهلی فقه ۱۲ ۔

ابوسلیمان عبدالرحمن عطیة الدارانی رحمه عزیز قوم و ریحان دلها بود بریاضات و مجاهدات صعب مخصوص است
و عالم بود بعلم وقت و معرفت آفات نفس و بصیر بکمینهای آن و ویرا کلام لطیف است اندر معاملات و حفظ قلوب
و رعایت جوارح از وے می آید که گفت اذا غلب الرجاء علی الخوف فسد الوقت چوں رجا بر خوف غالب شود
وقت شوریده گردد زیرا که وقت رعایت حال باشد و بنده تا آنگاه راعی حال باشد که خوفش بر دل مستولی
بود چوں آں برخواست وے تارک الرعایة شود و وقتش فاسد گردد و اگر خوف بر رجا[۱] غلبه کند توحیدش باطل
شود از آنچه غلبهٔ خوف از نومیدی بود و نومیدی از حق شرک بود پس حفظ توحید اندر صحت رجا بنده
باشد و حفظ وقت اندر صحت خوف وے و چوں هر دو برابر باشند توحید و وقت هر دو محفوظ باشند و بنده بحفظ
توحید مومن بود و بحفظ وقت مطیع و تعلق رجا بمشاهده صرف بود که اندر وی جمله اعتقاد است و تعلق خوف
بمجاهده صرف بود که اندر وی جمله اضطراب است و مشاهده مواریث مجاهدت باشد و این معنی آں بود که همه
امیدها از نا امیدی پدیدار آید و هر که بکردار خود از فلاح خود نومید شود آں نومیدی ویرا بنجاح و فلاح[۲] و کرم
حق تعالی بار آورد و او را راه نماید و در انبساط بروے بگشاید و دلش را از آفات طبع بزداید و جمله اسرار ربانی
ویرا کشف گردد احمد بن ابی الحواری ره گوید اندر خلوت شبے نماز میکردم و اندراں میاں مرا راحتے بسیار بود
دیگر روز با ابوسلیمان گفتم گفت ضعیف مردے که ترا هنوز خلق اندر پیش است تا اندر خلا دیگر گونے
و اندر ملا دیگر گون و اندر دو جهاں هیچ چیز را آں خطر نیست که بنده را از حق باز تواند داشت و چوں عروسی را
جلوه کنند بر سر خلق از برائے آں کنند تا همه خلق ویرا ببینند و از دیدار خلق ویرا زیادت عز بود اما نباید
که وے بجز از مقصود خود را ببیند که از دیدار غیر مر او را ذل بود اگر همه خلق عز طاعت مطیع ببینند ویرا زیاں ندارد
اما اگر وے مر عز طاعت خود را ببیند هلاک گردد عیاذا بالله منها. و **منهم** متعلق درگاه رضا و پرورده علی
بن موسی الرضا رض ابو المحفوظ معروف بن فیروز الکرخی ره از قدما و سادات مشائخ بود و معروف بود
بفتوت و مذکور بورع و انابت و ذکر وے مقدم بایستے ازیں ترتیب اما من بر موافقت دو پیر مقدم
یکے صاحب نقل و دیگر صاحب تصرف اندریں محل آوردم یکے از آں شیخ مبارک ابو عبد الرحمن السلمی که
کتابش بدیں ترتیب است و دیگر استاد امام ابو القاسم القشیری رضی الله عنهما که اندر صدر کتابش ذکر وے

۱ه رجا بکسر اول امید داشتن و بمعنے ترسیدن نیز آمده و تثنیه رجوان جانب و کناره چیزے مثل کناره آسمان و کناره چیزے دیگر و بفتح اول چاه
است بو رسته خطا است ۱۲ صراح وغیره ۲ه فلاح بفتح فا رستگاری فیروزی ۱۲

برین جمله است اندرین موضع اثبات کردم از آنکه وی استاد سری سقطی[1] و مرید داود طائی بود رحمهم الله تعالی و اندر ابتدا بیگانه بوده است بر دست علی بن موسی الرضا اسلام آورد و بنزدیک وی سخت عزیز بود و وی را مناقب و فضائل بسیار است و اندر فنون علم مقتدای قوم بوده است و از وی می آید که گفت للفتیان ثلث علامات وفاء بلا خلاف و مدح بلا جود و عطاء بلا سؤال علامت جوانمردان سه چیز بود یکی وفای بی خلاف و دیگر ستایش بی جود و سدیگر عطای بی سؤال اما وفای بی خلاف آن بود که اندر عهد عبودیت بنده مخالفت و معصیت بر خود حرام دارد و مدح بی جود آن بود که از کسی نکوئی نادیده باشد وی را نیکو گوید و عطای بی سؤال آنکه چون هستی بود اندر عطا تمیز نکند و چون از احوال کسی معلوم شود وی را ذل سؤال نفرماید و این جمله از خلق بود و تخلق بهمه خلائق اندرین هر سه صفت عاریت اند و این هر سه صفت حق است عز و جل و فعل وی با بندگانش و این صفت او را حقیقت است زیرا که اندر وفا با دوستان خلاف نیست هرچند که ایشان اندر وفای خود خلاف کنند و وی بجای ایشان لطف زیادت کند و علامات وفای وی آنست که در ازل بی فعل نیک بنده مر او را بخواند و امروز بفعل بد وی را نراند و مدح بی جود حق نکند که وی محتاج فعل بنده نیست و بنده را بر اندکی از کردار وی ثنا گوید و عطای بی سؤال جز وی نبود از آنکه وی کریم است حال هر یک بداند و مقصود هر یک بی سؤال حاصل کند پس چون خداوند تعالی بنده را کرامت کند و وی را بزرگ گرداند و بقرب خودش مخصوص گرداند و با وی این هر سه معاملت بکند و وی بجهد بمقدار امکان معاملت خود با خلق همین کند آنگاه وی را نام فتوت دهند و اندر زمرهٔ فتیان نامش مثبت گردد و این هر سه صفت ابراهیم پیغامبر[2] بود صلوات الله علیه بر حقیقت بجایگاه خود این را بیان کنم انشاء الله عز و جل. و منهم زین عباد و جمال اوتاد ابو عبدالرحمن حاتم بن عنوان الاصم از محتشمان بلخ بود و از قدمای مشایخ خراسان و مرید شقیق بود و استاد احمد خضرویه و اندر جملهٔ احوال خود از ابتدا تا انتها یک قدم بر خلاف صدق ننهاده بود تا جنید گفت صدیق زماننا حاتم الاصم وی را کلام عالی است اندر دقایق رویت

[1] سقطی بالتحقیق منسوب بسقط فروشی یعنی فرده فروشی و لقب تلی از اولیاء الله استاذ سری سقطی گویند بفتح هر دو سین و تخفیف رای مهمله و الف

[2] قال اهل التفسیر ولد ابراهیم فی زمن نمرود بن کنعان وکان نمرود اول من وضع التاج علی راسه ودعا الناس الی عبادته وکان له کهان ومنجمون فقالوا له انه یولد فی بلدک هذه السنة غلام یغیر دین اهل الارض ویکون هلاکک و زوال ملکک علی یدیه ویقال انهم وجدوا ذلک فی کتب الانبیاء علیهم السلام فقال السدی رأی نمرود فی منامه کان کوکبا طلع فذهب بضوء الشمس والقمر حتی لم یبق لهما ضوء ففزع من ذلک فزعا شدیدا فدعا السحرة والکهنة فسألهم عن ذلک فقالوا هو مولود یولد فی ناحیتک فی هذه السنة (باقی بر صفحه ۹۲)

آفات نفس و رعونات طبع و تصانیف مشهور اندر علم معاملات از وی می آید که گفت الشهوة ثلاثة شهوة فی الاکل و شهوة فی الکلام و شهوة فی النظر فاحفظ الاکل بالثقة واللسان بالصدق والنظر بالعبرة شهوت سه است یکے اندر طعام و دیگر اندر گفتار و سه دیگر اندر دیدار نگاهدار خورش خویش را باور داشت و اعتماد بخداوند و زبان را براست گفتن و چشم را بعبرت نگریستن پس هر که اندر اکل توکل کند از شهوت اکل رسته باشد حقیقةً و هر که بزبان صدق گوید از شهوت زبان رسته باشد و هر که بچشم راست بیند از شهوت چشم رسته باشد و حقیقت توکل از راست دانستن بود که آنکه وی را براستی داند و بر روزی دادن باور دارد آنگاه بر راستی دوستی خود عبادت کند آنچه از راستی معرفت خود اظهار کند تا اکل و شربش جز دوستی نبود و عبارتش جز وجد نه و نظرش جز مشاهده نه پس چون خورد آشنا خورد جز بدوستی نبود و چون بگوید عبارت خبر از وی نکند و چون راست گوید ذکر وی گوید و چون راست بیند وی را بیند از آنچه جز داده وی بدستوری وی خوردن حلال نیست و جز ذکر وی اندر لسان راندن ذکر کس را است نیست و جز اندر جلال و جمالش اندر موجودات نظاره کردن روا نیست و چون از وی گیری و بدستوری وی خوری شهوت نباشد و چون از وی گوئی و بدستوری وی گوئی شهوت نباشد و چون فعل وی را بینی و بدستوری وی بینی شهوت نباشد باز چون بہوائے خود خوری اگرچه حلال بود شهوت باشد و چون بہوائے خود گوئی اگرچه ذکر بود دروغ و شهوت بود و چون بہوائے خود نگری اگرچه استدلال کنی وبال و شهوت بود والله اعلم۔ و منهم امام مطلبی و ابن عم النبی ابو عبدالله محمد بن ادریس الشافعی رض از بزرگان روزگار خود بود و اندر جمله علوم امام معروف بود و لطیفة و ورع وی را مناقب مشهور است و کلام عالی شاگرد امام مالک بود تا بمدینه بود و چون بعراق آمد اختلاط بمحمد بن الحسن کرد و همیشه اندر طبعش ارادت عزلتی مے بود و طلب میکرد تحقیق این طریق را تا گروهے بر وی مجتمع شدند و بدو اقتدا کردند و احمد بن حنبل از ایشان بود آنگاه بطلب جاه و پرورش امامت مشغول شد و از آن باز ماند اندر همه احوال محمود الخصال بوده و اندر ابتدا احوال از متصوفه اندر دلش خشونتے مے بود و شیبان راعی را بدید و بدو تقرب کرد و از بعد آن هر کجا که رفتے طلب کننده حقیقتے بودے از وے می آید که گفت اذا رأیت العالم یشتغل بالرخص فلن یجیٔ منه شیٔ چون عالمے را بینی برخص و تاویلات

(بقیه حاشیه ۹۱) فیکون ملائکة ... کل غلام ... من ... الرجال ... کل عشرة رجلاً فاذا ... فی الحیض فاذا طهرت ... فرجع ... من الحیض ... معالم التنزیل

۱؎ محمد بن ادریس الشافعی هو الامام عبدالله محمد بن ادریس بن عباس بن عثمان بن شافع بن السایب بن عبید بن عبد یزید بن هاشم بن عبد المطلب بن عبد مناف القرشی (باقی بر صفحه ۹۳)

مشغول گردد بدانکه هرگز از شرع هیچ چیزے نیاید یعنی علما پیغمبر و همه اصناف خلایق روا نباشد که کسے قدم پیش از ایشان نهد اندر هیچ معنے و راه حق جز با حتیاط و مبالغه اندر مجاهده نتوان رفت و رخص علم طلب کردن کار کسے باشد که از مجاهده بگریزد و خواهد که خود را تخفیف اختیار کند پس رخص طلب کردن درجهٔ عوام باشد تا از دایرهٔ شریعت بیرون نیفتند و مجاهدت و رزیدن درجهٔ خواص باشد تا ثمرهٔ وے اندر سر یابند و علما خواص اند چون خواص را بدرجهٔ عام رضا بود و زایشان هیچ چیز نیاید و نیز رخص طلب کردن سبک داشت فرمان حق بود و دوستان حق جل جلاله علما اند و دوستان فرمان دوستان را سبک ندارند و درجهٔ آن احتیاط نکنند و اندران احتیاط کنند یکے از مشائخ روایت کند که شبے پیغامبر صلعم را بخواب دیدم گفتم یا رسول الله از تو مرا روایت رسیده است که خدائے عز و جل را اندر زمین اوتاد و اولیا و ابرار اند گفت آن راوی از من بتو آن خبر راست رسانیده است گفتم یا رسول الله پس باید که تا من یکے از ایشان را بینم گفت محمد بن ادریس یکے از ایشانست و دیگر اجزاے مناقب بسیار است. و منهم شیخ سنت و قاهر اہل بدعت ابو محمد بن حنبل رضی الله عنه مخصوص بود بورع و تقوی و حافظ حدیث پیغامبر بود صلعم و این طبقه بجمله از فریقین ویرا مبارک داشته اند و با مشائخ بزرگ صحبت کرده بود چون ذو النون مصری و بشر الحافی و سری السقطی و معروف الکرخی ۔ و مانند ایشان و ظاهر الکرامات و صحیح الفراست بود و آنچه بعضے امروز از مشبهه تعلق بدو کنند آن بر وے افتراست و موضوع و وے از آن جمله بریست و ویرا اعتقادیست اندر اصول دین و مذهب او پسندیدهٔ جمله علماست و چون به بغداد معتزله غلبه کردند گفتند که ویرا تکلیف باید کرد تا قرآن را مخلوق گوید پیر و ضعیف بود دستهایش بر عقابین کشیدند و هزار تازیانه بزدندش که قرآن را مخلوق گوی نگفت و اندران میان بند از ارش بکشاد و دستهاش بسته بود دست دیگر پدید آمد و بند ازارش ببست چون این برهان بدیدند بگذاشتند و هم اندران جراحت فرمان حق یافت و اندر آخر عهد وے قومے نزدیک وے آمدند و گفتند چه گوئی اندر حق این قومے که ترا بزدند گفت چه گویم از براے خداے بزدند و پنداشتند که من بر باطلم و ایشان بر حق اند بجز زخم بقیامت من با ایشان خصومت

(بقیه حاشیه ۱) المطلبی یلقی شافع النبی وهو مترعرع واسلم ابو السائب یوم بدر وابو السائب صاحب رایة بنی هاشم فاسر وهدی نفسه ثم اسلم ولد الشافعی بغزه بعده سنة خمسین ومائة وحمل الی مکة وهو ابن سنتین وقیل ولد بعسقلان وقیل بالیمن وهی السنة التی مات بها ابو حنیفة رح ومنهم من قال انه ولد یوم مات ابو حنیفة قال البیهقی هذا التقانی لم اجده ولا فی بعض الروایات اما التقید بالعام فهو مشهور بین التواریخ قال محمد بن الحاکم ان ام الشافعی لما حملت به رأت کان المشتری خرج من بطنها ثم انقض ثم وقع فی کل بلاد منه شیئة فقال المعبر انه یخرج منک عالم عظیم وقال الشافعی رأیت النبی صلعم فی النوم فقال یا غلام

ممن انت فقلت من رهطک یا رسول الله فقال ادن منی فدنوت منه فاخذ من ریقه علی لسانه و فمی فقال امض بارک الله فیک اسماء رجال المشکوة ۱۲ ؎ احمد بن حنبل هو ابو عبد الله

نکنم و ویرا کلام عالیست اندر معاملات و هر که از وی مسئله پرسیدی اگر معاملتی بودی جواب گفتی و اگر حقایق بودی حواله به
بشر حافی کردی چنانکه از وی می آید که روزی یکی بیامد و گفت ما الاخلاص قال الاخلاص هو الخلاص
من آفات الاعمال اخلاص آنست که از آفات اعمال خلاص یابی یعنی عملت بے ریا و سمعت و نصیب آفت
نشود گفت ما التوکل توکل چه باشد گفت الثقة بالله باور داشتن خدای عزوجل اندر رسانیدن
روزی خود گفت ما الرضاء رضا چه باشد گفت تسلیم الامور الی الله آنکه کارهای خود بخداوند بسپاری گفت
ما المحبّة محبت چه باشد گفت این از بشر حافی بپرس که تا وی زنده است من این را جواب نگویم و احمد بن
حنبل رح اندر همه احوال ممتحن بود اندر حال حیات از طعن معتزله و اندر حال وفات از تهمتهای مشبهه
تا حدی که اهل سنت و جماعت بر حال وی واقف نگشته اند و ویرا تهمت کنند و وی ازان بریست والله اعلم
و منهم سراج وقت و مشرق آفات وقت ابو الحسن احمد بن ابی الحواری رح از جملهٔ اجلهٔ مشائخ شام بود و
ممدوح جملهٔ مشائخ تا حدی که جنید گفت رح احمد بن ابی الحواری ریحانة الشام ویرا کلام عالیست و اشارات
لطیف اندر فنون علم این طریقت و روایات صحیح از احادیث پیغامبر صلعم و رجوع اهل وقت بدو بود
اندر واقعات ایشان وی مرید ابو سلیمان دارانی بود و صحبت سفیان بن عیینه و مروان بن معاویة الفزاری
یافته بود و سیاحی کرده بود و از هر یک ادب و فائده گرفته بود و از وی می آید که گفت الدنیا مزبلة و مجمع
الکلاب واقل من الکلاب من عکف علیها فان الکلب یأخذ منها حاجته و ینصرف والمحب لها لا یزول
عنها ولا یترکها بحال گفت دنیا چون مزبله است و جایگاه جمع شدن سگان و کمتر از سگان باشد آنکه بر سر
معلوم دنیا باشد از انچه سگ از مزبله حاجت خود روا کند و سیر شود و باز گردد و دوستدار دنیا هرگز از دنیا و جمع آن
باز نگردد و از حقیری دنیا بود نزدیک آن جوانمرد که دنیا را مزبله مانند کرد و اهل آنرا کمتر از سگان داشت و علت
آورد که چون سگ بهرهٔ خود از مزبله برگیرد از آن فراتر شود و اما اهل دنیا پیوسته بر سر جمع کردن و محبت آن نشسته

(لقایا حاشیه ص۹۱) احمد بن محمد بن حنبل الشافعی المروزی ولد ببغداد سنة اربع وستین ومائة ومات بها سنة احدی واربعین ومائتین وله ابن العمر سبع وسبعون سنة کان اماماً
فی الفقه والحدیث والزهد والورع والعبادة وبه عرف الصحیح والسقیم والمجروح من العدل نشا ببغداد وطلب العلم وسمع العلم من شیوخها ثم رحل الی الکوفة والبصرة ومکة
والمدینة والیمن والشام والجزیرة وکتب عن علماء ذلک العصر منهم من یزید بن هارون ویحیی بن سعید القطان والسفیان بن عیینة ومحمد بن ادریس الشافعی
وعبد الرزاق بن هشام وخلق کثیر سواهم روی عنه ولده وعبد الله ابن عمه حنبل بن اسحٰق ومحمد بن اسمٰعیل البخاری ومسلم بن الحجاج بن الحجاج النیسابوری وابو زرعة وابو داؤد و
خلق کثیر سواهم الا ان البخاری لم یذکر فی صحیحه عنه الا حدیثاً واحداً فی آخر کتاب الصدقات تعلیقاً وروی احمد بن الحسن الترمذی حدیثاً آخر وفضائله ومناقبه اکثر
(بقایا بر ص۹۵)

باشند و هرگز برنگردند و این جمله علامت انقطاع ولیست از اخوات و بنا و اعراض ورا از اصحاب آن و مرا این اهل طریقت
راگسستگی از دنیا محلے خوش و روضهٔ خرم هست و اندر ابتداء طلب علم کرد و بدرجهٔ ائمه برسید آنگاه آن کتب
خود برداشت و بدریا برد و گفت نعم الدلیل انت واما الاشتغال بالدلیل بعد الوصول الی المدلول
محال نیکو دلیلی و راهبری تو مرا پس از رسیدن بمقصود مشغول بودن بدلیل محال بود که دلیل تا آنگاه
باید که مرید اندر راه آنکه گفت وصلت فقد وصل چون رسیدن بازماندن بود و پس شغل شغل بود و فراغت
فراغت و اصول اصول اندر شغل و فراغت نسبتے است که این هر دو صفت بنده باشند و فصل و وصل
و عنایت حق و ارادت ازلی وے به نیکوخواست بندهٔ این اندر شغل و فراغت بنده نباید پس وصولش را
اصول نه و ملازمت قرب و مجاورت برکنار وے روا و صلتش کرامت بنده و هجرش اهانت وے و تغیر صفات وے
روا نه و منکه علی بن عثمان الجلالی ام میگویم که محتمل است آن پیر بزرگ را اندر لفظ وصول مراد بوصول
راهِ حق بوده است از انچه اندر کتب راه حق که عبارات از انست که چون طریق واضح شود عبارت منقطع
گردد که عبارت را چندان قوت بود که اندر غیبت مقصود بود چون مشاهدت حاصل آید عبارت متلاشی
شود و چون اندر صحت معرفت زبانها کلیل بود و از عبارت کتب اولیٰتر که ضائع بود و از مشائخ بجز وے
هم این کردند چون شیخ المشائخ ابوسعید فضل اللہ بن محمد المیہنی و غیر وے که کتب خود بآب دادند و گروہے
از مترسمان مرکاهلی و بهدو جهل رابدان احرار تقلید کردند و مانا[۱] که آن احرار بدان بجز انقطاع علائق
نخواستند و ترک التفات و فراغت دل از ماسوی حق و این جز اندر سکر ابتداء آنش کودکی درست نیاید
و آنچه متمکن را کونین حجاب نکند کاغذ پارهٔ هم حجاب نکند چون دل از علائق منقطع شد پارهٔ کاغذ را
چه قیمت بود اما آنکه گفت شستن کتاب مراد نفی عبارتست از تحقیق معنے چنانکه گفتیم پس اولیٰتر آن بود
که عبارت از زبان منفی شود و از انچه اندر کتاب مکتوب است و بر زبان عبارتے جاری و عبارتے از عبارتے
اولیٰتر نباشد و مرا چنین صورت بندد که احمد بن ابی الحواری اندر غلبهٔ حال خود مستمع نیافت و شرح حال خود

(بقایا حاشیه ص ۹۴) فی الاسلام مشهورة و مقاماته فی الدین مذکورة اشتهر ذکره فی الآفاق و سرحده فی البلاد و هو واحد المجتهدین المعمول بقول ورأیه
ومذهبه کثیر من البلاد قال اسحٰق ابن راهویة احمد بن حنبل حجة بین الله و بین عبیده فی ارضه فقال الشافعی خرجت من بغداد و ما خلفت بها احدی
اتقی واورع ولا اعلم من احمد بن حنبل وقال احمد بن حنبل سید الدار ما رأیت فی رأیت سود الاثنین احفظ الحدیث رسول الله صلعم ولا اعلم لفقه
معانیه من ابی عبدالله احمد بن حنبل ۱۲ اسماء الرجال مشکوٰة ۔ [۱] مانا بمعنے پنداری و گوئی باشد و بمعنی شنید و مثل خبر آمده ۱۲ ۔

بر کاغذها نوشت چوں بسیاری فراهم آمد اهل نیافت تا نشر کرے باآب فروگذاشت و گفت نیکو دلیلے تو
اما چوں مرا از تو بر آمد مشغول شدن بتو محال بود نیز احتمال کند که ویرا کتب بسیار گرد آمده بود از اوراد و
معاملات می بازداشت و مشغول میگردانید شغل از پیش خود برداشت و فراغت دل طلبید مر معنی را
و ترک عبارات بگفت. والله اعلم بالصواب و نعوذ بالله من السفه. **ومنهم** سرهنگ جوانمردان و آفتاب
خراسان ابوحامد احمد بن خضرویه البلخی رح بعلو حال و شرف وقت مخصوص بود و اندر زمانهٔ خود مقتدای
قوم بود و پسندیدهٔ خواص و عوام و طریق ملامت سپرد و جامه برسم لشکریان پوشیدے و فاطمه که عیال وے
بود اندر طریقت شانے عظیم داشت و وے دختر امیر بلخ بود چوں ویرا ارادت توبه پدیدار آمد باحمد کس فرستاد که
مرا از پدر بخواه وے اجابت نکرد دیگر باره کس فرستاد و گفت یا احمد من ترا مردانه تر ازین پنداشتم که در راه حق
بزنی راهبر باشی نه راه بر. احمد کس فرستاد و ویرا از پدر بخواست پدر بحکم تبرک ویرا باحمد بن خضرویه داد و فاطمه
ترک شغل و مشغلهٔ دنیا بگرفت و بحکم عزلت با احمد بیارامید تا احمد را قصد زیارت بایزید افتاد و فاطمه با وے
موافقت کرد چوں پیش بایزید اندر آمد نقاب از روے برداشت و با وے گستاخ وار سخن میگفت احمد از آن
متعجب شد و غیرتے بر دلش مستولی گشت گفت اے فاطمه آنچه گستاخی بود که با بایزید کردی باید که مرا
معلوم شود فاطمه گفت از آنچه تو محرم طبیعت منی و وے محرم طریقت من از تو بهوا رسم و از وے بخدا. احمد گفت
دلیل برین آنکه وے از صحبت من بے نیاز است و تو بمن محتاج وے پیوسته با ابویزید گستاخ بودے تا روزے
بایزید را چشم بر دست فاطمه افتاد که حنا بسته بود گفت یا فاطمه دست از برائے چه حنا بسته وے گفت یا بایزید
تا این غایت که تو دست و حنا من ندیده بودی مرا با تو انبساط بود اکنون که چشمت بر من افتاد صحبت با
حرام شد و از آنجا بازگشتند به نیشاپور باز آمدند و مقام کردند اهل نیشاپور و مشایخ آنجا با احمد خوش
مے بودند چوں یحیی بن معاذ الرازی به نیشاپور آمد و قصد بلخ داشت احمد خواست تا ویرا دعوتے کند با
فاطمه مشاورت کرد که دعوت یحیی را چه باید وے گفت چندین گاو و گوسفند باید و چندین حوائج و چندین
شمع و عطر و با این همه بیست خر نیز باید تا بکشیم احمد گفت کشتن خران چه معنی دارد گفت چوں کریمے[1] بخانهٔ
کریمے مهمان آید که سگان محله[2] را نیز از آن خبر باشد و ابویزید گفت من اراد ان ینظر الی رجل من الرجال مخبو
تحت لباس النسوان فلینظر الی فاطمه رضی الله عنها هر که خواهد تا مردے بیند نهان اندر لباس زنان گو اندر فاطمه

[1] کریم آنکه خود نخورد و اکرم آنست که خود نخورد و بدهد و مردم را بدون امر کند ۱۲ [2] محله بمعنے منزل و مقام مردم ۱۲

نگردد ابو حفص حداد گوید رح لولا احمد ابن خضرویه ما ظهرت الفتوت اگر احمد بن خضرویه نبودے فتوت و مروت پیدا نگشتے و ویرا کلام عالی و انفاس مهذب است و تصانیف مشهور اندہر فنے از معاملات و آداب و نکت لایح اندر حقایق و از وے می آید که گفت الطریق واضح والحق لایح و الراعی قد اسمع فما التحیر بعد هٰذا الامن العمی راه پیدا است و حق آشکارا و نگاه بانان شنوا پس اندرین محل تحیر بجز از نابینائی نباشد یعنی راه جستن خطا است که راهِ حق چوں آفتاب تابان است تو خود را جوئی تا کجائی چوں یافتی فرا سر راه آئی که حق ظاهر تر از آنست که اندر تحت طلب طالب آید و از وے می آید که گفت استر عزّ فقرك عن الخلق عز درویشی خود را نهاں دار یعنی با خلق مگوی که من درویشم تا سرّ تو آشکارا نگردد کایں از خدا تعالیٰ کرامتے عظیم است و از وے می آید که گفت درویشے اندر ماهِ رمضان[1] یکے را از اغنیا دعوت کرد و اندر خانۂ وے بجز نانے نبود خشک گشته چوں توانگر باز گشت صرۂ زر فرستاد وے آں صرّه را باز پس فرستاد و گفت ایں سزائے آنکس است که سرّ خود با چوں توئی آشکارا کند و با اغنیا را اہل عزّ فقر رد و ایں صحت صدق بد و فقر وے بوده والله اعلم و منهم امام متوکلان و گزیدۂ اہل زمان ابو تراب عسکر بن الحسین النخشبی النسفی رح از اجلۂ مشایخ خراسان بود و سادات ایشان و مشهور بود بفتوت و زہد و ورع و ویرا کرامات بسیار است و عجایب بیشمار که اندر بادیه دیده است و اندر ہر جلئے و از فحول مسافران متصوفه بود و بوادے جمله بتجرید گذاشتے و فات وے اندر بادیۂ بصره بود و از پس چندیں سال جماعتے بدو رسیدند ویرا یافتند برپا ایستاده و روے بقبله و جان داده و خشک گشته و رکوه[2] اندر پیش نهاده و عصا اندر دست گرفته و از سباع گرد وے ہیچ چیز نگشته بود و از پائے اندر نیفتاده بود و از وے آید که گفت الفقیر قوته ما وجد و لباسه ما ستر و مسکنه حیث نزل قوت درویش آں بود که آنچه بیابد اندراں اختیار نکند و لباسش آنکه ورا بپوشد اندراں تصرف نکند و جایگاهش آنکه بجائے که فرود آید و منزل کند خود را جائے نسازد از آنکه تصرف اندریں سه چیز مشغولی بود و ہمه عالم اندر بلائے ایں سه چیز اند چوں تکلف کنند و ایں از روئے معاملت بود اما از روئے تحقیق غذائے درویش وجد باشد و لباسش تقوی و مسکنش غیب از آنچه گفت خداوند تعالیٰ وَّاَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوْا عَلَى الطَّرِيْقَةِ لَاَسْقَيْنٰهُمْ مَّآءً غَدَقًا و نیز گفت وَرِيْشًا ۭ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ۙ ذٰلِكَ خَيْرٌ و رسول گفت الفقر وطن الغیب پس چوں غذا و مشرب وے از شراب قربت بود و لباسش تقوے و مجاہدت و وطن غیب و انتظار و صلت طریق فقر

[1] و اما رمضان فقد قال شاهد هو من اسماء الله تعالیٰ یقال شهر رمضان کما یقال شهر الله تعالیٰ و الصحیح انه اسم للشهر سمی به من الرمضاء و هی الحجارة المحماة و هم کانوا

[2] الصوموا فی الحر الشدید و کانت ترمض فیه الحجارة من الحرارة ۱۲ معالم

واضح بود و معاملات آں لایح و این درجهٔ کمال باشد. **و منهم** لسان محبت و وفا و زین طریقت
و ولا ابو زکریا یحییٰ[1] بن معاذ الرازی رح عالی حال و نیکو سیرت بود و اندر حقیقت رجا بحق تعالیٰ قدمی تمام داشت
تا حصری گوید که خداوند را دو یحییٰ بود یکے از انبیاء و یکے از اولیا یحییٰ بن زکریا طریق خوف را چناں سپرد که همه مدعیان بخوف
از فلاح خود نومید شدند و یحییٰ بن معاذ طریق رجا را چناں سپرد که دست همه مدعیان رجا را فروبست گفتند حال یحییٰ
بن زکریا معلوم است حال این یحییٰ چگونه بوده است گفت بمن رسیده است که هرگز وی را جاهلیت نبوده و
بروے گناه کبیره نرفت و اندر معاملات و ورزش آں جدّے تمام داشت که هر کس طاقت آں نداشتے و وے را یکے از اصحاب
گفت ایها الشیخ مقام تو مقام رجا و معاملت تو معاملت خایفان گفت بداں اے پسر که ترک عبودیت
ضلالت بود و خوف و رجا دو قایمهٔ ایمانند محال باشد که کس بورزش رکنے از ارکان ایمان بضلالت افتد خایف
عبادت کند ترس قطیعت را و راجی امید وصلت را تا عبادت موجود نباشد نه خوف درست آید نه رجا و چوں عبادت
حاصل بود این خوف و رجا جمله عبارتے بود و آنجا که عبادت باید عبارت هیچ سود ندارد و وی را تصانیف بسیار است
و نکت و اشارات بدیع و نخست کسیکه از مشایخ این طایفه از پس خلفاء راشدین رض بر منبر شد وے بود و من
کلام وی را سخت دوست دارم که اندر طبع رقیق است و اندر سمع لذیذ و اندر اصل دقیق و اندر عبارت مفید
از وے می آید که گفت الدنیا دار الاشغال والاخرة دار الاهوال ولا یزال العبد بین الاشغال والاهوال
حتی یستقر به القرار اما الی الجنة واما الی النار دنیا جایگاه اشغال است و عقبیٰ محل اهوال و پیوسته بنده میان
مشغولی و بیم در جاست تا بر چه قرار گیرد یا با نعیم آرامد و یا اندر جحیم نالد خنک آں دلی که از اشغال رسته باشد و از اهوال
ایمن شده و همت از ین هر دو سرا گسسته باشد و بحق تعالیٰ پیوسته و مذهب وے آں بود که غنا را بر فقر فضل نهاد
و چوں اندر رے وی را وام بسیار بر آمد قصد خراسان کرد چوں به بلخ رسید مردمان وی را باز داشتند تا آنجا مدتے سخن گفت

[1] حضرت یحییٰ بن معاذ الرازی رح از طبقهٔ اولیست کنیت او ابو زکریا است و لقب او واعظ یوسف بن الحسین الرازی گفت که بصد و بیست شهر رسیدم بدیدن علماء
حکما و مشایخ هیچکس ندیدم قادر تر بسخن از یحییٰ معاذ رازی وے گفته انکسار العاصین احب الیّ من صولة المطیعین شیخ الاسلام گفت وقت بود که مرد را
در طاعت او افگنند و در تجا بیروں آرد یعنی در عجب افگند و بعجب شغلے دهند و وقت بود که در شغلے افگند یا در معصیتے و وی را از آں نیکو بیروں آرد و در آں
غفلت وی را بخود مشغول کند و نظارهٔ خود بوے از پندار خداوند است هرچه کند و خواهد تواند و وی را رسد ما ایمن بودن بر هر دو غرور و مکر است
که علم او و را ندانی و عاقبت خود را نشناسی باید که دلیر نباشی که الله تعالیٰ گله میکند از قومے که دلیر بار در معصیت و کبیره و میگویند سیغفر لنا این خود
را بهار هیچ چیز و گناه حقیر داشتن آں نیست در حقارت آں منکر داں مرد یحییٰ معاذ را گفتند قومی اند که میگویند ما بجا رسیده ایم که بار نماز نیاید گفت بدو رسیده آید اما بدوزخ
وے گفته صدق المحبة ... العمل بطاعة المحبوب هم وے گفته که زاهدان غریب اند در دنیا و عارفان غریب اند در آخرت و هم وے گفته حق سبحانه و تعالیٰ قومی را دوست داشت و ایشان را
دوست کسیکه کسے را دوست دارد دل او در خود بسته دوست دارد هم از وے گوید هر که از دوست جز دوست دید وے دوست ندید و هم وے گفته که اهل معرفت و حسن الله اندر زمین
بالعنی موانست نکنند و هم وے گفته که حقیقت محبت آنست که ... قال اهل التاریخ ... یحییٰ بن معاذ الی بلخ و اقام بها مدة ثم رجع الی نیشاپور

(باقی بر صفحه ۹۹)

مر ایشان را او ویرا صد ہزار درم بدادند چون بازگشت تا بری شود دزدان بر وی راه زدند و آن ہمہ بستدند وی مجرد به نیشاپور آمد و فاتش آنجا بود و اندر جمله احوال عزیز بود و وجیه میان خلق والله اعلم۔ و منهم شیخ المشایخ خراسان و نادرهٔ زمین و زمان ابو حفص عمر بن سالم النیشاپوری الحدادی رضی الله عنه از بزرگان و سادات قوم بود و ممدوح جمله مشایخ صاحب ابو عبدالله الابیوردی بود و رفیق احمد خضرویه و شاه شجاع از کرمان بزیارت وی آمد و وی به بغداد بزیارت مشایخ آمد و اندر تازی نصیبی نداشت و چون ببغداد رسید مریدان با یکدیگر گفتند شینی عظیم باشد که شیخ الشیوخ خراسان را ترجمانی باید تا سخن ایشان را بداند چون بمسجد شونیزیه آمد مشایخ جمله بیامدند وی تازی فصیح میگفت با ایشان چنانکه از فصاحت وی عاجز شدند از وی سوال کردند ما الفتوة وی گفت از شما یکی ابتدا کند و قولی بگوید جنید علیه الرحمة گفت الفتوة عندی ترک الرؤیة واسقاط النسبة فتوت نزد من آنست که مر فتوت را نه بینی و آنچه کرده باشی بخود نسبت نکنی که این من کردم ابو حفص گفت ما احسن ما قال الشیخ ولکن الفتوة عندی اداء الانصاف[1] و ترک مطالبة الانصاف گفت نیکوست آنچه شیخ گفت و لیکن فتوت نزد من دادن انصاف باشد و ترک طلب کردن انصاف جنید گفت قوموا یا اصحابنا فقد زاد ابو حفص علی آدم و ذریته برخیزید ای یاران من که زیادت آورد ابو حفص بر آدم و ذریت وی اندر جوانمردی و گویند ابتدا توبهٔ وی آن بود که بر کنیزکی شیفته شد و برا گفتند که اندر شارستان نیشاپور جهودی است ساحر و حیل این شغل تو نزدیک وی است ابو حفص نزدیک وی آمد و حال بگفت جهود گفت ترا چهل روز نماز نباید کرد و هیچ ذکر حق و اعمال خیر و نیت نیکو بر زبان و دل نرانی تا من حیلتی کنم و مراد تو بر آید چنان کرد چهل روز بر آمد جهود آن طلسم بکرد و مراد وی بر نیامد جهود گفت لامحاله بر تو چیزی رفته است نیک بیندیش ابو حفص گفت من هیچ چیز نمیدانم از اعمال خیر که بر ظاهر و باطن من گذشته است الا آنکه بر راه می آمدم سنگی بود آنرا بپای از راه بیند اختم تا پای کسی بران نیاید جهود گفت میازار آن خدای را که تو چهل روز فرمان وی ضایع کردی و او این مقدار رنج تو ضایع نکرد وی توبه کرد و جهود مسلمان شد ہمان آهنگری میکرد تا بباورد شد و ابو عبدالله باوردی را بدید و عهد ارادت وی گرفت و چون به نیشاپور باز آمد روزی اندر بازار نابینا قرآن میخواند وی بر دکان خود نشسته بود سماع آن ویرا غلبه کرد و از خود غایب شد و دست اندر آتش کرد و بی آلت آهن تافته از کوره بیرون آورد و چون شاگرد آنرا بدید بیهوش از وی بشد چون ابو حفص بحال خود باز آمد دست از کسب بداشت

[?] د بقایا حاشیه ۹۸ بات بها سنه ثمان و خمسین و مائتین ۱۲ نفحات الانس۔ [1] الانصاف عادت شیخ ابو حفص اولا آنست که معنی خواهد فرمود حال او درست و برای تعلیم مستعان و برای آنکه تا خود عمل نکند دیگر تاثیر نکند و انصاف دادن شیخ جنید نتیجه حال تعلیم و عمل اوست تا نکه موافق نفس امر او سعت ۱۲ احمد سعید

باز بر در کان نیامد از وے می آید که گفت ترکت العمل ثم رجعت الیه ثم ترکنی العمل فلم ارجع الیه از عمل دست بداشتم آنگاه بدان باز گشتم پس عمل مرا دست بداشت دیگر بدان باز نگشتم از آنچه هر چیزے که ترک آن بتکلف و کسب بنده باشد ترک آن اولیتر نباشد از فعل آن اندر صحت این اصل که جملهٔ اکتساب محل آفات اند و قیمت آن معنی را باشد که بے تکلف از غیب اندر آید و اندر هر محل که شود اختیار بنده بدان متصل شود و لطیفهٔ حقیقت از آن زائل شود پس ترک و اخذ هیچ چیز بر بنده درست نیاید از آنچه عطا و زوال از خداوند است عز و جل و بتقدیر وے چون عطا آمد از حق اخذ آمد و چون زوال آمد از حق ترک آمد و چون چنین باشد قیمت مر آن معنی را باشد که قیام اخذ و ترک بدانست آنکه بنده باجتهاد جالب وے و دافع آن باشد پس اگر هزار سال مرید بقبول حق بکوشد چنان نباشد که حق یک لمحه بقبول وے گوید که اقبال لایزال اندر قبول ازل بسته است و سرور سرمدی اندر سعادت سابق پیوسته و بنده را بخلاص خود جز بخلوص عنایت راه نیست پس عزیز باشد بنده که اسباب را مسبب از حال وے دفع کرده باشد۔ ومنهم قدوهٔ اهل ملامت و داده بلا اسلامت ابو صالح حمدون بن احمد بن عمارة القصار رح از قدماء مشایخ بود و از متورعان ایشان و اندر فقه و علم بدرجه اعلیٰ بود و مذهب ثوری داشت و از طریقت مرید ابو تراب نخشبی بود و از آن علی نصرآبادی و ویرا رموز است اندر معاملات و کلامے دقیق اندر رهمه مجاهدت همی آمد که چون شان وے اندر علم بزرگ شد ائمه و بزرگان نیشاپور بیامدند و ویرا گفتند ترا بر منبر باید شد و خلق را پند باید داد تا سخن تو فائده دلها باشد گفت مرا سخن گفتن روا نیست گفتند چرا گفت از آنچه دل من هنوز اندر دنیا و جاه آن بسته است سخن من فائده ندهد و اندر دلها اثر نکند و سخنے که اندر دلها مؤثر نباشد استخفاف کردن بود بر علم و استهزا کردن بر شریعت و سخن گفتن آنکس را مسلم باشد که بخاموشی وے دین را خلل بود چون بگوید خلل برخیزد و از وے پرسیدند که چرا سخن سلف نافع تر است مر دلها را از سخن ما گفت لانهم تکلموا لعز الاسلام و نجات النفوس و رضاء الرحمن و نحن نتکلم لعز النفس و طلب الدنیا و قبول الخلق از آنچه ایشان سخن از برائے عز اسلام و نجات تنها و رضاے خداوند را گفتند و ما برای عز نفس و طلب دنیا و قبول خلق را میگوئیم پس هر که سخن بر موافقت مراد حق گوید و بحق گوید اندران سخن قهرے و صولتے باشد که بر اشرار اثر کند و هر که بر موافقت مراد خود سخن گوید اندران سخن هوان و ذل بود و خلق را از آن فائده نباشد و ناگفتن بهتر از آن گفتن باشد از آنچه مراد از عبارت خود فارغ و بیگانه است۔ ومنهم شیخ با ذفار و مشرف خواطر و اسرار ابو السری منصور بن عمار رح

از بزرگان مشائخ بود بدرجه و از کبرای ایشان بمرتبه از اصحاب عراقیان بود و مقبول اهل خراسان و حسن کلام اندر موعظه کلام وی بود و الطف بیان بیان وی و مردمان را موعظه کردی و بفنون علم و روایات و درایات و احکام و معاملات عالم بود و بعضی از متصوفه اندر امر وی مبالغه کنند فوق الحد از وی می آید که گفت سبحان من جعل قلوب العارفین اوعیة الذکر و قلوب المتزهدین اوعیة التوکل و قلوب المتوکلین اوعیة الرضاء و قلوب الفقراء اوعیة القناعة و قلوب اهل الدنیا اوعیة الطمع سبحان آنکه دل عارفان را محل ذکر گردانید و از آن زاهدان را موضع توکل و از آن متوکلان را منبع رضا و از آن درویشان را پایگاه قناعت و از آن اهل دنیا را محل طمع و اندرین عبرتست که خداوند تعالی هر عضو و حاسه را که بیافرید اندران معنی متجانس نهاد چنانکه دستها را محل بطش آفرید و پایها را محل مشی و چشمها را محل نظر و گوشها را محل سمع و زبانرا محل تکلم و نطق و اندر معانی تکوین و ظهور ایشان خلافی بیشتر نبود و باز که دلها را بیافرید اندر هر یک معنی مختلف نهاد و ارادتی مختلف و هوای دیگرگون دلی را محل معرفت کرد و دلی را موضع ضلالت و دلی را جایگاه قناعت و دلی را محل طمع و مانند این و اندر هیچ چیزی عجوبه فعل حق ظاهرتر از دلها نیست و هم از وی می آید که گفت الناس رجلان عارف بنفسه فشغله فی المجاهدات و الریاضة و عارف بربه و شغله بخدمته و عبادته و مرضاته مردمان بر دو گروه اند یا بخود عارف بود یا بحق آنکه بخود عارف بود شغلش مجاهده و ریاضت بود و آنکه بحق عارف بود شغلش خدمت و عبادت و طلب رضا باشد پس عارفان بخود در عبادت ریاضت بود و عارفان بحق را عبادت ریاست بود این عبادت کند تا درجه یابد و آن عبادت کند خود همه یافته باشد فشتان ما بین الرتبتین بندهٔ قایم مجاهدت و دیگری قایم بمشاهده والله اعلم

از وی[1] می آید که گفت الناس رجلان مفتقر الی الله فهو فی اعلی الدرجات علی لسان الشریعة و الآخر لایری الافتقار لما علم من فراغ الله من الخلق و الرزق و الاجل و الحیوٰة و السعادة و الشقاوة فهو فی افتقاره الیه و استغنائه به عن غیره مردمان بر دو گروه اند یکی نیازمند بخداوند تعالی و وی اندر درجهٔ بزرگترین است بحکم ظاهر شریعت و دیگر آنکه رویت افتقارش نباشد از آنچه بیداند که خدای

---

[1] یعنی حضرت منصور بن عمار قدس سره از طبقه اولیاست کنیت او ابوالسری است از اهل مرو بوده گفته اند از اهل باورد و گفته اند از اهل پوشنگ و به بصره بود وی از حکمای مشایخ است و سخنان نیکو دارد در معاملات پس از مرگ وی را بخواب دیدند گفتند حال تو چیست گفت مرا بنواختند و در آسمان منبر نهادند و گفتند بر رو آنجا آنچه از من میگفتی ایجا با من میگوئی و با دوستان و فرشتگان من میگوئی وقتی برنا بر دست وی توبه کرده بود و توبه شکسته و از راه برگشته گفت هیچ سببی ندارم جز آنکه بهر مدتی بدخول شد و وحشت یافتی و برگشتی ۱۲ - منبع بالفتح ظرف است چشمه و نیز معنی برآمدن آب از زمین ۱۲ افتقار احتیاج و درویشی بخود و بجای دیگر

عزوجل قسمت کرده است اندر ازل از خلق رزق واجل وحیات وسعادت وشقاوت جز آں نباشد که
ایں کس اندر عین افتقار ہست بدو واستغنار از غیراو پس آں گروه اندر افتقار شاں برویت افتقار
محجوب شدند از رویت تقدیر وایں گروه اندر ترک رویت افتقار شاں برویت افتقار ایشاں مکاشف ومستغنی بدو
پس یکے بالنعمت ودیگرے بامنعم آنکه بانعمت اندر رویت نعمت اگرچه غنی است فقیر است وآنکه بامنعم
اندر رویت ومشاہدۂ وے اگرچه فقیر است غنی۔ ومنهم ممدوح اولیا وقدوۂ اہل رضا ابوعبداللہ
احمد بن عاصم الانطاکی رح از اعیانِ قوم بود وسادات ایشاں وعالم بعلوم شریعت واصول وفروع ومعاملت
عمرے دراز یافته وباقدما صحبت کرده واتباع تابعین را دریافته بود واز اقران بشر وسری بود ومرید حارث
محاسبی وفضیل را دیده بود وباوے صحبت کرده وبہمه زبانہا ستوده بود ویرا کلام عالیست ولطایف فنانی
اندر فنون علم ایں قوم از وے می آید که گفت انفع الفقر ماکنت به متجملا وبه راضیا نافع ترین
فقر آں بود که تو بداں متجمل باشی وبداں راضی یعنی جمال ہمه خلق اندر اثبات اسباب بود وجمال فقیر اندر
نفی اسباب واثبات مسبب ورجوع بدو ورضا باحکام وے از آنچه فقر فقد سبب بود وغنا وجود سبب
فقر بے سبب باحق بود وغنا باسبب باخود پس سبب محل حجاب آمد وترک اسباب محل کشف
وجمال دو جہانے اندر کشف ورضاست وسخط وہمه عالم اندر حجاب وایں بیان واضح است اندر تفضیل
فقر بر غنا واللہ اعلم۔ ومنهم سالک طریق ورع وتقوی واندر امت بزہد یحیی ابو محمد عبداللہ بن
خفیف رح از زہادِ قوم ومتورعان ایشاں بود اندر کل احوال وویرا روایات عالیست اندر احادیث
ومذہب ثوری داشت اندر فقه ومعاملت وحقیقت واصحاب ویرا دیده بود وبا ایشاں صحبت کرده
وکلام وے اندر مقالات ومعاملت ایں طریقت لطیف است از وے می آید که گفت من
اراد ان یکون حیا فی حیوته فلا یسکن الطمع فی قلبه ہر که خواہد که اندر زندگانی خود زنده باشد
گو دل را مسکن طمع مکن تا از کل آزاد شوی زانچه طامع مرده باشد اندر بند طمع خود پس طمع اندر دل چوں
طبع باشد بر دل ولا محاله دل مختوم مرده باشد بخ بخ آں دل که مرده باشد دوں حق وزنده بود بحق
زیرانچه خداوند تعالی دل را عزے وفی آفرید ذکر خود را عز دل گردانید وطمع را ذل دل گردانید چنانکه
ہموں گفت خلق اللہ تعالی القلوب مساکن الذکر فصارت مساکن الشہوات من القلوب
الاجوف مرجع او شوق متعلق خداوند تعالی دلہا را موضع ذکر آفرید وچوں با نفس صحبت کردند مساکن

شهوات شدند پاک نگردانند شهوات را از دل مگر خوفے بیقرار کننده ویا شوقے بے آرام کننده پس خوف و شوق
دو فائدهٔ ایمان اند چون دل محل ایمان بود و قرین وے ذکر و قناعت بود نه طمع و غفلت پس دل مؤمن طماع و متابع شهوات
نباشد که طمع و شهوت نتیجهٔ وحشت باشد و دل مستوحش از وے و از ایمان خبر ندارد که ایمان را انس با حق بود و وحشت
از غیر حق چنانکه گفته اند الطماع مستوحش منه کل واحد۔ **و منهم** شیخ المشایخ اندر طریقت و امام الائمه
اندر شریعت ابوالقاسم الجنید بن محمد بن الجنید بغدادی رح مقبول اہل ظاہر و ارباب القلوب بوده و اندر فنون علم
کامل بود و در اصول و فروع و معاملات مفتی و امام از اصحاب ثوری بود و ویرا کلام عالی و احوال کامل است تا جمله
اہل طریقت بر امامت وے متفق اند و ہیچ مدعی و متصرف را بر وے اعتراض نیست خواہر زادهٔ سری سقطی بود و مرید
وے روزے از سری سقطی پرسیدند که ہیچ مرید را درجهٔ بلندتر از پیر باشد گفت بلے برہان این ظاہر است جنید را درجه
فوق درجهٔ من است و این قول ازان پیر اندر وے تواضع بود و آنچه ازان گفت به بصیرت گفت و ما کس را بفوق
خود دیدار نباشد که دیدار تحت تعلق گیرد و قول وے دلیل واضح است که بدید جنید را اندر فوق مرتبهٔ خود چون دید
اگرچه فوق و دیده تحت باشد و مشہور است که اندر حال حیات سری رح مریدان مر جنید را گفتند که شیخ ما را سخن گوید
تا دلهاے ما را راحتے باشد وے اجابت نکرد و گفت تا شیخ من بر جاست من سخنے نگویم تا شبے خفته بود مر
پیغامبر را صلعم بخواب دید گفت یا جنید مر خلق را سخن گوی که کلام ترا خداوند تعالی سبب نجات عالمے گردانیده است
چون بیدار شد اندر دلش صورت گرفت که درجهٔ من از درجهٔ سری اندر گذشت که مرا از رسول صلعم امر دعوت[1]
آمد چون بامداد شد سری مریدے را فرستاد که چون جنید سلام نماز بدہد او را بگوئی که بگفتار مریدان ایشان را سخن نگفتی و
و شفاعت مشایخ بغداد نیز رد کردے و من پیغام فرستادم ہم سخن نگفتی اکنون ہارے که پیغامبر صلعم فرمود فرمان او را
اجابت کن جنید گفت آن پندار از سر من بشد و دانستم که سری اندر ہمه احوال مشرف ظاہر و باطن منست و
درجهٔ وے فوق درجهٔ منست که وے بر اسرار من مطلع است و من از روزگار وے بیخبر به نزدیک وے آمدم و استغفار کردم
و از وے پرسیدم که تو چه دانستی که من پیغامبر را صلعم بخواب دیدم گفت من خداوند را عزوجل در خواب دیدم که
گفت من رسول را فرستادم تا جنید را بگوید که وعظ کند مر خلق را تا مراد اہل بغداد از وے حاصل شود و اندرین
حکایات دلیلے واضح است که پیران بہر صفت که باشند مشرف احوال مریدان باشند و ویرا کلام عالیست و رموز
لطیف از وے می آید گفت کلام الانبیاء نباء عن الحضور و کلام الصدیقین اشارات عن المشاهدة

---

[1] دعوت بالفتح خواندن کسے را برائے دادن طعام وغیرہ و بالکسر بسری خواندن و در نسبت دعوی نمودن ۱۲ منتخب۔

سخن انبیا خبر باشد از حضور و کلام الصدیقان اشارت از مشاهدت صحت خبر از نظر بود و ازان مشاهده از فکرت و خبر بجز از عین نتوان دید و اشارات جز بخبر نباشد پس کمال و نهایت صدیقان ابتدای روزگار انبیا بود و فرقی واضح است میان نبی و ولی و تفضیل انبیا بر اولیا بخلاف دو گروه از ملاحده که انبیا را اندر فضل مؤخر گویند و اولیا را مقدم و از وی می آید که گفت وقتی بآرزو خواستم که ابلیس را ببینم روزی بر در مسجد ایستاده بودم پیری از دور روی بمن آورد و چون او را بدیدم وحشتی اندر دل من اثر کرد چون نزدیک من آمد گفتم ای پیر تو کیستی که چشم طاقت دیدن روی تو نمی تواند آورد از وحشت و دل من طاقت اندیشهٔ تو نمیدارد از هیبت گفت من آنم که ترا آرزوی رویت من است گفتم ای ملعون ترا چه چیز از سجده کردن باز داشت مر آدم را گفت یا جنید ترا چه صورت بندد که من غیر او را سجده کنم جنید گفت من متحیر شدم اندر سخن وی پسترم ندا آمد که قُل لَهُ کذبت لو کنت عبدا مامورا لما خرجت من امره و نهیه فسمع النداء من قلبی فصاح وقال احرقتنی بالله و غاب بگو یا جنید مر او را که دروغ میگوئی که اگر تو بنده بودی فرمانبردار از امر وی بیرون نیامدی و بر نهیش تقرب نجستی وی این ندا از سر من بشنید و بانگی بکرد و گفت بسوختی مرا بالله یا جنید و ناپیدا شد این حکایت دلیل حفظ و عصمت ولیست از آنچه خداوند تعالی اولیای خود را نگاهدارد اندر همه احوال از کید شیطان و آن وی مریدی را رنجی بدل آمد و پنداشت که مگر بدرجتی رسیده است اعراض کرد روزی بیامد تا وی را تجربتی کند وی بحکم اشراف آن مراد وی میدید از وی سوالی بکرد جنید گفت جواب عبارتی خواهی یا معنوی گفت هر دو گفت اگر عبارتی خواهی اگر خود را تجربه کرده بودی بتجربه کردن من محتاج نگشتی و اینجا بتجربه نه آمدی و اگر معنوی خواهی ترا از ولایت معزول کردم اندر حال آن مرید را روی سیاه شد بانگ بر گرفت که راحت یقین از دلم بشد باستغفار مشغول شد و دست ازان فضول بداشت آنگاه جنید رح وی را گفت ندانستی که اولیای خداوند والیان اسرار اند تو طاقت زخم ایشان نداری نفسی بر وی افگند و بسر مراد خود باز رسید و از تصرف کردن اندر مشایخ توبه کرد. **ومنهم** شیخ المشایخ اندر طریقت و امام الائمه اندر شریعت شاه اهل تصوف و بری از آفت تکلف ابوالحسن احمد بن محمد الخراسانی النوری رح احسن المعاملات و ابین الکلمات و اظهر المجاهدات بود و وی را مذهبی مخصوص است اندر تصوف و گروهی از متصوفه که مر ایشان را نوری گویند که اقتدا و تولی بدو کنند و جمله متصوفه دوازده گروه اند و ازان دو مردود اند و ده مقبول آنچه مقبول اند یکی ازان محاسبیان اند و دیگر قصاریان اند سه دیگر طیفوریان اند چهارم

جنیدیان پنجم نوریان اند ششم سهیلیان اند هفتم حکیمیان اند هشتم خرازیان اند نهم خفیفیان اند و دهم سیاریان اند و این جمله
از محققان اند و اهل سنت و جماعت اند اما آن دو گروه که مردود اند یکے حلولیان اند که بحلول و امتزاج منسوب اند
و سالمیان و مشبه بدیشان تعلق دارند و دیگر حلاجیان اند که بترک شریعت گفته اند و الحاد گرفته و مردود گشته
و اباحتیان و فارسیان بدیشان متعلق اند و اندرین کتاب بجائے خود بابے اندر فرق فرق ایشان بیارم
و اختلاف آن ده گروه و خلاف این دو گروه را بیان کنم تا فائده تمام شود ان شاء الله تعالیٰ اما طریق وے
ستوده است اندر ترک مداهنت و رفع مسامحت و دوام مجاهدت که از وے می آید که بنزدیک جنید اندر
آمدم وے را دیدم بر صدر نشسته گفتم یا ابا القاسم غششتهم فصدروک و نصحتهم فرمونی بالحجارة
حق بر ایشان بپوشیدے تا مصدرت کردند و من مر ایشان را نصیحت کردم بسنگم بر آمدند از آنچه مداهنت را
با هوا موافقت است و نصیحت را مخالفت و آدمی دشمن آن باشد که مخالف هوائے او بود و دوست آنکه
موافق هوائے او بود و ابو الحسن نوری رفیق جنید بود و مرید سری و بسیارے از مشائخ را دیده بود و صحبت کرده
احمد بن ابی الحواری را یافته بود و ویرا اندر طریقت و تصوف اشارات لطیف است و اقاویل جمیل
و اندر فنون علم آن نکت عالی از وے می آید که گفت الجمع بالحق تفرقة والتفرقة من غیره جمع
به جمع بحق تفرقه باشد از جز وے و تفرقه از جز وے جمع باشد بدو یعنی هر که همت بحق تعالیٰ مجتمع است
از غیر وے متفرق است بدو مجتمع است پس جمع همت بحق جدائی باشد از اندیشه مخلوقات چون
از مکونات اعراض درست شد بحق اقبال درست شد و چون بحق اقبال درست شد از خلق اعراض درست
شد که الضدان لا یجتمعان اندر حکایات یافتم که وقتے نوری سه شبانروز می خروشید اندر خانه بر یکجا ایستاده
جنید را گفتند برخواست و بنزدیک وے شد و گفت یا ابا الحسن اگر دانی که با وے خروش سود دارد بگو تا من نیز فرا خروش
آیم و اگر دانی که خروشیدن سود ندارد دل برضا تسلیم کن تا دلت خرم شود نوری از خروش باز ایستاد و گفت
نیکو معلمی که توئی ما را یا ابا القاسم و از وے می آید که گفت اعز الاشیاء فی زماننا شیئان عالم یعمل بعلمه
و عارف ینطق عن الحقیقة عزیزترین چیزها در زمانه ما دو چیز است یکے عالمے که بعلم خود کار کند و دیگر عارفے
که از حقیقت حال خود سخن گوید یعنی اندر زمانه ما علم و معرفت هر دو عزیز است از آنچه علم بے عمل خود علم
نباشد و معرفت بے حقیقت خود معرفت نه و آن پیر از زمانه خود نشان داده است و اندر همه اوقات خود
عزیز بوده است و امروز هم عزیز است و هر که بطلب علم او عارف مشغول باشد روزگارش پراگنده گردد

و نباید بخود مشغول باید شدن تا همه عالم عالم و عارف بیند و از خود بخدا رجوع کنند تا همه عالم عارف بیند از آنچه عالم و عارف عزیز باشد و عزیز دشوار یافته شود و چیزے که ادراک آں دشوار بود طلب کردنِ آں تضییع اوقات باشد و علم و معرفت از خود طلب باید کرد و علم و حقیقت از خود اندر خواست از وے می آید که گفت من علم الاشیاء بالله فرجوعه فی کل شیٔ الی الله هر که چیزها را بخداوند داند و از ان وے شناسد اندر همه چیزها رجوعش بدو باشد نه بچیزها از آنچه اقامت ملک مالک بمالک بود پس استراحت اندر رویت مکون بود نه اندر رویت کون از آنچه اگر اشیاء را علت افعال داند پیوسته رنجور باشد و بهر چیزے رجوع کردن او را شرک باشد چوں اشیاء را اسباب فعل داند سبب بخود قایم نبود که بمسبب قایم بود چوں رجوع بمسبب الاسباب کنند از شغل نجات یابند و منهم مقدم سلف و از سلف خود خلف ابو عثمان سعید بن اسمعیل الحیری از قدما و اجلهٔ صوفیان بود و اندر زمانه خود فرید بود و قدر رش اندر همه دلها رفیع ابتدا صحبت با یحیی بن معاذ کرده بود آنگاه مدتے اندر صحبت شاه شجاع کرمانی بود و با وے به نیشاپور آمد بزیارت ابو حفص و بنزدیک وے بایستاد و عمر اندر صحبت وے گذاشت از وے روایت و حکایت کنند ثقات که گفت دلم پیوسته طلب حقیقتے میکرد وے اندر حال طفولیت و از اهل ظاهر نفرتے مینمود مے و دانستمے لامحاله که جز ایں ظاهر که عامه بر آنند نیز سرّے هست مر شریعت را تا ببلاغت برسیدم روزے بمجلس یحیی بن معاذ رازی افتادم آں سرّ را بیافتم و مقصود برآمد تعلق به صحبت وے کردم تا جماعتے از نزدیک شاه شجاع کرمانی بیامدند حکایت وے بگفتند دل را بزیارت وے مایل یافتم و از رَی قصد کرمان کردم و طریق صحبت شاه طلب میکردم وے مرا بار نداد و گفت که طبع تو رجا پرورده است و صحبت یحیی کرده و وے را مقام رجاست و کسیکه مشرب رجا یافت از وے سپردن طریقت نیاید از آنچه مر رجا تقلید کردن کاهلی بار آرد گفت بسیار تضرع و زاری کردم و بیست روز بر درگاه وے مداومت نمودم تا مرا بار داد و اندر پذیرفت و مدتے اندر صحبت وے بماندم و وے مردے غیور بود تا وے را قصد نیشاپور و زیارت ابو حفص افتاد من با وے بیامدم آنروز که بنزدیک ابو حفص آمدیم شاه قبائے داشت ابو حفص چوں او را بدید بر پاے خواست و پیش وے باز رفت و گفت وجدت فی القباء ما طلبت فی العباء اندر قبا یافتم آنچه اندر عبا میطلبیدم مدتے آنجا بود و همه همت من بر صحبت ابو حفص گرفت و حشمت شاه مرا از مداومت خدمت وے باز داشت و ابو حفص آں ارادت اندر من همی دید و از خداوند تعالیٰ همی خواستم بے تضرع تا صحبت ابو حفص بر من میسر کند بے آنکه شاه آزرده گردد تا آنروز که شاه قصد باز گشتن کرد و من بر موافقت وے پاے افزار و جامه سفر اندر پوشیدم و دل جمله بنزدیک ابو حفص بگذاشتم ابو حفص گفت

پادشاه بحکم انبساط صحبت این کودک را بدینجا بگذار که مرا با وی خوش است شاه روی بسوی من کرد و گفت الشیخ
وی برفت من آنجا بماندم تا دیدم آنچه دیدم از عجایب اندر صحبت وی و وی را مقام[1] شفقت بود خداوند عزوجل
مرا ابوعثمان را بسه پیر از سه مقام بگذرانید و این هر سه اشارت که بدیشان کردی خود وی را بود مقام رجا بصحبت
یحیی و مقام غیرت بصحبت شاه و مقام شفقت بصحبت ابوحفص رح و روا باشد که مرید بصحبت پنج یا شش
و یا بیشتر ازین صحبت بمنزل رسد و هر پیری و صحبتی وی را کشف مقامی گردد و اما نیکوتر آن بود که پیران را بمقام خود
آلوده نگرداند و نهایت ایشانرا اندران مقام نشان نکند و گوید که نصیب من از صحبت ایشان این بود و
ایشان فوق این بودند مرا اندر حق ایشان بهره بیش ازین نبود و این بادب نزدیکتر بود از آنچه بالغات
راه حق را با مقام و احوال هیچ کار نباشد و سبب اظهار تصوف اندر نیشاپور و خراسان وی بود با جنید و
رویم و یوسف بن الحسین و محمد بن فضل البلخی رح صحبت کرده بود و هیچکس از مشایخ از دل پیران خود آن بهره
نیافته بود که وی و اهل نیشاپور وی را منبر نهادند تا بزبان تصوف مر ایشانرا سخن گفت و وی را کتب عالیست
و روایات متقن اندر فنون علم این طریقت از وی می آید که گفت حق لمن اعزه الله بالمعرفة ان لا یذل
له بالمعصیة واجب است و سزاوار مر آنرا که خداوند بمعرفت عزیز کرده خود را بمعصیت ذلیل نکند و تعلق
این بکسب بنده باشد و مجاهدهٔ وی بود و دوام رعایت امور حق بود و اگر بران بدانی که سزاوار است حق تعالی
که بدان چون کسی را بمعرفت عزیز کند بمعصیت خوار نکند از آنچه معرفت عطای وی است و معصیت فعل بنده
کسی را که بعز عطای حق باشد محال بود که بفعل خود ذلیل گردد چنانکه آدم را علیه الصلوة والسلام که بمعرفت
عزیز کرد بذلتش ذلیل نکرد **ومنهم** سهل بر اوج معرفت و قطب محبت ابوعبدالله احمد بن یحیی
بن الجلالی رح از بزرگان قوم بود و سادات وقت و وی را طریقی نیکو و سیرتی ستوده بود صاحب جنید[2] و
ابوالحسن نوری و جماعتی از کبرا بود و وی را کلام عالی و اشارات لطیف است اندر حقایق از وی می آید که گفت
همة العارف الی مولاه ولم یعطف علی شیء سواه همت عارف با حق باشد و از وی بهیچ چیز باز نگردد
در هیچ چیز فرود نیاید از آنچه عارف را بجز معرفت معلوم نباشد چون سرمایهٔ دلش معرفت بود مقصود همتش
رویت بود و از آنچه پراگندگی همه هموم بار آرد و همه هموم او را از درگاه حق باز دارد و از وی حکایت آرند که گفت روزی

---

[1] مقام بضم میم و فتح مصدر است بمعنی استادن و هم بضم میم و فتح اسم ظرف است بمعنی جای است کذا فی الصراح و در مزید نوشته بفتح میم جای قیام و بضم میم مصدر بمعنی اقامت ۱۲

[2] جنید بغدادی شیخ الشیوخ عالم بود و در فنون علم کامل و در اصول و فروع مفتی و در معاملات و عبادات متابعی اول تا آخر کار پسندیده است ۱۲

حدثنی دیدم خوب روی ترسا اندر جمال وی متحیر شدم و اندر مقابلهٔ وی بایستادم جنید بر من گذر کرد بادی گفتم ای استاد
خدای چنین روی بآتش دوزخ بخواهد سوخت مرا گفت ای پسر این بازار چه نفس است که ترا برین میدارد
نه نظارهٔ عبرت که اگر بعبرت می نگری اندر هر ذره از عالم همین اعجوبه موجود است اما زود باشد که تو بدین
بیحرمتی معذب شوی گفت چون جنید روی از من بگردانید اندر حال قرآن فراموش کردم تا سالها استعانت
میخواستم از خدای عزوجل و توبه میکردم تا قرآن بدست آوردم و اکنون زهرهٔ آن ندارم که بهیچ چیز از موجودات
التفات کنم و وقت خود را بنظر اندر اشیا ضایع گردانم۔ و منهم وحید عصر و امام دهر ابو محمد رویم بن احمد رح
از اجله و اجل سادات مشایخ و صاحب سر آن جنید بود و از اقران وی بمذهب داؤد فقیه الفقها بود و اندر علم
تفسیر و قرأت حظے وافر داشت و اندران زمانه اندر فنون علم چون او نبود بعلو حال و رفعت مقام و
سفرهائے نیکو بتجرید کرده و ریاضت شدید اندر تفرید معروف بود و در آخر عمر خود را اندر میان دنیا نهان کرد و متعهد
گشت بقضا و درجهٔ وی اکمل از ان بود که بدان محجوب گشتی تا جنید گفت ما فارغان مشغولیم و رویم
مشغول فارغ است و وی را تصانیف است اندر این طریقت خاصه کتابے که مر آنرا غلط الواجدین
نام کرده است که من فتنه آنم می آید که روزے یکے نزدیک وے آمد و گفت کیف حالك چگونه است
حال تو وے گفت کیف حال من دینه هواه و همته دنیاه لیس هو بصالح تقي ولا بعارف نقي چگونه
باشد حال آنکه دین او هوائے او بود و همت او دنیائے او نه نیکو کارے بود از خلق رمیده و نه عارفی بود حق
گزیده و این اشارت بعیوب نفس کرده است از آنچه دین نزدیک نفس هوا بود و متابعان نفس هوا را دین نام
کرده باشند و متابعت آنرا ورزش شریعت هر که بر مراد ایشان رود اگر چه مبتدع باشد متدین بود نزدیک
ایشان و هر که بر خلاف ایشان رود اگر چه متقی باشد بے دین بود و این آفت در زمانه ما از یکدیگر جدا نا گشته
شایع است فنعوذ بالله از صحبت آنکه صفت وے این بود اما آن پیر از تحقیق روزگار سائل اشارتے کرده است
و نیز روا بود که اندران حال او را ابنای بازگذاشته باشند تا از وصف وجود خود عبارت کرده است والنصاف
صفت حقیقت خود بداده و والله اعلم۔ و منهم بدیع عصر و رفیع قدر ابو یعقوب یوسف بن الحسین
الرازی رح از کبرائے ائمه وقت بود و قدمائے مشایخ زان عصر نیکو یافت مرید ذو النون مصری بود و با بسیارے
از مشایخ صحبت کرده بود و جمله را خدمت کرده از وے می آید که گفت اذل الناس الفقیر الطامع و اعزهم
المحب لمحبوبه الصدیق ذلیل ترین همه مردمان درویش طماع باشد چنانکه شریفتر ایشان درویش صادق

بود و طمع مر درویش را در ذل دو جهانی فگند زانکه درویشان خود اندر چشم اهل دنیا حقیر اند چون بدیشان طمع کنند حقیرتر گردند پس اهل غنا بعز بسیاری تمامتر از فقیر که بذل بود و طمع مر درویش را بتکذیب معرفت منسوب کند و دیگر محب مر محبوب خود را نیز ذلیل ترین جمله خلق باشد که محب خود را اندر مقابله محبوب خود سخت حقیر شناسد و مر وی را تواضع کند و این هم از نتائج طمع بود و چون طمع گسسته شد ذل بجمله عز گردد تا زلیخا را بیوسف طمعی بود هر زمان ذلیل تر می بود و چون طمع بگسست خداوند تعالی جمال و جوانی بوی باز داد و چنین رفته است که اقبال محب باعراض محبوب باشد چون محب دوستی را در برگیرد و بصرف دوستی از دوست فارغ شود و با دوستی بیارامد لامحاله دوست بدو اقبال کند و بحقیقت محب را عز است تا طمع وصلت نبود و چون محب را طمع وصال باشد و بر نیاید عیش جمله ذل گردد و محب را که وجود دوستی از وصال و فراق دوست مشغول نکند آن محبت معلول باشد والله اعلم ۔ و **منهم** آفتاب اهل محبت و قدوه اهل محبت ابو الحسن سمنون بن عبدالله الخواص رض اندر زمانه خود بی نظیر بود و اندر محبت شان رفیع داشت و جمله مشایخ وی را بزرگ داشتندی و وی را سمنون المحب خواندندی وی خود را سمنون الکذاب نام کرده بود و از غلام الخلیل رنجها بسیار کشیده بود و در پیش خلیفه وقت گواهیها محال داده و همه مشایخ بدان رنجدل بودند و این غلام الخلیل مردی مرائی بود و دعوی پارسائی و تصوف کردی و خود را اندر پیش سلطانیان و خلیفه معروف گردانیده بود و دین را به دنیا فروخته چنانکه اندرین زمانه نیز میباشند آنگاه مساوی مشایخ و درویشان بر دست گرفته بودی و پیش سلطانیان مرادش آن بود که تا ایشان مهجور باشند و کس با ایشان تبرک نکند تا جاه وی بر جای بماند و رنج سمنون و آن مشایخ که مر ایشانرا یک کس بود برین صفت و اندرین زمانه هر محققی را صد هزار غلام الخلیل است اما باک نیست که مردار بکرگسان اولیتر باشد و چون جاه سمنون اندر بغداد بزرگ شد و هر کسی بدو تقرب کردندی غلام الخلیل از آن رنج کرد و صفها فرا ساختن گرفت تا زنی را پیش سمنون فرستاد چون چشم سمنون بر جمال وی افتاد و تن خود را بر وی عرضه کرد وی ابا کرد و نزدیک جنید رح شد که سمنون را بگو تا مرا بزنی قبول کند جنید رح از آن ناخوش آمد و وی را زجر کرد و زن بنزدیک غلام الخلیل آمد و تهمتی چنانکه زنان نهند بر وی نهاد و او چنانکه اعدا شنوند بشنید و شناعت بر دست گرفت و خلیفه را بر وی متغیر کرد تا بفرمود کو وی را بکشند چون سیاف را بیاوردند خلیفه فرمان خواست خلیفه خواست فرمان دادن زبانش بگرفت چون آن شب بخفت بخواب دید که زوال ملک تو اندر زوال جان سمنون بسته است دیگر روز عذر خواست

وبخوبی باز گرداندیش ووی را کلام عالیست واشارات دقیق اندر حقیقت محبت وے آں بود که از حجاز می آمد
اہل فید گفتند ما را سخن گوے بر منبر شد وسخن همی گفت مستمع نداشت روی بقنادیل مسجد کرد و گفت با شما میگویم
آنهمه قندیلها در هم فتاد و خورد بشکست واز وے می آید گفت لا یعبر عن شیٔ الا بما هو ادق منه ولا شیٔ
ادق عن المحبة فبم یعبر عنها یعنی عبارت از چیز ها ادق آں چیز ها بود وچوں ادق از محبت هیچ چیزے
نیست عبارت ازاں بچه چیز کنند ومراد ازیں آنست که عبارت از محبت منقطع است از انچه عبارت صفت
معبر بود ومحبت صفت محبوب پس بعبارت حقیقت آنرا ادراک نتواں کرد والله اعلم - **ومنهم**
شاه شیوخ وتغیر از روزگارش منسوخ ابو الفوارس شاه شجاع الکرمانی رض از ابنار ملوک بود واندر زمانه
خود بینظیر صحبت ابوتراب نخشبی کرده بود وبسیارے از مشائخ را یافته واندر ذکر ابو عثمان حیرے طرفی از حال وی
گفته آمده است ووی را رسالات مشهور است اندر تصوف وکتابے کرده است که آنرا مرآة الحکما خوانند
واو را کلام عالیست واز وے می آید که گفت لاهل الفضل فضل مالم یروه فاذا راوه فلا فضل لهم
ولاهل الولایة ولایة مالم یروها فاذا راوها فلا ولایة لهم اہل فضل را فضل باشد برهمه تا
آنگاه که فضل خود نه بیند چوں فضل خود دید نیز شاں فضل نباشد واہل ولایت را ولایت است تانه بیند
چوں ببیند نیز شاں ولایت نباشد ومراد ازیں آنست که آنجا که فضل وولایت بود رویت ازاں ساقط بود
وچوں رویت حاصل شد معنی ساقط شد از انچه فضل صفتی است که رویت فضل نبود وولایت صفتیت
رویت ولایت نبود وچوں کسے گوید که من فاضلم یا ولی نه فاضل بود نه ولی واندر آثار وے مکتوبست
که وے چهل سال نخفت وچوں بخفت خداوند تعالی را بخواب دید گفت بار خدایا ترا من به بیداری
میطلبیدم درخواب یافتم گفت یا شاه اندر خواب بداں بیداریہا شب یافتے که اگر آنجا نخفتی اینجا
نیافتی والله اعلم **ومنهم** سرور لها نور سرها عمرو بن عثمان المکی رض از کبرا وسادات اہل طریقت بود
ووی را تصانیف مشهور ست اندر حقائق ایں علم ونسبت ارادت خود بجنید کردے از بعد آنکه بوسعید خراز را
دیده بود وبا بناجی صحبت کرده بود واندر اصول امام وقت بود واز وے می آید که گفت لا یقع علی کیفیة
الوجد عبارة لانه سر الله عند المؤمنین عبارت بر کیفیت وجد دوستاں نیفتد از انچه آں سر حق است
به نزدیک مومناں وهرچه عبارت بنده اندراں تصرف تواں کرد آں سر حق نباشد از انچه به کلیت تصرف وتکلف وے
بنده از اسرار ربانی منقطع بود وگویند که چوں عمرو باصفهان شد جوانے بصحبت وے پیوست وپدر مانع وے بود از صحبت

تا بیمار شد و مدتی بر آمد روزی شیخ برخاست و با جماعتی بعیادت[1] وی شدند آن حدث شیخ را اشارت کرد تا قوال را بگوید تا بیتی چند برخواند عمر قوال را گفت تا برخواند شعر: مالی مرضت فلم یعدنی عائد ۞ منکم و یمرض عبدکم فاعود ۞ بیمار چون بشنید برخاست و بنشست و از تعب شدت بیماری وی کمتر شد و گفت زدنی قوال بیت دیگر برخواند شعر: واشد من مرضی علی صدودکم ۞ وصدود عبدکم علی شدید ۞ بیمار برخاست و بیماری از وی بشد و پدر وی را بصحبت عمر مسلم کرد و از اندیشه که بسوی وی اندر دل توبه کرد و آن حدث یکی از بزرگان طریقت شد والله اعلم بالصواب. ومنهم مالک القلوب و ماحی العیوب ابو محمد سهل بن عبدالله التستری رض پیر وقت بود و بهمه زبانها ستوده وی را ریاضت بسیار است و معاملات نیکو و کلام لطیف اندر اخلاص و عیوب افعال و علمای ظاهر گویند که هو جمع بین الشریعة والحقیقة او جمع کرده است میان شریعت و حقیقت و این سخن از ایشان خطاست از آنچه کسی خود را فرق نکرده است که شریعت جز حقیقت نیست و حقیقت جز شریعت نه و بحکم آنکه عبارات آن پیر اندر ادراک سهل تر است و طبایع بهتر اندر یابند و این سخن گویند و چون حقتعالی جمع کرده است میان شریعت و حقیقت محال باشد که اولیاء او فرق کنند و لا محاله[2] چون فرق حاصل آید رد یکی و قبول دیگری بباید و رد شریعت الحاد بود و رد حقیقت کفر و شرک و آن فرقی که کنند مر تفریق معنی را نیست بلکه اثبات حقیقت راست چنانکه گویند لا اله الا الله حقیقة محمد رسول الله شریعة اگر کسی خواهد که اندر حال صحت ایمان یکی را از دیگری جدا کند نتواند کرد و خواستنش باطل بود صحت و در جمله شریعت فرع حقیقت بود چنانکه اقرار توحید معرفت حقیقت است و پذیرفت فرمان معنی شریعت پس این ظاهریان هر چه طبع اندر آن نیفتد بدان منکر شوند و انکار اصلی از اصول راه حق با خطر بود والحمد لله علی الایمان و از وی می آید که گفت ما طلعت الشمس ولا غربت علی اهل وجه الارض الا و هم جهال بالله الا من یؤثر الله علی نفسه و روحه و دنیاه و آخرته آفتاب بر نیامد و فرو نشد بر هیچکس از روی اهل زمین که وی نه بخداوند تعالی جاهل بود مگر آنکه حقتعالی را برگزیده بر تن و جان و دنیا و آخرت خود یعنی هر که دست اندر آغوش نصیب خود دارد و دلیل آن بود که وی جاهل است بخداوند عزوجل از آنچه معرفت وی

---

[1] عیادت بکسر اول بیمار پرسی ۱۲ منتخب وغیره [2] لا محاله بفتح المیم و حاء مهمله و در آخر تاء مصدریه یا ء مجالت وقف ها شده است معنی لفظی آن اینست که نیست بازگردانیدن و اصل چنین است لا محالة من هذا الامر یعنی نیست بازگردانیدن ازینکار پس خلاصه لا محاله بالضرورت است از ترجمه مشکوة و کسانیکه میم مضموم خوانند و در آخر تاء ضمیر دانسته غلط در صراح و منتخب نوشته محال بفتح میم بمعنی چاره و گزید و لا محاله بمعنی ناچاره و ناگزیر ۱۲ غیاث.

ترک تدبیر اقتضا کند و ترک تدبیر تسلیم بود و اثبات تدبیر از جهل بود و بتقدیر والله اعلم. و **منهم**
افتخار اهل حرمین و جملهٔ مشایخ راحة العین ابو محمد عبدالله محمد بن الفضل البلخی رح از اجلهٔ مشایخ بود و پسندیدهٔ اهل
عراق و اهل خراسان مرید احمد بن خضرویه بود و ابو عثمان حیری را بدو میلی عظیم و ویرا از بلخ بیرون کردند متعصبان
از برای عشق مذهب بسمرقند شد و عمر آنجا بگذاشت از وی می آید که گفت اعرف الناس بالله اشدهم مجاهدة
فی اوامره واتبعهم بسنة نبیه یعنی بزرگترین اهل معرفت مجتهدترین ایشان باشد اندر اداء شریعت
و با رغبت‌ترین اندر حفظ سنت و متابعت و هر که بحق نزدیکتر بود با مرش حریص‌تر بود و هر که از وی دورتر بود
از متابعت رسولش معرض‌تر بود و از وی می آید که گفت عجبت لمن یقطع البوادی والقفار والمفاوز
حتی یصل الی بیته وحرمه لان فیه آثار انبیائه کیف لا یقطع بادیة نفسه وهواه حتی یصل الی قلبه
لان فیه آثار مولاه عجب دارم از آنکه وادیها و بیابانها برود تا بخانهٔ وی رسد که اندرو آثار انبیاء اوست چرا از
نفس و دریاها و هوا را نبرد تا بدل خود رسد که اندرو آثار مولای ویست یعنی دل که محل معرفت اوست بزرگوارتر
از کعبه که قبلهٔ خدمت است که آنست که پیوسته نظر بنده بدو بود و دل آنکه پیوسته نظر حق در وی بود آنجا که دل دوست
من آنجا و آنجا که حکم وی مراد من آنجا و آنجا که اثر آثار انبیا من قبلهٔ دوستان من آنجا. و **منهم**
شیخ با خطر و فانی از صفات بشر ابو عبدالله محمد بن علی الترمذی[1] رح اندر فنون علم کامل و امام بود و از محتشمان
شیخ مشایخ بود و ویرا تصانیف بسیار و نیکو کرامات ظاهر اندر بیان هر کتاب چون ختم الولایت و کتاب
النهج و نوادر الاصول و جز این بسیار کتب دیگر سخت معظم است وی نزدیک من چنانکه جملگی دلم شکار
اوست گفت که محمد دُرّ یتیم است که اندر همه عالم مثال ندارد و اندر علوم ظاهر وی نیز کتب است
و اندر احادیث اسانید عالی دارد و در تفسیرے ابتدائے کرده بود عمرے با تمام کردن آن نیافت
و بدان مقدار کرده است از میان اهل علم منتشر است و فقه بر یکے خوانده بود از خواص یاران ابو حنیفه رح
و ویرا اندر ترمذ محمد حکیم خوانند و حکیمان آن ولایت از متصوفه اقتدا بدو کنند و ویرا مناقب بسیار است
و یکی از آنجمله که با خضر صحبت کرده بود و ابوبکر وراق که مرید او بود روایت کند که هر یکشنبه خضر نزدیک وی آمدی

---

[1] محمد بن علی الحکیم الترمذی قدس الله سره از طبقهٔ ثانیه است کنیت او عبدالله است از کبار مشایخ است با ابو تراب نخشبی و احمد خضرویه و ابن جلا صحبت داشته و حدیث بسیار روا [illegible] حدیث بسیار روایت کرده و ویرا تصانیف بسیار است و کرامات ظاهر او بیان هر کتابی چون ختم الولایة و کتاب المنهج و نوادر الاصول و جز این کتابهای دیگر هست و در علوم ظاهر هم ویرا کتب است تفسیری ابتدا کرده بود اما عمر وی با تمام او وفا نکرد صحبت وی با خضر است و از وی نقل است ۱۲

و واقعہا از یک دیگر پرسیدند از وے می آید کہ گفت من جہل باوصاف العبودیۃ یکون اجہل باوصاف الربوبیۃ ومن لم یعرف طریق معرفۃ النفس لم یعرف طریق معرفۃ الرب بان الظاہر متعلق بالباطن والتعلق بالظاہر بلا باطن محال ودعوی الباطن بلا ظاہر محال فمعرفۃ اوصاف الربوبیۃ فی تصحیح ارکان العبودیۃ ولا یصح ذالک الا بالادب ہر کہ بعلم شریعت و اوصاف بندگی کردن جاہل بود وے باوصاف خداوند جاہل تر بود و ہر کہ بظاہر بمعرفت نفس راہ ندارد بمعرفت حق تعالیٰ ہمہ راہ ندارد و ہر کہ آفات صفات بشریت نبیند لطائف صفات حق ہم نداند کہ ظاہر بباطن تعلق میدارد و ہر کہ بظاہر تعلق کند بے باطن محال بود و ہر کہ بباطن دعوی کند بے ظاہر آں ہم محال باشد پس معرفت اوصاف ربوبیت اندر صحت ارکان عبودیت بستہ است و بے آں درست نیاید و ایں کلمہ سخت با اصل و مفید است بجایگاہ خود تمام کردہ آید ان شاء اللہ تعالیٰ و منہم شرف زہاد امت و مزکی اہل فقر و صفوت ابوبکر محمد بن عمر الوراق رض از بزرگان مشائخ بود و زہاد و ابتدائے احمد خضرویہ را دیدہ بود و با محمد بن علی ترمذی رض صحبت کردہ و ویرا کتب بسیار است اندر آداب معاملات و مشائخ ورا مؤدب الاولیاء خواندہ اند و وے حکایت کند کہ محمد بن علی ترمذی جزوے چند بمن داد کہ در جیحون انداز مرا دل نداد و اندر خانہ بنہادم و بیامدم و گفتم کہ انداختم گفت چہ دیدی گفتم چیزے ندیدم گفت نینداختی باز گرد و اندر آب انداز باز گشتم و دلم را برہان وسواس بگرفت و آں اجزا اندر آب انداختم آب بدو پارہ شد و صندوقے پدید آمد سر باز چوں اجزا اندر آب افتاد سر فراہم آمد و آب نیز فراہم آمد و صندوق ناپدید شد باز آمدم و حکایت بکردم گفت اکنوں انداختی گفتم اے شیخ سر ایں حدیث با من بگوی گفت تصنیفے کردہ بودم اندر اصول و تحقیق کہ فہم آں بر عقل مشکل بود برادرم خضر[لہ] ؑ از من بخواست و ایں آب را خداوند تعالیٰ فرمان دادہ بود تا آنرا بدو رساند و از ابوبکر وراق می آید کہ گفت الناس ثلثۃ العلماء والامراء والفقراء فاذا فسد العلماء فسد الطاعۃ والشریعۃ واذا فسد الامراء فسد المعاش واذا فسد الفقراء فسد الاخلاق مردمان سہ گروہ اند یکے علما و دیگرے امرا و سیوم فقرا چوں امرا تباہ شوند معاش خلق تباہ شود و چوں علما تباہ شوند طاعت و ورزش شریعت بر خلق تباہ شود و چوں فقرا تباہ شوند خوبہائے خلق تباہ شود

لہ انما سمی الخضر بفتح الخاء وکسرہا وسکون الضاد وکسرہا بالعباس مکان وقیل ابن فرعون صاحب موسیٰ وہو غریب جدا وقیل ابن مالک ہو اخو الیاس وقیل ابن آدم لصادہ یحجبہ عمر محجوب عن الانقطاع اذ باق الی یوم القیمۃ لشربۃ من ماء الحیوۃ والنفاق الصوفۃ وکثیر من ائمۃ الدین ولیکر جماعۃ حیاتہ وکنیتہ ابو العباس قیل کان فی زمان ابراہیم الخلیل وقیل ہو من ولد توجہ اللطیفہ وکان ابوہ من الملوک ۱۲ لمعات

پس تباہی امرا و سلاطین بجور باشد و از آن علما بطمع و از آن فقرا بریاست طلبی و تا ملوک از علما اعراض نکنند تباہ نشوند و تا علما با ملوک صحبت نکنند تباہ نشوند و تا فقرا ریاست نہ طلبند تباہ نگردند از انکہ جور ملوک از بے علمی بود و طمع علما از بے دیانتی و ریاست فقرا از بے توکلی بود پس ملک بے علم و عالم بے پرہیز و فقیر بے توکل قرین شیطان باشند و فساد ہمہ خلق اندر فساد این سہ گروہ بستہ است ۔ و **منہم** ذکر ابو سعید خراز سفینہ توکل و رضا و سالک طریق فنا ابو سعید احمد بن عیسے الخراز رحمہ کہ لسان احوال مریدان و برہان اوقات طالبان بود و نخست کسیکہ از طریق فنا و بقا عبارت کرد وے بود و وے را مناقب مشہور است و ریاضت نیکو و نکتہاے مذکور و تصانیف متلالی و کلام و رموز عالی ذوالنون مصری[1] را یافتہ بود و با بشر و سری صحبت کردہ از وے می آید کہ اندر قول پیغامبر صلعم جبلت القلوب علی حب من احسن الیہا قال و عجبا لمن لم یر محسنا غیر اللہ کیف لا یمیل بکلیتہ الی اللہ آفرینش دلہا بر دوستی آن کس است کہ بدو نیکوئی کند یعنی ہر کہ بجاے کسے نیکوئی کند لامحال آنکس بدل مر آن نیکوئی کنندہ را دوست گیرد بو سعید گفت اے عجب آنکہ اندر ہمہ عالم جز خداوند را عزوجل محسن نداند چگونہ دل بکلیت باو نسازد و از انچہ احسان بر حقیقت آن بود کہ مالک الاعیان کند کہ احسان نیکوئی کردن بود و بجاے آنکہ بدان نیکوئی کردن محتاج بود و آنکہ بروے از غیر احسان یابد وے چگونہ باکسے نکوئی و احسان تواند کرد پس ملک ملک خداوند را ست عزوجل و او آنست کہ از غیر بے نیاز است و چون دوستان حق این معنی بدانستند اندر انعام و احسان منعم و محسن دیدند و دلہاے شان بکلیت اسیر اندر دوستی وے شد و از غیر آن اعراض کردند ۔ و **منہم** شاہ محققان و دلیل مریدان ابو الحسن علی بن محمد الاصفہانی رح و نیز گویند کہ علی بن سہل از کبار مشایخ بود و جنید را بدو مکاتبات لطیف است و عمرو بن عثمان رح مکی بزیارت وے با صفہان شد و وے صاحب ابو تراب بود و رفیق جنید و مخصوص است وے بطریق ستودہ و اندر آراستہ

[1] قیل ان ذا النون المصری خرج یوما الی ساحل النیل متفکرا فراعی عقربا عظیما یاسرعۃ الی الساحل فنظر فاذا خرج من الماء ضفدع و عبر اخرا بالعقرب فاتبعہا ذو النون حتی جاوز العقرب بمسن مہر نشی السکر سلیخ تحت شجرۃ فوجدت بار و علی صدہ فبان فقصد فحل التراب تدب التحریۃ الماء و رجع العقرب الی الماء فقطن ذو النون انہ رجل من الکابر قدرتہ و ارادہ یقریہ لبقل فرای مکرانا طاعا فرادلجہ فاسم ان یاذو النون لما ذا تتعجب فانہ الضامن منہا خاہم کان و صیاد و حفظنا العلمی فمن ذا الذی یحفظ الصلیین محفوظ وجہ لذا النون کان مہد ورفی ذالک الموضع و تنزل ہذا البیت تحیار فدلو تحب تحریہ بن کل موند فی الظلم فکیف ینام العیون بمن ملک نائبہ منبع الفوائد المنعم باذا قربت للتمس الی الغرب و یرد الہوا تحرک التراب و تقاعدت و فتح عینہ غرہ ذو النون رح عن حال السافاستحی منہ قال مشی الدہر من ابن الی ابن فعل ... فاشکی ... قال الزرال الحجشہ ... ارتعدت اعضاء ... من اولاء آخرہ ... قال الفعل بالعابین ہذہ کیف
حم بالمطیعین ... الی الغطانہ ... کثیرا ... من ... و عوۃ ... علی مرتضی بعید المسۃ ... کما ... وان جیہم حدہ ۱۲

برضا و ریاضت و محفوظ از فتن و آفت و زبانی نیکو اندر حقایق و معاملت و بیانی لطیف اندر دقایق و اشارت و از وی می آید که گفت الحضور افضل من الیقین لان الحضور وطنات والیقین خطرات حضور بحق فاضلتر است از یقین بحق از آنچه حضور اندر دل متوطن بود و غفلت بدان روا نباشد و یقین خاطری بود که گاه بیاید و گاه بشود پس حاضران اندر پیشگاه باشند و موقنان بر درگاه و اندر غیبت و حضور بابی مفرد بیارم اندرین کتاب ان شاء الله تعالیٰ و نیز گفت من وقت آدم الی قیام الساعة الناس یقولون القلب القلب وانا احب ان اری رجلا یصف القلب ویقول ایش القلب او کیف القلب فلا اری از وقت آدم تا بقیامت مردمان میگویند دل من دل من و من دوست دارم که مردی بینم که مرا صفت کند و بگوید که دل چیست و یا چگونه است و نمی بینم و عوام آن گوشت پاره را دل خوانند و آن مر مجانین و مغلوبان و اطفال را باشد اما بیدل باشند پس دل چه باشد که از دل بجز عبارت نشنوم یعنی اگر عقل را دل خوانم آن نه دل است روح را دل خوانم آن نه دلست و اگر آن علم را دل گویم آن دلست یعنی همه شواهد حق را قیام بدل است و از وی بجز عبارتی موجود نه۔ **ومنهم** پیر اہل تسلیم و اندر طریق محبت مستقیم ابو الحسن محمد بن اسمٰعیل خیر النساج رضی از بزرگان مشایخ بود و اندر وقت خود اندر معاملات و عظات بیانی نیکو داشت و عبارتی مهذب و عمری دراز یافته بود و شبلی و ابراهیم خواص رحمهم الله هر دو اندر مجلس وی توبه کردند شبلی را بجنید فرستاد مر حفظ حرمت جنید را و وی مرید سری بود و از اقران جنید و ابو الحسن نوری بود و به نزدیک جنید محترم بود و ابو حمزه وی را ایجابی تمام کرده بود همی آید که سبب آنکه وی را خیر النساج خواندندی آن بود که چون وی از مولودگاه خود بسامره برفت بقصد حج گذرش بکوفه بود بدر دروازهٔ کوفه خزبافی وی را بگرفت که تو بندهٔ منی و خیر نام وی۔ آن از حق دید و آن مرد را خلاف نکرد تا سالهای بسیار کار وی میکرد و هرگاه که وی را گفتی یا خیر وی گفتی لبیک تا آن مرد از کردهٔ خود پشیمان شد وی را گفت برو که من غلط کرده بودم و تو نه بندهٔ منی برفت و بمکه شد و بدان درجه رسید که جنید گفت خیر خیرنا۔ و دوستر آن داشتی که وی را خیر خواندندی و گفتی روا نباشد که مرد مسلمان مرا نامی نهاده باشد من آن را بگردانم و گویند که چون وفاتش[1] قریب گشت وقت نماز شام بود چون از غشیان مرگ اندر آمد چشم باز کرد و سوی ملک الموت درنگریست و گفت قف عافاک الله فانما انت عبد مامور وانا عبد مامور و ما امرت به لا یفوتک و ما امرت به فهو شیء یفوتنی فدعنی امضی فیما امرت به ثم امض بما امرت به

[1] وفات بفتح مصدر است از مجرد بزیادت تا و بمعنی مرگ است ۱۲

بایست عافاک اللہ کہ تو بندۂ فرمان برداری و من بندۂ فرمان بردارم آنچہ ترا فرمودہ اند از تو فوت نگردد یعنی جان ستدن و آنچہ مرا فرمودہ اند از من فوت بشود یعنی نماز شام مرا بگذار تا فرمان خود بجا آرم تا من ترا بگذارم تا تو فرمان خود بگذاری آنگاہ آب خواست و طہارت کرد و نماز شام بگذارد و جان بداد و ہماں شب ویرا بخواب پرسیدند کہ خداوند تعالیٰ با تو چہ کرد گفت لا تسئلنی عن ہذا و لکن استرحت من دنیاکم مرا ازیں مپرس ولیکن از دنیاے شما برستم و از وے می آید کہ گفت اندر مجلس خود شرح اللہ صدور المتقین بنور الیقین و کشف بصائر المومنین بنور حقائق الایمان متقی را از یقین چارہ نیست کہ دلش بنور یقین منشرح کردہ است و مومن را از حقائق ایمان چارہ نیست کہ بصائر عقل وے بنور ایمان است پس ہر جاکہ ایمان بود یقین بود و ہر جا کہ یقین بود تقویٰ بود و انچہ ایشان قرینہ یکدیگر اند یکے تابع دیگرے بود واللہ اعلم بالصواب

ومنہم داعی عصر و یگانۂ دہر ابو حمزۃ الخراسانی رضی اللہ عنہ از قدمائے مشائخ خراسان بود با ابو تراب صحبت کردہ بود و خراز را دیدہ اندر توکل قدمے تمام داشت و اندر حکایات مشہور است کہ وے روزے ہمی رفت اندر چاہ افتاد و چون سہ روز اندراں ببود گروہے از سیارہ فراز رسیدند با خود گفت ایشانرا آواز دہم باز گفت نہ خوب باشد کہ از دون حق استغاثت خواہم و ایں شکایت بود کہ مر ایشانرا بگویم کہ خداوند من مرا در چاہ افگندہ است اکنون شما برآرید ایشان فراز آمدند و چاہے بدیدند در میان راہ بے ستری و بے حائلی گفتند بے خبری یا حاضری اینجا افتد بیائید تا بجہۂ ثواب سر ایں چاہ را بپوشیم تا کسے اندریں نیفتد گفت نفس من با من باضطراب آمد و از جانِ خود نومید شدم و چون ایشان سر چاہ استوار کردند و باز گشتند من با حق مناجات ساختم و دل بر مرگ بنہادم و از ہمہ خلق نومید گشتم چون شب نگاہ اندر آمد از سر چاہ جنبشے شنیدم نیک نگاہ کردم کسے بود کہ سر چاہ بگشاد و جانورے عظیم دیدم چون اژدہا کہ دُم فرو کردہ دانستم کہ نجاتِ من دریں است و آں فرستادۂ حق است بدم وے تعلق کردم تا مرا برکشید ہاتفے آواز داد کہ نیکو نجاتے کہ نجات تست یا ابا حمزہ کہ بالتلفی از تلفی ترا نجات دادیم از وے پرسیدند کہ غریب کہ باشد گفت المستوحش من الالف آنکس کہ از الفت مستوحش بود یعنی ہر کرا ہمہ الفتہا وحشت گردد وے غریب باشد از انچہ درویش را اندر دنیا و عقبیٰ وطن نیست و الفت نہ اندر وطن وحشت بود و چون الفت وے از کون منقطع شود وے از جملہ مستوحش گردد آنگاہ غریب باشد و ایں درجہ بس رفیع است واللہ اعلم بالصواب **ومنہم** داعی مریدان بحکم

لہ کشادہ شدہ سینہاے پرہیزگاران بنور یقین بکشادہ شدہ دیدہ ہائے یقین کنندگان بنور حقیقتہائے ایمان ۱۲ ـہ توکل بجہ اسپرن ل ترشتن از اسباب و بیاد بحضرت مسبب الاسباب ۱۲

ـہ توجہ نمودن ۱۲ ـہ استغاثت یاری کردن و یاری خواستن ۱۲

فرمان ابو العباس احمد بن مسروق رضہ از بزرگان و اجلۂ خراسان بود و باتفاق جملۂ اولیا خداوند تعالی وی از اوتاد[1] الارض بود وی را با قطب المدار[2] علیہ صحبت بود و از وی پرسیدند کہ ما را بگوئی کہ قطب کیست ظاہر نکرد اما بحکم اشارت چناں نمود کہ جنید رح است و او چہل صاحب تمکین را خدمت کردہ بود و از ایشان فائدہ برگرفتہ و اندر علوم ظاہر و باطن سوارہ بود از وی می آید کہ گفت من کان سرورہ بغیر الحق سرورہ یورث الھموم ومن لم یکن انسہ فی خدمۃ ربہ فانسہ یورث الوحشۃ ہر کہ بجز خداوند شاد باشد شادی وی بجملہ اندوہ بود و ہر کرا بخدمت خداوندی انس نباشد انس وی بجملہ وحشت باشد یعنی آنچہ جز وی است فنا است و ہر کہ بفنا شاد باشد چوں فنا فنا شود او اندوہگین شود و جز خدمت وی ہباست و چوں حقیری مکونات ظاہر شود انس او جملہ وحشت گردد پس اندوہ و وحشت ہمہ عالم اندر رویت غیر است واللہ اعلم

ومنھم استاد و موکلان و شیخ محققان ابو عبد اللہ بن احمد اسماعیل المغربی رضہ از بزرگان و مقدمان وقت بود و اندر زمانہ خود مقبول استادان و مراعی مریدان خود بود و ابراہیم خواص و ابراہیم شیبانی رحمہم اللہ تعالی ہر دو مرید او بودند و ویرا کلام عالی و براہین واضح است و اندر تجرید دنیا قدمی تمام داشت از وی می آید کہ گفت ما رایت انصف من الدنیا ان خدمتھا خدمتک وان ترکتھا ترکتک ہرگز از دنیا منصف تر چیزے ندیدم کہ تا وے را خدمت کنی ترا خدمت کند و چوں تش بگذاری او ترا بگذارد یعنی تا طلب وے کنی ترا طلب کند و چوں از وے اعراض کنی و طلب خداوند بر دست گیری از تو بگریزد و اندیشۂ آں بر دلت نیاوید پس ہر کہ بصدق از دنیا اعراض کند از شر وے ایمن گردد و از آفت وے رستہ بود واللہ اعلم وباللہ التوفیق **ومنھم** پیر زمانہ و اندر زمانۂ خود یگانہ ابو علی بن الحسن بن علی الجوزجانی رضہ اندر وقت خود بی نظیر بود و ویرا تصانیف از ہر است اندر علم معاملات و رویت آفات و مرید محمد بن علی الترمذی بود و از اقران ابو بکر وراق و ابراہیم سمرقندی مرید وے بود از وے می آید کہ گفت الخلق کلھم فی میادین الغفلۃ یرکضون علی الظنون

---

[1] اوتاد بفتح جمع وتد است و قسمی از اولیا اللہ کہ بہمہ عالم چہار تن میباشند از منتخب [2] قطب بالضم میخ آہنی کہ آسیا بران میگردد و سید قوم و سالار کہ مدار بار در صل ہر چیز منتخب و باصطلاح علم ہیئت قطب یکے از آں دو نقطہ کہ محاذی یکدیگر بہر دو پہلو کردہ معین کنند کہ چوں کرہ را حرکت کنند و بابے دہند آں ہر دو نقطہ از جائے خود بجا و ر بیند بخلاف دیگر اجزاء کرہ چوں ہر دو قطب فلک الافلاک در جنوب و اقع شدہ اند الہی دو ستارہ بر دو قطب در محل ہر دو قطب پیدا گشتہ اند آنہا را مجازاً قطب گویند چوں ربع مسکون ربع شمالی ارض است لہذا قطب شمالی در ہمہ عالم مرئی میگردد و بعض جزائر کہ قریب خط استوا روا قع اند قطب جنوبی و شمالی ہر دو مرئی میگردند بعضے از رویت قطب جنوبی منکرند و نیز لقب آنکس را کہ انتظام ملکی یا شہری در عالم معنوی بحکم الٰہی در تصرف او شد ۔ ۲ مفوض باشد ۱۲ غیاث ۔

یعتمدون وعندهم انهم فی الحقیقة یتقلبون وعن المکاشفة ینطقون یعنی قرارگاه خلق جمله میدان غفلت
است واعتماد شان بر ظن وآفت ونزدیک ایشان چنان است که کردار شان بر حقیقت است ونطق شان
از اسرار مکاشفت واشارت آن بر پنداشت طبع ورعونت نفس بوده است که آدمی اگرچه جاهل بود بجهل
خود را معتقد باشد خاصه جهال متصوفه همچنانکه علمای ایشان اعز ما خلق الله اند جهال ایشان اذل
ما خلق الله باشند از آنچه علمای ایشان را حقیقت بود و پنداشت نه وجهال ایشان را پنداشت بود
وحقیقت نه اندر میدان غفلت میچرند و پندارند که میدان ولایت است وبر ظن اعتماد کنند و پندارند که آن
یقین است وبه رسم میروند و پندارند که آن حقیقت است واز هوا میگویند و پندارند که آن مکاشفه است
از آنچه پنداشت از سر آدمی بیرون نشود مگر برؤیت جلال حق یا جمال وی که اندر اظهار جمال وی
همه وی را ببینند پنداشت شان فانی شود واندر کشف جلال خود را نه بینند پنداشت شان سر برنیارد
والله اعلم - **ومنهم** باسط علوم وواضح رسوم ابو محمد بن احمد بن الحسین الجریری رض از صاحب سران جنید بود
وصحبت سهل بن عبدالله نیز یافته بود واز همه اصناف علوم خبر داشت واندر فقه امام وقت بود واصول نیک
بدانستی واندر طریق تصوف بدرجه بود که جنید رض وی را گفت که مریدان مرا ادب آموز وریاضت فرمای
واز پس جنید رح ولیعهد او بود که بجایگاه وی نشست واز وی می آید که گفت دوام الایمان وقوام الادیان
وصلاح الابدان فی ثلثة خصال الاکتفاء والاتقاء والاحتماء من اکتفی بالله صلحت سریرته
ومن اتقی ما نهی الله عنه استقامت سیرته ومن احتمی ما لم یوافقه ارتاضت طبیعته فثمرة
الاکتفاء صفو المعرفة وعاقبة الاتقاء حسن الخلیقة وغایة الاحتماء اعتدال الطبیعة دوام ایمان
وپای داشت دین وصلاح تن اندر سه چیز است یکی بسند کردن ودیگر پرهیز ورزیدن وسه دیگر غذا نگاه
داشتن هرکه بخدای بسند کند سرش بصلاح باشد وهرکه از نهی های او پرهیزد سیرتش نیکو گردد وهرکه
غذای خود نگاه دارد نفسش ریاضت[له] یابد پس پاداش اکتفا صفوت معرفت بود وعاقبت تقوی حسن
خلیقه وغایت احتما تندرستی واعتدال طبیعت یعنی هرکه بخدای بسنده کار باشد معرفتش بصفا شود و
هرکه چنگ اندر معاملت تقوی زند خلقش نیکو گردد اندر دنیا وآخرت چنانکه حضرت پیغامبر صلعم فرمود
من کثر صلوته باللیل حسن وجهه بالنهار هرکرا نماز شب بسیار بود رویش اندر روز نیکوتر بود واندر خبر است

له ریاضت بکسر اول بخ از منتخب - ودر لطائف ریاضت داری ونفس کشتی وباصطلاح اطبا حرکتی است ارادی که انسان را مضطر گرداند بنفس عظیم متواتر ومعنی
دوم تعلیم اسپان که بجهت سواری باشند ۱۲

که در قیامت متقیان می آیند وجوههم بود علی منابر من نور بار وئے منور و تختہائے از نور و ہر که طریق حما بردست گیرد تنش از علت و نفسش از شهوت محفوظ باشد و این سخن جامع است و نیکو و شنیدنی والله اعلم بالصواب. **و منهم** شیخ ظرفا و قدوه اہل صفا ابو العباس احمد بن محمد بن سہل الآملی رضہ از بزرگان مشائخ بود و از محتشمان ایشاں و پیوسته محترم بود در میان اقران خود و عالم بود بعلم تفسیر و قرائت و زبانے داشت اندر لطائف قرآن که وے بداں مخصوص بود و از کبار مریدان جنید بود و با ابراہیم مارستانی صحبت کرده بود و ابو سعید خراز ویرا حرمتے تمام داشتے جز وے کسے را بتصوف مسلم نکردے از وے می آید که گفت السکون الی مالوفات الطبایع یقطع صاحبها عن بلوغ درجات الحقائق آرام گرفتن با چیزے که طبایع را باں الفت بود مرد را از درجات حقایق بیفگند یعنے ہر که با مالوفات طبع بیارامد از حقیقت باز ماند زانچه طبایع ادوات و آلات نفس اند و نفس محل حجابست و حقیقت محل کشف است ہرگز مرید محجوب ساکن چوں مکاشف نباشد پس ادراک حقایق محل کشف است و اندر اعراض بسته است از مالوفات طبایع از آنکه الفت طبایع با دو چیز باشد یکے با دنیا و اسباب آں و دیگر با عقبے و احوال آں. آنکه با دنیا الفت گیرد بحکم جنسیت و با عقبے الفت گیرد بحکم پندار و با جنس و با شناخت پس الفتش با پنداشت و با شناخت عقبی است نه با عین آنکه اگر بحقیقت بشناخت ازیں سرا بگسلید وچوں ازیں سرا بگسست ولایت طبع سپری شد آنگاه کشف حقایق بود که آں سرا بالطبع جز بفنا طبع خوشی نشد لان فیها ما لا خطر علی قلب بشر خطر عقبی بداں است که راهش پر خطر است و لیکن خطر ندارد و آں چیزے که اندر خواطر آید و چوں اندر معرفت حقیقت عقبی وہم عاجز بود طبع را با عین آں چگونه الفت باشد درست شد که الفت طبع با پنداشت عقبی است والله اعلم. **و منهم** مستغرق معنی و مستہلک دعوی ابو المغیث الحسین بن منصور الحلاج رضہ از مشتاقان و مستان حالقیت بود و حال قوی و ہمت عالی داشت و مشائخ اندر شان قصه وے مختلف اند بنزدیک گروہے مردود است و بنزدیک گروہے مقبول گروہے که رد کرده او را چوں عمرو بن عثمان المکی و ابو یعقوب نہرجوری و ابو یعقوب اقطع و علی بن سہل اصفہانی و جز ایشان و باز گروہے چوں ابن عطا و محمد بن خفیف و ابو القاسم نصرآبادی رح و جمله متاخرین او را قبول کرده اند و باز گروہے اندر امر وے توقف کرده اند چوں جنید و شبلی رح و حریری و حصری و جز ازیشاں گروہے دیگر بسحر و اسباب آں ویرا منسوب کرده اند اما اندر ایام ما شیخ المشائخ شیخ ابو سعید ابو الخیر و شیخ ابو القاسم

گرگانی و شیخ ابوالعباس شقانی رح اندر وی سرّے داشتند و نزدیک ایشان بزرگ بود و اما استاد ابوالقاسم
قشیری گوید که اگر وی یکے بود از ارباب معانی و حقیقت هیچ چیز از حق بهجران خلق مهجور نشود و اگر مهجور
طریقت و مردود حق بود بقبول خلق مقبول نگردد و بحکم تسلیم وی را بدو بازگذاریم و بدان قدر نشانے که بادے
یافتیم از حق وی را بزرگ داریم اما از این جمله مشایخ بجز اندکے منکر وی نیند مر کمال فضل و صفائی حال و کثرت
اجتهاد و ریاضت او را و اثبات ناکردن ذکر وی اندرین کتاب بے امانتی بودے که بعضے از مردمان ظاهر او را
تکفیر کنند و بدو منکر باشند و احوال او را بعذر و حیله و سحر منسوب کنند و پندارند که حسین بن منصور حلاج
است آں ملحد بغدادی که استاد محمد بن زکریا بوده است و رفیق ابوسعید قرمطی و این حسین که ما را
اندر امر وی اختلاف است فارسی بوده است از بیضا و رد هجر مشایخ او را نه بمعنی طعن اندر دین و مذهب است
که اندر حال و روزگار وی است که وی در ابتدا مرید سهل بن عبدالله بود و بے دستور وی از نزد وی
برفت و بعمرو بن عثمان مکی پیوست و از نزد وی بے دستور وی نیز برفت و تعلق بجنید کرد و جنید رح
وی را قبول نکرد بدین سبب وی را جمله مهجور کرده اند پس مهجور معاملت نه مهجور اصل باشند ندیدی
که شبلی گفت رحمة الله تعالی انا و الحلاج فی شئ واحد فخلصنی جنونی و اهلکه عقله و اگر وی
بدین مطعون بودے شبلی نه گفتے که من و حلاج در یک چیزیم و محمد بن خفیف گفت هو عالم ربانی و عالم ربانیست
و مانند این پس ناخوشنودی و عقوق مشایخ اندرین طریقت هجران و وحشت بار آورد و وی را تصانیف
بسیار است و رموز و کلام مهذب اندر اصول و فروع و من که علی بن عثمان الجلالی ام رض پنجاه پاره
تصنیف وی بدیدم اندر بغداد و نواحی آں و بعضی بخوزستان و فارس و خراسان جمله سخنانی یافتم چنانکه ابتدائے
نمود هامریدان باشد از آں بعضے قوی تر و بعضے ضعیف تر و بعضے سهل تر و بعضے شنیع تر و چوں کسے را
از حق نمودے باشد بقوت حال عبارت دست دهد و فضل یاری کند و سخن مغلق شود خاصه که معبر
اندر عبارت خود تعجیل و تعجب نماید آنگاه اوهام را از شنیدن آں نفرت افزاید و عقل از ادراک
آں باز ماند آنگاه گویند که این سخن عالیست و گروهے منکر شوند از جهل و گروهے مقر آیند بجهل و انکار
ایشان چوں اقرار ایشان بود اما چوں محققان و اهل بصیرت بینند در عبارت نیاویزند و بتعجب آں مشغول
نگردند و از ذم و مدح فارغ شوند و از انکار و اقرار برآسایند و باز آنانکه حال آں جوانمرد را بسحر منسوب
میکنند آں محال است از آنچه سحر اندر اصول سنت و جماعت حق است چنانکه کرامت و اما اظهار سحر

اندر حال کمال کفر باشد و اظهار کرامت اندر حال کمال معرفت از آنچه یکے نتیجهٔ سخط خداوندست و یکے قرینهٔ
رضائے وے و این اندر باب اثبات کرامات مشرح تر ازین بگویم و باتفاق اهل بصیرت از اهلسنت مسلمان
خاسر و ساحر نباشند و کافر مکرم نه که اضداد مجتمع نشوند و حسین رح تا بود اندر لباس صلاح بود از نمازهاے نیکو
و ذکر و مناجاتهاے بسیار و روزهاے پیوسته و تحمیدهاے مهذب و اندر توحید نکتهاے لطیف اگر افعال
او سحر بودے این جمله از وے محال بودے پس درست شد که کرامات بود و کرامات بجز ولی محقق را نبود و بعضے
از اهلسنت و صول وے را رد کنند و بر وے اعتراض آرند اندر کلمات وے بمعنی امتزاج و اتحاد و آن تشنیع
اندر عبارت است نه اندر معنی که مغلوب را امکان عبارت نباشد تا اندر غلبهٔ حال عبارتش صحیح آید
و نیز روا بود که بعضے عبارت مشکل بود که اندریافتن مقصود معبر را و هم ایشان مر ایشان را از آن صورتے
کند که ایشان مر آنرا که انکار کنند آن انکار ایشان بدیشان باز گردد نه بدان معنی اما من گروهے را دیدم
از ملاحده به بغداد و نواحی آن که دعوی اقتدا بدو داشتند و کلام وی را حجت زندقهٔ خود گردانیده بودند
و اسم حلاجی بر خود نهاده و اندر امر وے غلو میکردند چون روافضه اندر تولی علی کرم الله وجهه و اندر
رد کلمات ایشان بابے بیارم اندر فرق فرق ایشان انشاء الله عز و جل و فی الجمله بدانکه کلام وے را اقتدا را
نشاید زانچه مغلوب بوده است اندر حال خود نه متمکن و کلام متمکنی باید تا بدان اقتدا توان کرد پس عزیزاست
وے بحمد الله تعالی بر دل من اما بر هیچ اصل طریقش مستقیم نیست و بر هیچ محل حالش مقرر نه و اندر احوالش
فتنه بسیار است و مرا اندر ابتدا انموذجهاے خود از وے قوتها بسیار بوده است یعنی براهین و پیش ازین
اندر شرح کلام وے کتابے ساخته ام و بدلائل وجه علو کلام و صحت و حالش ثابت کرده و اندر کتابے
که ذکر کرده ام بجز این منهاج الدین نام ابتدا و انتهاش یاد کرده ام اینجا نیز این مقدار بیاوردم پس طریقش را که
بچندین اعتراض اصل آن ثابت باید کرد چرا بدان تعلق و اقتدا کنند اما هوا هرگز با راستی موافقت نباشد پیوسته چیزے
بیهوده از طریق اعوجاج تا اندران آویزد از وے می آید که گفت اَلْاَلْسِنَةُ مستنطقات تحت نطقها
مستهلکات یعنی زبانهاے گویا هلاک دلهاے خاموش است یعنی این عبارات جمله آفت است و اندر حقیقت
معنی عبارات هذیان باشد چون معنی حاصل بعبارت مفقود نگردد و چون معنی مفقود بود بعبارت موجود
نگردد سوا آنکه اندران پنداشتی پدیدار آید و طالب را هلاک کند تا وے عبارت را پندارد که معنی است والله اعلم

ومنهم سرهنگ متوکلان و سالار مستسلمان ابو اسحق ابراهیم بن احمد الخواص رض اندر توکل شانے عظیم داشت

ومنزلتے رفیع و مشایخ بسیار را یافته بود و ویرا آیات و کرامات بسیار ہست و تصانیف نیکو اندر معاملات
این طریقت ازوے می آید که گفت العلم کله فی کلمتین لا تتکلف ما کفیت ولا تضیع ما
استکفیت علم بجمله اندر دو کلمه مجتمع است یکے آنکه آنچه خدای تعالیٰ اندیشه آں از دل تو برداشته است
اندر آں تکلف نه کنی و دیگر آنکه آنچه ترا ببباید کرد و بر تو فریضه است ضایع نکنی تا اندر دنیا و آخرت
موفق باشی مراد ازیں سخن آنست که اندر قسمت تکلف مکن که قسمت ازلی بتکلف تو متغیر نشود و اندر
امر او تقصیر مکن که ترک فرمان ترا عقوبت بار آرد ازوے پرسیدند که از عجایبها چه دیدی گفت عجایب
بسیار دیدم اما ہیچ عجیب تر ازاں نبود که خضر پیغامبر از من اندر خواست تا با من صحبت کند من اجابت
نه کردم گفتند چرا گفت نه ازانکه رفیق بهتر ازوے طلب میکردم ولیکن ترسیدم که بدون حق بروے
اعتماد کنم و صحبت وے توکل مرا زیان دارد و بنافله از فریضه بازمانم و ایں درجه کمال باشد و منهم
محرم سراپرده تمکین و اساس اہل الیقین ابوحمزه البغدادی البزاز رضی از کبراء متکلمان مشایخ بود و مرید
حارث محاسبی بود و با سری صحبت کرده بود و از اقران نوری و خیر نساج بود و با محتشمان مشایخ صحبت
کرده بود و اندر مسجد رصافه بغداد وعظ کردے و عالم بود بتفسیر و قراءت و روایتش عالی بود اندر حدیث پیغامبر صلعم
و وے آں بود که اندر وقت واقعه نوری و بلاء وے با وے بوده که خداوند جمله را خلاصی داد و حکایت آں اندر شرح
مذہب نوری بیارم انشاء الله تعالیٰ ازوے می آید که گفت اذا سلمت منك نفسك فقد ادیت حقها
واذا سلم منك الخلق قضیت حقوقهم چوں تن تو از تو سلامت یافت حق وے بگذاردی و چوں خلق از تو
سلامت یافتند حقوق ایشاں بگذاردی یعنی حقوق دو ہست یکی حق نفس تو بر تو و یکی حق خلق بر تو چوں نفس را از
معصیت منع کنی و طریق سلامت آنجہانی وے طلب کنی حق وے بگذارده باشی و چوں خلق را از بد خود ایمن
گردانی و بد ایشاں بدخواہی حق ایشاں بگذارده باشی بکوش تا ترا و خلق را از تو بد نیفتد آنگاه بحق گذاردن خداوند
تعالیٰ مشغول شو. والله اعلم و منهم اندر فن خود امام و عالی حال و لطیف کلام ابوبکر محمد بن الموسی الواسطی رض
از محققان مشایخ بود و اندر حقایق شانے عظیم داشت و درجه بلند و نزدیک جمله مشایخ ستوده بود و از قدماء
اصحاب جنید بود رض و عبارتے غامض داشت و ظاہریان را چشم اندر نیفتادے و اندر ہیچ شہر آرام نداشت چوں
بمرو آمد اہل مرو بحکم لطافت طبع که نیکو سیرت بودند ویرا قبول کردند و سخن وے بشنودند و عمر آنجا بگذاشت و ازوے
می آید که گفت الذاکر فی ذکره اکثر غفلة من الناس لذکره یاد کننده را اندر یاد کردن وے غفلت زیادت

بود از فراموش کنندهٔ ذکر وے از انچه چون ویرا یاد دارد اگر ذکرش را فراموش کند زیان ندارد و زیان آن دارد
که ذکرش را یاد کنند و ویرا فراموش کنند که ذکر غیر مذکور باشد پس اعراض از عین مذکور با پنداشت ذکر بغفلت
نزدیکتر بود از اعراض ذکر مذکور بے پنداشت و ناسی را اندر نسیان و غیبت پنداشت حضور نیست
و ذاکر را اندر ذکر و غیبت از مذکور پنداشت حضور است پس پنداشت حضور بے حضور بغفلت
نزدیکتر است از غیبت با بے پنداشت از انچه هلاک طلاب حق اندر پنداشت ایشانست آنجا که
پنداشت بیشتر معنی کمتر و آنجا که معنی کمتر پنداشت بیشتر و حقیقت پنداشت ایشان از تهمت عقل
باشد و عقل را از تهمت تهمت نفس حاصل آید و همت را با تهمت هیچ مقارنت نباشد و اصل ذکر
یا در غیبت بود و یا در حضور چون غایب را از خود غیبت بود و بحق حضور آن نه ذکر بود که آن مشاهده بود
و چون از حق غیبت بود و بخود حضور آن نه ذکر بود که غیبت بود و غیبت از غفلت بود. والله اعلم بالصواب

و منهم سکینهٔ احوال و سفینهٔ مقال ابوبکر بن دلف بن جحدر الشبلی رضی الله عنه از بزرگان و مذکوران
مشایخ بود و در روزگار مهذب و وقتے مطیب داشت با حق و ویرا اشارات لطیف است و ستوده
چنانکه یکے از متاخران گوید ثلثة من عجائب الدنیا اشارات الشبلی و نکات المرتعش و حکایات الجعفر
و وے از کبار قوم بود و سادات اهل طریقت ابتدا حاجب الحجاب خلیفه بود اندر مجلس خیر النساج توبه کرد و تعلق ارادت
بجنید کرد و بسیاری از مشایخ را دریافت از وے می آید که گفت اندر معنی قول خداے عز و جل قُلْ لِلْمُؤْمِنِيْنَ
يَغُضُّوْا مِنْ اَبْصَارِهِمْ ای ابصار الرؤس عن المحارم و ابصار القلوب عما سوی الله تعالی گویا محمد
مر مومنانرا تا چشم سر نگاه دارند از نظر شهوت و چشم دل نگاه دارند از انواع فکرت بجز اندیشه رویت پس
متابعت شهوت و ملاحظهٔ محارم از غفلت است و از مصیبت مهین عز اهل غفلت را آنست کز عیوب
خود جاهل باشند و آنکه اینجا جاهل بود آنجا هم جاهل بود وَمَنْ كَانَ فِيْ هٰذِهٖ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى و بحقیقت تا حق
ارادت شهوت از دل کسے پاک نکند چشم سر از مواضع آن محفوظ نگردد و تا از ارادت خود اندر دل کسے
اثبات نکند چشم دل از نظاره بغیر محفوظ نگردد و از وی مے آید که روزے ببازار اندر آمد قوم گفتند که هذا
مجنون گفت انا عندکم مجنون و انتم عندی اصحاء فزادنی الله فی جنونی و زادنی فی صحتکم یعنی
شما دیوانه ام و شما نزدیک من هشیار چون جنون من از شدت محبت است و صحت شما از قوت غفلت
پس خداے عز و جل اندر دیوانگی من زیادت کند تا قرب برقرب زیاده شود و در هشیاری شما زیادت کند

تا لعد تان بر بعضی باوث شوند و این قول از غیرت بود تا خود چرا کسی اندران درجه باشد که دوستی را از دیوانگی فرق نکند و تمیز آن نباشدش اندر دو جهان - والله اعلم - و **منهم** حاکی احوال اولیا بالطف اقوال او ابو محمد جعفر بن نصیر الخلدی رضی الله عنه از اصحاب کبار جنید بود و قدمای ایشان او اندر فنون این علم متبحر بود حافظ انفاس مشائخ و راعی حقوق ایشان بود و ویرا کلام عالی بسیار هست اندر هر فن و مر ترک رعونت را اندر هر مسئله حکایت باز بسته است و حواله آن بکسی کرده و از وی می آید که گفت التوکل استواء القلب عن الوجود والعدم توکل آن بود که وجود و عدم رزق تو نزدیک دلت یکسان بود بوجود رزق خرم نشوی و بعدم آن اندوهگین نگردی زانچه تن ملک مالک است و پرورش و هلاک وی حق تعالی اولیتر بود از تو چنانکه خواهد میدارد و تو اندر میانه دخل مکن و ملک بمالک سپار و تصرف خود منقطع کن ابو محمد جعفر روایت کند که نزدیک جنید اندر آمدم او را یافتم اندر تب گفتم ای استاد با حق بگو تا عافیت دهد گفت دوش میگفتم بسرم ندا آمد که تن ملک ماست خواهیم تندرست داریم و خواهیم بیمار تو کیستی که میان ما و ملک ما دخل کنی تصرف خود منقطع کن تا بنده باشی والله اعلم بالصواب - و **منهم** شیخ محمود و معدن جود ابو علی محمد بن القاسم الرودباری رضی الله عنه از بزرگان جوانمردان متصوفه بود و سرهنگان ایشان و از ابناء ملوک بود و اندر فنون معاملات شانی عظیم داشت و ویرا آیات و مناقب بسیار است و کلام لطیف اندر دقائق این طریقت از وی می آید که گفت المرید لا یرید لنفسه الا ما اراد الله له والمراد لا یرید من الکونین شیئا غیره مرید آن بود که هیچ چیز نخواهد خود را جز آنکه حق تعالی او را خواسته باشد و مراد آن بود که هیچ چیز نخواهد از کونین بجز تبارک و تعالی پس راضی بارادت حق تبارک و تعالی ارادت خود باید تا وی مرید باشد و محب را خود باید

ل ابو جعفر انصاری از طبقه ثالثه است نام وی جعفر بن یونس است و گفته اند که الف بن جعفر نیز گفته اند بر قبر وی به بغداد جعفر بن یوسف نوشته اند شیخ الاسلام گفت که وی در سر تربیت به بغداد آمد و در مجلس خیر نساج توبه کرده جنید عالم بوده و خیر و مجلس مذهب مالک داشت و موطا حفظ کرده بود و دیدی حاجب الحجاب خلیفه بود و فی طبقات السلمی انه خراسانی الاصل بغدادی المنشاء والمولد واصله من السرسنه و من قرحانه و مولده کما قیل سامره جنید گفته است لا تنظروا الی ابی بکر الشبلی بالعین التی ینظر بعضکم الی البعض فانه عین من عیون الله تعالی هشتاد و هفت سال عمر وی بود در سنه اربع و ثلثین ماتین هر تا نیز رفته اند بیا در ملونی الحجه هم جنید میگفت که کل قوم تاج و تاج هذا القوم شبلی و وی بارها بیمارستان داری گفته شبلی گفته احرسه هی حرسه القلب لاغیر شیخ الاسلام گفته که شیخ ابوسعید ولی الله علی این حکایت از شبلی آورده که وی گفته این سرمایه وقت که بناز داری بده فردا عین خواهید داشت تا جاوید صحبت با او باین سرمایه کرد شیخ الاسلام گفت که از اینجا باید گو که فردا گویند شما فقانرا ارجعوا ورائکم الایه نفحات الانس

که ارادت نباشد تا ویرا مراد باشد آنکه حق را خواهد جز آن نخواهد که او خواهد و آنکه حق او را خواهد وی جز حق را
نخواهد پس رضا از مقامات ابتدا بود و محبت از احوال انتها بر بوبیت و نسبت مقامات بتحقیق عبودیت
است و مرتبت احوال بتائید ربوبیت و چون چنین باشد مرید بخود قایم بود و مراد بحق قایم والله اعلم و منهم
خزینه دار توحید و سمسار تفرید ابو العباس قاسم بن مهدی السیاری رض از ائمه وقت بود و عالم بعلوم ظاهر
و حقایق و صحبت با ابوبکر واسطی کرده بود و از مشایخ بسیار ادب گرفته از ظرفا اشرف قوم بود و اندر صحبت و از هد
ایشان اندر الفت و ویرا کلام عالیست و تصانیف ستوده از وی می آید که گفت التوحید ان لا یخطر
بقلبك ما دون توحیده توحید آن بود که دون حق را نزدیک دلت خطره نبود و خاطر مخلوقات را بر سرت
گذر نباشد و مر صفوت معاملت ترا گذر نباشد از آنچه اندیشه غیر از اثبات ایشان بود و چون غیر ثابت
شد حکم توحید ساقط گشت وی از خاندان علم و ریاست بود و از اهل مرو اندر جاه کس را بر اهل بیت وی
تقدم نبود و از پدر میراث بسیار یافت جمله آنرا بداد و دو تار موی پیغامبر صلعم بستد خداوند تعالی ببرکات آن ویرا
توبه نصوح ارزانی داشت و بصحبت ابوبکر واسطی افتاد و بدرجتی رسید که امام صنفی شد از متصوفه و چون
از دنیا میرفت وصیت کرد تا آن موی ها را اندر دهان وی نهادند تا امروز اثر آن از گور وی ظاهر است
و مردمان بحاجت خواستن آنجا شوند و مهمات از آنجا طلبند و بیابند و مجرب است. و منهم مالک از قبر مصطفی ورا
وقت خود اندر تصوف و خالی طبعش از تکلف و تصرف ابو عبد الله محمد بن خفیف رضی الله عنه امام زمانه
خود بود اندر انواع علوم و ویرا اندر مجاهدات شانی عظیم است و اندر حقایق بیان شافی و روزگارش مهنا و
هویداست اندر تصانیف ابن عطا و شبلی و حسین بن منصور و جریری رح را یافته بود و بمکه با یعقوب نهرجوری
صحبت کرده بود و اسفار نیکو کرده بتجرید از ابنای ملوک بود خداوند تعالی ویرا توبه داد و از آن اعراض کرد
و خطر وی بر خاطر اهل معانی بزرگست و از وی می آید که گفت التوحید الاعراض عن الطبیعة توحید
اعراض کردنست از طبیعت از آنچه طبایع جمله محجوب اند از آلاء حق و نابینا بنعمای او پس تا از
طبع اعراض نباشد بحق اقبال نباشد و صاحب طبع محجوب باشد از حقیقت توحید و چون آفت طبع دیدی
بحقیقت توحید رسید وی را آیات و براهین بسیار است والله اعلم بالصواب. و منهم سیف سیادت
و آفتاب نجابت ابو عثمان سعید بن سلام المغربی رض از بزرگان اهل تمکین بود و اندر فنون علم حظی وافر داشت
و صاحب ریاضت و سیاست بود اندر رؤیت آفات و ویرا آیات بسیار است و براهین نیکو و از وی

می آید کہ گفت من اغر صحبة الاغنیاء علی مجالسة الفقراء ابتلاه اللہ تعالی بموت القلب ہر کہ صحبت
توانگران برگزیند بر مجالست درویشان مبتلا کند خدا تعالی او را بمرگ دل کہ با توانگران صحبت کند و با درویشان
مجالست از آنچہ از فقرا کسے اعراض کند کہ با ایشان مجالست کردہ باشد نہ کسیکہ صحبت کردہ باشد از آنچہ
اندر صحبت اعراض نباشد و چوں از مجالست ایشان بصحبت اغنیا شود دلش بمرگ نیاز بمیرد و تنش
بہ بند از گرفتار شود و چوں اعراض از مجالست را ثمرہ مرگ دل بود اعراض از صحبت چگونہ باشد و اندریں کلمات
فرق ظاہر شد میان صحبت و مجالست واللہ اعلم بالصواب ، ومنہم مبارز صف صوفیان و معبر احوال
عارفان ابو القاسم ابراہیم بن محمد بن محمود النصر آبادی رضی اللہ عنہ وے اندر نیشاپور چوں خوارزم شاہ بود اندر نیشاپور و شا
حمویہ اندر نیشاپور بعلو حال و مرتبہ بجز آنکہ عز ایشان اندر دنیا بود و از آن وے اندر آخرت و ویرا کلام بدیع
و آیات رفیع است مرید شبلی بود و استاد متاخران اہل خراسان بود و اندر عصر وے چوں او نبود و اعلم
و اورع اہل زمانہ بود اندر فنون علم و از وی مے آید کہ گفت انت بین نسبتین نسبة الی آدم و
نسبة الی الحق فاذا انتسبت الی آدم دخلت فی میادین الشہوات و مواضع الآفات و الزلات
وہی نسبة تحقق البشریة قال اللہ تعالی اِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا و اذا انتسبت الی الحق دخلت
فی مقامات الکشف و البراہین و العصمة و الولایة وہی نسبة تحقق العبودیة قال اللہ تعالی وَ
عِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْنًا تو اندر میان دو نسبتی نسبت آدم و نسبت حق چوں با آدم
نسبت کردی اندر میادین شہوتہا و مواضع آفتہا و زلتہا افتادے کہ نسبت طبیعت بے قیمت بود و چوں
بحق نسبت کردی اندر مقامات کشف و برہان و عصمت و ولایت افتادی آنکہ یک نسبت یافت بشریت بود
و این دیگر تحقیق عبودیت نسبت آدم اندر قیامت منقطع شود و نسبت عبودیت ہمیشہ قائم بود و تغیر
بران روا نباشد چوں بندہ خود را بخود نسبت کند و یا با آدم کمال آن بود کہ گوید اِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی
و چوں بحق نسبت کند آدمی محل آن بود کہ حق گوید یا عبادی لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ واللہ اعلم بالصواب
ومنہم سرور سر[1] سالکان طریق حق و جمال جانہائے اہل تحقیق حق ابو الحسن علی بن ابراہیم الحصری رضی اللہ عنہ
از محتشمان احرار درگاہ حق بود و از کبرائے ائمہ متصوفہ اندر زمانہ خود بے نظیر بود و ویرا کلام عالی و عبارات
خوش است اندر کل معانی و از وے می آید کہ گفت دعونی فی بلائی ہا تو اما لکم الستم من اولاد آدم الذی

[1] سر بفتح فکر و خیال و زور و قوت و سردار و مقدم و میل و خورش چیزے بمعنی فوق و دیدہ و خلاصہ ہر چیز و بکسر دل آنچہ راز پوشیدہ در برہان منتخب ، صراح .

خلقہ اللہ تعالیٰ بیدہ ونفخ فیہ من روحہ واسجد لہ الملئکۃ ثم امرہ بامر فخالف فاذا کان اول الدن دردیا فکیف کان اخرہ بگذارید مرا ببلاے من نہ شما از فرزندانِ آدمید آنکہ خداتعالیٰ او را بیافرید بہ تخصیص خلقت وبجان بے واسطۂ غیر او را زندہ کرد و ملائکہ را بفرمود تا ویرا سجدہ کردند پس فرمانے کرد کہ ویرا فرمود وے بران مخالف شد چون اول خم دردی بود آخرش چگونہ بود یعنی چون آدمی را بد و باز گذارند ہمہ مخالفت بود و چون عنایت خود را بوے فرستند ہمہ محبت باشد اکنون حسنِ عنایت غایت حق بر شمر و قبح معاملت خود با آن مقابلہ کن و پیوستہ عمر اندرین گذار و وباللہ التوفیق اینست ذکر بعضے از متقدمان متصوفہ و قدوۃ الیشان واگر جملہ را اندرین کتاب یاد کردمے و یا روزگار این گروہ مذکور را شرح دادمے و حکایات شان بیاوردمے از مقصود بازماندمے و کتاب مطول شدے اکنون گروہے را از متاخران بدیشان پیوندم و باللہ العون والعصمۃ والتوفیق

باب فی ذکر ائمتہم من المتاخرین

بدان خیرک اللہ تعالیٰ کہ اندر زمانۂ ما گروہے اند کہ طاقت حمل ریاضت ندارند و بے ریاضت ریاست طلب کنند و ہمہ اہل این قصہ را چون خود پندارند و چون سخن گذشتگان بشنوند و شرفِ ایشان بہ بینند و معاملاتِ ایشان برخوانند اندر خود نگاہ کنند خود را از آن دور باشند ترکِ آن بگیرند و ایشان گویند کہ ما نہ آنیم و گویند اندر زمانِ ما این چنین کسان نماندہ اند و این قول از ایشان محال باشد از آنچہ خداوند تعالیٰ ہرگز زمین را بے حجت نگذارد و ہرگز این امت را بے ولی ندارد و چنانچہ پیغمبر صلعم گفت لایزال طائفۃ من امتی علی الخیر والحق حتی تقوم الساعۃ و نیز پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم لایزال فی امتی اربعون علی خلق ابراہیم ہرگز امتِ من خالی نباشد از طائفہ کہ ایشان بر خیر و حق باشد تا قیامت آید و ہمیشہ در امتِ من چہل تن بر خوے ابراہیم علیہ السلام باشند و گروہے از اینکہ ذکر ایشان اندرین باب بیاریم گذشتہ اند و روح براحت و روح سپردہ و گروہے زندہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہا و عن جمیع المسلمین والمسلمات برحمتہ

ومنہم طراز طریق ولایت و جمال جمع اہل ہدایت ابو العباس احمد بن محمد القصاب رضی مقدمان ماوراء النہر را یافتہ بود و با ایشان صحبت کردہ وے معروف و مشہور بود بعلو حال و صدق فراست و کثرت برہان و زہد و کرامت و ابو عبداللہ خیاطی کہ امام طبرستان بود گوید کہ از افضال خدائے عزوجل یکے آنست کہ کسے را بے تعلیم چنان گرداند کہ چون مارا اندر اصولِ دین و دقایق توحید چیزے مشکل شود از وے بپرسیم

و آن ابوالعباس قصاب است و وی رضی الله عنه امّی بود امّا کلام وی و نطقش عالی بود اندر علم تصوف و اصول و اندر ابتدا و انتها عالی حال و نیکو سیرت بود و از وی مرا حکایات بسیار سماع افتاده است امّا مذهب من اندرین کتاب اختصار است گویند کودکی که اشتری را زمام گرفته بود و با بار گران اندر بازار آمل میرفت و پیوسته آنجا وحل باشد و پای اشتر از جای بشد و بیفتاد و خورد بشکست مردمان قصد کردند که تا آن بار از پشت وی فرو گیرند کودک دست باستغاثت برده نوحه میکرد و شیخ وی بدان برگذشت گفت چه بوده است گفتند پای اشتری بشکست وی زمام اشتر برگرفت و روی باسمان کرد و گفت بار خدایا پای این اشتر را درست کن و اگر درست نخواهی کرد دل قصابی بگریستن کودکی چرا سوختی اندر حال اشتر برخاست و فرا رفتن گرفت و از وی می آید که گفت همه عالم را اگر خواهند یا نه بخداوند خوی می باید کرد و الا اندر رنج باشند زانچه چون خوی با وی کنی اندر حال بلا مبلی را بینی بلا بلا نباید و اگر خوی نکنی بلا بباید و رنجه دل گردی که خداوند تعالی برضا و سخط ما که تقدیر کرده است تقدیر خود را متغیر نکند پس رضای ما بحکم وی نصیب راحت ماست هر که با وی خو کند دلش براحت شود و هر که از وی اعراض کند بر وی قضا رنجه گردد والله اعلم. و **منهم** بیان مریدان و برهان محققان ابوعلی بن الحسین بن محمد الدقاق رح امام فن خود بود و اندر زمانه بی نظیر بیان صریح و زبان فصیح داشت اندر کشف[1] راه خداوند و مشایخ[2] بسیار را دیده بود و با ایشان صحبت کرده و مرید نصرآبادی بود و تذکیر کردی از وی می آید که گفت من انس بغیره ضعف فی حاله و من نطق من غیره کذب فی مقاله یعنی هر که بغیر حق انس باشد اندر حال خود ضعیف باشد و آنکه جز از وی گوید اندر مقالات خود کاذب باشد از آنچه انس با غیر از قلت[3] معرفت بود و انس با وی از غیر وحشت بود و مستوحش از غیر ناطق نبود از غیر و از پیری شنیدم که وی گفت که روزی در مجلس وی اندر آمدم به نیت آنکه بپرسم از حال متوکلان وی دستاری نیکو طبری بر سر داشت دلم بدان میل کرد گفتم ایها الاستاد ما التوکل توکل چه باشد گفت آنکه طمع از دستار مردمان کوتاه کنی این بگفت و دستار اندر پیش من انداخت. و **منهم** شرف اهل زمانه و اندر

---

[1] کشف بفتح برداشتن پرده از روی چیزی و کشادن و برهنه کردن و بفتحتین جانوریست که ورات ماند و آنرا باخه و سنگ پشت گویند ۱۲ لطایف و منتخب و غیاث

[2] مشایخ بفتح میم و کسر همزه که حرف چهارم است سران این جمع شیخ است خلاف القیاس از منتخب و غیر آن ـ و دیگر در منتخب نوشته که مشایخ جمع مشیخه است و مشیخه جمع شیخ است پس ازین ثابت شد جمع الجمع شیخ است عجب که در عرف مشایخ بر شخص واحد اطلاق کنند و بر آن جمع الف و نون زاید گردد مشایخان گویند ۱۲

[3] قلت بکسر اول و تشدید لام کمی و کمیابی ـ و بضم اول بهندی مانش ۱۲ از برهان ـ

زمانهٔ خود یگانه ابوالحسن علی بن احمد الخرقانی رض از اجله[1] مشایخ بود و از قدماء ایشان و اندر وقت خود ممدوح همه
اولیا بود و شیخ ابوسعید قصد زیارت او کرد و با وی اندر محاورات[2] لطیف بود از هر فن و چون باز میگشت
گفت من ترا بولایت عهد خود برگزیدم و از حسن مودب شنیدم که وی خادم شیخ ابوسعید بود که چون
شیخ بحضرت وی رسید او هیچ سخن نگفت و مستمع بود و بجز جواب سخن وی هیچ چیز نمیگفت من او را
گفتم ایها الشیخ از برائے چه چنین خاموش گشتی گفت از یک سخن تحریک عبارت کننده بس بود و از
استاد ابوالقاسم قشیری شنیدم رح که چون من بولایت خرقان اندر آمدم فصاحتم برسید و عبارتم نماند
از حشمت[3] آن پیر و پنداشتم که از ولایت خود معزول شدم از وی می آید که گفت راه دو است یکے
راه ضلالت و دیگر راه هدایت آنچه راه ضلالت است آن راه بنده است بخداوند و آنچه راه هدایت است
آن راه خداوند است به بنده پس هر که گوید که بدو رسیدم نرسید و هر که گوید بدو رسانیدند برسید
از آنچه رسیدن اندر نارسانیدن بسته است و نارسیدن اندر رسیدن بسته است والله اعلم بالصواب

و منهم پادشاه وقت و زمان خود مفرد اندر عبارت و بیان خود ابو عبدالله محمد بن علی المعروف
بالداستانی سقیاً بالبسطام رض عالم بود بانواع علوم و از محتشمان درگاه حق بود و ویرا کلام مهذب بست و اشارات
لطیف و شیخ سهلکی که امام آن دیار بود ویرا خلقی نیکو بود و من جزوی از انفاس وی از سهلکی شنیدم و آن سخت
عالی بود و خوشتر از آنجمله گوید که التوحید منک موجود و انت فی التوحید مفقود یعنی توحید از تو درست
است اما تو اندر توحید نادرستی که بر مقتضای حق وی قیام نکنی و کمترین درجه اندر توحید نفی[4] تصرف تو باشد
اندر ملک و اثبات تسلیم تو اندر امور خود مر حق را عز و جل و شیخ سهلکی گفت وقتے اندر بسطام ملخ آمده بود
و همه درختان و کشتها از کثرت ایشان سیاه شدند و مردمان دست بخروش بر زدند شیخ مرا گفت این چه
مشغله[5] است گفتم ملخ آمده است و مردمان بدان رنجه دل میباشند شیخ برخواست و بر بام بر آمد و روی بآسمان
کرد و در حال همه برخاستند و نماز دیگر را یکے نمانده بود و کسے را برگے زیان نشد والله اعلم بالصواب

۱ه اجله بفتح اول و کسر جیم و تشدید لام مفتوح بمعنی بزرگان و این جمع جلیل است ۱۲غ ۲ه محاورات هم کلامیه ۱۲غ ۳ه بکسر بمعنی دبدبه و بزرگی و بفتح حفظ نیت
از مزیل و شمسی در منتخب و حراج بکسر بمعنی غضب و شرم و بفتحتین خدمتگاران و تابعان و بسکون شین نیز باین معنی آمده ۱۲غ ۴ه نفی بفتح اول و سکون
ثانی راندن و دور کردن و دور شدن از اخراج و بمعنی شهر بدر کردن چنانچه ابو احمد در شرح گلستان نوشته ۱۲غ ۵ه مشغله بفتح و عین معجمه شور و
غوغا و کار و بار ۱۲ از کشف و منتخب و شرح نصاب.

ومنہم شاہنشاہ محبان وملک الملوک صوفیان ابو سعید فضل اللہ بن محمد المہینی رح سلطان
وقت وجمال طریقت بود وجملہ اہل زمانہ ویرا مسخر بودند گروہے بدیدار درست وگروہے باعتقاد نیکو و
گروہے بقوت حال وے عالم بود بفنون علم روزگارے عجب داشت وشانے عظیم اندر درجہ اشراف بر
اسرار اندر ویرا بجز این آیات وآثار وبراہین بسیار بود چنانکہ آثار وے ظاہر است امروز اندر عالم وابتدائے
حال وے بطلب علم از مہنہ بسرخس آمد وبا ابو علی زاہد رض تعلق کرد ویک روز سبق سہ روزہ بگرفتے وآن سہ روز
اندر عبادت بگذاشتے تا آن امام آن رشد اندر وے بدید وتعظیم وے زیادت کرد واندران وقت والئ
سرخس شیخ ابو الفضل حسن بود روزے بر جوئے بار سرخس میرفت ابو الفضل حسن او را پیش آمد وگفت یا ابا سعید
راہ تو نہ این است کہ میروی راہ خویش رو تعلق بدو نکرد واز آنجا باز بجائے خویش آمد وبریاضت ومجاہدت
مشغول شد تا حق تعالی در ہدایت بروے بگشاد وبدرجہ اعلی رسانیدش واز شیخ ابو مسلم فارسی شنیدم کہ
گفت مرا با وے پیوستہ خصومتے بود وقتے بقصد زیارت وے کردم ومرقعہ داشتم از وسخ چون دوال
گشتہ چون نزدیک وے اندر آمدم وے را یافتم بر سریرے نشستہ ودیبائے مصری پوشیدہ با خود گفتم این دعوے
فقر میکند با این ہمہ علائق ومن دعوی فقر میکنم با این ہمہ تجرید اچگونہ موافقت باشد با این مرد وے
بدان اندیشہ من مشرف شد سر برآورد وگفت یا ابا مسلم فی ای دیوان وجدت من کان قلبہ قائما
فی مشاہدۃ الحق یقع علیہ اسم الفقر اندر کدام یافتی کہ چون کسے را دل اندر مشاہدہ حق قائم بود
بر وے نام فقر بود یعنی اصحاب مشاہدہ اغنیاء اند بحق وفقرا ارباب مجاہدت اند گفت من اندر پندار
خویش پشیمان شدم واز اندیشہ ناخوب استغفار کردم واز وے می آید کہ گفت التصوف قیام القلب مع اللہ بلا واسطہ
تصوف قیام دل بود با حق بیواسطہ واین اشارت بمشاہدت باشد ومشاہدہ غلبہ دوستی بود واستغراق
اندر صفت تحقیق شوق رویت وفنائے صفت ببقائے حق واندر کتاب الحج اندر مشاہدہ وجود آن
بلب بیارم انشاء اللہ تعالی وقتے از نیشاپور قصد طوس داشت واندران عقبہ سرد بود وپایش اندر موزہ

لہ اعتقاد در دل گرفتن وسخت ومحکم شدن وبلفظ داشتن مستعمل ۱۲ بہار عجم ۲ے براہین بفتح جمع برہان وبضم خواندن خطا است ۱۲غ
سے مہنہ بکسر میم وسکون ہا وبعدہ نون موضع است در خراسان مولوی انوری ۱۲غ ٤ے اغنیا بکسر توانگر کردن وبے نیاز
گردانیدن ۱۲ از منتخب وغیاث ٥ے بضم معرب طوس وآن شہر لیست در خراسان ونام شخصے ۱۲ از رسالہ معربات
٦ے عقبات راہ دشوار در کوہ وجائے دشوار گذار وازامر سخت وعظیم از مدار ومنتخب ۱۲

سردی می یافت درویشے گفت من اندیشه کردم کاین فوطه خود بدونیم کنم و اندر پائے او پیچم دلم نداد که فوطه سخت نیکو بود چون بطوس آمدیم اندر مجلس از وے سوال کردم که شیخ مرا فرقے کند میان وسواس شیطان و الہام حق گفت الہام آن بود که ترا گفتند که فوطه بدو پاره کن تا پائے بوسعید سردی نیابد و وسواس آنکه ترا منع کرد ازان و ازین جنس از وے متواتر است و کار مردان اینست والله اعلم

ومنهم زین اوتاد و شیخ عباد ابوالفضل محمد بن الحسن الختلی رض اقتدائے من اندر طریقت بدوست عالم بود بعلم تفسیر و روایات و اندر تصوف مذہب جنید داشت و مرید حصری بود و صاحب سروانی و از اقران ابو عمرو قزوینی و ابوالحسن بن سالبه بود و شصت سال بحکم عزلتے صادق بکوہها اندر میگریخت و نام خود از میان خلق گم کرده بود و بیشتر بجبل لگام بودے عمرے نیکو یافت و ویرا آیات و براہین بسیار بود اما لباس و رسوم متصوفه نداشتے و با اہل رسم شدید بودے و من ہرگز از وے ہیبت تر مردے ندیده ام و از وے می آید که گفت الدنیا یوم ولنا فیها صوم دنیا یک روز است و ما خود اندران روز بروزه ایم یعنی ازان ہیچ نصیب نمیگیریم و اندر بند وے می نپائیم زانچه آفت آن بدیده ایم و بر حجب آن واقف شده و ازان اعراض کرده وقتے من بر دست وے آب میریختم مر طہارت ویرا اندر خاطرم بگشت که چون کارہا بتقدیر و قسمت است چرا آزادان خود را بنده پیران کنند مر امید کرامتے را گفت اے پسر دانستم آنچه اندیشیدی بدانکه ہر حکمے را سببے است چون حق تعالیٰ خواهد تا عوان بچه[1] را تاج و مملکت دہد ویرا توبه دہد و بخدمت دوستی مشغول کند تا این خدمت مر کرامت ویرا سبب گردد و مانند این بسیار لطائف ہر روز از وے مر من ظاہر شدے و آن روز که ویرا وفات آمد به بیت الجن بود و آن دیہی است بر سر عقبه میان بانیان[2] و دمشق سر بر کنار من داشت و مرا رنجے می بود اندر دل از یکے از یاران خود چنانکه عادت آدمیان بود وے مرا گفت اے پسر مسئله اعتقاد[3] با تو بگویم اگر خود را بران درست کنی از ہمه رنجہا باز رہی بدانکه اندر ہمه محل و حالہا خداے می آفریند از نیک و بد باید که بر فعل وے خصومت نکنی و رنجے بدل نگیری و بجز این وصیتے دراز نکرد و جان بداد. والله اعلم بالصواب.

ومنهم اُستاد و امام و زین اسلام ابوالقاسم عبدالکریم ابن ہوازن القشیری رض اندر زمانه خود بدیع بود و قدرش رفیع و منزلتش بزرگ و معلوم است اہل زمانه را

---

[1] عوان بچه بفتح اول کد بانو در میانه سال و زنیکه او را شوہر باشد و بالفتح و تشدید واو بمعنی سخت گیرنده و ظالم و زجر کننده و سرہنگ و دیوان سلطان ۱۲ از منتخب و لطائف و غیرہ [2] اعتقاد در دل گرفتن و سخت محکم شدن بلفظ داشتن مستعمل ۱۲ از بہار عجم و غیاث

روزگار وی و انواع فضلش و اندر هر فن او را لطایف بسیار است و تصانیف نفیس جمله با تحقیق و خداوند تعالی حال و زبان وی را از حشو محفوظ گردانیده بود و از وی شنیدم که گفت مثل الصوفی کعلة البرسام اوله هذیان و آخره سکوت فاذا تمکن خرس مانند کرد صوفی را بعلت برسام که ابتدای آن هذیان گفتن بود و انتهایش سکوت اندر آن پس صفوت را دو طرف است یکی وجد و دیگری نمود و نمود مر مبتدیان را بود و اندر نمود عبارت از نمود هذیان بود و وجد منتهیان را بود و اندر وجد عبارت از وجد محال باشد پس تا طالب اند بعلو همت ناطق اند اندر همت و نطق هم مر اهل همت را هذیان نماید و چون رسید اندر رسیدند و نیز انتهایا را عبارت و اشارت نماند و مثال این آنست که چون موسی صلوات الله علیه مبتدی بود و همه همتش رویت بود از همت عبارت کرد و گفت رَبِّ اَرِنِیْ اَنْظُرْ اِلَیْکَ این عبارت از نایافت مقصود هذیان نمود و رسول ما صلعم منتهی بود و متمکن و چون شخصش بمقام همت رسید و همتش فانی شد گفت لَا اُحْصِیْ ثَنَاءً عَلَیْکَ و این منزلتی رفیع و مقام عالیست والله اعلم بالصواب۔ و **منهم** شیخ و امام اوحد و اندر طریق خود مفرد ابوالعباس احمد بن محمد الاشقانی رح اندر فنون علم اصول و فروع امام بود و اندر همه معانی رسیده و مشایخ بسیار را دیده و از کبراء اجلهٔ اهل تصوف بود و راه خود را بفنا عبارت کردی بعبارتی مغلق و وی بدان عبارت مخصوص بود و دیدم گروهی از جهله که بدان عبارت وی تقلید[1] کرده بودند و شطحهای وی بر دست گرفته و تقلید بمعنی ناستوده بود بنگر تا بعبارت چگونه باشد مرا با وی انسی عظیم بود و وی را بر من شفقتی صادق و اندر بعضی علوم استاد من بود و هرگز تا من بودم از هیچ صنف کسی ندیدم که شرع را بنزدیک وی تعظیم بیشتر از آن بودی که بنزدیک وی و از کل موجودات گسسته بود و بجز امامی محقق را از وی فائده نبودی از دقت عبارتش اندر علم اصول و پیوسته طبعش از دنیا و عقبی نفور بودی و پیوسته بیخروشیدی که اشتهی عدما لا وجود له و بپارسی گفتی هر آدمی را بایست محال باشد و مرا نیز بایستی محال است که بیقین دانم که آن نباشد و آن آنست که می باید مر که خداوند تعالی مرا بعدمی ببرد که هرگز آن عدم را وجود نباشد از آنچه هرچه هست از مقامات و کرامات جمله محل حجاب و بلا اند آدمی عاشق حجاب خود شده نیستی بنده اندر آرزوی دیدار بهتر از آرام با حجاب و چون حق جل جلاله هستی الیست که عدم بروی جائز نباشد چه زیان اندر ملک وی اگر من نیست گردم که هرگز مر آن نیستی را هستی نباشد و این اصل قویست اندر صحت فنا والله اعلم بالصواب۔ و **منهم** قطب زمانه

[1] تقلید گردن بند در گردن انداختن و کار بعهده کسی ساختن و گردن خود بکار گرفتن و مجازاً بمعنی پیروی کسی نه بدریافت آن ۱۲ منتخب و شمسی و فرهنگ وغیره

و اندر زمانهٔ خود یگانه ابوالقاسم بن علی بن عبدالله الگرگانی رض و ارضاه و متعنا و المسلمین ببقائه اندر وقت خود
بے نظیر است و اندر زمانه بے بدیل و ویرا ابتدائے حال سخت نیکو و قوی بوده است و اسفار سخت
بشرط او و اندر آں وقت روئے دل همه اهل درگاه بدو بود و اعتقاد جمله طالبان بر او و اندر کشف واقعهٔ
مریدان آیتے است ظاهر آراسته و بفنون علم است و از مریدان وے هر یکے عالمے را زینتے اند و از پس او
مر او را خلفے نیکو مانده انشاء الله تعالی که مقتدائے قوم باشد و آں لسان الوقت است ابوعلی ابوالفضل بن
محمد الفارمدی ابقاه الله که نصیب خود اندر حق آں فرو نهاده باشد و از کل اعراض کرده و ایزد تعالی مر او را
برکات آں زبان حال آں سید گردانیده است روزے من اندر پیش شیخ نشسته بودم و احوال ها و نمودهاے
خود را بر شمردم بحکم آنکه روزگار خود با وے سره کنم که ناقد وقت است و وے آں را بحرمت از من همے شنید و مرا
نخوت کودکی و آتش جوانی بر گفتار آں حریص میکرد و چناں صورت می بست که مگر ایں پیر را در ابتدا بدیں کوے
گذرے نبوده است که چندیں خضوع[1] میکند اندر حق من و نیاز مینماید اندر حال وے اندر باطن من آں بدید
و گفت اے دوست پدر بدانکه ایں خضوع من نه مر ترا و یا حال تر است که محول احوال بر محل محال آید بلکه ایں
خضوع من محول احوال را میکنم و ایں عام باشد مر همه طلاب[2] را نه خاص مر ترا چوں ایں بشنیدم از دست
بیفتادم وے اندر من بدید و گفت اے پسر آدمی را با ایں طریقت نسبت بیش از آں نبود که چوں ویرا
بطریقت باز بندند پندار یافت آں بگرداندش و چوں از آں معزول کنندش بعبارت پندارش بر بندند
پس نفی و اثبات فقد و وجود وے هر دو پندار باشد و آدمی هرگز از بند پندار نرهد و ویرا باید که درگاه بندگی
گیرد و جمله نسبتها را از خود دفع کند بجز نسبت بندگی و فرمانبرداری و بعد از آں مرا با وے اسرار بسیار بود و اگر
باظهار آیات وے مشغول گردم از مقصود بمانم والله اعلم۔ **و منهم** رئیس اولیاء و ناصح اهل صفا ابو احمد
المظفر بن احمد بن حمدان رض اندر بالش ریاست خداوند عزوجل دریں قصه بر وے بگشاد و تاج کرامت بر
سر وے نهاد و ویرا بیانے نیکو بود و عبارتے عالی اندر فنا و بقا و شیخ المشایخ ابوسعید گفت رض که ما را بدرگاه از راه
بندگی آوردند و خواجه مظفر را از راه خداوندی یعنی ما بمجاهده مشاهده یافتیم و وے از مشاهده بمجاهده آمد من
از وے شنیدم که گفت آنچه بزرگان را بقطع بوادی و مفازات روئے نموده است من اندر میان بالش
و صدر یافتم و آنانکه اصحاب رعونت اند ایں قول را از آں پیر بدعوی بر دارند و آں از نقص ایشاں بود

[1] خضوع بفتحتین فروتنی کردن ۱۲ منتخب [2] طلاب بضم و تشدید لام بر وزن جلاب جمع طالب ۱۲ غ

و هیچ حال عبارت از صدق حال خود دعوی نباشد خاصه که از اهل معنی بود و امروز دیرا خلفی نیکو مانده است و بزرگوار خواجه احمد سلمه الله تعالی گفت روزے من نزدیک وے بودم یکے از مدعیان نیشاپور نزدیک وے می بود و میگفت اندر میان عبارتش که فانی شود آنگاه باقی شود خواجه مظفر گفت آہ که بر فنا چگونه بقا صورت گیرد که فنا عبارت از نیستی بود و بقا اشارت بهستی و هر یکے ازین نفی کننده صاحب خود بود پس فنا معلوم است اما چون این نیست بود اگر هست شود آن نه عین بود بلکه آن خود چیزے دیگر بود و روا نباشد که ذوات فانی شود اما فنائے صفت روا بود و فناء سبب روا پس چون سبب صفت فانی شود موصوف و مسبب بماند فنا بر ذات وے درست نباشد و من که علی بن عثمان الجلابی ام گویم که من عبارات آن خواجه بعین یاد نداشتم اما معنی این بود که من بدین عبارت یاد کردم و مراد عبارت ظاهر تر کنم تا عامتر شود پس مراد از این آنست که اختیار بنده صفت وے بود باختیار خود بنده محجوب است از اختیار حق پس صفت بنده حجاب وے آمد از حق و لامحاله اختیار حق ازلی بود و از آن بنده محدث و بر ازلی فنا روا نباشد و چون اختیار حق اندر حق بنده بقا یابد لامحاله اختیار وے فانی شود و تصرف وے منقطع - والله اعلم - روزے من اندر کرمان نزدیک وے اندر آمدم با جامه راه و بشولیده وے مرا گفت یا ابا الحسن ارادت حالی مرا بگوئی تا چیست گفتم مرا سماع میباید اندر حال کس فرستاد تا قوالے بیاوردند و جماعتے را از اهل عشرت و آتش کودکی و قوت ارادت و حرقت ابتدا مرا اندر سماع کلمات مضطرب کرد چون زمانے بر آمد و سلطان و غلیان آن وقت اندر من کمتر شد مرا گفت چگونه بود مر ترا این سماع گفتم ایها الشیخ سخت خوش بودم گفت وقتے بیاید که این و بانگ کلاغ هر دو مر ترا یکسان شود که قوت سماع تا آنگاه بود که مشاهده نباشد چون مشاهده حاصل آید ولایت سمع ناچیز شود ذکر تا این را عادت نکنی تا طبیعت نشود و باز بدان نمانی - والله اعلم بالصواب -

سماع شنیدن حضرت مصنف رح

باب ذکر الرجال الصوفیة من المتأخرین علی الاختصار من اهل البلدان

و اگر اکنون من ذکر و شرح حال جمله بیارم اندرین کتاب دراز گردد و اگر بعضے را فرو گزارم مقصود از کتاب بر نیاید - اکنون اسامی آنچه بوده اند اندر عهد من و هستند از احاد قوم و مشایخ ایشان از ارباب معانی

اسامی بالفتح جمع الجمع اسم است چه اسامی جمع اسماء و اسماء جمع اسم است و اسامی بالف ممدوده نوشته باتباع شله نگاشتن یا بالف و نون جمع کرده اسامیان گفتن این هر سه وجه محض غلط است ۱۲ از بهار عجم و کشف و مدار و غیاث -

و دون اصحاب[1] رسوم اندرین کتاب بیارم تا بحصول مراد خود قریب تر باشم ان شاء الله عز و جل آنچه بودند اندر شام
و عراق شیخ زکی بن العلا از بزرگان مشایخ بود و از سادات زمانه وی را یافتم چون شعلهٔ از شعله‌های
محبت با آیات و براهین ظاهر و شیخ بزرگوار ابو جعفر محمد بن المصباح الصیدلانی از رؤسای متصوفین بود
و زبانی نیکو داشت اندر تحقیق و میلی عظیم بحسین بن منصور و بعضی از تصانیف وی بر وی خواندم و ابو القاسم
سدسی پیری با مجاهدت و نیکو حال بود و راعی و معتقد درویشان با اعتقاد نیکو اما از اهل پارس شیخ الشیوخ
ابو الحسن ابن سالبه افصح اللسان بود اندر تصوف و اوضح البیان اندر توحید و ویرا کلمات معروف است و شیخ
مرشد ابو اسحق ابن شهریار از محتشمان قوم بود و سیاستی تمام داشت و شیخ طریقت ابو الحسن علی بن بکران
از بزرگان متصوفه بود و شیخ ابو مسلم هروی عزیز وقت بود و نیکو روزگار و شیخ ابو الفتح سالبه مرید را خلفی نیکو
و امیدوار است و شیخ ابو طالب مردی گرفتار کلمات حق بود و ازین جمله من شیخ الشیوخ شیخ ابو اسحق را ندیده ام
اما از اهل قهستان و آذربایجان و طبرستان و کش شیخ شفیق فرح معروف باخی زنجانی مردی نیکو سیرت و ستوده
طریقت بوده و شیخ اندرین زمانه از بزرگان این طائفه است و از وی خیرات بسیار است و بادشاه تایب مردی
عیار بود اندر راه حق و شیخ ابو عبد الله جنیدی پیری رفیق و محترم بود و شیخ ابو طاهر مکشوف از اجلهٔ الوقت
بود و خواجه حسن سمنانی مردی گرفتار است و امیدوار و شیخ سهلکی از فحول صحا یک متصوفه بود و احمد پسر شیخ
خرقانی مرید خود را خلفی نیکو بود و ادیب کمندی از سادات زمانه بود اما از اهل کرمان خواجه علی بن الحسین
السیرکانی سیاح وقت بود و اسفار نیکو داشت و پسرش حکیم مردی عزیز است و شیخ محمد بن سلمه از بزرگان وقت
بوده است و پیش از وی مکتومان بوده اند از اولیای خدا عز و جل و جوانان و احداث امیدوار هستند

---

[1] اصحاب یاران خداوندان و این جمع صاحب نیست بلکه جمع الجمع صاحب است چرا که آنچه جمع صاحب صحبت است بالفتح و جمع صحب اصحاب است جمع اصحاب صاحب
غیاث اللطائف د صراح و سعد الدین تفتازانی و جماعه دیگر میگویند که اصحاب جمع صحب است چنانچه اطهار جمع طاهر و انصار جمع ناصر و اجهال جمع جاهل و جهال اند زمخشری ازین انکار دارد
[2] سید الطائفه جنید بغدادی قدس سره از طبقهٔ ثانیه است ابو القاسم است و لقب وی قواریری است و زجاج و خزاز است گویند که چون وی آبگینه فروختی و فی الیافعی
ان الخزاز لانه کان یعمل الخز گویند فعل وی از نهاوند است و بغداد مذهب ابو ثور داشت و بغداد مذهب ابو ثور شاگرد شافعی و گفته اند
مذهب سفیان ثوری داشته با حارث محاسبی و محمد اب صحبت داشته بود و شاگرد ایشان بود وی از ائمه سادات این قوم است و هم نسب وی درست گفته
چون خراز و رویم و نوری و شبلی و غیرهم ابو العباس العطار گوید امامنا فی هذا العلم و مرجعنا المقتدی به الجنید خلیفهٔ بغداد و روزی گفت ای بی ادب گفت من بی ادب باشم
نیم روز با جنید گفت صحبت داشته ام یعنی هر کس که با او نیم روز صحبت داشته باشد از وی بی ادبی نیاید تکلیف که هر شیخ ابو جعفر گوید اگر عقل مردی بودی بر صورت جنید بودی گفته اند

(باقی بر صفحه ۱۳۶)

اما از اہل خراسان کہ امروز سایۂ اقبال حق آنجاست شیخ مجتہد ابو العباس دامغانی بود و زندگانی خوب داشت
و وقتے خوش و خواجہ ابو جعفر محمد بن علی الجوینی پیر است کہ از بزرگان و محققان این طائفہ است و خواجہ ابو جعفر
ترشیزی از عزیزان وقت بود و خواجہ محمود نیشاپوری مقتدائے وقت بود و زبانے نیکو داشت و شیخ محمد معشوق
زندگانی نیکو و خوب داشت و وقتے خوش و جمرۃ الحب بود و بسے نیکو باطن و خرم و خواجہ رشید مظفر پسر شیخ ابو سعید
امید دار ہست کہ مقتدائے قوم و قبلۂ و لہا شود و خواجہ شیخ احمد حمادی سرخسی مبارز وقت بود و مدتے رفیق من بود و
از کارئے عجائب بسیار دیدہ ام و از جوانمردان متصوفہ بود و شیخ احمد نجار سمرقندی کہ مقیم مرو بود سلطان زمانۂ
خود بود و شیخ ابو الحسن علی بن ابی علی الاسود مرید پدر خود را خلفے نیکو بود و اندر روزگار خود یگانہ بود بعلو ہمت و صدق
فراست و اگر جملہ را بر شمرم از اہل خراسان دشوار باشد و من سی صد کس دیدہ ام اندر خراسان تنہا ہر یکے
مشربے داشتند کہ از انجملہ یکے اندر ہمہ عالم بس بود و اینہمہ از آنست کہ آفتاب محبت و اقبال طریقت
اندر طالع خراسان است و اما از اہل ماوراء النہر خواجہ امام مقبول خاص و عام ابو جعفر محمد بن الحسین
الحرمی مردے متبع و گرفتار است و ہمتے عالی دارد و روزگار صافی و شفقتے تمام بر طلاب درگاہ حق و خواجہ
فقیہ اندر میان اصحاب خود وجیہ ابو محمد پانغری روزگار نیکو داشت و معاملات قوی و احمد ایلاقی شیخ وقت بود و
بزرگ زمانہ تارک رسوم و عادات و خواجہ عارف فرید وقت بود و بدیع عصر و علی بن ابی اسحاق خواجہ روزگار
بود و مردے محتشم و زبانے نیکو داشت و این آسامی آن گروہ است کہ من جملہ را دیدہ ام و مقام ہر یک معلوم کردہ
و جملہ از اہل تحقیق بودند اما از اہل غزنین و سکان آن شیخ عارف و اندر روزگار خود متصف ابو الفضل بن الاسدی
پیرے بزرگ وار بود و ویرا براہین ظاہر است و کرامات زاہر و چون شعلہ بود از آتش محبت و روزگارش مبنی
بر تلبیس بود و شیخ مجرد از علائق مفرد اسمٰعیل الشاشی پیرے محتشم بود و بر طریق ملامت رفتے و شیخ سالار
طبری از علمائے متصوفہ بود و روزگار نیکو داشت و شیخ عیار و معدن اسرار ابو عبد اللہ محمد بن الحکیم المعروف
بمرید از مستان حضرت حق بود و اندر زمانہ در فن خود ثانی نداشت و روزگارش بر خلق پوشیدہ بود و ویرا براہین
ظاہر است و آیات ظاہرہ و صحبت روزگارش بہتر بود از آنچہ بدیدار و شیخ محترم و از جملہ مقدم سعید بن ابی سعید
العیار حافظ حدیث پیغامبر بود علیہ السلام و عمرے نیکو یافت و مشایخ بسیار را دیدہ بود و قوی حال بود و با خبر

حاشیہ (بقیہ ق ۳۵) ازین طبقہ بودہ اند کہ ایشان را چہارم بودہ بعد ازو جنید بغدادی و ابو عبد اللہ جلاء و بسطام و ابو عثمان حیری بہ نیشاپور در سنہ سبع و اربعین و مائتین
برفتہ از دنیا کذا فی کتاب الطبقات و الرسالۃ القشیریہ و فی التاریخ الیافعی وفات سنہ ثمان و تسعین و قیل سنہ تسع و مائتین و اللہ تعالی اعلم۔

اما پوشیده رفتی و معنی خود با کسی ننمودی و خواجه بزرگوار و قاعده حرمت و وقار ابو العلا عبد الرحیم بن احمد السعدی عزیز قوم است و سید وقت و مرا بدل با وی نیک باشد و روزگار مهذب داشتی و حالی نیکو و از فنون علم آگاه است و شیخ اوحد سورة بن محمد الجردیزی با اهل طریقت شفقتی تمام دارد و هر یک را نزدیک وی حرمتی هست و مشایخ را دیده است و بحکم اعتقادات عوام و علمای آن شهر امید بهتر دارم که از پس این کسان پدیدار آیند که ما را بدایشان اعتقاد باشد و این گروه پراگندگان که اندر آن شهر راه یافته اند صورت این طریق را قبیح گردانیده اند و از آن شهر پاک گردند و آن نیز قدمگاه اولیا و بزرگان شود اکنون باز گردیم بفرق فرق ایشان اندر مذاهب والله اعلم بالصواب۔

باب فی فرق فرقهم فی مذاهبهم

و پیش از این اندر ذکر ابو الحسن نوری رح گفته بودم که ایشان دوازده گروه اند و دو گروه از آن مردود اند و ده گروه مقبول و هر صنفی را از این ده گروه معاملتی و طریقی نیکوست اندر مجاهدات و آدابی لطیف اندر مشاهدات و هر چند کسان اندر معاملات و مجاهدات و ریاضات ایشان مختلف اند اندر اصول و فروع شرع و توحید موافق اند و ابو یزید گفت رحمة الله علیه اختلاف العلماء رحمة الا فی تجرید التوحید و موافق این کلمه نیز خبری مشهور است و حقیقت تصوف میان اخبار مشایخ است از روی حقیقت و مقسوم از روی مجاز و رسوم پس من بر سبیل اختصار و ایجاز سخنان ایشان اندر بیان آن مقسوم گردانم و اندر اصل مذهب هر یکی بساطی بگسترانم تا طالب را علم این حاصل شود و علما را اسلاح بود و مریدان را اصلاح و محبان را افلاح و عقلا و خداوندان مروت را تنبیه و مرا ثواب دو جهانی و بالله التوفیق۔

و اما المحاسبیة تولای محاسبیان بابی عبد الله حارث بن اسد المحاسبی است رض وی باتفاق همه اهل زمانه خود مقبول النفس و مقتول النفس بود و عالم العلم اصول و فروع و حقایق و سخن وی اندر تجرید توحید بود و صحت معاملت ظاهری و باطنی و نادره مذهب وی آنست که رضا را از جمله مقامات نگوید و گوید که آن از جمله احوال است و این خلاف ابتدای وی کرد آنگاه خراسان این قول گرفتند و عراقیان گرفتند که رضا از جمله مقامات است و این نهایت توکل است فاما امروز میان آن قوم این اختلاف مانده است و اکنون ما مر این قول را بیان کنم انشاء الله تعالی۔ الکلام فی حقیقة الرضا و در بیان این مذهب

آنست که نخست حقیقت رضا را اثبات کنیم و اقسام آن فرو نهیم آنگاه حقیقت حال و مقام فرق میان
آن بیان کنیم ان شاء الله عز و جل۔ اما بدانکه کتاب و سنت بر رضا ناطق است و امت بران مجتمع چنانکه
خدای گفت عز و جل رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوْا عَنْهُ و نیز گفت لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِيْنَ اِذْ يُبَايِعُوْنَكَ تَحْتَ
الشَّجَرَةِ و پیغامبر گفت صلعم ذاق طعم الایمان من رضی بالله و رضا بدو گونه باشد یکی رضائے خداوند از
بنده و دیگر رضائے بنده از خداوند اما حقیقت رضائے خداوند تعالی ارادت ثواب و نعمت کرامت بنده باشد
و حقیقت رضائے بنده اقامت بر فرمان وے و گردن نهادن مر حکم وے را پس رضائے خداوند تعالی مقدم است
بر رضائے بنده که تا توفیق نباشد بنده مر حکم ویرا گردن نهد و بر امر وے اقامت نکند از آنچه رضائے بنده مقرون
برضائے خداوند است و قیامش بدان است و در جمله رضائے بنده استوای دل وے باشد بر دو طرف قضا
اما منع و اما عطا و استقامت سرش بر نظاره[1] احوال اِمّا جمالی و اِمّا جلالی چنانکه اگر بمنع واقف شود
و یا بعطا سابق شود نیز و یک رضائے وے متساوی بود و اگر بآتش هیبت و جلال حق بسوزد و یا بنور لطف
و جمال وے بیفروزد سوختن و افروختن نزدیک ویش یکسان بود از آنچه او را شاهد حق است و آنچه
از وے بود او را همه نیکو بود و از امیر المؤمنین حسن بن علی کرم الله وجهه پرسیدند از قول بوذر غفاری رضی که گفت
الفقر احب الیّ من الغناء و السقم احب الیّ من الصحة فقال رحم الله اباذر امّا انا فاقول من
اشرف علی حسن اختیار الله له لم یتمن غیر ما اختار الله له درویشی نزدیک من دوست تر از
توانگری و بیماری دوست تر از تندرستی حسن رض گفت رحمت خدائے بر ابوذر باد اما من میگویم هر کرا بر حسن
اختیار حق اشراف افتد هیچ تمنی نکند بجز آنکه خدا تعالی او را اختیار کرده باشد و چون بنده اختیار
حق بدید و از اختیار خود اعراض کرد از همه اندوهها برست و این معنی اندر غیبت درست نیاید که این را
حضور باید لان الرضا للاحزان نافیة و للغفلة معالجة شافیة رضا مرد را از اندوهها برهاند و از چنگ
غفلت برهاند و اندیشه غیر از دلش بردارد و از بند مشقتها آزاد کند که رضا را صفت رهانیدن است و اما
حقیقت معاملات رضا بسندکاری بنده باشد که بداند که منع و عطا بعلم خداوند عز و جل است و اعتقاد وے
که خداوند تعالی اندر همه احوال بدو بیناست و اهل این معنی بر چهار قسم اند گروهے آنانکه راضی اند بنعماء آن بعطا
دنیاست و گروهے آنانکه راضی اند ببلاء آن محن گوناگون است و گروهے آنانکه راضی اند باصطفاء آن

[1] نظاره بفتح و تخفیف نگریستن بحیرے و فارسیان بامعنے به تشدید هم استعمال کنند۔ بهار عجم و بفتح و تشدید بمعنی نظر کنندگان منتخب اللغات

محبت است پس آنکه از معطی بعطا نگرد آنرا بجان قبول کند چون بجان قبول کند کلفت و مشقت از دلش زایل گردد و آنکه از عطا بمعطی نگرد بعطا باز ماند و بتکلف راه رضا رود و اندر تکلف جمله رنج و مشقت بود و معرفت آنگاه حقیقت شود که بنده مکاشف شود اندر حق معرفت و چون معرفت وی را حبس و حجاب باشد آن معرفت نکرت بود و آن نعمت نقمت[1] بود و آن عطا غطا و باز آنکه بدنیا از وی راضی شود وی اندر هلاک و خسران بود و آن رضای وی بجمله نیران بود از آنچه دنیا را بسر همدان بنزد که دوستی خاطر بدان گمارد و یا بهیچ گونه اندوه آن بر ضمیرش گذر کند و نعمت آنگاه نعمت بود که منعم دلیل بود و چون از منعم حجاب باشد آن نعمت بلا بود و باز آنکه به بلا از وی راضی باشد آن بود که اندر بلا مبلی را بیند و مشقت آن بمشاهده مبلی بتواند کشید و رنج آن بمسرت مشاهده دوست برنج ندارد و باز آنانکه با صطفاء از وی راضی باشند آن محبان وی اند که اندر رضا و سخط هستی ایشان عاریت بود و منازل دلهای ایشان بجز حضرت تنزیه نباشد و سراپرده اسرار ایشان جز اندر روضهٔ انس نه حاضرانی باشند غایب و فرشیانی عرشی[2] و جسمانیان روحانی موحدان ربانی دل از خلق گسسته و اندر بند مقامات و احوال جسته و سر از مکونات گسسته و مر دوستی حق را میان اندر بسته و منتظر لطف دوست نشسته قال الله تعالی لَا یَمْلِکُوْنَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَّلَا نَفْعًا وَّلَا یَمْلِکُوْنَ مَوْتًا وَّلَا حَیٰوۃً وَّلَا نُشُوْرًا پس رضا بغیر خسران بود و رضا بدون رضوان زانچه رضا بدو ملکی مریح است و بدین عافیت بود و رسول گفت صلعم من لم یرض بالله و بقضائه شغل قلبه و تعب بدنه آنکه بدو بقضای راضی نباشد دلش مشغول بود باسباب و نصیب خود و تنش رنجه بطلب آن والله اعلم بالصواب۔

فصل اندر آثار است که موسی صلوات الله علیه گفت اللهم دلنی علی عمل اذا عملت رضیت عنی فقال الله تعالی انک لا تطیق ذالک یا موسی فخر موسی علیه السلام ساجدا متضرعا فاوحی الله الیه یا ابن عمران ان رضائی فی رضاک بقضائی بار خدایا مرا راه نمای بکرداری که چون من آن بکنم تو راضی شوی از من خداوند جل جلاله گفت یا موسی تو آن نتوانی کرد موسی سجده کرد و تضرع نمود خدای عز و جل بدو وحی فرستاد که یا پسر عمران رضا و خوشنودی من از تو اندر آنست که تو بقضای من راضی باشی یعنی چون بنده بقضاهای حق تعالی راضی باشد علامت آن آن بود که خداوند تعالی از وی راضی است بشر حافی رضی الله عنه

---

[1] نقمت بکسر عقوبت و کینه و عتاب ۱۲ از لطایف و منتخب قاموس و غیاث [2] تنزیه دور کردن پاک کردن از چیزهائے زشت ۱۲ منتخب و غیاث

[3] عرشی بفتح و سکون را و بکسر شین و سکون یائے منقوطه ملائک ساکنان عرش معلیٰ ۱۲ فائدة البیان۔

از فضیل بن عیاض رضی الله عنه پرسید که زهد فاضلتر است یا رضا فضیل گفت الرضا افضل من الزهد لان الراضی
لا یتمنی فوق منزلة رضا فاضلتر از زهد است از انچه راضی را تمنی نباشد یعنی فوق منزلت زهد منزلتے دیگر
است که زاهدان را منزلت تمنی بود و فوق رضا هیچ منزلتے نیست تا راضی را بدان تمنی افتد پس پیشگاه
فاضلتر از پایگاه و این حکایت دلیل است بر صحت قول محاسبی رح که رضا از جملهٔ احوال است واز مواهب
است نه از مکاسب و منازل و نیز احتمال کند که راضی را تمنی نباشد واز پیغامبر صلعم آمده است که اندر
دعوتش گفتی اسألك الرضا بعد القضاء بار خدایا از تو خواهم که مرا راضی داری از پس آنکه قضا بیاید یعنی
مرا بصفتے دار که چون قضا از تو بیاید بمقدر مرا بود و خود را راضی یابد اینجا درست شد که رضا قبل
ورود القضا درست نیاید از انچه آن عزم باشد بر رضا و عزم رضا عین رضا نباشد و ابو العباس بن عطا رضی الله عنه گوید
الرضا نظر القلب الی قدیم اختیار الله للعبد رضا نظر دل بود باختیار قدیم خدائے مر بنده را یعنی هر چه
بوے رسد داند که این را ارادت قدیم و حکم سابق بوده است بر من مضطرب نگردد و خرم دل باشد
حارث محاسبی رح صاحب مذهب گوید الرضا سکون القلب تحت مجاری الاحکام رضا سکون دل بود اندر
تحت مجاری احکام بد انچه باشد و اندرین مذهب وے قوی است از انچه سکون و طمانیت و سکون دل از مکاسب
بنده نیست که از مواهب حق است و دلیل کند که رضا از احوال بود نه از مقام و گویند که عتبة الغلام
شبے نخفت و تا روز میگفت ان تعذبنی فانا لك محب وان ترحمنی فانا لك محب اگر مرا بدوزخ عذاب
کنی دوست توام یعنی الم عذاب و لذت نعمت بر تن بود و قلق دوستی اندر دل و این مر آنرا مضادت نکند
و این تاکید قول محاسبی است که رضا نتیجهٔ محبت بود که محب راضی بود بدانچه محبوب کند اگر در عذاب دارد با
دوستی محجوب نگردد و خرم بود و اگر در نعمت دارد از دوستی محجوب نگردد و اختیار خود فرو نهد اندر مقابلهٔ اختیار
حق و ابو عثمان حیری رح گوید منذ اربعین سنة ما اقامنی الله فی حال فکرهته وما نقلنی الی غیره
فسخطته چهل سال است که مرا خدائے عز و جل اندر حال که داشته است کاره نبوده ام واز هیچ حال بحال دیگر
مرا نقل نکرده است که من اندران حال ساخط بوده ام و این اشارت بدوام رضا و کمال محبت است و اندر

له منازل جمع منزل و منازل قمر نزد اهل تنجیم بست و هفت اند و میتدیان منزل قمر را نچهتر اول شرطین که بهندی اسونی گویند دوم بطین بهرنی دیگر فالک

ه رضا بکسر خوشنودی و بفتح و مد خوشنود شدن و باصطلاح اهل تصوف خوشنود کردن هر چه از قضاء الهی به بنده رسد

ه ز درین مرتبه تسلیم و لقب علی موسی بن جعفر علیهما السلام در منتخب بهمه بمعنی بفتح لوزینه صاحب کشف همراه و مزیل اغلاط و ابن حاج بمعنی اول گر نوشته

حکایت مشہور ہست کہ درویشے اندر دجلہ گرفتار شد و سباحت[1] ندانست یکے از کنارہ گفت کہ خواہی تا کسے
بیایگانم کہ تا بروں آردت گفت نہ گفت پس خواہی تا غرق شوی گفت نہ گفتا پس چہ خواہی گفت آنچہ
حق خواہد مرا با خواست چکار و مشائخ را اندر رضا سخن بسیار است باختلاف عبارات اما قاعدۂ این دو
اصل است کہ یاد کردم و ترک تطویل را برین اختصار کردم اما اینجا باید کہ فرق میان احوال و مقام بگویم و حدود
آن بیارم تا بر خوانندگان ادراک این معنی آسان تر بود و این حد را جدا شد ان شاء اللہ تعالی الفرق بین
الحال والمقام بدانکہ این دو لفظ مستعمل است اندر میان این دو طائفہ و جاری اندر عبارات شائع ہند و اول
اندر علوم و بیان محققات و مر طالبان را از علم این چارہ نباشد و اما این باب نہ جائے اثبات این جایہا
بود اما چارہ نبود از معلوم گردانیدن این اندرین محل و باللہ التوفیق والعظمۃ والعون۔ بدانکہ مُقام برفع
میم اقامت بندہ بود و بنصب میم محل اقامت بندہ این تفصیل و معنی در اصل لفظ مقام سہو است و غلط
در عربیت مقام بضم میم اقامت باشد و جائے قیام نہ جائے اقامت بندہ باشد و مقام بفتح میم قیام باشد
و جائے قیام نہ جائے اقامت بندہ باشد اندر راہ حق و حق گذاردن و رعایت کردن وے مر آن مقام را
تا کمال آن را ادراک کند چندانکہ صورت بندد بر آدمی و روا نباشد کہ از مقام خود اندر گذرد بے آنکہ
حق آن بگذارد چنانکہ ابتدائے مقامات توبہ باشد آنگاہ انابت آنگاہ زہد آنگاہ توکّل و مانند این
روا نباشد کہ بے توبہ دعوے انابت کند و بے انابت دعویٰ زہد کند و بے زہد دعویٰ توکل کند و خدائے
عزوجل ما را خبر داد از جبرئیل علیہ السلام کہ وے گفت وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ ہیچکس نیست از ما الا کہ
او را مقامے معلوم است و باز حال معنے باشد کہ از حق بدل پیوندد بے آنکہ از خود آن را بکسب دفع توان
کرد چون بیاید و یا بتکلّف جلب توان کرد چون برود پس مقام عبارت بود از راہ طالب و قدمگاہ وے
اندر محل اجتہاد و درجۂ وے بمقدار اکتسابش اندر حضرت حق تعالیٰ و حال عبارت بود از فضل خداوند تعالیٰ

---

[1] سباحت بضم و کسر اول و فتح حاء مہملہ بمعنی شناوری ۲ از مراۃ و کشف وغیرہ ۳ زانچہ صیغہ حرف از ہر باب کہ ہر گاہ بمعنے مصدر خود بود آنرا
مصدر میمی گویند و گاہ بمعنی جائے وقوع مصدر خود نہ بغیر مصدر خود پس مقام مفتوح المیم بمعنے مصدر خود بود کہ قیام ہست یا جائے قیام نہ جائے اقامت
و درین عبارت مسامحہ ہست و نیز از حرکت غیر اعرابی تعبیر برفع و نصب کردہ ہست نہ بضم و فتح چنانچہ مصنف فرمود رحمۃ اللہ علیہ درین کلام اشارت ہست
بآنکہ درینجا مقام بفتح میم است از انچہ مقیم شدن فعل بندہ است و این لائق اصطلاح صوفیان است و قیام از فعل ایستادہ کنندہ الیست فافہم
وجہ اشارہ آنکہ مصنف نفی بتفصیل ہمین اقامت را متوجہ شد باسلوب صوفیانہ نہ باسلوب لغت فقط از مہد سعید از لفظ قایم بود نہ مقیم بود باقی بر جا

ولطف وے بدل بندہ بے تعلق مجاہدۂ وے بداں از انچہ مقام از جملۂ اعمال بود وحال از جملۂ افضال
ومقام از جملۂ مکاسب بود وحال از جملۂ مواہب پس صاحب مقام بمجاہدت خود قایم بود وصاحب
حال از خود فانی وقیام وے بحالی بود کہ حق تعالی اندر وے آفریند ومشایخ رح اینجا مختلف اند گروہے
دوام حال روا دارند وگروہے روا ندارند وحارث محاسبی رح دوام حال روا دارد وگوید کہ محبت وشوق و
قبض وبسط جملہ احوال اند واگر دوام آں روا نباشد نہ محب محب باشد ونہ مشتاق مشتاق وتا این حال
بندہ را صفت نگردد اسم آں بروے واقع نشود وازانست کہ وے رضا را از جملۂ احوال گوید واشارت آنچہ
ابو عثمان رح گفتہ است بدین ست منذ اربعین سنۃ ما اقامنی اللّٰہ علی حال فکرھتہ وگروہے
دیگر حال را دوام وبقا روا ندارند چنانکہ جنید رح گفت الاحوال کالبروق فان بقیت فحدیث النفس احوال چوں
برق باشد کہ بنماید ونپاید وآنچہ باقی شود نہ حال بود کہ آں حدیث نفس وہوس طبع باشد وگروہے گفتہ اند
اندریں معنے الاحوال کاسمہا یعنی انہا کما تحل فی القلب تزول حال چوں نام ویست یعنی اندر حال
حلول بدل متصل شود واندر ثانی حال زایل گردد وہرچہ باقی شود صفت گردد وقیام صفت بموصوف
باشد وباید کہ موصوف کاملتر از صفت وے باشد واین ہمہ محال بود واین فرق بداں آوردم تا اندر عبارت
این طایفہ واندریں کتاب ہر جا کہ حال ومقام بینی بدانی کہ مراد بداں چہ چیز است ودر جملہ بدانکہ رضا نہایت
مقامات است وبدایت احوال واین محلی است کہ یکطرفش در کسب واجتہاد است ویکے در محبت وغلیان
آں وذوق آں مقام نیست وانقطاع مجاہدات اندر آنست پس ابتدائے آں از مکاسب بود وانتہائے آں
از مواہب اکنوں احتمال کند کہ آنکہ اندر ابتدا رضائے خود بخود دید گفت مقام است وآنکہ اندر انتہا
رضائے خود بحق دید گفت حال است این است حکم مذہب محاسبی رح اندر اصل تصوف اما اندر معاملات
خلافے نکردہ است بجز آنکہ مرید انرا زجر کرد از عبارات ومعاملاتے کہ موہوم خطا بود وہر چند اصل
آں درست بود چنانکہ روزے ابو حمزۂ بغدادی کہ مرید وے بود نزدیک وے آمد مردے ممتنع وصاحب حال بود

(حاشیہ بقایا صفحہ ما قبل) نیز اشارت بانست کہ مقام در عبارات ایشان مفتوح المیم است ۱۲ ۔ یعنی اینکہ صاحب حال کاملتر از حال بود محال است
زانچہ کمال ذات بحال ویست ونسبت بانکہ حال صفت با موصوف ہم ہمین است از انچہ کمال نہ بجہت آنست کہ موصوف بذات خود قایم است
وصفت قایم بوے چہ حال ہمیں چنین است ونہ بجہت آنکہ شاید موصوف را صفات دیگر ہم موجود باشد کہ آں کمال ہم بجہت صفات شدہ ۱۲ ۔ حلول بمعنی
فرود آمدن از منتخب کشف وباصطلاح حکمت اختصاص چیزے بچیزے باشد کہ اشارت بیکے عین اشارت بدیگرے باشد چنانچہ سواد وآرام در دل دو قسمست

سریانی وطریانی اگر بود کہ اجزائے حال از اجزائے محل باشد وطریانی آں بود کہ اجزائے حال در اجزائے محل ساری نباشد ۔ حلول ... ۱۲

حارث را مرغی داشت که بانگ کردی اندران ساعت بانگی بکرد ابوحمزه نعره بزد حارث برخاست و کارد برگرفت و گفت کفرت و قصد کشتن وی کرد مریدان اندر پای شیخ افتادند و ویرا ازو جدا کردند بوحمزه را گفت اسلم یا مطرود گفتند ایها الشیخ ما جمله ویرا از جمله خواص اولیا و موحدان میدانیم شیخ را باری این تردد از کجا پدیدار آمد حارث گفت مرا با وی سخنی تردد نیست و اندر وی بجز خوبی دیدار نه و باطن ویرا بجز مستغرق توحید نمیدانم اما چرا ویرا چیزی میباید کرد که مانند باشد با فعال حلولیان تا از مقالات ایشان اندر معاملات وی نشانی باشد مرغی که عقل ندارد بر مجاری عادت و هوای خود بانگی میکند چرا ویرا با حق سماع افتد و حق جل و علا متجزی نه و دوستان ویرا جز بر کلام وی آرام نه و جز با سلام وی وقت و حال نه و ویرا بچیزها حلول و نزول نه و اتحاد و امتزاج بر قدیم روا نه چون بوحمزه آن وقت نظر شیخ بدید گفت ایها الشیخ هر چند که من در اصل درست بودم اما چون فعلم مانند بود بفعل قومی گمراه توبه کردم و باز گشتم و ازین جنس ویرا طرق بسیار است و من مختصر کردم و این طریق سخت ستوده است در راه سلامت بی تکسیر اندر صحو بر کمال و پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم من کان منکم یؤمن بالله والیوم الاخر فلا یقفن مواقف التهم هر که بخدای ایمان دارد و بروز قیامت ایمان دارد بر مواقف تهمت نه ایستد و من که علی بن عثمان الجلابی ام رض پیوسته از خداوند تعالی بخواهم تا مرا چنین معاملتی دهد و این با صحبت مترسمان زمانه است نباید که اگر در معصیت و ریا با ایشان موافقت نکنی دشمن تو گردند فنعوذ بالله من الجهل والله اعلم بالصواب

اما القصاریه تولی قصاریان بابی صالح بن حمدون بن احمد بن عماره القصار بود رح وی از علمای بزرگ بود و سادات این طریقت و طریق وی اظهار و نشر ملامت بود و اندر فنون معاملات ویرا کلام عالیست وی گفتی که باید که علم خدای عز و جل بتو نیکوتر از آن باشد که علم خلق یعنی باید که اندر خلا معاملت با حق نیکوتر از آن کنی که اندر ملا با خلق که حجاب اعظم از حق شغل دل تست بخلق و باب ملامت اندر ابتدای کتاب احوال و حکایات او بیاورده ام بدان اختصار کردم مر ترک تطویل را و از نوادر حکایات وی یکی آنست که گوید روزی اندر حجره بار حیره نشاپور همی رفتم و نوح نام عیاری بود بفتوت معروف و جمله عیاران نشاپور اندر حکم وی بودند و ویرا اندر راه بدیدم گفتم یا نوح جوانمردی چه چیز است گفت جوانمردی من خواهی یا از آن تو گفتم هر دو بگوی گفت جوانمردی من آنست که من قبا بیرون کنم و مرقعه بپوشم و معاملت آن بورزم تا صوفی شوم و از شرم حق اندران جامه از معصیت بپرهیزم و جوانمردی تو آنکه آن مرقعه بیرون کنی

تا تو بخلق و خلق بتو فتنه نگردند پس جوانمردی من حفظ شریعت بود بر اظهار و از آن تو حفظ حقیقت بود
بر اسرار و این اصلی سخت قویست والله اعلم بالصواب. **اما الطیفوریه** و این گروه تولی
بابی یزید طیفور بن عیسی بن سروشان البسطامی کنند و وی از رؤسای متصوفه بود و کبرای ایشان
و طریق وی غلبه و سکر[1] بود و غلبهٔ شوق حق عز و جل و سکر و دوستی از جنس دوستی کسب آدمی نباشد و هرچه از دائره
اکتساب خارج بود دعوی کردن باطل بود و تقلید بدان محال و لامحاله صاحی را سکر صفت نباشد
و آدمی را بر آن جلب سکر نحو و سلطان نه و سکران بخود مغلوب باشد و بر الخلق التفات نبود تا بصفتی
از اوصاف تکلف پدیدار آید و مشایخ این طریقت بر آنند که اقتدا جز بمستقیمی که از دور احوال رسته باشد درست
نباید و باز گروهی روا دارند که کسی بتکلف راه غلبه و سکر سپرد از آنجا که پیغامبر گفت صلعم ابکوا. فان لم تبکوا
فتباکوا یا بگریید یا بگریه کنندگان مانند کنید و این را دو وجه باشد یکی مانند کردن خود را بگروهی مر یار را و این
شرک صریح[2] باشد و دیگر خود را مانند کردن تا حق تعالی مکر وی را بدان درجه برساند که خود را مانند آن قوم
کرده است تا موافق باشد مر آنرا که پیغامبر گفت صلعم من تشبه بقوم فهو منهم پس هرچه از
انواع مجاهدات آید اندر راه بیاورد و بر درگاه امیدوار همی باشد تا خداوند تعالی در تحقیق معانی آن
بر وی گشاده گرداند که یکی از مشایخ گفت المشاهدات مواریث المجاهدات گوییم مجاهدات اندر همه
معانی نیکو باشد اما سکر و غلبه اندر تحت کسب نیاید تا بمجاهدات مر آنرا جلب توان کرد و عین مجاهدات
مر حصول سکر را علت نگردد و مجاهدات اندر حال صحو[3] توان کرد و صاحب صحو را قیام بقبول سکر نباشد و
این محال باشد و اکنون من حقیقت سکر و صحو را با خلاف مشایخ بیان کنم تا اشکال برخیزد ان شاء الله عز و جل

الکلام فی السکر والصحو بدان اعزک الله تعالی که سکر و غلبه عبارتیست که ارباب معانی
کرده اند از غلبهٔ محبت حق تعالی و صحو عبارتست از حصول مراد و اهل معانی را اندرین معانی سخن بسیار
است گروهی این را بر آن فضل نهند و گروهی آنرا برین مزیت نهند تا آنکه سکر را افضل نهند بر صحو آن ابو یزید
است و متابعان وی گویند صحو بر تمکین و اعتدال صفت آدمیت صورت گیرد و آن حجاب اعظم بود از حق
و سکر بر زوال آفت و نقص[4] صفات بشریت و فنا تدبیر و اختیار وی و فنای تصرفش اندر حق ببقای معانی

---

[1] سکر بضم و تشدید کاف مفتوح معرب شکر که طعام را بدان شیرین کنند و بضم اول و سکون کاف بمعنی مستی و نشه ۱۲ از شرح نصاب و منتخب و غیاث

[2] صریح ظاهر و آشکار [3] صحو بفتح هوشیار بودن و هوشیاری از مستی و پاک بودن ۱۲ غ [4] نقص بفتح و صاد مهمله کمی و کم شدن و از کم کردن - در شرح گلستان

[illegible] بسطامیست و نفحات الانس ۱۲

وقولے کہ اندر وے موجود است بخلاف جنس وے و آں ابلغ و اتم و اکمل آں حال بود چنانکہ داؤد اندر حال صحو بود
و فعلے از وے بوجود آمد کہ خداوند تعالیٰ فعل ویرا بدو اضافت[1] کردہ گفت وقتل داؤد جالوت و پیغامبر ما صلعم
اندر حال سکر بود فعلے از وے در وجود آمد کہ خداوند تعالیٰ فعل وے را بخود اضافت کرد و گفت وَمَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَ
وَلٰکِنَّ اللّٰہَ رَمٰی فشتان مابین عبد و عبد و آنکہ بخود قایم بود و بصفات خود ثابت کردند تو کردی بر وجہ
کرامت و آنکہ بحق قایم بود و از صفات خود فانی گفتند ما کردیم آنچہ کردیم پس اضافت فعل بندہ بحق نیکوتر
از اضافت فعل حق بہ بندہ کہ چوں فعل حق بہ بندہ مضاف بود بندہ بخود قایم بود و چوں فعل بندہ بحق
مضاف بود بحق قایم بود کہ چوں بندہ بخود قایم بود چناں بود کہ داؤد را یک نظر بجاے افتاد کہ می نبایست
یعنی بر زن اوریا دید آنچہ دید و چوں بحق قایم بود چناں بود کہ پیغمبر ما را صلی اللہ علیہ وسلم یکنظر افتاد ہم ازیں
جنس زن زید بر زید حرام شد از انچہ آں در محل صحو بود و ایں در محل سکر و باز آنانکہ صحو را افضل نہند بر سکر
آں جنید است رضی و متابعان وے گویند کہ سکر محل آفت است از انچہ آں تشویش احوال است و ذہاب صحت
و گم کردن سر رشتۂ خویش و چوں قاعدۂ ہمہ معانی طالب باشد یا از روے فنائے وے یا از روے بقاے وے
یا از روے محو وے یا از روے اثباتش چوں صحیح الحال نباشد فائدۂ تحقیق حاصل نشود از انچہ دل اہل حق مجرد
میباید از کل مثبتات و نابینائے ہرگز از بند اشیا راحت نباشد و از آفت آں رستگاری نہ و ماندن خلق
اندر چیزہا بدون حق بدانست کہ چیزہا را چنانکہ ہست نمی بینند بر ہند وے و دیدار درست بر دو گونہ باشد
یکے آنکہ ناظر اندر شئے بچشم بقاے آں نگرد و دیگر آنکہ بچشم فناے آں نگرد و اگر بچشم بقا نگرد مر کل را اندر بقاے خود
ناقص یابد کہ اشیا بخود باقی بیند اندر حال بقاے شان و اگر بچشم فنا نگرد کل موجودات را اندر جنب بقاے
حق فانی یابد و ایں ہر دو صفت مرا و را از موجودات اعراض فرماید و ازاں بود کہ پیغمبر گفت صلعم اندر حال
دعا کہ اللّٰھم ارنا الاشیاء کما ھی از انچہ ہر کہ دید آسود و ایں معنی قول خدا ایست عز و جل کہ گفت فَاعْتَبِرُوْا
یَا اُولِی الْاَبْصَارِ تا نہ بینند اعتبار نگیرند پس ایں جملہ جز اندر احوال صحو درست نیاید و مر اہل سکر را ازیں معنی
ہیچ آگاہی نہ چنانکہ موسیٰ اندر حال سکر بود طاقت اظہار یک تجلی نداشت و از ہوش بشد خَرَّ مُوْسٰی صَعِقًا
و رسول ما علیہ الصلوٰۃ والسلام اندر حال صحو بود از مکہ تا بقاب قوسین در عین تجلی بود و ہر زمان ہشیار

---

[1] اضافت نسبت کردن چیزے را بسوے چیزے مخفی نماند کہ اضافت باصطلاح نحویان نسبتے است کہ میان دو اسم واقع شود بر وجہ تقیید اسم اول را مضاف و اسم ثانی را
مضاف الیہ گویند در فارسی حرف آخر مضاف را بنا بر علامت اضافت کسرہ دہند در تلفظ و ایں اضافت دو قسم است اول لامیہ و آں اضافت بکسرہ است چو اسپ زید و گنج قارون و دوم سلطان
و دوم اضافت بیانی چوں انگشتری طلا

وبیدارتر بود **شعر** شربت الراح کاسا بعد کاس * فما نفذ الشراب وما رویت و شیخ من گفتی و
وے جنیدی مذہب بود کہ سکر بازی گاہ کودکانست وصحو فناگاہ مردان و من میگویم کہ علی بن عثمان الجلابی ام
بر موافقت شیخم رح کہ کمال حال صاحب سکر صحو باشد و کمترین درجہ اندر صحو از رویت بازماندگی بشریت
بود پس صحوے کہ آفت نماید بہتر از سکرے کہ عین آن آفت بود و از ابوعثمان مغربی رح حکایت آرند کہ اندر ابتداء
حالش بیست سال عزلت کرد اندر بیابانہا چنانکہ حس آدمی نشنید تا از مشقت بنیۂ وے بگداخت و چشمہاش بمقدار
سوفار جوالدوزی ماند و از صورت آدمیان بگشت از بعد بیست سالش فرمان صحبت آمد و حق گفت با خلق
صحبت کن بانو گفت ابتداے صحبت با اہل خداے و مجاوران خانہ وے کنم تا مبارکتر بود و قصد اہل مکہ کرد
مشائخ را بدل باز آمدن وے آگاہی بود باستقبال او بیرون شدند وے را یافتند بعبارت مبدل شدہ و بحالی
کہ بجز رمق خلقت بر وے چیزے ناماندہ بود گفتند یا اباعثمان بیست سال بدین صفت زیستی کہ آدم و ذریتش
اندر روزگار تو عاجز شدند ما را بگوئی تا چہ رفتی و چہ دیدی و چہ یافتی و چرا باز آمدی گفت بسکر رفتم
و آفت سکر دیدم و نومیدی یافتم و بعجز باز آمدم جملہ مشائخ گفتند یا اباعثمان حرام است از پس تو بر معبران
کہ عبارت صحو و سکر کنند کہ تو انصاف جملہ بدادی و آفت سکر باز نمودی پس سکر جملہ پنداشت فنا است
در عین بقاء صفت و این حجاب باشد و صحو جملہ دیدار لقاست ور فنائے صفت و این عین کشف باشد و در جملہ
اگر کسے را صورت بندد کہ سکر بفنا نزدیکتر از صحو است محال باشد از آنچہ سکر صفتی است زیادت بر صحو
تا اوصاف بندہ رنگ زیادتی دارد بے خبر بود و چون روے بنقصان آن صورت نہد آنگاہ طلاب را بدو امیدے
باشد و این غایت حاصل الیشان است اندر صحو و سکر و از ابو یزید حکایتے آرند کہ مغلوب بود و آن آنست
کہ یحیی ابن معاذ رح بدو نامہ نوشت کہ چہ گوئی اندر حق کسیکہ بیک قطرہ از بحر محبت بخورد و مست گردد بایزید جواب
باز نوشت کہ چہ گوئی اندر کسیکہ ہمہ دریاہائے عالم شراب محبت گردد وے جملہ بخورد و ہنوز از تشنگی
می خروشد و مردمان را صورت بندد کہ یحیی از سکر عبارت کردہ است و بایزید از صحو و بر خلاف این است
کہ صاحب صحو آن باشد کہ طاقت قطرہ ہم ندارد و صاحب سکر آنکہ بمستی ہمہ را بخورد و نیز دیگر بایدش از انچہ
شراب آلت سکر باشد جنس بجنس اولتر و صحو بضد آن بود با مشرب نیارامد اما سکر بر دو گونہ بود یکے از شراب
مودت و دیگر بکاس محبت[1] و سکر مودتے معلول باشد کہ تولد آن از رویت نعمت بود و سکر محبتے بے علت

[1] محبت بفتح صحیح است و آنچہ بضم مشہور است غلط است مصدر میمی ثلاثی مجرد بضم اول مستعمل نشدہ ۱۲ از تحقیقات میر نور اللہ خان احراری

بود که تولد آن از رویت منعم بود پس هر که نعمت بیند بر خود بیند خود را دیده باشد و هر که منعم را بیند
بوی بیند خود را ندیده باشد اگرچه اندر سکر بود سکرش محو باشد و صحو نیز بر دو گونه بود یکی صحو بر غفلت و دیگر
بر محبت اقامت و صحوی که غفلتی بود آن حجاب اعظم بود و صحوی که محبتی بود آن کشف ابین باشد پس آنکه
مقرون بغفلت بود اگرچه صحو باشد سکر بود و آنکه موصول بمحبت بود اگرچه سکر بود صحو باشد چون اصل مستحکم
بود صحو چون سکر باشد و سکر چون صحو و چون بی اصل باشد هر دو بی فائده بود و فی الجمله صحو و سکر اندر
قدمگاه مردان بعلت اختلاف معلول باشد و چون سلطان حقیقت جمال خود بنماید صحو و سکر هر دو طفیلی
نماید از انچه اطراف این هر دو معنی بیکدیگر موصول است و نهایت یکی بدایت دیگری باشد و بدایت و نهایت
جز اندر تفاریق صورت نگیرد و آنچه نسبت آن بتفرقه باشد اندر حکم متساوی باشد و جمع نفی تفاریق بود
و اندرین معنی گوید که **شعر** اذا اطلع الصباح بنجم راح ٭ تساوی فیه سکران و صاح ٭ و اندر
سرخس دو پیر بودند یکی لقمان[له] و دیگر ابو الفضل حسن رح روزی لقمان نزدیک ابو الفضل اندر آمد و ویرا یافت
جزوی اندر دست گرفته گفت یا ابا الفضل اندر جزو چه میجوئی گفت همانکه تو اندر ترک وی گفت این خلاف چراست
گفت خلاف تو می بینی که از من می پرسی که چه میجوئی از مستی هشیار شو و از هشیاری بیدار شو تا خلاف
برخیزد و بدانی که من و تو چه می طلبیم پس طیفوریان را با جنیدیان این مقدار خلاف بود که یاد کردیم و اندر
معاملت مطلق مذهب وی ترک صحبت و اختیار عزلت بود و مریدان را جمله چنین فرماید و این طریقی محمود
و سیرتی ستوده است اگر میسر شود. **واما الجنیدیة**. تولی جنیدیان بابی القاسم الجنید بن
محمد کنند رح و اندر وقت وی مر او را طاوس العلما گفتندی و سید این طایفه و امام الائمه ایشان وی
بود و طریق وی مبنی بر صحو است بر عکس طیفوریان و اختلاف وی گفته آمد و معروف ترین همه مذاهب و مشهور
ترین مذهب ویست و مشایخ جمله جنیدی مذهب بوده اند و جز این اندر کلمات ایشان اختلاف بسیار است
اندر معاملات این طریقت اما من مخافت تطویل را برین اختصار کردم و اگر کسی را باید که بیشتر ازین بداند از جای
دیگر باید خواند تا بهتر ازین معلوم شود که مذهب من اندرین کتاب اختصار است و ترک تطویل وبالله التوفیق
و اندر حکایات یافتم که چون حسین بن منصور اندر غلبه خود از عمرو بن عثمان تبرا کرد و نزدیک جنید آمد جنید رح
ویرا گفت بچه آمدی گفت تا با شیخ صحبت کنم گفت مرا با مجانین صحبت نیست که صحبت را صحت باید که چون

له هو لقمان بن باعور بن حسنے ایوب علی نبینا ام ابن خالته وقیل کان من اولاد آذر عاش الف سنة وادرک داود علی نبینا وعلیه السلام ۱۲

بآفت صحبت کنی چناں باشد که با سهل بن عبدالله تستری و با عمر کردی گفت ایها الشیخ الصحو والسکر
صفتان للعبد ومادام العبد محجوباً عن ربه حتی فنی اوصافه صحو و سکر دو صفت اندر بنده را
و پیوسته بنده از خداوند محجوبست تا اوصاف وی فانی شود جنید گفت یا ابن المنصور اخطأت فی الصحو
والسکر لان الصحو بلا خلاف عبارة عن صحة حال العبد مع الحق وذالک لا یدخل تحت صفة
العبد واکتساب الحق وانا اری یا ابن منصور فی کلامک فضولاً کثیراً وعبارات لا طائل تحته
خطا کردی اندر صحو و سکر از آنچه خلاف نیست که صحو عبارت از صحت حال است با حق و سکر عبارتست
از فرط شوق و غایت محبت و این هر دو معنی اندر تحت صفت و اکتساب خلق اندر نیاید و من ای پسر
منصور اندر کلام تو فضول بسیارے بینم و عبارات بیمعنی والله اعلم بالصواب **واما النوریة** تولی
نوریان بابی الحسن احمد بن نوری کنند رحمة الله علیه وی یکے از صدور علمای متصوفه بود و مشهورتر از نور
و مذکور اندر میان ایشان بمناقب لامع و حجج قاطع وی را اندر تصوف مذہبے پسندیدہ است و قاعدہ
مذہبش تفضیل تصوف باشد بر فقر و معاملتش موافق جنید رح باشد و از نوادر طریقت وی یکے آنست
که اندر صحبت نزد وی ایثار صاحب حق فرماید بر حق خود و صحبت بے ایثار حرام دارد و گوید که صحبت مر درویشانرا
فریضه است و عزلت ناستوده و ایثار صاحب بر صاحب هم فریضه است و از وی می آید که گفت
ایاکم والعزلة فان العزلة مقاربة الشیطان وعلیکم بالصحبة فان فی الصحبة رضاء الرحمن۔
بپرہیزید از عزلت که آن مقارنت شیطان است و بر شما باد بصحبت که اندر صحبت خوشنودی خداوند
است عزوجل و اکنون من حقیقت ایثار را بیان کنم و چون بباب صحبت و عزلت برسم آنجا رموز آن
شرح دہم تا فوائد عامتر بود انشاء الله تعالی عزوجل۔ **الکلام فی الایثار** خداوند گفت عزوجل
وَیُؤْثِرُوْنَ عَلٰی اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ کَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ایثار کنند اگرچه بدان حاجتمند باشند و نزول
این آیت اندر شان فقرائے صحابه بوده است بر خصوص و حقیقت ایثار آن بود که اندر صحبت
حق صاحب خود نگاه دارد و نصیب خود اندر نصیب وی فرو نهد و رنج بر خود نهد از برائے راحت صاحب خود
لان الایثار القیام بمعاونة الاغیار مع الاشتغال بما امره الجبار لرسوله المختار صلی الله علیه وسلم
قال الله تعالی خُذِ الْعَفْوَ وَاْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِیْنَ و این شرح تمام اندر باب آداب الصحبة
بیاید اما مراد اینجا ایثار است و این بر دو گونه باشد یکے اندر صحبت چنانکه ذکرش گذشت و دیگر اندر محبت

و اندر ایثار حق صاحب نوعی از رنج و کلفت است و اما اندر ایثار حق دوست همه روح و راحت است و اندر حکایات مشهور است که چون غلام الخلیل با این طایفه عداوت خود ظاهر کرد و با هر یک دیگر گونه خصومتی پدیدار آورد نوری و رقام و ابو حمزه را بگرفتند و بدار الخلافه بردند و غلام الخلیل گفت این قومی اند از زنادقه اگر امیر المومنین فرمانی دهد بکشتن ایشان اصل زنادقه متلاشی شود که سر همه این گروه اند و هر کس را اینچنین خیر بر دست وی برآید من او را ضامنم بمزدی بزرگ خلیفه در وقت بفرمود که گردنهای ایشان بزنند سیاف آمد و آن هر سه را بر دست ببستند سیاف قصد قتل رقام کرد نوری برخاست و بجای رقام بنشست بر نشستگاه سیاف بطربی و طوعی تمام ازین عجب داشتند مردمان سیاف گفت ای جوانمرد این شمشیر چنان چیزی نیست که بدین رغبت فرا پیش آن آیند که تو آمدی و هنوز نوبت بتو نا رسیده گفت آری طریق من مبنی بر ایثار است و عزیزترین چیزها در دنیا زندگانیست میخواهم تا این نفسی چند اندر کار این برادران کنم که یک نفس دنیا نزدیک من دوست تر از هزار سال آخرتست از آنچه این سرای خدمت است و آن سرای قربت و قربت بخدمت یابند بریدی این خبر بخلیفه برگرفت خلیفه از رقت طبع و وقت سخن وی اندر چنان حال متعجب شد و کس فرستاد که اندر امر ایشان توقف کنید و قاضی القضاة ابو العباس بن علی بود حوالت حال ایشان بدو کرد وی هر سه را برگرفت و بخانه برد و آنچه از ایشان پرسید از احکام شریعت و حقیقت مر ایشانرا اندران تمام یافت و از غفلت خود از حال ایشان تشویر خورد آنگاه نوری گفت ایها القاضی اینهمه که پرسیدی هنوز هیچ چیز نه پرسیدی فان لله عبادا یاکلون بالله و یشربون بالله و یجلسون بالله و یقولون بالله که خداوند را مردانند که قیام شان بدوست و قعود و نطق و حرکت و سکون جمله بوی زنده بدو اند و پاینده بمشاهدهٔ او که اگر یک لحظه مشاهدهٔ حق از روزگار ایشان گسسته شود خروش از ایشان برآید قاضی متعجب شد اندر دقت کلام و صحت حال وی بخلیفه نوشت که اگر این طایفه ملاحده اند فمن الموحد فی العالم من گواهی دهم و حکم کنم که اندر همهٔ روی زمین موحد نیست خلیفه مر ایشانرا بخواند و گفت حاجت خواهید گفتند ما را بتو حاجت آنست که ما را فراموش کنی نه بقبول خود ما را مقرب گردانی و نه بهجر خود مطرود که هجر تو ما را چون قبول تست و قبول تو چون هجر تو خلیفه بگریست و بکرامت مر ایشانرا باز گردانید و از نافع روایت آرند که گفت ابن عمر را ماهی آرزو کرد

اندر ہمہ شہر طلب کردند و نیافتند و من از پس چندین روز بیافتم و بفرمودند تا بریان کردند و گردہ
پیش وے آوردم اثر شادی اندر سیمائے وے بآوردن آن ماہی دیدم درحال سائلے بر در سرائے وے آمد
بفرمود کہ این را بدان سائل دہید غلام گفت یا سیدی چندین روز این میخواستی اکنون چرا میدہی
تا بجائے این سائل را چیزے دیگر بدہیم گفت اے غلام خوردن این بر من حرام است کہ این را
از دل بیرون کردہ ام بدان خبرے کہ از حضرت رسول شنودم صلے اللہ علیہ وسلم کہ ایما امرء اشتہی
شہوۃ فرد شہوتہ و اثر الاٰخر علی نفسہ غفر لہ آنکہ آرزو کند ویرا چیزے از شہوات آنگاہ کہ بیابد
دست از آن بازدارد و دیگرے را اولیتر از خود دارد لامحالہ خداوند مرا ورا بیامرزد اندر حکایات
یافتم کہ دہ کس از درویشان ببادیہ فروشدند و اندر راہ منقطع گشتند و تشنگی مر ایشانرا دریافت و
با ایشان یک قدح شربت آب بود بر یکدیگر ایثار میکردند و کسے نخورد تا ہمہ ایشان از دنیا بشدند بجز
یک کس وے گفت چون دیدم کہ ہمہ برفتند من آن آب بخوردم و بقوت آن براہ باز آمدم یکے گفت
ورا اگر نیز خوردہی بہتر بودے وے گفت یا ہذا شریعت را چنین دانستہ ام کہ اگر نخوردمے قاتل نفس خود
بودمے و ماخوذ بدان گفت پس ایشان قاتل نفس بودہ اند گفت نہ از آنکہ از ایشان یکے می نخورد
تا دیگرے بخورد چون جملہ اندر موافقت فروشدند من بماندم و آب لامحالہ بر من واجب شد شرعاً کہ
آن ببایدخورد چون امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ بر بستر پیغامبر علیہ السلام بخفت و بابوبکر[1] صدیق رض
از مکہ بیرون آمد و بغار اندر آمدند آن شب کفار قصد کشتن پیغامبر صلعم کردہ بودند خداوند عزوجل جبرئیل
و میکائیل را گفت کہ من میان شما برادری دادم و یکی را زندگانی دراز تر از دیگرے گردانیدم کیست
از میان شما دو کہ ایثار کند برادر را بر خود بزندگانی و مرگ خود را اختیار کند ہر دو خود را از زندگانی اختیار
کردند خداوند عزوجل با جبرئیل و میکائیل گفت شرف علی[2] بہ بینید و فضلش بر خود کہ من میان وے و میان رسول خود
برادری دادم وے قتل و مرگ خود اختیار کرد و بر جائے پیغامبر صلعم بخفت و جان فدائے کرد و زندگانی بروے ایثار کرد

---

[1] بکر بفتح با و سکون کاف شتر جوان بکرۃ مؤنث صدیق اکبر رض کہ ابوبکر کنیت ہست بجہۃ ہمین است کہ یک وقت جوان در زیر ایشان بود ۱۲ شیخ عبدالحق
[2] ہو امیر المؤمنین علی ابن ابی طالب یکنی ابا الحسین و ابا تراب القرشی وہو اول من اسلم من المذکور فی اکثر وقد اختلف فی سنتہ یومئذ فقیل کان لہ خمسۃ عشر سنۃ وقیل ست عشرۃ وقیل ثمانی سنین وقیل عشر سنین شہد مع النبی صلے اللہ علیہ وسلم فی غزوات کلہا غیر تبوک فانہ خلفا فی اہلہ فیہا فقال لہ الا ترضی ان تکون منی بمنزلۃ ہارون من موسیٰ ۱۲

وبهلاک خود اکنون هر دو بر زمین شوید و وی را از دشمنان نگاه دارید آنگاه جبرئیل و میکائیل بیامدند یکی بر
سرگاه وی نشست و یکی بر پایگاه وی جبرئیل گفت بخٍ بخٍ من مثلک یا ابن ابی طالب ان الله تعالی یباهی
بک علی ملئکته کیست چون تو ای پسر ابی طالب که خداوند تعالی بتو مباهات میکند بر همه ملائک و تو اندر
خواب خوش خفته آنگه این آیت آمد اندر شان وی وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّشْرِيْ نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ
وَاللّٰهُ رَءُوْفٌ بِالْعِبَادِ وچون بجنت حرب احد خداوند تعالی مر مومنان را آزموده گردانید زنی گوید از صالحات
انصار که من بیرون آمدم با شربتی آب تا بکسی کسان خود برم اندر حربگاه یکی را دیدم از کرام صحابه مجروح افگنده
و نفس می شمرد بمن اشارت کرد که آن آب بمن ده من بدو دادم مجروحی دیگر آواز داد که بمن ده وی آن آب
نخورد و مرا گفت بدو بر همچنین چون بدو آوردم دیگری آواز داد که آن آب بمن ده وا و هم نخورد و گفت بدی
بر همچنین تا هفت کس چون هفتم خواست که آن شربت از من بستاند جان بداد و باز گشتم تا دیگری را هم
هر شش بفرمان حق بحق رسیده بودند آنگاه این آیت آمد وَيُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ
خَصَاصَةٌ و اندر بنی اسرائیل عابدی بود که چهار صد سال عبادت کرده بود روزی گفت بار خدایا اگر این کوهها
نیافریده بودی رفتن و سیاحت کردن بر بندگان آسان تر بودی به پیغامبر آن وقت صلوات الله علیه فرمان آمد
که مر آن عابد را بگوی که ترا به تصرف کردن اندر ملک ما تراچه کار هست اکنون که تصرف کردی نامت را از دیوان سعدا
پاک کردم و اندر دیوان اشقیا نبشتم عابد را طربی اندر دل پدید آمد و سجدهٔ شکر کرد مر خداوند را پیغامبر وقت
گفت ای نادان بر شقاوت سجدهٔ شکر واجب نشود گفت شکر من نه بر شقاوت است بلکه بر آنست
که نام من باری اندر دیوان نیست از دواوین وی اما حاجتی دارم ای پیغامبر خدای گفت بگو تا باز گویم گفت
بگو مر خداوند عز و جل را که اکنون مرا بدوزخ میفرستی چندانی گردان مرا که جای همه موحدان عاصی بگیرم
تا ایشان جمله به بهشت روند فرمان آمد که بگوی مر آن بنده را که این امتحان تو نه از برای اهانت تو بود که
این جلوه کردن تو بود بر سر خلایق و بقیامت آنرا که تو شفاعت کنی جمله اندر بهشت باشند و من از احمد
حماد سرخسی پرسیدم که ابتدای توبهٔ تو چگونه بود گفت وقتی من از سرخس برفتم و به بیابان فرو شدم بر سر اشتران
خود و مدتی آنجا ببودم و پیوسته من دوست داشتمی که گرسنه بودمی و نصیب خود با دیگری دادمی و قول
خدای عز و جل که گفت وَيُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ اندیشه دل من تازه بودی
و بدین طایفه اعتقادی داشتم روزی شیری گرسنه از بیابان در آمد و اشتری از آن من بکشت و بر سر بالای

و بانگے بکرد و هرچه اندران نزدیکی سباعی بود بانگ وے بشنیدند بر وے مجتمع شدند وے بیامد و اشتر را برهم
درید و هیچ نخورد و باز بران سر بالا شد آن سباع از روباه و شغال و گرگ و آنچه بدین مانند همه ازان خوردن
گرفتند و وے میبود تا همه باز گشتند آنگاه قصد کرد تا لختے ازان بخورد روبهے لنگ از دور پدیدار آمد شیر
بازگشت و بر بالا شد تا آن روباه چندانکه توانست ازان بخورد و بازگشت آنگاه شیر بیامد و لختے ازان
بخورد و من از دور نظاره میکردم چون بازگشت بزبانِ فصیح مرا گفت یا احمد ایثار بر لقمه کار سگان
بود مردان جان و زندگانی ایثار کنند چون این برهان بدیدم دست از کل اشغال بداشتم و ابتداء توبه
من آن بود جعفری خلدی گوید که روزے ابوالحسن نوری رحمه الله اندر خلوت مناجات میکرد و من
برفتم تا مناجات وے را گوش دارم چنانکه وے نداند که سخت فصیح و لبیق[1] بود میگفت بار خدایا اهل
دوزخ را عذاب کنی و جمله آفریدگان تواند بعلم و قدرت و ارادتِ قدیم و اگر ناچار دوزخ را از مردم پر خواهی
کرد و قادری بر آنکه بمن آن دوزخ و طبقات آن پر کنی و مر ایشان را به بهشت فرستی جعفر گفت من اندر امر وے
متحیر شدم و بدیدم بخواب که آینده بیامدے و گفتے خداوند گفت که ابوالحسن را بگوئی که ما ترا بدان
شفقت و تعظیم تو بخشیدیم که بما و بندگان ماست و وے را نوری بدان خواندندے که اندر خانه تاریک
چون سخن گفتے بنور باطنش خانه روشن گشتے و بنور حق اسرارِ مریدان بدانستے تا جنید گفت وے را که
ابوالحسن جاسوس القلوب است این است تخصیص مذهب وے و این اصل قوی و امر معظم است
نزدیک اهل بصیرت و بر آدمی هیچ سخت تر از بذل روح نیست و دست بداشتن از محبوب خود
و خداوند عزوجل کلید همه نیکوئیها اندر بذل محبوب خود را گردانیده است چنانکه گفت لَنْ تَنَالُوا
الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ و چون روح کسے مبذول باشد مال و حال و خرقه و لقمه را چه
خطر باشد و اصل این طریقت این است چنانکه یکے نزدیک رویم آمد که مرا وصیتے کن گفت
یا بني ليس الامر غير بذل الروح ان قدرت على ذالك والا فلا تشتغل بترهات الصوفية اے
پسر این امر بجز بذل جان نیست اگر توانی و الا بترهات صوفیان مشغول مشو و هرچه بجز این بود همه
ترهات است و خداوند گفت عزوجل وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ قُتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُوْنَ[2]

[1] لَبق بفتح و سکون دوم زیرکی و هوشیاری - لَبِیق بفتح لام و کسر همزه چابک و زیرک و شیرین سخن - لَبَق بفتحتین لائق شدن و استاد شدن ۱۲

[2] و مرده گمان مکن کسانے را که کشته شدند در راه خدا بلکه زنده اند نزدیک پروردگار خویش روزی داده میشوند ۱۲ فتح الرحمن۔

و نیز گفت وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ[1] پس حیات ابدی اندر قرب سرمدی مبذول همی یابند و ترک نصیب اندر خود فرمان وی بمتابعت دوستانش و امّا ایثار و اختیار جمله اندر رؤیت معرفت تفرقه باشد و اندر عین جمع عین ایثار که ترک نصیب خود اصل نصیب خود تا روش طالب متعلق بکسب وی بود همه هلاک وی بود و چون جذب حق ولایت خود ظاهر کرد احوال و افعال وی جمله برهم بشولید و ویرا عبارت نماند و روزگارش را اسم نه تا کسی ویرا نامی نهد یا از وی عبارتی کند یا چیزی را بدو حوالتی کند و اندرین معنی شبلی گوید رحمه الله شعر غبت عنّی فما احسّ بنفسی و تلاشت لصفاتی الموصوفة فانا الیوم غائب عن جمیع لیس الا العبارة الملهوفة[2]

و امّا السهلیه تولّی سهلیان بسهل بن عبدالله رح تستری کنند و وی از محتشمان اهل تصوف بود و کبرای ایشان چنانکه ذکر وی گذشت و در جمله اندر وقت خود سلطان وقت بود و از اهل حل و عقد بود اندرین طریقت و ویرا براهین ظاهر بسیار بود که اندر ادراک حکایات آن عقل عاجز شود و طریق وی اجتهاد و مجاهدهٔ نفس و ریاضت بود و مریدان را بمجاهده بدرجهٔ کمال رسانیدی و اندر حکایات معروف است که مریدی را گفت جهد کن تا یک روز همه روز میگوئی یا الله یا الله یا الله و دیگر روز و دیگر روز همچنان تا بدان خوی گرفت گفت اکنون شبها بدان پیوند چنان کرد تا چنان شد که اگر خود را بجای خواب دیدی همان بگفتی اندر خواب تا آن عادت طبع وی شد آنگاه گفت اکنون ازین باز گرد و بیاد داشت وی مشغول شو تا چنان شد که همه روزگارش مستغرق آن گشت وقتی اندر خانه بود چوبی از هوا اندر افتاد و بر سر وی آمد و بشکست و قطره های خون که از سرش بر زمین می آمد بنبشته پدید می آمد الله الله الله و پرورش مریدان از مجاهدات و ریاضات طریق سهلیان بود و خدمت درویشان و حرمت طریق حمدونیان و مراقبهٔ باطن طریق جنیدیان اما ریاضت و مجاهدت مر وی را سود ندارد. اکنون من اندر معرفت نفس و حقیقت آن بیان کنم تا معلوم شود آنگاه بیان مذاهب اندر مجاهدات و احکام آن فرو نهم تا بر طالب معرفت این هر دو هویدا شود. والله اعلم بالصواب.

الکلام فی حقیقة النفس و معنی الهوی

بدانکه نفس از روی لغت وجود شئ باشد و حقیقت و ذات و اندر جریان عادات و عبارات مردمان

---

[1] و مه گوئید کسی را که کشته شود در راه حق تعالی که مرده است بلکه ایشان زنده اند ۱۲ ختم الغرائب
[2] غائب شدی از من پس نمی شناخت نفس من و صفات من معدوم گشت پس بمرتبه که من امروز غائب از تمام هستی مگر عبارت دردناک ۱۲

محتمل است معانی بسیار را بر خلاف یکدیگر استعمال کنند بمعانی متضاده بنزدیک گروهی نفس بمعنی روح است و بنزدیک گروهی بمعنی مروت و بنزدیک گروهی بمعنی جسد و بنزدیک گروهی بمعنی خون اما محققان این طایفه را مراد ازین لفظ جمله هیچ چیز نباشد و اندر حقیقت آن موافق اند منبع شر است و قاید سوء اما گروهی گویند که عینی است مودع اندر قالب چنانکه روح و گروهی گویند که صفتی است مر قالب را چنانکه حیات و متفق اند که اظهار اخلاق دنی بوی باشد و افعال مذموم را سبب آنست و این بر دو قسم است یکی معاصی و دیگر اخلاق دنی چون کبر و حسد و بخل و خشم و حقد و آنچه بدین ماند از معانی ناستوده اندر شرع و عقل پس بریاضت مر این اوصاف را از خود دفع توان کرد چنانچه بتوبه مر معصیت را و معاصی از اوصاف ظاهر بود و این اخلاق از اوصاف باطن و ریاضت از افعال ظاهر بود و توبه از اوصاف باطن آنچه اندر باطن پدید آید از اوصاف دنی باوصاف سنی ظاهر پاک شود و آنچه بر ظاهر پدید آید باوصاف ستوده باطن پاک شود و نفس و روح هر دو از یک لطائف اند اندر قالب چنانکه اندر عالم شیاطین و ملائکه و بهشت و دوزخ اما یکی محل خیر است و یکی محل شر چنانکه چشم محل بصر است و گوش محل سمع و کام محل ذوق و مانند این از اعیان و اوصافی که اندر قالب آدمی مودع است پس مخالفت نفس سر همه عبادتها است و کمال همه مجاهدتها و بنده جز بدان بحق راه نیابد ازانچه موافقت وی هلاک بنده است و مخالفت وی نجات بنده و حق تعالی امر کرد بخلاف کردن آن و مدح کرد آنانرا که بخلاف نفس کوشیدند و ذم کرد مر آنرا که بر موافقت نفس رفتند چنانکه خدا تعالی گفت عزوجل وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰى فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَاْوٰى و نیز گفت اَفَكُلَّمَا جَاۤءَكُمْ رَسُوْلٌۢ بِمَا لَا تَهْوٰۤى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ و از یوسف صدیق ما را خبر داد که گفت وَمَاۤ اُبَرِّئُ نَفْسِيْ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌۢ بِالسُّوْۤءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيْ و پیغامبر گفت صلعم اذا اراد الله بعبد خیرا بصره بعیوب نفسه و اندر آثار مرویست که خدای عزوجل بداؤد ؑ وحی فرستاد گفت یا داؤد عاد نفسك فان ودی فی عداوتها ای داؤد دشمنی کن با نفس خویش که دوستی من بدشمنی اوست پس اینجمله که یاد کردیم اوصاف اند و لامحاله صفت را موصوفی باید تا بدان قایم بود ازانچه صفت بخود قایم نباشد و معرفت آن صفت بشناخت جمله قالب معلوم نگردد و طریق شناختن آن بیان اوصاف انسانیت است و آن

آیا هر گاه آورد پیغامبر نزد شما آنچه روا است ندارد نفسهائے شما سرکشی کردند ۱۲ فتح الرحمن ؒ و من نفس خود را پاک نمیدارم از گناه بدرستی و راستی که نفس فرماینده است به بدی مگر آنکه خداوند عز و جل رحم کند بدو نگاهدارد ۱۲

و اندر حقیقت انسانیت مردمان سخن گفته اند که تا این اسم چه چیز است و مر چه چیز را سزاوار است و علم بر این
همه طلاب حق فریضه است از آنچه هر که بخود جاهل بود بغیر خود جاہلتر بود و چوں بندہ مکلّف باشد بمعرفت خداوند معرفت
خود او را بباید تا بصحت حدوث خود قدم خداوند را بشناسد و بفنائے خود بقائے حق وے را معلوم کند و نص کتاب
باین ناطق است کہ خداوند تعالیٰ مر کفار را بجهل بخود وصفت کرد و گفت وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ[1]
سَفِهَ نَفْسَهُ ای جهل نفسه و یکے گفته است از مشائخ من جهل نفسه فهو بالغیر اجهل و رسول گفت[2]
من عرف نفسه فقد عرف ربه ای من عرف نفسه بالفناء فقد عرف ربه بالبقاء و یقال من عرف نفسه
بالذل فقد عرف ربه بالعز و یقال من عرف نفسه بالعبودیة فقد عرف ربه بالربوبیة پس ہر کہ خود را
نشناسد از معرفت کل محجوب باشد و مراد ازیں جملہ اینجا معرفت انسانیت است و اختلاف مردمان اندر ان
از اہل قبلہ گروہے گویند انسان جز روح نیست این جسد جوشن و ہیکل آنست و موضع و ماوی گاہ ویست تا از علل
طبایع محفوظ باشد و حس و عقل صفت آں و این باطل است از آنچہ جان چوں ازیں بنیت جدا شود
و برا انسان بخوانند و این نام کہ از شخص مردہ برنخیزد چوں باوے جان بود انسانے بود زندہ و چوں بیجان
باشد انسانے بود مردہ و دیگر آنکہ جان اندر قالب ستور نیز مودع است او را انسان نخوانند و اگر علت
انسانیت روح بودے بایستے کہ ہر جا کہ جان بودے حکم انسانیت موجود بودے پس دلیل قایم بر بطلان قول ایشان
و گروہے دیگر گفتہ اند کہ این اسم زا رفع است بر روح و جسد بیکجاے و چوں یکے از دیگرے مفارق بود این اسم
ساقط شود چنانکہ بر اسپے چوں دو رنگ مجتمع شود یکے سیاہ و دیگرے سفید آنرا ابلق خوانند چوں از یکدیگر
جدا شوند آں رنگہا یکے را سیاہ خوانند و دیگرے را سفید و این نیز باطل است بقول خداے عزّ و جلّ کہ
گفت هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا و مر خاک آدم را اینجا بانسان خواند
و ہنوز جان بداں قالب پیوستہ نبود و گروہے دیگر گویند کہ انسان جزویست نا متجزی و محل آں دل است کہ
قاعدہ ہمہ اوصاف آدمی آنست و این ہم محال است کہ اگر یکے را بکشند و دل اندر وی نماند ہم اسم انسانیت
از وے نیفتد و پیش از جان باتفاق اندر قالب آدم دل نبود و گروہے از مدعیان تصوف را اندرین معنی

---

[1] و کیست کہ روے بگرداند از کیش ابراہیم مگر آنکہ نشناخت نفس خود را [2] ہر کہ نہ دانست ذات خود را پس او بغیر ادان تر
است [3] و ہر کہ شناخت نفس خود را پس ہر آئینہ شناخت رب عزّ و جلّ خود را بعز است و گفتہ شود ہر کہ شناخت نفس خود را بہ بندگی پس ہر آئینہ
شناخت عزّ و جلّ خود را بتفاوت و گفتہ شود ہر کہ شناخت نفس خود را ہر آئینہ شناخت رب عزّ و جلّ خود را در بوبیت ادعا

غلطی افتاده است و گویند که انسان آکل و شارب و محل تغیر نیست و آن سرّ الٰهی است و این جسد تلبیس آن نسبت
و آن مودع است اندر امتزاج طبع و اتحاد و جسد و روح گویم باتفاق جملهٔ عقلا و مجانین و کفار و فساق و جهال را
اسم انسانیت است و اندر ایشان هیچ معنے نیست ازین اسرار و جمله متغیر و آکل و شارب اند و اندر قالب
و وجود اشخص هیچ معنی نیست که آنرا انسان خوانند و از بعد عدمش نیز نه و خداوند عزوجل جملهٔ اینها را که اندر ما
مرکب گردانیده است انسان خوانده است بدون معنی ها که آن در بعضی آدمیان نیست کقوله عزوجل وَلَقَدْ
خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا
الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ
فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ پس بقول خداوند تعالیٰ که وے اصدق الصادقین است از خاک پاک
این صورت مخصوص با همه تعبیه انسان است چنانکه گروہے گفته اند از اهل سنّت که انسان نامی است
که صورتش بدین صفت معهود است که موت این اسم را از وے نفی نکند تا صورت معهوده آلت موسوم بظاهر
و باطن و مراد از صورت معهود تندرست و بیمار بودن و آلت موسوم بمجنون و عاقل و باتفاق هرچه
صحیح تر بود کاملتر باشد اندر خلقت پس بدانکه ترکیب انسان آنکه کاملتر بود نزدیک محققان از سه معنے
باشد یکے روح و دیگر نفس و سه دیگر جسد و هر عینی را ازین صورت صفتے بود که بدان قایم بود روح را عقل و نفس را
هوا و جسد را حس و مردم نمونه است از کل عالم و عالم نام دو جهان است و از هر دو جهان در انسان نشان است
نشان این جهان آب و خاک و باد و آتش ترکیب وے از بلغم و خون و سودا و صفرا نشان آنجهان بهشت و دوزخ
و عرصات باز جان بجائے بهشت از لطافت و نفس بجاے دوزخ از آفت و وحشت و جسد بجائے عرصات
و جمال این هر دو معنے بقهر و موانست پس بهشت تاثیر رضائے وے و دوزخ نتیجه سخطش همچنین روح مومن
از روح معرفت و نفس وے از حجاب و ضلالت و تا اندر قیامت مومن از دوزخ خلاص نیابد و به بهشت
نرسد و حقیقت رویت نیابد به تحقیق ارادت نرسد که قاعدهٔ آن روح است بحقیقت قربت و معرفت نرسد پس
هر که در دنیا او را بشناسد و از دیگران اعراض کند و بر صراط شریعت قیام کند بقیامت دوزخ و صراط نه بیند و
در جمله روح مومن داعی وے بود به بهشت که اندر دنیا نمونهٔ آن ولیست و نفس داعی وے بدوزخ که اندر دنیا
نمونهٔ آن ولیست آن یکے را مدبر عقل تمام و این دیگر را قاید هوائے ناقص تدبیر آن یکے صواب و از آن این
دیگر خطا پس بر طلاب این درگاه واجب بود که پیوسته طریق مخالفت وے سپرند تا بخلاف وے مر روح و عقل را

مذکور کرده باشند که آں موضع سرِ خدا است عز وجل والله اعلم بالصواب۔ **فصل** امّا آنچه مشایخ گفته اند اندر نفس ذوالنون مصری گوید رحمة الله علیه اشدّ الحجاب رؤیة النفس وتدبیرها صعب ترین حجب بنده را رؤیت نفس است ومتابعت تدبیر آں از آنچه متابعت وے مخالفت حق عز وجل بود و مخالفت حق سر جمله حجابها بود و ابو یزید بسطامی گوید رحمة الله علیه النفس صفة لا تسکن الا بالباطل نفس صفتی است که سکونت آں بباطل بود هرگز وے راه حق سپری نکند و محمد بن علی الترمذی گوید رحمة الله علیه تریدان تعرف الحق مع بقاء نفسك فیك ونفسك لا تعرف نفسها فکیف تعرف غیرها خواهی تا حق را بشناسی با بقائے نفس تو اندر تو و نفس تو خود را با بقائے خود هم خود را نمی شناسد چگونه غیر خود را بشناسد یعنی نفس خود اندر حالِ بقائے خود بخود محجوب است چوں بخود محجوب بود بحق چگونه مکاشف گردد و جنید گوید رحمة الله علیه اساس الکفر قیامك علی مراد نفسك بناء کفر قیام بنده باشد بر مراد تن خود از آنچه نفس را با لطیفهٔ اسلام مقارنت نیست لا محاله پیوسته در اعراض کوشد و معرضِ منکر بود و منکر بیگانه و ابو سلیمان دارانی گوید رحمه الله النفس خائنة مانعة و افضل الاعمال خلافها نفس خائن است اندر امانت و مانع از طلب رضا و بهترین اعمال خلاف وے است از آنچه خیانت اندر امانت بیگانگی بود و ترک رضا گم شدگی و انفاس ایشاں اندریں معنی بیش از انست که حصر تواں کرد جملگی آں را آمدم بر سرِ مقصود و اثبات مذهب[۱] سهل اندر صحت مجاهدات نفس و ریاضت آں و طریق بیان اندر حقیقت آں و بالله التوفیق **الکلام فی مجاهدة النفس** قال الله تعالیٰ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا[۲] و قال النبی صلی الله علیه وسلم المجاهد من جاهد نفسه فی الله[۳] و نیز گفت رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر قیل یا رسول الله ما الجهاد الاکبر قال الا وهی مجاهدة النفس بازگشتیم از جهاد خورد ترین یعنی غزو بسوئے جهاد اکبر گفتند یا رسول الله جهاد اکبر چیست گفت مجاهدهٔ نفس و رسول الله صلی الله علیه وسلم مجاهدهٔ نفس را بر جهاد تفضیل نهاد از آنچه رنج آں زیادت بود که آں جهاد را اندر واجب بود و مجاهده قهر کردن آں پس بداں اکرمك الله تعالیٰ طریق مجاهدت نفس و سیاست آں واضح و پیدا است که ستوده است میان همه اهل ادیان و ملل و مختص اند اهل ایں طریقت برعایت آں و مستعمل

---

۱ مذهب بالفتح بر وزن مکتب جائے رفتن و راه و مجازاً بمعنی دین و آئین و بضم میم و فتح ذال و ہاء ہوز مفتوح زر اندوده کرده شده و بکسر ہا تا زو وزن کننده ۱۲ از منتخب و کنز و غ ۲ و آنانکه جهاد کردند در راه ما البته دلالت کنیم ایشاں را راه‌هائے خود ۱۲ فتح الرحمان ۳ هر که جهاد کرد نفس خود را در راه خدا تعالیٰ ۱۲ مدر

وجاریست این عبارت اندر میان خواص و عوام ایشان و مشایخ را رضی الله عنهم اندرین معنی رموز و کلمات بسیارست
و سهل بن عبدالله تستری رحمه الله اندر اصل این غلو بیشتر کند و ویرا اندر مجاهدات براهین بسیار است و گویند که وی
خود را آن داشته بود که هر پانزده روز یکبار طعام خوردی و عمر دراز بگذاشت بغذا اندک و جمله محققان
مجاهدت اثبات کرده اند و مر آنرا اسباب مشاهده گفته اند و بوده است که مجاهده را علت مشاهده گفته است
و مر طالب را اندر حق یافت تاثیرے عظیم نهاده است وی زندگانی دنیا را در طلب فضل نهد بر حیات عقبی
در حصول مراد از آنچه گوید آن ثمره این است چون در دنیا خدمت کنی آنجا قربت یابی بے خدمت آن
قربت نباشد باید تا علت وصول حق مجاهده بنده باشد که بکند هم بتوفیق وی المشاهدات مواریث
المجاهدات و دیگران گویند که وصول حق را علت نباشد که هر که بحق رسد بفضل رسد فضل را
با فعال چه کار بود پس مجاهدت تهذیب نفس راست نه حقیقت قربت را از آنچه رجوع مجاهده به بنده
باشد و حواله مشاهده بحق محال بود که این علت آن گردد یا آن آلت این و حجت سهل رض اندرین قول
خدایست عزوجل که گفت وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا آنکه مجاهده کند مشاهده یابد و
نیز جمله درود انبیا و اثبات شریعت و نزول کتب و جمله احکام تکلیف مجاهدت است اگر مجاهدت علت
مشاهده نبودے حکم این جمله باطل شدے و نیز جمله احوال دنیا و عقبی تعلق بحکم و علل دارد و هر که علل از حکم نفی کند
شرع و رسم جمله برخیزد نه اندر اصل اثبات تکلیف درست آید و نه اندر فرع طعام مر سیری را و یا جامه مر دفعه
سرما را علت شود و این تعطیل کل معانی بود پس رویت اسباب اندر افعال توحید بود و دفع آن تعطیل و این را
اندر مشاهده دلائل است و انکار مشاهده مکابره عیان بود نه بینی که اسپ توسن را بریاضت
از صفت ستوری بصفت مردمی آرند و اوصاف ستوری اندر وے مبدل کنند تا تازیانه از زمین برگیرد و بخداوند
دهد و گوی بدست بگرداند و مانند این کودک بے عقل عجمی را بریاضت عربی زبان میکنند و نطق طبیعی ویرا اندر وے
مبدل میگردانند و باز وحشی را بریاضت بدان درجه رسانند که چون بگذارندش میرود و چون بخوانندش
باز آید و رنج بند بروے دوست تر از آزادی و گذاشتگی بود و سگے پلید را مجاهده بدان محل رسانند که کشته وے
حلال میگردد و از آن آدمی بے مجاهده و ریاضت نایافته حرام و مانند این بس مدار جمله شرع و رسم بر مجاهده
است و رسول الله صلی الله علیه وسلم اندر حال قرب حق و یافتن کام و امن عاقبت و تحقیق عصمت[1] چندان مجاهده

[1] عصمت بالکسر باز داشتن خود را از گناه و بالفتح خطاست از بحر الجواهر و باصطلاح اخلاق این لفظ بر ملکه اطلاق کنند که از آیندهٔ وجود تا انتهاء عمر گناه کبیره خصوصاً از نکرده ع

کرد از گرسنگی ها و دراز و روزهاء وصال و بیداریهاء شب که فرمان آمد یا محمد طٰهٰ مَا اَنْزَلْنَا عَلَیْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰی قرآن بتو بدان نفرستادیم که تا تو خود را هلاک کنی و از ابوهریره رضی روایت آرند که رسول صلی الله علیه وسلم اندر حال عمارت مسجد خشت میکشیدند و من میدیدم که وی را رنج میرسید گفتم یا رسول الله آں خشت فرا من ده که من بجاے تو ایں کار بکنم گفت یا اباهریرة خذ غیرها فانه لاعیش الاعیش الاخرة یا اباهریرة تو خشتے دیگر بردار که سراے عیش آخرت است و دنیا سراے رنج و مشقت و حیان بن خارجه مکی روایت کند که از عبدالله بن عمر رض پرسیدم که اندر غزو چه گوئی گفت ابدأ بنفسك فجاهدها وابدأ بنفسك فاغزها فانك ان قتلت فاراً بعثك الله فاراً وان قتلت مرائیاً بعثك الله مرائیاً وان قتلت صابراً محتسباً بعثك الله صابراً محتسباً پس چندانکه تالیف و ترکیب عبارت را اندر حق بیان معانی افترا نسبت تالیف و ترکیب مجاهدات را اندر اصول معانی افتراست چون بیان بے عبارت و تالیف آں درست نباید وصول بے مجاهدت و ترکیب آں درست نباید و آنکه دعوی کند مخطی بود ز انچه عالم و اثبات حدوث آں دلیل معرفت آفریدگار است و معرفت نفس و مجاهدت آں دلیل وصلت وے و حجت گروهے دیگر آنست که گویند ایں آیت اندر تفسیر مقدم و مؤخر است چنانکه وَالَّذِیْنَ جَاهَدُوْا فِیْنَا لَنَهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنَا ای وَالَّذِیْنَ هَدَیْنَاهُمْ سُبُلَنَا جَاهَدُوْا فِیْنَا و رسول گفت صلعم لن ینجو احد کم بعمله قیل ولا انت یا رسول الله قال ولا انا الا ان یتغمدنی الله برحمته نرهد یکے از شما بعمل خود گفتند تو هم نرهی یا رسول الله فرمود من هم نرهم بجز آنکه خداوند تعالیٰ بر من رحمت کند پس مجاهدت فعل بنده باشد و محال باشد که فعل وے علت نجات وے گردد پس خلاص و نجات بنده متعلق به مشیت است نه بمجاهدت از انجا که خداوند گفت عز و جل فَمَنْ یُّرِدِ اللهُ اَنْ یَّهْدِیَهٗ یَشْرَحْ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ یُّرِدْ اَنْ یُّضِلَّهٗ یَجْعَلْ صَدْرَهٗ ضَیِّقًا حَرَجًا و نیز گفت تُؤْتِی الْمُلْكَ مَنْ تَشَآءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَآءُ تکلیف همه عالمیان اندر اثبات مشیت خود نفی کرد اگر مجاهده علت وصول بودے ابلیس مردود نبودے و اگر ترک آں علت ردّ و طرد بودے آدم صلوات الله علیه هرگز مقبول و مصفا نبودے پس کار بسبقت عنایت دارد نه کثرت مجاهدت نه هر که مجتهد تر ایمن تر بلکه هر که بد و عنایت بیشتر وے بحق نزدیکتر یکے اندر صومعه مقرون طاعت از حق دور و یکے اندر خرابات موصول بجمعیت بحق نزدیکتر و اشرف همه معانی ایمان است کودکے را که مکلف نیست حکمش حکم ایمان بود و مجانین را همچنان پس چوں اشرف مواهب را

مجاہدت علت نباشد آنچہ کم ازاں بود ہم بعلت محتاج نبود و من کہ علی بن عثمان الجلابی ام رضی میگویم کہ این
خلافیست اندر عبارت بدو معنی ازانچہ یکے میگوید من طلب وجد و دیگرے میگوید من وجد طلب
و سبب یافتن طلب بود و سبب طلبیدن یافت آں مجاہدت میکند تا مشاہدت یابد و این
مشاہدت میکند تا مجاہدت یابد و حقیقت این آں بود کہ مجاہدت اندر مشاہدت بجائے توفیق است
اندر طاعت و آں عطاست از حق عزوجل پس چوں طلب حصول طاعت بے توفیق محال بود حصول
توفیق نیز بے طاعت محال بود و چوں بے مشاہدت مجاہدت موجود نباشد بے مجاہدت مشاہدت
نیز محال بود پس لمعۂ از جمال خداوندی بباید تا بندہ را بمجاہدت دلالت کند و چوں علت وجود مجاہدت آں لمعہ
باشد ہدایت سابق بود بر مجاہدت اما آنچہ آں قوم یعنی سہل و اصحاب او حجت کنند کہ ہر کہ مجاہدات
اثبات نکند بود و جملہ انبیا و کتب و شرائع منکر بود کہ مدار تکلیف بر مجاہدتست بہتر ازیں بباید کہ
مدار تکلیف بر ہدایت حق است مجاہدات اثبات حجت راست نہ حقیقت وصلت را و خداوند
عزوجل گفت وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَیْهِمُ الْمَلٰٓئِکَةَ وَکَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰی وَحَشَرْنَا عَلَیْهِمْ کُلَّ شَیْءٍ قُبُلًا
مَّا کَانُوْا لِیُؤْمِنُوْٓا اِلَّآ اَنْ یَّشَآءَ اللّٰهُ وَلٰکِنَّ اَکْثَرَهُمْ یَجْهَلُوْنَ و اگر ما فرشتگاں را بدیشاں فرستیم و مردگاں را
با ایشاں بسخن آریم و برانگیزیم بر ایشاں ہمہ چیزہا را ایشاں ایمان نیارند تا ما نخواہیم ازانچہ علت ایمان مشیت
ماست نہ رویت دلایل و مجاہدت ایشاں و نیز گفت کہ اِنَّ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا سَوَآءٌ عَلَیْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ
لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا یُؤْمِنُوْنَ آنانکہ کافر اند مر ما را و یست نزدیک ایشاں اظہار حجت و ورود دلایل و
انذار از احوال قیامت و ترک آں ایشاں ایمان نیارند کہ ما مر ایشاں را از اہل ایمان نگردانیدہ ایم
و دلہائے ایشاں بحکم شقاوت مختوم است پس ورود انبیا و نزول کتب و ثبوت شرائع اسباب
وصول اند نہ علت وصول ازانچہ ابوبکر رضی اندر حکم تکلیف ہماں بود کہ ابوجہل اما ابوبکر رضی بعدل و فضل برسید
و ابوجہل بعدل بے فضل باز ماند پس علت وصول ابوجہل بعمل از فضل باز ماندن عین وصول است
نہ طلب وصول کہ اگر طالب و مطلوب ہر دو یکے بودے طالب و احد بودے و چوں واجد بود طالب نبودے
ازانچہ رسیدہ آسودہ باشد و ہر طالب آسایش درست نباید و پیغامبر گفت صلعم مَنِ اسْتَوٰی یَوْمَاهُ
فَهُوَ مَغْبُوْنٌ ہر کرا دو روزش چوں بہم بود یعنی از طالبان وے اندر غیبت طاہر بود باید کہ ہر روز بہتر باشد
و این درجۂ طالبان است باز گفت اِسْتَقِیْمُوْا وَلَنْ تُحْصُوْا استقامت گیرید و بر حال باشید پس مجاہدت را

سبب گفت و سبب اثبات کرد مر اثبات حجت را و وصول را از سبب نفی کرد و تحقیق الہیت را و آنچه گویند که اسپ را
بمجاہدت بصفتے دیگر گردانند بدانکه اندر اسپ صفتی است مکتوم که اظہار آنرا مجاہدت سببے ست که تا ریاضت
نیابد آں معنی ظاہر نشود و اندر خر که آں معنی نیست ہرگز اسپ نگردد نه اسپ را بمجاہدت خر تواں کرد و نه خر را
بریاضت اسپ تواں گردانید از آنچه ایں قلب عین باشد پس چوں چیزیکه عین او را قلب نتواند کرد اثبات
آں اندر حضرت حق سبحانه محال بود بر آں - پیر رح یعنی سہل تستری مجاہدتے می رفت که وے از آں آزاد بود و
در عین آں عبارت او از آں منقطع بود نه چوں گروہے که عبارت آنرا بے معاملتے مذہب گردانیده اند و محال
باشد که آنچه ہمه معاملت است بباید ہمه عبارت گردد و در جمله مر اہل ایں قصه را مجاہدت و ریاضت
موجود است باتفاق اما رویت آں اندر آں آفت است پس آنکه مجاہدت نفی میکند نه مرادش عین مجاہدت نست
بلکه مراد عدم رویت مجاہدت نست و معجب ناشدن باشغال خود اندر محل قدس از آنچه مجاہدات فعل بنده بود و
مشاہدت داشت حق تا داشت حق نباشد فعل بنده قیمت نگیرد لعمری از خودت دل نگرفت که چندیں مشاطگی
خود کنی و فضل حق نه بینی که چندیں سخن فعل خود گوئی پس مجاہدت دوستاں فعل حق باشد اندر ایشاں بے اختیار
ایشاں و آں قہر و گدازش بود و مجاہدت جاہلاں فعل ایشاں باشد اندر ایشاں
باختیار ایشاں و آں تشویش بود و پراگندگی و دل پراگنده از آفت پراگنده بود پس تا توانی از فعل خود عبارت
مکن و اندر ہیچ صفت نفس را متابعت مکن که وجود ہستی تو حجاب تست اگر بفعلے محجوب بودی بفعل دیگری
برخواستے چوں کلیت تو حجاب است تا بکلیت فنا نگردی شائسته بقا نگردی ان النفس کلب باغ و جلد
الکلب لا یطہر الا بالدباغ و اندر حکایات معروف است که حسین بن منصور بکوفه اندر خانه محمد بن الحسین العلوی
نزول کرده بود و ابراہیم خواص رح بکوفه اندر آمد چوں خبر وے شنید بنزدیک وے شد حسین گفت یا ابراہیم اندریں
چہل سال که تو تعلق بدیں طریق داری ازیں معنی ترا چه چیز حاصل شده است گفت طریق توکل مرا مسلم
شده است حسین گفت ضیعت عمرک فی عمران بالطنک فاین الفناء فی التوحید عمر اندریں عمران
باطن ضایع کردی پس فنا کجاست اندر توحید یعنی توکل عبارتیست از معاملت خود با خداوند تعالی و درستی
باطن باعتماد کردن باوے و چوں کسے عمرے اندر معالجت باطن کند عمرے دیگر باید تا در معاملت ظاہر خرچ
کند ہر دو عمر ضایع باشد و ہنوز از حق بوے اثرے نرسیده باشد و از شیخ ابو علی سیاه مروزی رح حکایه کنند
که گفت من نفس را بدیدم بصورتے مانند صورت من که یکی موئے وے گرفته بود و برا من داد من وے را بر درختے

بستم و قصد هلاک وی کردم مرا گفت یا ابا علی مرنج که من لشکر خدایم مرا گم نتوانی کرد و از محمد بن علیان نسوی آمدست
آرند و وی از کبار[1] اصحاب جنید رح بود که من اندر ابتدای حال که با آفتهای نفس بینا گشته بودم و کمینگاههای
وی بدانسته از وی پیوسته حقدی اندر دل من بود روزی چیزی چون روباه بچه از گلوی من بر آمد و حق تعالی
مرا آن شناسا گردانید و دانستم که آن نفس است وی را بزیر پای اندر آوردم و هر لگدی که بر وی میزدم وی بزرگتر میشد
گفتم ای هذا همه چیزها برنج و زخم هلاک شوند تو چرا زیاده گردی گفت از آنچه آفرینش من بر بازگونگی است
و آنچه رنج چیزها بود راحت من بود و آنچه راحت چیزها بود رنج من بود و شیخ ابو العباس شقانی که امام وقت بود
گفت روزی من بخانه اندر آمدم سگی زرد دیدم بجای خود خفته بود پنداشتم که از محلت اندر آمده است قصد راندن وی
کردم وی بزیر دامن من اندر آمد و ناپدید شد و شیخ ابو القاسم گرگانی که امروز قطب و مدار[2] علیه ولیست ابقاه الله
وی از ابتدای حال خود نشان داد که من او را بصورت ماری دیدم و درویشی گفت من نفس را دیدم بصورت موشی
گفتم تو کیستی گفت من هلاک[3] غافلانم که داعی شر و سوء ایشانم و نجات دوستان که اگر من با ایشان نباشمی
که وجود من آفت است ایشان بپاکی خود مغرور شوندی و بافعال خود متکبر که چون اندر طهارت دل و
صفای سر و نور ولایت و استقامت بر طاعت خود نگرند از هوا کبرئی در ایشان پدید آید و باز چون
مرا بینند اندر میان دو پهلوی خود آن جمله عیب از ایشان پاک شود و این جمله حکایات دلیل آنست
که نفس عینی است نه صفتی و وی را صفت است که ما اوصاف وی ظاهر می بینیم و رسول گفت صلی الله علیه وسلم
اعدی عدوک نفسک التی بین جنبیک دشمن ترین دشمنان تو نفس تست اندر میان دو پهلوی تو پس چون
معرفت آن حاصل آمد و دانستی که خود آن را بریاضت بدست توان آورد اما اصل و ماهیت وی نیست نگردد و چون شناخت
وی درست شد طالب اگر با آن باشد باک نبود از بقای او اندر وی لان النفس کلب نباح و امساک
الکلب بعد الریاضة مباح پس مجاهدات نفس مر فنای اوصاف نفس را بود نه فنای عین او را و مشایخ را اندرین
معنی سخن بسیار است اما من خوف تطویل کتاب را بدین مقدار کفایت کردم اکنون سخن اندر حقیقت هوا و
ترک شهوات گویم ان شاء الله عزوجل وبالله التوفیق **الکلام فی حقیقة الهوی** بدان اعزک الله
که هوا عبارت از اوصاف نفس است نزدیک گروهی و نزدیک گروهی دیگر عبارتست از ارادت طبع که متصرف

---

[1] کبار بکسر اول بزرگان و این جمع کبیر است و بالضم و تشدید موحده بسیار بزرگ و بمعنی بزرگان جمع اکابر است ۱۲ غیاث [2] مدار جای
و جای گرد قلعه از منتخب. و بمعنی دائره و دوره و حلقه نیز آمده ۱۲ غ [3] برآنکه هرکه سوار شد او را هلاک شد و هرکه مخالفت کرد او را هلاک شد ابدا ۱۲

و مدبر او نفس است چنانچه عقل از روح و هر روحی را که اندر بنیت خود از عقل قوتی نباشد ناقص بود و نیز هر نفسی را
که از هوا قوتی نباشد ناقص بود پس نقص روح نقص قربت بود و نقص نفس عین قربت و پیوسته مر بنده را دعوتها
می باشد یکی از عقل و یکی از هوا الا آنکه متابع دعوت عقل باشد بایمان رسد و آنکه متابع دعوت هوا بود
بضلالت و کفران رسد پس هوا حجاب و اضلال باشد و رفعت گاه مریدان و محل اعراض طالبان و مامور
است بنده بخلاف آن و منهی از ارتکاب آن لان من رکبها هلک و من خالفها ملک چنانکه
خداوند گفت عزوجل وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهٖ وَنَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰی فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِیَ الْمَاْوٰی
و رسول گفت صلی الله علیه و سلم اخوف ما اخاف علی امتی اتباع الهوی و طول الامل و از ابن
عباس رض می آرند اندر تفسیر قول خدای تبارک و تعالیٰ و تقدس اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوَاهُ ای
الهوی الهاً معبوداً ویل بر آنکه بدون حق هوای وی معبود وی است و همه همت وی روز و شب طلب
رضای وی است و هواها جمله بر دو قسم است یکی هوای لذت و شهوت و دیگر هوای جاه خلق و ریاست
و آنکه متابع هوای لذت باشد اندر خرابات بود و خلق از فتنه وی ایمن باشند اما آنکه متابع هوای شهوت
جاه خلق و ریاست باشد اندر صوامع و دوائر باشد فتنه خلق باشد که خود از راه افتاده باشد و خلق را
نیز بضلالت داعی بود فنعوذ بالله من متابعة الهوی پس آنکه کل حرکات هوا باشد و متابعت آن وی را
رضا باشد دور باشد از حق اگرچه در مسجد با شما باشد و باز آنرا که از هوا تبرّیش بود و از متابعت وی گریزش بود
نزدیک باشد بحق اگرچه اندر کنشت بود ابراهیم خواص گوید رح که وقتی شنیدم که اندر روم راهبی هفتاد سال است
تا در دیری نشسته است بحکم رهبانیت گفتم ای عجب شرط رهبانیت چهل سال بود و این مرد بچه مشرب هفتاد
سال درین دیر بیارامیده است قصد وی کردم چون نزدیک دیر وی رسیدم دریچه باز کرد و مرا گفت یا ابراهیم
دانستم که بچه کار آمدی من اینجا نه براهبی نشسته ام اندرین هفتاد سال بلکه من سگی دارم با هوا شوریده اندرین
دیر نشسته ام تا سگ بانی کنم و شر وی از خلق باز دارم و الا من نه اینم چون این سخن از وی بشنیدم گفتم
بار خدایا قادری که اندر عین ضلالت بنده را طریق صواب دهی و راه راست کرامت کنی مرا گفت یا ابراهیم
چند مردمان را طلب کنی برو خود را طلب کن چون یافتی پاسبان خود باش که هر روز این هوا سیصد و شصت
گونه لباس الهیت پوشد و بنده را بضلالت دعوت کند و در جمله شیطان را اندر دل و باطن بنده مجال نباشد
تا وی را هوای معصیتی اندر دل پدیدار نیاید و چون مایه آن از هوا پدیدار آید آنگاه شیطان آنرا بگیرد و می آراید

وبر دل وے جلوه میکند وایں معنی را وسواس خوانند پس ابتدائے آں از ہوا بوده باشد والبادی اظلم
وایں معنی قول خدا ایست عزوجل که گفت مر ابلیس را آنگاه که میگفت که من جملهٔ آدمیاں را از راه ببرم
إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ ترا بر بندگان خاص من ہیچ سلطانی نیست پس شیطان بحقیقت
نفس وہوائے بنده باشد وازاں بود که پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم گفت ومامن احد الا وقد غلبه
شیطانه الا عمر فانه غلب شیطانه ہیچکس نیست که نه شیطان ویرا غلبه کرده است یعنی ہوائے ہر کسے
مر اورا غلبه کرده است بجز عمر که وے شیطان خود را غلبه کرده است پس ہوا ترکیب طینت آدم وریحان جان
فرزندان ویست که پیغامبر گفت الهوی والشهوة معجونة بطینة ابن ادم ترک ہوا بنده را امیر کند
وارتکاب آں امیر را اسیر کند چنانکه زلیخا ہوا را ارتکاب کرد امیر بود اسیر شد ویوسف ع ترک ہوا گفت اسیر بود
امیر گشت واز جنید رض پرسیدند ما الوصل قال ترک ارتکاب الهوی آنکه خواہد که بوصلت حق مکرم شود
ہوا گوی تن را خلاف کن که بنده بہیچ عبادت بحق تقرب نکند بزرگتر ازانکه مر ہوا را خلاف کند ازانچه کوه بناخن
کندن بر آدمی آسان تر ازاں بود که ہوا را خلاف کردن واندر حکایات یافتم از ذوالنون مصری که گفت
یکے را دیدم که اندر ہوا مے پرید گفتم ایں درجه بچه یافتی گفت قدم بر ہوا نہادم تا در ہوا شدم از محمد بن فضل
البلخی مے آید که گفت عجب دارم ازانکه بہوائے خود بخانه وے شود وزیارت کند چرا قدم بر ہوا ننہد تا بوے رسد
دباوے دیدار کند اما ظاهر ترین صفتے مر نفس را شہوت است وشہوت معنی است پراگنده اندر اجزائے
آدمی وجمله حواس در کارہائے وی اندر وبنده بحفظ جمله مکلف است واز فعل ہر یک مسئول شہوت ازاں
چشم دیدار واز آں گوش شنیدن وازاں بینی بوئیدن وازاں زبان گفتن وازاں کام چشیدن وازاں
جسد لمس وبسودن وازاں صدر اندیشیدن پس باید که طالب راعی وحاکم خود باشد وروز وشب روزگار خود
در آں بگذارد تا ایں دواعی ہوا را که اندر حواس پیدا می آیند از خود منقطع گرداند واز خداوند تعالی اللہ خواہد
تا ویرا بداں صفت گرداند که ایں ارادت از باطن وے مدفوع گردد که ہر آنکه بجز شہوت مبتلا گردد از
از کل معانی محجوب شود پس اگر بنده بتکلف ایں را از خود دفع کند رنج وے دراز گردد ووجود اجتناب آں متواتر
شود وطریق ایں تسلیم است تا مراد حاصل گردد واز ابو علی سیاه مروزی رض حکایت کنند که گفت من بگرمابه
رفته بودم وبر موافقت سنت استره را مر اعانت میکردم با خود گفتم اے بو علی ایں عضو را که منبع شہوت است
ترا چندیں آفت مبتلا دارد از خود جدا کن تا از شہوت باز رہی بسرم ندا کردند که یا با علی اندر ملک ما تصرف میکنی

مگر تعبیهٔ ما را عضوی از عضو دیگر اولیتر نیست بعزت ما اگر آنرا از خود جدا کنی ما در هر موئی از آن تو صد چندان
شهوت و هوا نهم اندر آن محل و اندرین معنی گوید شعر تَبْتَغِي الْإِحْسَانَ دَعْ إِحْسَانَكَ ۞ اُتْرُكْ بخشی اللّٰهِ
ریحانك ؛ بنده را در خرابی بنیت هیچ تصرفی نیست اما اندر تبدیل صفت بتوفیق حق و تسلیم امر و تبری از حول
و قوت کسبی هست و بحقیقت چون تسلیم آمد عصمت آمد و بعصمت حق بنده بحفظ و فنای آفت نزدیکتر بود که
بمجاهدت لان نفی الآباب بالمکنة الیسر من نفیه بالمنیة پس حفظ حق زائل گرداننده جملگی آفتها
است و نماینده جملگی علتها و هیچ صفت مر بنده را با وی مشارکت نیست چنانچه وی فرموده است اندر
ملک وی تصرف نه و تا تقدیر عصمت حق نباشد بجد بنده از هیچ چیز باز نتواند بود که جد او جد نباشد چون از حق
بر بنده جد نباشد جد وی را سود ندارد و قوت طاعت بجد ساقط شود و جمله جدها اندر دو جایگاه صورت
بندد یا جهد کند تا تقدیر حق را بگرداند از خود یا خود بخلاف تقدیر چیزی بخود نسبت کند و این هر دو روا نباشد
که تقدیر بجهد متغیر نشود و هیچ کاری بی تقدیر نیست و هم می آید که شبلی رح بیمار شد طبیبی نزدیک وی آمد
گفت پرهیز کن گفت از چه چیز پرهیز کنم از چیزی که روزی من است یا از آنچه روزی من نیست اگر پرهیز
از روزی باید کرد نتوان کرد و اگر جز از روزی آن خود بمن ندهند ان المشاهدة لا تجاهد و این مسئله
باحتیاط جای دیگر بیارم انشاء الله تعالی عز و جل و اما الحکیمیة حکیمان تولی بابی[1] عبد الله محمد بن علی
الحکیم الترمذی کنند رض و وی یکی از ائمه وقت بود اندر جمله علوم ظاهری و باطنی و ویرا تصانیف بسیار است
و قاعده سخن و طریقش بر ولایت بود و عبارت از حقیقت آن کردی و از درجات اولیا و مراعات ترتیب
آن گفتی و آن علیحده بحریست بیکرانه با اعجوبهٔ بسیار و ابتدای کشف مذهب وی آنست که بدانی که خداوند تعالی
را اولیاست که ایشان را از خلق برگزیده است و همت شان را از متعلقات بریده و از دواعی نفس و هوا
شان وا خریده هر کسی را بر درجتی قیام داده و در لیس معانی بر ایشان گشوده و اندرین سخن دراز است و چند
اصل اندر آن شرح باید داد تا معلوم گردد و اکنون من بر سبیل اختصار تحقیق این ظاهر کنم و اسباب و اوصاف
و سخن مردمان را اندر آن بیارم انشاء الله عز و جل **الکلام فی اثبات الولایة** بدانکه قاعده
و اساس طریقت تصوف و معرفت جمله بر ولایت و اثبات آنست و جمله مشایخ رض اندر حکم اثبات این
موافق اند اما هر کسی بعبارت دیگرگون بیان این ظاهر کرده اند و محمد بن علی رح مخصوص است باطلاق این

---

[1] یعنی ابو عیسی محمد بن عیسی بن سورة بن موسی بن اضحاک سلمی ترمذی ۱۲

عبارت مر حقیقت طریقت را اما وَلایت بفتح تصرف بود اندر حق لغت و وِلایت بکسر واو امارت بود و نیز هر دو مصدر فعل ولیت باشند چون چنین بود باید که تا دو لغت بود چون ولالت و دلالت و نیز ولایت ربوبیت بود و از آنست که خدای عزوجل گفت هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ که کفار تولی بوے کنند و نیز بدو بگروند و از معبودان خود تبری کنند و نیز ولایت بمعنی محبت بود اما ولی روا باشد که فعیل بود بمعنی مفعول چنانکه خدای گفت عزوجل وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِيْنَ که خداوند تعالیٰ بنده خود را با فعال و اوصاف وے نگذارد و اندر کنف حفظ خودش بدارد و روا باشد که فعیل باشد بمعنے مبالغه اندر فاعل که بنده تولی بطاعت وے کند و بر عایات حقوق وے مداومت کند و از غیر وے اعراض کند این یکے مرید باشد و آں دیگرے مراد و این جمله معانی از حق به بنده و از بنده بحق روا بود از انچه روا باشد که وے تعالیٰ نام دوستان خود باشد زانچه وعده کرد خداوند مر دوستان خود را از صحابه پیغامبر بنصرت و گفت اَلَا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ و نیز گفت وَاَنَّ الْكَافِرِيْنَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ ای لا ناصر لهم چون کفار را ناصر نبود لا محاله مومنانرا ناصر بود که نصرت کند عقول شانرا اندر استدلال آیات و بیان معانی بر دلهائے ایشان و کشف براهین بر اسرار ایشان و نصرت کند مر ایشانرا بر مخالفت نفس و شیطان و موافقت امور خود و نیز روا باشد که بدوستی مخصوص گرداند شانرا و از محل عداوت نگاه دارد چنانکه گفت يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّوْنَهٗ تا ویرا بدوستی وے دوست دارند و روے از خلق برتابند تا هم وے ولے ایشان باشد و هم ایشان اولیائے وے و روا باشد که یکے را ولایتے دهد بر اقامت کردن بر طاعت وے و ویرا اندر حفظ و عصمت نگاهدارد تا وے بر طاعت وے اقامت کند و از مخالفتش به پرهیزد و شیطان از حسن اقامت طاعت وے بگریزد و روا بود که یکے را ولایتے دهد تا حلش اندر ملک حل بود و عقدش عقد و دعواتش مستجاب و انفاسش مقبول چنانکه پیغامبر گفت صلے اللّٰه علیه وسلم رُبَّ اَشْعَثَ اَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُعْبَأُ بِهٖ لَوْ اَقْسَمَ عَلَى اللّٰهِ لَاَبَرَّهٗ ۔ و معروفست که اندر خلافت عمر بن الخطاب رض رود نیل بر عادت خود بایستاد از انچه اندر جاهلیت هر سال کنیزکے آراسته در وے انداختندے تا روان شدے عمر رض بر کاغذ پاره نوشت[1]

---

[1] و در تاریخ الخلفا اینچنین است بتفصیل که عمرو بن عاص رض از مصر این واقعه را بعمر رض نوشت حضرت عمر رض بجواب اش رقم فرمود که خوب کردی من یک پرچه کاغذ بنویسم آنرا در دریا نیل بینداز عمرو بن عاص رض چون خط را دید از درونش این پرچه بر آمد مضمون عربی او در فارسی این است از عبد الله عمر امیر المومنین بسوئے نیل مصر اما بعد اگر تو بحکم خود جاری میشوی پس جاری مشو و اگر خدا تعالیٰ ترا جاری میکند پس از خداے واحد قهار میطلبم که ترا جاری گرداند بعد از آن پرچه را در دریا نیل (که خشک شده بود) انداخت پس صبح دیدند که شانزده گز در یک شب آب جاری شده و این بدعت اهل مصر تا این دم دور کرد انتهی والله اعلم ۱۲ احمد علی پروفیسر اسلامیه کالج لاهور

که ای آب اگر بخود ایستاده روان مباش و اگر بفرمان خدا ایستاده عمر میگوید که برو چون رقعه اندر آب انداختند آب برفت و این امارت بر حقیقت بود پس مراد من اندر ولایت و اثبات آن آنست تا بدانی که اسم ولی مر آنکس را روا بود که این معانی مذکور اندر وی موجود باشد چنانکه بر احوال این بود که گفتم و قال و بیش ازین مشایخ اندرین کتب ساختند و آن عزیز و زود نیست گشت اکنون من عبارت آن پیر بزرگ را که صاحب مذهب است اجمال دهم چنانکه اعتقاد من بدان مشتهر است تا ترا فواید بسیار حاصل شود و بجز تو آنرا که سعادت خواندن این کتاب باشد از طلاب این طریقت انشاء الله عزوجل

فصل

بدانکه قواک الله تعالیٰ که این لفظ متداول است میان خلق و کتاب و سنت بدین ناطق است چنانکه خداوند گفت عزوجل اَلَا اِنَّ اَوْلِیَآءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ و نیز گفت نَحْنُ اَوْلِیَآؤُکُمْ فِی الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا وَفِی الْاٰخِرَةِ و جای دیگر گفت اَللّٰهُ وَلِیُّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا و پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم اِنَّ مِنْ عِبَادِ اللّٰهِ لَعِبَادًا یَغْبِطُهُمُ الْاَنْبِیَآءُ وَالشُّهَدَآءُ قِیْلَ مَنْ هُمْ یَا رَسُوْلَ اللّٰهِ صِفْهُمْ لَنَا لَعَلَّنَا نُحِبُّهُمْ قَالَ قَوْمٌ تَحَابُّوْا بِرُوْحِ اللّٰهِ مِنْ غَیْرِ اَمْوَالٍ وَلَا اکْتِسَابٍ وُجُوْهُهُمْ نُوْرٌ عَلٰی مَنَابِرَ مِنْ نُوْرٍ لَا یَخَافُوْنَ اِذَا خَافَ النَّاسُ وَلَا یَحْزَنُوْنَ اِذَا حَزِنَ النَّاسُ ثُمَّ تَلَا اَلَا اِنَّ اَوْلِیَآءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ و نیز پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم که خدای گفت عزوجل مَنْ اٰذٰی وَلِیًّا فَقَدِ اسْتَحَلَّ مُحَارَبَتِیْ و مراد ازین آنست که خداوند تعالیٰ را اولیا اند که ایشانرا بدوستی و ولایت مخصوص گردانیده است و والیان ملک وی اند که برگزیده است شانرا و نشانه اظهار فعل خود گردانیده است و بانواع کرامات مخصوص کرده و آفات طبیعی از ایشان پاک گردانیده و از متابعت نفس و هوا شانرا برهانیده تا همت شان بجز وی نیست و انس شان جز با وی نه بیش از ما بوده اند اندر قرون ماضیه و اکنون هستند و از پس این الی یوم القیامه خواهند بود از آنچه خداوند تعالیٰ مر این امت را شرف داده است بر جمله امم و ضمان کرده است که من شریعت محمد را صلی الله علیه وسلم نگاه دارم چون نهان خبری و حجج عقلی امروز موجود است اندر میان علما باید تا برهان عینی نیز موجود باشد انکار نشاید اندر میان خلق اولیا و خواص خداوند و این خلاف ما را با دو گروه باشد یکی معتزله و دیگر عامه حشویان معتزله تخصیص یکی را بر یکی انکار کنند از گروندگان و نفی تخصیص وی نفی تخصیص نبی باشد و این کفر باشد و عوام حشویان تخصیص روا دارند اما گویند که بوده اند و امروز نمانده اند و انکار ماضی و مستقبل هر دو یکی بود از آنچه طرفی از انکار اولیتر باشد از طرفی دیگر پس خداوند تعالیٰ برهان نبوی را تا امروز باقی گردانیده است و اولیا را سبب اظهار آن

کرده تا پیوسته آیاتِ حق وحجت صدق محمد صلعم ظاهر باشد و مر ایشانرا والیان عالم گردانیده تا مجرد حدیث
وی گشته اند وراه متابعتِ نفس را اندر نوشته تا از آسمان باران ببرکتِ اقدامِ ایشان آید واز زمین نبات ببرکات
اقدام بصفائی احوال ایشان روید وبر کافران مسلمانان ظفر بهمتِ ایشان یافتند واز ایشان چهار هزار اند
که مکتوم اند و مر یکدیگر را نشناسند وجمالِ حال خود ندانند واندر کل احوال از خود واز خلق مستور باشند
واخبار بدین مورود است وسخن اولیا بدین ناطق ومرا خود اندرین معنی بحمد الله خبر عیان گشته هست واما آنچه
اهل حل وعقد اند وسرهنگان درگاهِ حق سیصدتن اند که مر ایشانرا اخیار خوانند وچهل دیگر که مر ایشانرا ابدال
خوانند وهفت دیگر که مر ایشانرا ابرار خوانند وچهار دیگر که مر ایشانرا اوتاد خوانند وسه دیگر که مر ایشانرا نقبا خوانند
ویکی دیگر که مر وی را قطب خوانند وغوث نیز خوانند واین جمله مر یکدیگر را بشناسند واندر امور باذن یکدیگر محتاج باشند
ودرین اخبار مروی ناطق است واهل سنت بر صحت این مجتمع اند ومراد اندرین موضع شرح وبسط آن نیست
اینجا عام اعتراضی کنند از آنچه گفتم که مر ایشان یکدیگر را بشناسند که هر یک از ایشان ولی اند پس باید که
از عاقبت خود ایمن باشند واین محال باشد که معرفت ولایت ایمنی اقتضا کند چون روا باشد که مومن
با یمان خود عارف بود وایمن نباشد روا باشد که ولی بولایت خود عارف باشد وایمن نباشد اما روا باشد
که بر وجه کرامت حقتعالی ولی را با من عاقبت او متشرف گرداند اندر صحت حال بروی وحفظ وی از مخالفت
واینجا مشایخ را اختلافست ومن علت اختلاف پیدا کرده ام که هر که از آن چهار هزار که مکتوم است معرفت
وی مر خود را بولایت روا ندارند وآنکه ازین گروه دیگر اند روا دارند وبسیاری از فقها نیز موافق آن گروه اند
وبسیاری موافق این گروه واز متکلمان همچنان استاد ابو اسحق اسفراینی وجماعتی از متقدمان بر آنند
که ولی خود را نشناسد که ولی است واستاد ابوبکر ابن فورک وجماعتی دیگر از متقدمان بر آنند که بشناسد
ولی خود را که ولی است گوییم مر آن گروه را که اندر معرفت او مر خود را چه زیان وآفت است گویند که معجب
شود بخود چون بداند که ولی ام گوییم شرط ولایت حفظ حق بود وآنکه از آفت محفوظ بود این بروی روا نباشد
واین سخن سخت عامیانه است که کسی ولی باشد وبروی کرامات ناقض عادات میگذرد وی نداند که من
ولی ام ویا این کرامات ست وگروهی از عوام مر این گروه را تقلید کرده اند وبعضی آن گروه دیگر را وحدیث
ایشان معتبر نداشته اند اما معتزله بکلیت تخصیص وکرامات را منکر اند وحقیقت ولایت کرامت
وتخصیص بود وگویند که همه مسلمانان اولیای خدا اند چون مطیع باشند که هر که باحکام ایمان قیام کرد

و صفات خدا و رویت خدا را منکر شد و مؤمن را خلود در دوزخ روا داشت و تجویز تکلیف بجز عقل بے ورود رسل و نزول کتب مقر آید وے ولی بود و نزدیک همه مسلمانان این شخص ولی بود اما ولیِ شیطان و گویند که اگر ولایت کرامت واجب گردے بایستے تا همه مومنان را کرامت بودے از آنچه همه اندر ایمان مشترک اند چون اندر اصل مشترک باشند باید که اندر فرع نیز مشترک باشند و آنگاه گویند که روا باشد که مومن و کافر را کرامت باشد و آن چون گرسنه باشد اندر سفر کسے میزبانے پدید آید یا مائدۂ تا کسے ویرا بدستوری بر نشاند و باشد این و گویند که اگر روا بودے که کسے مسافتے بیک شب قطع کردے بایستے تا پیغامبر را بودی صلی الله علیه وسلم که چون وے قصد مکه کرد خدا گفت عز و جل وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنفُسِ گویم قول شما باطل است بدانچه خدای گفت عز و جل سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي الآیة اما معنی حمل اثقال اجماع صحابه برفتن از مکه بلیٰ بود که کرامات خاص است نه عام و اگر ایشان جمله بکرامات یکبار رفتندے عام گشتے و ایمان غیبی ضروری نشدے و کل احکام ایمان غیبی و خبر شدن بر خواستے زانچه ایمان اندر محل عموم است اندر مطیع و عاصی و ولایت اندر محل خصوص پس خداوند تعالی آنچه حکم آن در محل عموم نهاد پیغامبر علیهم بر موافقت ایشان حمل اثقال فرمود و آنچه حکم آن اندر محل مخصوص نهاد یکشب مر پیغامبر خود را از مکه به بیت المقدس رسانید و از آنجا بقاب قوسین برد و نواها و عجائبهای عالم بدو نمود و چون باز آمد هنوز بسیاری از شب مانده بود و فی الجمله در حکم ایمان عام بود با عام و در حکم کرامت خاص بود با خاص و نفی تخصیص مکابره عیان بود چنانکه بر درگاه ملکے حاجب و دربان امیر و وزیر بود و هر چند که اندر حکم چاکری یکسان باشند اما بعضے را خاصیتے است پس هر چند که اندر حقیقت ایمان یکسان باشند مومنان اما یکے عاصی بود و یکے مطیع و یکے عالم بود و یکے جاهل پس درست شد که انکار تخصیص انکار کل معانی بود والله اعلم بالصواب ؛؛

فصل و مشائخ را هر یک اندر تحقیق عبارت ولایت رموز هست آنچه ممکن شود از مختارات رموز شان بیارم تا فائده تمام شود انشاء الله عز و جل ابوعلی جرجانی گوید رح الولی هو الفانی فی حاله والباقی فی مشاهدة الحق لم یکن له عن نفسه اخبار ولا مع غیر الله قرار ولی آن بود که فانی بود از حال خود باقی بمشاهده حق ممکن نبود مر او را که از حال خود خبر دهد و یا جز با خداوند تعالی بیارامد زیرا که خبر بنده از حال خود باشد چون احوال فانی شد ویرا از خود خبر دادن درست نیاید و با غیر حق آرام نیابد که از حال خود او را خبر دهد از آنچه خبر دادن مر غیر را از حال غیب کشف سر حبیب باشد و کشف سر حبیب بر غیر حبیب محال باشد و نیز چون اندر مشاهدت باشد در مشاهدت

رویت غیر محال باشد و چون رویت غیر نباشد قرار با خلق چگونه ممکن شود جنید گفت رضی الولی ان لایکون له خوف لان الخوف ترقب مکروه یحل فی المستقبل او انتظار المحبوب یفوت فی المستانف والولی ابن وقته لیس له وقت مستقبل فیخاف شیئاً وکما لاخوف له لا رجاء له لان الرجاء انتظار محبوب یحصل او مکروه یکشف وذلک فی الثانی من الوقت وکذلک لایحزن من حزونة الوقت من کان فی ضیاء الرضاء ونور الشکر وروضة الموافقة فانی یکون له حزن قال الله تعالی اَلَا اِنَّ اَوْلِیَاءَ اللهِ لَاخَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ ومراد ازین قول آنست که گفت ولی را ترس نباشد زانچه ترس از هوس چیزے باشد که از آمدن آن بر دل کراہیتے بود و یا بر تن بلاے و یا محبوبے می ترسد که از وے فوت شود که اندر حال باولیست ولی پیروقت را بود و او را خوف نباشد که از آن بترسد و چنانکه ورا خوف نبود رجا ہم نباشد زانچه رجا امید محبوبی باشد که بدو رسد اندر ثانی حال و یا مکروہے از وے دفع شود و اندوہے نباشدش از آنچه اندوه از کدورت وقت بود و پس آنکه اندر خطیرهٔ رضا بود و رضا موافقت اندوه او را کجا باشد عوام را چنین صورت بندد اندرین قول که چون خوف و رجا نباشد و حزن نه بجاے آن امن باشد و امن ہم نباشد که امن از نادیدن غیب بود و اعراض کردن از وقت و این ہمه صفت آنان باشد که رویت بشریت شان نباشد و آرام با صفت نه و خوف و رجا و امن و حزن جمله نصیبہاے نفس باز گردد و آن چون آن فانی شد و رضا بنده را صفت گشت چون رضا آمد احوال مستقیم اندر رویت محول از احوال اعراض پدید آمد آنگاه ولایت بر دل کشف گشت و معنی آن بر سر ظاہر شد و ابوعثمان مغربی گوید رح الولی قد یکون مشهورا ولا یکون مفتونا ولی مشهور باشد اندر میان خلق اما مفتون نباشد و دیگرے گوید الولی قد یکون مستورا ولا یکون مشهورا ولی مستور باشد و مشهور نباشد این که احتراز کرد از شهرت ولی بدان بود که اندر شهرت فتنه باشد پس ابوعثمان گفت روا بود که وے مشهور باشد اما شهرگی وے بے فتنه باشد از آنچه فتنه اندر کذب بود چون ولی اندر ولایت خود صادق بود بر کاذب خود اسم ولایت واقع نشود و اظهار کرامت بر دست کاذب محال باشد باید که فتنه از روزگار وے ساقط بود و این ہر دو قول بدان اختلاف باز گردد که ولی خود را شناسد که ولیست که اگر شناسد مشهور بود و اگر نشناسد مفتون گردد والشرح لذلک یطول و اندر حکایات است که ابراہیم ادہم رح مردے را گفت که خواہی تا تو ولی باشی از اولیای خدا تعالی گفت بلے میخواہم گفت لاترغب فی شیء من الدنیا والآخرة وفرغ نفسک لله واقبل بوجهک علیه بدنیی و عقبی رغبت مکن که رغبت کردن بدنیا اعراض کردن بود

از حق بچیزے فانی و رغبت کردن بعقبی اعراض کردن بود از حق بچیزے باقی و چون اعراض بچیز فانی بود فانی فنا شود
و اعراض نیست گردد و چون اعراض بچیزے باقی بود بر بقا فنا روا نباشد پس بر اعراض وے هم فنا روا نباشد
و فائدهٔ این کلمه آنست که خدایا بدنیی و عقبی مده و گفت فارغ کن مر خود را از برائے دوستی خداوند و دنیا و عقبی را
ما در دل خود راه مده و روے دل بحق آر و چون این اوصاف اندر تو موجود باشد ولی باشی و از ابویزید پرسیدند که ولی
که باشد گفت الولی هو الصابر تحت الامر والنهی ولی آن باشد که اندر تحت امر و نهی خداوند صبر کند زانچه هر گاه
دوستی بحق در دل او زیاده تر امر وے بر دلش معظم تر و از نهی او تنش دور تر و هم از ابویزید حکایت کنند که گفت
وقتے مرا گفتند که در فلان شهر ولی ایست از اولیای خدای عزوجل برخاستم و قصد زیارت وے کردم چون
بمسجد وے رسیدم وے از خانه بیرون آمد و اندر مسجد خیو از دهان بر زمین افگند من از انجا باز گشتم و برا سلام
نا گفته گفتم ولی باید که شریعت بر خود نگاه دارد تا حق ولایت بر وے نگاهدارد اگر این مرد ولی بودے خیو از دهان بر
زمین مسجد نفگندے حفظ حرمت را تا حق او را نگاهداشتے مر صحت کرامت را آن شب پیغامبر را صلی الله علیه وسلم
بخواب دیدم که مرا گفت یا بایزید برکات آنچه کردی اندر تو رسید دیگر روز بدین درجه رسیدم که شما همی بینید و
شنیدم که یکے نزدیک شیخ ابوسعید اندر آمد و نخست پاے چپ اندر مسجد نهاد گفت او را باز گردانید که هر که اندر
خانهٔ دوست اندر آید نشاید که پائے چپ پیش نهد و گروہے از ملاحده لعنهم الله تعلق بدین طریق خطیر کردند
و گفتند که خدمت چندان باید کرد که بنده ولی شود چون ولی شد خدمت برخاست و این ضلالتیست پیدا و
هیچ مقام نیست اندر راه حق که هیچ رکنے از ارکان خدمت برخیزد و بجایگاه خود شرح این بتمامی باز گوئیم
ان شاء الله عزوجل

الکلام فی اثبات الکرامة

بدانکه ظهور کرامت جائز است بر ولی
اندر حال صحت تکلیف بر وے و فریقین از اهل سنت و جماعت برین متفق اند و اندر عقل نیز مستحیل نیست
از انچه این نوع مقدور خداوند است و اظهار آن منافی هیچ اصلی نیست از اصول شرع و ارادت جنس آن
از اوهام گسسته نیست و کرامت علامت صدق ولی بود و ظهور آن بر کاذب روا نباشد بجز علامت کذب
دعوی وے و آن فعلے بود ناقض عادت اندر حال بقاے تکلیف و آنکه به تعریف حق بر وجه استدلال صدق را
از کذب بداند وے نیز از ولی باشد و گروہے از اهل سنت گویند که کرامت درست است اما نه تا حد معجزه
چون استجابت دعوت و حصول مراد ها و آنچه بدین ماند که عادات آن را نقض کند گوئیم شما را
از ظهور فعل ناقض عادت بر دست ولی صادق اندر زمان تکلیف چه صورت می بندد از فساد اگر میگویند که

این نوع مقدور خداوند تعالی نیست این خود ضلالتست و اگر گویند که این نوع مقدور است اما اندر اظهار آن
بر دست ولی صادق ابطال نبوت بود و نفی تخصیص انبیا گوییم این هم محال است از آنچه ولی مخصوص است
بکرامات و نبی بمعجزات والمعجزة لم تکن معجزة بعینها انما کانت معجزة لحصولها من شرطها اقتران
دعوی النبوة فالمعجزة تختص للانبیاء والکرامات یکون للاولیاء و چون ولی ولی باشد و نبی نبی میان
ایشان هیچ شبهت نباشد تا ازین احتراز میباید کرد و شرف مراتب پیغامبران علیهم السّلام بعلو رتبت و
صفای عصمت است نه بمجرد معجزه یا کرامت و یا اظهار بر ایشان فعل ناقض عادت و باتفاق مر همه انبیا را
جمله معجزاتست ناقض عادت و اندر اصل اعجاز از جمله متساوی اند اما اندر درجات و تفضیل یکی از یکی
فضل است و چون روا باشد تسویهٔ افعال ناقض عادات مر ایشان را بر یکدیگر فضل بود چرا روا نباشد
که این را نیز کرامت بود فعلی ناقض عادت و انبیا از ایشان فاضلتر باشند و چون آنجا فعل ناقض
عادت علت تفضیل و تخصیص ایشان نگردد با یکدیگر اینجا نیز فعل ناقض عادت علت تخصیص ولی نگردد
بر نبی یعنی همسان نگردد با ایشان و آنکه این دلیل را معلوم کند از عقلا این شبهت از دلش برخیزد و اگر
یکی را صورت چنین بندد که اگر ولی را کرامت ناقض عادت بود وی دعوی نبوت کند این محال باشد
از آنچه شرط ولایت صدق قول باشد و دعوی بخلاف معنی کذب باشد و کاذب ولی نباشد و اگر ولی دعوی
نبوت کند آن قدح باشد اندر معجزه و این کفر بود و کرامت جز مومن مطیع را نباشد و کذب معصیت بود نه طاعت
و چون چنین باشد کرامت ولی موافق اثبات حجت نبی باشد هیچ شبهت طعن کردن نیفتد میان کرامت و معجزه
زیرا که پیغامبر صلی الله علیه وسلم باثبات معجزه نبوت خود اثبات میکند و ولی بکرامت هم نبوت وی و اثبات میکند
و هم ولایت خود پس این صادق اندر ولایت همان گوید که آن صادق اندر نبوت و کرامت ولی عین اعجاز
نبی باشد و مومن را رویت کرامت ولی زیادت یقین باشد بر صدق نبی نه شبهت اندر وی از آنچه اندر
دعوی ایشان متضاد نیفتد تا یکی مر یکی را نفی کند که دعوی یکی بعینه برهان دعوی دیگر است چنانکه اندر شریعت
چون گروهی اندر دعوی متفق باشند چون حجت یکی ثابت شود حجت وی حجت دیگران باشد بحکم
اتفاق شان در دعوی و چون دعوی متضاد بود آنگاه حجت یکی حجت دیگران نباشد پس چون نبی مدعی نبوت
بصحت نبوت بدلالت معجزه و ولی وی را مصدق وار و اندر دعوی وی اثبات شبهت اندرین محال باشد والله اعلم

باب الکلام فی الفرق بین المعجزات والکرامات

و چون درست شد که بر دست کاذ

معجزه و کرامات محال باشد لامحاله فرقی ظاهرتر باید تا معلوم و مبین شود بدانکه شرط معجزات اظهار است
و از آن کرامت کتمان از انچه ثمرهٔ معجزه بغیر باز گردد و کرامت خاص مر صاحب کرامت را بود و نیز صاحب معجزه
قطع کند که این عین اعجاز است و ولی قطع نتواند کرد که آن کرامات است یا استدراج و نیز صاحب معجزه
اندر شرع تصرف کند و اندر ترتیب آن نفی و اثبات کند بفرمان خدای عزوجل و صاحب کرامات را
اندران بجز از تسلیم و قبول احکام روی نیست از انچه بهیچ وجه کرامت ولی مر حکم شرع نبی را منافات نکند
و اگر کسی گوید چون گفتی معجزه ناقض عادت است و ولایت صدق نبی که چون جنس آن جز نبی را روا داری
آن معتاد گردد و عین حجت تو بر اثبات معجزه اثبات کرامت باطل کند گوییم این امر بر خلاف صورت
تست که مر ترا اعتقاد گشته است از انچه اعجاز عادات خلق را ناقض است چون کرامت ولی عین معجزه
نبی بود همان برهان نماید که معجزه نبی بود پس اعجاز مر اعجاز را نقض نکند ندیدی که چون خبیب را کافران
بمکه بر دار کردند رسول صلی اللہ علیہ وسلم بمدینه بود و اندر مسجد نشسته و ویرا همی دید با صحابه میگفت آنچه با وی
میکردند خدای تعالی حجاب از چشم وی بر داشت تا وی نیز پیغامبر را صلی اللہ علیہ وسلم بدید و بر وی
سلام گفت خداوند تعالی سلام وی بگوش پیغامبر رسانید و جواب پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم ویرا بشنوانید
و دعا کرد تا روی بقبله بر گشت پس اینکه پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم او را بدید از مدینه و وی بمکه بود فعلی بود ناقض
عادت و کرامت وی بود از انچه باتفاق رویت غائب ناقض عادت بود پس هیچ فرق نبود میان غیبت
زمان و از آن غیبت مکان چه کرامت خبیب اندر حال غیبت مکان از پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم و چه کرامات
متاخران اندر حال غیبت زمان از وی و این فرقی مبین است و برهانی واضح بر استحالت مضاوت
کرامت مر اعجاز را از انچه کرامت جز اندر حال التصدیق صاحب معجزه ثابت نشود و جز بر دست مومن مصدق
مطیع پیدا نیاید از انچه کرامات امت معجزهٔ پیغامبر است از انچه شریعت وی باقیست باید که تا حجت وی
نیز باقی بود پس اولیا گواهان اند بر صدق رسالت رسول و روا نباشد که بر دست بیگانه کرامتی ظاهر شود و اندرین
معنی حکایتی آرند از ابراهیم خواص رحمة اللہ علیہ و آن سخت اندر خور بود اینجا ابراهیم گفت من ببادیه فرو رفتم
بر تجرید بر حکم عادت خود چون لختی بشدم یکی از گوشه بر خواست و از من صحبت خواست اندر وی نگاه
کردم از دیدن وی نفرتی بر من باز آمد گفتم این چه شاید بود مرا گفت یا ابراهیم رنجه دل مشو که من یکی
از انصاری ام و صابیان ایشان از اقصار بلاد روم آمده ام بامید صحبت تو گفتا چون بدانستم که بیگانه است

دلم برآسود و طریق صحبت و گذاردن حق وی بر من آسان تر گشت گفتم یا راهب النصاری با من طعام و شراب نیست ترسم که ترا اندرین بادیه رنج رسد گفت یا ابراهیم چندین بانگ تو اندر عالم و تو هنوز اندوه طعام و شراب میخوری گفتا عجب داشتم ازان انبساط وی و صحبتش قبول کردم مر تجربه را تا اندر دعوی خود بچه جاست چون هفت شبانروز برفتیم تشنگی مارا دریافت وی بایستاد و گفت یا ابراهیم چندین طبل تو اندر عالم میزنند بیار تا چه داری از گستاخیها برین درگاه که مرا طاقت نماند از تشنگی گفتا من سر بر زمین نهادم و گفتم بار خدایا در پیش این بیگانه مرا رسوا مگردان که وی اندر عین بیگانگی بمن ظن نیکوست چه باشد که ظن کافری بر من وفا کنی گفتا چون سر برآوردم طبقی دیدم دو قرص و دو کاسه شربت آن بر آن نهاده آن بخوردیم و از انجا برفتیم چون هفت روز دیگر برآمد با خود گفتم که من این ترسا را تجربه کنم تا ذل خود بیند پیش از انکه وی بچیزی دیگر مرا امتحان کند و چیزی از من معارضه کند گفتم یا راهب النصاری بیار که امروز نوبت تست تا چه داری از ثمرهٔ مجاهدت وی نیز سر بر زمین نهاد و چیزی گفت طبقی پدیدار آمد چهار قرص و چهار کاسه شربت آب بروی نهاده من ازان سخت عجب داشتم و رنجه دل شدم و از روزگار خود نومید شدم و با خود گفتم که من ازین نخورم که این از برای کافری پدید آمده است و معونت وی باشد من این کی خورم با من گفت یا ابراهیم بخور گفتم نخورم گفتا بچه علت گفتم از انچه تو اهل این نیستی و این از جنس حال تو نیست و من اندرین کار تو متحیرم اگر این را بر کرامت حمل کنم بر کافر کرامت روا نباشد و اگر گویم معونت است تو مدعی را شبهت افتد با من گفت یا ابراهیم بخور بشارت باد مرترا بدو چیز یکی باسلام من اَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِیْکَ لَهٗ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهٗ وَرَسُوْلُهٗ و دیگر آنکه ترا نزدیک حق تعالی خطر بزرگ است گفتم چرا گفت زانچه مارا ازین جنس هیچ چیز نباشد من از شرم تو سر بر زمین نهادم و گفتم بار خدایا اگر دین محمد حق است و پسندیده تست مرا دو قرص و دو کاسه شربت آب ده و اگر ابراهیم خواص ولی تست مرا دو قرص و دو کاسه شربت آب ده چون سر برآوردم این طبق حاضر کرده بودند ابراهیم ازان بخورد و آن جوانمرد که راهب بود یکی از بزرگان دین شد و این معنی عین اعجاز نبی باشد موصول بکرامت ولی و این نادر است که اندر غیبت نبی مر غیر را برهان نماید و اندر حضور ولی مر غیر ویرا از کرامت وی نصیبی بود و بحقیقت منتهی ولایت را جز مبتدی آن نشناسد از انچه آن راهب از مکتومان بود چون سحرهٔ فرعون پس ابراهیم صدق معجزهٔ نبی اثبات کرد و آن دیگر هم صدق نبوت بطلبید و هم عز ولایت خداوند تعالی بحسن عنایت ازلی مقصود وی حاصل کرد و این فرقی ظاهر است میان کرامت و اعجاز و اندرین معنی سخن بسیار است و این کتاب بیش ازین حمل نکند و اظهار کرامات بر اولیا

دیگر بود و شرط این کتمان است نه اظهار بتکلف و شیخ من گفتے کہ اگر ولی ولایت ظاهر کند و بدان دعوی کند صحت حالش را زیان ندارد اما تکلف وے با ظهار آن رعونت باشد واللہ اعلم بالصواب **الکلام فی اظهار جنس المعجزة علی یدی من یدعی الالهیة** اتفاق کرده اند مشایخ این طائفه و جملگی اہلسنت و جماعت بر آنکہ روا باشد فعل ناقض عادت مانند معجزه و کرامت پیدا آید بر دست کافرے کہ اسباب شبہت بظہور آن منقطع باشد و کس را اندر کذب وے شک نباشد و ظهور آن فعل بر کذب او ناطق بود و آنچنان بود کہ فرعون چہار صد سال عمر یافت کہ او را اندران ہیچ بیماری نبوده است و آب از پس وے ببالا بر شدی و چون بایستادے آب بایستادے و چون برفتے آب برفتے اما برین جملہ اندر دعوی وے مر عاقلان را شبہت نیفتاد کہ وے دعوی خدائی کرد و مضطر اند عقلا کہ خداوند تعالی مجسم و مرکب نیست و اگر چنین افعال و مانند این بسیارے دیگر بروے پدید آمدی عاقل را بر کذب دعوے وے شک نبودے و آنچہ از شداد صاحب ارم و از نمرود روایت آرند ازین جنس ہم برین قیاس کن و مانند این مخبر صادق صلی اللہ علیہ وسلم ما را خبر داده است کہ اندر آخر الزمان دجال بخواہد آمد و دعوی خدائی کند و دو کوه یکی بر راست و یکی بر چپ وے میرود این کہ بر راست بود جایگاه نعیم باشد و آنکہ بر چپ بود جایگاه عقوبت و عذاب و خلق را بخود دعوت کند و آنکہ بدو نگرود او را عقوبت کند خداوند بسبب ضلالت وے خلق را می میراند و زنده میگرداند و اندر عالم امر مطلق گسترانیده باشد اگر بجائے آن صد چندان از افعال ناقض عادات بروے پدیدار آید عاقل را اندر کذب وے ہیچ شبہت نیفتد کہ عاقل را بضرورت معلوم بود کہ خدای بر خر نہ نشیند و متغیر و متلون و کور نباشد و این معانی را حکم استدراج باشد و نیز روا باشد کہ بر دست مدعی رسالت کہ کاذب بود فعلے پدیدار آید ناقض عادت کہ آن دلیل بر کذب وے بود چنانکہ بر دست صادق و صادق را علامت صدق وے بود اما روا نباشد کہ فعلے پدیدار آید کہ اندران کسے را شبہتے افتد و چون اثبات شبہت جائز باشد کاذب از صادق و صادق را از کاذب باز نتوان شناخت آنگاه طالب نداند کہ کرا تصدیق باید کرد و کرا تکذیب باید کرد و آنگاه حکم نبوت بکلیت باطل شود و روا باشد کہ بر دست مدعی ولایت چیزے از جنس کرامت پدیدار آید کہ وے اندر دین درست باشد اگر چہ معاملتش خوب نباشد زانچہ بدان صدق رسول اثبات میکند و فضل حق ظاہر میکند بر خود بہ نسبت آن فعل بحول و قوت خود میکند و آنکہ اندر اصل ایمان راست گوئی بود بے برہان اندر ہمہ احوال با اعتقاد اندر ولایت راست گوئی بود بے برہان زانچہ اعتقاد وے در کل احوال بوصف اعتقاد ولی باشد

اگر چه اعمالش موافق اعتقادش نباشد دعوی ولایت از وے ترک معاملات را منافات نکند چنانکه دعوی
ایمان و بحقیقت کرامت و ولایت از مواهب حق است نه از مکاسب بنده پس کسب بنده حقیقت
هدایت را علت نگردد و پیش ازین گفته ام که اولیا معصوم نباشند که عصمت شرط نبوت است اما محفوظ باشند
از آفتے که از وجود آن نفی ولایت اقتضا کند و نفی ولایت از بعد وجود آن اندر چیزے پیوسته است که نفی ایمان کند
و آن ردّت بود نه معصیت و این مذهب محمد بن علی حکیم ترمذی است رح و از آن جنید و ابو الحسن نوری و حارث
محاسبی رحمهم الله و جز ایشان بسیارے از اهل حقایق رض اما اهل معاملات چون سهل بن عبد الله تستری و ابو
سلیمان دارانی و ابو حمدون قصار و جز ایشان را رحمة الله علیهم مذهب آنست که شرط ولایت مداومت
کردن بر طاعت است چون کبیره بر دل ولی گذر کند وے از ولایت معزول شود و پیش ازین گفتم که باجماع
امت بنده بکبیره از ایمان بیرون نیاید پس ولایتے از ولایتے دیگر اولیتر نیست و چون ولایت معرفت
که اصل همه کرامتهاست بمعصیت ساقط نشود و محال باشد که آنچه کمتر از آنست اندر شرف و کرامت
بمعصیت زایل شود و این اختلاف اندر میان مشایخ دراز شده است و اینجا مراد من اثبات این
جمله نیست اما مهمترین چیزها اندر معرفت این باب آنست که بدانی بعلم الیقین که این کرامت بر ولی اندر
چه حال ظاهر شود اندر حال صحو یا اندر حال سکر و اندر غلبه یا تمکین و شرح صحو و سکر اندر ذکر مذهب
ابو یزید بتمامی بیاورده ام و ابو یزید و ذو النون مصری و محمد بن خفیف و حسین ابن منصور و یحیی بن معاذ
رازی رح و جماعتے بر آنند که اظهار کرامت بر ولی بجز اندر حال سکر وے نباشد و آنچه اندر حال صحو باشد آن معجزه
انبیا بود و این فرقے واضح است میان معجزه و کرامات اندر مذهب ایشان که اظهار کرامات بر ولی اندر حال
سکر وے باشد که وے مغلوب و بیپروائے دعوت ندارد و اظهار معجزه بر نبی اندر حال صحو وے باشد که
وے تحدی کند و خلق را بمعارضه آن خواند و صاحب معجزه مخیر بود میان دو طرف حکم یکے اظهار و آنجا که خواهد
اعجاز را و دیگر کتمان آن و باز اولیا را این نباشد که ایشان را در کرامت اختیار باشد که گاهے کرامت بخواهند
و نباشد که گاهے نخواهند و باشد از آنچه ولی داعی نباشد تا حالش بقیام اوصاف منسوب باشد که وے
مکتوم باشد و حالش بفنا صفت موصوف باشد پس یکے صاحب شرع بود و دیگرے صاحب سر پس باید که
کرامت جز در حال غیبت و دهشت ظاهر نگردد و در جمله تصرف وے متصرف حق باشد و آنکه وقت وے
این چنین بود جمله نطقش بتالیف حق بود و از آنچه صحت صفت بشریت یا لاهی بود و یا ساهی و یا مطلق الحق پس

انبیا لاهی و ساهی نباشند و بجز اغنیا مطلق الهی نباشند مانند اینجا تردد و تلونی بدون تحقیق و تمکینی و اولیا
تا با قامت حال بشریت با خود باشند محجوب باشند چون مکاشف شوند مدهوش و متحیر گردند اندر حقیقت الطاف
حق و اظهار کرامت بجز اندر حال کشف درست نیاید که آن درجهٔ قرب باشد و آن وقتی بود که حجر و ذهب
بنزدیک دلش یکسان شود و هیچ حال این آدمی را بجز انبیا صفت نگردد و کسی را که باشد نزد وی عاریت
باشد و آن بجز حالت سکر نباشد چنانکه حارثه در یک روز از دنیا گسسته شد و اندر دنیا بعقبی پیوسته شده
گفت عرفت نفسی من الدنیا فاستوت عندی حجرها و ذهبها و فضتها و مدرها روز دیگر ویرا بر خرمابنی
دیدند که کار میکرد گفتند چه میکنی یا حارثه گفت طلب قوتی میکنم که از آن چاره نیست پس آن ساعت چنان
بود و این ساعت چنین پس مقام صحو اولیا درجهٔ عوام بود و مقام سکرشان درجهٔ انبیا هرگاه که بخود باز آیند
خود را یکی از آحاد مردمان دانند و چون از خود غائب شوند بحق راجع شوند تا سکرشان مهذب شود و
مر حق را مهذب شوند و کل عالم اندر حق ایشان چون ذهب شود و شبلی گوید رضی الله عنه شعر
ذهب اینما ذهبنا و درّ حیث درنا و فضة فی الفضاء و از استاد امام ابوالقاسم قشیری رض شنیدم که وقتی
از طرانی پرسیدم از ابتدای حالش گفت وقتی مرا سنگی ببایست از رودخانهٔ سرخس هر سنگ که بر میگرفتم
جوهری میشد و باز می انداختم و این از آن بود که هر دو نزدیک وی یکسان بود بلکه هنوز جوهر خوارتر که ویرا
ارادت آن نبود و از سنگ بود و از خواجه امام خرامی شنیدم بسرخس که گفت کودک بودم و بمحلتی رفته بودم
از محلتها بطلب برگ توت از برای مایهٔ قز را و بر درختی شدم و شاخ آن میزدم شیخ ابوالفضل ابن
الحسن رض بدان کوی بر میگذشت و من بر درخت بودم مرا ندید من هیچ شک نکردم که از خود غائب است
و بدل با حق است بر حکم انبساط پس سر برآورد و گفت بار خدایا یکسال بیشتر است تا تو مرا دانگی نداده که موی
سر باز کنم با دوستان چنین کنند گفت اندر حال همه اوراق و اغصان و اصول درختان زرین دیدم آنگاه
گفت عجب کاریست همه تعریض ما اعراض است مر گشایش دل را با تو سخنی نتوان گفت و از شبلی رح
می آید که چهار هزار دینار بجمله اندر دجله انداخت گفتند چه میکنی گفت سنگ بآب اولیتر گفتند چرا بخلق ندهی
گفت ای سبحان الله من بخدا چه حجت دارم که حجاب از دل خود برگیرم و بر دل برادران مسلمانان نهم و شرط دین
نباشد که برادران مسلمان بدتر از خود خواهم و این جمله حال سکرات و شرح این گفته ام اما مراد اینجا اثبات
کرامت است و باز جنید و ابوالعباس سیاری و ابوبکر واسطی و محمد بن علی ترمذی صاحب مذهب برآنند که کرامت

اندر حال صحو و تمکین ظاهر شود بدون سکر زانچه اولیای خدا تعالی مدبران ملک اند و مشرفان عالم و خداوند تعالی
مر ایشانرا والیان عالم گردانیده است و حل و عقد آن بدایشان باز بسته و احکام عالم را موصول همت
ایشان گردانیده است پس بباید تا صحیح ترین همه رایها رای ایشان باشد و شفیق ترین همه دلها دل ایشان
بود بر خلق خدای زانچه ایشان رسیدگان باشند و تلوین و سکر اندر ابتدای حال باشد چون بلوغ حاصل
آمد تلوین با تمکین بدل گردد و آنگاه ولی بر حقیقت باشد و کرامات وی صحیح بود و اندر میان اهل این قصه
معروفست که مر اوتاد را باید که تا هر شب بگرد همه عالم بر آیند و اگر هیچ جای باشد که چشم ایشان بران نیفتاده
باشد دیگر روز خللی اندران محل پدیدار آید آنگاه ایشان بقطب آنها توجه کنند تا وی همت بر گمارد و آن خلل
از عالم خدا تعالی ببرکات وی زائل کند و آنانکه گویند که زر و کلوخ بنزدیک وی یکسان شده اینها همه
علامت سکر است و نادرستی دیدار و این را بس شرفی نباشد و شرف مردان درست بین و راست دان
بود که زر بنزدیک وی زر بود و کلوخ کلوخ اما بآفت آن بینا بود تا گوید یا صفرا یا بیضا غرّی غیری لی
یا زر زرد و یا سیم سفید بچه مرا فریبید که من بشما مغرور نگردم زانچه آفت شما بدیده ام پس آنکه آفت وی ببیند مر آنرا
محل حجاب باید چون ترک آن بگوید ثواب آن بیابد و باز آنرا که چون کلوخ بود ترک کلوخ گفتن درست نیاید
ندیدی که چون حارثه صاحب سکر بود گفت چون سنگ و کلوخ و زر و نقره بنزدیک من همه یکسانیست و ابوبکر
صدیق رضی الله عنه صاحب صحو بود آفت قبض دنیا بدید و ثواب ترک آن روشن ورا معلوم شد دست ازان بداشت
تا پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم که عیال را چه باز گذاشتی گفت الله و رسوله و ابوبکر وراق ترمذی رحمة الله علیه
روایت کند که روزی محمد بن علی رحمة الله علیه مرا گفت یا ابابکر امروز من ترا بجای خواهم برد گفتم فرمان مر شیخ
را باشد با وی برفتم و دیری برنیامد که بیابانی دیدم سخت صعب و تختی زرین اندر میانه آن بیابان نهاده در زیر
درختی سبز و چشمه آب روان و یکی بران تخت نشسته و لباسی خوب پوشیده و چون محمد بن علی بنزدیک وی شد
وی برخواست و ویرا بران تخت بنشاند و چون زمانی بر آمد از هر سوی گروهی می آمدند تا چهل کس آنجا مجتمع
شدند وی اشارتی کرد تا همان دم از آسمان چیزی خوردنی پدید آمد بخوردیم و محمد بن علی سوالی کرد و آن مرد اندران
سخن بسیار گفت چنانکه من یک کلمه ازان فهم نکردم چون زمانی بر آمد دستوری خواست و باز گشت و مرا گفت
رو که سعید گشتی چون زمانی بود که بترمذ باز آمدیم من ورا گفتم ایها الشیخ آن چه جای بود و آن مرد که بود گفت
آن تیه بنی اسرائیل بود و آن مرد قطب مدار علیه بود گفتم ایها الشیخ اندرین ساعت چگونه از ترمذ به تیه بنی اسرائیل

رسیدیم گفت یا ابا بکر ترا کار برسیدنست نه با پرسیدن و نه با چگونگی و این علامت صحت حال باشد نه از آن سکر کنون این را مختصر کردم که اگر بتفصیل آن مشغول شوم و اخوات آنرا شرح دهم کتاب مطول شود و از مقصود باز مانم پس بعضے از دلائل که تعلق باین کتاب است بذکر کرامات و حکایت شان موصول گردانم تا بخواندن این مریدان را تنبیه باشد و علما را ترویج و محققان را مذاکرات و عوام را زیادتے یقین و رفع شبهت گردد ان شاء الله و بالله التوفیق

الکلام فی ذکر کراماتهم

بدانکه چون بحجتِ عقلی ثابت شد صحتِ کرامات و دلیل بر ثبوت آن قایم شد باید که تا دلائل کتابی نیز معلوم شود و آنچه آمده است اندر اخبار صحاح که کتاب و سنت بر صحت کرامات و افعال ناقض عادات بر دست اهل ولایت ناطق است و انکارِ آن جمله انکار حکم نصوص باشد از آنجمله یکے آنکه خداوند تعالیٰ اندر نص کتاب ما را خبر داده است وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ابر پیوسته بر سرِ ایشان سایه داشتے و مَن و سلوٰی هر شبے تازه پدیدار آمدے اگر کسے گوید از منکران که آن معجزهٔ موسیٰ بود ما نیز گوییم که روا بود از آنچه کرامات اولیا همه معجزهٔ محمد است صلی الله علیه وسلم و اگر گویند که این کرامت در غیبتست واجب نکند که معجزهٔ وے باشد در آن اندر وقتِ موسیٰ بود گوییم که چون موسیٰ علیه السلام از ایشان غایب شد و به طور رفت و همان حکم باقی مے بود پس چه غیبت زمان و چه غیبت مکان چون آنجا معجزه اندر غیبت مکان روا بود اینجا اندر غیبت زمان هم روا بود و دیگر ما را خبر داد از کرامات آصف بن برخیا که چون سلیمان علیه السلام را می بایست که تخت بلقیس[1] پیش از آمدن وے آنجا حاضر کنند و خداوند تعالیٰ میخواست تا شرفِ آصف بخلق نماید و کرامات وے ظاهر کند و با اهل زمانه نماید که کرامتِ اولیا جائز بود و سلیمان گفت کیست آنکه تخت بلقیس را پیش از آمدن وے اینجا حاضر کند و با اهل زمانه نماید خداوند ما را خبر داد و قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ عفریت گفت من بیارم تختِ وے را نزدیک تو پیش از آنکه تو ازین جایگاه برخیزی سلیمان گفت زود تر ازین باید آصف گفت أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا الآیة پیش از آنکه تو چشم بر هم زنی من آن تخت اینجا حاضر کنم بدین گفتار سلیمان علیه السلام برو[ے] متغیر نشد و انکار نکرد و ویرا مستحیل ننماید و این هیچ حال معجزه نبود زانچه آصف پیغامبر نبود لا محاله باید که تا کرامت باشد و اگر معجزه بودے اظهار آن بر دست سلیمان علیه السلام بایستی و دیگر ما را خبر داد از قصهٔ مریم که چون زکریا علیه السلام نزدیک وے اندر آمدے تابستان میوهٔ زمستانی دیدے

[1] بلقیس بالکسر زنی بود جمیله فرمانروائے شهر سبا که بنکاح سلیمان علیه السلام آمده ۱۲ غ

و بزمستان میوهٔ تابستانی تا گفتے اَنّٰی لَكِ هٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ باتفاق مریم پیغامبر نبود و نیز خداوند تعالیٰ مارا به بیانے صحیح از حال وے خبر داد و گفت وَهُزِّیْ اِلَیْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَیْكِ رُطَبًا جَنِیًّا[1] و نیز احوال اصحاب الکهف و سخن گفتن سگ با ایشاں و خواب ایشاں و تقلب ایشاں اندر کهف بر یمین و شمال وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْیَمِیْنِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَیْهِ الآیۃ و ایں جمله افعال ناقض عادات است و معلوم است که معجزه نیست باید تا کرامت باشد و روا بود که ایں کرامات بمعنی استجابت دعوات بود و بحصول امور موہوم اندر زمان تکلیف و روا باشد که قطع بسیاری از مسافت بود در ساعتے و روا بود که پدید آمدن طعامی بود از جایگاه نامعهود و روا بود که اشراف باشد بر اندیشہاے خلق و مانند ایں و اندر احادیث صحیح از پیغامبر صلی الله علیه وسلم حدیث الغار آمده است و آنچناں بود که روزے صحابہ مر پیغامبر را علیه السلام گفتند که یا رسول الله مارا از عجائب افعال امم ماضیہ چیزے بگوئی و ے گفت صلی الله علیه وسلم پیش از شما سه کس بجائے میرفتند چوں شبانگاه شد قصد غارے کردند و اندر انجاے بخفتند چوں پارهٔ از شب بگذشت سنگی از کوه اندر اُفتاد و در آں غار استوار گشت ایشاں متحیر شدند با یکدیگر گفتند نماند مارا ازینجا هیچ چیزے جز آنکه کردارہاے بے ریائی خود را نجدا اندر شفیع کنیم یکے گفت مرا مادرے و پدرے بود و از مال دنیا چیزے نداشتم بجز بزے که شیر آں بدایشاں وادمے و من ہر روز یک خرمه هیزم بیاوردمے و بہاے آں اندر وجه طعام ایشاں و خود کردمے شبے بیگاه تر آمدم و تا من آں بز را بدوشیدمے و طعام ایشاں اندر شیر آغشتم ایشاں خفته بودند آں قدح در دست من بماند و من بر پائے ایستاده و چیزے ناخورده و انتظار بیداری ایشاں میبردم تا صبح بر آمد و ایشاں بیدار شدند و طعام بخوردند آنگاه من بنشستم و گفت اے بار خدایے اگر من اندریں راست گویم مارا فرجی فرست و فریاد رس پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم آنگاه آں سنگ یک جنبیدنی کرد و شگافی پدیدار آمد و دیگرے گفت مرا دختر عمی بود با جمال و پیوسته دلم بدو مشغول بودے و ویرا بخود می خواندمے اجابت نه کردے تا وقتے بحیلے[2] صد و بیست دینار بدو فرستادم تا یکشب بمن خالی کند چوں بنزدیک من آمد ترسے اندر دلم پدید آمد از خدا تعالیٰ دست از وے بداشتم و زر بدو بگذاشتم پس گفت بار خدایا اگر من ازیں راست گویم مارا فرجے فرست پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم آنگاه آں سنگ یک جنبیدنی دیگر بجنبید و آں شگاف زیادت شد اما هنوز[3] از آں بیروں نتوانستند شد و سه دیگر گفت مرا گروہے مزدوراں بودند کارے میکردند

[1] و بجنباں بسوے خویش تنهٔ خرما را تا بالکند بر تو خرمائے تازه بالفعل از درخت چیده ۱۲ فتح الرحمان۔ [2] حیل بکسر اول و فتح ثانی جمع حیله بالفتح بمعنے تو انائی از منتخب و لطائف ۱۲ [3] هنوز بفتح اول و ضم نون و واو معروف بمعنے تا حال و تا اکنوں و کسانیکه تا هنوز بزیادت تا گویند غلط است ۱۲

چون تمام شد همه مزد خود بستدند یکی از ایشان ناپدید شد من از مزد وی گوسفندی خریدم سال دیگر دو شد و سال دیگر چهار شد هر سال همچنین زیادت میشد و چون سالی چند بر آمد مالی عظیم فراهم آمد آن مزدور بیامد که وقتی من ترا کاری کرده بودم یاد داری کنون مرا بدان مزد حاجت است گفتم او را برو و آن همه گوسفندان مال و ملک تست گفت مرا افسوس میداری گفتم نه که راست میگویم آن همه مالی فراوی دادم تا ببرد گفت بار خدایا اگر من اندرین راست گویم ما را فرجی فرست پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم آنگاه آن سنگ از در غار فراز شد تا هر سه تن بیرون آمدند و این هم فعل ناقض عادت بود و معروفست از پیغامبر صلی الله علیه وسلم حدیث جریج راهب[1] و ابوهریرهٔ راوی آنست که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم که بخوردگی اندر گهواره کسی سخن نگفت الا سه کس یکی عیسی علیه السلام و شما همه او را میدانید و دیگر اندر بنی اسرائیل راهبی بود جریج نام و مردی مجتهد بود و مادر مستورهٔ راحت روی بدیدن پسر بیامدی او اندر نماز بود در صومعه[2] نگشاد دیگر روز همچنان بیامد سه دیگر روز همچنان مادرش از تنگدلی گفت که یارب پسر مرا رسوا گردان و بحق من بگیرش و اندران زمانه زنی بود بلایه گفت مر گروهی را که من جریج را از راه ببرم بصومعهٔ وی شد و جریج بدو التفات نکرد با شبانی اندر راه صحبت کرد و حامله شد و چون بشهر آمد گفت که این حمل از جریج است و چون بار بنهاد مردمان قصد صومعهٔ جریج کردند و ورا بدر سرای سلطان آوردند جریج گفت ای غلام پدر تو کیست گفت یا جریج مادرم بر تو دروغ میگوید پدر من شبانی است و سه دیگر زنی کودکی داشت و بر در سرای خود نشسته بود سواری نیکوروی و نیکو جامه برگذشت زن گفت یارب تو این پسر مرا چون این سوار گردان آن کودک گفت یارب مرا چنان مگردان چون زمانی بر آمد زنی بدنام برگذشت زن گفت یارب پسر مرا چنین زن مگردان آن کودک گفت یارب مرا چون این زن گردان مادر متعجب شد و گفت این چرا میگوئی آن کودک گفت زانچه آن سوار جباریست از جبابره و این زن زنی است مصلحه اما خلق مر او را بد میگویند و او را اندانند و من نخواهم که از جباران باشم و خواهم که از مصلحان باشم دیگر معروفست حدیث زایده کنیزک امیرالمؤمنین عمر[3] بن خطاب رضی الله عنه که روزی بنزدیک

---

[1] راهب بکسر ها و بای موحده پارسا و عابد ترسایان و بعضی نوشته اند که راهبان اکثر در کمر یا در دست زنجیری دارند ۱۲ از منتخب و غیره

[2] صومعه بفتح میم و عین نیز هر دو مفتوح عبادتخانه ترسایان و نصاری که سر آن بلند و باریک سازند و مجازاً عبادتخانه اهل اسلام را نیز گویند ۱۲ از منتخب

[3] عمر بن الخطاب هو امیرالمؤمنین عمر بن الخطاب فاروق یکنی ابا حفصة العدوی القریشی اسلم سنة ست من النبوة و قیل سنة خمس بعد اربعین رجالاً و احدی عشرة امرأة و ظهر الاسلام یوم اسلام و سمی الفاروق کذالک قال ابن عباس سألت عمر لای سمیت الفاروق قال اسلم حمزة قبلی بثلاثة ایام ثم شرح صدری للاسلام فقلت (باقی آئنده)

پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم اندر آمد و بروے سلام گفت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم گفت اے زایدہ چرا نزدیک
من دیر بدیر مے آئی تو موفقہ و من ترا دوست میدارم گفت یا رسول اللہ امروز با عجایبے آمدہ ام
گفت آں چہ چیز است گفت بامداد من بطلب ہیزم رفتم چوں خرمہ بستم و بر سنگے نہادم تا برگیرم سوارے
دیدم کہ از آسمان بزمین آمد و بر من سلام گفت و گفت محمد صلی اللہ علیہ وسلم را از من سلام رساں و بگوئی کہ
رضوان خازن بہشت گفت بشارت مر ترا کہ بہشت را بر امتان تو سہ قسمت کردہ اند گروہے بے حساب بدو اندر
شوند و گروہے را حساب آسان کنند و گروہے را بشفاعت تو بخشند ایں بگفت و قصد آسمان کرد و از میان آسمان
و زمین بمن التفات کرد مرا یافت کہ آں خرمہ برے تافتم و نمی توانستم برداشتن گفت یا زایدہ آں خرمہ بر سنگ
بگذار و مر سنگ را گفت یا سنگ ایں خرمہ را با زایدہ بدر خانہ عمر برد آں سنگ آں خرمہ ہیزم را ہمی آورد
تا بدر خانہ عمر رضی اللہ عنہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم برخواست و با صحابہ بدر خانہ عمر آمدند اثر آمد شدن آں سنگ
بدیدند گفت الحمد للہ کہ خدا تعالی مرا از دنیا بیروں نبرد تا رضوان مرا با متان من بشارت نداد و تا خدا تعالی از امت
من زنے را بدرجہ مریم نرسانید و معروف ست کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم مر علا ابن الحضرمی را بغزوے فرستاد عدشمی
و بر راہ پارۂ از آب دریا فرا پیش آمد قدم براں نہادند و جملہ بگذشتند کہ قدمہائے ایشان تر نشد و از عبد اللہ
بن عمر رضی اللہ عنہما معروفست کہ بر راہے میرفت گروہے را دید بر قارعۂ طریق ایستادہ و شیرے راہ ایشان گرفتہ
عبد اللہ بن عمر گفت ای سگ اگر از خدا تعالی فرمانے داری برائی و اگر نہ مارا راہ دہ تا بگذریم شیر برخواست
و مر او را تواضع کرد و اندر گذشت و از ابراہیم نخعی رح معروفست کہ مرورا دیدند اندر بادیہ نشستہ گفت اے بندۂ خدا
ایں درجہ بچہ چیز یافتی گفت بچیز اندک گفت آں چہ چیز بود گفت روئے از دنیا بگردانیدم و بفرمان خدای آوردم
مرا گفتند اکنوں چہ خواہی گفتم آنکہ مرا اندر ہوا سکنے باشد تا دلم از خلق جہاں گسستہ شود و چوں آں جوانمرد
عجمی بمدینہ آمد و قصد عمر رض کرد گفتند امیر المومنین اندر جاہا جائے خفتہ باشد رفت او را یافت بر خاک خفتہ
و درہ زیر سر نہادہ با خود گفت اینہمہ فتنہ اندر جہاں ازیں است و کشتن ایں نزدیک من سخت آسان باشد

(بقیہ حاشیہ صفہ) اللہ لا الہ الا ہو لہ الاسماء الحسنی فی الارض لیتیمہ احب من نسیمۃ فقلت ابن رسول اللہ صلعم قالت اختی ہو فی دار الارقم بن الارقم عند الصفا فاتیت النبی
وحمزۃ فی اصحابہ جالس جلوسا فی الدار و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی البیت فضربت الباب فاستخرج القوم فقال لہم حمزۃ مالکم قال عمر بن الخطاب قال فخرج رسول اللہ
صلے اللہ علیہ وسلم لا صحابہ ثیابہ ثم نشرق شما ما کنت ان وقعت علی رکبتی فقال صلی اللہ علیہ وسلم ما انت منتہ یا عمر فقلت اشہد ان لا الہ الا اللہ وحدہ
لا شریک لہ واشہد ان محمدا عبدہ و رسولہ فکبرہ سمعہا اہل المسجد فقلت یا رسول اللہ السنا علی الحق ان متنا وان حیینا قال بلی والذی نفسی بیدہ (باقی آیندہ)

شمشیر برکشید و پیغمبر بیدار آمدند و قصد وی کردند وی فریاد برآورد و عمر رضی الله عنه بیدار شد و قصه بازگفت
و اسلام آورد و اندر عهد خلافت ابوبکر صدیق رضی خالد بن ولید را بسواد عراق اندر میان هدیها حقه آوردند که
اندرین زهر قاتل است و اندر خزینه هیچ علکی ازین جنس نیست خالد آن حقه را بگشاد و آن زهر را بر کف دست خود
افگند و بسم الله بگفت و اندر دهان نهاد و هیچ زیانش نشد مردمان متعجب شدند و بسیاری از ایشان براه آمدند و
حسن بصری رضی الله عنه روایت کند که بعبادان سیاهی بود که اندر خرابها بودی روزی من از بازار چیزی بخریدم و بدو
بردم مرا گفت این چه چیز است گفتم طعام است که آورده ام بدانکه مگر تو محتاج باشی بدست اشارتی کرد
و اندر من دید و بخندید من سنگ و کلوخ دیوارهای آن خرابه را دیدم همه زر گشته بود و از کرده خود تشویر خوردم
و آنچه برده بودم بگذاشتم و بگریختم از هیبت او و ابراهیم ادهم روایت کند که گفت من براعیی بر گذشتم و از وی آب
خواستم گفت شیر دارم و آب کدام خواهی من گفتم آب خواهم برخاست و عصا بر سنگ زد آب خوش و پاکیزه
از آن سنگ بیرون آمد و من بدان متعجب شدم مرا گفت تعجب مکن که چون بنده حق را مطیع باشد همه عالم
مطیع وی باشند و ابودرداء و سلمان رضی الله عنهم نشسته بودند و طعام میخوردند و تسبیح کاسه میشنیدند و از
ابوسعید خراز روایت کنند رحمة الله علیه که گفت یک چند گاه من هر سه روز یکبار طعام خوردمی اندر بادیه
میرفتم دیگر روز سه دیگر روز ضعفی اندر من آمد و طعام نیافتم طبع عادت خود طلب کرد بر جایی بنشستم هاتفی
آواز داد که ابا سعید اختیار طعامی سکونت نفس را کنی یا سببی خواهی مر دفع سستی را بی طعام گفتم الهی
قوتی قوتی اندر من آمد برخاستم و دوازده منزل دیگر برفتم بی طعام و شراب و معروفست که امروز اندر تستر
مر خانه سهل بن عبدالله را بیت السباع خوانند و متفق اند اهل تستر بر آنکه سباع و شیران بسیار نزدیک وی
اندر آمدندی و وی مر ایشان را طعام دادی و مراعات کردی و اهل تستر خلقی بسیار اند و ابوالقاسم مروزی گوید که من
با ابوسعید خراز میرفتم بر کرانه بحر جوانی دیدم مرقعه دار و محبره اندر کوه آویخته ابوسعید گفت در سیمای این جوان
عیانست که در معاملتش چیزی است چون در وی نگرم گویم از رسیدگانست و چون در محبره نگرم گویم از طالبانست

(بقیه حاشیه صفحه ۱۸۲) انکم علی الحق ان متم و ان حییتم فقلت ففیم الاختفاء والذی بعثک بالحق لنخرجن فاخرجناه صلی الله علیه وسلم فی صفین حمزة فی احدهما وانا فی الآخر
ولی کدید ککدید الطحین حتی دخلنا المسجد فنظرت الی قریش والی حمزة فاصابتهم کآبة لم یصبهم مثلها فسمانی رسول الله صلی الله علیه وسلم یومئذ الفاروق فرق الله بی بین الحق
والباطل وقال ابوداود ابن الحصین الزہری لما اسلم عمر نزل جبرئیل فقال یا محمد استبشر اهل السماء باسلام عمر وقال عبدالله ابن مسعود والله لو ان علم عمر وضع
فی کفة المیزان ووضع علم سائر احیاء الارض فی کفة المیزان لرجح علیه علم عمر وقال انی لاحسب عمر قد ذهب بتسعة اعشار العلم حین ذهب (باقی آئنده)

بیا تا از وی بپرسیم تا چیست خراز گفت ای جوان راه بغداد چیست گفت راه بغداد دو است یکی راه عوام و دیگر راه
خواص و ترا از راه خواص هیچ خبر نیست اما راه عوام اینست که تو می سپری و معاملت خود را علت وصول بحق
می نهی و مجره را از آلت حجاب میدانی ذوالنون مصری گوید رحمة الله علیه که من وقتی با جماعتی اندر کشتی
نشسته تا از مصر بجده رویم جوانی مرقعه دار با ما اندر کشتی بود و مرا آرزو و التماس صحبت وی بود اما هیبت وی مرا باز میداشت
از سخن گفتن با وی که بس سخت عزیز روزگار بود و هیچگه از عبادت خالی نبودی تا روزی صرهٔ جواهر از آن مردی گم
شد خداوند صره مر این جوان را بدان تهمت کرد خواستند که با وی جفائی کنند من گفتم که با وی بدین گونه
سخن مگوئید تا من از وی بخوبی بپرسیم نزدیک وی اندر آمدم و با وی بتلطف گفتم که این مردمان را صورتی بسته است
بر تو و من ایشانرا از درشتی و جفا باز داشتم اکنون چه باید کرد وی روی بآسمان کرد و چیزی بگفت ماهیان دیدم
که بر روی آب آمدند و هر یکی جوهری اندر دهان گرفته یک جوهر بستد و بدان مرد داد و چون مردم کشتی آن بدیدند وی
بر روی آب پا نهاد و برفت پس آنکه صره برده بود از اهل کشتی بود مر آنرا بیفگند و اهل کشتی ندامت خوردند از ابراهیم
رقی روایت کنند که گفت من در ابتدای امر خود قصد زیارت مسلم مغربی کردم چون بمسجد وی اندر آمدم وی امامت
کرد و الحمد خطا برخواند با خود گفتم که رنج من ضایع شد آن شب آنجا بودم روز دیگر بوقت طهارت خواستم تا بر کنار فرات
شوم شیری بر راه خفته بود باز گشتم دیگری بر اثر من می آمد بانگ برگرفتم و عاجز فرو ماندم مسلم از صومعه بیرون آمد
چون شیران اورا دیدند تواضع کردند وی گوش هر یک بگرفت و بمالید و گفت ای سگان خدای نگفته ام
شما را که با مهمانان من مپیچید مرا گفت یا ابا اسحاق شما براست کردن ظاهر مشغول شدید مر خلق را تا از خلق بترسیدید
و ما براست کردن باطن مر حق را تا خلق از ما بترسند روزی شیخ من رضی الله عنه از بیت الجن قصد دمشق داشت
باران می بارید من اندر گل بدشواری میرفتم شیخ را نگاه کردم نعلین و جامهٔ وی خشک بود با وی گفتم گفت آری
تا من تهمت از راه توکل برداشته ام و مر باطن را از وحشت حرص نگاه داشته خداوند عزوجل مرا از وحل نگاه
داشته است من که علی بن عثمان الجلابی ام وقتی مرا واقعه افتاد و طریق حل آن بر من دشوار گشت قصد
زیارت شیخ ابوالقاسم گرگانی رضی الله عنه کردم بطوس وی را اندر مسجد در سرای خود یافتم تنها و بعینه آن واقعهٔ من بود

(بقایا صفحهٔ سابقه) وشهد المشاهد کلها مع النبی صلعم و هو اول خلیفة دعی بامیر المؤمنین و کان ابیض تعلوه حمرة وقیل آدم طوالا اصلع شدید حمرة العینین قام بالامر بعد موت ابی بکر
بعهد الیه و نصبه علیه طعنه ابولؤلؤة غلام مغیرة بن شعبة بالمدینة یوم الاربعاء لاربع بقین من ذی الحجة سنة ثلاث و عشرین و دفن یوم الاحد غرة المحرم سنة اربع
و عشرین و له من العمر ثلث و ستون سنة و هو الصحیح ما قیل فی عمره و کانت فی خلافته عشر سنین و نصف و صلی علیه صهیب روی عنه ابوبکر و باقی العشرة و خلق کثیر من الصحابة والتابعین ۱۲ مشکوٰة اسماء الرجال

که میگفت با ستونی گفتم ای شیخ این با که میگوئی گفت ای پسر این ستون را حق تعالی با من اندرین ساعت ناطق
گردانید تا این از من سوال بکرد و بفرغانه دیهی بود که مر آنرا سلاتک گویند پیرے بود از اوتاد الارض که ویرا باب
عمر گفتندے و همه درویشان آن دیار مشائخ بزرگ را باب خوانند و مر او را عجوزه بود فاطمه نام قصد زیارت وی
کردم چون بنزدیک وی اندر آمدم گفت بچه آمدی گفتم تا شیخ را ببینم بصورت و وی بمن نظرے کند گفت
ای پسر من از خود فلان روز باز ترا می بینم تا از منت غائب نگردانند من میخواهم و دید چون روز و سال شمار کردم
آن روز ابتدای توبه من بود گفت ای پسر سپردن مسافت کار کودکان بود از پس این زیارت همت کن که در حضور اشباح
هیچ چیز بسته است پس گفت ای فاطمه آنچه داری بیار تا این درویش بخورد طبقی انگور تازه بیاورد و وقت آن
نبود و بران رطبے چند بود و بفرغانه رطب ممکن نشود و وقتی بمهنه بر سر تربت شیخ ابوسعید نشسته بودم تنها بر حکم عادت کبوترے
دیدم سپید که بیامد و اندر زیر فوطه شد که بر گور افگنده بود گفتم مگر از کسی جسته است و چون برخاستم و نگاه کردم در زیر فوطه هیچ چیز
نبود دیگر روز و سه دیگر روز بدیدم و اندر تعجب آن فرو ماندم تا شبی ویرا بخواب بدیدم و آن واقعه از وی پرسیدم گفت آن
کبوتر صفائی معاملت منست که هر روز اندر گور بمنادمت من می آید و ابوبکر وراق روایت میکند که روزے محمد بن علی
حکیم ترمذی لختے از اجزاے تصانیف خود فرا من داد گفت این اندر جیحون افگن چون برون آمدم نگاه کردم همه
پر ظرف و لطائف بود دلم نداد اندر خانه بنهادم و باز گشتم و گفتم که افگندم گفت تا چه دیدی گفتم که هیچ چیز ندیدم
گفت نیفگندی گفتم مشکل دو شد یکے آنکه چرا میگوید که بآب اندر افگن و دیگر آنکه چه برهان است که پیدا خواهد آمد باز
گشتم و آن برداشتم و بدر دل بکنارهٔ جیحون اندر آمدم و اجزا از دست بیند اختم آب بدیدم که از هم باز شد و صندوقے
پدیدار آمد سر گشاده و این اجزا اندران افتاد و سر صندوق استوار شد و آب بحال خود فرا رفتن آمد باز گشتم و باوے بگفتم وے
گفت که اکنون انداختی گفتم ایها الشیخ بعزت خداوند که این سر با من بگوئی گفت بدانکه کتابے تصنیف کرده بودم اندر
علم این طائفه که تحقیق آن بر همه عقول مشکل بود و برادرم خضر علیه السلام آن از من خواسته بود و آن صندوق را
ماهئی بفرمان وے آورده بود و خداوند تعالے این آب را فرمان داده است تا آن بدو رساند اگر بسیارے ازین حکایت
بیارم هنوز سیرے نگردد و مراد من ازین کتاب اثبات اصول طریقت است اندر فروع و معاملات نقالان خود کتب
ساخته اند و بسیارے جمع کرده و مذکران بر سر منابر نشر میکنند اکنون فصولے که بدین پیوسته است اندرین کتاب بتشیع بیارم
تا بجاے دیگر بسر این معنی باز نباید شد ان شاء الله عزوجل

الکلام فی تفضیل الانبیاء علی الاولیاء

بدانکه اندر همه اوقات و احوال باتفاق جمله مشائخ این طریقت اولیا متابعان پیغامبران اند و مصدقان دعوات ایشان

و انبیا را فاضلتر اند از اولیا از آنچه نهایت ولایت بدایت نبوت باشد و جمله انبیا اولیا باشند اما از اولیا کسی نبی نباشد
و انبیا متمکن اند اندر نفی صفات بشریت و اولیا عاریت اند اندران چه این گروه را حالیست طاری و آن گروه را
مقام است و آنچه اولیا را مقام باشد مر انبیا را حجاب باشد و هیچکس از علمای اهل سنت و محققان اهل طریقت
اندرین معنی خلاف نکنند بجز گروهی از حشویان که مجسمهٔ اهل خراسان اند و متکلم بکلام متناقض اند اندر اصول توحید که
که اصل این طریقت را نشناسند و خود را ولی خوانند و بدرست ولی اند اما ولی شیطان۔ ایشان گویند که اولیا
فاضلتر اند از انبیا و این ضلالت مر ایشان را کفایت بود که جاهلی را فاضلتر از محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم
گویند و گروهی دیگر هم از مشبهه که تولی بدین طریقت کنند و حلول و نزول حق بمعنی انتقال روا دارند و بجواز تجزیه گویند
بر ذات خداوند تعالی و این اندران دو مذهب مذموم که وعده کرده ام بیارم اندرین کتاب بتمامی ان شاء الله تعالی و
در جمله این دو گروه که مدعی اسلام اند موافق اند اندر نفی تخصیص انبیا با براهمه و هر که مر نفی تخصیص انبیا را اعتقاد
کند کافر شود پس انبیا صلوات الله علیهم داعیان و ائمه اند و اولیا متابعان ایشان باحسان و محال باشد که ماموم از
امام فاضلتر بود و در جمله بدانکه اگر احوال و انفاس در روزگار جمله اولیا را اندر جنب یک قدم صدق نبی صورت کنی آن
همه احوال و انفاس جمله متلاشی نماید زانچه اولیا می طلبند و می روند و ایشان رسیده اند و یافته و بفرمان دعوت باز آمده
و قومی را بدعوت می برند و اگر کسی گوید از این ملاحدهٔ مذکور لعنهم الله که اندر عادت چنین رفته است که چون رسول بکسی آید
از ملکی باید تا این مبعوث الیه فاضلتر از وی باشد چنانکه پیغامبران صلوات الله علیهم از جبرئیل فاضلتر اند و این صورت مر ایشان را
خطاست گوییم اگر ملکی رسول فرشته بیک کس بیع باید تا مرسل الیه از وی فاضلتر باشد چنانکه جبرئیل را نیز دیگر یگان یگان
از رسل فرستاد و ایشان هر یک از وی فاضلتر بود. نه فاما چون رسول بجماعتی و قومی باشد لا محاله رسول فاضلتر
از آن گروه باشد چنانکه پیغامبران از امم و اندرین هیچ عاقل الحکم احادیث اشکال نیفتد پس یک نفس انبیا فاضلتر
از همه روزگار اولیا باشد زانچه چون اولیا از عادت و عرف بنهایت رسند از مشاهدت خبر دهند و از حجاب
بشریت خلاص یابند هر چند که عین بشر باشند و باز رسول را اول قدم اندر مشاهدت باشد چون بدایت رسول
نهایت ولی بود این را بآن قیاس نتوان کرد نه بینی که همه طلاب حق از اولیا متفق اند که مقام جمع از تفاریق کمال
ولایت بود و صورت این چنان بود که بنده بدرجتی رسد از غلبهٔ دوستی که عقلش اندر نظر فعلی مغلوب گردد و بشوق
فاعل کل عالم را همه آن داند و آن بیند چنانچه ابوعلی رودباری گوید رحمة الله علیه لو زالت عنا رؤیتنا ما عبدناه
اگر دیدار وی از ما زائل شود اسم عبودیت از ما ساقط شود که ما شرف عبادت جز از دیدار وی نیابیم و این معانی مر انبیا را

بدایت حال باشند که اندر روزگار ایشان تفرقه صورت نگیرد که در نفی و اثبات و مسالک و مقاطع و اقبال و اعراض
و بدایت و نهایت ایشان همه اندر عین جمع باشند چنانکه اندر بدایت حال ابراهیم صلوات الله علیه چون آفتاب را
بدید گفت هٰذا رَبِّی و ماه و ستاره را دید و گفت هٰذا رَبِّی از غلبهٔ حق بر دلش و اجتماع وی اندر عین جمع غیر ندید
و اگر دید هم بدیدهٔ جمع دید در عین دیدار از دیدار خود تبرا کرد و گفت لَا اُحِبُّ الْاٰفِلِیْنَ ابتدا جمع و انتها جمع
تا لاجرم ولایت را بدایت نهایت است و نبوت را نیست تا بودند نبی بودند تا باشند نبی باشند و پیش از آنکه
موجود نبودند اندر معلوم و مراد حقتعالی همان بودند و از ابویزید رضی الله عنه پرسیدند که چه گوئی در حال انبیا گفت
هیهات ما را اندر ایشان هیچ تصرف نیست هرچه اندر ایشان صورت کنیم آن همه ما باشیم حق تبارک و تعالی اثبات
و نفی ایشان اندر درجتی نهاده است که دید خلق بدان نرسد پس چنانکه مرتبهٔ اولیا از ادراک خلق نهانست مرتبه
انبیا از تصرف اولیا نیز نهان است و ابویزید حجت روزگار بوده است وی گوید که اول ما سرت الی الوحدانیة
فصرت طیرا جسمه من الاحدیة و جناحه من الدیمومیة فلم ازل اطیر فی هواء الهویة حتی الی هواء التنزیه
ثم اشرفت علی میدان الازلیة و رایت فیه شجر الاحدیة فنظرت فعلمت ان هذا کله غیره دیدم که سر مرا
باسمانها بردند و هیچ چیز نگاه نکرد و بهشت و دوزخ وی را بنمودند هیچ التفات نکرد و از مکونات و حجب برگذرانیدند
فصرت طیرا مرغی گشتم جسم آن مرغ از احدیت بود و پر و بالش از دیمومیت همی پریدم پیوسته اندر هوای هویت
تا بر هوای تنزیه گذر کردم و بر میدان ازلیت مشرف شدم و درخت احدیت را اندران بدیدم نگاه کردم آن همه
من بودم گفتم بار خدایا با منی من مرا بتو راه نیست و از خودی خود مرا گذر نه مرا چه باید کردن فرمان آمد که یا بایزید خلاص
تو از توئی تو اندر متابعت دوست ما بسته است دیده را بخاک قدم وی اکتحال کن و بر متابعت وی مداومت کن و
این حکایت دراز است و این را اهل این طریقت معراج بایزید خوانند و معراج عبارت بود از قرب پس معراج انبیا از روی
اظهار بود بشخص و جسد و از آن اولیا از روی همت و اسرار و تن پیغامبران بصفا و پاکیزگی و قربت چون دل اولیا باشد
و سر ایشان و این فضلی ظاهر است و آنچنان بود که ولی را اندر حال خود مغلوب گردانند تا مست گردد آنگاه بدرجه
سر وی را از وی غایب گردانند و بقرب حق می آرایند چون کار بحال صحو باز آید آن جمله براهین در دلش صورت
گشته باشد و علم آن مر او را حاصل آمده پس فرق بسیار بود میان کسیکه بشخص وی را آنجا برند با کسی که فکرت
وی را آنجا برند والله اعلم بالصواب

الکلام فی تفضیل الانبیاء والاولیاء علی الملائکة

بدانکه باتفاق اهل سنت و جماعت و جمهور مشایخ طریقت انبیا و آنانکه محفوظ اند از اولیا فاضلتر اند

از فرشتگان بخلاف معتزله[1] که ایشان ملائکه را افضل از انبیا گویند و گویند که ایشان برتبت رفیع‌ترند و بخلقت لطیف‌تر و مر حق تعالی را مطیع‌ترند باید تا فاضل‌تر باشند گوییم که حقیقت این خلاف صورت شمار است کز تن مطیع و رتبت رفیع و خلقت لطیف مر فضل را علت نگردد فضل آنرا باشد که حق تعالی نهاده باشد و این جمله که میگویند مر ابلیس را بود تا باتفاق ملعون و مخذول گشت پس فضل مر آنرا بود که خداوند عز و جل ویرا فضل نهد و از خلق برگزیند و دلیل بر فضل انبیا آنکه خداوند تعالی ملائکه را بفرمود تا آدم را سجده کردند و این مقرر است که حال مسجود له عالی از حال ساجد باشد و اگر گویند که خانه کعبه سنگی و جمادی[2] است و مومن از وی فاضلتر است و آنرا سجده میکنند پس روا باشد که ملائکه فاضلتر از آدم باشند اگرچه ویرا سجده کردند گوییم هیچکس نگوید که مومن خانه را یا محراب را و دیوار را سجده میکند الا همه گویند که خدای را سجده میکنند و هم گویند که ملائکه مر آدم را سجده میکردند بر موافقت کلام خداوندی که چون ذکر سجده کرد و گفت اُسْجُدُوْا لِاٰدَمَ ما فرمودیم مر ملائکه را و گفتیم تا آدم را سجده کنند و چون ذکر سجدهٔ مومنان کرد و گفت وَاسْجُدُوْا وَاعْبُدُوْا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ الآية خداوند را سجده کنید و بندگی ویرا ایمان اندر بندید پس خانه چون آدم نباشد که مسافر چون خواهد بر پشت ستور خداوند را پرستد اگر روی وی بخانه نباشد معذور باشد و مغمی علیه اگر دلائل قبله اندر بیابانی گم کند روی بهر سوی که کند فرمان گذارده باشد و ملائکه را اندر سجدهٔ آدم علیه السلام هیچ عذر نبود آن یکی که از خود عذری نهاد ملعون و خاکسار شد و این دلیل واضح است آنرا که بصیرت بود و نیز بدانکه ملائکه چگونه مستوی می باشند در درجه اگرچه مستوی اند در حق معرفت از آنکه مر ایشانرا اندر خلقت شهوت نیست و اندر دل حرص و آفت نه و اندر طبع زرق و حیلت نه غذا شان طاعت است و مشرب شان بر فرمان حق اقامت کردن باز اندر طینت آدمی شهوت مرکب است و آلت ارتکاب معاصی از وی محتمل و زینت دنیا اندر دلش موثر و حرص و حیلت اندر طبعش منتشر شیطان را اندر شخص او چندان سلطانی

---

[1] معتزله بضم میم و سکون عین و فتح فوقانی و فتح زاء معجمه فرقه است که میگویند بدنیا و آخرت دیدن حقتعالی ممکن نیست و نیز گویند که نیکی از خدا است و بدی از نفس و مرتکب کبیره نه مومن نه کافر. واصل ابن عطا که مقدم این جماعه است شاگرد شیخ حسن بصری بوده یک روز در مسجد با شاگردان دیگر این حکایت میکرد که کنندگان کبائر نه مومن اند و نه کافر و ثبات منزل بین المنزلتین میکرد. و شیخ این سخن بشنید و گفت اعتزل منی یعنی جدا شده و دور شد. از ما از این سخن این اسم معتزله بر آن فرقه انداز لطائف ۱۲ غیاث

[2] جماد بفتح هر چیز که از حیوانات نباشد بمعنی زمین سخت و هر چه که جانی ندارد و در مسلکه آب پایان بدان رسد ۱۲ از کشف و صراح و مدار و منتخب و موید. و در منسوب نوشته که بدین معنی بکسر اول نیز آمده. و هم در صراح نوشته که جماد بکسر اول جمع جمد است که بضم بمعنی جای بلند و سخت باشد ۱۲ غیاث.

کہ اندر عروق وے با خون وے همی گردد اندر مجاری آن و نفس بدو مقرون که داعی همه شرها آنست پس کسیکه
این جمله وصف در وجود وے بود و با امکان غلبهٔ شهوت از فسق و فجور پرهیز کند و با عین حرص از
دنیا اعراض کند و با لقاے وسواس شیطانی اندر دل وے از معاصی رجوع کند و وے از آفت
نفسانی روے بگرداند تا باقامت بر عبادت و مداومت بر طاعت و مجاهدت بنفس و مجادله با شیطان
مشغول گردد بحقیقت این انسان فاضلتر بود که اندر صفتش معرکه گاه شهوت نباشد و اندر طبعش ارادت غذا و
لذات نه و اندوه زن و فرزند نه مشغولی خویش و پیوند نه محتاج سبب و آلت نه مستغرق امل و آفت نه بعمری
عجب دارم از آنکه فضل اندر افعال بیند و یا عز اندر جمال بیند و یا بزرگی اندر جذب منال بیند زود آن نعمت
و بزرگی بر خود زوال بیند چرا نه فضل افضال مالک الاعیان بیند و عز اندر رضاے سبحان بیند و بزرگی از معرفت
و ایمان بیند تا این نعمت بر خود جاودان بیند و اندر دو جهان دل خود رابد و شادمان بیند جبرئیل که
چندین هزار سال با نتظار خلعتے[1] عبادت کند خلعتش غاشیه داری محمد مصطفی صلوات الله علیه بود تا
شب معراج شد و را خدمت کند چگونه فاضلتر بود از آنکه اندر دنیا نفس را بریاضت دهد و روز و شب مجاهدت
کند و حق با وے عنایت کند و دیدار خودش کرامت کند و از جملهٔ خطراتش با سلامت کند و چون نخوت ملائکه
از حد اندر گذشت هر یک نور صفا و معاملت خود را حجت خود گردانیدند و زبان ملامت اندر میان
آدمیان دراز کردند حقتعالی خواست تا حال ایشان بدیشان باز نماید گفت سه کس را آنچه از میان
شما بزرگتر اند اختیار کنید که بر ایشان اعتماد دارید تا بر زمین شوند خلفای زمین باشند و خلق را بصلاح
آرند و میان آدمیان داد و عدل کنند سه فرشته را اختیار کردند یکے از ایشان پیش از آنکه بزمین می آمد آفت آن بدید
و از خداوند تعالی اندر خواست تا باز گردد و دو بزمین آمدند خداوند تعالی خلقت ایشان مبدل گردانید تا آرزو مند
طعام و شراب شدند و بشهوت میل کردند تا مر ایشان را بدان عقوبت کرد و تفضیل آدمیان مر ملائکه بر خود بعیان بدانستند
و در جمله خواص مومنان از خواص ملائکه فاضلتر اند و عوام مومنان از عوام ملائکه فاضلتر اند و لیکن آنچه معصوم و
محفوظ مینند و فضل از حفظه و کراماً کاتبین اند والله اعلم بالصواب و اندرین معنی سخن بسیار گفته اند و هر یک چیزے گفته

[1] خلعت بکسر جامه دوخته که کسے را بپوشانند و بفتح خواندن خطاست از قاموس و موید و کشف و منتخب و مدار و لطائف و سروری شارح فاضل نوشته که
خلعت بالکسر است چون مادهٔ این لفظ خلع است بفتح اول بمعنی کندن جامه و درخت و کشیدن کفش و غیره و در منیت که در اصل خلعت
جامه باشد که از تن خود کشیده بدیگرے دهند و در بهار عجم خلعت بالکسر جامه که از تن خود کشیده دهند بکسے و در عرف جامه که
ملوک و امرا بشخصے بخشند و آن کم از سه پارچه نباشد ۱۲ غیاث۔

از مشایخ و خداوند عزوجل فضلی نهد آنرا که خواهد بر آنکه خواهد و بالله التوفیق اینست متعلقات مذهب حکیمیان اندر تصوف و اختلاف متصوفه با یکدیگر که یاد کردیم بر سبیل اختصار و بحقیقت بدانکه ولایت سریست از اسرار حق سبحانه و تعالی و جز بپرورش هویدا نگردد و ولی را جز ولی نشناسد و اگر اظهار این معنی و حدیث بر جمله عقلا جائز بودی دوست از دشمن پدیدار نیامدی و واصل از غافل متمیز نبودی پس خداوند تعالی چنان خواست تا جوهر دوستی را اندر صدف خوار داشت خلق نهد و بدریای بلا اندر اندازد تا طالب آن بحکم عزیزی آن جان در خطر کنند بدان دریای جانستان گذر کنند و بقعر دریا فرو شوند تا مرادش بر آید و یا حال و فنا بر وی بر آید و میخواستم که این اصل را مطول کنم اما خوف ملال تو و نفرت طبع من مانع بود و مرید حق را اندرین طریقت این مقدار بسنده بود والله اعلم بالصواب **واما الخرازیة** تولی خرازیان بابی سعید خراز کنند و ویرا اندرین طریقت تصانیف اظهر است و اندر تجرید و انقطاع شأنی عظیم داشت و ابتدا عبارت از حال فنا و بقا او کرد و طریقت خود را جمله اندرین دو عبارت مضمر گردانید اکنون من معنی آن بگویم و غلطهای که گروه اندرین باب بیارم تا بدانی که مذهب وی چیست و مقصود این طایفه ازین دو عبارت متداول چیست

الکلام فی البقاء والفناء خدای گفت عزوجل مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ[1] و جای دیگر میگوید كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ[2] بدانکه فنا و بقا بزبان علم بمعنی دیگر بود و بزبان حال بمعنی دیگر و ظاهریان اندر هیچ عبارت از عبارات این طائفه متحیرتر از آن نیند که اندرین عبارت پس بقا بزبان علم و مقتضای لغت بر سه گونه است یکی بقائی که طرف اول وی اندر فناست و طرف آخر وی هم اندر فناست چون این جهان که اورا ابتدای بود و انتها باشد و اندر وقت باقی است و دیگر بقائی که هرگز نبوده و بوده گشت و هرگز فانی نشود و آن بهشت است و دوزخ و آنجهان و اهل آن جهان و دیگر بقائی که هرگز نبوده که نبود و هرگز نباشد که نباشد و آن بقای حق است و صفات وی لم یزل و لایزال وی با صفاتش قدیم است و مراد از بقای دوام وجود ویست و کسرا اندر اوصاف وی با وی مشارکت نیست پس علم فنا آن بود که بدانی که دنیا فانی است و علم بقا آنکه بدانی که عقبی باقیست چنانکه خدای عزوجل گفت وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ و اینجا ابقی بر وجه مبالغت گفت از آنچه بقای عمر آن

[1] آنچه نزدیک شماست فانی شود و آنچه نزدیک خدا است پاینده است ۱۲ [2] هر که هست بر زمین فانی شود و باقی ماند روی پروردگار تو خداوند بزرگی و انعام ۱۲ فتح

جہانے را فنا نباشد اما بقاے حال و فنائے آں آں بود کہ چوں جہل فانی شود لامحالہ علم باقی بود و چوں معصیت فانی شود طاعت باقی بود و چوں بندہ علم طاعت خود را حاصل کند غفلت فانی شود بہ بقاء ذکر باقی شود یعنی چوں بندہ بحق عالم شود و بعلم وے باقی شود و از جہل بدو فانی شود و چوں از غفلت فانی شود بذکر وے باقی شود و ایں اسقاط اوصاف مذموم باشد بقیام اوصاف محمود و اما خواص اہل ایں قصہ را بدیں عبارت باید کہ یاد کردیم و اشارت ایشاں اندریں اصل بعلم و حال نیست و ایشاں فنا و بقا را بجز اندر درجۂ کمال اہل ولایت استعمال نکنند آنانکہ از رنج مجاہدت رستہ باشند و از بند مقامات و تغیر احوال جستہ و طلب اندر یافت بر سیدہ و ہمہ دیدنیہا بدیدہ دیدہ و ہمہ شنیدنیہا بگوش شنیدہ و ہمہ دانستنیہا بدل بدانستہ و ہمہ یافتنیہائے سر یافتہ اندر یافت آں آفت یافت خود بدیدہ و روے از جملہ بگردانیدہ و قصد اندر مراد فانی شدہ و راہ بر سیدہ و از دعوی بیزار شدہ و از معنی منقطع شدہ کرامات حجاب گشتہ مقامات معاینہ شدہ احوال لباس آفت پوشیدہ در عین مراد از مراد بیمراد گشتہ مشرب از کل ساقط شدہ انس با متانسات بدر فتہ لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَّيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ و اندریں معنی من میگویم **شعر**

فنیت فنای بفقد ہوای ؛ فصار ہوائی فی الامور ہواک ؛ فاذا فنی العبد عن وصافہ ؛ ادرک البقاء بتمامہ

چوں بندہ اندر حالت وجود اوصاف از آفات اوصاف فانی شدہ باشد ببقاء مراد اندر فنائی مراد باقی شود تا قرب و بعدش نباشد و وحشت و انس نہ و صحو و سکر نہ فراق و وصال نہ طمس[1] و اصطلام[2] نہ اسمار و اعلام نہ سمات و ارقام نہ اندریں معنی یکے گوید از مشائخ رحمۃ اللہ علیہ **شعر** و طاح[3] مقامی والرسوم کلاہما ؛ فلست اری فی الوقت قرباً ولا بعداً ؛ فنیت بہ عنی فبان لی الہدی ؛ فہذا ظہور الحق عند الفناء قصداً[4] ؛ و در جملہ فناے از چیزے جز برویت آفت آں و نفی ارادت آں درست نیاید ہر کرا صورت بستہ است کہ فناء از چیزے جز بحجاب آں چیز درست آید بر خطا است نہ چنانکہ چوں آدمی چیزے را دوست دارد و گوید کہ من بداں باقی ام و یا چیزے را دشمن دارد و گوید من از آں فانی ام کہ ایں ہر دو صفت طالب است و اندر فنا محبت و عداوت نیست و اندر بقا رویت جمع و تفرقہ نہ گروہے را اندریں معنی غلطی[5] افتادہ است و پندارند کہ ایں فنا بمعنی فقد ذات است و نیست گشتن

---

[1] یا ہس ناپدید شدن طمس متعد منہ ۱۲ مراد [2] اصطلام زبن کندن ۱۲ مراد [3] طاح ہلاک شدن ۱۲ مراد [4] و ہلاک شد مقام من و رسوم ہر دو آنہا پس ہستم ندیدم در وقت نزدیک و نہ دور فنا کردم او را از خود پس ظاہر شد برائے یک فنا من راست پس ایں ازراہ قصد ۱۲ [5] غلط بہ فتحتین خطا کردن در سخن و حساب کتابت و غلط بمعنی فاعل یعنی کنندہ و بمعنی مفعول یعنی غلط کردہ شدہ نیز می آید و غلطی بنیابت یائے تحتانی محاورہ ناموافقان ہست و غلط بر دو گونہ ہست غلط عوام و غلط عام پس غلط عامہ آنست چنانچہ لفظ منتہی بکسر صادق می آید

(باقی آیندہ)

شخصے و بقاء آنکہ بقاے حق بہ بندہ پیوندد و ایں ہر دو محال است و اندر ہندوستان مردے دیدم کہ مدعی بود بتفسیر
و تذکیر و علم با من اندریں معنی مناظرہ کرد و چوں نگاہ کردم وے خود فنا را نمی شناخت و بقا را نہ و قدیم را از محدث
فرق نمی دانست کرد و از جہال ایں طایفہ بسیار اند کہ فنای کلیت روا میدارند و ایں مکابرہ عیاں بود کہ ہرگز
فنا را اجزاے طینتی و انقطاع آں روا نباشد مر ایں مخطیان جہلہ را گویم کہ بدیں فنا چہ میخواہید اگر گویند
فناء عین محال بود و اگر گویند فناء وصف روا داریم فناء صفتی است ببقاء صفتی دیگر کہ جمال ہر دو صفت
بندہ باشد و محال باشد کہ کسے بصفت غیری قایم باشد و مذہب نسطوریان از رومیان و نصاریٰ
آنست کہ گویند کہ مریم رضی اللہ عنہا بمجاہدت از کل اوصاف ناسوتی فانی شد و بقاء لاہوتی بدو پیوست و
وے بداں بقا یافت تا باقی شد ببقاء آلہ و عیسے علیہ السلام نتیجہ آں بود و اصل مایۂ ترکیب عیسیٰ علیہ السلام نہ از
مایۂ انسانیت بود کہ بقاء وے بتحقیق ببقاے الہیت بودہ است پس وے و مادرش و خداوند ہر سہ باقیات اند
بیک بقا کہ آں قدیم است و صفت حق است و ایں جملہ موافق است مر قول حشویاں را از مجسمہ و مشبہہ کہ ذات
خداوند را محل حوادث گویند و مر قدیم را صفت محدث روا دارند گویم با ایں جملہ کہ بچہ محدث محل قدیم بود و
بچہ قدیم محل محدث و بچہ قدیم را وصف محدث بود و بچہ محدث را وصف قدیم و جواز ایں مذہب دہر باشد و
دلیل حدث عالم را باطل کند و صنع و صانع را قدیم باید گفت و یا ہر دو را محدث و با امتزاج[1] مخلوق با نامخلوق
و حلول نامخلوق بمخلوق و ایں خسران[2] مر ایشاں را لازم باشد کہ چوں قدیم را محل حوادث گویند و یا حوادث
را محل قدیم تا صنع و صانع را قدیم باید گفت چوں بہ برہان ضرورت گردد صنع صانع را پس صانع شاں را
نیز محدث باید گفت کہ محل چیزے چوں عین چیزے بود چوں محل محدث بود باید کہ تا حال ہم محدث بود
پس بدیں جملہ لازم آید کہ محدث را قدیم گویند و یا قدیم را محدث و ایں ہر دو ضلالت بود و در جملہ ہر چیزے
کہ بچیزے موصول و مقرون و متحد و ممتزج بود حکم ہر دو چیز چوں یکے بود پس بقای ما صفت ماست و فنای ما
صفت ما و اندر تخصیص اوصاف ما را فنای ما چوں بقای ما بود و بقای ما چوں فنای ما پس فنا وصفی بود و بقای
وصفی دیگر و باز اگر کسے عبارت از فنا کند کہ بقاء التعلق بدو نباشد روا بود و اگر از بقائے کہ فنا را بدو تعلق نباشد

(حاشیہ بقا یا شاہم) و بفتح شہرت دارد و عامہ شعرا با لب و تب و غبغب قافیہ آرند و غلط عوام چنانچہ لفظ تعنات بمعنے شخصے کہ بعین گرویدہ
باشد بطرفی یا کارے و ایں محاورہ عوام است ۱۲ - از بہار عجم و مزمل و منتخب و غیاث [1] امتزاج با ہم آمیختہ شدن چیزے بچیزے ۱۲
از منتخب و غیاث [2] خسران زیان۔ از منتخب و کنز و غیاث [3] رویت بضم و سکون ثانی و فتح تحتانی یعنی دیدن بچشم و در منتخب
و بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی بمعنے فکر و تامل ۱۲ از منتخب و صراح و غیاث۔

هم روا باشد که مراد از آن فنا فنای ذکر غیر بود و بقا بقای ذکر حق من فنی من المراد بقی بالمراد هر که از مراد خود فانی
شود بمراد حق باقی شود زانچه مراد تو فانیست و مراد حق باقی چون قائم بمراد خود باشی مراد تو فانی شود و قیامت
بفنا بود و باز چون منصرف مراد حق باشی مراد حق باقی بود و قیامت ببقا بود و مثال این چنان بود که هر چه
اندر سلطان آتش افتد بقهر وے بصفت وے گردد پس چون سلطان آتش وصف شی را اندر شی مبدل
کند سلطان ارادت حق از سلطان آتش اولیتر اما این تصرف آتش اندر وصف آهن است و لیکن
عین همانست که هرگز آهن آتش نگردد والله اعلم

فصل

مشائخ رضی الله عنهم هر یکے را اندرین معنی
رمزیست لطیف ابو سعید خراز رحمة الله علیه گوید که صاحب مذهب است الفناء فناء العبد عن رؤیة العبودیة
والبقاء بقاء العبد بشاهدة الالهیة فنا فنای بنده باشد از رؤیت بندگی و بقا بقاے بنده باشد بشاهد الٰهی
یعنی اندر کردار دید بندگی آفت بود و بنده بحقیقت بندگی آنگاه رسد که او را کردار خود دیدار نباشد و از دید
فعل خود فانی گردد و بدیدن فضل خداوند باقی تا نسبت معاملتش جمله بحق تعالیٰ باشد نه بخود که آنچه به بنده
مقرون بود از افعال وے بجمله ناقص بود و آنچه از حق تعالیٰ موصول بود بدو جمله کامل بود پس چون بنده
از متعلقات خود فانی شود و کمال الٰهیت باقی شود و از ابو یعقوب نهرجوری رحمة الله علیه مرویست که گوید صحة
العبودیة فی الفناء والبقاء صحت بندگی کردن اندر فنا و بقا است از آنچه تا بنده از کل نصیب خود تبرا نکند شایسته
خدمت با خلاص نگردد پس تبرا از نصیب آدمیت فنا بود و اخلاص اندر عبودیت بقا و ابراهیم شیبانی گوید
رضی الله عنه علم الفناء والبقاء یدور علی الاخلاص والوحدانیة وصحة العبودیة وما کان غیر هذا
فهو المغالیط والزندقة قاعده علم فنا و بقا بر اخلاص وحدانیت است یعنی چون بنده بوحدانیت
حق مقر آید خود را مغلوب و مقهور حکم حق بیند و مغلوب فانی بود اندر غلبهٔ غالب و چون فنائے وے بر وے
درست گردد بعجز خود اقرار کند و بجز بندگی چاره نه بیند چنگ اندر حلقه درگاه رضا زند و هر که فنا و بقا را بجز
این عبارتے کند یعنی عبارتے که فنا را فنا عین داند و بقا را بقای حق زندقه باشد و مذهب نصاری
چنانکه پیش ازین رفت و من میگویم که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه که این جمله اقاویل از روے
معنی بیکدیگر نزدیکست اگر چه بعبارت مخالف است و حقیقت این جمله آن بود که فنا مر بنده را از رویت
جلال حق بود و کشف عظمت وے بر دل تا اندر غلبهٔ جلال او دنیا و عقبیٰ بر دلش فراموش گردد و احوال
و مقامات اندر نظر همتش حقیر نماید و نمود ار کرامات اندر روزگارش متلاشی از عقل و نفس فانی شود و از فنا

فانی گردد و اندر عین آن فنا فنای زبانش بحق ناطق شود و دل و تن خاشع و خاضع چنانکہ اندر ابتدای
اخراج ذریت[1] از پشت آدم علیہ السلام بے ترکیب آفات اندر حال عہد عبودیت و یکے گوید از مشائخ رضی اللہ عنہم
اندرین معنی عربیہ **شعر** لکنت ان کنت ادری کیف السبیل الیکا ۞ فنیتنی عن جمیعی فصرت ابکی علیکا
و دیگرے گوید رحمۃ اللہ علیہ **شعر** ففی فنائی فناء فنائی ۞ وفی فنائی وجدت انت ۞ محوت اسمی و رسم جسمی ۞
سالت عنی فقلت انت ۞ این است احکام فنا و بقا اندر باب فقر و تصوف طرفی بیاورده ام و ہر جا کہ اندرین
کتاب از فنا و بقا عبارت کنم مراد این باشد این است اصل مذہب خرازیان و ہمہ اصل روزگار آن برد
این نیکو صلی است فصلے کہ دلیل وصل باشد نہ بے اصل باشد و اندر جریان کلام این طائفہ این عبارت
مشہور است واللہ اعلم بالصواب **واما الخفیفیۃ** خفیفیان تولی بابی عبداللہ محمد بن خفیف
الشیرازی کنند رحمۃ اللہ علیہ و وے از کبرا و سادات این طائفہ بود و عزیز این قوم بود و در وقت خویش
و عالم بعلوم ظاہر و باطن و ویرا تصانیف معروف است اندر فنون علم این طریقت و مناقبتش اشہر از انست
کہ کلیت آنرا احصا توان کرد و در جملہ مردے عزیز روزگار و عزیز نفس بود و عفیف نفس بوده است و معرض
از متابعات شہوات نفسانی و شنیدم کہ چہار صد نکاح کرده بود و آن از آن بود کہ وے از ابنار ملوک بود و
چون توبہ کرد مردم شیراز بدو تقرب عظیم کردند و چون حالش بزرگ شد بنات ملوک و روسا تبرک خواستندے
کہ باوے عقد[2] کنند وے آن بکرے و قبل الدخول طلاق گفتے اما چہل زن پراگنده اندر عمر وے دوگان و
سہ گان خادمان فراش وے بودند و یکے را از ایشان با وے چہل سال صحبت بود و آن دختر وزیرے بود و شنیدم
از ابوالحسن علی بن بکران الشیرازی رضی اللہ عنہ کہ روزے آن زنانی کہ در حکم وے بودند گرد ہم مجمع بودند و ہر یک
از وے حکایتے میکردند جملہ بر آن متفق شدند کہ ایشان شیخ را اندر خلوت بحکم اسباب شہوت ہرگز ندیده
بودند و سوداے اندر دل ہر یک پدیدار آمد متعجب شدند و پیش از آن ہر یک پنداشتہ بودند کہ او بدان مخصوص است
گفتند از صحبت وے بجز دختر وزیر خبر ندارد کہ سالہا است تا اندر صحبت وے است و دوستترین زنان بر وا وست
دو کس را از میان خود اختیار کردند و بدو فرستادند کہ شیخ را با تو انبساط بیشتر بوده است باید کہ ما را از صحبت وے
آگاه کنی وے گفت کہ چون شیخ مرا اندر حکم خود آورد کسے بیامد کہ شیخ امشب بخانہ تو خواہد آمد من طعامہای خوب ساختم و در زینت

---

[1] ذریت بضم اول و تشدید را و تشدید یاے تحتانی بمعنے فرزند ۱۲ گان و نسل آدمی فراری جمع آن ۱۲ [2] عقد گره دادن و بمعنی پیمان و نکاح
و بیع کردن و بفتحتین گرسنگی بآن سخن و بالکسر بمعنی سلک پدیدار و گلوبند کہ آنرا بہندی ہار گویند بضم اول و فتح ثانی جمع عقد بضم کہ بمعنی گره است ۱۲ از منو بیره بہار عجم و غیره

وزیب خود را تکلف کردم چون بیامد طعام بیاوردند و مرا بخواندند و زمانی اندر من نگریست و زمانی اندر طعام آنگاه دستِ من بگرفت و آستینِ خود اندر آورد و از سینهٔ وی تا ناف از اندرونِ شکم پانزده عقد افتاده بود گفت ای دختر وزیر بپرس که این چه عقدها است گفتا بپرسیدمش گفت این همه بسبب شدتِ صبر است که گره بسته است کز از چنین روی و از چنین طعام صبر کرده ام این بگفت و برخاست و بیشترین گستاخیهای من با وی این بوده است و طراز مذهب وی اندر تصوف غیبت و حضور است و عبارت ازان کنند و من بمقدار امکان مر آنرا بیان کنم انشاء الله عز و جل

الکلام فی الغیبة والحضور

و این عبارتهای است که طرد شان چون عکس بود اندر عین بمعنی مقصود و آنگاه متضاد نمایند و مستعمل است و متداول اندر میان ارباب اللسان و اهل معنی پس مراد از حضور حضورِ دل بود بدلالت یقین تا حکمِ غیبی او را چون حکم عینی گردد و مراد از غیبت غیبتِ دل بود از دونِ حق تا حدی که از خود غائب شود و از غیبتِ خود غائب شود تا بغیبتِ خود از خود بخود نظاره کند و علامت این اعراض بود از حکم رسوم چونکه از حرام نبی معصوم باشد پس غیبت از خود بحضور حق آید و حضور بحق غیبت از خود چنانکه هرکه از خود غائب بود بحق حاضر بود و هرکه بحق حاضر بود از خود غائب بود پس مالکِ دل خداوند است چون جذبتی از جذباتِ حق جل و عز مر دلِ طالب را مقهور گرداند غیبتِ دل نزدیکِ وی چون حضور گرداند و شرکت و قسمت برخواست و اضافت بر خود منقطع شد چنانکه یکی گوید از مشایخ رضی الله عنهم شعر ولی فواد و انت مالکه ؛ بلا شریک فکیف ینقسم ؛ چون دل را جز او مالک نباشد اگر غائب دارد یا حاضر اندر تصرف وی باشد و اندر حکم نظر بعین جمله برهان[1] و وثق احباب این است اما چون فرق افتد مشایخ را رضی الله عنهم اندرین سخن است گروهی حضور را مقدم دارند بر غیبت و گروهی غیبت را بر حضور چنانکه اندر سکر و صحو بیان کردیم اما صحو و سکر بر بقای اوصاف نشان کنند و غیبت و حضور بر فنای اوصاف پس این اعزاز آن باشد اندر تحقیق و آنانکه غیبت را مقدم دارند بر حضور آن ابن عطا است و حسین بن منصور و ابو بکر شبلی و بندار بن الحسین و ابو حمزه بغدادی و سمنون محب رضی الله عنهم و جماعتی از عراقیان گویند که حجاب اعظم اندر راهِ حق توئی چون تو از تو غائب شدی آفاتِ تثبتاتِ هستیِ تو اندر تو فانی شود و قاعدهٔ روزگار بگشت مقاماتِ مریدان جمله حجابِ تو شد و احوال طالبان جمله آفتگاه تو

[1] برهان بضم حجت و دلیل روشن و دلیل قاطع از منتخب فرق درمیان دلیل و برهان آنست که دلیل عام است و برهان خاص نزد باصطلاح منطق قیاسی است که مرکب باشد از مقاماتِ یقینی تا نتیجه دهد مقدمه دیگر را که یقینی باشد نه ظنی چنانچه کل انسان حیوان و کل حیوان جسم نتیجه آنکه کل انسان جسم ۱۲ غیاث

اسرار نار گشت مثبتات اندر همت خوار شد و چشم از خود و از غیر فرو دوخته شد اوصاف بشریت اندر مقر بخود و شعلهٔ قربت سوخته شد و صورت اینچنین باشد که خداوند اندر حال غیبت تو مر ترا از پشت آدم برون آورد و کلام عزیز خود مر ترا بشنوانید و بخلعت توحید و لباس مشاهدت مخصوص گردانید و تا از خود غائب بودی بحق حاضر بودی بے حجاب و چون بصفات خود حاضر شدی از قربت غائب شدی پس هلاک تو اندر حضور تست و اینست معنی قول خدای عز و جل وَلَقَدْ جِئْتُمُوْنَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنٰكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ و باز حارث محاسبی و جنید[1] و سهل ابن عبدالله و ابو حفص حداد و ابو حمدون قصار و ابو محمد جریری و حصری صاحب مذهب و محمد بن خفیف رضی الله عنهم با جماعتی دیگر برآنند که حضور را مقدم از غیبت گویند از آنچه همه جمالها اندر حضور بسته است و غیبت از خود راهی باشد بحضور حق چون پیشگاه آمد رسیدن راه آفت گردد پس هر که از خود غائب بود لامحاله بحق حاضر بود و فائدهٔ غیبت بحضور است غیبت بے حضور جنون باشد و غلبه و باید که تارک غفلت باشد تا مقصود از غیبت حضور باشد و چون مقصود موجود شد علت ساقط شد **شعر**

لیس الغائب من غاب من البلاد ۞ انما الغائب من غاب من المراد ۞ ولیس الحاضر من لیس له مراد ۞ انما الحاضر من لیس له فؤاد حتی استقر فیه المراد ۞

نه غائب آن بود که از شهر و ولایت غائب بود غایب آن بود که از کل ارادت غائب بود تا ارادت حق ارادت وے آید و نه حاضر آن بود که او را ارادت اشیا نبود بلکه حاضر آن بود که او را دل رعنا نبود تا اندر آن فکرت دنیا و عقبی نبود و آرامش با هوا نه و اندرین معنی یکے گوید از مشایخ رحمة الله علیه **شعر**

من لم یکن بک فانیا عن نفسه ۞ و عن الهوی بالانس والاحباب ۞ فکانما بین المراتب واقف ۞ لمنال حظ او لحسن مآب ۞

و مشهور است که یکے از مریدان ذوالنون قصد زیارت بو یزید[2] کرد و چون بصومعهٔ وے آمد و در بزد

---

[1] جنید بغدادی از طبقهٔ ثانیه است کنیت او ابوالقاسم و لقب وے قواریری است و زجاج و خزاز است قواریری از آن گویند که پدر وے آبگینه و فی تاریخ الیافعی ان الخ؛ از بعل الخیر گویند اصل وے از نهاوند است و مولد و منشاء وے بغداد مذهب ابو ثور داشت شاگرد شافعی و گفته اند او مذهب سفیان ثوری داشته با سری سقطی و حارث محاسبی و محمد قصاب صحبت بوده و شاگرد ایشان وے از سادات این قوم است و همه گوے درست کنند، نفحات الانس۔ [2] ابو یزید مرغزی شیخ الاسلام گفته که خواجه بو یزید مرغزی فقیه خراسانی بجمشید کرمان بشابان رسید ابراهیم شبان را آنجا یافت آن سلیح حج بگذاشت و صحبت بگرفت پس از آن سه حج کرد چون خواجه ابو یزید از دنیا برفت آن روز بارانی عظیم بود بیرون نتوانستند در خانه دفن کردند بعاریت که باز بیرون برند چون خواستند که بیرون برند در گور نبود شیخ الاسلام گفته که آن ولایت نه از فقه یافته بود بلکه از آن پیر و صحبت وے بود و هم ابراهیم رقی میگوید که من در ابتدا ارادت خود قصد زیارت مسلم مغربی کردم چون بمسجد وے در آمدم امامتی کرد و الحمد را چند خطا خواند با خود گفتم که رنج من ضائع شد آن شب آنجا بودم دیگر روز طهارت خواستم تا بکرانه فرات شوم شیران بر راه خفته دیدم باز گشتم برآن وے آمدم عاجز و فرو ماندم بانگ گرفتم مسلم از صومعه بیرون آمد چون شیران وے را دیدند تواضع کردند وے گوش هر یک گرفته بمالید و گفت اے سگان نگفتم شما را که مهمانان من می آیند باز آنگه مرا گفت یا ابا اسحاق شما باستا کردن ظاهر مشغول شده اید تا از خلق بترسید ما براست کردن باطن مشغول شده ایم تا خلق از ما بترسند ۱۲ نفحات الانس۔

بویزید گفت کیستی و کرا خواهی گفت بویزید را گفت بویزید که باشد و کجاست و چه چیز است و من مدتیست تا بویزید را جستم و نیافتم چوں آنکس بازگشت و حال با ذوالنون گفت وے گفت۔ اخی بویزید ذهب فی الذاهبین الی الله یکے نزدیک جنید آمد و گفت یکزمانک بمن حاضر شو تا سخن چند با تو بگویم جنید گفت اے جوانمرد تو از من چیزے میطلبی که دیرگاه است تا من همان میطلبم سالهاست تا میخواهم که یکنفس بخود حاضر شوم می نتوانم اندریں ساعت بتو چوں حاضر توانم شد پس اندر غیبت وحشت حجاب باشد و اندر حضور راحت کشف و اندر همه احوال کشف نه چوں حجاب باشد و اندریں معنی شیخ ابوسعید گوید رحمة الله علیه شعر تقشع غیم الهجر عن قمر الحب واسفر نور الصبح عن ظلمة الغیب ، و اندر فرق ایں معنی مشایخ را لطیفه الیست حالے و از روے ظاهر قالے و ایں عبارات بهم نزدیک نمایند یعنی چه حضور بحق و چه غیبت از خود که مراد از غیبت از خود حضور است و آنکه از خود غائب نیست بحق حاضر نیست و آنکه حاضر است غایب است چنانکه چوں جزع ایوب علیه السلام اندر حال درد و بلا نه بخود بود بلکه اندراں حال از خود غائب بود لاجرم حق تعالیٰ عین آں جزع را از صبر جدا نکرد چوں بگفت اَنِّی مَسَّنِیَ الضُّرُّ خداوند گفت اِنَّهٗ کَانَ صَابِرًا و ایں حکم بعینه اندریں قصه عیالست نیک تامل کنی تا بدانی و از جنید می آید که گفت روزگارے چناں بود که اهل آسمان و زمین بر حیرت من میگریستند باز چناں شد که من بر غیبت ایشاں میگریستم کنوں باز چنانست که نه از ایشاں خبر دارم و نه از خود و ایں اشارتے نیکوست بحضور اینست معنی غیبت و حضور که مختصر بیاوردم تا همه مسالک خفیفیان دانسته باشی و هم بدانی که مراد ایں قوم از غیبت و حضور چه باشد که شرح و بسط ایں مر کتاب را مطول گرداند و مذهب من اندریں کتاب اختصار است و بالله العون والتوفیق

واما السیاریة و سیاریان تولی بابی العباس سیاری کنند وے امام مرو بود و اندر همه علوم عالم و صاحب ابوبکر واسطی بود و امروز اندر نسا و مرو از اصحاب وے طبقه بسیار اند و هیچ مذهب اندر تصوف بر حال خود نمانده است الا مذهب وے که هیچ وقت مرو و نسا از منتقدے او خالی نبوده است که اصحاب وے را بر اقامت مذهب وے رعایت میکرده است الی یومنا هذا و مر اهل نسا از اصحاب وے با اهل مرو رسائل لطیف است و سخن ایشاں میان یکدیگر بنامه بوده است و من بعضی ازاں نامها دیده ام بمرو و سخت خوش است و عبارات ایشاں بنا بر جمع و تفرقه باشد و ایں لفظی است مشترک میان جمله اهل علوم و هر گروه اندر صنعت خود مر ایں لفظ را کار بندند و تفهیم عبارات خود را اما مراد هر یک ازاں چیزے دیگر است چنانکه محاسبیان از جمع و تفریق مراد اجتماع و افتراق اعداد چیزے خواهند و نحویان اتفاق اسامی و لغوی و افتراق معانی آں و فقها جمع قیاس و تفرقه صفات نص و یا

جمع نفس و تفرقه قیاس و اصولیان جمع صفات ذات و تفرقه صفات فعل اما مراد این طایفه بدین نه
این جمله بود که یاد کردیم اکنون من مقصود این طایفه را بدین عبارات و اختلاف مشایخ ایشان را
اندرین کتاب بیارم تا حقیقت این ترا معلوم شود و مقصود هر گروهی از مشایخ بجمع و تفرقه معلوم گردد
وبالله التوفیق **الکلام فی الجمع والتفرقة** جمع کرد خداوند تعالی خلق را اندر دعوت خود
چنانکه یاد کرد وَاللّٰهُ يَدْعُوْٓا اِلٰى دَارِ السَّلَامِ آنگاه شان فرق کرد اندر حق هدایت و گفت وَيَهْدِيْ
مَنْ يَّشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ جمله را بخواند از روی دعوت و گروهی را براند بحکم اظهار مشیت و جمع کرد جمله را
فرمان فرمود و فرق کرد گروهی را بخذلان مطرود کرد و بعضی را بتوفیق مقبول گردانید و نیز جمع کرد بنهی و فرق
کرد بامر گروهی را عصمت داد و گروهی را بیل آفت پس بدین معنی جمع حقیقت و سر معلوم و مراد حق
باشد و تفرقه اظهار امر و نهی او چنانکه ابراهیم را علیه السلام فرمود که سر اسماعیل را ببر و خواست که نبرد و ابلیس را
فرمود که آدم را سجده کن و خواست که نکند و آدم را گفت که گندم مخور و خواست که بخورد و مانند این بسیار است
پس الجمع ما جمع باوصافه والتفرقة ما فرق بافعاله و این جمله انقطاع ارادت باشد و ترک تصرف
خلق اندر اثبات ارادت حق و اندر بمقدار که یاد کردیم اندر جمع و تفرقه اجماعست مر جمله اهل سنت را بدون
معتزله با مشایخ این طریقت و از بعد این اندر استعمال این عبارات مختلف اند گروهی بر توحید رانند گویند
که جمع را دو درجه است یکی اندر اوصاف حق و دیگر اندر اوصاف بنده آنچه اندر اوصاف حق است آن سر
توحید است کسب بنده از آن منقطع و آنچه اندر اوصاف بنده است آن عبارت از توحید است بصدق
عقیدت و صحت عزیمت و این قول ابو علی رودباریست رحمة الله علیه و گروهی دیگر آنانکه بر اوصاف رانند
گویند که جمع صفت حق است و تفرقه فعل وی و کسب بنده از آن منقطع از آنچه اندر الهیت وی را
منازع نیست پس جمع[1] ذات و صفات وی راست از آنچه الجمع التسویة فی الاصل بود و جز ذات و
صفات وی بعدم متساوی نباشند و اندر افتراق شان بعبارت تفصیل خلق مجتمع نه و معنی این آن بود
که وی را تعالی صفات قدیم است و وی بدان مخصوص است و قیام آن بدوست و اختصاص وجود شان
بدو و وی و صفات وی دو نباشند که اندر وحدانیت وی فرق و عدد روا نیست و برین حکم جمع جز بدان معنی روا نباشد
واما التفرقة فی الحکم و این افعال خداوند است جل جلاله که جمله اندر حکم متفرق اند

[1] جمع آنچه جمع شوند برو اهل علم و فرق آنچه اختلاف کردند در وی ۱۲

یکے را حکم وجود است و یکی را حکم عدم اما عدمی کہ ممکن الوجود باشد یکی را حکم فنا و یکی را حکم بقا و باز گروہے دیگر
بر علم بر آنند و گویند الجمع علم التوحید والتفرقۃ علم الاحکام پس علم اصول جمع باشد و ازان فروع تفرقہ
و مانند این نیز گفتہ است یکی از مشایخ رحمہم اللہ الجمع ما اجتمع علیہ اہل العلم والتفرقۃ ما اختلفوا فیہ
و باز جمہور محققان تصوف را نضر اللہ وجوہہم اندر مجاری عبارات و رموز شان مراد بلفظ تفرقہ مکاسب است
و بجمع مواہب یعنی مجاہدہ و مشاہدہ پس آنچہ بندہ از راہ مجاہدہ بدان راہ یابد آن جملہ تفرقہ باشد و آنچہ
صرف عنایت و ہدایت حق بود بہ بندہ جمع بود و عز بندہ اندران بود کہ اندر وجود افعال خود و امکان
مجاہدت بجمال حق از آفت فعل خود رستہ گردد و افعال خود را اندر افضال حق مستغرق یابد و مشاہدہ را
اندر جنب ہدایت منفی پس کل قیام وے بحق باشد و وے تعالیٰ نایب اوصاف او یعنی وکیل اوصاف
او و فعلش را جملہ اضافت بدو بود تا از نسبت کسب خود رستہ گردد چنانکہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم
ما را خبر داد از جبرئیل و جبرئیل از خداوند تعالیٰ چنانکہ گفت لَا یَزَالُ عَبْدِی یَتَقَرَّبُ اِلَیَّ بِالنَّوَافِلِ
حَتّٰی اُحِبَّہٗ فَاِذَا اَحْبَبْتُہٗ کُنْتُ سَمْعًا وَبَصَرًا وَیَدًا وَلِسَانًا فَبِی یَسْمَعُ وَبِی یُبْصِرُ وَبِی یَنْطِقُ وَ
بِی یَبْطِشُ و چون بندہ ما بمجاہدہ بما تقرب کند ما او را بدوستی خود رسانیم و ہستی او را اندر وے فانی کنیم
و نسبت وے از افعالش بر داریم کہ تا بما شنود آنچہ شنود و بما گوید آنچہ گوید و بما بیند آنچہ بیند و بما گیرد آنچہ گیرد
یعنی اندر ذکر ما مغلوب ذکر ما شود و کسب وے از ذکر وے فانی شود و ذکر ما سلطان ذکر وے شود و نسبت آدمیت
از ذکر وے منقطع شود پس ذکر وے ذکر ما باشد تا اندر حال غلبہ بدان صفت گردد کہ ابویزید گفت سُبْحَانِی
مَا اَعْظَمَ شَانِی و آنکہ گفت نشانہ گفت از وے و گویندہ حق بود و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم الحق ینطق
علی لسان عمر[1] حقیقت این چنان بود کہ چون قہریت از حق بر آدمیت سلطنت خود ظاہر کند از ہستی وے
وے را از وے بستاند تا نطق این جملہ نطق وے گردد با استحالت بی آنکہ حق تعالیٰ را امتزاج باشد با مخلوقات و یا
اتحاد با مصنوعات و یا وے حال باشد اندر چیزہا تعالی اللہ عن ذالک وعما یصفہ الملاحدۃ علوا کبیرا
پس روا باشد کہ دوستی حق تعالیٰ بر دل بندہ سلطان شود و بغلبہ و افراط آن عقل و طبایع از حمل آن
عاجز گردند و امر وے از کسب وے ساقط شود آنگاہ این درجہ را جمع خوانند چنانکہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم
مستغرق و مغلوب بود فعلے از وے حاصل آمد خداوند تبارک و تعالیٰ نسبت آن فعل از وے رفع کرد و گفت
آن فعل من بود نہ فعل تو ہر چند کہ نشانہ فعل تو بودی وَمَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَ وَلٰکِنَّ اللہَ رَمٰی یا محمد آن مشت خاک

[1] حق گویا شود بزبان عمرؓ

برروی دشمن نتوانداختی بلکه ما انداختیم چنانکه هم ازان جنس فعلی از داؤد علیه السلام حاصل آمد او را گفت وَقَتَلَ دَاوٗدُ جَالُوْتَ داؤد جالوت را کشت چه داؤد اندر تفرقه حال بود و فرق باشد میان آنکه فعل ویرا بدو اضافت کنند و او محل آفت و حوادث بود و میان آنکه فعل ویرا بخود اضافت کند و وی قدیم و بی آفت و حوادث پس چون فعل وی ظاهر گردد بر آدمی نه از جنس افعال آدمیان لامحاله فاعل آن حق جل جلاله بود و اعجاز و کرامات جمله بدین مقرون بود پس افعال معتاد جمله تفرقه باشد و ناقض عادات جمله جمع زانچه بیکشب بقاب قوسین شدن معتاد نیست و این جز فعل حق نباشد و از غایت سخن گفتن بصواب معتاد نیست و این جز فعل حق نباشد و از آتش ناسوختن معتاد نیست و این جز فعل حق نباشد و از غایب سخن گفتن بصواب معتاد نیست و این جز فعل حق نباشد پس حق تعالیٰ انبیا و اولیای خود را این کرامات بداد و فعل خود را بدیشان اضافت کرد و از آن ایشان را بخود چون فعل دوستان فعل وی بود و بیعت ایشان بیعت وی و طاعت ایشان طاعت وی چنانچه فرمود اِنَّ الَّذِیْنَ یُبَایِعُوْنَکَ اِنَّمَا یُبَایِعُوْنَ اللّٰہَ ونیز گفت وَمَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ پس مجتمع باشند اولیای وی باسرار و متفرق بمعاملت و اظهار تا باجتماع اسرار دوستی مستحکم بود و بافتراق اظهار اقامت عبودیت صحیح چنانکه یکی گوید از کبار مشایخ اندر حال جمع رضی اللہ عنہ شعر قد تحققت بسری فناجاک لسانی ؛ فاجتمعنا المعان و افترقنا المعانی ؛ فلیس عینک التعظیم لحظة عن عیانی ؛ ولقد صیرک الوجد من الاجساد امانی ؛ اجتماع اسرار را جمع گفته است و مناجات لسان را تفرقه آنگاه جمع و تفرقه را هر دو اندر خود نشان کرده است و قاعده آن خود را نهاده و این سخت لطیف است وباللہ التوفیق

فصل

ماند اینجا خلافی که هست میان ما و از آن گروهی که گویند اظهار جمع نفی تفرقه باشد از انچه منقضاوند که چون سلطان هدایت مستولی شد ولایت کسب و مجاهدت ساقط شود و این تعطیل محض باشد گوییم این خلاف عقیده شما است از انچه تا امکان[1] معاملت و توانائی کسب مجاهدت بود هرگز آن از بنده ساقط نشود زانچه جمع از تفرقه جدا نیست چون نور از آفتاب و عرض از جوهر و صفت از موصوف پس مجاهدت از هدایت و شریعت از حقیقت و یافت از طلب

[1] امکان بالکسر مصدر است از باب افعال بمعنی قدرت دادن و جائے دادن بر تقدیر معنی اول ماخوذ است از تمکنت که بمعنی قدرت باشد و بر تقدیر معنی دوم ماخوذ باشد از مکانت که بمعنی جای و جاگیر شد لغت و در محاوره فارسیان بمعنی طاقت و قدرت آید و گاهی از ما سوی اللہ مراد باشد و باصطلاح اهل حکمت چیزرا گویند که عدم و وجود او هر دو ضروری نباشد چنانچه جزئیات حادثه مثل انسان و دیگر حیوانات و نحو وجود و امتناع آنرا گویند که عدم وی ضروری باشد چنانکه شریک و وجوب آنکه وجود وی ضروری باشد چنانچه واجب تعالی ۱۲

هم جدا نباشد اما باشد که مجاهدت مقدم بود و باشد که موخر بود اما آنرا که مجاهده مقدم بود بر وی مشقت زیادت بود زانچه اندر
غیبت بود و آنرا که مجاهده موخر بود بر وی رنج و کلفت نباشد زانچه اندر حضرت بود و آنرا که نفی مشرب اعمال بود نفی عین
عمل نماید وی بر غلطی عظیم باشد و روا باشد که بنده بدرجتی رسد که کل اوصاف خود را معیوب و معلول داند
چون اوصاف محمود خود را بچشم عیب نگرد و ناقص بیند باید تا اوصاف مذموم معیوب تر نماید و این معنی بدان آوردم
که قومی را از جهال اندرین معنی غلطی افتاده است که آن مقرون بیگانگی باشد که گویند که از یافت هیچ چیز اندر
جهد نیست و افعال و طاعات ما معیوب است و مجاهدات ناقص ناکردن اولیتر از کردن گوییم بایشان که کردار ما را
فعل همی نهید و نهیم باتفاق و افعال را محل علت و منبع شر و آفت میگویید لامحاله ناکرده را هم فعل میباید نهاد و
چون هر دو فعل آمد و فعل محل علت آمد پس چرا ناکرده را از کردار اولیتر میدانید و این خسران ظاهر و غبنی
واضح بود پس این فرقی آید که میان کفر و ایمان زانچه مومن و کافر متفق اند که افعال شان محل علت است
پس مومن بحکم فرمان کردن از ناکردن اولیتر داند و کافر بحکم تعطیل ناکردن از کردن اولیتر پس جمع آن بود که اندر وی
آفت تفرقه را حکم تفرقه از وی ساقط نگرداند و تفرقه آنکه اندر حجاب جمع تفرقه را جمع داند و اندرین معنی مزین کبیر گوید الجمع
الخصوصیة والتفرقة[1] العبودیة موصول احدهما بالآخر غیر مفصول عنه خصوصیت حق تعالی بنده را
جمع باشد و عبودیت بنده را تفرقه و این از آن جدا نیست زانچه نشان خصوصیت حفظ عبودیت است چون مدعی اندر
معاملت بعاملت قایم نباشد اندر دعوی خود کاذب بود پس روا باشد که ثقل مجاهدت و رنج کلفت اندر گذاردن
فرمان و حق مجاهده و تکلیف آن از بنده برخیزد اندر عین جمع خبر بعد زین واضح که آن اندر حکم شریعت عالم باشد
و من این معنی را بیان کنم تا ترا بهتر معلوم گردد بدانکه جمع بر دو گونه باشد یکی جمع سلامت و دیگر جمع تکسیر جمع سلامت
آن بود که حق تعالی اندر غلبهٔ احوال و قوت وجد و قلق شوق پدید آرد و حق تعالی حافظ بنده باشد و امر خود بر ظاهر
بنده میراند و وی را بر گذاردن آن نگاه میدارد و ویرا بمجاهده می آراید چنانکه سهل بن عبدالله و ابوحفص حداد و
ابوالعباس سیاری مروزی صاحب مذهب و ابویزید بسطامی و ابوبکر شبلی و ابوالحسن حصری و جماعتی از مشایخ کبار
قدس الله روحهم پیوسته مغلوب بودندی تا وقت نماز اندر آمدی آنگاه بحال خود باز آمدندی و چون نماز بگزاردندی
باز مغلوب گشتندی زانچه تا در محل تفرقه باشی تو تو باشی امر میگذاری و چون وی ترا جذب کند و با امر خود اولیتر
که بر تو نگاه دارد و در جهت دو معنی را یکی تا نشان بندگی از تو برنخیزد و دیگر آنکه تا بحکم وعده قیام کند که من هرگز شریعت

[1] تفرقه بفتح اول و سکون ثانی و کسر را و فتح قاف و کسانیکه بفتح تا و سکون ها خوانند خطاست بمعنی فرق کردن میان دو چیز یا چند چیز ۱۲ غیاث

محمد را صلی الله علیه وسلم منسوخ نخواهیم گردانید و جمع تکسیر آن بود که بنده اندر حکم واله و مدهوش شود و حکمش چون حکم
مجانین باشد پس یکے ازیں معامله معذور باشد و یکے مشکور آنکه مشکور بود و نگارش قوی تر ازاں بود که
معذور باشد و در جمله بدانکه جمع را مقام مخصوص نیست و حال مفرد نه که جمع جمع همت است اندر معنی مطلوب خود
و گروہے را کشف این معنی اندر مقامات باشد و گروہے را کشف اندر احوال و اندر هر دو وقت مراد طالب
جمع بنفی مراد محصول باشد لان التفرقة فصل والجمع وصل و این اندر جمله چیزها درست آید چنانکه جمع همت
یعقوب علیه السلام بیوسف که جز همت وے و برا چیزے همت نمانده بود و جمع همت مجنون اندر لیلی که جز ویرا ندید و اندر
جملۀ عالم و کل موجودات اندر حق وے صورت لیلی بود و مانند این بسیار است چنانکه ابویزید رحمة الله علیه روزے
اندر صومعه بود یکے بیامد و گفت هل ابویزید فی البیت فقال ابویزید هل فی البیت الا الله ابویزید اندر خانه
هست و گفت اندرین خانه خود بجز حق هیچ چیزے دیگر نیست و یکے از مشایخ گوید رحمة الله علیه که درویشے
بمکه اندر آمد و اندر مشاهدۀ خانه یکسال بنشست که نه طعام خورد و نه شراب و نه بخفت و نه بطهارت شد
از اجتماع همتش که بر بیت خانه آنرا بجود اضافت کرده است غذای تن و مشرب جان وے گشته بود و اصل
این جمله آنست که خداوند تعالی مایۀ محبت خود را که آن یک جوهر بود متجزی و مقسوم گردانید و هر یکے را از دوستان
بر مقدار گرفتاری وے بدان بجزوے از اجزائے آن کل مخصوص کرد آنگاه جوشن انسانیت و لباس طبیعت
و غاشیۀ مزاج و حجاب روح بر آن فرو گذاشت تا آن جزو بقوت هر اجزائے که بدو موصول بود بصفت خود
بیگردانید تا کل محبت جمله محبت شد و همه حرکات و لحظاتش مر آن را بط آن ازاں بود که ارباب معانی و اصحاب
اللسان مر آنرا جمع نام کردند و اندرین معنی حسین بن منصور گوید رض شعر لبیک لبیک یا سیدی و مولائی
لبیک لبیک یا مقصدی و معنائی، یا عین عینی وجودی یا منتهی همی، ویا منطقی و اشاراتی و ایمائی، ویا کل کلی ویا سمعی ویا بصری
ویا جملتی ویا بعضی و اجزائی، پس آنکه اندر اوصاف خود مستعار بود و اثبات هستی خود مر ویرا عار بود و التفات
بکونین زنار بود و موجودات اندر همتش خوار بود و باز گروہے از ارباب اللسان مر وقت کلام و تعجب
عبارات را گویند که جمع الجمع است و این کلمه از طریق عبارت نیکوست اما بمعنی بهتر آن باشد که جمع را
جمع نه گوئی زانچه تفرقه باید تا جمع ویرا روا باشد و چون جمع جمع بود تفرقه بوده باشد جمع را از حال خود بیند و
که این عبارت محل تهمت است زانچه مجتمع را الفوق و تحت بیرون از خود دیدار نباشد ندیدی که کونین و
عالمین اندر شب معراج پیغامبر را صلی الله علیه وسلم بنمودند و وے هیچ چیز التفات نکرد زانچه وے بجمع جمع بود و مجتمع را تفرقه

مشاهده نگردد تا خداوند تعالی گفت مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی و من اندرین معنی تا حال بدایت کتابے ساخته ام
و آنرا کتاب البیان لاهل العیان نام کرده شد و اندر بحر القلوب اندر باب جمع فصولی مشبع گفته ام کنون مرخفت را
بدین مقدار بسنده کردم بنیت طریق مذهب بیان از متصوفه که پرداختم از فرق متصوفه آنانکه مقبول و محق اند اکنون
باز گردم بقول آن گروه که خود را بدایشان بسته اند از ملاحده و عبارات ایشانرا آلت اظهار الحاد خود ساخته و آن حجت را
اندر عز ایشان نهان کرده تا غلط گاههاے ایشان ظاهر شود و مریدان از مکر و دعویهاے ایشان پرهیزند و خود را نگاه
کنند انشاء الله عزوجل والامر کل بیده **واما الحلولیة** لعنهم الله تعالی فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ
فَاَنّٰی تُصْرَفُوْنَ از آن دو گروه مطرود که تولی بدین طایفه کنند و مر ایشانرا بضلالت خود با خود یار دارند یک گروه
تولی بابی حلمان دمشقی کنند و ازوے روایات آرند بر خلاف آنکه اندر کتب مشایخ ازوے مسطور است و اهل آن
قصه مر آن پیر را از ارباب وله دارند اما آن ملاحده ویرا بحلول و امتزاج و نسخ ارواح منسوب کنند و دیده ام اندر
کتاب متقدمین که اندر وے طعن کرده است و علماے اصول را نیز از وے صورتے بسته است و خداے عزوجل بهتر
داند و گروهے دیگر نسبت مقالات خود بفارس کنند و وے دعوی کند این مذهب حسین بن منصور است و بجز از وے
کسے را از اصحاب حسین این مذهب نیست و من ابوجعفر صیدلانی را دیده ام با چهار هزار مرد اندر عراق پراگنده که
حلاجیان بودند جمله بر فارس بدین مقالت لعنت میکردند و اندر کتب وے که مصنفات وے است بجز تحقیق
نیست و من که علی بن عثمان الجلابی ام میگویم که من ندانم که فارس و ابوحلمان که بودند و چه گفتند اما هر که قایل باشد
بمقالتے که خلاف توحید و تحقیق بود ویرا اندر دین هیچ نصیبے نباشد و چون دین که اصل است مستحکم نبود تصوف که
فرع و نتیجه آنست اولیتر که با خلل باشد از آنچه اظهار کرامات و کشف آیات جز بر اهل دین و توحید صورت
نه بندد و مر قائلان این را جمله غلطها اندر روح افتاده است و من اکنون جمله گفت و احکام آنرا بیان کنم
بر قانون سنت و مقالات و مغالیط و شبهات ملاحده اندران بیارم تا ترا اَقْوَاکَ اللّٰهُ بدین قوت باشد
که اندرین فساد بسیار است وبالله التوفیق **الکلام فی الروح** بدانکه اندر هستی روح علم ضروریست
و اندر چگونگی آن عقل عاجز و هر کس از علما و حکماء امت بر حسب قیاس خود اندران چیزے گفته اند و اصناف
کفره را نیز اندران سخن هست و چون کفار قریش بتعلیم جهودان مر نضر بن الحارث را بفرستادند تا از رسول
صلی الله علیه وسلم کیفیت روح را بپرسد و ماهیت آن خداوند تعالی نخست عین آنرا اثبات کرد و گفت

ے یعنی ابوسلیم مقدسی که کتاب رسائل اخوان الصفا تصنیف اوست ۱۲

وَیَسْئَلُوْنَکَ عَنِ الرُّوْحِ آنگاه قدم را ازو نفی کرد و گفت قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّیْ گفت صلی اللہ علیہ وسلم الارواح جنود مجندة فما تعارف منها ائتلف وما تناکر منها اختلف و مانند این دلائل بسیار است بر هستیِ آن بے تصرف آن اندر چگونگی آن پس گروهے گفته اند که الروح هو الحیوٰة التی یحیی بها الجسد روح آن زندگی است که تن بدان زنده بود و گروهے از متکلمان نیز هم برین اند و بدین معنی روح عرضی بود که حیوان زنده بدان باشد بفرمان خدائے عزوجل و جنس تالیف و حرکت اجتماع از و نیست و مانند این از اعراض که بدان شخص از حال بحال بیگردد و گروهے دیگر گفتند که هو غیر الحیوٰة ولا یوجد الحیوٰة الا معها کما لا یوجد الروح الا مع البنیة وان لا یوجد احدهما دون الاٰخر کالالم والعلم بها لانهما شیئان لا یفترقان روح معنی ایست بجز حیات که وجودِ آن بے حیات روا نباشد چنانکه بے شخص معتدل روح و یکی ازین دو بے دیگرے نباشد همچون الم و علم باو که ایشان دو چیز اند که جدا نیستند از هم و بدین معنے هم عرضی بود چنانکه حیات و باز جمهور مشایخ و بیشترے از اهل سنت و جماعت بر آنند که روح عینی است نه وصفی که تا وے بقالب موصول است بر مجرئ عادتِ خدائی تعالیٰ اندر قالب حیات می آفریند و حیاتِ آدمی صفت است و حیّ بدان است اما روح سودع است اندر جسد که روا باشد که وے از آدمی جدا شود و وے زنده ماند بحیات چنانکه اندر حال خواب و بر رود و حیات بماند اما روا نباشد که اندر حال رفتن وے عقل و علم بماند زانچه پیغامبر گفته است صلی اللہ علیہ وسلم که ارواح شهدا اندر حواصل طیور باشند ولا محاله باید تا این عینی باشد و پیغامبر گفته است صلی اللہ علیہ وسلم الارواح جنود مجندة ولامحاله جنود باقی باشد و بر عرض بقا روا نباشد و عرض بخود قایم نباشد پس آن جسمی بود لطیف که بیاید بفرمانِ خدائے عزوجل و برود بفرمانِ وے و پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم که من اندر شب معراج آدم صفی اللہ و یوسف صدیق و موسیٰ کلیم اللہ و هارون حلیم اللہ و عیسیٰ روح اللہ و ابراهیم خلیل اللہ صلوات اللہ علیهم اجمعین اندر

---

[1] در معارج آورده که ابراهیم پنج پشت برو علیہ السلام میرسد و ولادت او در زمان نمرود مردود بود بشش پشت بسام بن نوح علیہ السلام میرسد و از جملهٔ آن چهار کس بود که پادشاه تمام دنیا بوده اند دو مسلمان یکے سلطان سکندر ذوالقرنین و دیگر سلیمان علیہ السلام و دو کافر یکے نمرود و دیگر بخت نصر و بعضے شداد بن عاد را گفته اند و در تفسیر بحر المواج در ایں آیة اَلَمْ تَرَ اِلَی الَّذِیْ حَاجَّ اِبْرٰهِیْمَ آورده که اول و سطی جبار که در جهان پیدا شده عالم در تحت ضبط آورده و تاج خسروی ابر سر داشته و خود را که بند الحجه نمرود بن کنعان بود در مملکت او را استدباجات بر و نمود چنانچه گویند دو شهرے که نزدیک او بود از جنس هوام و جمیع حیوانات و جز آن حل نه نمود و دیگر بر دو شهرے از شهرها حوض ساخته بود و در روز معین اگرچه از سال بر آن اهالی ممالک ضیافت نمود و برائے ایشان طعام ساخت و استماع کرد و مغلیان بسیر داخت و خلق میگفت که هر کس آنچه مشروبات دارد با خویش همراه خود بیارد و میگفت هر که شرابے آورده دریں حوض ریزد تا بایکدیگر آمیزد و بعد فراغ از طعام سرد و ساقیان را میفرمود تا از آن حوض هر که چیزے آورده است هم از آن جنس او را بدهند چون فیاب بدست انداختن ے شناختند ے مشروبی مساوی آورده بود نمازے می یافتند دیگر آنکه بر دروازه شهرے از شهرهائے ملک حوض بود که صورت تمام شهرها بر دیں نمود و خلق آن شهر که عصیان کرد وے چند از آن حوض سعال شد و آن شهر غرق گشتے دیگر آنکه در شهر که مملکت رو جاے بر صورت بط (باقی آینده)

آسمانها بدیدم لامحاله آن ارواح ایشان بود و اگر روح عرضی بودی بخود قایم نبودی تا اندر حال هستی مر آنرا انتقال نشستی دید
که اگر عرضی بودی وجود آنرا محلی بایدی که وی عارض آن محل بودی و محل آن جوهر بودی و جواهر مؤلف و کثیف پس معلوم شد
که او لطیف و جسیم باشد و چون جسیم بود جایز الرؤیة باشد اما بچشم دل و روا باشد که در حواصل طیور باشند و روا باشد
که لشکری باشند که مر ایشان را آمد و شد باشد چنانکه اخبار بدان ناطق است چنانکه گفت قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّی
مانند اینجا اختلاف ملاحده که ایشان روح را قدیم گویند و مر آنرا پرستند و فاعل اشیا و مدبر آن بجز وی اندانند و آن ارواح
را آلهه خوانند و لم یزل او را مدبر گویند و منقلب از شخصی بشخصی دیگر و بر هیچ شبهت که خلق را افتاده است
چندان اجماع نیست که بدین شبهت تا آنچه جمله نصاری برین اند هر چند که عبارت بر خلاف این کنند و
جمله هند و تبت و چین و ماچین برین اند و اجماع شیعیان و قرامطه و باطنیان برین است و آن دو گروه
مبطل نیز بدین مقالت قایلند و هر گروهی ازین جمله که یاد کردیم مر این قول را مقدم تر دارند و براهین دعوی کنند
گوییم با این مقدمات جمله بدین لفظ قدم چه میخواهید محدثی متقدم اندر وجود و یا قدیمی همیشه اگر گویند که
بدین قول مراد محدثی است متقدم اندر وجود پس اندر اصل خلاف برخواست که ما هم روح را محدث
میگوییم با تقدم وجودش بر وجود شخصی که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم ان الله تعالی خلق الارواح قبل
الاجساد بمأتی الف عام و چون محدثی آن درست شد لامحاله محدث بمحدث محدث بود و این یکجنس بعد
از خلق خدای عزوجل یکجنس دیگری پیوند و اندر پیوستن ایشان بایکدیگر خداوند تعالی حیاتی حاصل
می آرد بتقدیر خود یعنی ارواح جنسی اند از خلق و اجساد جنسی دیگر چون تقدیر حیات حیوانی کند فرمان دهد
تا روح بجسد پیوندد زندگانی اندر وی حاصل آید اما گشتن وی از شخص بشخص روا نباشد از آنچه چون یک شخص را
دو حیات روا نبود یک روح را هم دو شخص روا نباشد و اگر اخبار بدان ناطق نبودی و رسول الله اخبار خود داد
نبودی اندر و عقل صرف معقول روح بجز حیات نبودی و آن صفتی بودی نه عینی و اگر گویند که مراد ما بدین قول قدیم
همیشه بوده است گوییم بخود قایم است و یا بغیر اگر گویند قدیم قایم بنفسه است گوییم خداوند عالم اوست یا نه
اگر گویند خداوند عالم وی نیست اثبات قدیم دیگر باشد و این معقول نیست که قدیم محدود نباشد و وجود
ذات یکی ضد دیگری باشد و این محال بود اگر گویند که خداوند عالم است گوییم پس شی قدیم است

(بقایا تمنا) ساخته بودند از حال آینده گان بشهر انکشاف مینمودند هر غریبی که در آن شهر رسید آن بط آواز کردی که همه شهر شنیدی عهده داران دروازه از آن
غریب پرسش میکردند از کجا رسیده آشنای تو کیست مطلوب تو چه در حال غایب استفسار میکردند غایب شهر که بودی مکان او گفت و حال معاینه شدی قصص الانبیاء

وخلق محدث محال باشد که محدث را با قدیم امتزاج باشد و یا اتحاد و یا حلول و یا محدث مکان قدیم آید و یا قدیم
حامل او باشد که هر چه بچیزی پیوندد و هیچ وی وصل بود و فصل جز محدثات روا نبود که اجناس یکدیگر اند تعالی
الله عن ذالک علوا کبیرا و اگر گویند که بخود قایم نیست و قیام آن بغیر است از دو بیرون نبود یا صفت
باشد یا عرضی اگر عرضی گویند لامحاله اندر محلی باید گفت یا اندر لامحل اگر اندر محل گویند محل آن چون وی بود
و اسم قدم از هر یک باطل شود و اگر اندر لامحل گویند محال باشد چون عرض که بخود قایم نبود اندر لامحل معقول
نباشد و اگر گویند که صفتی است قدیم چنانکه حلولیان و تناسخیان گویند و آن صفت را صفت حق خوانند
محال باشد که صفت قدیم حق مر خلق را صفت گردد و اگر روا باشد که حیات وی صفات خلق گردد هم روا
نباشد که قدرتش قدرت خلق گردد و آنگاه صفت بموصوف قایم گردد پس چگونه روا باشد مر صفت قدیم را
موصوف محدث پس لامحاله قدیم را با محدث هیچ تعلق نباشد و قول ملاحده اندرین باطل است و روح
مخلوق است بفرمان حق تعالی و هر که جز این گوید مکابرهٔ عیان بود و محدث را از قدیم فرق نداند گردد و روا نباشد
که ولی اندر صحت ولایت خود باوصاف حق جاهل بود و بحمد الله تعالی که خدای عز و جل ما را از بدع و خطر محفوظ
گردانیده است و عقل داد که بدان نظر و استدلال کردیم و ایمان داد تا دیدار اثبات ختیم حمدی که آن بغایتی موصول
نباشد که حمد متناهی اندر برابر نعیم نامتناهی مقبول نباشد و چون ظاهریان این حکایات از اهل اصول
بشنیدند پنداشتند که جملهٔ متصوفه را اعتقاد اینست تا بغلطی بزرگ و خسرانی واضح از جمال این اخبار
محجوب گشتند و لطیفهٔ ولایت حق و لوامع و لوایح ربانی بر ایشان پوشیده شد از بهر آنکه بزرگان و سادات
این راه را رد خلق چون قبول ایشان بود و قبول ایشان چون رد والله اعلم بالصواب **فصل** یکی گوید
از مشایخ رحمة الله علیه الروح فی الجسد کالنار فی الحطب فالنار مخلوقة والفحم مصنوع جان اندر تن
چون آتش است اندر حطب و آتش مخلوق و انگشت مصنوع و قدم جز بر ذات و صفات خداوند روا نیست
و از مشایخ رضی الله عنهم ابو بکر واسطی بوده است که اندر روح بیشتر سخن گفته است و از وی می آید که گفت
الارواح علی عشر مقامات جانها بر ده مقام قایمند نخست جانهای مفسدان که محبوس اند اندر ظلمتی و ندانند
که با ایشان چه خواهند کرد و دیگر جانهای پارسا مردان که اندر آسمانهای دنیا بمواریث اعمال شادمانه
می باشند و بطاعتها خوش گشته بقوت آن میروند سه دیگر جانهای مریدان که اندر آسمان چهارم اند و اندر لذات
صدق و ظل اعمال خود با ملائکه می باشند چهارم جانهای اهل منن که اندر قنادیل نور از عرش آویخته اند و غذای

ایشان محبت است و اشربهٔ ایشان لطف و قربت پنجم جانهای اهل وفا اند که اندر حجاب صفا و مقام اصطفا طرب
میکنند ششم جانهای شهیدانند که اندر حواصل مرغان اندر بهشت اندر ریاحین آن آنجا که خواهند میشوند گاه
و بیگاه هفتم جانهای مشتاقانند که اندر حجب انوار صفات بر بساط ادب قیام کرده اند هشتم جانهای عارفانند که
اندر حظایر قدس بامداد و شبانگاه سخن خداوند میشنوند و اماکن خود اندر دنیا و بهشت می بینند نهم جانهای
دوستانند که اندر مشاهدهٔ جمال و مقام کشف مستغرق شده اند و جز وی را ندانند و بهیچ چیز بیارامند
دهم جانهای درویشانند که اندر محل فنا متقرب شده اند و اوصاف شان مبدل شده و احوال متغیر
گشته و از مشایخ همی آرند که ایشان آنرا بدیده اند هر کسی بصورتی و این روا باشد ز انچه چون گفتیم که موجود
است و جسم لطیف باید تا مرئی بود و چون حقتعالی خواهد هر بنده نماید چنانکه خواهد و من که علی ابن عثمان الجلابی ام
(رضی الله عنه) گویم که در جمله زندگانی من با خداوند است و پایندگی بدو و زنده داشتن ما فعل حق است
اندر ما و ما زنده بخلق وییم نه بذات و صفات وی و قول روحیان بجمله باطل است و از ضلالت عظیم اندر میان
خلق یکی این است که روح را قدیم گویند و هر چند که عبارت بدل کرده اند گروهی نفس و هیولی میگویند و گروهی
نور و ظلمت و مبطلیان این طریقت فنا و بقا گویند و یا جمع و یا تفرقه و یا مانند این عبارتی مزخرف ساخته اند
و کفر خود را تحسین میکنند و مقصود ما ازین گروه بیزار اند که اثبات ولایت و حقیقت محبت خداوند جز بمعرفت وی
درست نیاید و چون کسی قدیم را از محدث باز نشناسد آنچه گوید اندر گفته خود جاهل باشد و عقلا بسخن جهال
نگرایند کنون آنچه مقصود این دو گروه مبطل بود اندرین دو باب بیامد و اگر بیش ازین باید اندر کتب دیگر
از آنِ من باید طلبید که اینجا مراد تطویل نیست کنون من کشف حجب و ابواب معاملات و حقایق اهل تصوف
با براهین ظاهر اندرین کتاب بیان کنم تا طریق دانستن مقصود بر تو آسان تر شود و از منکران آنکه ورا بصیرتی
بود بدین راه باز آید و مرا بدان دعای و ثوابی باشد انشاء الله تعالی

کشف الحجاب الاول فی معرفة الله تعالی

خداوند گفت عزوجل وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖ رسول گفت صلی الله علیه وسلم لو عرفتم
الله حق معرفته لمشیتم علی البحور و لزالت بدعائکم الجبال پس معرفت خداوند عزوجل بر دو گونه است
یکی علمی و دیگر حالی و معرفت علمی قاعدهٔ همه خیرات دنیا و آخرت است و مهمترین چیزها مر بنده را اندر همه وقت و
احوال شناختن خداوند است و خداوند گفت عزوجل وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُوْنِ ای لیعرفون

۱؎ و نیافریدم جن و انس را مگر برای آنکه بپرستند مرا ۱۲ فتح الرحمن۔

نیافریدیم پریان و آدمیان را مگر از برائے آنکه تا مرا بشناسند پس بیشترے از خلق ازین معرض اند سوائے
آنکه خداوند شاں برگزیده است و از ظلمات دنیا باز رهانیده و دل شاں را بخود زنده گردانیده چنانکه خداوند
از حال عمر بن الخطاب رضی الله عنه ما را خبر داد و گفت وَجَعَلْنَا لَهٗ نُوْرًا يَّمْشِيْ بِهٖ فِي النَّاسِ یعنی عمرؓ كَمَنْ مَّثَلُهٗ فِي
الظُّلُمٰتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا یعنی ابوجهل لعنة الله علیه پس معرفت حیات دل بود بحق و اعراض سر از دون حق
و قیمت هر کسے بمعرفت بود و هر کرا معرفت نباشد وے بے قیمت بود پس مردمان از علما و فقها و غیر آں صحت
علم را بخدائے عزوجل معرفت خوانند و مشایخ این طایفه صحت حال را با خداوند معرفت خوانند و ازاں بود
که معرفت را فاضلتر از علم گفتند که صحت حال جز بصحت علم نباشد و صحت علم صحت حال نباشد یعنی عارف
نبود که بحق عالم نباشد اما عالم بود که عارف نباشد و آنانکه بدین معنی جاهل بودند از هر دو طایفه اندرین
مناظرهائے بے فائده کردند و آں گروه بدین گروه انکار کردند و این گروه براں و اکنون من سر این
مسئله را کشف کنم تا هر دو گروه را فایده ظاهر گردد ان شاء الله تعالیٰ **فصل** بداں اسعدک الله تعالیٰ
که مردمانرا اندر معرفت خداوند و صحت علم بدو اختلاف بسیار است معتزله گویند که معرفت عقلی است
و جز عاقل را معرفت بدو روا نباشد و این قول باطل است از آنکه دیوانگانے که اندر دار اسلام اند حکم
شاں حکم معرفت بود و دیگر کودکانے که عاقل نباشند حکم شاں حکم ایمان بود که اگر حکم معرفت عقلی
بودے ایشانرا که عقل نیست حکم معرفت نبودے و کافرانرا که عقل است حکم کفر نبودے و اگر عقل معرفت را علت بودے
بایستے تا هر که عاقل بودے عارف بودے و همه بے عقلاں جاهل و این مکابره عیان است و گروهے گویند که علت
معرفت حق تعالیٰ استدلال است و بجز مستدل را روا نباشد و باطل است این قول بابلیس که او آیات بسیار
دید چون بهشت و دوزخ و عرش و کرسی دید و رؤیت آں همه ویرا علت معرفت نیامد و خداوند عزوجل گفت
وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَآ اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْٓا اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ
اللّٰهُ اگر ما فرشتگانرا بکفار فرستیم تا با ایشاں سخن گویند و مردگانرا ناطق گردانیم و هم ایشانرا با ایشاں در سخن
آریم ایشاں ایمان نیارند تا خداوند تعالیٰ نخواهد و اگر رؤیت آیات و استدلال آں علت معرفت بودے
خداوند تعالیٰ را علت معرفت آنرا گردانیدے نه مشیت خود را و بنزدیک اهل سنت و جماعت صحت عقل و رؤیت آیات
سبب معرفت است نه علت معرفت بدانکه علت آں جز عنایت و مشیت خداوند نیست که بے عنایت

ل دیده اگرچه برائے او نورے که میرود باوے میان مردمان ۱۲

عقل نابینا بود زانچه عقل خود بخود جاهل است و از عقلا کس حقیقت آنرا نشناخته و چون به خود جاهل بود غیر خود را بچگونه
شناسد و بی عنایت حق جل و علی استدلال و فکرت اندر رؤیت آیت همه خطا بود که اهل هوا و طوائف الحاد جمله مستدل
اند اما بیشتری عارف نیند و باز آنکه از اهل عنایت است همه حرکات وی علامت معرفت است و استدلالش
طلب و ترک استدلال تسلیم و اندر صحت معرفت تسلیم از طلب اولیتر نباشد که طلب اصلی است که ترک آن روا نه
و تسلیم اصلی است که اندر آن اضطراب را روا نه و حقیقت این هر دو معرفت نه و بحقیقت بدانکه راهنمای و گشاینده دلِ
بنده بجز خداوند نیست و وجود عقل و دلائل را امکان هدایت نباشد و دلیل ازین واضح تر نباشد که خداوند تعالے
گفت وَلَوْ رُدُّوْا لَعَادُوْا لِمَا نُهُوْا عَنْهُ الآیة و اگر کفار از قیامت باز آیند بنابدان کفر خود باز گردند و چون از
امیر المؤمنین علی رضی الله عنه پرسیدند از معرفت گفت عَرَفْتُ اللهَ بِاللهِ وَعَرَفْتُ مَا دُوْنَ اللهِ بِنُوْرِ اللهِ خداوند را
بدو شناختم و جز خداوند را بنور او شناختم پس خداوند تعالی تن را بیافرید و حواله زندگانی آن بجان کرد و دل را بیافرید
و حواله زندگانی آن بخود کرد پس چون عقل و آیات را قدرت زنده کردن تن نمی باشد محال بود که دل را زنده کنند
چنانکه گفت [۱] اَوَمَنْ کَانَ مَیْتًا فَاَحْیَیْنٰهُ و حواله حیات جمله بخود کرد آنگاه گفت وَجَعَلْنَا لَهٗ نُوْرًا یَّمْشِیْ بِهٖ
فِی النَّاسِ آفریدگار نوری که روشنی مومنان اندر آنست منم و نیز گفت اَفَمَنْ شَرَحَ اللهُ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ
عَلٰی نُوْرٍ مِّنْ رَّبِّهٖ گشادن دل را بخود حواله کرد و بستن آنرا هم بفعل خود باز بست و گفت [۲] خَتَمَ اللهُ عَلٰی قُلُوْبِهِمْ وَعَلٰی
سَمْعِهِمْ وَعَلٰی اَبْصَارِهِمْ و نیز گفت [۳] وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهٗ عَنْ ذِکْرِنَا پس چون قبض و بسط و شرح و ختم دل
بدو بود محال باشد که راهنمای جز وی را داند که هرچه دون اوست تعالی جمله علت و سبب است و هرگز علت و
سبب بی عنایت مسبب راه نتواند نمود که حجاب راه بر باشد نه راهبر و نیز گفت خدای تعالی [۴] وَلٰکِنَّ اللهَ حَبَّبَ
اِلَیْکُمُ الْاِیْمَانَ وَزَیَّنَهٗ فِیْ قُلُوْبِکُمْ الآیة و تزیین و تحبیب بخود اضافت کرد و الزام و تقوی که عین آن معرفت
از وست و ملزم را اندر الزام خود اختیار دفع و جلب آن حالت نباشد پس بی تعریف وی نصیب خلق از
معرفت وی بجز عجز نباشد ابو الحسن نوری گوید رضی الله عنه لا دلیل علی الله سواه انما العلم یطلب لآداب
الخدمة جز او دلیل دلها نیست بمعرفت خود علم آداب خدمت را طلبند نه صحت معرفت را و از مخلوقات

---

۱ آیا کسے مرده بود پس زنده ساختیمش ۱۲ ۲ مهر نهاد خدا عزوجل بر دلهاے ایشان و بر شنوی ایشان و بر چشمهاے ایشان ۱۲ فتح الرحمن
۳ و فرمان مبر آنرا که غافل ساخته ایم دل او را از یاد خویش ۱۲ فتح الرحمن ۴ و لیکن خدا تعالے دوست گردانید بشما ایمان
را و آراسته گردانیده مرا ۱۲ فتح الرحمن۔

کسے را قدرت آں نیست کہ کسی را بخدائے رساند مستدل از ابو طالب عاقل تر نباشد و دلیل از محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم بزرگتر نہ چوں جریان حکم ابو طالب بر شقاوت بود دلالت مصطفےٰ علیہ السلام ویرا سود نداشت نخست درجۂ استدلال اعراض است از حق جل و علیٰ زانچہ استدلال تأمل کردن اندر غیر است و حقیقت معرفت اعراض کردن است از غیر و اندر عادت وجود جملہ مطلوبات باستدلال بود و معرفت وے بخلاف عادت است پس چوں معرفت وے بجز دوام حیرت عقل نیست و اقبال عنایت وے بکسب بندہ نیست چہ کسب خلق را اندراں سبیل نیست و بجز او مر بندہ را دلیل نیست و آں از فتوح قلوب است و از خزائن غیوب از انچہ دون وے است بجملہ محدث اندر روا بود کہ محدث بچون خودی رسد و روا نباشد کہ با آفریدگار خود رسد کہ با وجود آفریدگار مکتسب وے باشند و آنچہ اندر تحت کسے آمد کسب کاسب غالب بود و مکتسب وے مغلوب پس کرامت نہ آں بود کہ عقل بدلیل فعل ہستی فاعل اثبات کند بلکہ کرامت آں بود کہ وے بنور حق سبحانہ و تعالیٰ ہستی خود را نفی کند آں یکے را معرفت قالت بود و ایں دیگر را حالت شود و آنچہ گروہے مر آنرا علت معرفت پیداشتند و آں عقل است گو بنگرید تا اندر دل از عین معرفت چہ چیز اثبات میکند و ہر چہ عقل اثبات میکند معرفت نفی آں اقتضا کند یعنی آنچہ اندر دل بدلالت عقل صورت گیرد کہ خداوند ایں است بحقیقت وے بخلاف آنست و اگر بخلاف آں چیزے دیگر صورت گیرد وے ہم بخلاف آنست پس چہ مجال ماند اینجا مر عقل را تا باستدلال[1] وے معرفت حاصل باشد زانچہ عقل و وہم ہر دو از یک جنس باشند و آنجا کہ جنس ثابت شد معرفت نفی گشت پس اثبات باستدلال عقل تشبیہ آمد و نفی آں تعطیل و مجال آں جز اندر ہر دو اصل نیست و ایں ہر دو اندر فکرت و معرفت بود کہ مشبہ و معطلہ موحد نباشد پس چوں عقل بمقدار امکان[2] خود برفت و آنچہ از و می آمد خود ہمہ وار بود وے دوستان او از طلب چارہ شود و بر درگاہ عجز بے آلت بیارمیدند و اندر آرام خود بے آرام شدند و دست بزاری بر بردند و مر دلہائے خود را مرہم جستند و او شاں از انواع طلب و قدرت ایشاں پوشیدہ بود قدرت حق

---

۱ استدلال دلیل آوردن گواہی خواستن ۱۲ از کنز۔ غیاث ۲ امکان یک مصدر است از باب افعال بمعنی قدرت دادن و جائی دادن بر تقدیر معنی اول ماخوذ است از قدرت کہ بمعنی قدرت باشد و بر تقدیر معنی دویم ماخوذ باشد از مکانت کہ بمعنی جائے و جا گیر شدن است و در محاورۂ فارسیان بمعنی طاقت و قدرت آید و گاہے ازاں ماسوی اللہ مراد باشد و گاہے ازاں باصطلاح اہل حکمت چیزے را گویند کہ عدم و وجود او ضروری نباشد چنانچہ جزئیات حادثہ مثل انسان و دیگر حیوانات نہ وجود و امتناع آنرا گویند کہ عدم وے ضروری باشد چنانچہ شریک باری و وجوب آنکہ ضروری باشد چنانچہ واجب ۱۲ غیاث۔

اینجا قدرت ایشان آمد یعنی از وی بدو راه یافتند از رنج غیبت برآسودند و اندر روضهٔ انس جا یافتند و بیارمیدند
و اندر روح و سرور مقر شدند چون عقل دلها را ابرار دیده و بتصرف خود پیدا کرد و اندر نیافت باز ماند چون باز ماند
متحیر شد چون متحیر شد معزول گشت چون معزول شد آنگاه حق لباس خدمت اندر وی پوشید و گفت تا خود بودی
با آلت و تصرف خود محجوب بودی چون آلات تصرفات فانی شد تو بماندی بی تو بماندی برسیدی پس دل را
نصیب قربت آمد و عقل را خدمت و معرفت خود معرفت بود پس خداوند عزوجل بنده را به تعریف و تعرف
خود شناسا گرداند تا مر وی را بدو بشناخت نه شناختنی که بحصول آلت بود بل شناختنی که وجود وی اندران عاریت
بود تا بهمه وجوه عارف را انانیت خیانت آمد تا ذکرش بی نسیان بود و روزگارش بی تقصیر معرفت وی حال بود
نه مقال و نیز گروهی گفته اند که معرفت وی الهامیست و این نیز محال است از آنچه معرفت را برهان باطل
و حق است و اهل الهام را بر خطا و صواب برهان نباید از آنچه یکی گوید که من الهام است که خداوند اندر مکان
است و یکی گوید که مرا الهام چنانست که وی را مکان نیست لامحاله اندر دو دعوی متضاد حق نزدیک یکی
باشد و هر دو بالهام دعوی میکنند و لامحاله دلیلی باید تا فرق کند میان صدق و کذب این دو مدعی آنگاه
بدلیل دانسته باشد و حکم بالهام باطل بود و این قول برهمه است و الهامیان اندرین زمانه دیدم قومی که
اندرین غلو بسیار میکردند و نسبت روزگار خود بر طریق پارسامردان داشتند و جمله بر ضلالت اند و قول شان مخالف
همه عقلاست از اهل کفر و اسلام از آنچه ده مدعی بالهام به ده قول متناقض دعوی کنند اندر یک حکم همه باطل
بود و هیچکس بر حق نباشد و اگر گویند که آنچه خلاف شرع بود آن الهام نباشد گوییم تو اندر اصل خود مخطی
و بر غلطی که شریعت را بقیاس الهام نگاه داری و نگویی که اثبات الهام بدانست پس معرفت شرعی و ثبوتی
و بدایتی بود نه الهامی و حکم الهام اندر معرفت بهمه وجوه باطل است و گروهی دیگر گفتند که معرفت حق ضرورتیست
و این نیز محال باشد از آنچه اندر هر چیزی که علم بنده را بدان ضرورت بود باید که تا عقلا اندران مشترک
باشند و چون می بینیم که گروهی از عاقلان بدو جحود و انکار میکنند و تشبیه و تعطیل روا دارند درست شد که
ضروری نیست و نیز اگر معرفت خداوند ضروری بودی بدان تکلیف درست نیامدی که محال بود تکلیف بمعرفت
چیزی که علم بدان ضرورت بود چنانکه بر معرفت خود و آسمان و زمین و روز و شب و آلام و لذات و آنچه بدین
ماند که عاقل خود را اندر حال وجود آن بشک نتواند افگند که اندران مضطر بود و اگر خواهد که نشناسد نتواند
که نشناسد اما گروهی از متصوفه که اندر صحت الیقین خود نگاه کردند و گفتند که ما وی را بالضرورت شناسیم از آنچه اندر

دل هیچ شک نیافتند یقین را ضرورت نام کردند اندرین معنی مصیب اند اما اندر عبارت مخطی که اندر علم ضرورت مر صحیح را تخصیص روا نباشد که همه عقلا یکسان باشند و نیز علم ضرورت علمی بود که اندر دل اهل آن بی سببی و دلیلی پدیدار آید و علم بخداوند و معرفت وی بسببی است اما استاد ابو علی دقاق و شیخ بوسهل صعلوکی و پدر این بوسهل که رئیس و امام نیشاپور بود برآنند که ابتدا معرفت استدلال است و انتها ضرورت شود بیک قول اهل سنت و جماعت و گویند همی که اندر بهشت علم بخداوند ضرورت شود و چون روا باشد که آنجا ضرورت بود روا باشد که اینجا هم ضرورت گردد و نیز اینجا پیغامبران صلوات الله علیهم اندر آن حال که سخن حق تعالی می شنوند بی واسطه تا وی را بضرورت شناسند و یا بفرشته و یا بوحی و ما نیز این گوییم که بهشتیان اندر بهشت ورا بضرورت شناسند از آنچه بهشت دار تکلیف نیست و پیغامبران مامون العاقبه باشند و از قطیعت ایمن و آنکه وی را بضرورت شناخت نیز وی را خوف و قطیعت نباشد و ایمان و معرفت را فضل بدان است که غیب است چون عین گردد ایمان خبر گردد و اختیار اندر عین آن برخیزد و اصول شرع مضطرب شود و حکم ردت باطل گردد و تکفیر بلعم[۱] و ابلیس و برصیصا درست نیاید که ایشان باتفاق عارف بودند بخدای عز و جل چنانکه از ابلیس ما را خبر داد از حال طرد وی جل جلاله که گفت فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ و بحقیقت سخن گفتن و جواب شنیدن تقاضا معرفت کند و عارف تا عارف بود از قطیعت ایمن بود و قطیعت بزوال معرفت حاصل آید و زوال علم بضرورت صورت نگیرد و این مسئله پر آفت است اندر میان خلق و شرط آنست که اینقدر بدانی تا رسته باشی از آفت که علم بنده و معرفت وی بخداوند جز باعلام و هدایت ازلی حق نیست اما روا باشد که یقین بندگان اندر معرفت گاه زیادت شود و گاه نقصان پذیرد و اما اصل معرفت زیاده و نقصان نشود که زیادتش نقصان بود و نقصان هم نقصان بود و بشناخت خداوند تقلید نشاید کردن و ویرا بصفات کمال باید شناخت و این جز بحسن رعایت و محض عنایت حق تعالی راست نیاید و دلایل و عقول جمله ملک وی اند و اندر تحت تصرف وی خواهد فعلی را از افعال خود یکی دلیل کند و ویرا بدان بخود راه نماید و اگر خواهد که همان فعل را حجاب وی گرداند تا هم بدان فعل از وی باز ماند چنانکه عیسی قومی را دلیل گشت بمعرفت و قومی را حجاب آمد از معرفت تا گروهی گفتند که این بنده خداست و گروهی گفتند که پسر خداست

[۱] بلعم باعور بفتح اول و سکون لام و فتح عین مهمله و موحده و عین مهمله و واو معروف یکی از علمای بنی اسرائیل که مستجاب الدعوات بود بسبب نفس خود بر موسی دعاء بد کرد که همیشه مانند حال سگ در بیابان بماند آخر بدعا یوشع پیغمبر ایمان او مسلوب گردید نام پدر او باعور بود ۱۲ از لطایف و غیر آن من عفی عنه۔

و بت و آفتاب و ماه همچنان گروهی را بحق دلیل باشند و گروهی هم باز مانند و اگر دلیل علت معرفت بودی بایستی تا هر که مستدل بودی عارف بودی و این مکابرهٔ عیان باشد پس خداوند تعالی یکی را برگزیند و اولیا را و اشیا را جمله را برهان وی گرداند تا بسبب آن بدو رسند و ویرا دانند پس دلیل و یا سبب آمد نه علت سببی از سببی اولیتر نباشد اندر حق مسبب مر سبب را لعمری که اثبات مر عارف را اندر معرفت زنار باشد والتفات بغیر معروف شرک وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِيَ لَهٗ[1] چون اندر لوح محفوظ لا بلکه اندر مراد و معلوم حق کسی را که نصیب شقاوت است دلیل و استدلال چگونه هادی وی آید من التفت الی الاغیار فمعرفته زنار آنکه اندر قهر خداوند تعالی متلاشی و مستغرق است چگونه ویرا بدون حق چیزی گریبان گیرد چون ابراهیم از غار بیرون آمد هیچ ندیده و اندر روز برهان بیشتر بود و عجایب ظاهرتر بود چون شب بیرون آمد دای گوگیا اگر علت معرفت وی دلیل بودی دلایل بروز پدیدار تر آمدی و عجایب آن مبین تر بودی پس خداوند تعالی چنانکه خواهد بدانچه خواهد بنده را بخود راه نماید و در معرفت بروی بگشاید تا در عین معرفت بدرجه رسد که عین معرفت ویرا غیر نماید و صفت معرفت وی گردد و بمعرفت از معروف محجوب گردد تا تحقیق معرفت وی بدرجه رسد که معرفت وی دعوی وی شود ذوالنون مصری گوید رحمه الله ایاک ان تکون بالمعرفة مدعیا لله معرا یدعی العارفون معرفته ۞ اقرا بالجهل ذاک معرفتی ۞ و بر تو باد که دعوی معرفت نکنی کو اندر آن هلاک شوی اتعلق بمعنی آن کن تا نجات یابی پس هر که بکشف جلال خدای و جلال وی مکرم شود هستی وی وبال وی گردد و صفات وی جمله آفت گاه وی شود و آنکه از آن حق بود و حق از آن وی ویرا هیچ چیز نباشد که نسبت وی بدان چیز درست آید اندر کونین و عالمین و حقیقت معرفت دانستن ملکت مر خدای را چون کسی ملک ملک را بتصرف وی داند ویرا با خلق چه کار ماند تا بخود یا بخلق محجوب شود حجاب آن جمله از جهل بود چون جهل فانی شود حجاب متلاشی شود و دنیا بمنزلهٔ عقبی شد

فصل

مشایخ را رضی الله عنهم اندرین معنی رموز بسیار است و مر حصول فایده بعضی از اقاویل ایشان بیارم ان شاء الله تعالی عبدالله بن مبارک گوید رحمة الله علیه المعرفة ان لا تتعجب من شیء معرفت آن بود که از هیچ چیز عجب نیاید از آنچه عجب از فعلی باید که کسی بکند زیادت از مقدور خود و چون وی تعالی قادر بر کمال است عارف را بافعال وی تعجب محال باشد و اگر عجب صورت گیرد وی آنجا باید که مشتی خاک را بدان درجه رساند که بدو فرمان برد و قطرهٔ خون را بدان مرتبه

[1] هر شخصی را که گمراه کند او پس نیست راه نماینده او را ۱۲ فتح الرحمن.

رساند که حدیث دوستی و معرفت وی کند و طلب رویت او و قصد قربت و وصلت وی دارد و ذوالنون مصری
گوید رحمة الله علیه حقیقة المعرفة اطلاع الحق علی الاسرار بمواصلة لطائف الانوار حقیقت معرفت اطلاع
حق است بر اسرار بدانچه لطایف انوار معرفت بدان پیوندد یعنی تا حق تعالی بعنایت خود دل بنده را بنور خرد
بیاراید و از جمله آفت هاش بیاراید از جمله آفتها نزد آید چنانکه موجودات و مثبتات را اندر دلش بخردلی وزن نماند مشتهیات
مشاهدت اسرار باطن و ظاهر او را غلبه نکند و چون این بگردد معاینهٔ جمله مشاهده کرد و شبلی گوید رحمة الله علیه
المعرفة دوام الحیرة و حیرت بر دو گونه باشد یکی اندر هستی و دیگر اندر چگونگی حیرت اندر هستی شرک باشد
و کفر اندر چگونگی معرفت زیرا آنچه اندر هستی وی عارف را شک صورت نگیرد و اندر چگونگی وی عقل را
مجال نباشد ماند اینجا یقینی در وجود حقتعالی و حیرتی در کیفیت او و ازین بود که یکی گفت یا دلیل المتحیرین
زدنی تحیراً نخست معرفت وجود و کمال اوصاف وی و اثبات کرد بدانست که وی مقصود خلق است و اجابت
کنندهٔ دعوت ایشان و متحیر اندر تحیر بجز وی نیست آنگاه زیادتی حیرت خواست و دانست که اندر مطلوب
عقل را بجز حیرت و سرگردانی شرکت و وقعت نبود و این معنی سخت لطیف است و نیز احتمال کند که معرفت هستی
خود بخود تقاضا کند زانچه بنده چون خداوند را بشناخت کل خود را در بند قهر وی بیند چون وجودش بدو
بود و عدم از وی و سکونت و حرکت بقدرت او متحیر شود که چون کل را قیام بدوست من خود کیستم و چیستم و ازین
معنی بود که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم من عرف نفسه فقد عرف ربه هر که خود را بشناسد بفنا
حق را بشناسد ببقا و از فنا عقل و صفت باطل بود و چون عین چیزی معقول نباشد اندر معرفت وی
بجز تحیر ممکن نشود و ابویزید گفت رضی الله عنه ان تعرف ان حرکات الخلق و سکناتهم بالله معرفت
آنست که بدانی که حرکات خلق و سکنات شان بحق است و هیچکس را بی اذن وی اندر ملک وی تصرف
نیست و عین بدو عین است و اثر بدو اثر و صفت بدو صفت و متحرک بدو متحرک و ساکن بدو ساکن
که اندر بنیت استطاعت نیافریند و اندر دل ارادت ننهد بنده هیچ فعل نتواند کرد و فعل بنده بر
مجاز است فعل حقیقت خداوند راست و محمد بن واسع گوید اندر صفت عارف قال من عرف الله قل
کلامه و دام تحیره و عارف آنست که سخنش اندک بود و حیرتش مدام زانچه عبارت از چیزی تعالی کرد
که اندر تحت عبارت آید و اندر اصول عبارات را حدی بود و معبر چون محدود نباشد که اساس عبارات
بران نهد عبارت را حدی بود معبر چگونه بعبارت آید و چون مقصود اندر عبارت نگنجد و را الف وی

چاره نباشد بجز حیرت دایم و او را چه چاره باشد شبلیؒ گوید العجز عن المعرفة حقیقة معرفت عجز ہست
از معرفت چیزے کہ از حقیقتِ آں بنده جز عجز اندراں نشان نکند روا باشد کہ بنده را اندر ادراکِ آں بجود دعوے
بیشتر نباشد از انچه عجز او را طلب بود و تا طالب اندر آلت و صفت خود قایم است اسم عجز بروے درست نباشد
و چوں باین آلت و اوصاف برسد آنگاه فنا بود نه عجز و گروہے از مدعیان اندر حال اثبات صفتِ آدمیت
و بقا تکلیف بصحت خطاب و قیام حجت خداوند بر ایشاں گویند کہ معرفت عجز بود و ما عاجز شدیم و از ہمہ باز
ماندیم و ایں ضلالت و خسران بود گوئیم کہ اندر طلب چه چیز عاجز شدید و این عجز را دو نشان بود و ہر دو با شمانیست
یکے نشان فنائے آلت طلب و دیگر اظہار تجلّی آنجا کہ فنا ر آلت بود عبارت متلاشی بود و اگر از عجز عبارت
کنند کہ عبارت از عجز بجز عجز نباشد و آنجا کہ اظہار تجلّی بود نشان نپذیرد و تمیز صورت نبندد و تا عاجز نداند
کہ او عاجز است با آنچه او بداں منسوب است آنرا عجز خوانند ہم صورت نبندد و زانچه عجز غیر بود و اثبات معرفت
غیر معرفت نباشد و تا غیر را اندر دل جا است و یا عارف را از غیر عبارت معرفت درست نبود و تا عارف
از غیر کرانه نکند ہنوز عارف عارف نباشد و ابو حفص حدادؒ گوید من عرفت الله ما دخل فی قلبی
حق ولا باطل تا بشناخته ام خداوند را اندر نیامده است بدلِ من اندیشهٔ حق و باطل زانچه چوں خلق را
کام و ہوا بود بدل باز گردد تا دل او را بنفس حواله کند کہ آں محل باطلست و چوں عزے بر دوام پدید آید ہم بدل باز
گردد تا دل او را بروح دلالت کند کہ آں منبع حق و حقیقت بود و چوں در دل غیر آمد رجوع عارف بداں
نکرد آمد پس ہمہ خلق طلب برہان معرفت از دل کردند و طلب کام و ہوا ہم از دل و چوں مر ایشاں را
کام نبود بدل رجوع نکردند و بجز حق نیارمیدند تا حق از دل طلبیدند چوں نشان برہان می بایست رجوع
با حق کردند نه بدل پس فرق آمد میانِ بنده کہ رجوع او بدل بود و ازاں بنده کہ رجوع او بحق بود ابوبکر واسطیؒ
گویدؒ من عرف الله انقطع عن الکل بل خرس وانقمع وقال النبی صلی الله علیه وسلم لا احصی ثناءً علیك
آنکه خداوند را بشناخت از ہمہ چیزہا ببرید بلکه از ہمہ عبارتہائے اشیا گنگ[1] شد و از ہمہ اوصاف خود
فانی شد چنانکه پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم تا اندر غیبت بود و افصح عرب و عجم بود و گفت انا افصح العرب والعجم
چوں اش از غیبت بحضرت بردند گفتند زبان مرا امکان احصای کمال ثنای تو نیست چه گویم از گفت بے گفت
شدم و از حال بے حال تو آنی کہ تو ئی گفتار من ہمیں باشد یا تو اگر بخود گویم بگفت محجوب باشم و اگر بتو گویم بکسب خود

[1] گنگ بضم کاف و ویم فارسی فربه و قوی ہیکل و خرما و بکسر بمعنی بیجا و بیان آورد و بفتح بمعنی بال مرغ و باز و انسان و تنام درخت و بضم کاف فارسی انسان بے زبان ۱۲ از لطایف و غیاث

اندر تحقیق قربت معیوب باشم پس نگویم فرمان آمد که اگر تو نگوئی یا محمد ما بگوئیم لعمرک اذا سکت عن ثنائی فالکل منک ثنائی چون تو خود را از اهل ثنای من نمیدانی من همه اجزای عالم را نایب تو گردانیده ام تا ثنای من گویند و حوالهٔ آن بتو کنند والله اعلم بالصواب

کشف الحجاب الثانی فی التوحید

خداوند گفت وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ و نیز گفت قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ و نیز گفت تعالی و تقدس لَا تَتَّخِذُوْا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم بینا رجل فیمن کان قبلکم لم یعمل خیرا قط الا التوحید فقال لاهله اذا مت فاحرقونی ثم اسحقونی ثم ذرونی نصفی فی البر و نصفی فی البحر فی یوم رائح ففعلوا فقال الله عز و جل للریح والماء اجمعا ما اخذتما فاذا هو بین یدیه فقال له ما حملک علی ما صنعت فقال استحیاءً منک فغفر له مردی بود پیش از شما که هیچ از کردار نیکو نداشت مگر توحید چون وفاتش قریب شد مر اهل خود را گفت چون من بمیرم مرا بسوزید خاکستر مرا گرد کنید و اندر روز بادناک نیمی از آن بدریا اندازید و نیمی به بیابان برباد کنید تا از من اثرے نماند چنان کردند خداوند تعالی باد و آب را فرمان داد که نگاه دارید آنچه بستدید یعنی آن خاکستر و ی را نگاه دارید تا قیامت آنگاه که میدآرند آنگاه که خداوند ورا زنده گرداند گوید ورا که ترا چه چیز برآن میداشت تا خود را بسوختی گوید بار خدایا از شرم تو که سخت جافی بوده ام آنگاه خداوند تعالی وی را بیامرزد و حقیقت توحید حکم کردن بود بر یگانگی چیزے و صحت علم بریگانگی آن و چون خداوند تعالی یکی است بے قسیم اندر ذات و صفات خود و بے بدیل و شریک اندر افعال خود و موحدان وی را بدین صفت دانسته اند دانش ایشان را به یگانگی توحید خوانده اند توحید سه است یکی توحید حق مر حق را و آن علم او بود به یگانگی خود و دیگر توحید حق مر خلق را و آن حکم وے بود بتوحید بنده و آفرینش توحید اندر دل وے و سه دیگر توحید خلق باشد مر حق را و آن علم ایشان بود بوحدانیت خداوند پس چون بنده بحق عارف بود بر وحدانیت وے حکم تواند کرد بدانکه خداوند یکے است که وصل و فصل نپذیرد و دوئی بر وے روا نباشد و یگانگی وے عددی نیست تا با ثبات دیگر عدد دو گردد تا وحدانیتش عددی بود محدود و نیست تا ورا جهات گویند و این اثبات اعداد بے نهایت باشد و ورا مکان نیست و اندر مکان نه تا با ثبات مکان حاجت باشد ازآنچه اگر متمکن در مکان بودے متمکن مکان را نیز هم مکان بایستے و حکم فعل و فاعل و قدیم و محدث[1] باطل شدے و عرض نیست تا محتاج جوهر باشد اندر دوام حال و اندر محل خود باقی نماند و جوهر نیست که وجودش جز با چون خودے درست نیاید و طبعی نیست که تا مبدأ حرکت

---

[1] محدث بضم میم و سکون حاء و کسر دال نو پیدا کننده و بفتح دال نو پیدا کرده شده و بے وضو گردیده بضم میم و فتح حاء و تشدید دال مکسور داننده علم حدیث نبوی

وسکون باشد و روح نیست تا حاجتمند بنیتی باشد و جسم نیست تا از وی اجزا مؤلف بود و اندر چیزی ناقوت و حال
نیست تا جنس چیزها بود و هیچ چیز وی را پیوند نیست تا آن چیز جزو وی را روا بود بلکه هست از همه نقایص و پاک
از همه آفات و متعالی از همه عیوب و ورا مانندی نیست تا او با مانندهٔ خود دو چیز باشند و فرزند ندارد تا نسل
وی اقتضای اصل وی کند و تغیر بر ذات و صفات او روا نیست تا وجود وی بدان متغیر شود و اندر حکم متغیر چون تغیر
باشد و موصوفست بصفات کمال آن صفاتی که مومنان و موحدان مر او را بحکم بصیرت اثبات کنند
که وی خود را بدان صفت بکرده است و بریست از آن صفاتی که ملحدان وی را بهوای خود وصفت کنند که وی
خود را بدان صفت نکرده است حیّ و علیم است رؤف و رحیم است مرید و قدیر است سمیع و بصیر است
متکلم و باقیست علمش اندر وی حال نیست و قدرتش اندر وی صلابت نه و سمع و بصرش اندر وی
متجدد نه و کلامش اندر وی تبعیض نه و تجدید نه همیشه با صفاتش قدیمست معلومات از علم او بیرون نه
و موجودات را از ارادتش چاره نه آن کند که خواسته است و آن خواهد که دانسته است مخلوق را اندر آن
اشراف نه حکمش همه حق و دوستانش را بجز تسلیم روی نه امرش جز حتم نه و مر دوستانش را بجز گذاردن امر
چاره نه مقدّر خیر و شر جز او نه و امید و بیم جز بدو سزاوار نه خالق نفع و ضر جز او نه حکمش جمله حکمت
و جز قضای وی نه و کس را از وصل وی بوی نه و بدو رسیدن روی نه و دیدارش مر بهشتیان را روا
تشبیه و جهت نه مقابله و مواجهه را بر هستی او صورت نه اندر دنیا مر اولیا را مشاهدهٔ وی جائز و انکار نه
آنکه وی را چنین داند از اهل قطیعت نه و هر که بخلاف این داند وی را دیانت نه و اندرین معنی سخن بسیار آمد
اصولی و وصولی اما از خوف تطویل را بدین اختصار کردم و درین جمله من میگویم که علی بن عثمان الجلابی ام
رضی الله عنه که اندرین ابتدای این فصل گفتم که توحید حکم بود بر وحدانیت چیزی و حکم جز بعلم نتوان کرد پس
اهلسنت هم حکم کردند بر یگانگی خداوند بتحقیق از آنچه صنعی لطیف دیدند و فعلی بدیع با عجوبه و لطیفه بسیار نظر کردند
بودن آن بخود محال دانستند و اندر هر چیزی علامات حدوث ظاهر یافتند لامحاله فاعلی بایست تا مر آنرا
از عدم بوجود آورد یعنی عالم را با زمین و آسمان و آفتاب و ماهتاب و بر و بحر و کوه و صحرا و آن صور را با حرکات و
سکنات و علم و نطق و موت و حیات ایشان پس این جمله را از صانعی چاره نبود و از دو سه صانع مستغنی
بودند و یک صانع کامل حی قایم و قادر و مختار از شریکی بی نیاز کافی بود و چون فعل را از یک فاعل چاره نباشد وجود دو فاعل

؎ لطرآن باشد که هر چیز از مخلوقات ذات پاک حقتعالی جل شانه در پیاره تصور کند و نزدیک اهلسنت و جماعت هر چیز بر ذات پاک حقتعالی جل شانه عز برهانه محال الخ

یک فعل را احتیاج هر دو باشد بیکدیگر لامحاله بی شک و ریب بعلم الیقین باید تا یکی باشد و این خلاف
با ماثنویان کردند باثبات نور و ظلمت و گبریان باثبات یزدان و اهرمن و طبایعیان باثبات طبع و قوت
و فلکیان باثبات هفت ستاره و معتزلیان باثبات خالقیان و صانعان بی نهایت من رد جمله را
دلیل کوتاه بگفتم و این کتاب جای اثبات کردن ترهات[1] ایشان نیست و طالب این علم را این مسئله از
کتاب دیگر باید طلبید که کرده ام و آنرا الرعایة بحقوق الله نام کرده و یا اندر کتب متقدمان اصول رضی الله عنهم
اکنون باز گردیم بر رموزی که مشایخ گفته اند اندر توحید ان شاء الله والامر بیده

فصل

و از جنید رضی الله عنه که گفت التوحید افراد القدم عن الحدث توحید جدا داشتن قدیم بود از حوادث یعنی
آنکه قدیم را محل حوادث ندانی و حوادث را محل قدیم نه و بدانی که حق قدیم است و تو محدث و از جنس تو
هیچ چیز بدو نه پیوندد و از صفات او هیچ چیز اندر تو بنیامیزد که قدیم را با محدث مجانست نباشد از آنچه قدیم پیش از
وجود حوادث بود و چون قبل وجود الحوادث قدیم بود و بمحدث محتاج نبود بعد وجود الحوادث هم بدو محتاج نگردد
و این خلاف آن کسانست که بقدم ارواح گویند و ذکر ایشان گذشت و چون کسی قدیم را اندر محدث نازل گوید
و یا محدث را بقدیم متعلق داند بر قدم حق تعالی و حدوث عالم دلیل نماند و این بمذهب دهریان[2] کشد
نعوذ بالله من اعتقاد السوء و در جمله حرکات محدثات دلائل توحید است و گواه بر قدرت خداوند
عز و جل و اثبات قدم وی اما بنده از آن غافل تر است که مراو را جز از وی بخواهد و جز ذکر او آرام نیست چون اندر
هست کردن تو ویرا شریک نبا لیست محال باشد که اندر تربیت تو شریک باید و حسین بن منصور گوید رحمة الله علیه
اول قدم فی التوحید فناء التفرید اول قدم اندر توحید فنای تفرید است زانچه تفرید حکم کردن بود بجدا
گشتن کسی از آفات و توحید حکم کردن بود بوحدانیت چیزی پس اندر فردانیت اثبات غیر روا بود و بجز ویرا
نشاید بدین صفت کرد و بوحدانیت اثبات غیر روا نباشد و بجز حق را بدین صفت نشاید کردن و نشاید
دانست پس تفرید عبارتی مشترک آمد و توحید نفی شرکت کننده پس اول قدم توحید نفی کردن شریک
باشد و دفع مزاج از منهاج که مزاج اندر منهاج چون طلب منهاج باشد بسراج و حصری گوید رحمة الله علیه

---

[1] ترهات بضم اول و را مهمله مشدده سخنهای باطل لهو آمیز جمع ترهه است که بمعنی باطل است ۱۲ غیاث [2] دهریان بضم پیر سالخورد
و بفتح و بضم آنکه عالم را قدیم بقیامت قایل نباشد بضم اول آنست که بنا بر حرکت بعض الفاظ در حالت نسبت تغیر می باید ۱۲ منتخب
قاموس و صراح و در جامع دهری بکسر گفته ۱۲ غیاث

اصولنا فی التوحید خمسة اشیاء دفع الحدث واثبات القدم وهجر الاوطان ومفارقة الاخوان ونسیان
ما علم وجهل اصولِ ما اندر توحید پنج چیز است یکے برداشتن حدث واثبات کردن قدم وہجر وطن ومفارقتِ
برادران وفراموشی آنچہ دانند ونداند اما رفع حدث نفی محدثات باشد از مقارنۂ توحید واستحالت حوادث از ذاتِ
مقدس وے واثباتِ قدم اعتقاد ہمیشہ بودنِ خداوند است وشرح ایں پیش ازیں یاد کردہ ام اندر قولِ جنید رح
واز ہجر اوطان مراد ہجرت کردن بود از مالوفاتِ نفس وآرامگاہہاے دل وقرارگاہہاے طبع وہجرت کردن
از رسومِ دنیا مر مرید را واز مقاماتِ سنی[1] واحوالِ بہی وکراماتِ رفیع مر مراد را واز مفارقتِ برادران مراد
اعراض است از صحبتِ خلق واقبال بصحبتِ حق چہ ہر خاطرے کہ از اندیشۂ غیر بر دلِ موحد گذرد حجابے
باشد وآفتے بران مقدار کہ آں خاطر را بر سر موحد با صحبت بود وے از توحید محجوب باشد چنانچہ باتفاق کیفیتے
امم توحید جمع ہمم باشد وآرام با غیر نشان تفرقۂ ہمت باشد واز فراموشی آں چیزے کہ دانند ونپندارند
ومراد او توحید آں است کہ علم خلق یا بچونی بود ویا بچگونگی یا بجنسی یا بطبعی وہر چہ علمِ خلق اندر توحید حق اثبات
کند توحید آنرا نفی کند وہر چہ جہلِ شان اثبات کند بر خلافِ علمِ شان بود زانچہ جہلِ توحید نیست وعلم تحقیق توحید
جز بنفی تصرف درست نیاید واندر علم وجہل جز تصرف نیست یکے بر بصیرت بود ویکے بر غفلت ویکے از مشائخ
گوید کہ در مجلسِ خضری بودم اندر خواب شدم دو فرشتہ دیدم کہ از آسمان بر زمین آمدند وزمانے سخنِ او
استماع کردند یکے گفت مر دیگرے را کہ آنچہ ایں مرد میگوید علم است از توحید نہ از عین توحید چوں بیدار
شدم وے عبارت از توحید میکرد روئے بمن آورد وگفت یا فلان از توحید بجز علم نتواں گفت واز جنید
مے آید رضی اللہ عنہ کہ گفت التوحید ان یکون العبد شخصا بین یدی اللہ تعالی تجری علیہ تصاریف
تدبیرہ فی مجاری احکام قدرتہ فی لجج بحار توحیدہ بالفناء عن نفسہ وعن دعوۃ الحق لہ وعن استجابتہ
لہم بحقائق وجود وحدانیتہ فی حقیقۃ قربہ بذہاب حسہ وحرکتہ لقیام الحق لہ فیما ارادہ منہ
وہو ان یرجع اخر العبد الی اولہ فیکون کما کان قبل ان یکون حقیقتِ توحید آں بود کہ بندہ چوں
ہیکل شود اندر جریان تصرف تقدیر حق بر وے اندر مجاری قدرتش وخالی گردد از اختیار وارادت خود
اندر دریاے توحید وے بفناے نفس خود وانقطاع دعوت خلق از وے ومحو استجابت وے مر دعوت خلق را
بحقیقت معرفت وحدانیت اندر محل قربت بذہاب حرکت وحس او وقیام حق بدو واندر آنچہ ارادت حق

[1] سنی بفتح اول وکسر نون رفیع بلند وبمعنی روشن تابان نیز آمدہ ۱۲ غیاث۔

است از فنا آخر بنده اندرین محل چون اول او شود وی چنان گردد که از اول بوده است پیش از آنکه بوده است
پس مراد ایشان جمله آنست که موحد را اندر اختیار حق اختیار نماند و اندر وحدانیت حق بخود وش
نظاره نه از آنچه اندر محل قربت نفس وی فانی بود و حسّش مذهوب و احکام حق بر وی میرود چنانکه خواهد
حق تبارک و تعالی بفنای تصرف بنده تا چنان گردد که آن ذره بود اندر ازل اندر حال عهد توحید
که گوینده حق بود و جواب دهنده وی حق و نشانه آن ذره و آنکه چنین بود خلق را با وی آرام نماند
تا وی را بخیری دعوت کنند و وی را با کس انس نه تا دعوت ایشان را اجابت کند و اشارت این قول بفنای
صفت است و صحت تسلیم اندر حال قهر کشف جلال که بنده را از اوصاف خود فانی گرداند تا آلتی
گردد و جوهری لطیف چنانکه اگرش در جگر نیزه زنند بگذرد و بی تمیز و اگر بر پشت مسلمه زنند بر وی بی تصرف
واندر جمله از جمله فانی بود و شخص وی تعبیه گاه اسرار حق بود و نطقش را حواله بدو بود و فعلش را اضافت
بدو بود و صفتش را قیام بدو و مر اثبات حجت را حکم شریعت بر وی باقی بود و از رویت کل
فانی و این صفت پیغامبر بود صلی الله علیه وسلم که چون اندر شب معراج وی را بمقام قرب رسانیدند
مقام را مسافت بود اما قرب را مسافت نبود و عالمش از لوع معقول خلق بعید گشت و از اوهام
منقطع شد تا بحدیکه کون او را گم کرد وی خود را گم کرد اندر فنای صفت بی صفت متحیر شد
ترتیب طبائع و اعتدال مزاج مشوش شد نفس بمحل دل رسید و دل بدرجه جان و جان مرتبهٔ سر
و سر بصفت قرب اندر همه از همه جدا شد خواست تا بنیت خراب شود و شخص بگذارد و مراد حق اثبات
اقامت حجت بود فرمان آمد که بر حال باش بدان قوت یافت و آن قوتش قوت وی شد و از نیستی خود
هستی بحق تعالی پدیدار آمد و گفت انی لست کاحدکم انی ابیت عند ربی فیطعمنی ویسقینی
من چون یکی از شما نیستم که مرا از حق طعامی و شرابیست که زندگی و پایندگی من بدان بود و نیز گفت
لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل مرا با خداوند تعالی وقتی است که اندر آن
نگنجد با من هیچ فرشته مقرب و نبی مرسل و از سهل بن عبد الله تستری می آید رضی الله عنه که گفت الحق
ذات الله موصوفة بالعلم غیر مدرکة بالاحاطة ولا مرئیة بالابصار فی دار الدنیا وهی موجودة بحقائق

له مسافت بفتح دوری بیابان و این ماخوذ است از سوف بفتح که بمعنی گرفتن است چون در بیان راه گم کنند خاک آنجا گرفته می کنند که دریافته اند تا راه را گم کرده پس بکثرت استعمال نام دوری میان منازل و غیره شد ۱۲ از منتخب و غیره سه یعنی بجنبانید و تفهمت
سه نگنجد اول فرشته نزدیک کرده شده و نه نبی فرستاده شده ۱۲

الایمان من غیر حد ولا حلول وتراه العیون فی العقبیٰ ظاهراً وباطناً فی ملکه وقدرته وقد حجب الخلق عن معرفة کنه ذاته ودلهم علیه بآیاته والقلوب تعرفه والعقول لا تدرکه ینظر الیه المؤمنون بالابصار من غیر احاطة ولا ادراک نهایة توحید آں بود که بدانی که ذات خدای عزّوجل موصوفست بعلم بے آنکه آنرا دریتوانند یافت بحسّ و یا بتوانند دید اندر دنیا بچشم و بحقیقت ایمان موجود است بیحد و نهایت واندریافت وے آمد نشد و ظاهر است اندر ملک خود بقدرت و منع خود خلق از معرفت کنہ ذات وے محجوب اند و وے باظهار عجائب و آیات راہ نماینده است و لہامی شناسند اورا بیگانگی و عقلہا ادراک نکنند نز از روے چگونگی و بہ بینند مومنان اورا یعنی اندر عقبیٰ بچشم سر بے آنکه ذات اورا بینند و یا بنهایتے و غایتے ادراک کنند و این لفظے جامع است مر کل احکام توحید را و جنید گوید رضی اللہ عنہ اشرف کلمة فی التوحید قول ابی بکر رضی اللہ عنہ سبحان من لم یجعل لخلقه سبیلاً الی معرفته الا بالعجز عن معرفته پاک است آں خداے کہ مر خلق را بمعرفت خود راہ نمود جز بعجز ایشاں اندر معرفت او و عالمی اندریں کلمہ بغلط اند بند از آنکه عجز از معرفت بے معرفتے بود و ایں محال[1] است ز انچه عجز اندر حالت موجود صورت گیر د بر حالت معدوم عجز صورت نگیرد چنانکه مرده از حیات عاجز نبود که اندر موت از موت عاجز بود با ستحالت اسم عجز فوت اورا و اعمی از بصر عاجز نبود که اندر نابینائی از بینائی عاجز بود و زمن از قیام عاجز نبود که اندر قعود از قعود عاجز بود چنانکه عارف از معرفت عاجز نبود و معرفت موجود باشد و ایں چوں ضرورتے باشد پس حمل کنیم ایں قول صدیق را رضی اللہ عنہ که بوسهل صعلوکی و استاد ابوعلی دقاق گویند که معرفت ورا بتدا بود و در انتها ضروری گردد و علم ضرورت آں بود که صاحب آں اندر حال وجود آں مضطر و عاجز بود کسبی از دفع و جلب آں پس بدیں قول توحید فعل حق باشد اندر دل بنده و باز شبلی گوید رحمة اللہ علیه التوحید حجاب الموحد عن جمال الاحدیة توحید حجاب موحد بود از جمال احدیت حق ز انچه توحید را فعل بنده گویند ولا محالہ فعل بنده مر کشف حق را علت نگردد و اندر عین کشف آنچه کشف را علت نباید حجاب باشد و بنده باکل اوصاف خود غیر باشد زیرا که چوں صفت خود را حق شمرد و لا محالہ موصوف صفت را که آں وے است هم حق باید شمرد آنگاه موحد و توحید و احد هر سه وجود یکدیگر را علت گردند و ایں ثالث ثلاثه نصری بود بعینه و هر صفت کہ مر

[1] محال بضم اول مرنا بود نی که بودن آں ممکن نباشد و بضم اول جائے فرود آمدن و جائے سکنا و مستقل حیثه و بمعنی مطلق جائے در بیفوت جمع محل است و محال بفتح مد اصل محائل بود لام را در لام ادغام کردند محال باشد ۱۲ غیاث

طالب را از فنای خود اندر توحید مانع است هنوز بدان صفت محجوب است موحّد نیست لان ماسواه من الموجودات باطل چون درست شد که هر چه جزوی است همه باطل است و طالب جزولیت صفت طالب اندر کشف جمال حق باطل آید و این تفسیر لا اله الا الله باشد و اندر حکایات معروفست که چون ابراهیم خواص رحمة الله علیه بکوفه بزیارت حسین بن منصور شد او را گفت یا ابراهیم روزگار خود را اندر چه گذاشتی گفت خود را توکل[1] درست کردم حسین گفت ضیعت عمرک فی عمران باطنک فاین انت عن الفناء فی التوحید ضایع کردی عمر اندر آبادانی باطن پس کجاست فنای تو اندر توحید و در عبارات از توحید مشایخ را سخن بسیار است گروهی آنرا فنا گفته اند که بر فنا صفت درست نیاید و گروهی گفته اند جز فنا خود صفت توحید نباشد و قیاس این بر جمع و تفرقه باید کرد تا معلوم شود و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه گویم که توحید از حق به بنده اسرار است و بعبارت هویدا نشود تا بلکه کسی آنرا بعبارت مزخرف بیاراید که عبارت و معبر غیر باشد و اثبات غیر اندر توحید اثبات شرک بود آنگاه آن لهو گردد و موحد الهی بود نه لاهی اینست احکام توحید و مسلک اقاویل ارباب معرفت اندر وی بر سبیل اختصار والله اعلم بالصواب

کشف الحجاب الثالث فی الایمان

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ و نیز بچندین جای دیگر گفت يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم الایمان ان تؤمن بالله وملائکته وکتبه الحدیث و ایمان از روی لغت تصدیق باشد و هر و مانرا اندر اثبات حکم آن اندر شریعت سخن بسیار است و اختلاف بسیار معتزله جمله طاعات را علمی و معاملتی ایمان گویند و از آنست که بنده را بگناه از ایمان بیرون آرند و خوارج همین گویند و بنده را بگناهی که میکند کافر گویند و گروهی دیگر مر ایمان را قول فرد گویند و گروهی معرفت تنها و گروهی از متکلمان سنت تصدیق مطلق و من اندر بیان این کتابی کرده ام جداگانه مراد اینجا اثبات اعتقاد مشایخ متصوفه است و جمهور ایشان اندر ایمان بر دو قسم اند چنانکه فقهای فریقین و از اهل یقین گروهی گویند که قول و تصدیق و عمل ایمان است چون فضیل بن عیاض و بشر حافی و خیر النساج و سمنون المحب و ابو حمزه بغدادی و ابو محمد جریری و جز ایشان جماعتی بسیار رضی الله عنهم و گروهی گویند که ایمان قول و تصدیق است چون ابراهیم بن ادهم و ذوالنون مصری و ابو یزید البسطامی و ابو

---

[1] توکل بخدا سپردن و دل برداشتن از اسباب دنیا و بحضرت مسبب الاسباب توحید نمودن و هر شے را از و دانستن و نفس جز شکر واجب الوجوب بیرون نیاوردن ۱۲ غیاث ۔ [2] اے مسلمانان ایمان آرید بخدا عزوجل و پیغمبر او صلی الله علیه وسلم ۱۲ فتح الرحمان۔

سلیمان دارانی و حارث محاسبی و جنید و سهل بن عبدالله تستری و شقیق بلخی و حاتم اصم و محمد بن فضل البلخی
رحمهم الله و بجز ایشان جماعتی دیگر از فقهای امت چون مالک و شافعی و احمد حنبل و بجز ایشان رضی الله عنهم
بدان قول متبعین اند و باز ابو حنیفه و حسن ابن فضل البلخی و اصحاب ابو حنیفه چون محمد بن الحسن و داؤد طائی
و ابو یوسف رحمهم الله علیهم اجمعین بدین قول لبیین اند و بحقیقت این خلاف بعبارت باز میگردد
بدون معنی اکنون من این معنی بیان کوتاه بکنم تا معلوم گردد ان شاء الله تعالی و بدین خلاف کسے را اندر
ایمان مخالف الاصل نگویم و بالله التوفیق

فصل

بدانکه اتفاق است میان اهل سنت و جماعت
و اهل تحقیق و معرفت که ایمان را اصلی است و فرعی اصل ایمان تصدیق بدل باشد و فرع آن مراعات
امر و اندر عرف و عادات عرب است که فرع چیزے را بر وجه استعارت بنام اصل آن خوانند چنانکه نور آفتاب را
آفتاب خوانند بهمه لغات و نیز بدین معنی آن گروه طاعت را ایمان خوانند که بنده جز بدان امن نشود از عقوبت
و تصدیق مجرد امن اقتضا نکند تا احکام فرمان بجاے نیارد پس هر کرا طاعت بیشتر باشد امن وے از عقوبت
زیادت بود و چون آن علت امن آمد با تصدیق و قول مر آنرا ایمان گفتند باز گروهے دیگر گفتند که علت
امن معرفت است نه طاعت اگرچه طاعت حاصل بود چون معرفت موجود نباشد سود ندارد و چون معرفت
موجود باشد اگرچه طاعت نباشد آخر بنده نجات یابد هرچند که حکمش اندر مشیت بود که خداوند تعالی
بفضل درگذارد و یا بشفاعت پیغامبر علیه السلام بخشد و یا بقدر جرمش عقوبت کند آنگاه از دوزخ
نجات دهد و به بهشت نقل فرماید پس چون اصحاب معرفت اگرچه مجرم باشند بحکم معرفت جاوید اندر دوزخ
نمانند و اصحاب عمل بعمل مجرد بے معرفت به بهشت اندر نیایند پس معلوم گشت که اینجا طاعت علت
امن نیامد رسول الله صلی الله علیه وسلم گفت لن ینجو احدکم بعمله قیل و لا انت یا رسول الله قال و لا انا
الا ان یتغمدنی الله برحمته نرهد یکے از شما بعمل خود گفتند تو نیز نرهی بعمل خود یا رسول الله گفت من نیز
نرهم مگر خداے عزوجل برحمت خویش اندر گذارد و الا من هم نرهم پس از روے تحقیق و حقیقت بے خلاف
است ایمان معرفت است و اقرار و پذیرفت عمل و هر که اورا بشناسد بوصفے شناسد از اوصاف او
و حسن اوصاف وے بر سه قسم است بعضی آنرا تعلق برارد بجمال و بعضے بجلال و بعضے آنکه بکمال پس خلق را
بکمال وے راه نیست بجز آنکه بکمال او را اثبات کنند و نقص از وے نفی کنند ماند اینجا جلال
و جمال آنکه شاهد وے جمال حق باشد اندر معرفت پیوسته مشتاق رویت بود و آنکه شاهد وے جلال حق

باشد پیوسته از اوصاف خود بانفرت بود و دلش اندر محل هیبت بود پس شوق تاثیر محبت بود و نفرت
از اوصاف بشریت همچنان آنچه کشف حجاب اوصاف بشریت بجز عین محبت نیست پس اکنون ایمان و
معرفت محبت آمد و علامات محبت طاعت بود زانچه چون دل محل مشاهدت بود و دیده محل رویت و جان
محل عبرت تن و دل موضع مشاهدت پس تن باید که تارک امر نباشد و آنکه تن او تارک امر بود او را از معرفت
خبر نباشد و این آفت اندرین زمانه میان متصوفه ظاهر شد که گروهی از ملاحده جمال ایشان بدیدند و
قدر و منزلت ایشان معلوم کردند خود را بدیشان مانند کردند و گفتند که این رنج چندانست که نشناخته
چون بشناختی کلفت طاعت از تن برخواست ولیکن این خطاست گویم که چون بشناختی دل
محل شوق شد تعظیم فرمان زیادت شد و روا داریم که مطیع بدرجه رسد که رنج طاعت از وی بردارند
و بر گذاردن آن او را توفیق زیادت دهند تا آنچه خلق برنج گذارند وی بی رنج باشد اندران و این
معنی جز بشوقی مقلق و مقلقل و مزعج نتوان یافت و باز گروهی ایمان را همه از حق میگویند و گروهی همه
از بنده و این خلاف اندر میان خلق دراز شده است بماوراء النهر پس آنکه همه از و میگوید جبر محض
باشد زانچه بنده اندران باید تا مضطر باشد و باز آنکه همه از خود گوید قدر محض باشد که بنده بجز اعلام
وی ویرا ندانند و طریق توحید دون جبر باشد و فوق قدر و حقیقت ایمان فعل بنده باشد بهدایت حق مقرون
که گم کرده وی براه هدا آید و براه آورده او گم نگردد چنانکه حق عزوجل گفت فَمَن يُرِدِ اللّٰهُ اَن يَهدِيَهٗ
يَشرَح صَدرَهٗ لِلاِسلَامِ وَمَن يُرِد اَن يُضِلَّهٗ يَجعَل صَدرَهٗ ضَيِّقًا حَرَجًا و بر این اصل باید که گردش هدایت
حق بود و گرویدن فعل بنده باشد پس علامت گرویدن بر دل اعتقاد توحید است و بر دیده حفظ از منهیات
و عبرت کردن اندر علامت و آیات و بر گوش استماع کلام وی و بر معده تخلی آن از حرام و بر زبان صدق
قول و بر تن پرهیز کردن از منهیات تا معنی با دعوی موافق بود و ازین بود که آن گروه زیادت و نقصان
اندر معرفت ایمان روا داشتند و اتفاق است میان همه که اندر معرفت ایمان زیادت و نقصان روا نباشد
که اگر در معرفت زیادت شدی و نقصان شدی بایستی که معروف هم زیادت و نقصان شدی چون
بر معروف زیادت و نقصان روا نباشد بر معرفت هم روا نبود که معرفت ناقص معرفت نباشد پس باید که
زیادت و نقصان در فرع و عمل باشد باتفاق بر طاعت زیادتی و نقصان روا بود و مر حشویانی را
که بفرقین نسبت کنند این مسئله بر دل دشوار آید از حشویان گروهی طاعت را از جمله ایمان گویند

مسئلہ زیادت و نقصان ایمان

وباز گروهی ایمان را بجز قول مجرّد نگویند و این هر دو عدم انصاف باشد و در جمله ایمان بر حقیقت استغراق
کل اوصاف بنده باشد اندر طلب حق تعالیٰ و جمله گروندگان را بدین اتفاق باید کرد که غلبهٔ سلطان معرفت
قاهر نقصان اوصاف نکرت بود و آنجا که ایمان بود اسباب نکرت از آن منتفی بود که گفته اند اذا طلع
الصباح عطل المصباح چون صبح منتشر شد جمال چراغ ناچیز گشت و روز را بدلیل و بیان نتواند نمود چنانچه[له]
گفت آن موفق بر نمودار روز روشن را دلیل نباشد و خداوند عز و جل گفت اِنَّ الْمُلُوْكَ اِذَا دَخَلُوْا
قَرْيَةً اَفْسَدُوْهَا الآیة چون حقیقت معرفت اندر دل عارف حاصل آمد ولایت ظن و شک و نکرت فانی
شود و سلطان معرفت مر حواس و هوای ویرا مسخر خود گرداند تا اندر هر چه نگرد و کند و گوید همه اندر دائرهٔ امر باشد
و یافتم که ابراهیم خواص را پرسیدند از حقیقت ایمان گفت اکنون این را جواب ندارم از آنچه هر چه گویم
عبارت بود و مرا باید تا بمعاملت جواب کنم امّا من قصد مکّه دارم و تو هم برین عزمی اندرین راه
با من صحبت کن تا جواب مسئله خود بیابی گفتا چنان کردم چون ببادیه باز رفتم هر روز دو قرص و دو کاسه
شربت آب پدیدار آمدی یکی را فرا من دادی و یکی را خود برداشتی تا روزی اندر میان بادیه پیری می آمد سوار
چون مرا بدید از اسب فرود آمد و یکدیگر را بپرسیدند و زمانی سخن گفتند و پیر بر اسب نشست و باز گشت
گفتم ایها الشیخ مرا بگوی آن پیر که بود گفت آن جواب سوال تو بود گفتم چگونه گفت آن خضر بود علیه السلام
که از من صحبت طلبید و من اجابت نکردم پرسیدم چرا گفت ترسیدم که اندر صحبت او اعتماد از دون حق
با وی کنم و توکل من تباه شود و حقیقت ایمان حفظ توکل باشد چنانکه خدای عز و جل گفت وَعَلَى اللّٰهِ
فَتَوَكَّلُوْا اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ و محمد حنیف گوید رضی الله عنه الایمان تصدیق القلب بما علوبه الغیوب ایمان
با در داشتن دل است بدانکه از غیب بروی کشف کنند و ویرا بیاموزند از آنچه ایمان بغیب است و خداوند
تعالیٰ از چشم سر غایب جز بتقویت الٰهی اندر معنی یقین بنده پدیدار نتوان آورد و آن باعلام خداوند باشد
عز و جل چون معرفت معلم عارفان و علما العلم و معرفت خداوند بود تعالیٰ که اندر دل ایشان معرفت
و علم آفرید حوالهٔ علم و معرفت از کسب ایشان منقطع باشد پس هر که دل را با معرفت حق باور دارد
مومن باشد بحق و اهل الحکم آنکه جز ازین کتاب مرا درین معنی سخن بسیار است اینجا بمقدار بسنده کردم تا کتاب
مطول نشود و این مقدار مر اهل بصیرت را بسنده باشد اکنون بر اسرار معاملت آییم و حجب آنرا کشف
گردانم انشاء الله عز و جل و بالله التوفیق

کشف الحجاب الرابع فی الطهارة من النجاسة

له چنانکه گوینده گفته است "آفتاب آمد دلیل آفتاب"

نخستین چیز بنده را طهارت کردن فریضه شود مر گذاردن نماز را و آن طهارتِ بدن بود از نجاست و جنابت
و شستن سه اندام و مسح کردن بر سر بمتابعتِ شریعت یا تیمم کردن اندر حال فقد آب و یا شدت مرض و احکام این
خود معلوم است بدانکه طهارت بر دو گونه بود یکے طهارتِ باطن و دیگر طهارتِ ظاهر چنانچه بے طهارتِ بدن
نماز درست نیست بے طهارتِ دل معرفت درست نیاید پس طهارتِ تن را آب مطلق باید و بآب ملوث
و مستعمل نشاید و طهارتِ دل را آبِ توحید محض باید باعتقاد مخلّط و مشوش نشاید پس این طائفه بظاهر
پیوسته بطهارت باشند و بباطن بتوحید و رسول گفت صلی اللہ علیه وسلم مر یکے را از صحابه دُم علی الوضوء
یحبك حافظاك و خداوند عزوجل گفت اِنَّ اللّٰهَ یُحِبُّ التَّوَّابِیْنَ وَیُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِیْنَ پس هر که بظاهر بر
طهارت مداومت کند ملائکه او را دوست دارند هر که بباطن بتوحید قیام کند خداوند او را دوست دارد
و رسول صلی اللہ علیه وسلم پیوسته بگفتے اندر دعواتِ خود اللهم طهر قلبی من النفاق بار خدایا دلم را از نفاق
پاک گردان و هیچ حال نفاق اندر دلِ مبارکِ وے صورت نگیرد اما رویت کراماتِ خود او را اثباتِ غیر
مے نمود و اثبات غیر نفاق آمد اندر محل توحید هر چند ذرهٔ از کرامات را مشایخ سر مُدیدهٔ مریدان کرده اند
آخر اندر محلِ کمال آن حجاب اعظم بوده است زانچه هر چه غیر بود رویت آن آفت بود و ازان بود که بویزید
گفت رضی اللہ عنه نفاق العارفین افضل من اخلاص المریدین نفاق رسیدگان بهتر از اخلاصِ
طالبان است یعنی آنچه مرید را مقام باشد کامل را حجاب باشد مرید را همت آنکه کرامات یابد و کامل را
همت آنکه مکرم را یابد و در جمله اثباتِ کرامات مر اهل حق را نفاق نماید زانچه آن معاینهٔ غیر باشد همچنان
پس آفت دوستان خدای تعالیٰ خلاص جمله اهل معصیت بود از معصیت و آفت اهل معصیت نجات
جمله اهل ضلالت بود از ضلالت که اگر کافران بدانندے که معصیت ایشان ناپسندیدهٔ خداوند است
چنانکه عاصیان مے دانند جمله از کفر نجات یابندے و اگر عاصیان بدانندے که جمله معاملاتِ ایشان
محلِ علت است چنانکه دوستان دانند جمله از معصیت نجات یابندے و از همه آفات طاهر شدندے
پس باید که طهارتِ ظاهر موافق طهارت سر بود یعنی چون دست بشوید باید که دل از دوستیٔ دنیا بشوید
و چون استنجا کند باید تا چنانکه از نجاستِ ظاهر نجاست جست از دوستی غیر بباطن نجات جوید و چون آب
اندر دهن کند باید که دهن از ذکر غیر پاک کند و چون استنشاق کند باید که شهوتها بر خود حرام گرداند و چون روے
شوید باید که از جمله مالوفات بیکبار اعراض کند و بحق اقبال کند و چون دستها بشوید باید که دست از جمله

نصیبهائے خود منقطع کند و چون مسح سر کند باید که امورِ خود بحق تسلیم کند و چون پای بشوید باید که جز بوفق فرمان
خداوند نیتِ اقامت نکند تا هر دو طهارت ویرا حاصل آید که جملهٔ امورِ شرعی ظاهر بباطن پیوسته
است چنانکه اندر ایمان قول زبان بظاهر و تصدیق بدل و حقیقت نیت بدل و احکامِ طاعت در شریعت
بر تن پس طریق طهارت دل تدبر و تفکر بود اندر آفت دنیا و دیدن آنکه دنیا سرائے غدار است و محلِ فنا
دل ازان خالی کند و این جز بمجاهدتِ بسیار حاصل نگردد و مهم ترین مجاهدتهائے این حفظِ آدابِ ظاهر
بود و ملازمت بران اندر همه احوال و از ابراهیم خواص می آید رحمة الله علیه که گفت مرا از گذاردنِ حقِ
خدا عمرِ ابدی مے باید اندر دنیا تا همه خلق اندر نعمتِ دنیا مشغول گردند و حق را فراموش کنند و من
اندر بلائے دنیا بحفظِ آدابِ شریعت قیام کنم و حق را یاد دارم و می آید که ابوبکر طاهر چہل سال
بمکه مجاور بود اندر مکه طهارت نکرد و هر بار بطهارت از حدِ حرم بیرون آمدے گفتے زمینے را که حق تعالیٰ
بخود اضافت کرده است من کراهیت دارم که آبِ مستعمل بران ریزم و از ابراهیم خواص می آرند که اندر مسجدِ
جامعِ رے مبطون بود اندر یک شبانروز شصت غسل کرده بود آخر وفاتش میانِ آب بود و ابوعلی رودباری
رحمة الله علیه یکچندگاه ببلاء وسواس اندر طهارت مبتلا بود و گفت سحرگاه روزے بدریا فرا شدم و تا بوقتِ آفتاب
برآمدن بماندم اندران میان رنجه دل ببودم گفتم بارخدایا العافیة العافیة هاتفے آواز داد از دریا
که العافیة فی العلم و از سفیان ثوری رحمة الله علیه می آید که یک نماز را شصت بار طهارت کرد اندر
بیماری در حالِ بیرون رفتن روزِ مرگ از دنیا گفت تا چون فرمان آید من باری طاهر باشم گویند که شبلی رح
روزے طهارت کرد بقصد آنکه بمسجد اندر آید از هاتفے شنید که ظاهر آراستی صفائی باطن کجاست باز گشت
و همهٔ ملک و میراث بداد و یکسال جز بدان مقدارِ جامه که بدان نماز روا بود نپوشیدے آنگاه بنزدیک جنید آمد
رحمة الله علیه جنید او را گفت یا ابابکر آن سخت سودمند طهارتے بود که کردی خدا تعالیٰ پیوسته ترا با طهارت
دارد و گفت از پس آن هرگز بے طهارت نبود تا حالتے که چون از دنیا بخواستند طهارتش را نقص افتاد
اشارت بمریدے کرد که مرا طهارت ده مرید او را طهارت داد و تخلیلِ محاسن فراموش کرد و ویرا اندران حال
زبان نبود که سخن بگفتے دستِ آن مرید بگرفت و بمحاسن اشارت کرد تا تخلیل بکرد و نیز از وے آید
که گفت من هیچ وقت ادبے ترک نکرده ام از آدابِ طهارت الا که اندر باطنم سیدے پدیدار آمد و از
ابویزید می آید رحمة الله علیه که گفت هر گاه که اندیشهٔ دنیا بر دلم گذر کند طهارتے کنم و چون اندیشهٔ عقبیٰ گذرد

غسلے بکنم زانچہ دنیا محدث است اندیشۂ آن حدث باشد وعقبیٰ محل غیبت وآرام است اندیشۂ آن جنابت بود پس از حدث طہارت واجب شود واز جنابت غسل واز شبلی می آید رحمۃ اللہ علیہ کہ روزے طہارت کرد چون بدرِ مسجد آمد بسرِ حق ندا آمد کہ یا ابابکر طہارت آن داری کہ بدین گستاخی اندر خانۂ ما خواہی آمد این بشنید وباز گشت ندا آمد کہ از درگاہِ ما باز میگردی کجا خواہی شد نعرہ بزد ندا آمد کہ بر ما شناعت میکنی بر جائے بایستاد خاموش ندا آمد کہ بر ما دعوئ تحملِ بلا میکنی شبلی گفت المستغاث منک الیک مشائخ این قصہ را رحمہم اللہ اندر تحقیقِ طہارت سخن بسیار است ومریدان را مداومت طہارت ظاہر وباطن فرمودہ اند اندر قصدِ شان بدرگاہِ حق چون کسے بظاہر قصدِ خدمت کند باید کہ بظاہر طہارت کند وچون بباطن قصدِ قربت کند باید کہ بباطن طہارت کند طہارتِ ظاہر بآب وازان بباطن بتوبہ ورجوع کردن بدرگاہِ حق تعالیٰ کنون من حکمِ توبہ را با متعلقاتش مشرح بگویم تا حقیقتِ آن ترا معلوم شود انشاء اللہ عزوجل ؛

باب فی التوبة وما یتعلق بها

بدانکہ اول مقامِ سالکانِ طریقِ حق توبہ است چنانکہ اول درجۂ طالبان خدمت طہارت بود ودر آن بود کہ خداوند عز اسمہ گفت یَا اَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا تُوْبُوْا اِلَی اللّٰہِ تَوْبَۃً نَّصُوْحًا[1] ونیز گفت تُوْبُوْا اِلَی اللّٰہِ جَمِیْعًا اَیُّھَا الْمُؤْمِنُوْنَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُوْنَ[2] پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم ما من شئ احب الی اللہ من شاب تائب نیست چیزے دوست تر بر خداوند تعالیٰ از جوانے کہ توبہ کردہ باشد ونیز رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم التائب من الذنب کمن لا ذنب لہ ثم قال اذا احب اللہ عبدا لن یضرہ ذنب ثم تلا اِنَّ اللّٰہَ یُحِبُّ التَّوَّابِیْنَ وَیُحِبُّ الْمُتَطَھِّرِیْنَ تائب از گناہ بیگناہ شود وچون خداوند تعالیٰ بندہ را دوست دارد گناہ او را زیان ندارد وگفتند علامتِ توبہ چیست گفت ندامت اما آنچہ گفت کہ گناہ مر دوستان را زیان ندارد یعنی بندہ بگناہ کافر نگردد واندر ایمانش خلل نیاید وچون ایمان را گناہ زیان ندارد زیان معصیتے کہ عاقبت آن نجات باشد بحقیقت زیان نباشد وبدانکہ توبہ اندر لغت بمعنی رجوع باشد چنانکہ گفت تاب ای رجع پس باز گشتن از نہی خداوند بدانچہ خوفست از امر خداوند حقیقت توبہ باشد وپیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم الندم التوبۃ یعنی توبہ پشیمانی باشد واین قولیست کہ شرائط توبہ بجملہ اندرین موقوع است زانچہ یک شرطِ توبہ

---

[1] اے مسلمانان رجوع کنید بسوئے خدا عزوجل رجوع خالص ۱۲ فتح الرحمان [2] رجوع کنید بسوئے خدا اے مومنان تا فلاح یابید ۱۲ کاتب.

تاسف است بر مخالفت و دیگر اندر حال ترک زلت و سہ دیگر عزم معاودت ناکردن بمعصیت این ہر سہ
شرط اندر ندامت بستہ است کہ چوں ندامت حاصل شود اندر دل این دو شرط دیگر تبع او باشند و ندامت را سہ سبب
باشند چنانکہ توبہ را سہ شرط بود یکے چوں خوف عقوبت بر دل سلطان شود و اندوہ کردارہائے بد بر دل صورت
گیرد ندامت حاصل آید و دیگر ارادت نعمت بر دلش مستولی گردد و معلوم شود کہ بفعل بد و بیفرمانی
آں نیابد ازاں پشیمان شود سہ دیگر شرم خداوند شاہد وے گردد و از مخالفت پشیماں شود پس یکے
ازیں ہر سہ یکے تایب بود و یکے منیب و یکے اوّاب پس توبہ را نیز سہ مقام است یکے توبہ و دیگر انابت
و سہ دیگر انابت پس توبہ خوف عقاب را بود و انابت طلب ثواب را و اوّاب رعایت فرمان را
ازانچہ توبہ مقام عامۂ مومنان است و آں از کبیرہ بود چنانچہ گفت خداوند عزوجل یَاۤ اَیُّھَا الَّذِیۡنَ
اٰمَنُوۡا تُوۡبُوۡۤا اِلَی اللّٰہِ تَوۡبَۃً نَّصُوۡحًا الآیۃ و انابت مقام اولیا و مقربانست چنانکہ خدائے گفت عزوجل مَنۡ
خَشِیَ الرَّحۡمٰنَ بِالۡغَیۡبِ وَجَآءَ بِقَلۡبٍ مُّنِیۡبٍ[1] و اوبت مقام انبیاء و مرسلانست چنانکہ خدائے گفت
عزوجل نِعۡمَ الۡعَبۡدُ اِنَّہٗۤ اَوَّابٌ[2] پس توبہ رجوع از کبائر بود بطاعت و انابت رجوع از صغائر بمحبت
و اوبت رجوع از خود بخداوند فرقست میان آنکہ از فواحش باوامر رجوع کند از انکہ از لمم و اندیشہ فاسد
بمحبت رجوع کند و میان آنکہ از خودی خود بحق رجوع کند و اصل توبہ از زواجر حق تعالیٰ باشد و بیدار ی
دل از خواب غفلت و دیدن غیبت حالی و چوں بندہ تفکر کند اندر سوء احوال و قبح افعال خود ازاں
خلاص جوید حق تعالیٰ اسباب توبہ بر وے سہل گرداند و وے را از شومی معصیت وے برہاند و بحلاوت
طاعتش برساند و روا باشد نزدیک اہل سنت و جماعت و جملہ مشائخ معرفت کہ کسے از یک گناہ
توبہ کند و گناہہائے دیگر میکند خدای عزوجل بدانچہ وے از یک گناہ باز بودہ است او را ثواب دہد
و باشد کہ ببرکاتِ آں از گناہانِ دیگر باز ماند چنانکہ یکے میخوارہ باشد و زانی و از زنا توبہ کند و بر
مے خوردن مصر باشد توبۂ وے ازاں یک گناہ درست باشد بارتکابش بدیں گناہ و یگروہے ہشمیان
از معتزلہ گویند کہ اسم توبہ درست نیاید جز بر کسے کہ از ہمہ کبائر مجتنب[3] باشد و ایں قول محال است
زانچہ بر ہمہ معاصی کہ بندہ بکند وے را بداں عقوبت بکند چوں بترک یک نوع از معاصی بگوید بندہ
از عقوبت آں نوع امین شود لا محالہ بداں تایب بود و نیز کسے اگر بعضے از فرائض بکند و از

[1] اے ہر کسیکہ بترسد از خدا تعالیٰ در نہان و بیاید بدل متوجہ [2] نیکو بندہ سلیمان ہر آئینہ او رجوع کنندہ بود [illegible] [3] مجتنب یعنی دوری کنندہ

بعضے دست بازوار ولامحالہ بدانچہ میکند اورا ثواب بود چنانچہ بدانچہ نمیکند عقاب واگر کسے را آلتِ[لہ] معصیت
موجود نباشد و اسباب آں مہیا نہ ازاں توبہ کند تایب بود ازانچہ توبہ را یک رکن ندامت بود و یرا بداں
توبہ بر گذشتہ ندامت حاصل آید و اندر حال ازاں جنس معصیت معرض است و عزم دارد کہ اگر آں
آلت موجود گردد و سبب حاصل شود من ہرگز بر سرِ آں معصیت باز نگردم و مشایخ مختلف اند اندر وصف
توبہ و صحتِ آں و سہل بن عبداللہ رحمۃ اللہ علیہ با جماعتے بر آنند کہ التوبۃ ان لاتنسی ذنبك توبہ
آں بود کہ گناہ کردہ فراموش نہ کنی و پیوستہ اندر تشویر آں باشی تا اگرچہ عمل بسیار داری اندراں معجب
نگردی زانچہ حسرت کردار بد مقدم بود بر اعمال صالح و ہرگز ایں کس معجب نشود کہ گناہ را فراموش نکند
و باز جنیدؒ با جماعتے بر آنند کہ التوبۃ ان تنسی ذنبك توبہ آں بود کہ گناہ را فراموش کنی ازانچہ تایب
محب بود و محب اندر مشاہدہ باشد و اندر مشاہدہ ذکر گناہ جفا باشد چند گاہ با جفا بود و باز چند گاہ
با ذکر جفا در وفا و ذکر جفا در وفا از وفا حجاب باشد و رجوع ایں خلاف اندر خلاف مجاہدہ و مشاہدہ
بشناست و ذکر آں اندر مذہب سہلیاں باید جست آنکہ تایب را بخود قایم گوید نسیانِ ذنب اورا
غفلت داند و آنکہ بحق قایم گوید ذکر ذنب اورا شرک نماید و در جملہ تایب اگر باقی الصفۃ بود عقدہ
اسرارش حل نگشتہ باشد و چوں فانی الصفۃ باشد ذکر صفت اورا درست نیاید موسیٰ گفت علیہ السلام
تُبْتُ اِلَیْكَ اندر حال بقاے صفت و رسول صلی اللہ علیہ وسلم گفت لا احصی ثناء علیك اندر حال فناے
صفت و در جملہ ذکر وحشت اندر محل قربت وحشت باشد و تایب را باید کہ از خودی خود یاد نیاید از گناہ ہنوز
چگونہ یاد آید و بحقیقت یاد گناہ خود گناہ بود زانچہ محل اعراض است چنانکہ گناہ محل اعراض است ذکر آں ہم
محل اعراض است و ذکر غیر آں ہمچناں و چنانکہ ذکر جرم جرم باشد نسیانِ آں جرم ہم جرم باشد زانچہ تعلق
ذکر و نسیان ہر دو بتو بہ باشد و جنید گوید رضی اللہ عنہ کتب بسیار خواندہ ام در ہیچ چیز مرا چنداں فایدہ
نبود کہ اندریں بیت **شعر** اذا قلت ما اذنبت قالت مجیبۃ ٭ حیوتك ذنب لایقاس بہ ذنب ٭ وجودک
چوں وجود دوست اندر حضرت دوست جنایت بود وصفش را چہ قیمت ماند و فی الجملہ توبہ تائید ربانی بود
و معاصی فعل جسمانی چوں بر دل ندامت اندر آید بر تن ہیچ آلت نباشد کہ ندامت دل را دفع کند و چوں
در ابتداے فعل ندامت وے دافع توبہ نبود و چوں بباید اندر انتہا نیز فعلش حافظ توبہ نباشد

لہ آلت بمعنے دست آوردہ از لفظ عربیت چنانچہ در ہندوستان ایں لفظ بمعنے نصب شہرت دارد ظاہر در ولایت مستعمل نباشد مگر در کلام ظرفا آلت مرد واقع شدہ بہا بمعنی عیادا

و خداوند گفت عزوجل فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ[1] و مر این را اندر نص کتاب نظایر است بسیار تا حدّی که از معروفی با ثبات کردن حاجت نیاید پس توبہ بر سہ گونہ باشد یکے از خطا بصواب و دیگر از صواب باصواب و سیوم از خودی خود بحق تعالیٰ آنکہ از خطا بصواب بود لنست کہ خداوند گفت عزوجل وَالَّذِيْنَ إِذَا فَعَلُوْا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُوْا اَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوْا لِذُنُوْبِهِمْ الآية[2] و از صواب باصواب آنکہ موسیٰ گفت تبت الیک و از خود بحق آنکہ پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم و انہ لیغان علی قلبی و انی کنت لاستغفر اللہ فی کل یوم سبعین مرة ارتکاب معصیت و خطا زشت است و مذموم و رجوع از خطا بصواب خوب و محمود و این توبہ عام است و حکم این ظاہر است و ناصواب باشد باصواب قرار گرفتن وقف است و حجاب و رجوع از صواب باصواب اندر درجہ اہل ہمت ستودہ باشد و این توبہ خاص است و محال باشد کہ خواص از معصیت توبہ نکنند ندیدی کہ ہمہ عالم اندر حسرت رویت خداوند و موسیٰ از آں توبہ کرد زانچہ رویت باختیار خواست و اندر دوستی اختیار آفت بود و ترک آفت اختیار وے مر خلق را ترکِ رویت نمود و رجوع از خودی بحق در درجہ محبت است تا چنانکہ از آفت مقام عالی از وقوف بر مقام عالی توبہ کنند و از دید مقامات و احوال نیز توبہ کنند چنانکہ مقامات مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم ہر دم بر ترقی مے بود چوں بمقام برتر میرسید از مقام فروتر استغفار میکرد و از دید آن مقام توبہ بجا می آورد واللہ اعلم بالصواب

فصل

بدانکہ توبہ را شرط تا ئید نیست از بعد آنکہ عزم بر رجوع نا کردن بمعصیت درست باشد و اگر تایب را فترتی[3] بیفتد کہ باز بمعصیت باز گردد و بعد از صحت عزم اندر ان ایام گذشتہ حکم صواب توبہ یافتہ باشد و از مبتدیان و تائبان این طائفہ بودہ اند کہ توبہ کردہ اند و باز فترتی بیفتادشان و بخرابی باز گشتہ اند و آنگاہ بحکم تنبیہی باز بدرگاہ آمدہ اند تا یکے از مشایخ گفتہ است کہ من ہفتاد بار توبہ کردم و باز بمعصیت باز گشتم تا ہفتاد و یکم بار استقامت یافتم و ابو عمرو نجید رضی اللہ عنہ گوید کہ من در ابتدا توبہ کردم اندر مجلس ابو عثمان حیری نزدیک وے و یک چند گاہ بران بودم آنگاہ اندر دلم معصیت را متقاضی پدید آمد و مر آنرا متابع شدم و از صحبت آں پیر اعراض کردم و ہر جا کہ ویرا اندور بدیدمے

[1] باز گشت خدا تعالیٰ بمہربانی بروے ہر آئینہ اوست باز گردندہ مہربان ۱۲ فتح الرحمٰن [2] و آنانکہ چوں کار زشت کنند یا ستم کنند بر خود یاد کنند خدائے عزوجل را پس آمرزش خواہند برائے گناہان خود ۱۲ فتح الرحمٰن۔ [3] فترت بالکسر یعنے سستی و ضعف و زمان میان دو پیغمبران و در صراح بہر دو معنے بالفتح است ۱۲ غیاث۔

از تشویر[۱] بگریختمے تا مرا نہ بیند روزے ناگاہ بدو رسیدم مرا گفت اے پسر با دشمنان خویش صحبت مکن مگر آنگاہ کہ معصوم باشی زانچہ دشمن عیب تو بیند و چون معیوب باشی دشمن شاد گردد و چون معصوم باشی اندوہگین شود و اگر ترا ہمی باید کہ معصیت کنی نزدیک ما آئی تا بلاے تو بکشیم و تو دشمن کام نگردی گفت دلم از گناہ سیر شد و توبہ از گناہ درست گشت و نیز شنیدم کہ یکے از معاصی توبہ کرد و باز بسر آن باز گشت آنگاہ پشیمان شد روزے با خود گفت کہ اگر بدرگاہ باز آیم حالم چگونہ باشد ہاتفے آواز داد اطعتنا فشکرناک ثم ترکتنا فامہلناک فان عدت الینا قبلناک ما را طاعت داشتی ترا شکر کردیم پس بیوفائی کردی و ما را بگذاشتی ما ترا مہلت دادیم اگر اکنون باز آئی با آشتی ترا قبول کنیم اکنون باز گردیم با قاویل مشایخ رحمۃ اللہ علیہم اجمعین

فصل

ذوالنون مصری گوید رحمۃ اللہ علیہ توبۃ العوام من الذنوب وتوبۃ الخواص من الغفلۃ توبۂ عوام از گناہ باشد و توبۂ خواص از غفلت زانچہ عوام را از ظاہر حال پرسند و خواص را از تحقیق معاملت زانچہ غفلت مر عوام را نعمت است و خواص را حجاب و ابوحفص حداد گوید رحمۃ اللہ علیہ لیس للعبد فی التوبۃ شیء لان التوبۃ الیہ لا منہ از توبہ بندہ را ہیچ چیز نیست زانچہ توبہ از حق بہ بندہ است نہ از بندہ بحق و بدین قول باید تا توبہ از مکتسب نباشد کہ موہبتے بود از مواہب حق تعالیٰ و تعلق این قول بمذہب جنید گا باشد و ابوالحسن بوشنجہ گوید رحمۃ اللہ علیہ التوبۃ اذا ذکرت الذنب ثم لا تجد حلاوۃ عند ذکرہ فہو التوبۃ چون گناہ را یاد کنی و از یاد کردن آن اندر دل لذتے نیابی آن توبہ باشد زانچہ ذکر معصیت یا بحسرتے بود یا بارادتے چون کسے بحسرت و ندامت معصیت خود یاد کند تایب بود و ہر کہ بارادت معصیت یاد کند عاصی بود زانچہ اندر فعل معصیت چندان آفت نباشد کہ اندر ارادت آن زانکہ فعل آن یکزمان بود و ارادت ہمیشہ پس آنکہ یکساعت بتن با معصیت صحبت کند نہ چنان بود کہ روز و شب بدل با آن صحبت کند و ذوالنون مصری گوید رحمۃ اللہ علیہ التوبۃ توبتان توبۃ الانابۃ وتوبۃ الاستحیاء فتوبۃ الانابۃ ان یتوب العبد خوفاً من عقوبۃ و توبۃ الاستحیاء ان یتوب حیاءً من کرمہ توبہ دو باشد یکے توبۂ انابت و دیگر توبۂ استحیا و توبۂ انابت

---

[۱] تشویر یا شارت کردن و خجلت و شرمساری۔ از کشف و بہار عجم و منتخب و در کنز بمعنے شرمساری و اشارہ کردن و در صراح بمعنے خجلت و اشارہ کردن و در کتابے نوشتہ کہ عرق کردن او خجالت و اشارت کردن ۱۲ غیاث

آن بود که بنده توبه کند از خوف عقوبت خدای تعالی و توبهٔ استحیا آن بود که توبه کند از شرم کرم خداوند پس توبهٔ خوف از کشف جلال بود و از آن حیا از نظارهٔ جمال پس یکی در جلال از آتش خوف وی میسوزد و یکی اندر جمال از نور حیای فروزد یکی ازین دو سکر آن بود و دیگرے مدهوش و اهل حیا اصحاب سکر باشند و اهل خوف اصحاب صحو و سخن اندرین دراز بود و من کوتاه کردم و بالله التوفیق والله اعلم

کشف الحجاب الخامس فی الصلوٰة

خداوند تعالی گفت وَاَقِیْمُوا الصَّلٰوۃَ وَاٰتُوا الزَّکٰوۃَ[1] و رسول گفت صلی الله علیه وسلم اَلصَّلٰوۃُ وَمَا مَلَکَتْ اَیْمَانُکُمْ و نماز بمعنی ذکر و انقیاد باشد از روے لغت و اندر جریان عبارات فقها عبارتے مخصوص است بدین احکام که معتاد است و آن از حق تعالی فرمانست که پنج نماز اندر پنج وقت بکنید و قبل ازین دخول آن مر آنرا شرائط است یکے از آن طهارتست بظاهر از نجاست و بباطن از شهوت و دیگر طهارت جامه بظاهر از نجس و بباطن آنکه از حلال باشد و سدیگر طهارت جاے بظاهر از حوادث و آفت و بباطن از فساد و معصیت و چهارم استقبال قبله. قبلهٔ ظاهر کعبه و قبلهٔ باطن عرش و از آن سر مشاهدهٔ مقصود است و پنجم قیام ظاهر اندر حال قدرت و قیام باطن اندر روضهٔ قرب بشرط دخول وقت آن بظاهر شریعت و دوام وقت اندر درجهٔ حقیقت ششم خلوص نیت با قبال حضرت و هفتم تکبیرے اندر مقام هیبت و فنا و قیامے اندر محل وصلت و قرائتے بترتیل و عظمت و رکوعے بخشوع و سجودے بتذلل و تشهدے با جتماع و سلامی بفنا صفت و اندر اخبار آمده است که کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یصلی فی جوفه ازیز کازیز المرجل[2] چون پیغامبر صلی الله علیه وسلم نماز بگذاردے اندرونش جوشے بودے چون جوش دیگ روئین که اندر زیر آن آتش افروخته باشند و چون امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه قصد نماز کردے لرزه بروے افتادے و گفتی آمد وقت گذاردن امانتے که آسمانها و زمین ها از حمل آن عاجز شدند یکے از مشایخ گوید که پرسیدم از حاتم اصم که تو نماز چگونه کنی گفت چون وقت اندر آید یک وضوے ظاهری بکنم و یکے باطنی ظاهر بآب و باطن بتوبه آنگاه مسجد اندر آیم و مسجد حرام را مشاهده کنم و مقام ابراهیم را علیه السلام میان دو ابروے خود نهم و بهشت بر راست خود دانم و دوزخ را بر چپ خود بینم و صراط را بقدم خود آرام و ملک الموت را از پس پشت خود انگارم آنگاه تکبیرے گویم بتعظیم و قیامے بحرمت و قرائتے بهیبت و رکوعی بتواضع و سجودے بتضرع و جلوسی بحلم و وقار و سلامی بشکر و بالله التوفیق۔

[1] بر پا دارید نماز را و بدهید زکوٰة را [2] فتح الرحمن [3] لازم گیرید نماز را و آنکه مالک شد دستهای شما [4] روضه باغ [5] مرغ ازیعنی سبزه زار گفته اند [6] غیاث

فصل بدانکه نماز عبادتیست که از ابتدا تا انتہاے راہِ حق مریدان اندران یابند و مقاماتِ ایشان اندران کشف گردد چنانکه طہارت مریدان را بجاے توبہ بود و تعلق بہ پیری کردن بجاے اصابتِ قبلہ و قیام مجاہدتِ نفس بجاے قیام و دوامِ ذکر بجاے قرأتِ قرآن و تواضع بجاے رکوع و معرفتِ نفس بجاے سجود و مقامِ اُنس بجاے تشہد و تفرید از دنیا بجاے سلام و بیرون آمدن از بند مقامات و ازاں بود کہ چون رسول صلی اللہ علیہ وسلم از اکل و مشارب منقطع شدے اندر محل کمال حیرت طالب شوق مے گشتے و تعلق بمشربے کردے آنگاہ گفتے ارحنا یا بلال[1] بالصلوٰۃ ای بلال بانگِ نماز ما را خرّم گردان و مشایخ را رضی اللہ عنہم اندرین سخن است و ہر یکے را درجہ الیست گروہے گویند کہ نماز آلتِ حضور است و گروہے گویند کہ آلتِ غیبت و گروہے کہ غایب بودہ اند اندر نماز حاضر شدہ اند و گروہے کہ حاضر بودہ اند اندر نماز غایب شدہ اند چنانکہ اندران جہان اندر محل رویت گروہے کہ خداوند را مے بینند غایب باشند حاضر شوند و گروہے کہ حاضر باشند غایب شوند و من میگویم کہ علی بن عثمان جلالی ام رضی اللہ عنہ کہ نماز امر است نہ آلتِ حضور است و نہ آلتِ غیبت از آنچہ امر ہیچ چیز را آلت نگردد کہ علتِ حضور عینِ حضور بود و علتِ غیبت ہم عینِ غیبت و امر خداوند تعالی را بہیچ چیز سبب تعلق نیست کہ اگر نماز علتِ آلتِ حضور بودے بایستے کہ تا جز حاضر نکردے و اگر علتِ غیبت بودے بایستے کہ غایب بترکِ آن حاضر شدے و چون حاضر و غایب را با داد ترکِ آن عذر نیست پس نماز را اندر نفسِ خود سلطانی است و اندر غیبت و حضور بستہ است پس نماز اہلِ مجاہدت و اہلِ استقامت بیشتر کنند و فرمایند چنانکہ مشایخ مریدان را اندر شبانروزے چہار صد رکعت نماز فرمایند مر عادتِ تن را بر عبادت و مستقیمان نیز نماز بسیار کنند مر شکرِ قبول را اندر حضرت مانند اینجا ارباب احوال و ایشان بر دو گونہ بر دو گروہے آنانکہ نمازہاے شان اندر کمالِ مشرب بجاے مقامِ جمع بود بدان مجتمع شوند و گروہے آنانکہ نمازہاے شان اندر انقطاعِ مشرب بجاے مقامِ تفرقہ بود بدان متفرق شوند و آنانکہ اندر نماز مجتمع باشند روز و شب اندر نماز باشند بجز فرایض و سنن نماز زیادتی کنند و آنانکہ مفترق باشند بجز فرایض و سنن نماز کمتر کنند و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم جُعِلَتْ قُرَّۃُ عَیْنِی فِی الصَّلوٰۃِ روشنی چشمِ من اندر نماز نہادہ اند یعنی ہمہ راحتِ من اندر نماز است از آنچہ مشربِ اہلِ استقامت اندر نماز

[1] ہو بلال بن ابی رباح مولی ابی بکر الصدیق رضہ اسلم قدیماً وہو اول من اظہر الاسلام بمکۃ وما بعدہا من المشاہد وسکن الشام آخراً ولا عقب لہ روی عنہ جماعۃ من الصحابۃ والتابعین مات بدمشق سنۃ عشرین ودفن بباب الصغیرۃ لہ ثلث وستون سنۃ وقیل مات بحلب ودفن بباب الاربعین قال صاحب الکشاف ہو اول من عذب فی اللہ وکان ممن عذب لاہل مکۃ علی الاسلام ممن کان بعیہ (اسماء رجال المشکوۃ)

بود و آنچناں بود کہ چوں رسول را صلے اللہ علیہ وسلم بمعراج بردند و بمحل قرب رسانیدند و نفسش از بند گون گسستہ شد بداں درجہ رسید کہ دلش بود نفسش بدرجۂ دل رسید و دل بدرجۂ جان و جان بمحل سر و سر از درجات فانی شد و از مقامات محو گشت و از نشانہا بے نشاں و اندر مجاہدہ از مشاہدہ غایب شد و از معاینہ اندر معاینہ برسید شرب انسانیتش متلاشی شد مادۂ نفسانیتش بسوخت قوت طبیعتش نیست گشت شواہد ربانی اندر ولایتِ خود عیاں گشت از خود بخود بماند معنی بمعنی رسید و اندر کشف لم یزل محو شد بے اختیارِ خود از سرِ شوق اختیار کردہ گفت بارخدایا مرا بداں سرائے بلا مبر و در بند طبع و ہوا میفگن فرمان آمد کہ حکم ما چنین است کہ باز گردی بہ دنیا مر اقامتِ شرع را تا ترا آنچہ اینجا دادہ ایم آنجا ہم بدہیم چوں بدنیا باز آمد ہر گاہ کہ دلش مشتاقِ آں مقام معلی شدی گفتی ارحنا یا بلال بالصلوٰۃ پس ہر نمازے وے را معراجے بودے و قربتے و خلق او را اندر نماز دیدندے و جانِ وے اندر نماز بودے و دلش اندر نیاز و سرش اندر راز و تنش اندر گداز تا قرۃ عینِ وے نماز شدہ تنش اندر ملک بود و جانش اندر ملکوت تنش انسی بود و جانش اندر محل انس سہل بن عبداللہ گوید رحمۃ اللہ علیہ علامۃ الصدق ان یکون لہ تابع من الحق اذا دخل وقت الصلوٰۃ بعثہ علیہا و ینبہہ ان کان نائماً صادق آں بود کہ خدائے تعالیٰ بر وے فرشتہ گماشتہ باشد کہ چوں وقتِ نماز درآید بندہ را بر گذاردنِ نماز بعث کند و اگر خفتہ باشد بیدار گرداندش و ایں اندر سہل بن عبداللہ رحمۃ اللہ علیہ ظاہر بود از انچہ وے پیر زمن گشتہ بود چوں وقت نماز شدے تندرست گشتے و چوں نماز بکردے بر جاے بماندے یکے گوید از مشایخ رحمۃ اللہ علیہ یحتاج المصلی الیٰ اربعۃ اشیاء فناء النفس وذہاب[1] الطبع وصفاء السر وکمال المشاہدۃ نماز کنندہ را از فنائے نفس چارہ نیست و آں جز بجمع ہمت نباشد چوں ہمت مجتمع شد ولایتِ نفس برسید از انچہ وجودِ وے از تفرقہ است اندر تحتِ عبارت جمع نیاید و ذہابِ طبع جز با ثباتِ جلال نباشد کہ جلالِ حق زوالِ غیر بود و صفاء سر جز بمحبت نباشد و کمال مشاہدہ جز بصفائی سر نہ و در روایت ہمی آید کہ حسین بن منصور اندر شبا روزے چہار صد رکعت بر نمازِ خود فریضہ داشتے گفتند اندریں درجہ کہ توئی اینہمہ رنج چراست گفت اینہمہ رنج و راحت اندر حال تو نشان کند دوستانے کہ فانی الصفۃ باشند نہ رنج اندر ایشان اثر کند و نہ راحت نگر تا کاہلی را رسیدگی نام نکنی و حرص را طلب نہ یکے گفت من از لیس و النون

[1] ذہاب بفتح مصدر است بمعنے رفتن وگذارشتن۔ از مزیل و شرح نصاب و در لطایف بکسرہ ذہاب و ایاب بمعنی رفتن و باز گشتن ۱۲

نماز همیکردم چون ابتدا از تکبیر کرد الله اکبر گفت و بیهوش بیفتاد چون جسدی که اندر وی حس نباشد جنید رض
چون پیر شد هیچ وردی از اوراد جوانی فرو نگذاشت گفتند ایها الشیخ ضعیف گشتی بعضی ازین نوافل
دست بدار گفت این چیزهائیست که اندر بدایت[1] آنچه یافتم بدین یافتم محال باشد که اندر نهایت
از آن دست باز دارم و معروفست که ملائکه پیوسته اندر عبادت اند و مشرب ایشان از طاعتست
و غذای ایشان از عبادت از آنچه روحانی اند و نفس شان نیست و مانع و زاجر بنده از طاعت نفس بود
هر چند که وی مقهورتر شود طریق بندگی کردن سهل‌تر میگردد و چون نفس فانی شود غذا و مشرب او عبادت گردد
چنانکه از ملائکه اگر فنای نفس درست آید و عبدالله بن مبارک گوید رضی الله عنه که من زنی را یاد دارم که در حین
کودکی دیده ام از متعبدات که اندر نماز کژدم ویرا چهل جای زخم بزد و هیچ تغیر اندر وی پدیدار نیامد چون از نماز
فارغ شد گفتمش ای مادر چرا آن کژدم را از خود دفع نکردی ای پسر تو کودکی چگونه روا بودی که من اندر میان
کار حق کار خود کردمی ابوالخیر اقطع[2] را آکله اندر پای افتاد اطبا گفتند که این پای باید برید وی بدان رضا نداد
مریدان گفتند که اندر نماز پای از وی جدا باید کرد که از خود خبر ندارد چنان کردند چون از نماز فارغ شد پای بریده
یافت و از ابوبکر صدیق رضی الله عنه می آرند که چون نماز شب کردی قرأت نرم خواندی و عمر خطاب رضی الله عنه
بلند خواندی پیغامبر صلی الله علیه وسلم گفت یا ابابکر چرا نرم میخوانی گفت یسمع من اناجی میشنود آنچه میگویم اگر نرم
میگویم اگر بلند میگویم و عمر را گفت چرا بلند میخوانی گفت اوقظ الوسنان واطرد الشیطان بیدار کنم خفته را
و برانم دیو را رسول گفت صلی الله علیه وسلم یا ابابکر تو بلندتر خوان و عمر را گفت تو نرم‌تر خوان بزرگ
عادات پس بعضی ازین طایفه فرایض آشکارا کنند و نوافل اندر نهان و بدان آن خواهند تا از ریا
رسته باشند که چون کسی اندر معاملت ریا ورزد و توجه خلق بدو خواهد مرائی گردند و گویند اگر چه با معاملت
نبینیم خلق به بینند و این هم ریا بود و گروهی دیگر فرایض و نوافل نیز آشکارا کنند و گویند که ریا باطلست
و طاعت حق محال باشد که از برای باطلی حق را پنهان کنیم پس ریا از دل بیرون باید کرد و عبادت
آنجا که تو خواهی میباید کرد و مشایخ رضی الله عنهم حق آداب آن نگاه داشته اند و مریدان را بدان فرموده اند
یکی میگوید از ایشان که چهل سال سفر کردم هیچ نمازم از جماعت خالی نبود و هر آدینه بقصبه بودم و احکام این بیش از آنست
که حصر نتوان کرد و آنچه بنماز پیوندد از مقامات محبت بود کنون ما احکام را تمام بیارم ان شاء الله تعالی .

[1] بدایت بکسر اول و حرف چهارم همزه بمعنی آغاز کردن ۱۲ غیاث [2] اقطع بالفتح دست بریده از لطائف ۱۲ غیاث

باب المحبة وما يتعلق بها

خدای عز و جل گفت یا ایها الذین امنوا من یرتد منکم عن دینه فسوف یاتی الله بقوم یحبهم و یحبونه و نیز گفت و من الناس من یتخذ من دون الله انداداً یحبونهم کحب الله والذین امنوا اشد حباً لله و پیغامبر گفت صلی الله علیه و سلم که از جبریل شنیدم کہ وے گفت کہ خداوند عز و جل گفت من اهان لی ولیا فقد بارزنی بالمحاربة و ما ترددت فی شیٔ کترددی فی قبض نفس عبدی المومن یکره الموت واکره مساءته ولا بد له منه و ما یتقرب الی عبدی بشیٔ احب الیّ من اداء ما افترضت علیه ولا یزال عبدی یتقرب الیّ بالنوافل حتی احبه فاذا احببته کنت له سمعاً و بصراً و یداً و رجلاً و لساناً الحدیث و نیز گفت من احب لقاء الله احب الله لقاءه و من کره لقاء الله کره الله لقاءه و نیز گفت اذا احب الله عبداً قال لجبریل یا جبرئیل انی احب فلاناً فاحبه فیحبه جبرائیل ثم یقول جبرائیل لاهل السماء ان الله تعالی قد احب فلاناً فاحبوه اهل السماء ثم یضع له القبول فی الارض فیحبه اهل الارض و فی بعض الروایات مثل ذالك بدانکه محبت خداوند مر بنده را و محبت بنده مر خداوند را درست است کتاب و سنت بدین ناطق است و امت برین مجتمع اند و خداوند تعالی بصفتی است که دوستان او را دوست دارند و وے دوستان خود را دوست دارد و بمعنی لغت گویند که محبت ماخوذ است از حبه بکسر حا و آن تخمها بود که اندر صحرا بر زمین افتد پس حب را حب نام کردند چنانچه اصل حیات اندر انست چنانکه اصول نبات اندر حب چنانکه تخم اندر صحرا بریزند و اندر خاک نهان شود و بارانها بران می آید و آفتابها بران می تابد و سرما و گرما بران میگذرد و آن بتغیر ازمنه متغیر نگردد و چون وقت وے فراز رسد بر دمید و گل برارد و ثمره دهد همچنین چون حب اندر دلے مسکن گیرد بحضور و غیبت و بلا و محنت و راحت و لذت و فراق و وصال متغیر نگردد و اندرین معنی یکے از شعرا گوید **شعر**[۳] یا من سقام جفونه لسقام عاشقه طبیب * جارت المودة فاستوی عندی حضورك والمغیب * و نیز میگویند که ماخوذ است از حبے که اندر وے آب بسیار بود و آن برگشته باشد و چشمها را اندران مساغی نباشد و باز دارنده آن شده باشد و همچنین

---

[۱] اے مومنان هر که از شما برگردد از دین خود پس خواهد آورد خدایتعالی گروهے را که دوست میدارد ایشا نرا و ایشان دوست میدارند او را ۱۲ فتح [۲] و کسانیکه ایمان آورده اند قوی ترند در دوستی خدایتعالی ۱۲ فتح الرحمان [۳] اے آنکه بیماران بیمار چشم آنے بیماران عاشق خود طبیب است قسیم کرم دوستی من برابر کرد در حضور و غیبت یکسان گردد شد ۱۲ غیاث

دوستی چون اندر دلِ طالب مجتمع باشد و دلِ وے را ممتلی گرداند بجز حدیث دوست را اندر آن دل جاے نماند چنانکه چون خداوند تعالیٰ مر خلیل را بخلعت خلت مکرم گردانید وے بجز از حدیث حق وے مجرد شد عالم و عالمیان حجاب وے شدند وے بدوستی حق دشمن حجب گشتہ آنگاه از حال و گفتار او ما را خبر داد و گفت فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ[1] و اندرین معنی شبلی گوید رحمۃ اللہ علیہ سمیت المحبۃ لانہا تمحو من القلب ما سوی المحبوب[2] و نیز گویند که حب نام آن چہار چوب باشد اندر ہم ساختہ که کوزۂ آب را بران نہند پس حب را حب خوانند زانچہ محب عز و ذل و رنج و راحت و بلا و محن و جفا و وفای دوست را حمل کند و آن برِ وے گران نباشد زانچہ کارش آن بود چنانکه کار آن چوبہا کشیدن بار بود و پس ترکیب و خلقت محب کشیدنِ بارِ دوست را بود و اندرین معنی گوید **شعر** ان شئت جودی وان شئت فامتنعی؎ کلاہما منک منسوب الی الکرم[3]؎ و نیز گویند که ماخوذ است از حب و آن جمع حبہ دل بود و حبہ دل محل لطیف است و قوامِ دل بدان باشد و اقامتِ محبت ہم بدان بود پس محبت را حب باسم محل آن نام کرده اند از انچہ قرارش اندر حبۂ دل است و عرب نام کنند چیزے را باسمِ موضع آن و نیز گویند که ماخوذ است از حباب الماء و غلیانہ عند المطر الشدید آن غلیان آبی بود اندر حالِ بارانِ عظیم پس محبت را حب نام کردند لانہ غلیان القلب عند الاشتیاق الی لقاء المحبوب پیوستہ دلِ دوست اندر اشتیاقِ رویتِ دوست مضطرب و بیقرار باشد چنانکه اجسام بارواح مشتاق باشند و چنانکه قیام جسم بروح بود قیام حب بمحبت بود و قیامِ محبت برویت و وصلت محبوب و اندرین معنی گوید **شعر** اذا تمنی الناس روحا و راحۃ؎ تمنیت ان القاک یا عز خالیا[4]؎ و نیز گویند که حب اسمیست مر صفائی مودت[5] را موضوع زانچہ عرب مر صفائی بیاض[6] چشم انسان را حبۃ الانسان خوانند چنانکه صفائی سویدائے دل را حبۃ القلب پس این یکے محل محبت آمد و آن یکے محل رویت ازین معنی بود که دل و دیده اندر دوستی مقارن بود و اندرین معنی گویند **شعر** القلب یحسد عینی لذۃ النظر؎ والعین یحسد قلبی لذۃ الفکر؎

فصل

بدانکه محبت اندر استعمال علما بر سہ وجہ است

---

[1] پس ہر آیینہ آنہا دشمنان من اند لیکن دوست میدارم پروردگار عالمہا را ۱۲ ختم الرحمانی [2] نام کرده شد محبت برائے اینکه او محو کند از دل آنچہ بجز محبوب ست ۱۲ [3] اگر خواہی بخشش من و اگر خواہی پس باز داشتنی ہر دو آن از تو نسبت کرده شده سوے بخشش ۱۲ [4] ہر گاه آنچہ آرزو کرد مردمان دو فرحت آرزو کردم اینکه ملاقات کنم ترا ای عزیز کرد حال ۱۲ [5] بفتح واو و دال مہملہ شد و دوست داشتن از وداد ۱۲ غیاث [6] بیاض بالفتح سفیدی ہر چیز و کاغذ ساده نوشتہ و نام منشئے از نشانہ زده اشکال را و آنچہ در گلستان نوشتہ که اتفاق بیاض افتاد یعنی اتفاق نوشتن در بیاض افتاد و لفظ نوشتن درینجا مقدر ہست و صاحب بہار عجم چنین نوشتہ که اتفاق بیاض افتاد یعنی از مسوده در بیاض آورده اے مسوده را صاف کرده ۱۲ غیاث۔

یکے بمعنی ارادت بود بمحبوب بے سکون نفس و میل و ہوا و تمنی قلب و استیناس و تعلق این جملہ بر قدیم روا نباشند و این جملہ معانی مخلوقات را باشد با یکدیگر و اجناس را و خداوند تعالی مستغنی و متعالیست ازین جملہ علواً کبیرا و دیگر بمعنی احسان باشند و تخصیص بندہ کہ او را بر گزیند و بدرجۂ کمال ولایت رساند و بگونہ گونہ کرامتہاش مخصوص گرداند و سہ دیگر بمعنی ثناء جمیل بر بندہ و گروہے از متکلمان گویند کہ محبت حق کہ خبر دادہ است ما را از جملہ صفات سمعی است چون وجہ و ید و استوا کہ اگر کتاب و سنت بدان ناطق نبودے وجود آن مر حق تعالی را از روے عقل مستحیل بودے پس آن محبت را اثبات کنیم و بگردیم بدان اما اندر تصرف کردن آن توقف کنیم و مراد این طائفہ آنست کہ روا ندارند باطلاق این لفظ مر حق تعالی را و این جملہ اقاویل است کہ یاد کردیم و من ترا حقیقت این بیان کنم انشاء اللہ تعالی بدانکہ محبت حق تعالی مر بندہ را ارادت خیر وے باشد و رحمت کردن بر وے و محبت اسمی است از اسامی ارادت چون رضا و سخط و رحمت و رأفت و بدانچہ بدین ماند حمل این اسامی جز بارادت حق نشاید کرد و این یک صفتی است قدیم او را کہ بدین صفت خدا را نسبت مر افعال خود را پس اندر حکم مبالغت و اظہار فعل بعضی ازین صفات اخص بعضی است و فی الجملہ محبت خداوند مر بندہ را آنست کہ بر وے نعمت بسیار کند و او را اندر دنیا و عقبی ثواب دہد و از محل عقوبت ایمن گرداندش و ویرا از معصیت معصوم دارد و احوال رفیع و مقامات سنی وے را کرامت کند و سرش را از التفات اغیار بگسلاند و عنایت ازلی را بدو پیوندد تا از کل مجرد شود و مر طلب رضاے ویرا مفرد شود و چون حق تعالی مر بندہ را بدین معانی مخصوص گرداند آن تخصیص ارادت وے را نام محبت نہند و این مذہب حارث محاسبی و جنید و جماعتے از مشائخ است و سالک فقہائے فریقین و متکلمان سنت بیشتر ہم برین اند و آنکہ گویند کہ محبت حق بمعنی ثناء جمیل است بر بندہ ثنائی وے کلام وے بود و کلامش نامخلوق است و نامخلوق را با مخلوق چگونہ پیوند باشد و آنکہ گویند بمعنی احسان است احسان وے بفعل وے بود و بحکم معنی متقاربست این اقاویل و حکم جملہ موجود اما محبت بندہ مر خداوند را عز و جل صفتی است کہ اندر دل مومن بطیع پدیدار آید بمعنی تعظیم و تکبیر تا رضائے محبوب را طلب کند و اندر طلب رویت وے بے خبر گردد و اندر آرزوے قربت وے بیقرار گردد و بدون وے با کس قرار نیابد و خوی با ذکر وے کند و از دون ذکر وے تبرا کند کہ آرام بر وے حرام شود و قرار از وے نفور گردد و از جملہ مالوفات و مستانسات منقطع شود و از ہوا اعراض کند و بسلطان دوستی اقبال کند و مر حکم آنرا گردن نہد و بنعوت کمال مر حق تعالی

بشناسد و روا نباشد که محبت خالق مر او را از جنس محبت خلق باشد مر یکدیگر را که آن میل بود
باحاطت و ادراک محبوب و این صفت اجسام بود پس محبان حقتعالی مستهلکان قرب وی باشند نه طالبان
کیفیت وی و از آنچه طالب بخود قایم بود اندر دوستی و مستهلک[1] بمحبوب قایم بود و دوستترین محبان اندر معرکهٔ
محبت مستهلکانند و مقهوران از آنچه محدث را بقدیم جز بقهر قدیم او را توصل نباشد و هر که تحقیق محبت را
معلوم کند ابهام نماند و مشکل بر خیزد و شبهت نماند پس محبت بر دو گونه باشد یکی محبت جنس بجنس و آن
میل و توطین نفس باشد و طالب ذات محبوب از راه ممارست و ملاصقت و دیگر محبت جنس نه با جنس
و آن طلب اقرار کند تا با صفتی از اوصاف محبوب بیارامد و انس گیرد چون شنیدن کلام و یا دیدن دیدار وی
و گرویدگان که اندر محبت حق گردند بر دو قسم اند یکی آنکه انعام و احسان حق بر خود بینند و رویت انعام و
احسان محبت منعم و محسن تقاضا کنند و دیگر آنکه کل انعام را از غلبهٔ دوستی اندر محل حجاب نهند و راه
شان از رویت نعم بمنعم بود و این راه از منعم عالیتر است والله اعلم بالصواب **فصل** و در جمله محبت
اندر میان همه اصناف[2] خلق معروفست و همه زبانها مشهور و اندر همه لغات متداول و هیچ صنف[3] از
عقلا مر آنرا بر خود نتوانند پوشید و از مشایخ این طائفه سمنون المحب رضی الله عنه اندر محبت مذهبی و
مشربی دارد مخصوص و گوید که محبت اصل و قاعدهٔ راه حقتعالی است و احوال و مقامات منازل آن
بر آنند و اندر هر منزل و محل که طالب اندر آن باشد زوال بر آن روا باشد جز خداوند که اندر محل محبت
که هیچ حال زوال بر آن روا نباشد مادام تا راه موجود بود و مشایخ دیگر جمله اندرین معنی با وی موافقت
کرده اند اما بحکم آنکه این اسم عام بود و ظاهر بان خواستند که حکم این معنی اندر میان خلق بپوشند
و اسم را بدل کنند اندر تحقیق وجود معنی آن پس صفای محبت را صفوت نام کردند و محب را صوفی خواندند
و گروهی مر ترک اختیار محب را اندر اثبات اختیار حبیب فقر خواندند و محب را فقیر نام کردند از آنچه کمترین درجه اندر
محبت موافقت است و موافقت حبیب و حب حبیب بخیر مخالفت بود و من اندر ابتدای کتاب حکم فقر و صفوت
را کشف گردانیده ام و اندرین معنی آن پیر بزرگوار گوید رحمة الله علیه الحب عند الزهاد اظهر من الاجتهاد

---

۱ مستہلک بضم میم و کسر لام ہلاک شوندہ ۲ غیاث ۳ صنف بالکسر سو النوع المقید بالصفات العرضیۃ الکلیۃ از بحر الجواہر و بعضے باین وضع تفریح کنند کہ صنف بمعنی قسمے اند اقسام ہر نوعے از انواع موجودات چنانکہ حیوان جنس است و انواع او بقر و فرس و جمل و انسان وغیرہ پس چنانکہ اقسام جنس را انواع گویند ہمچنیں اقسام نوع را صنف نامند چنانکہ اصناف نوع فرس کی و تازی یکی و کوہی است و اصناف نوع انسان جلبی و رومی و ہندی و حبشی و زنگی ۴ غیاث.

حب نزدیک زنان ظاهرتر از جهاد است بمعروفی و عند التائبین اوجد من انین وحنین و نیز تائبان
آسان یاب تر از ناله و فغان و عند الاتراك اشهر من الفتراك و نزدیک ترکان مشهورتر از فتراك
سواری ایشان و صبی الحب عند الهنود اظهر من صبی المحمود و رحم و هب و محبت نزدیک هندوان
اندر شهر کے چون زخم محمود است اندر هندوستان و قصة الحب والحبیب عند الروم اشهر
من الصلیب و قصهٔ حب و حبیب اندر روم ظاهرتر از صلیب است و قصة الحب فی العرب ادب
فی کل حی منه طرب او ویل و هرب و حزن و محبت اندر عرب ادبست اندر هر حی و یا طربے و یا حزنے
و یا نیلی و یا ویلی - و مراد ازین جمله آنست که هیچ جنس مردم نیست که ویرا اندر غیبت کارے نه افتاده است
که نه از محبت اندر دل فرحی دارد و یا فرحتے و یا دلش بشراب آن مست است و یا از قهر آن مخمور زانچه
ترکیب دل از انزعاج و اضطراب است و عجز عقل اندر دوستی ظاهرتر البست و دل را محبت چون طعام
و شراب است و هر دل که از محبت خالیست آن دل خرابست و تکلف را بدفع و جلب آن راه نیست
و تعلق از لطائف آنچه بر دل گذرد آگاه نیست و عمرو بن عثمان مکی رحمة الله علیه اندر کتاب محبت
گفته است که خداوند تعالی دلها را پیش از تنها بیافرید بهفت هزار سال و اندر مقام قرب بداشت
و جانها را پیش از دلها بیافرید بهفت هزار سال و اندر درجهٔ انس بداشت و سرها را پیش از جانها بیافرید
بهفت هزار سال و اندر درجهٔ وصل بداشت و هر روز سیصد و شصت بار بکشف جمال بر سر تجلی کرد و سیصد
و شصت نظر کرامت کرد و کلمهٔ محبت مر جانها را بشنوانید و سیصد و شصت لطیفهٔ انس بر دل ظاهر کرد تا
بجمله اندر کون نگاه کردند هر خود کسے گرامی تر   خیره شدند و هو سے و نخرے اندر میان ایشان پدید آمد
حق جل جلاله مر ایشان را سبب امتحان کرد و سر را اندر جان بزندان کرد و جان را اندر دل محبوس
گردانید و دل را اندر تن باز داشت آنگاه عقل را اندر ایشان مرکب گردانید و انبیا فرستاد و فرمانها
داد آنگاه هر کسے از ایشان مر آن مقام خود را جویان شدند حق تعالی نماز بفرمود شان تا تن اندر نماز شد
و دل بمحبت پیوست جان بقربت رسید سر بوصلت قرار گرفت و در جمله عبارات از محبت نه محبت بود زانچه
محبت حال است و حال هرگز قال نباشد و اگر عالمے خواهند که محبت را جلب کنند نتوانند و اگر
تکلف کنند تا دفعش کنند هم نتوانند که حال از مواهب است نه از مکاسب و اگر همه عالم مجتمع شوند تا محبت
را جلب کنند بکسے که طالب آن بود نتوانند و اگر خواهند تا دفع کنند از کسیکه اهل آن بود عاجز شوند که آن

الهی است و آدمی لاهی و لاهی الهی را ادراک نتواند کرد و الله اعلم **فصل** اما اندر عشق مشایخ را
سخن بسیار است گروهی ازین طایفه آنرا بر حق تعالی روا داشته اند اما از حقتعالی روا نباشد و
گفته اند که عشق صفت منع باشد از محبوب خود و بنده ممنوع است از حق و حقتعالی ممنوعست از بنده
پس عشق بر بنده جایز بود و بر وی روا نباشد و باز گروهی گفتند که بر حقتعالی بنده را هم عشق روا نباشد از انجه
عشق تجاوز از حد بود و خداوند تعالی محدود نیست و باز متأخران گفتند که عشق اندر دو جهان درست
نیاید جز بر طلب ادراک ذات و ذات حقتعالی مُدرَک[1] نیست و محبت با صفت درست آید باید تا بنده را
عشق درست نیاید باوی و نیز گویند که عشق جز بمعاینه صورت نگیرد و محبت بسمع روا باشد چون عشق
بنظر بود بر حق روا نبود که اندر دنیا کس او را ندید و چون از حقتعالی این خبری بود هر یک بدان دعوی
کردند که اندر خطاب همه یکسانند پس حقتعالی بذات مدرک و محسوس نیست تا خلق را باوی عشق درست
آید و چون او بصفات و افعال محسن و مکرم اولیاست محبت بصفات درست آید ندیدی که چون
یعقوب را علیه السلام محبت یوسف مستغرق گردانید اندر حال فراق و چون بوی پیراهن بیافت
چشمهاش روشن و بینا شد و چون زلیخا را عشق یوسف مستهلک گردانید تا وصلت یوسف
نیافت چشم باز نیافت و این طریقی بس عجب است که یکی هوا بورزد و یکی هوا گذارد و نیز گفته اند
که عشق را ضد نیست و حقتعالی را ضد نیست باید تا آن بر وی روا باشد و اندرین فصول لطیف
بسیار است اما من از خوف تطویل را بدین مقدار کفایت کردم والله اعلم بالصواب **فصل** و مشایخ
این طایفه را اندر تحقیق دوستی رموز بیش از آنست که مر آنرا احصا توان کردن و من لختی از آن
گفته ایشان بیارم اندرین کتاب تا وجه تبرک بجای آورده باشم ان شاء الله عزوجل استاد
ابو القاسم قشیری گوید رحمة الله علیه المحبة محو المحب بصفاته واثبات المحبوب بذاته محبت
آن بود که محب کل اوصاف خود را اندر حق طلب محبوب خود نفی کند مر اثبات ذات حق را یعنی
چون محبوب باقی بود و محب فانی و غیرت دوستی را بقای محب نفی کند تا ولایت مطلق وی را
گردد و فنای صفت محب جز باثبات ذات محبوب نباشد و روا نباشد که محب بصفت خود
قایم بود که اگر او بصفت خود قایم بودی از جمال محبوب بی نیاز بودی چون بدانند که حیاتش

[1] مدرک بضم میم و سکون دال و کسر رائے مهمله یابنده و رسنده و دریابنده ۱۲ غیاث

بجمال محبوب است طالب نفی اثبات اوصاف خود باشد بضرورت زانچه معلوم ویست که بصفت خود از محبوب
محجوب است پس از دوستئ دوست دشمن خود گشت و معروفست که چون حسین بن منصور را رضی الله عنه بردار
کردند آخرین سخنانش این بود حسب الواحد افراد الواحد له محب را آن بسنده باشد که هستئ او از راه دوستی
پاک گردد و ولایت نفس اندر وجود وے برسد و متلاشی شود و ابویزید بسطامی گوید رضی الله عنه المحبة
استقلال الکثیر من نفسك واستکثار القلیل من حبیبك محبت آن بود که بسیار خود اندکے دانی
و اندکے دوست بسیار و این معاملت حق است بر بنده که نعمت دنیا و آنچه در دنیا داده است به بنده
اندک خوانده و گفت قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ بگو یا محمد صلی الله علیه وسلم که متاع دنیا اندک است
آنچه بشما داده ام آنگاه اندرین عمر اندک و جاے اندک و متاع اندک مر ذکر اندک اثنا را بسیار
گفت وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ تا خلق عالم بدانند که دوست بر حقیقت خداوندست
که این صفت مر خلق را درست نیاید از انچه از حق به بنده میرسد هیچ چیز اندک نیست و از آن خلق
همه اندک بود و سهل بن عبدالله تستری گوید رحمة الله علیه المحبة معانقة الطاعات ومباینة
المخالفات محبت آنست که با طاعات محبوب دست در آغوش کنی و از مخالفات وے اعراض کنی
و جدا شوی زانچه هرگاه که دوستی اندر دل قوی تر بود فرمان دوست بر دوست آسان تر بود و این رد
آن گروه است از ملاحده که گویند بنده اندر دوستی بدرجه رسد که طاعت از وے برخیزد و این زندقه
محض باشد زانچه محال باشد که اندر حال صحت عقل حکم تکلیف از بنده ساقط شود زانچه اجماع است
که شریعت محمد صلی الله علیه وسلم هرگز منسوخ نشود و چون از یک کس برخاستن تکلیف آن روا باشد
اندر حال صحت عقل پس از جمله روا باشد و این زندقه محض باشد و باز مغلوب و معتوه را حکم دیگرست
و عذرے دیگر اما روا باشد که بنده را خداوند تعالی اندر دوستی خود بدرجه رساند که رنج گذاردن طاعت
از وے برخیزد از انچه رنج امر بمقدار محبت آمر صورت گیرد و هر چند که محبت قوی تر باشد رنج گذاردن طاعت
بر وے سهل تر بود و این معنی ظاهرست اندر حال پیغامبر صلی الله علیه وسلم که چون از حق بدو قسم آمد که لعمرک
وے چندان عبادت کرد شب و روز که از همه کارها باز ماند و پایهاے مبارک او بیاماسید تا خداوند تعالی
گفت طه مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ و نیز روا بود که اندر حال گذاردن فرمان رویت گذاردن
از بنده برخیزد چنانکه سید عالم صلی الله علیه وسلم گفت انه لیغان علی قلبی وانی استغفر الله فی کل یوم سبعین مرة

و هر روز هفتاد بار من بر کردار خویش استغفار کنم از آنچه بجز دو بکردار خود می نگریست تا معجب[1] شده بطاعت خود و بلکه بتعظیم امر حق می نگریست و میگفت که این کردار من سزای وی نیست و سمنون محب گوید رح ذهب المحبون لله بشرف الدنیا والآخرة لان النبی صلی الله علیه وسلم قال المرء مع من احب دوستان خدای عز وجل اندر شرف دنیا و آخرت اندر گذشتند از آنچه پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم که مرد با آنکس باشد که او را دوست دارد پس ایشان اندر دنیا و عقبی با حق باشند و خطا روا نباشد تا آنکه با وی بود پس شرف دنیا آن بود که حق با ایشان است و شرف عقبی آنکه ایشان با حق باشند و یحیی معاذ الرازی گوید رضی الله عنه حقیقة المحبة لا ینقص بالجفاء ولا یزید بالبر والعطاء محبت بجفا کم نشود و به نیکوئی و عطا زیادت نه از آنچه این هر دو اندر محبت سبب اند و اسباب اندر حال وجود اعیان متلاشی بود و دوست ببلای دوست خوش باشد و جفا و وفا اندر طریق محبت متساوی بود چون محبت حاصل بود وفا چون جفا باشد و جفا چون وفا و اندر حکایات معروفست که شبلی را بتهمت جنون اندر بیمارستان بردند و بازداشتند و گروهی بیامدند تا او را زیارت کنند وی گفت من انتم قالوا احباؤك فرماهم بالحجارة ففروا سنگ اندر ایشان انداختن گرفت ایشان بهزیمت شدند تا وی گفت لو کنتم احبائی لما فررتم من بلائی فاصبروا من بلائی اگر دوستان منید چرا گریختید از بلای من که دوستان از بلای دوست نگریزند اندرین معنی سخن بسیار است و من بدین مقدار بسنده کردم والله اعلم بالصواب

كشف الحجاب السادس فی الزكوٰة

قال الله تعالیٰ اقیموا الصلوٰة واتوا الزكوٰة[2] و مانند این آیات و اخبار بسیار است و از احکام فرائض ایمان یکی زکوٰة است و واجب بر آنکه واجب شود و از آن اعراض روا نیست اما زکوٰة بر اتمام نعمت واجب شود چون دویست درم که نعمتی تمام بود و اندر تحت تصرف کسی باشد بحکم ملک بر وی پنج درم واجب شود و بیست دینار هم نعمتی تمام بود و از آن نیم دینار واجب شود و پنج اشتر نعمتی تمام بود و از آن یک گوسفند واجب شود و آنچه بدین ماند از اموال اما جاه نیز زکوٰة بود چنانکه مال را از آنچه آن نیز نعمتی تمام بود که رسول گفت صلی الله علیه وسلم ان الله تعالیٰ فرض علیکم زکوٰة جاهکم کما فرض علیکم زکوٰة مالکم و نیز گفت ان لکل شیء زکوٰة

---

[1] معجب بالضم و جیم مکسوره بعده موحده متکبر و خویشتن بین و خود پسند اسم فاعل از اعجاب که بمعنی خوبی خود دیدن و بخود نازیدن است از منتخب و کنز و صراح و غیاث

[2] برپا دارید نماز را و بدهید زکوٰة را ۱۲ فتح الرحمن

و زکوة الدار بیت الضیافة و حقیقت زکوة گذاردن شکر نعمت بود و هم از آن جنس نعمت تندرستی نعمت عظیم است و هر عضوی را زکوتی است و آن آنست که کل اعضای خود را مشغول عبادت دارند و هیچ بلهو و لعب در نگذارند تا حق زکوة نعمت گذارده باشند پس نعمت باطن را نیز زکاتی باشد و حقیقت آنرا احصا نتوان کرد از بسیاری که هست پس مر آنرا نیز زکاتی باید اندر خود آن و آن عرفان نعمت بود ظاهری و باطنی چون بنده بدانست که نعمت حقتعالی بیحد و بیمر است شکر بیکرانه بگذارد و آن شکر بیکرانه گذاردن زکوة نعمت بیکرانه بود و در جمله زکوة نعمت دنیا نیز و یکی طایفه محمود نباشد زانکه بخل مرد را ناستوده باشد و بخلی تمام باید تا دویست درم را کسی در بند کند و یکسال اندر تحت تصرف خود محبوس گرداندش آنگاه پنج درم از آن بکسی بدهد و چون کریمان طریق بذل مال باشد و سیرت سخاوت پس زکوة از کجا واجب شود و در حکایات یافتم که یکی از علمای ظاهر بحکم تجربه شبلی را پرسید از زکوة که چه باید داد گفت چون بخل موجود بود و مال حاصل از هر دویست درم پنج درم باید داد و از هر بیست دینار نیم دینار بمذهب تو اما بمذهب من هیچ چیز ملک نباید کرد تا از مشغله زکوة رسته باشی گفت امام تو اندرین مسئله کیست گفت ابوبکر صدیق[1] رضی الله عنه که هرچه داشت بداد و پیغمبر صلی الله علیه وسلم او را گفت ما خلفت لعیالک گفت الله و رسوله و از امیر المؤمنین علی رضی الله عنه روایت کنند که گفت اندر قصیده شعر فما وجبت علی زکوة مال ؛ و هل تجب الزکوة علی الجواد پس مال کریمان مبذول باشد و ایشان بمال بخیلی نکنند و نه بر کس خصومت زانچه ایشانرا ملک نباشد اما اگر کسی مر جهل را ارتکاب کند و گوید که چون مرا مال نیست از علم زکوة مستغنی ام این محال بود زانچه آموختن علم فرض عین است و استغنا نمودن از علم کفر محض بود و از فتنه‌های زمانه یکی این که مدعیان صلاح و فقر بجهل علم را ترک میکنند مصنف گوید رحمه که وقتی من جماعتی را از متصوفه مبتدی بودند عبارت ملقنین میکردم جاهلی اندر افتاد و من باب صدقة الابل میگفتم و حکم بنت لبون بنت مخاض

[1] ابوبکر صدیق هو ابوبکر الصدیق اسمه عبدالله بن عثمان ابی قحافة بضم القاف انما سمی عتیقا لان النبی صلی الله علیه وسلم قال من اراد ان ینظر الی عتیق من النار فلینظر الی ابی بکر شهد مع النبی صلی الله علیه وسلم المشاهد کلها فلم یفارقه فی جاهلیة ولا فی الاسلام وهو اول الرجال اسلاما وکان ابیض نحیفا خفیف العارضین معروف الوجه غائر العینین ثانی اثنین فی الغار یخضب بالحناء والکتم ولابیه وولده صحبة ... الصحابة کان مولده بمکة بعد الفیل بسنتین ... شهرا و ایاما ومات بالمدینة لیلة الثلثاء لثمان بقین من جمادی الآخرة سنة ثلث عشرة ... والعشاء وله ثلث وستون سنة اوصی ان یغسله زوجته اسماء بنت عمیس فغسلته وصلی علیه عمر بن الخطاب وکانت خلافته سنتین وثلثة اشهر روی عنه خلق کثیر من الصحابة والتابعین لم یرو عنه من الحدیث الا القلیل لقلة مدة صحبته ...

وحضر را ظاهر میکردم آن متکبر جاهل را دل از شنیدن این سخن تنگ شد برخاست و گفت مرا تشویر نیست تا علم بنت لبون بکار آیدم گفتم ای بدنام چندانکه مر ادای زکوة را علم باید ستدن آن را نیز بباید اگر کسی بنت لبون فرا تو دهد و بستانی آنگاه بترک علم بنت لبون هم نشاید گرفت و اگر کسی را مال نباشد و بایست آن نیز نباشدش هم فرض علم از وی بنیفتد فنعوذ بالله من الجهل

فصل

و از مشایخ متصوفه بوده اند که زکوة بستده اند و کسی بوده است که نستده آنانکه فقرشان باختیار بوده است نستده اند که مال جمع نکنیم تا زکوة نباید داد و از ارباب دنیا هم نستانیم تا ید ایشان علیا بود و از آن ما سفلی و آنانکه اندر فقر مضطر بوده اند بستده اند نه مر بایست خود را بلکه بدان آن خواسته اند که فریضه از گردن برادر مسلمان بردارند و چون نیت این بود ید علیا این باشد نه آن اگر دست دهنده علیا بودی و دست ستاننده سفلی باطل بودی این معنی قول خدای عز و جل و یأخذ الصدقات و بایستی تا زکوة دهنده فاضلتر بودی از ستاننده و این اعتقاد عین ضلالت بودی پس ید علیا آن باشد که جز بحکم وجوب از برادر مسلمان نستاند تا بار آن از گردن وی بیفگند و درویشان دنیائی نیند بلکه ایشان عقبائی اند که اگر عقبائی آن مار از گردن دنیائی برنگیرد حکم فریضه بروی لازم بود و بقیامت بدان ماخوذ باشند پس حق تعالی مر عقبائی را بایستگی سهل امتحان کرد تا دنیائیان آن بار فریضه را از گردن خود بتوانستند گذارد و لامحاله ید علیا ید فقرا باشد که بر موافقت حق شرع حق خود ستانده ست از آنکه حق خدای تبارک و تعالی بر وی واجب بود و اگر ید ستاننده ید سفلی بودی چنانکه گروهی از اهل حشو میگویند ید پیغامبران بایستی که ید سفلی بودی که ایشان حق خدای تعالی می بستدند و بشرط بمصرف میرسانیدند و بر غلط اند و میدانند که بامر بستده اند و از پس پیغامبران ائمه دین هم برین بوده اند که حق بیت المال می بستده اند و بر غلط هست آنکه ید ستاننده را سفلی گوید و ید دهنده را علیا داند و این سر دو اصلی قویست اندر تصوف و مضمون این محل باب الجود و السخاوت بود و من طرفی بدین پیوندم و بالله التوفیق والعصمة۔

باب الجود والسخا

پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم السخی قریب من الجنة و بعید من النار والبخیل قریب من النار و بعید من الجنة بنزدیک علما جود و سخا هر دو بیک معنی باشند اندر صفات خلق اما مر حق تعالی را جواد خوانند و سخی نخوانند

مر جود را توقیف و عدم توقیف را که وی خود را بدین نام نخوانده است و از رسول صلی الله علیه وسلم نیز خبری نیامده است و باجماع امّت واهل سنّت روا نیست که کسی مر خداوند تعالی را نامی نهد بر مقتضای عقل و لغت تا کتاب و سنّت بدان ناطق نباشد چنانکه خداوند تعالی عالم است و باجماع امّت او را عاقل نشاید خواند اما عاقل و فقیه نشاید خواند اگرچه این هر سه بیک معنی بود نام عالمی بر وی اطلاق کردند مر صحت توقیف را و از این دو نام احتراز کردند مر عدم توقیف را همچنان نام جواد او را اطلاق کردند مر صحت توقیف را و اندر سخی احتراز کردند مر عدم توقیف را و مر و مان فرقی کرده اند میان جود و سخا و گفته اند که سخی آن بود که اندر جود تمیز کند و آنچه کند بوصول غرضی و سببی باشد و این مقام ابتدا بود اندر جود و جواد آنکه تمیز نکند و گردش بی غرض باشد و فعلش بی سبب و این حال دو پیغامبر بود صلوات الله علیهما السلام یکی خلیل و دیگر حبیب و اندر اخبار صحاح آمده است که ابراهیم علیه السلام چیزی نخوردی تا مهمان نیامدی وقتی سه روز بود که تا کسی نیامده گبری بدر سرای او بگذشت وی را گفت تو چه مردی گفت گبرم گفتا که مهمانی و کرامت مرا نشائی تا از حق تعالی بدو عتاب آمد که کسی را که من هفتاد سال بپروردم ترا گرانی نکرد که گرده فرادی دهی و باز چون پسر حاتم بنزدیک سید عالم اندر آمد ردای خود برگرفت و اندر زیر وی بگسترانید و گفت اذا اتاکم کریم قوم فاکرموه و آنکه تمیز کرد دریغ داشت و آنکه تمیز نداشت طیلسان نبوت بساط کافری گردانید از آنچه مقام ابراهیم علیه السلام مقام سخاوت بود و از آن پیغامبر ما صلی الله علیه وسلم جود و نیکوترین مذهب اندرین معنی آنست که گفته اند که جود متابعت خاطر اول بود و چون خاطر ثانی مر اول را غلبه کند علامت بخل باشد و اهل تحصیل مر آنرا بزرگ داشته اند که لامحاله خاطر اول از حق باشد و یافتم که اندر نشابور مردی بود بازرگان که پیوسته بمجلس شیخ ابوسعید بودی روزی از شیخ مر درویشی چیزی خواست آن مرد گفت من دیناری داشتم و قراضه خاطر اول مرا گفت که دیناری بده و خاطر دیگر گفت که قراضه بده من قراضه بدو بدادم چون شیخ فارغ سخن شد از وی بپرسیدم که روا باشد که کسی حق را منازعت کند شیخ گفت تو منازعت کردی که وی گفت دیناری بده و تو قراضه دادی و نیز یافتم که شیخ ابوعبدالله رودباری بخانه مریدی اندر آمد و وی حاضر نبود بفرمود تا متاع خانه وی را ببازار بردند چون مرید اندر آمد بدان معنی خرم شد اما هیچ چیز نگفت بحکم انبساط شیخ و چون زن اندر آمد و آن معنی بدید اندر خانه شد و جامهٔ خود بکند و اندر انداخت و گفت این هم از جملهٔ متاع خانه است و همان حکم دارد

مرد بانگ بر وی زد و گفت این تکلف است که کردی و اختیار زن گفت آمرد آنچه شیخ کرد چون او بود باید که هلاک
نفس خود را تکلفی کنیم تا وجود ما نیز بدار آید مرد گفت بلی چون ما شیخ را بخود مسلّم کردیم آنرا از ما عین خود بود
وجود اندر صفت آدمی تکلّف بود و مجاز و پیوسته مرید باید که هلاک نفس خود را میان دل دارد و اندر موافقت
امر خداوند عزّ و جلّ و از آن بود که سهل بن عبداللّه گفت رضی اللّه عنه الصوفی دمه هدر و ملکه مباح
و از شیخ ابو مسلم فارسی شنیدم که گفت وقتی با جماعتی عزم حجاز کردم و اندر نواحی حلوان کردان راه ما
بگرفتند و خرقها که داشتیم از ما جدا کردند ما نیز با ایشان نیاویختیم و فراغ دل ایشان اندر آن بجستیم
یکی اندر میان ما بود که اضطرابی میکرد کردی شمشیر کشید و قصد کشتن وی کرد و ما جمله آن کرد را شفاعت کردیم
گفت روا نباشد که من این کذّاب را زنده بگذارم لامحاله این را بخواهیم کشت ما علّت کشتن از وی
بپرسیدیم گفت از آنچه وی صوفی نیست و اندر صحبت اولیا خیانت میکند اینچنین کس نابوده به گفتیم از برای
چه گفت از آنچه کمترین درجه متصوفه را جود است و او را اندرین خرقه پاره چندین بند است این چگونه
صوفی باشد که چندین خصومت با یاران خود میکند که ما چندین سال است تا کار شما میکنیم و راه شما میزنیم و
علائق از شما قطع میکنیم و گویند که عبداللّه بن جعفر[1] بنخلی گرد برگذشت غلامی حبشی را دید که
گوسفندان کردی و سگی آمده بود و پیش وی نشسته وی قرص بیرون کشیده فرا وی داد و دیگر و سه دیگر
عبداللّه فرا پیش وی رفت و گفت ای غلام قوت تو هر روز چند است گفت آنچه دیدی گفت چرا
بدین سگ دادی گفت از آنچه این جا سگان نیست و از راه دور بدین جا بامید آمده است و از خود نه
پسندیدم که رنج وی ضایع کنم عبداللّه را آن سخن خوش آمد آن غلام را با آن گوسفندان و نخل بخرید و غلام را
آزاد کرد و گفت این گوسفندان و حایط ترا بخشیدم غلام بر وی دعا کرد و گوسفندان جمله صدقه داد
و مال سبیل کرد و از آنجا برفت مردی بدر سرای حسن بن علی رضی اللّه عنهما آمد و گفت ای پسر پیغامبر خدای
مرا چهار صد درم وام است حسن رضی اللّه عنه فرمود تا چهار صد درم بدو دادند و گریان اندر خانه شد
گفتند چرا میگریی ای فرزند پیغامبر گفت از آنچه در تفحص حال این مرد تقصیر کردم تا وی را بذل سوال آوردم
و ابو سهل صعلوکی هرگز صدقه بر دست هیچ درویشی ننهادی هر چیزی که بخشیدی اندر دست کس ننهادی

[1] عبداللّه بن جعفر بن عبداللّه بن ابیطالب القرشی و امه اسماء بنت عمیس ولد بارض الحبشه و هو اول مولود ولد فی الاسلام بها و توفی بالمدینه سنة ثمانین و له تسعون سنة کان جوادا ظریفا علیما عفیفا یسمی بحر الجود قیل لم یکن فی الاسلام اسخی منه ۱۲ منه اسماء الرجال المشکوة

برزمین نهادی تا بر داشتندی از وی پرسیدند گفت وینار را آن خطر نیست که اندر دست مسلمانی
باید داد تا بدین علیا باشد و ید وی سفلی شود و از پیغامبر صلی الله علیه وسلم می آید که وی من منک اورا
ملک حبشه فرستاد وی یکبار اندر آب کرد و بر خود و بر یاران خود مالید و از انس رضی الله عنه می آید که مردی بنزد
سید عالم صلی الله علیه وسلم آمد سید عالم وی را یک وادی میان دو کوه بر گوسفند بخشید چون وی بقوم خود باز
گشت گفت یا قوم اسلموا مسلمان شوید که محمد عطائی بخشد که وی از درویشی نترسد و هم از انس رض روایت
کنند که سید عالم علیه السلام را هشتاد هزار درم بیاوردند و آن بر گلیمی فرو ریخت و تا آن همه بنداد از جای
برنخاست علی گوید کرم الله وجهه که من نگاه کردم اندر آن حال سنگی بر شکم بسته بود از گرسنگی و من
دیدم درویشی را از قتاخران که سلطانی سیصد درم سنگ زر ساده فرستاد که این بگیر وی بگرمابه شد
و این جمله بگرمابه بان داد و برفت و بیش ازین اندر مذهب ثوریان در باب ایثار اندرین معنی کلمات
گفته ام و اینجا برین اختصار کردم والله اعلم بالصواب **کشف الحجاب السابع فی الصوم**
خداوند گفت عز وجل یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا کُتِبَ عَلَیْکُمُ الصِّیَامُ الآیة پیغامبر علیه السلام گفت که جبرئیل
علیه السلام مرا خبر داد که خدا تعالی گفت الصوم لی و انا اجزی به یعنی روزه از من است و بجزای آن
من اولیترم زانچه عبادت صوم سریست که بظاهر هیچ تعلق ندارد و غیر را اندران هیچ نصیبی نیست
و جزای آن ازین سبب بی نهایت بود و گفته اند که دخول بهشت خلق را برحمت بود و درجه
بعبادت و خلود بجزای روزه زانچه حق تبارک وتعالی گفت اَنَا اَجْزِیْ بِه و جنید گفت رض
الصوم نصف الطریقة روزه داشتن نیمه از طریقت است و از مشایخ دیدم که روزه پیوسته
داشتندی و دیدم که جز ماه رمضان نداشتندی و آن التماس مراجرا بود و این ترک اختیار خود
در یار او دیدم که روزه داشتندی و کس ندانستندی چون طعام پیش آوردندی بخوردندی
و این موافق تر است مرسنت را و در خبر است از عائشه و حفصه رضی الله عنهما که پیغامبر صلی الله علیه وسلم
بنزدیک ایشان اندر آمد و گفتند انا قد خبأنا لك حیسا قال علیه السلام اما انی کنت ارید الصوم
ولکن قربیه سا صوم یوما مکانه و دیدم که ایام بیض و عشره های ماه مبارک روزه داشتندی و رجب

ف انس بن مالک بن النضر کنیته ابو حمزة المراجی خادم النبی صلی الله علیه وسلم امه ام سلیم بنت ملحان قدم النبی المدینة وهو ابن عشر سنین ثم انتقل الی البصرة من خلافة عمر لیفقه الناس
بها وهو آخر من مات بالبصرة من الصحابة سنة احدی و تسعین وقیل سنة ثلث و تسعین وله مائة و ثلث سنین وقیل مائة سنة [illegible]

خیزران

وشعبان ورمضان نیز بداشتندے و دیدم که صوم داؤد نیز بداشتندے که آنرا پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم
خیر الصیام خوانده است و آن صوم روزے بود و فطر روزے دیگر وقتی من نزدیک شیخ احمد بخاری اندر آمدم طبقے حلوا
اندر پیش وے نهاده بود و همی خورد و بمن اشارتے کرد من بر حکم عادت کودکے گفتم روزه میدارم گفت چرا
گفتم بر موافقتِ فلاں گفت درست نیاید مر خلق را بر خلق موافقت کردن من قصد کردم تا روزه بگشایم
گفت چوں از موافقت وے تبرا میکنی پس موافقتِ من مکن که من هم از خلقم و این هر دو چوں یکے باشم
و حقیقت روزه امساک باشد و کل طریقت اندریں مضمر است و کمترین درجا اندر روزه گرسنگی است که
الجوع طعام الله فی الارض گرسنگی طعام خدا است اندر زمین و گرسنگی بهمه زبانها اندر میان خلق
ستوده است شرعاً و عقلاً پس وجوب روزه یکماه باشد پیوسته بر عاقل و بالغ و مسلم و صحیح و مقیم و ابتدا
آں از رویت هلال ماه شوال و مر هر روزے را نیتے صحیح باید و شرطے صادق اما امساک را شرائط بسیار هست
چنانکه جوف را از طعام و شراب نگاهدارد باید که چشم را از نظارهٔ شهوت و گوش را از استماع غیبت و زبان را
از گفتن لغو و آفت و تن را از متابعت دنیا و مخالفت نگاهدارد آنگاه اینکس بحقیقت روزه دار باشد
که رسول صلی اللہ علیہ وسلم گفت مر یکے را اذا صمت فلیصم سمعك و بصرك و لسانك و یدك
و کل عضو منك و نیز گفت رُبَّ صائم لیس له من صومه الا الجوع والعطش بسیار روزه دار را
که فائده نیست مر او را از روزه جز گرسنه بودن و تشنه بودن و من که علی بن عثمان الجلابی ام مر سید عالم را
صلی اللہ علیہ وسلم بخواب دیدم گفتم یا رسول اللہ اوصنی گفت احبس حواسك حواس خود را اندر
حبس کردن تمامی مجاهدت باشد از آنچه کلیت علوم را حصول ازیں پنج در بود یکے دیدن و دیگر شنیدن
سه دیگر چشیدن چهارم بوئیدن و پنجم بسودن و این پنج حواس سپاه سالاران علم و عقل اندر و چهار را
ازینها محل مخصوص است و یکے اندر همه اندام شائع است چشم محل نظر است که آں کون و لون بیند و گوش
محل سمع که آں خبر و صوت شنود و کام محل ذوق که مزه و بیمزگی داند و بینی محل شم که آں بوئے خوش
و گنده داند و لمس را محل مخصوص نیست و آں شایع است در همه اعضا که آں نرمی و گرمی و سردی
و درشتی داند و هیچ چیز نیست که آں معلوم آدمی نگردد از علوم که نه حصول آں ازیں پنج در باشد مگر بدیهی
و الهامے حق تعالی و اندراں آفت روا نباشد و اندریں هر درے ازیں حواس خمس صفوی و کدریست
چنانکه علم و عقل و روح را اندراں مساغ و مجال است مر نفس و هوا را نیز هست که آں آلتِ مشترک است

میانِ طاعت و معصیت و سعادت و شقاوت پس ولایتِ حق تعالیٰ اندر سمع و بصر و رویت و استماع خبر است
و از آن نفس استماع دروغ و نظر شهوت و اندر لمس و ذوق و شم موافقت امر و متابعت سنت است
و از آن نفس مخالفت فرمانِ حق و شریعت پس باید تا روزه دار بود این جمله حواس را در بند کند
تا از مخالفت بموافقت آید تا روزه دار بود و روزه از طعام و شراب کار کودکان و فعل پیرزنان
بود و روزه از ملجا و مشرب و مهرب باید کرد که خداوند تعالیٰ گفت وَمَا جَعَلْنٰهُمْ جَسَدًا لَّا يَاْكُلُوْنَ
الطَّعَامَ و نیز گفت اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنٰكُمْ عَبَثًا ما هر مطبوع را نیازمند طعام گردانیدیم و خلق را
از برائے بازی نیافریدیم پس امساک از لهو و حرام مے باید کرد نه از اکلِ حلال عجب دارم از آنکه
گوید روزهٔ تطوع دارم و از فریضه دست بدارد که معصیت ناکردن فریضه است و روزهٔ تطوع
پیوسته داشتن سنت فنعوذ بالله من قسوة القلب و چون کسے را از معصیت عصمت بود همه
احوالِ وے صوم بود و گویند که سهل بن عبدالله تستری رضی الله عنه آنروز که از مادر بزاد صائم بود و روز که
از دنیا برفت هم صائم بود گفتند این چگونه بود گفت آنروز که مولودِ وے بود وقتِ صبح بود تا نمازِ شام هیچ شیر نخورد
و چون از دنیا بیرون شد روزه دار بود و این روایت ابو طلحة المالکی آورد اما اندر روزهٔ وصال نهی آمده
از رسول علیه السلام که چون وے وصال کردے صحابه نیز با وے موافقت کردندے گفت شما وصال مکنید
اِنِّیْ لَسْتُ كَاَحَدِكُمْ اِنِّیْ اَبِيْتُ عِنْدَ رَبِّیْ يُطْعِمُنِیْ وَيَسْقِيْنِیْ که من چون شما نیستم که مرا از حق تعالیٰ
هر شب طعام و شراب آرند پس اربابِ مجاهدت گفتند که این نهی شفقت است نه نهی تحریم و گروهے
گفتند که خلافِ سنت باشد وصال کردن اما بحقیقت وصال خود محال بود زانچه چون روز بگذشت
شب روزه نباشد و چون عقد روزه بشب بند و وصال نباشد و از سهل بن عبدالله تستری حکایت آرند
که هر پانزده روز یکبار طعام خوردے و چون ماه رمضان بودے تا عید هیچ طعام نخوردے و هر شب چهار صد رکعت
نماز کردے پس این از امکانِ طاقتِ آدمیت بیرون است و جز بمشربِ الٰهی نتوان کرد و آن تائیدی باشد
که عینِ آن غذاے او گردد و یکے را غذا طعامِ دنیا بود و یکے را غذا تائیدِ مولیٰ و معروف است از شیخ ابونصر سراج
طاؤس الفقرا صاحب لمع که وے ماه رمضان به بغداد فرا رسید و اندر مسجد شونیزیه او را خانه بخلوت دادند و امامی

سه و نساختیم پیغمبران را کالبدے که نخورند طعام ۱۲ فتح الرحمان سه آیا پنداشتید که آفریدیم شما را بیهوده ۱۲ ایضاً سه پس پناه میگیریم بخدا تعالیٰ از
قساوت قلب سه بدرستیکه من نیستم مانند یکے از شما بدرستیکه شب کنم نزد پروردگار خود میخوراند مرا و نوشاند مرا ۱۲

درویشان بدو تسلیم کردندی تا عید اصحاب را امامی میکرد و اندر تراویح پنج ختم بکرد و هر شب خادم قرصی بدان
در خانه آوردی و بدو دادی چون روز عید شد وی بنماز برفت خادم در خانه نگاه کرد هر سی قرص برجای
بود و علی بن بکار رحمة الله علیه روایت کرد که حفص مصیصی را دیدم که اندر ماه رمضان جز پانزدهم روز
هیچ نخورد و از ابراهیم ادهم روایت آرند که ماه رمضان از ابتداء تا انتها هیچ چیز نخورد و ماه تموز بود و هر
روز بمزدوری گندم درویدی و آنچه بستدی بدرویشان دادی و همه شب تا روز نماز کردی و ویرا اکراه
کردند نخورد و نخفت و از شیخ ابو عبد الله خفیف می آید رحمة الله علیه که چون از دنیا بیرون شد چهل چله
پشتاپشت بداشته بود و من پیری دیدم که در بیابانی پیوسته هر سال دو چله بداشتی و دانشمند ابو محمد
بالغری رحمة الله علیه چون از دنیا برفت من آنجا حاضر بودم هشتاد روز بود که هیچ نخورده بود و هیچ نمازش
از جماعت نرفته بود و درویشی از متأخران که هشتاد و شش روز هیچ نخورده بود و هیچ نمازش از جماعت
نرفت و اندر مرو دو پیر بودند یکی مسعود نام و دیگر شیخ ابو علی سیاه گفتندی رحمهما الله مسعود بابو علی کس
فرستاد که این دعاوی تا چند بیا تا چهل روز بنشینیم که هیچ چیز نخوریم وی گفت بیا تا هر روز سه بار چیزی بخوریم
و چهل روز بایک طهارت باشیم و اشکال این مسئله هنوز برجایست جهال بدین تعلق کنند که وصال
روا باشد و اطبا اصل این معنی را انکار کنند و من بیان این بتمامی بگویم تا سخن از خیر اشکال مهنا و هویدا
شود بدانکه وصال کردن بی انقطاع فعل اندر فرمان خداوند اندر آید کرامت بود و کرامت محل خصوص
دارد نه محل عموم و چون حکم آن عام نباشد لعمری بدان درست نیاید و اگر اظهار کرامت عام بودی
ایمان جبر شدی و بر معرفت عارفان را صواب نبودی پس چون رسول الله صلی الله علیه وسلم صاحب
معجزه بود وصال آشکار کرد و مر اهل کرامات را اظهار آن نهی کرد که کرامات را شرط ستر باشد و معجزه را
کشف و این فرقی واضح است میان معجزه و کرامات و اینقدر کفایت بود مر آنرا که هدایت بود و اصل چله ایشان
تعلق بحال موسی دارد صلوات الله علیه و اندر حال مقام مکالمه درست آید و چون خواهند که کلام
خداوند بسر بشنوند چهل روز گرسنه باشند و چون سی روز بگذرد مسواک کنند و از بعد آن ده روز دیگر باشند
لامحاله خداوند بسر ایشان سخن گوید از آنچه هر چه انبیا را بر اظهار روا بود اولیا را آن معنی بر اسرار هم روا باشد
پس شنیدن کلام حق با بقای طبع روا نباشد و چهار طبع را چهل روز نفی مشرب و غذا باید تا مقهور گردند و
کل ولایت مصفای محبت و لطائف سمع را شود و بدین معنی اتفاق است با جمع و ما حقیقت آنرا مکشوف گردانیم تا معلوم شود

باب الجوع وما یتعلق بها

خداوند گفت عزوجل وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ [1] پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم بطن [2] جائع احب الی اللہ تعالیٰ من سبعین عابد عاقل بدانکه گرسنگی را شرفی بزرگ است بنزدیک جملۂ امم و ملل ستوده زانچه از روئے ظاهر گرسنه را خاطر تیز تر بود و قریحه مهذّب تر و تندرست تر مر آنرا که شربتے بیشتر نباشد و بریاضت خود را مهذّب گردانیده باشد لانّ [3] الجوع للنفس خضوع و للقلب خشوع جائع را تن خاضع بود و دل خاشع زانچه قوت نفسانی بجوع ناچیز گردد و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم اجیعوا بطونکم واظمئوا اکبادکم واعروا اجسادکم لعلّ قلوبکم ترى الله عيانا فی الدنیا شکمها را گرسنه دارید و جگرها را تشنه دارید و تنها را برهنه دارید تا مگر خداوند را ببینید بدل در دنیا اگرچه تن را از گرسنگی بلا بود دل را بدان ضیا بود و جان را صفا بود و سر را لقا بود چون سر لقا یابد و جان صفا یابد و دل ضیا یابد چه زیان اگر تن بلا یابد که سیر خوردگی را پس خطرے نیست که اگر خطر بودے ستوران را سیر نکردندے که سیر خوردگی کار ستوران بود و گرسنگی علاج بیماران و نیز گرسنگی عمارت باطن بود و سیر خوردگی عمارت البطون یکے عمر اندر عمارت باطن کنند تا مر حق تعالیٰ را مفرد شود و از علائق مجرّد چگونه برابر بود با آنکه عمر اندر عمارت بدن کنند و خدمت هوائے تن یکے را عالم از برائے خوردن باید و یکے را خوردن از برائے عبادت کردن بسیار غرق باشد میان این و آن کان المتقدمون یأکلون لیعیشوا وانتم تعیشون لتاکلون متقدمان از برائے آن خوردند تا بزیستندے و شما از برائے آن میزیید تا بخورید الجوع [4] طعام الصدیقین و مسلک المریدین و قید الشیاطین و بعد قضاء الله و قدره بیرون افتادن آدم از بهشت و دور گشتن وے از جوار حق تعالیٰ از برائے لقمه بود و بحقیقت آنکه اندر جوع مضطر بود جائع نباشد زانچه طالب اکل با اکل بود پس آنکه او را درجۂ جوع بود تارک اکل بود نه از اکل ممنوع بود و آنکه اندر حال وجود اکل ترک آن بگوید

---

[1] و هر آئینه بیازمائیم شما را بچیزے از ترس و گرسنگی و نقصان مالها و جانها و میوه ها ۱۲ فتح الرحمان [2] شکم گرسنه دوست تر است نزد خدا تعالیٰ از هفتاد پرستش کننده غفلت کننده ۱۲ [3] بدرستیکه گرسنگی برائے نفس خود عجز و برائے عادل فروتنی ۱۲ [4] گرسنگی طعام راستگویان است و جائے رفتن آنانکه ارادتمند اند پس حکم خدا تعالیٰ و اندازۂ او تعالیٰ ۱۲

وبا رنج گرسنگی بکشند وے جایع باشند وقید شیطان وحبس وہواے نفس بجز گرسنگی نباشند وکتانی گوید رح
ومن حکم المریدین ان یکون فیه ثلثة اشیاء نومه غلبة وکلامه ضرورة واکله فاقة شرط مرید
آں بود کہ اندر وے سہ چیز موجود بود یکے خوابے وے جز بغلبہ نباشد وسخنش جز بضرورت نہ وخوردنش جز بفاقہ نہ
وفاقہ بنزدیک بعضے دو شبانروز بود وبنزدیک بعضے سہ شبانروز بود وبنزدیک بعضے یکہفتہ وبنزدیک
بعضے چہل روز زانچہ محققان بر آنند کہ جوع صادق ہر چہل شبانروزے یکبار بود وآں جان داری بود ودرآں
میان آنچہ پدید آید آں شرہ وغرور طبع بود بداں عافاک اللہ کہ عروق اہل معرفت جملہ براں اسرار خداوند
است ودلہاے شاں موضع نظر حق تعالی واز دلہا اندر صدور ایشاں درہا کشادہ است وعقل و
ہوا بر درگاہ ایشاں نشستہ روح مر عقل را مدد کند ونفس مر ہوا را وہر چند کہ طبایع باغذیہ پرورش بیش یابند
نفس قوی تر شود وہوا تربیت بیشتر یابد وصولت وے اندر اعضا پراگندہ تر باشد واندر ہر عرقے
از انتشار آں حجابے دیگر گونہ پدیدار آید وچوں طالب اغذیہ دست از نفس باز گیرد ضعیف تر
میشود وعقل قوی تر میگردد وقوت نفس از عروق گسستہ تر میباشد واسرار وبراہین وے ظاہر تر میگردد
وچوں نفس از حرکات خود فرو ماند وہوا از وجود خود فانی شود ارادت باطل اندر اظہار حق محو شود
آنگاہ کل مراد مرید حاصل آید واز ابو العباس قصاب می آرند رحمۃ اللہ علیہ کہ گفت طاعت ومعصیت
من اندر دو گروہ بستہ است چوں بخورم مایہ ہمہ معاصی اندر خود بیابم وچوں دست ازاں بدارم اصل
ہمہ طاعات در خود بینم اما گرسنگی را ثمرۂ مشاہدت بود کہ مجاہدہ قائد آنست پس سیری با مشاہدہ بہتر
از گرسنگی با مجاہدہ زانچہ مشاہدہ معرکہ گاہ مردانست ومجاہدہ ملاعبت صبیان فالشبع بشاهد
الحق خیر من الجوع بشاهد الخلق واندریں معنی سخن بسیارست اما من بریں اختصار کردم مر خوف
تطویل کتاب را وبالله التوفیق والله اعلم بالصواب.

کشف الحجاب الثامن فی الحج

خداوند
جل جلالہ فرمود ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا[1] واز فرایض اعیان یکے حج است
بر بندہ اندر حال صحت عقل وبلوغ واسلام وحصول استطاعت وآں احرام بود بمیقات
ووقوف اندر عرفات وطواف زیارت خانہ باجماع وباختلاف وسعی میان صفا ومروہ و
بے احرام اندر حرم نشاید شد وحرم را بداں حرم خوانند کہ اندر وے مقام ابراہیم است ومحل امن

[1] وحق خدا تعالی است مر مردمان حج خانہ کعبہ ہر کہ توانا دارد رفتن بسوئے آں از جہت اسباب راہ ۱۲ فتح الرحمان.

ابراهیم را دو مقام بوده است یکی مقام تن وی و دیگر مقام دلش مقام تن مکه و مقام دل خلت هر که
قصد مقام تن وی کند از همه شهوات و لذات اعراض باید کرد و محرم ببود و کفن اندر پوشید و دست
از صید حلال بداشت و جمله حواس را در بند کرد و بعرفات حاضر شد و از آنجا بمزدلفه و مشعر الحرام رفت و
سنگ برگرفت و بمکه کعبه را طواف کرد و بمنا آمد و آنجا سه روز ببود و سنگها بشرط بینداخت و آنجا موی سر حلق کرد و قربان
کرد و جامها اندر پوشید و باز چون کسی قصد مقام دل وی کند از مألوفات اعراض باید کرد و بترک لذات
و راحات بگفت و از ذکر اغیار معرض شد از آنچه التفات وی بکون محظور باشد آنگاه بعرفات معرفت قیام
کرد و از آنجا قصد مزدلفه الفت کرد و از آنجا سر را بطواف حرم تنزیه حق فرستاد و سنگ هوا و خاطرهای فاسد را
بمنا بینداخت و نفس را اندر مسلخ گاه مجاهدت قربان کرد و بمقام خلت رسید پس دخول آن مقام امن و امان
باشد از دشمن و شمشیر ایشان و دخول بمقام دل امان بود از قطیعت و اخوات آن و رسول گفت صلی الله
علیه وسلم الحاج وفد الله یعطیهم ما سألوا و یستجیب لهم ما دعوا حاج وفد خداوند باشند بدهد شان را
آنچه خواهند و اجابت کنند بدانچه دعا کنند و تسلیم کنند بدانچه خواهند و پاسخ کنند و گروه دیگر پناه خواهند و
این گروه دیگر نخواهند و نه دعا کنند تسلیم کنند چنانکه ابراهیم صلوات الله و سلامه کرد اذ قال له ربه
اسلم قال اسلمت لرب العالمین[۱] و چون ابراهیم علیه السلام بمقام خلت رسید از علایق فرو شد و دل
از غیر بگسست حقتعالی خواست تا وی را بر سر خلایق جلوه کند نمرود را برگماشت تا میان وی و از آن مادر
پدرش جدائی افگند و آتشی برافروخت ابلیس بیامد و منجنیق بساخت و وی را اندر چرم گاو بدوختند و اندر
پله منجنیق نهادند جبرئیل آمد و پله منجنیق بگرفت و گفت هل لک الی من حاجة[۲] ابراهیم گفت اما الیک فلا
گفت پس بر خدای هم حاجتی نداری ابراهیم گفت حسبی من سؤالی علمه بحالی ابراهیم گفت مرا خود آن
بسنده باشد که او میداند که مرا از برای او در آتش می اندازند علم او بمن زبان مرا از سوال منقطع گردانیده است
و محمد بن الفضل گوید عجب از آن دارم که در دنیا خانه وی طلبد چرا اندر دل مشاهدت وی طلبد و خانه وقت
باشد که یابد و وقتی باشد که نیابد و مشاهدت لامحاله باشد اگر زیارت سنگی که اندر سالی بدو نظری باشد فریضه
بود دلی که شبانروزی بدو سیصد شصت نظر بود زیارت او اولیتر باشد اما اهل تحقیق را اندر هر قدم از راه مکه
نشانیست و چون بحرم رسند از هر یکی خلعتی یابند و ابویزید گوید رحمة الله علیه هر کرا ثواب و جزای عبادت بفردا افتد

۱؎ آنگاه که گفت او را پروردگار که منقاد شو گفت منقاد شدم پروردگار عالمیان را ۱۲ فتح الرحمان ۲؎ آیا برای تو بسوی من حاجتی هست گفت جناب تو نه ۱۲

گوخود را امروز عبادت نکرد که ثواب هر نفسے از عبادت و مجاہدہ اندر حال حاصل است وہم او گوید که
نخستین حج من بجز خانه ہیچ چیز ندیدم و دوم بار ہم خانه دیدم وہم خداوند خانه و سه دیگر خداوند خانه دیدم
و خانه ہیچ نه دیدم و در جمله حرم آنجا بود که مجاہدہ بود آنجا بود که مشاہدت تعظیم بود و آنرا که کل عالم میعادگاہ
قربت و خلوت گاہ انس نباشد ہے راز دوستی ہنوز خبر نباشد و چوں بنده مکاشف بود عالم جمله حرم وے
باشد و چوں بنده محجوب باشد حرم وے را اظلم تر ہمه عالم بود و اظلم الاشیاء دار الحبیب بلا حبیب پس
قیمت مشاہدت بفنا ذو الست اندر محل خلت که خداوند سبب آں معنی دیدار کعبه را گردانیدہ است نه
قیمت کعبه راست اما سبب را ہر سبب تعلق باید کرد تا عنایت حقتعالی از کدام کمینگاہ روے نماید و از کجا
پیدا شود و مراد طالب از کجا روے نماید پس مراد مردان اندر قطع مفازات و بوادی نه ہمیں حرم بودہ است
که دوست را رویت حرم حرام بود بلکه مراد مجاہدت بودہ است اندر شوقی مقلقل و یا سرور اندر محبتے
دایم یکے نزدیک جنید آمد او را گفت از کجا مے آئی گفتا بحج بودم جنید گفت حج کردی گفت بلے
گفت از ابتدا که از خانه برفتی و از وطن رحلت کردی از ہمه معاصی رحلت کردی گفتا نه گفت پس رحلت
نه کردی گفت چوں از خانه برفتی و اندر ہر منزلے که بشب مقام کردی مقامے از طریق حق اندراں
مقام قطع کردی گفتا نه گفت پس منازل نسپردی گفت چوں محرم شدی بمیقات از صفات
بشریت جدا شدی چنانکه از جامه و عادات گفتا نه گفت پس محرم نشدی گفت چوں بعرفات واقف
شدی اندر کشف مجاہدت وقفت پدیدار آمد بانه گفتا نه گفت پس بعرفات نه ایستادی گفت چوں
بمزدلفه شدی و مرادت حاصل شد ہمه مرادہائے نفسانی ترک کردی گفتا نه گفت پس بمزدلفه نشدی
گفت چوں خانه را طواف کردی بدیدهٔ سر اندر محل تنزیه لطائف حضرت جمال حق را دیدی گفتا نه
گفت پس طواف نه کردی گفت چوں سعی کردی میان صفا و مروہ مقام صفا و درجهٔ مروہ را ادراک کردی
گفتا نه گفت ہنوز سعی نکردی گفت چوں بمنا آمدی ہستیہائے تو از تو ساقط شد گفتا نه گفت پس ہنوز
بمنا نرفتی گفت چوں بمنحرگاہ آمدی و قربانی کردی خواستہائے نفسانی را قربان کردی گفتا نه گفت پس
قربان نه کردی گفت چوں سنگ انداختی ہر چه با تو صحبت کرد از معانی نفسانی ہمه بینداختی گفتا نه
گفت پس ہنوز سنگ نینداختی و حج نکردی باز گرد و بدیں صفت حج کن تا بمقام ابراہیم برسی شنیدم که

له تا یک ترین انچه خانه دوست است بجز دوست ۱۲

یکے از بزرگان اندر مقابلہ کعبہ نشستہ بود و میگریست و این ابیات میگفت **شعر**

واصبحت[1] یوم النحر والعین ترول ٭ وکان حتی الحادی بنا و معجل ٭ اسایل عن سلمے فہل من مخبر ٭ بان لہ علما بہا این تنزل ٭ لقد افسدت حجی ونسکی وعمرتی ٭ وفی البین لی شغل عن الحج اشغل ٭ سارجع من عامی لحجۃ قابل ٭ فان الذی قد کان لا یتقبل ٭

فضیل بن عیاض گوید رحمۃ اللہ علیہ جوانے دیدم اندر موقف خاموش ایستادہ سر فرو افگندہ ہمہ خلق اندر دعا بودند وے خاموش می بود گفتم اے جوان تو نیز چرا دعا و انبساطی نگفتی گفت مرا وحشتی افتادہ است وقتے کہ داشتم از من فوت شدہ و ہیچ روے دعا کردن ندارم گفتم دعا کن تا خدائے تعالیٰ ترا ببرکات این جمع بسر مراد تو رساند گفت خواست کہ دست برگیرد و دعا کند نعرۂ از وے جدا شد و جانش با آن نعرہ برآمد ذوالنون مصری گوید رحمۃ اللہ علیہ جوانے دیدم بمنا ساکن نشستہ بود و ہمہ خلق بقربانہا مشغول بودند من اندر وے نگاہ میکردم تا چکند و کیست گفت بار خدایا ہمہ خلق بقربانہا مشغول اند من نیز میخواہم تا نفس خود را قربان کنم اندر حضرت تو از من بپذیر این بگفت و بانگشت سبابہ میان گلو اشارت کرد و بیفتاد چون نگاہ کردم مردہ بود رحمۃ اللہ علیہ پس حج ہا بر دو گونہ یکے اندر غیبت و دیگر اندر حضور آنکہ اندر مکہ در غیبت باشد چنان بود کہ اندر خانہ خود اندر غیبت بود از انچہ غیبتے از غیبتے اولیٰ تر نباشد و آنکہ اندر خانۂ خود حاضر باشد چنان بود کہ بمکہ حاضر باشد حضرتے از حضرتے اولیٰ تر نباشد پس حج مجاہدتے مر کشف مشاہدت را باشد و مجاہدت علت مشاہدت نگردد کہ سبب آلت است و سبب را اندر حقیقت معانی تاثیرے بیشتر نباشد پس مقصود از حج نہ دیدار خانہ باشد کہ مقصود کشف مشاہدہ است کنون من اندر مشاہدت بابے کہ متضمن این معنی است بیارم تا بحصول مقصود تو مقرب باشد انشاء اللہ تعالیٰ واللہ اعلم بالصواب۔

باب المشاهدة

پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم اجیعوا بطونکم دعوا الحرص واعروا اجسادکم قصروا الامل واظمؤا اکبادکم دعوا الدنیا لعلکم ترون اللہ بقلوبکم و نیز گفت اندر حال سوال از جبرئیل علیہ السلام از احسان

---

[1] دیدم اگر دم در روز ذبح شتران سپید کوہ میکنند و بود حسرت کنندہ و آواز کنندہ و سرعت کنندہ سوال کنم از سلمی پس آیا خبر دہندہ باشد بدرستیکہ برا کردن بیان کجا فرود آید ہر آئینہ فساد کردن حج خود کردن عمرہ خود جدائی برائش شغلیست بگردانی است از حج خواہم بازگشت از سال خود بر اے حج آیندہ پس بدرستیکہ اونیکہ کردم قبول کردہ نمیشود ۱۲ مگر نشکنید شکمہا را باز دارید حرص و برہنہ کنید بدنہا خود را کوتہ کنید امید را تشنہ دارید جگرہا را و بخواہید خدا تعالیٰ را ۱۲ -

ان تعبد الله کانك تراه فان لم تکن تراه فانه یراك[1] و وحی فرستاد به داود علیه السلام یا داود اتدری ما
معرفتی قال لا قال هی حیات القلب فی مشاهدتی[2] و مراد این طایفه از عبادت مشاهدهٔ دیدار دل است که بدل
حقتعالی را می بیند اندر خلا و ملا بیچون و بیچگونه و ابو العباس بن عطا گوید رحمة الله علیه اندر قول خدای عزوجل
ان الذین قالوا ربنا الله بالمجاهدة ثم استقاموا علی بساط المشاهدة و حقیقت مشاهده بر دو گونه باشد
یکی از صحت یقین و دیگر از غلبهٔ محبت بدرجه رسد که کلیت وی همه حدیث دوست گیرد جز وی را نه بیند و محمد
بن واسع گوید رحمة الله علیه ما رأیت شیئا قط الا و رأیت الله فیه ای بصحة الیقین ندیدم هیچ چیز را الا
که خدای تعالی را اندران بدیدم و یکی از مشایخ گوید رحمة الله علیه ما رأیت الله شیئا و رأیت الله فیه قبله
و این دیدار بود از حق بخلق شبلی گوید رحمة الله علیه ما رأیت شیئا قط الا الله یعنی بغلبات المحبة و غلیان
المشاهدة پس یکی فعل بیند و اندر وی بفعل بچشم سر فاعل بیند و بچشم سر فعل یکی را محبت فاعل از کل
برباید تا خود همه فاعل بیند پس طریق این استدلالی بود و ازان آن جذبی و معنی این آن بود که یکی مستدل
بود تا اثبات دلایل حق بروی عیان گردد و یکی مجذوب و ربودهٔ شوق حق باشد یعنی دلایل و حقایق وی را
حجاب آید لان من عرف شیئا لا یطمئن غیره و من احب شیئا لا یطالع غیره فیترك المنازعة مع الله
و الاعتراض علیه فی احکامه و افعاله آنکه بشناسد با غیر نیارامد و آنکه دوست دارد غیر نه بیند پس بر
فعل خصومت نکند تا منازع نباشد و بر کردارش اعتراض نکند تا متصرف نباشد و خداوند تعالی
از رسول الله صلی الله علیه و سلم و معراج او ما را خبر داد و گفت ما زاغ البصر و ما طغی من شدة شوقه
الی الله تعالی چشم هیچ چیز باز نگرد تا آنچه می بایست بدل بدید هرگاه که محبت چشم از موجودات فراز کند
لا محاله بدل خود خدای را ببیند و خدای گفت عزوجل لقد رأی من آیات ربه الکبری[3] و نیز گفت
قل للمؤمنین یغضوا من ابصارهم[4] ای ابصار العیون من الشهوات و ابصار القلوب عن المخلوقات
پس هر که بمجاهدت چشم سر را از شهوات بخواباند لا محاله حق را بچشم سر بیند فمن اکثر اخلص مجاهدة کان اصدق
مشاهدة پس مشاهدهٔ باطن مقرون مجاهدهٔ ظاهر بود و سهل بن عبد الله تستری رحمة الله علیه گوید من غض
بصره عن الله طرفة عین لا یهتدی طول عمره از آنکه بصر بصیرت یکطرفة العین از حق فراز کند هرگز راه نیابد زانچه

---

[1] پرستش کن خدا تعالی را گویا تو ہی بینی او را پس اگر نہ بینی تو او را پس بدرستیکہ او می بیند ترا ۱۲ [2] اے داود آیا میدانی چیست شناخت من گفت
داود نہ فرمود خدا تعالی زندگی دل در دیدار من [3] ہر آئینہ معائنہ کرد بعضے بزرگ پروردگار خود [4] بگو برائے مسلمانان کہ بپوشند چشم خود را

التفات غیر باز گشتن بود بغیر حق و هر کرا با غیر باز گذاشتند هالک شد پس اہل مشاہدت را عمر آن بود
که اندر مشاهده بود و آنچه اندر مغایبه بود آنرا از عمر نشمرند که آن ایشانرا مرگ بر حقیقت بود چنانکه ابویزید
رحمة الله علیه را پرسیدند که عمر تو چند است گفت چهار سال گفتند این چگونه باشد گفت هفتاد سال
بود که اندر حجاب عمر گذشت امّا چهار سال است تا ویرا همی بینم و روزگار حجاب از عمر نباشد و شبلی
گفت اندر حال دعا اللهم اخباء الجنة والنار فی خبایا غیبک حتی نعبدک بغیر واسطة بار خدایا بهشت
و دوزخ را اندر خزاین غیب خود نهان کن و یاد آن از دل خلق فراموش گردان تا ترا از برای آن
نپرستند چون اندر بهشت طبع را نصیب است امروز بحکم یقین غافل عبادت از برای آن میکنند چون دل را
از محبت نصیب نیست غافل لامحاله از مشاهده محجوب باشد و رسول صلی الله علیه وسلم از شب معراج
عایشهؓ را خبر داد که حق را ندیدم و ابن عباسؓ روایت کند که رسول صلی الله علیه وسلم مرا گفت حق را بدیدم
پس خلق درین اختلاف بماندند و آنچه بهتر بالیست وی از میانه ببرد امّا آنچه گفت دیدمش عبارت
از چشم سر گرد و آنچه گفت که ندیدم بیان از چشم سر کرد که یکی ازین دو از اهل باطن بود و یکی از اهل ظاهر
سخن با هر یک باندازهٔ روزگار وی گفت پس چون بچشم سر دید اگر واسطهٔ چشم نباشد چه زیان و
جنید گفت رحمة الله علیه که اگر خداوند مرا گوید که مرا به بین گویم نه بینم که چشم اندر دوستی غیر بود و بیگانه بغیرت
غیرت مرا از دیدار باز دارد که اندر دنیا بی واسطه چشم همی دیدمش پس در عقبی واسطه چکنم والله الهادی
والله اعلم بالصواب **شعر** و انی لاحسد ناظری علیکا، فاغض طرفی اذ نظرت الیکا، و دوست را
از دیدهٔ خود دریغ دارند که دیده بیگانه باشد آن پیر را گفتند خواهی تا خدا را بینی گفت نه گفتند
چرا گفت چون موسی بخواست ندید و محمد علیه الصلوة والسلام نخواست بدید پس خواست ما حجاب اعظم
ما بود از دیدار حقتعالی از آنچه وجود ارادت اندر دوستی مخالفت بود و مخالفت حجاب باشد و چون ارادت
اندر دنیا سپری شد مشاهده حاصل آمد و چون مشاهده ثبات یافت دنیا چون عقبی بود و عقبی چون دنیا
و ابویزید گوید رحمة الله علیه ان لله عباداً لو حجبوا عن الله فی الدنیا والآخرة لارتدوا یعنی خدایتعالی
بندگانند که اگر در دنیا و عقبی بطرفة العین ازو محجوب گردند مرتد شوند یعنی پیوسته ایشانرا بدوام مشاهده
می پرورد و بحیات محبتشان زنده میدارد و لامحاله چون مکاشف محجوب گردد مطرود شود و ذوالنون
گوید رحمة الله علیه روزی اندر مصر میرفتم کودکانرا دیدم که سنگ اندر جوانی می انداختند گفتم ازو چه میخواهید

گفتند که این دیوانه است گفتم چه علامت جنون بر وی پدید همی آید گفتند میگوید که من خدا را همی بینم گفتم ای جوانمرد این تو میگوئی یا بر تو میگویند گفت نه من میگویم که اگر یک لحظه من حق را نه بینم محجوب مانم و طاعت ندارمش امّا اینجا قومی را غلط افتاده است از اهل این قصه و می پندارند که رویت قلوب و مشاهده آنرا صورتے بود که اندر دل وهم مر آنرا اثبات کند اندر حالت ذکر و یا فکر و این تشبیه محض و ضلالت هویدا بود از آنچه خداوند تعالی را اندازه نیست تا اندر دل بوهم اندازه گیرد یا عقل به کیفیت او مطلع شود هر چه موهوم باشد آن هم از جنس وهم باشد و هر چه معقول باشد از جنس عقل و حق تعالی مجانس اجناس نیست و لطایف و کثایف جمله جنس یکدیگر اند اندر محل مضادت ایشان مر یکدیگر را جنس باشند از آنچه اندر تحقیق توحید ضد جنس بود و اندر جنب قدیم که اضداد و محدث اند و حوادث یک جنس اند تعالی الله عن ذالك عما يصفه الملاحدة علوا كبيرا پس مشاهده اندر دنیا چون رویت بود اندر عقبی چون باتفاق و اجماع جمله اصحاب اندر عقبی رویت روا بود پس اندر دنیا نیز مشاهدت روا بود پس فرق نباشد میان مخبرے که از مشاهدت عقبی خبر دهد و میان مخبرے که از مشاهده دنیا خبر دهد ازین دو معنی باجازت خبر دهد نه بدعوی یعنی گوید که دیدار و مشاهدت روا بود امّا نگوید که مرا دیدار بوده است و یا اکنون نیست از آنچه مشاهدت صفت سرّ من بود و خبر دادن عبارت زبان و چون زبان را از سرّ خبر بود تا عبارت کند این مشاهدت نباشد بلکه دعوی بود از آنچه چیزے که حقیقت آن اندر عقول ثبات نیابد زبان چگونه از آن عبارت تواند کرد جز بمعنے مجاز لان المشاهدة قصر اللسان بحضور الجنان پس ازین معنی سکوت را درجه برتر از نطق باشد از آنچه سکوت علامت مشاهده بود و نطق نشان شهادت و بسیار فرق باشد میان شهادت بر چیزے و میان مشاهدت چیزے و از آن بود که پیغامبر صلی الله علیه وسلم اندر درجه قرب و محل اعلی که حق تعالی وی را بدان مخصوص گردانیده بود گفت لا احصی ثناء علیك من ثنائے ترا احصا نتوانم کرد از آنچه اندر مشاهده بود و مشاهده اندر درجه دوستی کمال یگانگی بود و اندر یگانگی عبارت کردن بیگانگی بود آنگاه گفت انت کما اثنیت علی نفسك تو آنی که ثنا بر خود گفته یعنی اینجا گفته تو گفته من باشد و ثنائے تو ثنائے من و من زبان را اهلیت آن ندانم که از حال من عبارت کند و نیز بیان را مستحق آن نه بینم که حال مرا ظاهر کند و اندرین معنے گوینده گوید شعر تمنیت من اهوی فلما رأیته ؛ بهت فلما املك لسانا ولا طرفا

اینست احکام مشاهدت بتمامی بر سبیل اختصار و بالله التوفیق **کشف الحجاب التاسع**
فی الصحبة مع آدابها و احکامها خداوند گفت عزوجل یا ایها الذین آمنوا
قوا انفسکم و اهلیکم نارا[۱] ای ادبوهم و رسول گفت صلی الله علیه وسلم حسن الآداب من الایمان
و نیز گفت ادبنی ربی فاحسن تادیبی[۲] پس بدانکه زینت همه امور دینی و دنیای متعلق با دابست و
هر مقامی را از مقامات اصناف خلق ادبی است و متفق اند کافر و مسلمان و ملحد و موحد
و سنی و مبتدع بر آنکه حسن آداب اندر معاملات نیکو است و هیچ رسم اندر عالم بی استعمال ادب
ثابت نگردد و آداب اندر مردم حفظ مروت بود و اندر دین حفظ سنت و اندر دنیا حفظ حرمت
و این هر سه بیکدیگر پیوسته است زانچه هر کرا مروت نباشد متابعت سنت نباشد و هر کرا حفظ سنت نباشد
رعایت حرمت نباشد و حفظ ادب اندر معاملت از تعظیم مطلوب حاصل آید اندر دل و تعظیم حق و شعائر
وی در طریقت تصوف از تقوی بود و هر که به بیحرمتی تعظیم شواهد حق را زیر پای آرد ویرا اندر طریق
متصوفه هیچ نصیبی نباشد و هیچ حال سکر و غلبه مر طالب را از حفظ آداب منع نکند از انچه ادب
مر ایشانرا عادت بود و عادت قرینه طبیعت بود و سقوط طبایع از حیوان اندر هیچ حال تصور ندارد
که تا حیات برجاست سقوط آن محال باشد پس تا شخص انسان برجایست اندر کل احوال آداب
متابعت آداب مر ایشانرا جاری است گاه بتکلف و گاه بی تکلف چون حال ایشان صحو بود ایشان
بتکلف حفظ آداب میکنند و چون حال شان سکر بود حق تعالی ادب برایشان نگاه میدارد و هیچ صفت
تارک الادب ولی نباشد[۳] لان المودة عند الآداب و حسن الادب صفة الاحباب و هر کرا خدا تعالی
کرامتی دهد دلیل آن بود که حکم آداب دین را بروی نگاه دارد بخلاف گروهی از ملاحده لعنهم الله
که گویند که چون بنده اندر محبت مغلوب شود حکم متابعت از وی ساقط شود و این معنی را بجای
دیگر مبین تر بیارم انشاء الله تعالی اما آداب بر سه قسمت بود یکی اندر توحید با حق جل جلاله و آن چنان بود
که اندر خلا و ملا خود را از بیحرمتی نگاهدارد و معاملت چنان کند که اندر مشاهده ملوک کنند و اندر اخبار
صحاح[۵] است که روزی پیغامبر صلی الله علیه وسلم پای دراز کرده نشسته بود جبرئیل بیامد و گفت یا محمد اجلس جلسة العبید

---

۱ ای مسلمانان نگاه دارید خویشتن را و اهل خانه خود را از آتش ۲ ادب داد مرا پروردگار من پس نیک کرد ادب دادن مرا ۳ بسبب اینکه بدرستیکه دوستی نزدیک او بها نیک ادب صفت دوستان است ۵ صحاح بفتح تندرستی و پاک شدن از عیب بالکسر تندرستان جمع صحیح و صحاح نام کتاب لغت عرب است بعضی بفتح و بعضی بکسر گفته اند

بندهٔ چون بندگان نشنیں اندر حضرت خداوند گویند که حارث محاسبی چهل سال روز و شب پشت بدیوار باز نهاد
وجز بدو زانو ننشست ازوی پرسیدند که خود را رنجه چرا میداری گفت شرم دارم که اندر مشاهدهٔ حضرت
حق جز بنده وار نشینم و من که علی بن عثمان الجلابی ام مردے دیدم اندر نهایت دیار خراسان بدیهی
که آنرا کمند میخوانند و معروف بود آن مرد ویرا المندی خوانندی و فضلے تمام داشت این مرد بیست
سال بر پای ایستاده بود جز به تشهد نماز ننشستے ازو علت آن پرسیدم گفت مرا هنوز درجهٔ آن نیست
که اندر مشاهدهٔ حق بنشینم و از ابویزید پرسیدند بم وجدت ما وجدت بچه یافتی آنچه یافتی قال
بحسن الصحبة مع الله عز وجل گفت بدانچه با حق تعالیٰ صحبت نیکو و با ادب کردم و اندر خلا همچنان
بودم که اندر ملا و عالمیان را باید که حفظ آداب اندر مشاهدهٔ معبود خود از زلیخا آموزند که چون با یوسف خلوت
کرد و از یوسف فرمان خود را اجابت خواست نخست روئے بت خویش بچیزے بپوشید یوسف گفت آنچه
میکنی گفت روے معبود خود بپوشیدم تا وے مرا بنو بدیں بیحرمتی نه بیند که آن شرط ادب نباشد و چون
یوسف به یعقوب رسید و خداوند ویرا وصال یوسف کرامت کرد زلیخا را جوان کرد و با سلام راه نمود
و بزنی بیوسف داد یوسف قصدِ وے کرد زلیخا ازوے میگریخت گفت اے زلیخا نه من آن دلبر توام از
من چرا میگریزی مگر دوستی من از دلت پاک شده است گفت لا والله که دوستی برجاست و زیاده اما من
پیوسته آداب حضرت معبود خود نگاه داشته ام آنروز که با تو خلوت کردم معبود من بتی بود هرگز ندیدی
بحکم آنکه ورا دو چشم بود بے دیدار چیزے بران پوشیدم تا تهمت بے ادبی از من برخیزد اکنون من معبودے
دارم که دانا و بیناست بے مقلت و آلت و بهر صفت که باشم مرا مے بیند من نخواهم که تارک الادب
باشم و چون رسول صلی الله علیه وسلم را بمعراج بردند از حفظ ادب بکونین ننگریست تا خداوند گفت [1] مازاغ
البصر وما طغیٰ ما زاغ البصر [2] ای برویت الدنیا وما طغیٰ ای برویت العقبیٰ و دیگر قسمت ادب با خود
اندر معاملت است و آنچنان باشد که اندر همه احوال مروت را مراعات کند با نفس خود تا آنچه اندر صحبت
خلق و حق بے ادبی باشد اندر صحبت بخود استعمال نکند و بیان این آن بود که جز راست نگوید و آنچنان بود
که آنچه بر خود بر خلاف آن بیند از خود بر زبان نراند که اندران بے مروتی باشد و دیگر آنکه کم خورد تا
بطهارت گاه کمتر باید شد و سه دیگر آنکه اندر چیزے ننگرد از آن خود که بجز او را نشاید نگریست که از امیر المؤمنین

[1] قسم خداتعالیٰ است کجروی نکرد چشم پیغامبر و از مقصد تجاوز ننموده ۱۲ فتح الرحمان [2] ای بدیدن دنیا و کجروی نکوئی ای بدیدن عقبیٰ ۱۲

علی کرم اللہ وجہہ مے آید کہ ہرگز عورت خود را ندیدہ بود واز وے پرسیدند کہ گفت من شرم دارم از خود کہ کہ اندر چیزے نگرم کہ نظر با جناس آں حرام بود و دیگر قسمت ادب با خلق اندر صحبت و مہمترین اداب صحبت خلق است اندر سفر و حضر بحسن معاملت و حفظ سنت و ایں ہر سہ نوع را از آداب از یکدیگر جدا نتواں کرد اکنوں من بمقدار امکان مر ایں را ترتیب دہم تا بر تو و خوانندگان طریق ایں سہلتر گردد انشاء اللہ عزوجل واللہ اعلم بالصواب۔

باب الصحبۃ وما یتعلق بہا

خداوند گفت عزوجل اِنَّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَیَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا۔ ای بحسن رعایتہم الاخوان مومنانیکہ کردار شاں نیکوتر بود خداوند عزوجل مر ایشانرا دوست گیرد و دوست گرداند اندر دلہا بدانکہ دلہا نگاہدارند و حقہائے برادران بگذارند و فضل ایشاں بر خود بینند و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم ثلٰثٌ لک وُدًّا خیک تسلم علیہ ان لقیتہ وتوسع لہ فی المجلس وتدعوہ باحبّ اسمائہ آنچہ وے فرمود صلی اللہ علیہ وسلم از حسن رعایت و حفظ حرمت بود گفت دوستی برادران مسلمان را سہ چیز مصفا کند یکے چوں بہ بینی مر او را سلام کنی اندر راہہا و دیگر جائے بر وے فراخ گردانی اندر مجلسہا و سہ دیگر او را بنامے خوانی کہ آں نزدیک وے دوست ترین نامہا بود و نیز خداوند گفت عزوجل اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوْا بَیْنَ اَخَوَیْكُمْ جملہ را التعطف و تلطف فرمود میان دو برادر مسلمان تا دلہائے شاں با یکدیگر خراشیدہ نباشد و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم اکثروا من الاخوان فان ربکم حیی کریم یستحی ان یعذب عبدہ بین اخوتہ یوم القیمۃ برادران بسیار گیرید بحفظ ادب و حق معاملت نیکو با ایشاں نگاہ دارید کہ خدائے شما عزوجل حیّ و کریم است بشرم کرم خود بندہ را اندر میان برادرانش عقوبت نکند روز قیامت اما باید کہ صحبت از برائے خداوند تعالٰے باشد نہ از برائے ہوائے نفس و حصول مراد و غرض را تا بحفظ ادب آں بندہ مشکور گردد و مالک بن دینار گفت مر داماد خود مغیرہ بن شعبہ را کہ یا مغیرہ کل اخ وصاحب لم تستفد منہ فی دینک خیرا فانبذ عن صحبۃ حتی تسلم ہر برادر و یار کہ دین ترا

۱؎ ہر آئینہ آنانکہ ایمان آوردند و کارہائے شائستہ کردند پیدا خواہد کرد برائے ایشاں خدایتعالٰی دوستی را ۱۲ فتح الرحمان ۲؎ سہ خصلت صفا کنند برائے تو دوستی برادر سلامت را با برادران گر ملاقات کنی او را و فراخی کنی برائے او در مجلس و بخوانی او را بادوست ترین از اسماء او ۱۲ ۳؎ جز ایں نیست کہ مسلمان برادران یکدیگر اند ۱۲ فتح

از صحبت وی فائده آنچنان نباشد با وی صحبت مکن که صحبت آنکس بر تو حرام است معنی این آن بود که صحبت
یا با مه از خود دار یا با که از خود اگر با مه از خود صحبت داری ترا از وی فائده باشد و اگر با که از خود کنی او را از تو
فائده باشد اندر دو تن که اگر وی از تو چیزی آموزد فائده دینی حاصل آید و تو از وی چیزی آموزی همچنان
و از آن بود که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم ان من تمام التقوی تعلّم من لا یعلم کمال پرهیزگاری آموختن
علم بود مر کسی را که نداند و از یحیی بن معاذ رضی الله عنه می آرند که گفت بئس الصدیق تحتاج ان تقول له اذکرنی
فی دعائك وبئس الصدیق صدیق تحتاج ان تعیش معه بالمدارات وبئس الصدیق صدیق یلجئك الی
الاعتذار فی زلة کانت منك بدیاری بود آنکه ویرا بدعا وصیت باید کرد که حق صحبت یکساعت دعای
پیوسته باشد و بدیاری بود آنکه با وی زندگانی بمدارا باید کرد که سرمایهٔ صحبت شرط انبساط[1] بود و بدیاری
بود آنکه بگناهی که بر تو رفته باشد از وی عذر باید خواست از آنچه عذر شرط بیگانگان بود و اندر صحبت بیگانگی
جفا بود و رسول گفت صلی الله علیه وسلم المرء علی دین خلیله فلینظر احدکم من یخالل مرد آن دین دارد
و آن طریق که دوستان وی نگاه کنند تا دوستی و صحبت با که دارد اگر صحبت با نیکان دارد وی اگرچه
بد است نیک است زیرا که آن صحبت او را نیک گرداند و اگر صحبت با بدان دارد وی اگرچه نیک است
بد است از آنچه ویرا بدانچه اندر ایشان است رضا است چون به بد راضی باشد اگرچه وی نیک باشد بد باشد
و اندر حکایات است که مردی اندر گرد کعبه طواف میکرد و میگفت اللهم اصلح اخوانی فقیل له لم تدع
لك فی هذا المقام قال یا رب تو برادران مرا نیک گردان ویرا گفتند چون بدین مقام شریف رسیدهٔ
چرا خود را هیچ دعا نکنی که همه برادران را دعا کنی گفت ان لی اخوانا ارجع الیهم فان صلحوا صلحت
معهم وان فسدوا فسدت معهم مرا برادرانی اند که چون من بدیشان باز گردم اگر ایشان را در صلاح
یابم من بصلاح ایشان صالح شوم و اگر در فساد شان یابم من بفساد ایشان مفسد گردم چون قاعدهٔ
صلاح من بر صحبت مصلحان بود من برادران خود را دعا کنم تا مقصود من از آن ایشان برآید و
اساس این جمله آنست که نفس را سکون با عادت یاران بود و در میان هر گروهی که باشد عادت
و فعل ایشان گیرد و آنچه جمله معاملات و ارادت از حق و باطل اندر مرکب است آنچه از معاملات و ارادت
آن بر درش اندر وی غلبه گیرد و بر ارادت او و ارادت دیگران و صحبت ویرا تاثیری عظیم است اندر طبع و

[1] انبساط بمعنی گستاخی و کشاده شدن و فراخی و بمجاز بمعنی خوشی و گسترده شدن ۱۲ از منتخب و مجمع اللغات - بیاض

صولتی صعب تا حدیکه باز بصحبت آدمی عالم شود و طوطی بتعلیم آدمی ناطق شود و اسب نیز بریاضت
از حد عادت بهایم بعادت آدمی آید و مانند این جمله اندر ایشان تاثیر صحبت است که کلی عادت
غریزی شان مقلوب گشته است و مشایخ این قصه رضی الله عنهم نخست از یکدیگر حق صحبت طلبند
و مریدان را بدان تحریض فرمایند تا بحدیکه صحبت اندر میان ایشان چون فریضه گشته است و پیش
ازین مشایخ اندر آداب صحبت این گروه کتب ساخته اند مشرح چنانکه جنید کتابی کرد نام آن
تصحیح الارادات و یکی احمد بن خضرویه البلخی کرد نام آن الرعایة بحقوق الله و محمد بن علی الترمذی
نیز کتابی کرده است آنرا بیان آداب المریدین نام کرده و ابو القاسم الحکیم[1] و ابوبکر وراق و سهل بن
عبدالله و ابو عبدالرحمن السلمی و استاد ابوالقاسم قشیری رحمهم الله جمله نیز اندرین معنی کتاب مستوفی ساخته اند
و این جمله ائمه این فن بوده اند و مقصود من اندرین کتاب آنست که تا هر کرا این باشد حاجتمند بکتب دیگر نگردد
و پیش ازین گفتیم اندر مقدمه کتاب و اندر حال سوال تو که این کتاب مر ترا غنیت باشد و مر طلاب این
طریقت را اکنون ابواب اندر انواع آداب معاملات ایشان مرتب بیاریم انشاء الله تعالی و الله اعلم۔

باب آدابهم فی الصحبة

و چون بدانستی که مهمترین چیزها مرید را صحبت بود لامحاله رعایت حق صحبت فریضه باشد از آنچه تنها بودن
مرید را هلاک کند از آنچه که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم الشیطان مع الواحد وهو من الاثنین ابعد
و دیو با آنکس باشد که تنها باشد و خدای عز و جل گفت مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ
نباشد از شمار سه کس الا که چهارم ایشان خداوند باشد پس هیچ آفت مرید را چون تنها بودن نیست و اندر

[1] ابوالقاسم الحکیم السمرقندی نام وی اسحق بن محمد بن اسمعیل است و قد قالوا فی وصفه لم یکن یفره من العرش الی الثری الی لهد سحاب
وکان معاملته مع الخلق طلبا لحظوظهم دون حظه از مشایخ است صحبت داشته با ابوبکر وراق و برا او سخنان نیکوست در معاملات و عیوب
نفس و آفات اعمال توفی رح فی المحرم یوم عاشورا سنة ست واثنین واربعین وثلث مائة و دفن بمقبره جاگیردیزه است وی گفته اگر
پس از محمد مصطفی پیغمبری بودی کسی در زمان ما آن ابوبکر وراق بودی از علم و حکمت وی و شفقت وی بر خلق و عدل و انصاف گویند
که روزی ابوالقاسم حکیم در سرای خود نشسته بود ابوطاهر که از بزرگان آن وقت بود بر در سرای وی آمد میگریست چون حوض آب دید و سرد با ز گردید
و بر دوکانی نشست شیخ ابوالقاسم غلام را گفت تبری بیار دوان سرو مارا بیفگن گفت برو و ابوطاهر را بخوان چون در آمد گفت یا ابا طاهر آنکه ترا از حق
سبحانه حجاب شد از میان برداشتم لکن بعد ازین صحبت چنان کن که درختی ترا از وی حجاب نشود بعد گشته بود میان خلق حکم سیکه دیکی از بزرگان
من بزیارت وی آمد وی را چنان مشغول دید بسجاده بر سر حوض انداخت و نماز کرد چون فارغ نشست شیخ ابوالقاسم مراورا گفت ای برادر
این خوی کودکان کنند مرد آنست که در میان چندین شغل دل با خدای عز و جل نگاه تواند داشت ۱۲ نفحات الانس۔

حکایات یافتم که مریدے را از آن جنیدؒ صورت بست که من بدرجهٔ کمال رسیدم و تنها بودن مرا بهتر از صحبت
بگوشهٔ اندر شد و سر از صحبت جماعت اندر کشید و چون شب اندر آمدے اشترے بیاوردندے و ویرا
گفتندے که ترا به بهشت باید شد وے بران اشتر نشستے و میرفتے تا جایگاهے پدید آمدے خرم و گروهے
خوبصورت و طعامهائے خوش و آبهائے روان و تا بسحرگاه اورا آنجا بداشتندے آنگاه بخواب اندر
شدے چون بیدار گشتے خود را یافتے بر در صومعهٔ خویش تا رعونت آدمیت اندرو تعبیهٔ خود بگسترانید
و نخوت جوانی اندر دل وے تاثیر خود ظاهر کرد و زبان دعوی بگشاد و گفت که مرا چنین حالتے میباشد
خبر بجنیدؒ برداشتند وے برخاست و بدر صومعهٔ وے آمد ویرا یافت زهوی اندر سر افگنده و تکبری
فرو گسترده حال از وے بپرسید وے جمله با جنیدؒ بگفت جنیدؒ گفت چون امشب بدان موضع رسی
یاد دار و سه بار بگوے لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیْمِ چون شب اندر آمد ویرا می بردندے بر
جنیدؒ بدل انکار میکرد چون زمانے بر آمد بتجربه را سه بار لاحول بگفت آن جمله بخروشیدند و برفتند
و او یافت خود را اندر مزبله نشسته و لختے استخوانهائے مردار اندر گرد او نهاده بر خطائے خود واقف شد و
تعلق خود بتوبه کرد و بصحبت پیوست و مرید را هیچ آفت چون تنهائی نباشد و شرط صحبت ایشان آنست
که هر کسے را اندر درجهٔ وے بشناسند چون با پیران بحرمت بودن و با همجنسان بعشرت زیستن و با
کودکان شفقت ورزیدن چنانکه پیران را اندر درجهٔ پدران دارند و همجنسان را اندر درجهٔ برادران و
کودکان را اندر محل فرزندان و از حقد تبرا کنند و از حسد بپرهیزند و از کینه اعراض کنند و نصیحت از
هیچکس دریغ ندارند و روا نیست اندر صحبت یکدیگر را غیبت کردن و خیانت ورزیدن و بقول و
فعل یکدیگر را انکار کردن از انچه چون ابتدا صحبت از برائے خداوند بود باید که بفعلے یا بقولے که از بنده
ظاهر شود آنرا بریده نگرداند و مصنف گوید که من از شیخ المشایخ ابوالقاسم گورگانیؒ پرسیدم که شرط
صحبت چیست گفت آنکه حظ خود نجوئی اندر صحبت که همه آفات صحبت از آنست که هر کسے از آن
حظ خود طلبد و صاحب حظ را تنهائی بهتر از صحبت و چون حظ خود فرو گذارد حظوظ صاحب خود را
رعایت کند اندر صحبت مصیب باشد یکے گوید از درویشان که وقتے از کوفه برفتم بقصد مکّه
ابراهیم خواص را رحمة الله علیه یافتم اندر راه از وے صحبت خواستم گفت صحبت را امیرے باید و
فرمانبردارے چه میخواهی تا امیر تو باشی یا من گفتم امیر تو باش گفت اکنون تو از فرمان من

بیرون میا گفتم روا باشد گفت چون بمنزل رسیدیم مرا گفت بنشین چنان کردم وے آب از چاه برکشید سرد بود
هیزم فراهم کرد و آتش برافروخت اندر زیر بیلے و مرا گرم کرد و بهر کار که من قصد کردمے مرا گفتے بنشین و بشرط
فرمان نگاهدار چون شب اندر آمد بارانِ عظیم در گرفت وے مرقعهٔ خود بیرون کرد تا بامداد بر سر من ایستاده بود
مرقعه بر دوش افگنده و من شرمنده همی بودم و بحکم شرط هیچ نتوانستم گفت چون بامداد شد گفتم ایها الشیخ
امروز امیر من باشم گفت صواب آید چون بمنزل رسیدیم وے همان کار و خدمت بر دست گرفت
و من گفتم از فرمانِ من بیرون میا گفت از فرمانِ آنکس بیرون آید که امیر را خدمت خود فرماید تا بمکه
همبرین صفت با من صحبت کرد و چون بمکه آمدیم من از شرم وے بگریختم تا در منا مرا دید گفت اے پسر
بر تو باد که با درویشان چنان صحبت کنی که من با تو کردم و از انس بن مالکؓ روایت آرند که گفت
صحبتُ رسول الله صلے الله علیه وسلم عشر سنین وخدمته فوالله ما قال لی اُفٍّ قطُّ وما قال
لی بشیءٍ فعلتُ لمَ فعلتَ کذا ولا بشیءٍ لم افعله لمَ لا فعلت کذا گفت ده سال رسول الله صلی الله
علیه وسلم را خدمت کردم بخدائے که او مرا هرگز اُف نگفت و هر کارے که بکردم هرگز نگفت که فلان کار
چرا بکردی و هر کارے که نکردم هرگز مرا نگفت که فلان کار چرا نکردی الغرض جملهٔ درویشان بر دو
قسمت اند یکے مقیمان و دیگر مسافران و مشائخ را سنت آنست که باید تا مسافران مر خدمت
مقیمان را بر خود فضل نهند زانچه ایشان بر نصیب خود میروند و مقیمان مر خدمتِ حق نشسته اند زانچه
اندر مسافران علامت طلب هست و اندر مقیمان اشارت یافت پس فضل باشد آنرا که یافت و
فرو نشست بر آنکه میطلبند و مقیمانرا هم باید که مسافرانرا بر خود فضل نهند از انچه ایشان اصحاب علائق اند
و مسافران از علائق مفرد و مجرد مسافران اندر طلب اند و مقیمان اندر دنیا وقفت و باید که پیران قسمت
مر جوانانرا بر خود فضل نهند که ایشان بدنیا قریب عهد تر اند و گناهِ شان کمتر است و جوانانرا نیز باید که
پیرانرا بر خود فضل نهند که ایشان اندر عبادت سابق اند و اندر خدمت مقدم و چون چنین باشد که
یا دگر دیم هر دو گروه بیکدیگر نجات یابند والا هلاک گردند

فصل

و حقیقتِ آداب جمع خصال
خیر باشد و ادیب را از ان بدین خوانند که بروے هر چه باید جمله خیر باشد فالذی اجتمع فیه خصال الخیر
فهو ادیب و اندر مجاری عادت کسیکه علم لغت داند و صرف و نحو او را ادیب خوانند باز نزدیک این طایفه
الادب الوقوف مع المستحسنات ومعناه ان تعامل الله فی الادب سرًّا وعلانیةً واذا کنت کذالک کنت ادیبا وان کنت

اعجمیا وان لم تکن کن الك تکون علی ضده ادب و وقوف باشد بر کردارهاے ستوده گفتند یعنی این چه بود
گفت آنکه بخداوند معاملت با ادب کنی اندر ظاهر و باطن و چون معاملت با ادب آراسته شود تو ادیب
باشی اگرچه زبانت عجمی باشد که عبارات را اندر معاملات قیمتی نباشد و اندر همه احوال عالمان بزرگوارتر
از عاقلان اند و یکی را از مشائخ پرسیدند که شرط ادب چیست گفت من اندر سخن جواب تو بگویم که شنید ام
گفت یعنی ادب آں بود که اگر بگوئی گفتارت صدق باشد و اگر معاملت آری معاملتت باحق باشد
و گفتار صدق اگرچه درشت بود ملیح بود و معاملت خوب اگرچه دشوار بود نیکو بود پس چون بگوید اندر
گفت خود معصیت باشد و چون خاموش باشد اندر خاموشی خود محق و فرقے نیکو کرده است شیخ
ابو نصر سراج صاحب لمع اندر کتاب خود میان آداب گفته است الناس فی الادب علی ثلث طبقات
اما اهل الدنیا فاکثر ادابهم فی الفصاحة والبلاغة وحفظ العلوم واسمار الملوک واشعار العرب واما
اهل الدین فاکثر ادابهم فی ریاضة النفس وتادیب الجوارح وحفظ الحدود وترك الشهوات واما
اهل الخصوصیة فاکثر ادابهم فی طهارة القلوب ومراعات الاسرار والوفاء بالعهود وحفظ الوقت
وقلة الالتفات الی الخواطر وحسن الادب فی مواقف الطلب واوقات الحضور ومقامات القرب
مردمان اندر آداب بر سه قسمت اند یکے اهل دنیا که ادب نزدیک ایشاں فصاحت و بلاغت و حفظ
علوم و سمرهای ملوک و اشعار عرب است و دیگر اهل دین که ادب نزدیک ایشاں ریاضت نفس و
تادیب جوارح و نگاهداشت حدود و ترک شهوات است و سیوم اهل خصوصیت اند که ادب نزدیک ایشاں
طهارت دل بود و مراعات سر و وفا کردن عهد و نگاهداشتن وقت و کمتر نگریستن بخواطر پراگنده و نیکو
کرداری اندر محل طلب و وقت حضور و مقام قرب و این سخن جامع است و تفصیل این اندرین کتاب پراگنده بیاید ان شاء الله تعالی والتوفیق

باب آداب الصحبة فی الاقامة

چوں درویشے اقامت اختیار کرد و بدون سفر شرط ادب وی آں بود که چوں مسافرے بدو رسد بحکم حرمت
بشادی پیش وے باز آید و وی را بحرمت قبول کند چناں داند که او یکے ازاں ضیف ابراهیم است از کریم
و بلطف آں کند که ابراهیم صلوات الله علیه کرد با ایشاں بے تکلف آنچه بود فرا پیش آورد چنانکه خداے گفت
عزوجل فجاء بعجل سمین و نپرسد که از کدام سو آمدی و یا کجا میشوی و یا چه نام داری مر حکم ادب را پس آمدنش

از حق ببیند و رفتن شان بسوے حق و نام شان بندۂ حق آنگاہ نگاہ کند تا راحتِ وے اندر خلوت بود یا اندر صحبت اگر اختیار وے خلوت بود جاے او را خالی کند و اگر اختیار وے صحبت بود بے تکلف صحبت کند بحکم انس و عشرت و چوں شب سر ببالین باز نہد باید تا مقیم دستے بر پائے وے نہد و اگر نگذارد و گوید کہ عادت ندارم اندر دنیا ویرا تا مے گراں بار نگردد و دیگر روز گرمابہ برد و عرض کند و گرمابہ پاکیزہ بریں روش جامہائے وے را از میرز ہا گرمابہ نگاہدارد کہ خادم اجنبی او را خدمت کند باید کہ ہمچنیں او را خدمت باعتقاد کند تا بہ پاک گردانیدن وے ایں کس از ہمہ آفات پاک شود باید تا پشت و بخار دو زانوہا و کفِ پا و دستش بمالد و بیشتر ازیں شرط نیست و اگر ایں مقیم را دسترس آں باشد کہ او را جامۂ نو سازد تقصیر نکند و اگر نباشد تکلف ہم نکند و ہماں خرق او را نمازی کند تا چوں از گرمابہ برآید ہماں اندر پوشد و چوں از گرمابہ بجاے باز آید و روز دو سہ دیگر نباشد اگر اندر آں شہر پیرے باشد و یا جماعتے و یا امامے از ائمہ اسلام او را گوید اگر صواب باشد بیا تا بزیارت وے شویم و اگر بیاید صواب باشد و اگر گوید کہ دل آں ندارم بر وے انکار نکند زانچہ وقت باشد مر طلابِ حقتعالی را کہ دل خود ہم بدست ندارند ندیدی کہ چوں ابراہیم خواص را گفتند کہ از عجائب اسفارِ خود ما را چیزے بگوی گفت عجب تر آں بود کہ خضر علیہ السلام از من صحبت خواست اجابت نکردم دل مے نداشتم و اندراں ساعت نخواستم کہ بدونِ حق کسے را نیز و یک لمحہ خطر و مقدار باشد کہ ویرا رعایت باید کرد و البتہ روا نباشد کہ مقیم مر مسافر را بسلام گوئی اہل دنیا برد و یا بہ مہمانیہائے و بماتمہا و بعیادتہا ایشاں و ہر مقیمی را کہ از مسافراں ایں طمع بود کہ ایشاں را آلتِ گدائی سازد و ازیں خانہ بداں خانہ ببرد و شان خدمت نا کردن وے مر ایشاں را اولیٰتر از آنکہ ذل بر تن ایشاں رسانیدن بود و مرا کہ علی بن عثمان جلابی ام اندر اسفارِ خود ہیچ مشقت و رنج صعبتر ازاں نبودے کہ خادمان جاہل و مقیمان ناپاک گاہ گاہ مرا بر داشتندے و از خانہ ایں خواجہ بخانہ آں دہقان مے بردندے و من بباطن بر ایشاں نہ مے خواندمے و بکراہت مے رفتم و بظاہر مساہلتے کردمے و آنچہ مقیماں با من کردندے از بے طریقی من نذر کردمے کہ اگر وقتے مقیم شوم با مسافران ایں نکنم و از

ا۔ شجرہ طیبہ مصنف ایں کتاب مستطاب علی ہجویری آں پیر ولایت ؎ از دست شیخ ابوالفضل ہدایت ؎ ابوالفضل از علی حصری گرفتہ ؎ بدست حق شناس راہ نہفتہ ؎ علی حصری کو اسرار کلی ؎ رسید از دست ابوبکر شبلی ؎ ز شبلی از جنید آمد عطائے ؎ کہ در عالم شدہ او رہنمائے ؎ جنید از سری سقطی بپوشید ؎ لباس پارسائی را چو خورشید ؎ سری سقطی ز معروف خرقہ ؎ بہ بر پوشید شد طالع خرقہ ؎ شدہ معروف از داؤد طائی ؎ چراغ خانقاہ پارسائی ؎ ز داؤد از حبیب آں فتح است ؎ .... حسن بصری ... بود علی ماہر کمال مصطفیٰ بود

صحبتِ بی ادبان فایده بیش ازین نباشد که آنچه ترا خوش نیاید از معاملاتِ ایشان تو آن نکنی و باز اگر درویشی مسافر منبسط شود و روزی چند صحبت دارد و بایست دنیا اظهار کند مقیم را از آن چاره نباشد که مدام بایست وی را فرا بر دیعنی در حال آنچه او را باید حاضر گرداند و اگر این مسافر مدعی بود و بی همت و مقیم را نباید که بی همتی کند و متابع وی باشد اندر بایستهای محال وی که این نه طریقت منقطعان است چون بایست آمد به بازار باید شد و بشد و دادگردن و یا بدرگاه سلاطین بعوانی وی را بصحبت منقطعان چه کار باشد و گویند جنید رضی با اصحاب خود رحمهم الله علیهم بحکم ریاضتی نشسته بودند مسافری اندر آمد بر نصیبی و تکلف کردند و طعامی پیش وی آوردند وی گفت بجز این مرا فلان چیز بایستی جنید گفت ترا به بازار باید شد که مرد اسواقی نه از آن مساجد و صوامع و خیرات وقتی من از دمشق[1] با دو درویش قصد زیارت ابن المعلا کردیم رضی الله عنه و وی بروستا رمله می بود اندر راه با یکدیگر گفتیم ما هر یکی را با خویشتن واقعه که داریم باید اندیشید تا آن پیر از باطن ما ما را خبر دهد و واقعهٔ ما حل شود من با خود گفتم که مرا از وی اشعار مناجات حسین بن منصور باید و آن یکی گفت مرا دعای باید تا طحالم به شود و آن دیگر گفت مرا حلوای صابونی باید چون بنزدیک وی رسیدیم فرموده تا جزوی نوشته بودند از اشعار مناجات حسن پیش من نهادند و دست بر شکم آن درویش مالید طحال وی گم شد و آن دیگر را گفت حلوای صابونی غذای عوامان بود تو لباس اولیا داری لباس اولیا با مطالبت عوامان راست نیاید از دو یکی اختیار کن و در جمله مقیم را جز رعایات آنکس واجب نباشد که او برعایت حق مشغول بود و تارک حظ خود باشد و چون کسی بحظ خود اقامت کند محال باشد که دیگری اندر حصول حظ وی با وی موافقت کند که درویشان راهبران یکدیگر اند نه راهبران چون کسی بحظ خود اقامت کند دیگری را باید که او را از خلاف کند و چون باز حظ خود را ترک کرد باید که بحظ وی اقامت کند تا اندر هر دو حال راه برده باشند نه راه زده و معروف است که اندر اخبار پیغامبر صلی الله علیه وسلم که وی سلمان را با بوذر غفاری رضی الله عنهما برادری داده بود و هر دو از مهتران اهل صفه بودند و از رئیسان و خداوندان باطن روزی سلمان بخانهٔ بوذر اندر آمد بزیارت عیال بوذر پیش سلمان از وی شکایت کرد که این برادر تو بروز چیزی نخورد و شب نخسپد سلمان گفت

[1] آنچه فاضل چلپی در حواشی مطول گفته و آنچه شهرت دارد و آنکه قافیه کرده اند همه اشکالی دارد مگر آنکه گوییم لفظ عجمی است زیرا که دمشق نام غلام نمرود است از آنکه ده بیع تقریر بیع می نواند شد هر چند برای قافیان ضرور نیست چرا که آنها در بعضی الفاظ عربیه تصرف دارند و غیاث فاضل نوشته که دمشق بکسر میم بغیر بعضی جائز داشته ۱۲ غیاث

چیزے خوردنی بیار چون بیاورد بوذر را گفت ای برادر ترا می باید که تو موافقت کنی که این روزه بر تو فریضه
نیست بوذر موافقت کرد و چون شب در آمد گفت ای برادر مے باید که اندر خفتن با من موافقت
کنی ان لجسدک علیک حقاً وان لزوجک علیک حقاً وان لربک علیک حقاً[1] چون دیگر روز شد
بوذر بنزدیک پیغامبر آمد صلے اللہ علیہ وسلم پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم من ہم آن گویم که دوش سلمان
گفت ان لجسدک علیک حقاً چون بوذر رضی اللہ عنہ ترک حظوظ خود گفته بود سلمان رضی اللہ عنه
بحظوظ وے اقامت کرد و ورد خود فروگذاشت و برین اصل ہر چہ کنی صحیح و مستحکم آید و وقتی من اندر
دیار عراق اندر طلب دنیا و فنا کردن آن بے باکی میکردم و وام بسیار برآمده بود و حشویہ و ہر کسے را که بایستے
روئے بمن آورده بودند و من در رنج حصول ہوائے ایشان مانده بودم سیدے از سادات وقت بمن نوشت که
ای پسر نگر تا دل خود را از خدائے مشغول نکنی بفراغت دلی که مشغول ہوا است پس اگر دلی یابی عزیزتر
از دل خود روا باشد که بفراغت آن دل خود را مشغول گردانی و الا دست ازان کار بدار که بندگان خدای را
خدائے بنده باشد اندر وقت مرا بدین سخن فراغتے پدید آمد نیست احکام مقیمان اندر صحبت مسافران بر اختصار ۔

باب آدابهم فی السفر[2]

وچون درویشے سفر اختیار کند بدون اقامت شرط ادب وے آن بود که نخست سفر از براے خدا کند نه بمتابعت
ہوا چنانکه بظاہر سفر اختیار کند بباطن نیز از ہواے خود بگریزد و دوام بر طہارت باشد و اوراد خود را ضائع
نکند و باید تا مرادش از سفر یا حج باشد یا غزوے یا رویت موضعے یا گرفتن فائده و یا طلب علمے
و یا زیارت بزرگے و شیخے و تربتے بود و گرنه مخطی باشد اندران سفر و وے را اندران سفر از مرقعه و سجاده و رکوه
و حبلی و کفشے یا نعلینے و عصائے چاره نه تا مرقعه عورت بپوشد و بر سجاده نماز کند و بر رکوه طہارت کند و بعصا
آفتہا را از خود دفع کند و وے را اندران ما آب دیگر بود و نعلین و کفش اندر حال طہارت اندر پاے کند تا بسر سجاده آید

[1] ہر آئینہ بدن ترا بر تو حق است و زن ترا بر تو حق و بدرستیکه براے پروردگار بر تو حق است ۱۲ [2] سفر آن پیغمبر از چہار نوع خالی نبودے یا سفر
ہجرت بود از مکہ بمدینہ یا سفر عمره بود یا سفر حج یا سفر جہاد مشرکین غالب بود و چون سفر پیش آمدے قرعہ زدے میان جہاد مومنین ہر کرا قرعہ افتادے
با خود بسفر بردے اما در سفر حج مجموع را با خود میبرد و سفر در اول نہار میکرد و دوست میداشت که در روز پنجشنبه میکند و دعا میکرد که بخیر و برکت پیش آید
در بامداد روز پنجشنبه و چون لشکر را بجہاد فرستادے در اول نہار ایشان را روان کردے و مجموع مسافران را امر کرد که چون سه نفر ان یکے را امیر و مہتر خود سازند و نہی فرمود از تنہائی سفر
و میفرمود الراکب شیطان و الراکبان شیطانان و الثلثة رکب و چون عزیمت سفر در حرکت آمدے این دعا خواندے اللّٰہم الیک توجہت و بک اعتصمت اللہم اکفنی ما اہمنی و ما لا اہتم له
اللہم زودنی التقوی و اغفرلی ذنبی و وجہنی للخیر اینما توجہت ۔ و چون پاے مبارک در رکاب کردے گفتے بسم اللہ و چون بر پشت مرکب راست گشتے گفتے سبحان الذی سخر لنا ہذا و ما کنا له مقرنین ۔

واگر کسے آلت بیشتر ازیں دارد و مرحفظ سنت راچوں شانہ وناخن پیرائے وسوزن و مکحلہ ہم روا باشد وباز اگر کسے زیادت ازیں آلت سازد و خود را تحمل کند نگاہ کنیم تا در چہ مقام است اگر در مقام ارادت است آں ہر یکے او را بندے و بتے و سدے و حجابیست و مایۂ اظہار رعونت نفس وے خود آنست واگر در مقام تمکین و استقامت است وے را ایں و بیش ازیں مسلم است و من از شیخ ابو المسلم فارس بن غالب الفارسی رحمۃ اللہ علیہ شنیدم کہ روزے من بنزدیک شیخ ابوسعید ابوالخیر فضل اللہ بن محمد رضی اللہ عنہ اندر آمدم بقصد زیارت وے را یافتم بر تختے اندر چہار بالش خفتہ و پاے بر یکدیگر نہادہ و دقیے مصری پوشیدہ و من جامۂ داشتم از وسخ و چوں دوال شدہ و تنے از رنج گداختہ و گونہ از مجاہدہ زرد شدہ از دیدار وے انکاری اندر دل من پدید آمد گفتم با خود کہ ایں درویش و من درویش وایں اندر چندیں راحت و من اندر چندیں مجاہدہ گفت وے اندر حال بر باطن من مشرف شد و نخوت من بدید مرا گفت یا ابا مسلم در کدام دیوان یافتی کہ خود بین درویش باشد چوں من ہمہ حق را دیدم حقتعالیٰ جز بر تخت ننشانید و چوں تو ہمہ خود را دیدے جز اندر محنت ندارد ت نصیب ما مشاہدہ آمد و نصیب تو مجاہدہ وایں ہر دو مقام است از مقامات راہ و حقتعالیٰ ازیں منزہ و درویش از مقامات فانی و از احوال رستہ شیخ بو مسلم گفت ہوش از من بشد و عالم بر من سیاہ گشت چوں بخود باز آمدم توبہ کردم وے توبۂ من بپذیرفت آنگاہ گفتم ایہا الشیخ مرا دستورے باشد تا بروم کہ روزگار من رویت ترا تحمل نتواند کرد گفت صدقت یا ابا مسلم آنگاہ بر وجہ تمثیل ایں بیت بر خواند ؎ آنچہ گوشم نتوانست شنیدن بخبر ✱ ہمہ چشمم بعیان یکسر دید آں بصر

پس مسافر را باید تا پیوستہ حافظ سنت باشد و چوں بمقیمے فرارسد بحرمت نزدیک او اندر آید و سلام گوید و نخست پائے چپ از پائے افزار بیروں کند کہ پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم چنیں کردہ چوں اندر پائے پوشد نخست پائے راست اندر پوشد آنگاہ پائے دیگر و چوں پائے شوید اول پائے راست شوید آنگاہ پائے چپ و دو رکعت بر حکم تحیت بکند آنگاہ برعایت حقوق درویشاں مشغول شود و نباید کہ ہیچ حالے بر مقیماں اعتراض کند و یا با کسے زیادتی کند بمعاملتے و یا سخن سختیہاے سفر ہائے خود گوید و یا علم و یا حکایات و روایات گوید اندر میان جماعت کہ ایں جملہ استظہار رعونت باشد و باید کہ رنج جہلہ بکشد و بار ایشاں حمل کند از برا خدائے کہ اندراں برکات بسیار باشد و اگر مقیماں و یا خادم ایشاں بر وے حکمے کنند و یرا

ف ۔ آنچہ گوشم نتوانست شنیدن بشنید ✱ دیدہا ہمہ چشم بعیاں یکسر دید ✱

بسلام کردن یا بزیارتے دعوت کنند اگر نتوانند خلاف نکنند واما بدل مر مراعات اہل دنیا را منکر باشند وافعال آن برادران را عذرے می نہند وتاویلے میکنند کہ ہیچ گونہ رنج بالیست محال خود بر دل ایشان نہند و مر ایشان را بدرگاہ سلطانیان نکشند بطلب راحت وہوائے خود اندر جملہ احوال مسافر و مقیم را اندر صحبت طلب رضائے خداوند تعالیٰ باید کرد و بیکدیگر اعتقاد نیکو باید داشت و مر یک دیگر را اندر برابر بباید گفت واز پس غیبت نباید کرد از آنچہ شوم شود بر طالب حق سخن خلق گفتن خاصہ نا خوب از آنچہ محققان اندر رویت فعل فاعل بینند و چون خلق بدان صفت کہ باشند ازان خداوند بود و آفریدۂ وے اگرچہ معیوب و محجوب و مکاشف بود خصومت بر فعل خصومت بر فاعل باشد و چون بچشم آدمیت اندر خلق نگرد از ہمہ کس باز رہد وبداند کہ جملہ خلق مہجور و مقہور و مغلوب و عاجز اند وہر کسے جز آن نتواند کرد وجز آنچنان نتواند بود کہ خلقتش بر آن است و خلق را اندر ملک او تصرف نیست و قدرت بر تبدیل عین جز حق را مطلق نہ و باللہ التوفیق؛؛

باب آدابہم فی الاکل

بدانکہ آدمی را از غذا چارہ نیست کہ اقامت تالیف طبائع جز بطعام و شراب نیست اما شرط مروت آنست کہ اندران مبالغہ نکنند و روز و شب خود را اندر اندیشۂ لقمہ مشغول نگردانند و شافعی گوید رحمۃ اللہ علیہ من کان ہمتہ ما ید خل فی جوفہ کان قیمتہ ما یخرج منہ مر مرید راہ حق را ہیچ مضرتر از خوردن بسیار نیست و بیش ازین اندرین کتاب اندر باب الجوع طرفے ازین معنے بگفتہ ام اما اینجا آمقدار اندر خور باشد و اندر حکایات یافتم کہ از بویزید پرسیدند کہ چرا تو مدح گرسنگی بسیار گوئی گفت زیرا کہ فرعون اگر گرسنہ بودے ہرگز نگفتے انا ربکم الاعلیٰ واگر قارون گرسنہ بودے باغی نگشتے و تا ثعلبہ گرسنہ بود بہمہ زبانہا ستودہ بود و چون سیر شد نفاق ظاہر کرد خداوند گفت عزوجل اندر صفت کفار قولہ تعالیٰ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ و قولہ تعالیٰ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ وسہل بن عبداللہ گوید کہ شکم پر از خمر دوست تر دارم کہ پر از طعام حلال گفتند چرا گفت زانچہ شکم پر از خمر شود عقل بیارامد و آتش شہوت بمیرد و خلق از دست و زبان وے ایمن شوند اما چون از طعام حلال پر شود فضولے آرزو کند و شہوت قوت گیرد و نفس بطلب نصیبہائے خود سر برآرد کہ گفتہ اند مشائخ اندر صفت ایشان اکلہم کاکل المرضیٰ و نومہم کنوم الغرقیٰ وکلامہم ککلام الثکلیٰ خوردن شان چون خوردن

بیماران بود و خواب‌شان چون خواب غرقه‌شدگان و سخن‌شان چون سخن بچه مردگان پس شرط آداب
اکل آنست که تنها نخورند آنچه خورند ایثار کنند مر یکدیگر را که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم شر الناس من اکل
وحده و ضرب عبده و منع رفده و چون بر سفره نشینند خاموش نباشند و ابتدا بنام خدای کنند و چیزی
نکنند از نهاد و بر داشت که اصحاب را از آن کراهیتی باشد و لقمهٔ اول بر نمک زنند و مر رفیق خود را انصاف
دهند و سهل بن عبدالله را پرسیدند از معنی این آیت إِنَّ اللهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ گفت عدل
آن بود که انصاف رفیق اندر لقمه دهد و احسان آنکه او را بدان لقمه اولیتر از خود داند و شیخ من گفتی عجب دارم از آن
مدعی که گوید من ترک دنیا گفته‌ام اندر اندیشهٔ لقمه باشد و آنگاه باید که طعام بدست خورد و جز اندر لقمهٔ خود ننگرد
و در طعام خوردن آب کمتر خورد مگر اندر حال تشنگی صادق و چون بخورد اندک خورد چندانکه جگر تر شود و لقمه
بزرگ نکنند و بخورد و بخاید و شتاب نکنند که از این چیزها هم تخمه بود و مخالفت سنت و چون از طعام فارغ شود
حمد گوید و دست بشوید و اگر در میان جماعت دو یا سه کس و یا بیشتر نهان از جماعت بدعوتی شوند و
چیزی خورند بعضی از مشایخ گفته‌اند که آن حرام باشد و اندر صحبت خیانت کردن بود أُولٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ
فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ و گروهی گفته‌اند که چون جماعتی باشند بر موافقت یکدیگر روا باشد و گروهی گفته‌اند
که اگر یک کس بود هم روا باشد که او را انصاف نه اندر حال وحدت بباید داد بلکه اندر حال صحبت ببایدداد
که چون تنها باشد حکم صحبت آن ساعت از وی برخیزد و بدان ماخوذ نباشد و بهتر بر اصلی اندرین مذهب آنست
که دعوت درویش را رد نکنند و دعوت دنیادار را اجابت نکنند و بخانهٔ ایشان نشوند و از ایشان چیزی نخواهند
که اندر آن وهنی باشد مر اهل طریقت را از آنچه اهل دنیا محرم نیند مر درویش را و در جمله مرد بکثرت
متاع دنیادار نباشد و بقلت آن درویش نه هر که بتفضیل فقر بر غنا مقر بود وی دنیادار نباشد اگرچه ملکی باشد
و هر که منکر فقر باشد دنیادار باشد اگرچه مضطری باشد و چون بدعوتی حاضر شود در چیزی خوردن و ناخوردن تکلف نکند
بر حکم وقت برود چون صاحب دعوت محرم باشد روا بود که متاهلی زله برگیرد و اگر نامحرم بود بخانهٔ وی رفتن روا نبود
اما بهمه حال نا کردن اولیتر که سهل بن عبدالله گوید الزلة هی الذلة کردن ذلت خواری بود و بالله التوفیق والله اعلم بالصواب

باب آدابهم فی المشی

خدای تعالی گفت عزوجل وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا الآیة باید که پوینده طالب حق بود بتن خود

که میرود نداند که هر قدم بر چه می‌نهد آن قدم بر ولیست یا ازان ولیست اگر بر ولیست استغفار کند و اگر ازان ولیست اندران چه کند تا زیادت شود و از داود طائی رح می آید که روزی داود خورده بود گفتند داود را که زمانی بدین صحن سرای اندر فراشو تا فایده دارد و ظاهر شود گفت من شرم دارم که بقیامت خدای تعالی مرا سوال کند که چرا قدمی چند بر نصیب هوای خود نهادی چنانکه جبار جلیل گفت وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ پس درویش را باید که به بیداری در مراقبت رود سر افگنده و بهیچ سو ننگرد در چاند برابر وی اندر راه اگر کسی فرا پیش وی آید خود را ازوی اندر نکشد مر نگاهداشت جامه را که بدو باز نماید که مومنان و جامهٔ ایشان همه پاک باشد و این جز رعونتی و خویشتن پدید آوردن نباشد و باز اگر آنکس کافری باشد یا پلیدی بر وی ظاهر ببیند روا باشد که خود را ازوی دور نگاهدارد و چون با جماعتی میرود قصد پیش رفتن نکند که زیادت جستن تکبر بود و نیز در باز پس رفتن هم نکند و زیادت جستن بتواضع که تواضع را چون به بیند عین تکبر باشد و نعلین و کفش را تا تواند از پلیدیها نگاهدارد و بروز تا خداوند تعالی ببرکات آن جامهٔ وی را نگاهدارد بشب و باید که چون جماعتی و یا یک درویش با وی همراه باشند اندر راه با کسی نه ایستد بسخن و وی را انتظار خود نفرماید و آهسته رود و شتاب نکند که برفتن حریصان ماند و نرم نرم چنان نرود که برفتن متکبران ماند و گام تمام نهد و در جمله باید که پیوسته روش طالب بدان صفت بود که اگر کسی گوید اورا که کجا میروی وی بقطع بتواند گفت إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ و اگر جز اینچنین باشد رفتن وی بر وبال باشد از آنچه صحت خطوات از صحت خطرات باشد پس هر که اندیشهٔ او مجتمع باشد مر حق را اقدام وی متابع اندیشهٔ وی باشد و از ابویزید روایت آرند که گفت روش درویش بی مراقبت نشان غفلت بود که خود هر چه هست اندر دو قدم حاصل آید که یکی بر نصیبهای خود کند و یکی بر فرمانهای حق این یک قدم را بردارد و آن دیگر بر جای بردارد و روش طالب علامت قطع مسافت بود و قرب حق بمسافت نیست و چون قرب بی مسافتی نباشد طالب را بجز قطع پایها اندر محل سکون چه وجود باشد والله ولی التوفیق ؛

باب آداب نومهم فی السفر والحضر

بدانکه مشایخ را رضی الله عنهم اندرین معنی اختلاف بسیار است نزدیک گروهی مسلم نیست مر مرید را که بخسپد جز اندر حال غلبهٔ نوم آنگاه که خود را از خواب نتواند داشت که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم النوم اخ الموت

خواب برادرِ مرگ است پس زندگانی از خداوند تعالیٰ نعمت بود و مرگ بلا و لامحاله نعمت اشرف بود از بلا
و از شبلی می آید رحمۃ اللہ علیہ که گفت اطلع الحق فقال علی من نام غفل و غفل حجب و نیز و یک گروہے
روا باشند که مرید باختیار بخسپد و اندر خواب تکلف کند از پس آنکه حق امور بجا آورده باشد که رسول گفت صلی اللہ
علیہ وسلم رفع القلم عن ثلاث عن النائم حتی ینتبہ و عن الصبیّ حتی یحتلم و عن المجنون حتی یفیق
و چوں از خفتہ قلم برداشتہ باشند تا آنگاه که بیدار گردد و خلق از شرِّ وے ایمن شده باشد و اختیار وے از وے
کوتاه شده باشد و تصرفش از مرادها معزول شده باشد و کراماً کاتبین از نوشتن بیاسوده و زبانش از
دعوے کوتاه شده و از دروغ و غیبت باز مانده و ارادتش از عجب و ریا امید بریده لَا یَمْلِكُ لِنَفْسِهٖ ضَرًّا
وَّلَا نَفْعًا وَّلَا مَوْتًا وَّلَا حَیٰوةً وَّلَا نُشُوْرًا و از آں بود که ابن عباس گوید رضی اللہ عنہ لا شئ اشدّ علی ابلیس
من نوم العاصی فاذا نام العاصی یقول متی ینتبہ و یقوم حتی یعصی اللہ و ایں خلاف جنید راست
با علی بن سہل الاصفہانی و اندریں معنی نامہ بس لطیف است که علی بن سہل بجنید نوشت و آں مسموع
امت است و مقصود ازیں آنست که علی بن سہل گوید رضی اللہ عنہ اندراں نامہ که خواب غفلت است و قرار
و اعراض باید که محب را روز و شب خواب و قرار نباشد که اگر بغنود اندراں حال از مقصود مفقود شود و از خود
و روزگارِ خود غافل بود و از حق تعالیٰ باز ماند چنانکه حق تعالیٰ وحی فرستاد بداؤد علیہ السلام گفت یا داؤد
کذب من ادعی محبتی فاذا جنّہ اللیل نام عنّی دروغ گفت آنکه دعوی محبتِ من کرد که چوں شب در آید
بخفت و از دوستیِ من بپرداخت و جنید گوید رحمۃ اللہ علیہ اندر جوابِ آں نامہ بدانکه بیداریِ ما معاملتِ
ماست اندر راهِ حق و خوابِ ما فعلِ حق بر ما پس آنچه بے اختیار ما بود از ما آں از حق بما تمام تر از آں بود
که باختیار ما بود از ما بحق و النوم موهبة من اللہ تعالیٰ علی المحبین و آں عطائے بود از حق تعالیٰ بر
دوستان و تعلق ایں مسئلہ بصحو و سکر است و سخن اندراں بتمامی گفتہ آمده است اما عجب است که جنید
رضی اللہ عنہ مرد صاحبِ صحو بود اینجا قوت مر سکر را کرده است و همانا که اندراں وقت مغلوب بوده است
و ناطق بر زبانش وقت بوده باشد و نیز روا باشد که بر ضدّ ایں باشد که خوابِ خود عین صحو باشد و بیداری
عین سکر زانچه خواب صفت آدمی است و تا آدمی اندر ملاحظۂ اوصافِ خود باشد بصحو منسوب باشد و
ناخفتن صفتِ حق است و چوں آدمی در ملاحظۂ صفتِ حق باشد بسکر منسوب بود مغلوب باشد من
دیدم گروہے از مشایخ را که خواب را بر بیداری بر فضل مے نہادند بر موافقتِ جنید زانچه نمود اولیا را د

بزرگان و بیشتر از پیغامبران بخواب پیوسته است و پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم از خدای عزوجل ان اللہ تعالیٰ یباهی بالعبد الذی نام فی سجودہ ویقول اللہ للملٰئکۃ انظروا الی عبدی روحہ فی محل النجوی وبدنہ علی بساط العبادۃ خدای عزوجل مباہات کند بہ بندہ کہ اندر سجود بخسپد و گوید فرشتگان را بنگرید اندران بندۂ مومن کہ جانش با من اندر راز گفتن است و تنش بر بساط عبادت و نیز گفتہ است پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم من نام علی الطہارۃ یوذن لروحہ ان یطوف بالعرش ویسجد اللہ تعالیٰ ہر کہ بر طہارت بخسپد جان وے را دستوری دہند کہ برود عرش را طواف کند و خدا وند را سجدہ کند و اندر حکایات یافتم کہ شاہ شجاع کرمانی چہل سال بیدار بود چون شبے بخفت حق تعالیٰ را بخواب دید و از پس آن پیوستہ بخفتے امید آنرا و اندرین معنے قیس عامری گوید شعر وانی لاستنعس ومالی نعیسۃ لعل خیالا منک یلقی خیالیا۔ و دیدم گروہے کہ بیداری را بر خواب فضل نہادندے بر موافقت علی بن سہل رضی اللہ عنہ زانچہ وحی رسل و کرامات اولیا را بہ بیداری بودہ است و یکے گوید از مشایخ لوکان فی النوم خیرا لکان فی الجنۃ نوم کہ اگر اندر خواب ہیچ چیز خیر بوے و یا محبت را و قربت را علت بودے بایستے تا اندر بہشت کہ سرای قربت است خواب بودے چون اندر بہشت حجاب نباشد و خواب نہ دانستیم کہ خواب حجاب است و ارباب لطائف گویند کہ چون آدم صلوات اللہ علیہ اندر بہشت بخفت حوا از پہلوے چپ او پدید آمد و ہمہ بلا ہاے وے از حوا بود و نیز گویند کہ چون ابراہیم گفت مر اسماعیل را یا بنی انی اری فی المنام انی اذبحک اسماعیل گفت اے پدر ھذا جزاء من نام عن حبیبہ لو لم تنم لما امرت بذبح الولد این جزاے آنکس است کہ بخسپد از دوست خود غافل و اگر نخفتے ترا نفرمودندے کہ پسر را باید کشت پس خواب نوم ترا اے پسر گردانیدہ مرا اے جان اما در من یک ساعت باشند و دو تو ہمیشہ و از شبلی مے آید رضی اللہ عنہ کہ ہر شب سکرہ نمک آب با میلے اندر پیش نہادے و چون بخواب اندر خواستے شد میلے ازان در دیدہ کشیدے و من کہ علی بن عثمان جلابی ام رضی اللہ عنہ دیدم پیرے را کہ چون از اداے فرایض فارغ شدے بخفتے و دیدم شیخ احمد سمرقندی را کہ بہ بخارا بود و چہل سال بودہ است تا شب نخفتہ بود و بروز اندک بخفتے و رجوع این مسئلہ بدان باز گردد کہ چون مرگ بنزدیک کسے دوست تر از زندگانی بود باید تا خواب دوست تر از بیداری بود و چون زندگانی دوست تر از مرگ بود باید کہ تا بیداری دوست تر از خواب باشد پس قیمت نہ آنرا بود کہ بتکلف بیدار باشد بلکہ قیمت آنرا بود کہ بیداریش

گرداند چنانکه رسول را صلی الله علیه وسلم خدا برگزیده و بدرجهٔ اعلی رسانید و نه اندر خواب تکلف کرد و نه اندر بیداری فرمان آمد قُمِ اللَّیْلَ اِلَّا قَلِیْلًا نِّصْفَهٗ و نیز قیمت نه آنرا بود که بتکلف خواب رود قیمت آنرا بود کش بخوابانند چنانکه خدای عزوجل اصحاب الکهف را برگزید و بمحل اعلی رسانید و لباس کفر از گردن ایشان برکشید ایشان نه اندر خواب تکلف کردند و نه اندر بیداری تا حق تعالی خواب بر ایشان افگند و بی اختیار ایشان را می پرورد چنانکه گفت وَتَحْسَبُهُمْ اَیْقَاظًا وَّهُمْ رُقُوْدٌ وَّنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْیَمِیْنِ وَذَاتَ الشِّمَالِ و این هر دو اندر حال بی اختیاری بود و چون بنده بدرجتی رسد که اختیار وی برسد یعنی نماند و نشستش از کل بریده گردد و همتش از غیر اعراض کند اگر بخسپد و یا بیدار باشد بدان صفت که باشد عزیز باشد پس شرط خواب مرید را آن باشد که اول خواب خود را چون آخر عهد خواب خود داند و از معاصی توبه کند و خصمان را خوشنود کند طهارتی پاکیزه کند و بر دست راست روی بقبله بخسپد کارهای دنیا راست کرده نعمت اسلام را شکر کند و شرط کند که اگر بیدار شوم بر سر معاصی نروم پس هرکه به بیداری کار خود ساخته باشد ورا از خواب و یا از مرگ باکی نباشد و اندر حکایات مشهور است که آن پیر نیز و آن امامی که اندر رعایت جاه و کلاه و رعونت نفس اندر مانده بود و اندر آمدی و گفتی یا فلان می باید مرد و ویرا بدان سخن رنجی بدل آمدی که این مرد گدای هر زمان با من این سخن میگوید روزی گفت من فردا ابتدا کنم و دیگر روز آن پیر اندر آمد این امام گفت ای فلان بباید مرد وی سجاده فرو کرد و بگسترانید و سر باز نهاد و گفت مُردم اندر حال جانش برآمد ویرا از آن تنبیهی پیدا آمد و دانست که این پیر مر ورا میفرمود که بسیج مرگ کن چنین که من کرده ام و شیخ من رضی الله عنه مرید از ابرار داشتی که چون اندر حال غلبهٔ نوم بخسپید و چون بیدار شوید نیز بخسپید که خواب ثانی مریدان حق را حرام باشد و بیکاری و خواب بنده را فراموشی آرد و اندرین معنی سخن دراز آید والله اعلم بالصواب

باب آدابهم فی الکلام والسکوت

خداوند گفت عزوجل وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا اِلَی اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا و نیز خدای گفت قَوْلٌ مَّعْرُوْفٌ و نیز گفت قُوْلُوْٓا اٰمَنَّا بدانکه گفتار خوب از حق به بنده فرمانست چون اقرار بخداوندی وی و ثنا گفتن بر وی و خلق را بدرگاه وی خواندن و نطق نعمتی بزرگ است از حق تعالی به بنده و آدمی بدان ممتاز است از چیزهای دیگر و خداوند گفت عزوجل وَلَقَدْ کَرَّمْنَا بَنِیْٓ اٰدَمَ یک قول مفسران اندرین معنی نطق است

پس ہر چند کہ گفتار از حق بہ بندہ نعمتے ظاہر است آفت آں نیز بزرگ است کہ پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم اخوف ما اخاف علی امتی اللسان و در جملہ گفتار چوں خمر است کہ عقل را مست کند و مرد چوں اندر شرب آں افتاد نیز ہرگز بیروں نتواند آمد و خود را از آں باز نتواند داشت و چوں معلوم اہل طریقت شد کہ گفتار آفت است سخن جز بضرورت نگفتند یعنی در ابتدا و انتہائے سخن خود نگاہ کردند اگر جملہ حق را بود گفتند والا خاموش بودند زانچہ معتقد بودند کہ خداوند عالم الاسرار است و مذموم اند آنانکہ حق تعالیٰ را اینچنیں ندانند بقول خدائے عزوجل اَمْ یَحْسَبُوْنَ اَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَ نَجْوٰىهُمْ بَلٰى وَ رُسُلُنَا لَدَیْهِمْ یَكْتُبُوْنَ آیا می پندارند کہ من نمی دانم نہا نہائے ایشاں بلے میدانم و ملائکہ نیز بر ایشاں مے نویسند و من عالم الغیبم و رسول گفت صلے اللہ علیہ وسلم من صمت نجی آنکہ خاموش باشد نجات یابد پس اندر خاموشی فوائد و فتوح بسیار است و در گفتن آفت بسیار و گروہے از مشائخ رحمہم اللہ سکوت را بر کلام فضل نہادند و گروہے کلام را بر سکوت ترجیح دادند و از آنجملہ جنید گفت رضی اللہ عنہ کہ عبارات بجملہ دعاوی است و آنجا کہ اثبات معانی بود دعاوی ہدر باشد و وقت باشد کہ سقوط قول اندر حال اختیار معذور گردد یعنی اندر حال تقیت اندر حال خوف با وجود اختیار قدرت بر قول عذر نا گفتن شود و انکار قولش در حقیقت معرفت را زیان ندارد و ہیچ وقت بندہ بے معنی مجرد دعویٰ معذور نباشد حکم او حکم منافقان باشد پس دعوے بے معنی نفاق آید و معنے بے دعویٰ اخلاص لان من استس بنیانہ علی بیانہ لا یستغنی عن اللسان و من استس بنیانہ علی عیان استغنی فیما بینہ و بین ربہ من اللسان یعنی چوں راہ بر بندہ کشادہ شد از گفتار مستغنی گشت زانچہ عبارت مر اعلام غیر را باشد و حق تعالیٰ جل جلالہ بے نیاز است از تفسیر احوال و غیر وے خود گرای آں نکند کہ بدیشاں مشغول باید شد و مؤکد ایں معنی است قول جنیدؒ کہ گفت من عرف اللہ کل لسانہ آنکہ حق را اندر دل شناخت زبانش از بیان باز ماند کہ اندر عیان بیان حجاب نماید و از شبلی مے آید کہ در مجلس جنیدؒ برپائے خاست و با آواز بلند گفت یا مرادی و اشارت بحق تعالیٰ کرد جنیدؒ گفت یا ابابکر اگر مرادت حق است ایں اشارت چرا کردی کہ وے ازیں مستغنی است و اگر مرادت نہ ویست خلاف چرا گفتی کہ حق تعالیٰ بقول تو علیم است شبلی بر گفتہ خود استغفار کرد و آں گروہے کہ کلام را بر سکوت فضل نہادند گفتند کہ بیان احوال خود از حق بامر است کہ دعویٰ بمعنی قایم بود چہ اگر کسے ہزار سال بدل و سر عارف میباشد

وضرورتے مانع وے نباشند تا اقرار بمعرفتش نه پیوسته است حکمش حکم کافران بود و خداوند مومنان را بجملگی شکر و حمد و ثنا فرمود و رسول را گفت صلے الله علیه وسلم وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ[1] و ثنا و تحدث نعمت گفتار وے بود پس گفتار مامر تعظیم امر ربوبیت را باشد و خداوند تعالیٰ گفت اُدْعُوْنِیْ اَسْتَجِبْ لَکُمْ[2] و نیز گفت اُجِیْبُ[3] دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ و مانند این و یکے گوید از مشایخ که هر کرا بیانے نباشد از روزگار خود او را روزگار نباشد که ناطق وقت تو هم وقت تست چنانکه شاعر گوید شعر

لسان[4] الحال افصح من لسانی ؛ وصمتی عن سوالی ترجمانی ؛ و اندر حکایات یافتم که روزے ابوبکر شبلی در کرخ بغداد میرفت یکے را وید از مدعیان که میگفت السکوت خیر من الکلام فقال الشبلی سکوتك خیر من کلامك وکلامی خیر من سکوتی لان کلامك لغو وسکوتك هزل وکلامی[5] خیر من سکوتی لان سکوتی حلم وکلامی علم خاموشی بهتر از گفتار شبلی گفت رح خاموشی[6] تو بهتر از گفتار تو زانچه گفتار تو لغو است و خاموشی تو هزل و گفتار من بهتر از خاموشی من زانچه سکوت من حلم است و کلام من علم که اگر علم نگویم حلمم بران دارد و اگر حلم گویم علمم بران دارد و چون نگویم حلیم باشم چون بگویم علیم باشم و من گویم که علی بن عثمان جلالی ام رضی الله عنه که کلامها بر دو گونه است و سکوتها بر دو گونه کلام یکے حق بود و یکے باطل و سکوت یکے حصول مقصود و مشاهدت و دیگر غفلت پس هر کسے را گریبانِ خود باید گرفت اندر حال نطق و سکوت اگر کلامش بحق بود گفتارش بهتر از خاموشی و اگر باطل بود خاموشی بهتر از گفتار و اگر از حجاب و غفلت بود گفتار بهتر از خاموشی و عالمے اندرین معنے سرگردانند گروهے از مدعیان بدرو هوس و عباراتے از معانی خالی بردست گرفته اند و میگویند که گفتار فاضلتر از سکوت و گروهے از جهال که مناره را از چاه نشناسند سکوت بجهل خود بازبسته اند و میگویند که خاموشی بهتر از گفتار و اگر هر دو چون یکدیگر باشد پس کرا تا فرا گفتار آرند و کرا خاموش کنند من[7] نطق اصاب او غلط ومن انطق عصم من الشطط هر که بگوید یا خطا گوید یا صواب و هر کرا بگفتار آرند از خطا و خلل نگاهدارندش چنانکه ابلیس گفت لعنة الله علیه اَنَا خَیْرٌ[8] مِّنْهُ

---

[1] واما بنعمت پروردگار خود پس خبر ده ۱۲ [2] دعا کنید بجانب من تا قبول کنم دعائے شمارا ۱۲ [3] قبول میکنم دعائے دعا کننده وقتیکه دعا کند مرا ۱۲ [4] زبان حال تر است از زبان من خاموشی از سوال من زبان بیان کننده ۱۲ [5] کسیکه داننده دو زبان باشد که حاجب یکزبان را بصاحب زبان بفهماند و این مقرب تر باشد ۱۲ [6] آگاه باش هر که گفتگو کرد صواب یا خطا کرد و هر که گفتگو کرده شد نگه داشته شد از سخن دروغ ۱۲ [7] من بهترم از و ۱۲

و آدم را بگویانید ند رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا[1] پس داعیان این طریقت اندر گفتار خود ماذون و مضطر باشند و اندر خاموشی شرم زده و بیچاره من کان سکوته حیاءً کان کلامه حیوۃً آنرا که خاموشی از حیا بود کلامش مر ورا حیات باشد زانچه گفتارشان از دیدار بود و گفت بی دیدارش نزد ایشان خوار بود و ناگفتن دوست تر از گفتن دارند تا باخود باشند و چون غائب شوند خلق مر قول ایشانرا بر جان نگارند از آن بود که آن پیر گفت رضی اللہ عنہ من کان سکوتہ لہ ذہبًا کان کلامہ لغیرہ مذہبًا پس باید تا طالب ربانی را که خوضش اندر عبودیت بود خاموش کند تا زبانے که نطقش بربوبیت بود بگفتار آید و عبارت وے صیاد دلہائے مریدان شود و ادب اندر گفتار آنست که بے امر نگوید و جز اندر امر نگوید و اندر خاموشی آنکه جاہل نباشد و بجہل راضی نباشد و غافل نه و مرید باید که اندر سخن پیران دخل و تصرف نکند و عبارت غریب و پریشان نیاوَرد و بدان زبان که شہادت گفته است و بتوحید مقر آمده دروغ و غیبت نگوید و مسلمانانرا نرنجاند و درویشانرا بنام مجرد نخواند و تا چیزے از وے نپرسند نگوید پس سخن گفتن ابتدا نکنند و شرط خاموشی درویش آن بود که بر باطل خاموش نباشد و شرط گفت آنکه جز حق نگوید و این اصل را فرع بسیار است و لطائف بیشمار اما من برین مقدار پسنده کردم تا کتاب مطول نشود واللہ اعلم بالصواب۔

باب آدابهم فی السؤال

خداوند گفت عز و جل لَا یَسْـَٔلُوْنَ النَّاسَ اِلْحَافًا[2] سوال بالحاف نکنند مردم را و چون کسے از ایشان سوال کند منع نکنند چنانکه خدا تعالیٰ فرمود مر پیغامبر را صلے اللہ علیہ وسلم وَ اَمَّا السَّآئِلَ فَلَا تَنْھَرْ[3] و تا توانند سوال جز از خداوند تعالیٰ نکنند و غیر ویرا در محل سوال ننہند که سوال اعراض باشد از حق بغیر حق و چون بنده از حق تعالیٰ اعراض کرد بیم باشد که او را ہم اندر محل اعراض بگذارد و یافتم که یکے از اہل دنیا مر رابعہ عدویہ را گفت که یا رابعہ چیزے بخواه از من تا مرادت حاصل کنم وے گفت اے ہذا من شرم دارم که از خالق دنیا دنیا خواہم شرم ندارم از چون خویشتنی چیزے خواہم گویند که اندر وقت ابومسلم صاحب دعوت درویشی را بیگناه بتہمت دزدی بگرفتند و بچہار طاق مرادرا باز داشتند چون شب

[1] اے پروردگار ستم کردیم برخویش ۱۲ [2] سوال نمکنیند از مردمان بالحاح ۱۲ فتح الرحمان [3] و اما سائل را پس بانگ مزن ۱۲ فتح الرحمان۔

اندر آمد بومسلم پیغامبر را صلی اللہ علیہ وسلم بخواب دید کہ ورا گفت یا بامسلم مرا خداوند تعالی بتو فرستادہ
است کہ دوستی از دوستان من بے جرم اندر زندان تست برخیز وے را بیرون آر بومسلم از خواب برجست
و سر و پا برہنہ بر در زندان دوید و بفرمود تا در زندان بکشادند آں درویش را بیرون آوردند و ازوے
عذر خواست و گفت حاجتے بخواہ درویش گفت ایہا الامیر کسیکہ او خداوندے دارد چنیں کہ بنیم شب
ابومسلم را از بستر برانگیزاند و بفرستد تا ورا از بلاہا برہاند روا باشد کہ او از دیگراں سوال کند و حاجت خواہد ابومسلم
گریاں شد و آں درویش از پیش او برفت و باز گروہے دیگر گویند روا باشد درویش را کہ از خلق سوال
کند کہ حق تعالی میگوید لَا یَسْـَٔلُوْنَ النَّاسَ اِلْحَافًا[لہ] میگوید سوال کنید و اندراں الحاح نکنید و رسول
صلی اللہ علیہ وسلم نیز سوال کردم ساختن کارہائے اصحاب را و ما را نیز گفت اُطْلُبُوا الْحَوَائِجَ عِنْدَ
حِسَانِ الْوُجُوْہِ و دیگر مشائخ رحمہم اللہ بسہ علت سوال کردن روا داشتہ اند یکے مر فراغت دل را
کہ لابد باشد کہ گفتہ اند کہ ما دو گروہ را قیمت نہیم کہ روز و شب اندر انتظار آں گذاریم و جز آں حاجتے نباشد
ما را بخداوند اندر حال اضطرار زانچہ ہیچ مشغولی چوں شغل طعام و انتظار آں نیست و ازاں بود کہ چوں
بایزید مرید شقیق را پرسید دراں حال کہ بزیارت وے آمدہ بود از حال شقیق مرید گفت او از خلق فارغ
شدہ است و بر حکم توکل نشستہ بایزید رحمۃ اللہ علیہ گفت چوں باز گردی بگوے ورا کہ نگر تا دیگر خدا را
بدو گردہ نان نیازمائی چوں گرسنہ گردی دو گردہ نان از ہمجنساں خود بخواہ و بازنامہ توکل بیکسو تا آں
شہر و ولایت از شومی یک معاملت تو بزمیں فرو نشود و دیگر مر ریاضت نفس را سوال کردہ اند تا ذل آں
بکشند و رنج آں بر دل خود نہند و قیمت خود بدانند کہ ایشاں ہر کسے را بچہ مے ارزند تا تکبر نکنند و رنج نہ بنہند
نہ بینی کہ چوں شبلی بجنید آمد رحمہما اللہ جنید گفت یا ابابکر ترا نخوت آں اندر سر است کہ من پسر حاجب
الحجاب خلیفہ ام و امیر سامرہ از تو ہیچ کارے نیاید تا بازار بیروں نشوی و از ہر کہ بینی سوال نہ کنی تا قیمت
خود بدانی چناں کرد و ہر روز بازارش شکست تر بودے تا سہ سال بدرجہ رسید کہ اندر ہمہ بازار گشت
و کس چیزے ندادش باز آمد و با جنید گفت جنید گفت یا ابابکر اکنوں قیمت خود بداں کہ خلق را ہیچ چیز
نمی ارزی دل اندر ایشاں منہ و ایشاں را ہیچ چیز بر مگیر و ایں معنی مر ریاضت را بود نہ کسب را و از ذوالنون
مصری روایت کردہ اند کہ گفت رفیقی داشتم موافق خدای تعالی او را بخویش خواست و از نعمت دنیا بنعمت عقبی
رسانیدش ورا بخواب دیدم گفتم کہ خدای تعالی با تو چہ کرد گفت مرا بیامرزید گفتم بچہ خصلت گفت مرا بر پاے کرد

لہ سوال نمیکنند از مردماں بالحاح ۱۲ فتح الرحمان۔

دگفت اے بندۂ من بسیار ذل ورنج سفلگان وبخیلان کشیدی ودست پیش ایشان دراز کردی واندران صبر کردی تراابدن بخشیدم وسه دیگر حرمت حق را از خلق سوال کردند بمه بالهاے دنیا از ان حق تعالی دا ستند وبمه خلقان را وکیلان وے دیدند وآن چیزے که بنصیب نفس ایشان بازگشت از حق تعالی نخواستند واز وکیل وے بخواستند وسخن خود باوے گفتند واندر نظر شاہد چون بنده بایست خود بوکیل عرضه کند بحرمت وطاعت نزدیکتر ازان بود که بر خداوند پس سوال شان از غیر علامت حضور واقبال خود بود به حق نه علامت بود واعراض از حق ویافتم که یحیی بن معاذ را دخترے بود روزے با مادر را گفت مرا فلان چیزے باید مادرش گفت از خداے بخواه گفت اے مادر من شرم دارم که بایست نفسانی خود از وے بخواہم وآنچه تو دہی هم از آن وے بود ودر روزی مقدر من باشد پس آداب سوال آن باشد که اگر مقصود سوالی بر آید حرم تر از آن نباشی که بر نیاید وخلق را اندر میانه نه بینی واز زنان واز اصحاب سواق سوال نکنی واز خود جز بآن نگوئی که بر حلالی مال وے موثق باشی وتا توانی سوال بر نصیب خود نکنی واز ان تجمل وکد خدائی نسازی وآنرا ملک نگردانی ودر حکم وقت را باشی وحدیث فردا ابر دل نگذاری تا بہلاک جاودانی ماخوذ نگردی و خدایتعالی را بر دام گدائی خود نه بندی واز خود پارسائی پیدا نکنی که تا ترا از راه پارسائی چیزے بیش دهند یا شنیدم پیرے را که از محتشمان متصوفه بود از بادیه بر آمد فاقه زده ورنج انقطاع راه کشیده بازار کوفه اندر آمد وگنجشکے را بر دست نشانده میگفت از برائے این گنجشک مرا چیزے دهید گفتند اے شیخ این چه میگوئی گفت محال باشد که من گویم از بهر خداے مرا چیزے دهید بدنیا شفیع جز حقیرے را نکنند این اندکیست از بسیار آنچه اندرین باب شرط است مختصر کردم مر خوف تطویل را والله اعلم۔

باب دابهم فی التزویج والتجرید وما یتعلق بها

خداے گفت عزوجل هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ[1] ورسول گفت صلے الله علیه وسلم تناکحوا تکثروا فانی اباهی بکم الامم یوم القیمة ولو بالسقط ونیز گفت ان اعظم النساء برکة اقلهن مؤنة واحسنهن وجوها واحصنهن فروجا[2] واین از صحاح اخبار است که در جمله نکاح مباح است بر جملگی مردان وزنان وفریضه بر آنکه از حرام نتواند پرهیزید وسنت مر آنرا که حق عیال تواند گذارد واز مشایخ این قصه گروهے گویند که

---

[1] ایشان بمنزله پوشش شما اند وشما بمنزله پوشش ایشان [2] نکاح کنید بسیار شوید پس بدرستیکه من فخر خواہم کرد بسبب شما گروه ها را در روز قیامت اگرچه بچه خام بود

ع بہترین زنان برکت ترین ایشان است کمترین ایشان از نفقه وخوبترین ایشان از روی وتنگترین ایشان از فرج ۱۲

تزویج مردفع شہوت را باید و کسب مر فراغت دل را و گروہے گفتند کہ مر اثبات نسل را باید تا فرزندے باشد چون فرزند بود اگر پیش از پدر از دنیا بشود شفیع پدر باشد و اگر پدر پیش از وے شود دعا گوے بماند و اندر خبر است کہ عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ مر ام کلثوم را کہ دختر فاطمہ بنت محمد مصطفے صلی اللہ علیہ وسلم ورضی اللہ عنہا بود خطبہ کرد از پدرش علی ابن ابیطالب کرم اللہ وجہہ و بخواست و علی گفت او بس خورد است و تو مرد پیری و مرا نیت است کہ او را بہ برادر زادۂ خود خواہم داد عبداللہ بن جعفر عمر کس فرستاد کہ یا ابا الحسن اندر جہان زنان بزرگ بسیار اند و مراد من از ام کلثوم نہ دفع شہوت است بلکہ اثبات نسل است کہ از پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم شنیدم کہ گفت کل[1] نسب و حسب ینقطع بالموت الا نسبی و حسبی و یردی کل سبب و نسب ینقطع الا حسبی و نسبی اکنوں مرا سبب ہست باید م تا نسب نیز باشد تا ہر دو طرف بمتابعت وے محکم گردانیدہ باشم علی رضی اللہ تعالی عنہ ام کلثوم را بہ عمر داد و زید بن عمر از وے بیامد رضی اللہ عنہ و پیغامبر گفت صلے اللہ علیہ وسلم تنکح[2] النساء علی اربعة علی المال و الحسب والحسن والدین فعلیکم بذات الدین فانہ ما استفاد امرء بعد الاسلام خیر من زوجة مؤمنة موافقة یسر بہا اذا نظر الیہا بہترین فوائد و زوائد از پس اسلام زن مؤمنہ موافقہ باشد تا بد و انس گیرد مرد مومن و اندرین بصحبت وے قوتے یابد و اندر دنیا موانستے کہ ہمہ وحشتہا اندر تنہائی است و ہمہ راحتہا اندر صحبت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم گفت الشیطان مع الواحد و بحقیقت مرد یا زن چون تنہا باشد قرین وے شیطان بود کہ شہوت را اندر پیش دل وے می آراید و ہیچ صحبت اندر حکم حرمت وامان چون زناشوی نباشد اگر مجانست و موافقت باشد و ہیچ عقوبت و مشغولی چندان نبود کہ چون زن ناجنس باشد پس درویش را باید کہ نخست اندر کار خود تامل کند و آفتہائے تجرید و از آن تزویج اندر پیش دل صورت کند تا دفع کدام آفت بر دلش سہل تر بود و متابع آن باشد کہ در جملہ تجرید دو آفت است یکے ترک سنتے از سنن و دیگر پروردن شہوتے اندر دل و خطر بودن اندر حرام و تزویج را نیز دو آفت است یکے مشغولی دل بغیر و دیگر شغل تن از برائے خط نفس و اصل این مسئلہ بعزلت و صحبت باز گردد آنکہ صحبت اختیار کند با خلق او را تزویج شرط باشد و آنکہ عزلت جوید از خلق او را تجرید زینت بود و پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم سیروا سبق المفردون یعنی بروید کہ مفردان بر شما سبقت گرفتند و حسین بن ابی الحسن

[1] ہر حسب و نسب قطع میشود مگر حسب و نسب من ۱۲ [2] نکاح کردہ شوند زنان بر چہار بر مال و حسن و حسب و دین پس لازم گیرند ذات دین را پس بدرستیکہ بان اعلی[illegible] ست

مؤمنیت فائدہ تامل نمودہ مرد پس اسلام کہ نکوکاران مانند کہ فائدہ موافق رخصت کند ہر گاہ کہ نظر کند بسوئے او ۱۲

بصری گوید نجا المخفون وهلک المثقلون از ابراہیم خواص مے آید کہ گفت بدیہی اندر آمدم بقصد زیارت
بزرگے کہ آنجا بود و چوں بخانۂ وے رفتم خانۂ دیدم پاکیزہ چنانکہ معبد جائے اولیا بود و اندر دو محراب ساختہ
در یک محراب آں پیر نشستہ و اندر محراب دیگر عجوزۂ پاکیزہ و روشن نشستہ و ہر دو ضعیف گشتہ از عبادت
بسیار با آمدن من شادی بسیار نمودند و سہ روز آنجا بودم و چوں باز خواستم گشت پرسیدم از آں پیر کہ ایں عفیفہ
ترا چہ باشد گفت از یک جانب دختر عم و از دیگر جانب عیال من گفتم اندریں سہ روز سخت بیگانہ وار
دیدم تاں اندر صحبت گفت آرے شصت و پنج سال است تا چنانست گفتم کہ علت ایں مرا بگوئی گفت
بدانکہ ما در کودکی عاشق یک دیگر بودیم و پدر وے او را بمن نمیداد کہ دوستی ما مر یکدیگر را معلوم وے
گشتہ بود مدتے رنج آں بکشیدیم تا پدر وے وفات یافت پدر من عم وے بود او را بمن داد چوں
آں شب ابتدا بیکدیگر رسیدیم وے مرا گفت دانی کہ خدائے تعالیٰ با ما چہ نعمت کرامت کردہ است
کہ ما را بیکدیگر رسانید و دلہائے ما را از ابتلا و آفتہائے ناخوب فارغ کرد گفتم بلے گفت پس ما امشب
خود را از ہوائے نفس باز داریم و مراد خود زیر پائے آریم و مر خدائے را عبادت کنیم شکر ایں نعمت را گفتم
صواب آید دیگر شب ہماں گفت سہ دیگر شب من گفتم کنوں دو شب برائے تو شکر بگذاردیم امشب
از برائے من نیز عبادت کنیم کنوں شصت و پنج سال است کہ بر آمدہ و ما یکدیگر را ندیدیم بحکم ملامست
و ہمہ عمر اندر شکر نعمت میگذاریم پس چوں درویشی صحبت اختیار کند باید تا قوت آں مستورہ از حلال سازد
و مہرش از حلال گذارد و تا از حقوق خداوند و از امر وے چیزے باقی ماندہ باشد بحظ نفس خود مشغول
نشود و چوں اوراد خود بگذارد قصد فراش وے کند حرص و مراد خود را اندر خود کشد و با خداوند تعالیٰ بر وجہ
مناجات بگوید بار خدایا تو شہوت اندر خاک آدم سرشتی مر آبادانی عالم را و اندر علم خود خواستی کہ مرا ایں
صحبت باشد یارب ایں صحبت من دو چیز را گرداں یکے مر حرص حرام را بحلال و دیگر فرزند ولی و رضی مرا
ارزانی دار نہ فرزندے کہ دل من از تو مشغول کند و از سہل بن عبداللہ تستری مے آید کہ او را پسرے
بیامد ہر گاہ کہ بکودکی از مادر طعام خواستے مادرش گفتے از خدائے خواہ اندر محراب[1] شدے و سجدہ کردے
مادرش آں مراد اندر نہاں بدو دادے بے آنکہ وے بدانستے کہ آں مادر دادہ است تا خوئے بدرگاہ حق
گیرد روزے از دبیرستان اندر آمد و مادرش حاضر نبود سر بسجدہ نہاد خدائے تعالیٰ آنچہ بایست او بو پدید آورد

[1] محراب خانۂ صدر مجلس و طاق درون مسجد کہ بطرف قبلہ باشد چوں طاق مذکور را کہ حرب شیطانی است لہذا محراب نام کردند ۱۲ غیاث

مادر اندر آمد و آن بدید گفت ای پسر این از کجاست گفت از آنجا که هر بار بود چون زکریا صلوات الله علیه نزدیک
مریم رضی الله عنها اندر آمدی بتابستان میوهٔ زمستانی دیدی و بزمستان میوهٔ تابستانی دیدی بر وجه تعجب بپرسیدی
أَنَّى[۱] لَكِ هٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وی گفتی این از پیش خداست باید که استعمال سنتی مر درویش
را اندر طلب دنیا و حرام و شغل دل نیفگند که هلاک درویش اندر خرابی دل وی بود چنانکه خرابی توانگر
اندر خرابی سرای و خانمان پس آنچه توانگر را خراب شود آنرا عوض بود و آنچه درویش را خراب شود آنرا
عوض نباشد و اندر زمانهٔ ما ممکن نگردد که کسی را زنی موافقه باشد بی بایست زیادت و فضول و طلب
محال و از آن بود که گروهی تجرید و تخفیف اختیار کردند و رعایت آن خبر بر دست گرفتند که پیغامبر گفت
صلی الله علیه وسلم خیر[۲] الناس فی آخر الزمان خفیف الحاذ قیل یا رسول الله وما خفیف الحاذ
قال الذی لا اهل له ولا ولد له ونیز گفت سیروا سبق المفردون بروید که مفردان بر شما سبقت
گرفتند و اجماع مشایخ این طریقت بر آنکه بهترین و فاضلترین مجردانند اگر دل شان از آفت خالی باشد
و طبع شان از ارادت ارتکاب معاصی و شهوات معرض و عوام در ارتکاب شهوت خبر مروی را
که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم حُبِّبَ[۳] الی من دنیاکم ثلث الطیب والنساء وجعلت قرة
عینی فی الصلوة حجت سازند و گویند چون زنان محبوب وی باشند تا تزویج فاضلتر باشند گوئیم که پیغامبر
گفت صلی الله علیه وسلم لی[۴] حرفتان الفقر والجهاد پس چرا دست از حرفت می دارند اگر آن محبوب وی است
این حرفت است پس بحکم آنکه مر هوا تان را بدان میلی بیشتر است مر هوای خود را محبوب پیغامبر خوانند آن
محال باشد کسی پنجاه سال متابع هوای خود بوده باشد پندارد که متابع سنت است او بر غلط عظیم باشد
و در جمله نخستین فتنهٔ که بر سر آدم علیه السلام مقدر بوده است هم اصل آن زنی بود اندر بهشت و نخستین فتنهٔ
که اندر دنیا پدیدار آمد هم سبب آن زنی بود یعنی فتنهٔ هابیل و قابیل و چون خداوند تعالی خواست
که عذاب کند هم سبب آن زنی بود و الی یومنا هذا همه اسباب فتنه های دینی و دنیاوی زنانند و پیغامبر
گفت صلی الله علیه وسلم ما ترکت بعدی[۵] فتنة اضر علی الرجال من النساء هیچ فتنه نگذاشتم

---

۱ از کجاست ترا این روزی ۱۲ فتح الرحمان ۲ بهتر آدمیان در آخر زمان کم حاذ گفته شد یا رسول الله چیست کم حاذ فرمود آنکه
نیست اهل برای او و نیست ولد برای او ۱۲ ۳ دوست کرده شد من از دنیا شما سه چیز خوشبوی و زنان و گردانیده شد نور چشم ما من در نماز ۱۲
۴ برای من دو کسب اند فقر و جنگ ۱۲

پس از خود زیانکارتر بر مردان از زنان پس فتنهٔ ایشان اندر ظاهر چنین است اندر باطن خود چگونه باشد
و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه از پس آنکه مرا حق تعالی یازده سال از آفت تزویج نگاه داشته
بود هم تقدیر کرد تا بفتنه اندر افتادم و ظاهر و باطنم اسیر پری صفتی گشت بے آنکه رویت بوده و یکسال مستغرق
آن بودم چنانکه نزدیک بود که دین بر من تباه شود تا حق تعالی بکمال لطف و تمام فضل خود عصمت را باستقبال
دل بیچارهٔ من فرستاد برحمت خلاصی ارزانی داشت والحمد لله علی جزیل نعمائه و در جمله قاعدهٔ
این طریقت بر تجرید نهاده اند چون تزویج آمد حال دیگرگون شد و هیچ لشکر نیست فا نگراز عساکر شهوت
الا که آتش آنرا باجتهاد بتواند نشاند از آنچه آفتے که از تو خیزد آلت دفع آن هم با تو باشد غیرے نباید
تا آن صفت از تو زائل شود و زوال شهوت بدو چیز باشد یکے آنکه اندر تحت تکلف در آید و دیگر آنکه
از دائرهٔ کسب و مجاهدت بیرون باشد اما آنچه اندر تحت تکلف مقدور آدمی است آن گرسنگی باشد
و آنچه از تکلف بیرونست یا خوفی مقلقل است و یا محبتے صادق که بتفاریق هم جمع شود و محبت سلطان
خود اندر اجزاے جسد پراگنده کند و جمله حواس را از وصف ایشان معزول کند و کل بنده را جدا گرداند
و هزل را از وے فانی گرداند و احمد حماد سرخسی که بماوراء النهر رفیق من بود مردے محتشم بود وے را گفتند
ترا حاجت آید بتزویج وے گفت نه گفتند چرا گفت زانچه من اندر روزگار خود یا غایب باشم از
خود یا حاضر بخود چون غایب باشم خود از کونین یادم نیاید و چون حاضر باشم نفس خود را چنان دارم که
چون نانے بیابد پندارد که هزار حور یافتم پس شغل دل کارے عظیم باشد بهرچه خواهی گو باش و گروهے
گفتند که ما بغیر اختیار خود از هر دو حال منقطع کنیم تا از حکم و تقدیر پردهٔ غیب چه ظاهر شود اگر تجرید نصیب ما
آید اندر آن بعفت کوشیم و اگر تزویج بود متابع سنت باشیم و بفراغ دل کوشیم که چون داشت حق
پاینده باشد تجرید بنده چون تجرید یوسف علیه السلام بود و در بلاے زلیخا که اندر حال قوت بر مراد از مراد خود روے
بگردانید و بقهر هوا و رویت عیوب نفس خود مشغول شد اندر آن وقت که زلیخا با وے خلوت کرد و تزویج وے
چون تزویج ابراهیم بود از غایت اعتمادے که ویرا با حق تعالی بود شغل اهل را شغل او نداشت تا چون
ساره رشک پیدا کرد و تعلق بغیرت کرد ابراهیم هاجر را برگرفت و بوادی غیر ذی زرع برد و بخداوند سپرد
و روے از ایشان بگردانید تا حق تعالی بداشت خود ایشانرا بپرورد چنانکه خواست پس هلاک بنده نه اندر تزویج
و تجرید است که بلاے او اندر اثبات اختیار و متابعت هواے خود است و شرط آداب متاهل آنست که اورا

ورد وے از اوراد وے فوت نشود و احوال ضایع نه و اوقات شولیده نه و با اہل خود شفیق باشد و نفقه
حلال سازدش و از برائے ادائے نفقه وے رعایت ظلمه و سلاطین نکنند تا اگر فرزندے باشد بشرط
باشد و اندر حکایات معروفست که احمد بن حرب نیشاپوری رضی الله عنه روزے با جماعتے از رؤسا و سادات
نیشاپور که بسلام او آمده بودند نشسته بود که آں پسر شراب خوارش سرمست و رود زنان و سرود گویان
اندر آمد و بدیشاں بر گذشت به ہیچ معنی و از کسے نیندیشید آں جمله متغیر شدند احمد آں معنی اندر ایشاں بدید
گفت شمارا چه بود که تغیرے پدید آمد گفتند بر گذشتن ایں پسر بریں حال بر تو ما تشویر زده شدیم و وے
از تو نیندیشید احمد گفت وے معذور است از انچه شبے مارا از خانه ہمسایه چیزے آوردند خوردنی من و
عیال من ازاں بخوردیم آں شب مارا صحبت بود ایں فرزند ازاں بپیوست و خواب بر ما افتاد و اوراد ما فوت
چوں بامداد شده بود تتبع حال خود کردیم و بداں ہمسایه باز گشتیم تا آنچه فرستاده بود از کجا بود گفت از
عروسی آورده بودند چوں نگاه کردیم از خانه سلطانے رفته بود و شرط آداب مجرد آنست که چشم را
از ناشائست نگاهدارد و نادیدنی نه بیند و ناشنیدنی نشنود و نااندیشیدنی نیندیشد و آتش شہوت
بگرسنگی بنشاند و دل از دنیا و مشغولیٔ حوادث نگاهدارد و مر ہوائے نفس را علم و الہام نگوید و بو العجبی
شیطان را تاویل نسازد تا نزدیک طریقت مقبول باشد ایں است اختصار آداب صحبت و معاملت والله اعلم

کشف الحجاب العاشر فی بیان منطقهم وحدود الفاظهم وحقائق معانیهم

بداں اسعدک الله تعالی که مر اہل ہر صنعتے را و ارباب ہر معاملتے را با یکدیگر اندر جریان اسرار
خود عبارتست و کلماتے که بجز ایشاں معنی آں ندانند و مراد از وضع آں عبارات دو چیز باشد یکے حسن
تفہیم و تسہیل غوامض را تا بفہم مرید نزدیکتر باشد و دیگر کتمان سر را از کسانیکه اہل آں علم نباشند و دلائل
ایں واضح است چنانکه اہل لغت مخصوص اند بعبارات موضوع خود چوں فعل ماضی و فعل مستقبل و
صحیح و معتل و اجوف و لفیف و ناقص و آنچه بدیں ماند و اہل نحو مخصوص اند بعبارات موضوع خود
چوں رفع و ضم و نصب و فتح و خفض و کسر و جزم و جر و منصرف و لاینصرف و آنچه بدیں ماند و اہل عروض
مخصوص اند بعبارات موضوع خود چوں بحور و دوائر و سبب و وتد و فاصله و آنچه بدیں ماند و محاسبان
مخصوص اند بعبارات موضوع خود چوں فرد و زوج و ضرب و قسمت و کعب و جذر و اضافت و تضعیف
و تنصیف و جمع و تفریق و آنچه بدیں ماند و فقها مخصوص اند بعبارات موضوع خود چوں علت و معلول

و قیاس و اجتهاد و رفع و الزام و آنچه بدین ماند و محدثان مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون مسند و مرسل و احاد و متواتر و جرح و تعدیل و آنچه بدین ماند و متکلمان مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون عرض و جوهر و کل و جزو و جسم و حدث و جبر و تحیز و هیولی و آنچه بدین ماند پس این طایفه را نیز الفاظ موضوع است مر تکون و ظهور سخن خود را تا اندر طریقت خود بدان تصرف کنند و آنرا که خواهند مقصود خود باز نمایند و از انکه خواهند بپوشانند پس من بعضے ازین کلمات ایشان مشرح بیارم و فرق کنم که میانِ کلمه و کلمه مرادِ ایشان اندر آن چه چیز باشد تا تر اخوانندگان این کتاب را فائده تمامتر شود و مراد عائے نیک حاصل آید انشاء الله عزوجل فمن ذالك الحال والوقت والفرق بینهما وقت اندر بیانِ این طایفه معروفست و مشایخ را اندرین سخن بسیار است و مرادِ من اثباتِ تحقیق است و نه تطویل بیان پس وقت آن بود که بنده بدان از ماضی و مستقبل فارغ شود چنانکه وارد ے از حق بدلِ او پیوندد و سرِ او را بدان مجتمع گرداند چنانکه اندر کشف آن مجتمع شوند نه از گذشته یاد آیدش و نه از نا آمده پس همه خلق را اندرین دست نرسد و ندانند که سابقهٔ ما بر چه رفت و عاقبتِ ما بر چه خواهد بود جز خداوند آن وقت را که گویند علم ما عاقبت و سابقت را ادراک نتوانکرد و ما را اندر وقت با حقتعالیٰ خوش است که اگر بفردا مشغول گردیم و یا اندیشهٔ آن بر دل گذاریم از وقت محجوب شویم و حجاب[1] پراگندگی عظیم باشد پس هر چه دست بدان نرسد اندیشهٔ آن محال باشد چنانکه بوسعید خراز رضی الله عنه گوید که وقتِ عزیز خود را جز بعزیزترین چیزها مشغول مکن و عزیزترین چیزهای بنده شغل باشد بین الماضی والمستقبل و رسول گفت صلی الله علیه وسلم لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملك مقرب ولا نبی مرسل مرا با خدایتعالیٰ وقتے است که اندران وقت هژده هزار عالم را بر دلِ من گذر نباشد و در چشمِ من خطر نه و از ان بود که چون شبِ معراج زینت ملک زمین و آسمان برو عرضه کردند هیچ چیز باز ننگریست تا خداوند گفت عزوجل ما زاغ البصر وما طغیٰ زانچه مصطفی صلی الله علیه وسلم عزیز بود و عزیز را جز بعزیز مشغول نکنند پس اوقات موحد و وقت باشد یکے اندر حالِ فقد و دیگر اندر حالِ وجد یکے در محلِ وصال و یکے در محلِ فراق و اندر هر دو وقت او مقهور باشد زانچه در وصل وصلش بحق باشد و در فصل فصلش هم بحق و اختیار و اکتساب وے اندران میانه ثبات نیابد تا او را وصفے بتوان کرد و چون دستِ اختیار بنده از روزگار وے بریده شود آنچه کند زبنده وقت باشد و از جنیدؒ مے آید که گفت درویشے

[1] حجاب بضم اول و تشدید جیم پردهٔ داران و دربانان ـ این جمع حاجب است و بکسر اول و تخفیف جیم بمعنے پرده ۱۲ از منتخب ـ عیاث

دیدم اندر بادیه در زیر مغیلانی نشسته اندر جای صعب و با مشقت گفتم ای برادر ترا چه چیز اینجا نشانده است بدین ساکنی اندرین جای بدین صعبی گفت بدانکه مرا وقتی بود اینجا ضایع شده است اکنون بدینجا نشسته ام و اندوه همی خورم گفتم چند گاه هست تا اینجائی گفت دوازده سال است کنون شیخ همتی در کار من کند تا باشد که بمراد خود برسم و وقت خود باز یابم جنید گفت من برفتم و حج بکردم و او را دعا کردم اجابت شد وی بمراد خود برسید چون باز آمدم وی را یافتم هم آنجا نشسته گفتم ای جوانمرد کنون که وقت باز یافتی چرا ازینجا فراتر نشوی گفت ایها الشیخ جایگاهی را ملازمت کردم که محل وحشت بود و سرمایه آنجا گم کرده بودم روا باشد که اکنون جائی را که سرمایه آنجا باز یافتم و محل انس منست بگذارم شیخ بسلامت برود که من خاک خویش را با خاک این جایگاه برخواهم آمیخت تا بقیامت سر ازین خاک برآرم که پایه انس و محل سرور منست شعر

فکل امری یولی الجمیل محبب ٭ وکل مکان ینبت العز طیب ٭

پس چیزی که حکم آن اندر تحت کسب آدمی اندر نیاید تا بتکلف حاصل کند بیازار نفروشند تا جان بعوض آن بدهد وی را اندر جلب و رفع آن ارادت شود و هر دو طرف وی اندر رعایت آن متساوی بود و اختیار بنده اندر تحقیق آن باطل و مشایخ گفته اند که الوقت سیف قاطع از آنکه صفت شمشیر بریدن است و صفت وقت نیز بریدن وقت بیخ مستقبل و ماضی ببرد و اندوه دی و فردا از دل محو کند پس صحبت شمشیر با خطر بود اما هلک و اما ملک یا ملک گرداند یا هلاک گرداند اگر کسی هزار سال شمشیر را خدمت کند و بکتف عزیز خود را حمائل او سازد اندر حال بریدنش تمیز نکند میان گردن صاحب خود و از آن غیر وی از آنچه صفت وی قهرست باختیار کردن صاحب وی قهر از وی زائل نشود و حال وی از وی بود بر وقت که او را مزین کند چنانکه روح مر جسد را ولا محاله[۱] وقت بحال محتاج باشد که صفائی وقت بحال باشد و قیامش بدان بود پس چون صاحب وقت صاحب حال شود تغیر از وی منقطع شود و اندر روزگار خود مستقیم شود که تا وقت بی حال زوال روا بود چون حال بدو پیوست جمله روزگارش وقت گردد و زوال بر آن روا نباشد و آنچه آمد شد نماید از آن کردن و ظهور بود چنانکه پیش ازین مر صاحب وقت را نازل وقت بود و تمکن را غفلت روا بود و بر صاحب غفلت اکنون نازل حال باشد و تمکین وقت زانچه بر صاحب وقت غفلت روا بود و بر صاحب حال روا نباشد و گفته اند الحال سکوت اللسان فی فنون البیان زبان صاحب حال از بیان حالش ساکت بود

۱ه لا محاله یعنی بالضرورة کسانیکه میم را مضموم خوانند و در آخر هائے ضمیر دانند غلط در سراجی و منتخب نوشته که محاله بفتح میم یعنی چاره و گزیر و لا محاله ناچار و ناگزیر

و معاملتش بتحقیق حالش ناطق و از آن بود که آن پیر گفت رضی الله عنه السؤال عن الحال محال که عبارت از حال محال باشد از آنچه حال فنای مقال بود و استاد ابوعلی دقاق رحمة الله علیه گوید که اگر اندر دنیای یا در عقبی سروریست یا بشور نصیب وقت آن بود که اندر آنی و باز حال چنین نباشد که آن واردیست از حق به بنده چون بیاید این جمله را از دل نفی کند چنانکه یعقوب علیه السلام صاحب وقت بود گاه از فراق اندر فراق چشم سفید میکرد و گاه از وصال اندر وصال بینا میشد گاه از مویه چون موی شدی و گاه از ناله چون نال و گاه از روح چون روح بودی و گاه از سرور چون سرور و ابراهیم علیه السلام صاحب حال بود نه فراق میدید تا محزون بودی و نه وصال تا مسرور شدی ستاره و ماه و آفتاب جمله مدد حال وی میکردند و وی اندر رویت از جمله فارغ تا در هرچه نگریستی همه حق دیدی و میگفتی لَا اُحِبُّ الْاٰفِلِیْن پس گاه عالم جحیم صاحب وقت شود از آنچه اندر مشاهده غیبت بود و از فقد حبیب دلش محل وحشت بود و گاه بجری دلش چون جنان باشد اندر نعیم مشاهده که هر زمان از حق بدو تحفه بود و بشارتی باز صاحب حال را اگر حجاب باشد یا کشف نعمت یا بلا جمله بر وی یکسان شود که وی پیوسته اندر محل حال باشد پس حال صفت مراد بود و وقت درجه مرید یکی در راحت وقت با خود بود و یکی در فرح حال با حق فشتان بین المنزلتین

ومن ذالك المقام والتمکین والتفرق بینهما مقام عبارت از اقامت طالب بر ادای حقوق مطلوب بشدت اجتهاد و صحت نیت و مر هر یکی را از مریدان حق مقامیست که اندر ابتدای درگاه طلب سبب آن بوده است و هرچند که طالب از هر مقامی بهره یابد و بر هر یکی گذر کند قرارش بر یکی باشد از آنچه مقام و ارادت آن از ترکیب و جبلت باشد نه روش و معاملت چنانکه خداوند عزوجل ما را خبر داد از قول مقدس که گفت وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهٗ مَقَامٌ مَّعْلُوْمٌ[1] پس مقام آدم علیه السلام توبه بود و از آن نوح علیه السلام زهد و از آن ابراهیم علیه السلام تسلیم و از آن موسی علیه السلام انابت و از آن داؤد علیه السلام حزن و از آن عیسی علیه السلام رجا و از آن یحیی علیه السلام خوف و از آن پیغمبر ما صلی الله علیه وسلم ذکر و هرچند که هر یک را اندر هر محل شربی بود آخر رجوع شان بدان مقام اصلی خود بود و من اندر مذهب محاسبیان طرفی از مقامات بیان کرده ام و میان حال و مقام فرق نهاده ام اما اینجا از مقدار چاره نیست و بدانکه راه خدای عزوجل بر سه قسم است یکی مقام و دیگر حال و سه دیگر تمکین و خدای عزوجل همه انبیا را از برای بیان کردن راه خود فرستاد تا حکم مقامات را بیان کنند و صد و بیست و چهار هزار پیغمبر آمدند با صد و بیست

[1] و نیست از ما مگر برای او مقامی دانسته شده

و چهار هزار داند مقام و با آمدن پیغامبر ما صلی الله علیه وسلم اهل هر مقامی را حالی پدید آمد و بدان جا
پیوست که کسب خلق از آن منقطع شود تا دین تمام شد بر خلق و نعمت بغایت رسید تا خداوند عزوجل
گفت اَلْیَوْمَ اَکْمَلْتُ لَکُمْ دِیْنَکُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِیْ الآیة آنگاه تمکین متمکنان پدیدار آمد و اگر خواهم که
احوال جمله برشمرم و مقامات را شرح دهم از مراد بازمانم اما تمکین عبارتست از اقامت محققان اندر
محل کمال و درجهٔ اعلی پس اهل مقامات را از مقامات گذر ممکن بود و از درجهٔ تمکین گذر محال باشد
از آنچه مقام درجهٔ مبتدیانست و تمکین قرارگاه منتهیان از بدایت بنهایت گذر باشد و از نهایت گذشتن
روی ندارد و از آنچه مقامات منازل راه باشد و تمکین قرار اندر پیشگاه و دوستان حق اندر راه عاریت باشند و
اندر منازل بیگانه سر ایشان در حضرت بود و در حضرت آلت آفت بود و ادوات غیبت و علت و اندر
جاهلیت شعرا ممدوحان خود را مدح بمعاملت کردندی و تا چندگاه بر نیامدی شعر او نگروندی چنانکه
چون شاعری بحضرت ممدوحی رسیدی شمشیر بکشیدی و پای استور بینداختی و شمشیر بشکستی و مراد از آن
بودی که مرا استور میبایست تا مسافت حضرت تو بدان بنوردم و شمشیر بدان که تا حسودان خود را که مرا از
خدمت تو مانع بودند از خود باز دارم اکنون که بتو رسیدم آلت مسافت بچه کار آید استور کشتم که رجوع از تو
روا ندارم و شمشیر بشکستم که قطع از درگاه تو بر دل نگذارم و چون چند روز برآمدی آنگاه شعر برخواندی و حق تعالی
موسی را صلوات الله علیهم بر این فرمود که چون بقطع منازل و گذاشتن مقامات بمحل تمکین رسید و اسباب
تلوین از وی ساقط شد حق تعالی بفرمودش فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ وَاَلْقِ عَصَاکَ نعلین از پای بیرون کن و عصا
بیفگن که آن آلت مسافتست و اندر حضرت وصلت وحشت آلت مسافت محال باشد پس ابتدای
دوستی طلب کردن بود و انتها قرار گرفتن آب تا اندر رود باشد روان بود چون بدریا رسید قرار گیرد و چون قرار
گرفت طعم بگرداند تا هر کرا آب باید بصحبت وی میل نکند بصحبت وی آنکس میل کند که او را جواهر باید تا ترک جان بگوید
غل طلب بر پای بند و سر نگونسار بدان دریا فرو شود یا جواهر عزیز و در مکنون بدست آرد یا جان عزیز خود
بدهد و یکی گوید از مشایخ رحمهم الله التمکین رفع التلوین تمکین رفع تلوین است و تلوین هم از عبارات این
طایفه است چون حال و مقام با یکدیگر بمعنی نزدیکتر بدان و مراد از تلوین تغیر و گشتن از حال بحال خواهند
و بدین کلمه آنست که متمکن متردد نباشد و رخت یکسره بحضرت برده باشد و اندیشهٔ غیر از دل بسترده
بود که ظاهرش را بدل کند و نه حالی باشد که حکم باطنش متغیر گرداند چنانکه موسی صلوات الله علیه السلام

متلون بود حق تعالیٰ یک نظر بطور تجلی کرد هوش از وی بستد چنانکه خدای گفت عز و جل وَخَرَّ مُوسیٰ صَعِقًا
و رسول الله صلی الله علیه وسلم متمکن بود از مکه تا قاب قوسین در عین تجلی بود از حال نه بگشت و متغیر
نشد و این درجهٔ اعلیٰ بود والله اعلم پس تمکین بر دو گونه باشد یکی آنکه نسبت آن بشاهد حق باشد و یکی
آنکه اضافت آن بشاهد خود باشد آنرا که نسبت تمکین وی بشاهد خود بود باقی الصفة باشد و آنرا که حواله
بشاهد حق بود فانی الصفة باشد و مر فانی الصفة را محو و صحو و لحق و محق و فنا و بقا و وجود و عدم درست
نیاید از انچه اقامت این اوصاف را موصوف باید و چون موصوف مستغرق باشد حکم اقامت صفا
و صفت از وی ساقط بود و اندرین معنی سخن بسیار است و من بدین اختصار میکنم و بالله التوفیق

ومن ذالک المحاضرة والمکاشفة والفرق بینهما

بدانکه محاضره
بر حضور دل افتد اندر لطایف بیان و مکاشفه بر حضور تحیر افتد اندر حظیرهٔ عیان پس محاضره اندر شواهد
آیات باشد و مکاشفه اندر شواهد مشاهدات و علامت محاضره دوام تفکر باشد اندر رویت آیت و
علامات مکاشفه دوام تحیر اندر کنه عظمت فرق میان آنکه اندر افعال متفکر بود و میان آنکه اندر جلال متحیر
که ازین دو یکی ردیف خلت بود و دیگر قرین محبت ندیدی که چون خلیل صلوات الله علیه اندر ملکوت
آسمانها نگاه کرد و اندر حقیقت وجود آن تامل و تفکر کرد دلش بدان حاضر شد بر رویت فعل طالب
فاعل گشت تا حضور وی فعل را نیز دلیل فاعل گردانید تا اندر کمال معرفت گفت اِنِّی وَجَّهْتُ
وَجْهِیَ لِلَّذِیْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِیْفًا و حبیب را صلی الله علیه وسلم چون به ملکوت بردند چشم از
رویت کل فراز کرد فعل ندید و خلق ندید و خود را هم ندید و بفاعل مکاشف شد پس اندر کشف شوق بر
شوقش بیفزود و قلق بر قلقش زیادت شد طلب رویت کرد رویت روی نبود و قربت کرد قربت ممکن
نشد قصد وصلت کرد وصلت صورت نیست هر چند که بر دل حکم تنزیه دوست ظاهر تر شد شوق
بر شوق زیاده تر شد نه روی اعراض بود و نه امکان اقبال متحیر شد آنجا که خلت بود حیرت کفر نمود و آنجا
که محبت بود وصلت شرک آمد و حیرت سرمایه شد زانچه آنجا در خلت حیرت اندر هستی بود و آن شرک باشد و
در محبت حیرت اندر چگونگی و این توحید باشد و ازین معنی بود که پیوسته شبلی گفتی رح یا دلیل المتحیرین زدنی تحیراً
ازانچه زیادتی تحیر اندر مشاهده زیادتی درجه باشد اندر حکایات مشهور است که چون ابو سعید خراز رضی الله عنه با ابراهیم
سعد علوی بر لب دریا آن دوست خدای را بدیدند پرسیدند از وی که راه بحق چه چیز است گفت راه بحق

دو است یکے راہ عوام و دیگر راه خواص گفتند این را شرح کن گفت راہ عوام آنست که تو بر آنی که بعلتے
قبول کنی و بعلتے رد و راه خواص آنکه ایشان نه معلل بینند نه علت و حقیقت این حکایات بشرح گذشته
است و مراد جز این نیست وبالله التوفیق **و من ذالک القبض والبسط والفرق**
بینهما بدانکه قبض و بسط دو حالت اند از احوالے که تکلیف بنده از آن ساقط است چنانکه آمدنش
بکسبے نباشد و رفتن بجهدے نه و خداوند گفت عزوجل وَاللهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ پس قبض عبارتست از قبض
قلوب اندر حالت حجاب و بسط عبارتست از بسط قلوب اندر حالت کشف و این هر دو از حق است
بے تکلف بنده و قبض اندر روزگار عارفان چون خوف باشد اندر روزگار مریدان و بسط اندر روزگار
اهل معرفت چون رجا باشد اندر روزگار مریدان بقول این گروه که قبض و بسط اندرین معنی حمل کنند و از
مشایخ گروہے بر آنند که رتبت قبض رفیع تر است از رتبت بسط مر دو معنی را یکے آنکه ذکرش مقدم است اندر
کتاب و دیگر آنکه اندر قبض گدازش و قهر است و اندر بسط نوازش و لطف و لامحاله گدازش بشریت و قهر
نفس فاضلتر باشد از پرورش و لطف از آنچه آن حجاب اعظم است و گروہے بر آنند که رتبت بسط رفیع تر
است از رتبت قبض از آنچه تقدیم ذکر قبض اندر کتاب علامت تقدیم فضل بسط است از آنچه اندر عرف
و عادت عرب آنست که اندر ذکر تقدیم وار اندر خبر مر آنکه اندر فضل مؤخر بود چنانکه خدای گفت عزوجل فَمِنْهُمْ
ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللهِ و نیز گفت إِنَّ اللهَ يُحِبُّ
التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ و نیز گفت يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ و نیز گفت اندر
بسط سرور است و اندر قبض ثبور و سرور عارفان جز در وصل معرفت نباشد و ثبورشان جز در فصل مقصود نه پس
قرار اندر محل وصل بهتر از قرار اندر محل فراق شیخ من گفتے رحمه الله که قبض و بسط هر دو بیک معنی است که از حق
به بنده پیوندد که چون آن معنی بر دل نشان کند یا مر دل را بسرور شود و نفس مقهور بود و نفس مسرور و اندر
قبض قلب یکے بسط نفس همے باشد و اندر بسط سر و دیگرے قبض نفس همے بود آنکه از ان معنی محجوب
عبارت کند تضییع انفاس باشد و [illegible] بود که بار ها گفتے قبض القلوب فی بسط النفوس و بسط
القلوب فی قبض النفوس پس نفس مقبوض از خلل محفوظ باشد و سر مبسوط از زلل مضبوط از آنچه اندر دوستی
غیرت مذمت است و قبض علامت غیرت حقتعالی باشد و دوست را با دوست معاتبت نه علت است و
بسط علامت معاتبت باشد [illegible] تا همه وقت که با حبیب بود گریست و تا یکے بود و بجهد بدانچه یکے مقبض

بود و عیسیٰ منبسط چون فرا یکدیگر رسیدندے یحییٰ گفتے یا عیسیٰ ایمن شدی از قطیعت عیسیٰ گفتے یا یحییٰ نومید شدی از رحمت پس نہ گریستن تو حکم ازلی بگرداند و نہ خندۂ من قضا کردہ را باز گرداند لا قبض ولا بسط ولا طمس ولا انس ولا محو ولا صحو ولا محق ولا عجز ولا جهل الا من الله جز آن نباشد کہ بودہ است

ومن ذالك الانس والهيبة والفرق بينهما

بدان اسعدک اللہ کہ ہیبت و انس دو حالت اند از احوال صعالیک طریق حق و از آنست کہ چون حق تعالیٰ بدل بندہ تجلی کند بشاہد جلال نصیب وے اندر آن ہیبت بود و باز چون بدل بندہ تجلی کند بشاہد جمال نصیب وے اندر آن انس باشد تا اہل ہیبت از جلالش بر تعب باشند و اہل انس از جمالش بر طرب پس فرق بود میان دلے کہ از جلالش اندر آتش دوستی سوزان بود و از آن دلے کہ از جمالش اندر نور مشاہدہ فروزان پس گروہے از مشائخ گفتہ اند کہ ہیبت درجۂ عارفان است و انس درجۂ مریدان زانچہ ہر کرا اندر حضرت حق و تنزیہ اوصافش قدم تمامتر بود ہیبت را بر دلش سلطانے بیشتر بود و از انس طبعش نفورتر زانچہ انس با جنس باشد و چون مجانست و مشاکلت بندہ را با حق مستحیل باشد انس با وے صورت نگیرد و از وے بخلق نیز انس محال باشد و اگر انس باشد و با ذکر وے ممکن شود و ذکر وے غیر وے باشد زانچہ آن از صفت بندہ باشد و آرام بغیر اندر محبت کذب و دعویٰ و پنداشت بود و باز ہیبت از مشاہدۂ عظمت باشد و عظمت صفت حق بود و بسیار فرق باشد میان بندۂ کہ کارش از خود بخود باشد و از آن بندۂ کہ کارش از فنائے خود بہ بقائے حق بود و از شبلی رحمۃ اللہ علیہ حکایت آرند کہ گفت من چندین گاہ مے پنداشتم کہ طرب اندر محبت میکنم و انس با مشاہدۂ وے میگیرم اکنون دانستم کہ انس جز با جنس نباشد و باز گروہے گفتند کہ ہیبت قرینۂ فراق و عقوبت بود و انس نتیجۂ وصل و رحمت باشد باید تا دوستان از آفات ہیبت محفوظ باشند و با انس قرین کہ لا محالہ انس محبت اقتضا کند چنانکہ محبت را مجانست محال است مر انس را ہم محال باشد شیخ من گفتے رحمہ عجب دارم از آنکہ گوید انس با حق تعالیٰ ممکن نشود از پس آنکہ گفتہ است إِنَّ عِبَادِي - قُلْ لِعِبَادِيَ - وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي. يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ولا محالہ چون بندہ این فضل بیند او را دوست گیرد

له محال بضم اول امری بود کہ بودن آن ممکن نباشد و بفتح اول جاہائے فرود آمدن و جائے کشادن مستعمل مے شود بمعنے مطلق جائے در بعضے وقت جمع محل است و محل بضم در اصل محلل بود لام را بلام ادغام کردند محال شد و محل بکسر میم و خفیف دوم مکر و حیلہ ۱۲ از مؤید و کشف و مدار ـ

وچوں دوست گرفت انس بگیرد وزانچه از دوست هیبت بیگانگی بود و انس یگانگی و صفتِ آدمی است که با منعم انس گیرد و از حق بما چندین نعمت و ما را بدو معرفت باشد محال باشد که با حدیث هیبت کنیم و من گویم که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه که هر دو گروه اندرین مصیبت اند با خلاف نشان زانچه سلطان هیبت با نفس باشد و هوای آن و فنا گردانیدن بشریت ازان و سلطان انس با سر بود و پروردن معرفت در سر حقتعالی بتجلّی جلال نفسِ دوستان را فانی کند و بتجلّی جمال سر شان را باقی گرداند پس آنانکه اهل فنا بودند هیبت را مقدم گفتند و آنانکه اربابِ بقا بودند انس را تفضیل نهادند و بیش ازین باب اندر فنا و بقا شرحِ آن داده شد **ومن ذالك القهر واللطف والفرق بینهما** این دو عبارتست مر این طایفه را که از روزگار خود کنند و مراد شان از قهر تائید حق باشد بفنا کردن مرادها و باز داشتنِ نفس از آرزوهای او زانکه ایشان را اندران مراد باشد و مراد از لطف تائید حق باشد ببقا سر و دوام مشاهده و قرار حال اندر درجهٔ استقامت تا حدی که گروهی گفتند که کرامت از حقتعالی حصول مراد است و این اهل لطف بودند و گروهی گفتند که کرامت آنست که حقتعالی بنده را بمراد خود از مراد وی باز دارد و به بی‌مرادیش مقهور گرداند چنانکه اگر بدریا شود اندر حال تشنگی دریا خشک شود گویند که اندر بغداد دو درویش بودند از محتشمان فقرا یکی صاحب قهر بود و یکی صاحب لطف و پیوسته با یکدیگر بمنقار بودندی و هر یکی مر روزگار خود را فزونی نهادی بر روزگار صاحب خود یکی میگفت که لطف از حق به بنده اشرف اشیاست از آنچه گفته است اَللّٰهُ لَطِیْفٌ بِعِبَادِهٖ و دیگری گفتی که قهر از حق به بنده اکمل اشیاست زانچه گفته است وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهٖ و این سخن میان ایشان دراز شد تا وقتیکه این صاحب لطف قصد مکه کرد و ببادیه فرو شد و بمکه نرسید و سالها خبرِ وی کس نیافت تا وقتی یکی از مکه به بغداد می آمد او را دید بر سرِ راه گفت ای اخی چون بعراق شوی آن رفیق مرا اندر کرخ بگوئی که اگر خواهی تا اندر بادیه را با مشقت آن چون کرخ بغداد بینی با عجایب آن گو بیا اینک بادیه اندر حقِ من چون کرخ بغداد است چون این درویش بکرخ بغداد بیامد و این رفیق او را طلب کرد و پیغام بگذارد رفیق او گفت چون باز گردی او را بگوئی که اندران شرفی نباشد که بادیه با مشقت را اندر حق تو چون کرخ بغداد کرده اند تا از درگاه بگریزی شرف درین باشد که کرخ بغداد را با نعمت و اعجوبهٔ آن اندر حق یکی بادیه گردانیده با مشقت وی اندران خرّم باشد و از شبلی می آید که

گفت اندر مناجات خود اے بار خدایا اگر آسمان را طوق من گردانی و زمین را پاے بند من کنی و عالم را جمله بخون من تشنه گردانی من از تو برنگردم و شیخ من گفتے که سالے اولیاے خداوند را اجتماعے بود اندر میان بادیه و پیر من حصری رحمة الله علیه مرا با خود آنجا برد گروهے را دیدم هر یک بر تختے مے آمدند و گروهے را بر تختے می آوردند و گروهے می پریدند و هر یک می آمدند ازیں جنس حصری رح بدایشاں التفات نکردے تا جوانے دیدم که مے آمد نعلین گسسته و عصاے شکسته و پاے از کار بشده و سر برهنه و اندام سوخته و بدنے ضعیف و نحیف شده چوں پدید آمد حصری رح بر جست و پیش وے باز رفت و وے را بدرجهٔ بلند بنشاند گفت من متعجب شدم و از پس آں از شیخ پرسیدم گفت او ولی است از اولیاے خداوند که متابع ولایت نیست بلکه ولایت متابع ویست و بکرامات هیچ التفات نکند و در جمله آنچه ما خود را اختیار کنیم بلاے ما بود و من جز آں نخواهم که حقتعالی مرا خواهد تا حقتعالی مرا اندراں از آفت آں نگاه دارد و از شر نفسم باز رهاند اگر اندر قهر دارد تمنے لطف نکنم و اگر اندر لطف دارد ارادت قهرم نباشد که ما را بر اختیار وے اختیار نیست۔

ومن ذالك النفي والاثبات والفرق بينهما

مشائخ ایں طریقت رضی الله عنهم محو صفت آدمیت را باثبات تائید حق نفی و اثبات خوانده اند و بنفی نفی صفت بشریت خواسته اند و باثبات اثبات سلطان حقیقت زانچه محو ذهاب کل بود و نفی کل جز بر صفات نیفتد زانچه بر ذات در حال بقاے بشریت نفی صورت نگیرد و پس باید که تا نفی صفات مذموم باشد باثبات خصال محمود یعنی نفی دعوی بود اندر دوستی حقتعالی باثبات معنی زانچه دعوی از رعونات نفس باشد و اندر جریان عادت ایشاں چوں بحکم اوصاف مقهور سلطان حقیقت گردند گویند که نفی صفات بشریت ست باثبات بقاے حق و اندریں معنی پیش ازیں اندر باب فقر و صفوت و فنا و بقا سخن رفته است و براں اختصار کردم و نیز گویند که مراد بدیں نفی اختیار بنده باشد باثبات اختیار حق و آناں بود که آں موفق گفت اختیار الحق لعبده مع علمه لعبده خیر من اختیار عبده لنفسه مع جهله بربه زانچه دوستی نفی اختیار محب باشد باثبات اختیار محبوب و ایں مقرر است نزدیک همه و اندر حکایات یافتم که درویشے اندر دریاے غرق میشد یکے گفت اے اخی خواهی تا رهی گفت نه گفت پس خواهی تا غرق شوی گفت نه گفتا عجب کارے که نه هلاک با اختیار کنی و نه نجات گفت مرا به نجات چه کار باشد که من اختیار کنم

اختیار من آنست که حق مرا اختیار کند و مشایخ گفته اند که کمترین درجه اندر دوستی نفی اختیار خود است
پس اختیار حق ازلی است که نفی آن ممکن نگردد و اختیار بنده عرضی بود نفی بدان روا بود باید تا اختیار
عرضی بزیر پای آرد تا اختیار ازلی بقا یابد چنانکه موسیٰ صلوات اللہ علیہ چون بر کوه منبسط شد تا از حق
تمنی رویت گرد و باثبات اختیار خود کوشید با حق گفت رَبِّ اَرِنِیْ حق تعالیٰ گفت لَنْ تَرَانِیْ گفت بار خدایا
دیدار حق است و من مستحق این منع چرا فرمان آمد که دیدار حق است امّا اندر دوستی اختیار باطل است
و اندرین معنی سخن بسیار است اما مراد من بیش ازین نبود تا بدانی که مقصود از عبارت این قوم چه
چیز است و باللہ التوفیق و ازین معنی جمله ذکر جمع و تفرقه و فنا و بقا و غیبت و حضور گذشته است
اندر مذاهب متصوفه آنجا که ذکر صحو و سکر و اشکال این معانی بیاوردم آنجا باید طلبید از آنچه جای
بیان آن جمله آنجا بود اما بحکم لابد اینجا بیاوردم تا مذهب هر کسے بدان مشروح شود. واللہ اعلم.

ومن ذالك المسامرة والمحادثة والفرق بينهما

این دو عبارتست از دو حال از احوال کاملان طریق حق و حقیقت آن حدیث سر باشد مقرون بسکوت زبان یعنی محادثه
و حقیقت مسامره دوام انبساط بود بکتمان سر و ظاهر معنے این آن بود که مسامره وقتے بود بنده را با حق بشب
و محادثه وقتے بود بروز که اندران او را با حق سوال و جواب بود ظاهری و باطنی و از انست که مناجات
شب را مسامره خوانند و دعوات روز را محادثه پس حال روز مبنی بود بر کشف و از آن شب بر ستر و اندر
دوستی مسامره کاملتر بود از محادثه و تعلق مسامره بحال پیغامبر است صلی اللہ علیہ وسلم پس چون حقتعالیٰ
خواست تا ویرا وقتے باشد با وے جبرئیل را با براق نزدیک وے فرستاد تا وے را بشب از مکه تا بقاب
قوسین رسانید و با حق راز گفت و از وے سخن شنید و چون بنهایت رسید زبانش اندر کشف جلال
لال شد و دلش اندر کنه عظمت متحیر و علمش از ادراک باز ماند و زبانش از عبارات عاجز شد گفت
لا احصی ثناء علیك و تعلق محادثه بحال موسیٰ است که چون وے خواست تا ویرا بحقتعالیٰ وقتے باشد
از پس چهل روز از وعده و انتظار بروز بطور آمد و سخن خداوند تعالیٰ شنید تا منبسط شد و سوال رویت
کرد و از مراد باز ماند و هوش از وے بشد چون بهوش باز آمد گفت تُبْتُ اِلَیْكَ تا فرق ظاهر شود میان آنکه
آورده باشند سُبْحَانَ الَّذِیْ اَسْرٰی بِعَبْدِهٖ لَیْلًا و میان آنکه آمده باشد وَلَمَّا جَآءَ مُوْسٰی لِمِیْقَاتِنَا
پس شب وقت خلوت دوستان و روز وقت خدمت بندگان و لامحاله چون بنده از حد محدود اندر گذرد

اوراز جر کنند باز دوست احد نباشد تا باندر گذشتن آن مستوجب ملامت شود که هر چه دوست کند جز پسندیده دوست نباشد **ومن ذالك علم الیقین وعین الیقین وحق الیقین والفرق بینهما** بدانکه بحکم اصول این جمله عبارات از علم بود بعلوم خود وعلم بے یقین بر صحت بیان معلوم خود علم نباشد و چون علم حاصل آمد غیب اندران چون عین باشد زانچه فردا مومنانے که حقتعالے را بینند هم بدین صفت بینند که امروزش میدانند اگر بر خلاف این بینند یا رویت مصحح نباشد فردا یا علم درست نباید امروز واین هر دو طرف خلاف توحید باشد زانچه امروز علم خلق بدو درست باشد وفردا رویت شان درست پس علم الیقین چون عین الیقین باشد وحق الیقین چون علم الیقین وآنانکه عین الیقین را باستغراق علم گفته اند اندر رویت آن محال است از انچه رویت مر حصول علم را آلتے است چون سماع ومانند این چون استغراق علم اندر سماع محال بود اندر رویت نیز محال بود پس مراد این طایفه بدین علم الیقین علم معاملت دنیاست باحکام اوامر واز عین الیقین علم بحال نزع ووقت بیرون رفتن از دنیا واز حق الیقین علم بکشف رویت اندر بهشت وکیفیت احوال آن بمعاینه پس علم الیقین درجهٔ علماست بحکم استقامت شان بر احکام اموروعین الیقین مقام عارفانست بحکم استعداد شان مر مرگ را وحق الیقین فناگاه دوستانست بحکم اعراض شان از کل موجودات پس علم الیقین بمجاهدت بود وعین الیقین بموانست وحق الیقین بمشاهدت بود واین یکے عام است وآن دیگر خاص وسه دیگر خاص الخاص واللہ اعلم **ومن ذالك العلم والمعرفة والفرق بینهما** علمائے اصول فرق نکرده اند میان علم ومعرفت وهر دو را یکے گفته اند بجز آنکه گفته اند شاید که حقتعالی را عالم خوانند ونشاید که عارف خوانند مر عدم توقیف را اما مشایخ این طریقت رحمهم اللہ علمی را که مقرون معاملت وحال باشد وعالم آن عبارت از حال خود کند آنرا معرفت خوانند ومر عالم آنرا عارف وهر علمی را که از معنی مجرد بود واز معاملات خالی اورا علم خوانند ومر عالم آنرا عالم پس آنکه بمعنی چیزے وحقیقت آن عالم بود اورا عارف خوانند وآنکه بعبارت مجرد وبحفظ آن بے حفظ معنیش عالم بود اورا عالم خوانند وازان معنی راست که چون خواهند که این طایفه بر اقران خود استخفاف کنند اورا دانشمند خوانند ومر عوام را این منکر آید ومراد شان نه نکوهش ویست بحصول علم مراد شان نکوهش ویست بترک معاملات لان العالم

قائم بنفسه والعارف قائم بربه واندرین معنی سخن بسیار رفته است اندر کشف الحجاب المعرفة
واینجا مقدار کفایت باشد **ومن ذلک الشریعة والحقیقة والفرق بینهما**
این دو عبارت است مر این قوم را که یکی از صحت حال ظاهر کنند و یکی از اقامت حال باطن و دو گروه
اندرین معنی بغلط اند یکی علمای ظاهر که گویند فرق نکنیم از آنچه شریعت خود حقیقت است و حقیقت شریعت
و یک گروه از ملاحده که قیام هر یکی ازین بی دیگری روا دارند و گویند که چون حال حقیقت کشف گشت
شریعت برخیزد و این سخن مشبهه و قرامطه و متشیعه و موسوسان است و دلیل بر آنکه شریعت اندر حکم از
حقیقت جداست آنکه تصدیق از قول جداست اندر ایمان و دلیل بر آنکه اندر اصل تصدیق از قول
جدا نیست آنکه تصدیق بی قول ایمان نباشد و قول بی تصدیق گروش نه و فرق ظاهر است میان
قول و تصدیق پس حقیقت عبارت است از معنیی که نسخ بر آن روا نباشد و از عهد آدم تا بفنای
عالم حکم آن متساویست چون معرفت حق و صحت معاملت خود بخلوص نیت و شریعت نیز عبارتست
از معنیی که نسخ و تبدیل بر آن روا بود چون احکام و اوامر پس شریعت فعل بنده بود و حقیقت داشت
خداوند و حفظ و عصمت وی تعالی پس اقامت شریعت بی وجود حقیقت محال باشد و اقامت حقیقت
بی حفظ شریعت هم محال و مثال این چون شخصی باشد زنده بجان و چون جان از وی جدا شود
آن شخص مرداری شود و جان چون بادی که قیمت شان بمقارنت یکدیگر است همچنین شریعت
بی حقیقت ریائی بود و حقیقت بی شریعت نفاق و خداوند گفت وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا
لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا مجاهدت شریعت آمد و هدایت حقیقت آن یکی حفظ بنده باشد مر احکام
ظاهر را بر خود و آن دیگر حفظ حق بود مر احوال باطن را بر بنده پس شریعت از مکاسب بود و حقیقت
از مواهب نوع دیگر این حد و عباراتیست که استعارت[1] پذیرد اندر کلام الیشان و تفصیل و فرع حکم آن

[1] استعارت بعاریت خواستن و در تاج المصادر و کنز نوشته که استعاره در لغت عاریت گرفتن چیزی و در اصطلاح شعرا مجاز را نامند و آنرا اضافت مجازی و اضافت بالاستعاره خوانند چنانکه سر هوش و قدم فکر که هوش و فکر را شخص فرض کرده بر آن سر و قدم متوهم بوده و در رساله عبدالواسع نیز همین است و صاحب مجمع الصنائع نوشته که استعاره عبارت از آنست که لفظی را که معنی حقیقی دانسته باشند معنی یا شاعران لفظ را از معنی تشا و آن لفظ را از معنی حقیقی آن نقل کرده بر چیزی دیگر بر سبیل عاریت استعاره نماید از و جهت که مراد متشابه بود است چنانچه لفظ نرگس آهو بجای چشم آوردن و سنبل بجای زلف و سرو بجای قد گفتن - مثال دیگر از حدیث نبوی الفتنة نائمة لعن الله من ایقظها خواب و بیداری برای استعاره و بعضی از محققین این نوع چنین تصریح کرده اند که استعاره قسمی از مجاز است و مجاز آنرا گویند که لفظی را در غیر معنی اصل حقیقت او بنوعی علاقه و مناسبت استعمال کنند اگر فیما بین علاقه لزمیت سوای تشبیه مثل سبب یا لزوم یا غیر ذالک آنرا مجاز مرسل نامند و اگر علاقه تشبیهی است آنرا استعاره میگویند و حاصل استعاره آنست که مشبه را عین مشبه به ادعا نمایند اگر مشبه را متروک و مشبه به را مذکور سازند آنرا استعاره بالتصریح نامند - و اگر مشبه به متروک کنند و مشبه باشد کو رسانه استعاره

مشکلتر بود و من براختصار بیان این نوع بکنم **الحق** مراد شان از حق خداوند باشد زانچه این نامیست از اسامی حق چنانکه گفت ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ **الحقیقة** مراد شان بدین لفظ اقامت بنده با شد اندر محل وصل خداوند و وقوف سر وے بر محل تنزیه آنچه بر دل گذرد و از احکام تفرقہ **الوطنات** آنچه در سر متوطن بود از معانی الہی **الطمس** نفی عینی باشد که اثر آن نماند **الرمس** نفی عینی باثر آن از دل **العلایق** اسبابے که طالبان تعلق بدان کنند و از مراد باز مانند **الوسایط** اسبابے که به تعلق کردن آن بمراد رسند **الزوائد** زیادتی انوار باشد بدل **الفوائد** ادراک سر مر لابد خود را **الملجاء** اعتماد دل بحصول مراد آن **المنجاء** خلاص یافتن دل از محل آفت **الکلیة** استغراق اوصاف آدمیت بکلیت آن **اللوایح** اثبات مراد و ورود و نفی آن **اللوامع** اظهار نور بر دل به بقائے فوائد آن **الطوالع** طلوع انوار معارف بر دل۔ **الطوارق** وارد وے بدل به بشارت و یا بزجر اندر مناجات بشب **اللطایف** اشارتے بدل از دقایق حال **السر** نهفتن احوال دوستی **النجوی** نهفتن آفات از اطلاع غیر۔ **الاشارة** اخبار غیر از مراد بے عبارت زبان **الایماء** تعریض خطابے بے عبارت و اشارت **الوارد** حلول معانی بدل **الانتباه** زوال غفلت از دل **الاشتباه** اشکال حال اندر دو طرف حکم حق و باطل **القرار** زوال تردد از حقیقت حال **الانزعاج** تحرک دل بود اندر حال وحدانیت معنی **بعضے از الفاظ ایشاں بر اختصار** واللّٰه اعلم۔ **نوع دیگر** این حدود الفاظیست که اندر توحید خداوند تعالی استعمال کنند و اندر بیان اعتقاد شان اندر حقایق بے استعارت و از آنان یکے **تحت العالم** عبارتست از مخلوقات خداوند عزّ و جلّ و گویند که هژده هزار عالم است و پنجاه هزار عالم فلاسفه گویند و عالم یکے عالم علوی و دیگر عالم سفلی و علمائے اصول گویند از عرش تا ثری هر چه هست عالم است و در جمله عالم اجتماع مختلفات بود و اهل این طریقت نیز عالم ارواح و عالم نفوس گویند و مراد شان نه بود که مراد فلاسفه است که مراد شان اجتماع ازواج

(بقیه صفحه ۳۰۰) و استعاره مکنی نیز گویند و بدانکه گفتیم باعتبار لفظ استعاره بر دو قسم است اصلیه و تبعیه استعاره اصلیه آنست که لفظ مستعار اسم جنس باشد مثلاً استعاره اسد برائے مرد شجاع و استعاره گل برائے رخسار و سخنے را بگانم و شجاع را برستم و استعاره تبعیه آنست که لفظ مستعار فعل باشد باین حیثیت که باقبلش راجع بمصدر آن باشد ۱۲

ونفوس باشند المحدث متاخر اندر وجود یعنی نبوده و پس ببوده القدیم سابق اندر وجود و همیشه بوده و آنکه
هستی وے سابق بود مر همه هستیها را و این جز خداوند تعالی نیست الازل آنچه مر آنرا اول نیست الابد
آنچه مر آنرا آخر نیست الذات هستی چیز و حقیقت آن الصفة آنکه نعت نپذیرد و از آنچه بخود قایم
نیست الاسم غیر مسمّی التسمیة خبر از مسمّی النفی آنکه عدم هر منفی اقتضا کند الاثبات آنکه وجود
مثبت اقتضا کند الثنیان آنکه وجود یکے بدیگرے روا بود الضدان آنکه روا نبود وجود یکے با بقاے
وجود دیگرے اندر یک حال الغیران آنکه وجود هر یک بفناے دیگرے روا بود الجوهر اصل چیز آنکه
بخود قایم بود العرض آنکه بجوهر قایم بود الجسم آنکه مولف بود از اجزاے پراگنده السوال طلب کردن
حقیقتے الجواب خبر دادن از مضمون سوال الحسن آنکه موافق امر بود القبیح آنکه مخالف امر بود السفه
ترک امر بود الظلم نهادن چیزے نه بجاے خود العدل نهادن هر چیزے بجاے خود الملک آنکه
براں اعتراض نتواں کرد که او کند این است آن حدود که طالب را ازیں چاره نباشد بر سبیل اختصار
نوع دیگر این عبارتیست که بشرح آن حاجتمند باشند و اندر میان متصوفه متداولست و مقصود
شاں بدیں عبارت آن باشد که اهل لسان را معلوم گردد و از ظاهر لفظ از خاطر حصول معنی خواهند
اندر دل با سرعت زوال آن بخاطر دیگر و قدرت صاحب خاطر بر دفع کردن آن از دل و اهل خاطر
متابع خاطر اول باشند اندر امورے که آن از حقتعالی باشد به بنده بے علت و گویند که خیر نساج رح
خاطرے پدیدار آمد که جنید رح بر در است آن خاطر را خواست که از خود دفع کند خاطرے دیگر و آن آمد
هم بدفع آن مشغول شد سه دیگر خاطر بروں آمد جنید رح را دید بر در ایستاده گفت یا خیر اگر خاطر اول را
متابع بودی و سیرت مشایخ بجا آوردی مرا چندیں بر در نبایستے ایستاد و مشایخ گفته اند که اگر خاطر
آن بود که خیر را اشراف افتاد از آن جنید چه بود گفتند که چوں جنید پیر خیر بود لا محاله پیر بر کل احوال مرید
مشرف باشد الواقع از واقع معنی آن خواهند که اندر دل پدیدار آید و بقا یابد بخلاف خاطر و
بهیچ حال مر طالب را آلت دفع کردن آن نباشد چنانکه گویند خطر علی قلبی و وقع فی قلبی پس
دلها جمله محل خواطر اند اما وقایع جز بر دلے صورت نگیرد که حشو آن جمله حدیث حق باشد و ازاں است
که چوں مرید را اندر راه حق تعالی بندے پیدا آید آنرا قید گویند و گویند که او را واقعه افتاد و اهل لسان
باز بواقعه اشکال خواهند اندر مسایل و چوں کسے آنرا جواب گوید و اشکال بر دارد گویند واقعه حل شد

اما اہل تحقیق گویند کہ واقعہ آں بود کہ حل بر آں روا نباشد و آنچہ حل شود خاطرے بود نہ واقعی کہ بند
اہل تحقیق اندر چیزے حقیر نباشد چونکہ ہر زمان حکم آں بدل شود و از حال بگردد واللہ اعلم بالصواب
الاختیار از اختیار آں خواہند کہ اختیار کنند مر اختیار حق را بر اختیار خود یعنی بدانچہ حق تعالیٰ ایشاں را
اختیار کردہ است از خیر و شر بندہ کار باشند و اختیار کردن بندہ مر اختیار حق تعالیٰ را ہم باختیار حق بود
کہ اگر نہ آں بودے کہ حق تعالیٰ او را بے اختیار کردے وے ہرگز اختیار خود فرو نگذاشتے و از ابویزید رح
پرسیدند کہ امیر کہ باشد گفت آنکہ او را اختیار نماندہ باشد و اختیار حق او را اختیار گشتہ باشد و از
جنید مے آید رحمۃ اللہ علیہ کہ وقتے او را تپ آمد گفت بار خدایا مرا عافیت دہ بسرش ندا آمد کہ تو کیستی
تو اندر ملک من سخن سگوئی و اختیار کنی من تدبیر ملک خود بہتر از تو دانم تو اختیار من اختیار کن
نہ خود را باختیار خود پدیدار کن واللہ اعلم الامتحان بدیں لفظ امتحان دل اولیا خواہند بگونہ گونہ بلاہا کہ
از حق تعالیٰ بدل ایشاں رسد چوں خوف و حزن و قبض و ہیبت و مانند ایں چنانکہ خداوند گفت
عزوجل اولٰئك الذين امتحن الله قلوبهم للتقوى لهم مغفرة واجر عظيم۔ و ایں درجہ رفیع باشد
واللہ اعلم بالصواب البلاء بلا امتحان تن دوستاں خواہند بگونہ محنتہا و بیماریہا و رنجہا و ہر چند کہ
بلا بر بندہ بیشتر قوت پیدا میکند قربت زیادہ میشود او را با حق کہ بلا لباس اولیاست و گہوارہ اصفیا
و غذائے انبیا ندیدی کہ پیغامبر گفت صلے اللہ علیہ وسلم نحن معاشر الانبیاء اشد الناس بلاءً و نیز
گفت اشد الناس بلاء الانبیاء ثم الاولیاء ثم الامثل فالامثل و در جملہ بلا نام رنجے باشد
کہ بر دل و تن بندہ مومن پیدا شود کہ حقیقت آں نعمت بود و بحکم آنکہ سر آں بر بندہ پوشیدہ باشد
باحتمال کردن آلام آں او را ثواب باشد و باز آنچہ بر کافراں باشد آں نہ بلا بود کہ آں شقاوت
بود و ہرگز کافر را از شقاوت شفا نباشد پس مرتبہ بلا بزرگتر از مرتبہ امتحان بود کہ تاثیر امتحان بر تن بود
و از آں ایں بر دل و تن واللہ اعلم بالصواب التحلی تشبہ باشد بقوم ستودہ بقول و عمل و پیغامبر
گفت صلے اللہ علیہ وسلم لیس الایمان بالتحلی والتمنی ولکن ما وقر فی القلوب و صدقہ العمل
پس مانند کردن خود را بگروہے بے حقیقت معاملت ایشاں تحلی بود و آنانکہ بنمایند و نباشند
زود فضیحت شوند و راز شاں آشکارا شود ہر چند کہ بنزدیک اہل تحقیق ایشاں فضیحت باشند و از ایشاں آشکارا

۱؎ ما گروه انبیا سخت تریم اندر بلا مردم ۲؎ سخت ترین آدمیان اندر بلا پیغمبران اند پس از آں اولیا پس دیگراں ۱۲ ۳؎ نیست ایمان بہ آرزو ولیکن آنچہ رسیدہ در دلہا ۴ و راست کردند در کارہا ۱۲

التجلّی تجلّی تاثیر انوار حق باشد بحکم اقبال بدل مقبلان کہ بداں شائستہ آں شوند کہ بدل مر حقتعالی را
بہ بینند و فرق میان ایں رویت بدل و رویت عیان آں بود کہ متجلّی اگر خواہد بہ بیند و اگر خواہد
نہ بیند یا وقتے بیند و یا وقتے نہ بیند و باز اہل عیاں اندر بہشت اگر خواہند کہ نہ بیند نتوانند
کہ نہ بینند کہ بر تجلّی ستر جائز بود و بر رویت حجاب روا نباشد واللہ اعلم التخلّی تخلّی اعراض باشد از
اشغال مانع مر بندہ را از خداوند یکے ازاں دنیاست کہ دست ازاں خالی کند و دیگر ارادت بعقبے
کہ دل ازاں خالی کند و سہ دیگر متابعت ہوا کہ سر ازاں خالی کند و چہارم صحبت خلق کہ خود را ازاں خالی
سازد و دل از اندیشہ ایشاں بپردازد التجرّد و معنی تجرد طلب حق باشد بخلاص از آفات و
حجب و بیقراری اندراں کہ ہمہ بلاہائے طالب از حجاب افتد پس خیل طلاب را اندر کشف حجاب
و اسفار شاں را و تعلق شاں را بہر چیز تجرّد خوانند کہ اندر ابتدائے طلب بے قرار باشند اندر انتہا
وصل متمکن گردد القصود مراد شاں از قصود صحت عزیمت باشد بر طلب حقیقت مقصود و قصود
ایں طایفہ اندر حرکت و سکون بستہ نیست زانچہ دوست اندر دوستی اگرچہ ساکن بود قاصد بود و ایں
خلاف عادتست ازانچہ قصد قاصداں یا بر ظاہر شاں از قصد تاثیرے بود یا در باطن شاں
نشانے بجز دوستاں کہ بے علت طلب کنند و بے حرکات خود قاصد باشند و ہمہ صفات شاں خود
قصد بود کہ قصد بغایت کنند چوں دوستی حاصل بود ہمہ قصد بود الاصطناع بدیں سخن آں
خواہند کہ بندہ را خداوند تعالی مہذب گرداند بفنائے جملہ نصیبہائے وے و زوال جملہ حظہائے
نفسش و اوصاف نفس وے را اندر وے مبدل گرداند تا بزوال لغوت و تبدیل اوصاف انسانی
از خود بیخود شود و مخصوص اندبدیں درجہ پیغامبراں بدون اولیا و گروہے از مشایخ رحمہم اللہ بر غیر
ایشاں بر اولیا ہم ایں معنی روا دارند واللہ اعلم بالصواب الاصطفاء اصطفاء آں بود کہ حقتعالی
دل بندہ را مر معرفت خود را فارغ گرداند تا معرفت صفائی خود اندر دل وے بگستراند و اندریں درجہ
خاص و عام مومناں ہمہ یکے اند از عاصی و مطیع و ولی و نبی چنانکہ گفت خدائے عز و جل ثُمَّ اَوْرَثْنَا
الْكِتَابَ الَّذِيْنَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهٖ وَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ وَّمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ
الاصطلام اصطلام تجلیات حق بود کہ بتجلیت بندہ را مقہور خود گرداند امتحان لطف اندر نفی غلبات
ارادتش و قلب ممتحن و قلب مصطلم ہر دو بیک معنی باشد جز آنکہ اصطلام اخص و ارق امتحان است

اندر جریان عبارات اهل این طریقت والله اعلم بالصواب **الرین** رین حجابی بود بر دل که کشف آن جز بایمان
نبود و آن حجاب کفر و ضلالت چنانکه خدای گفت عزوجل و دل کفار را بدان صفت کرد کَلَّا بَلْ رَانَ
عَلٰی قُلُوْبِهِمْ مَّا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ و گروهی گفتند که این آن بود که زوال آن خود ممکن نشود و هیچ صفت
که دل کافران اسلام پذیر نباشد و آنچه از ایشان اسلام آرند اندر علم خدای عزوجل مومن بوده باشند
الغین و غین حجابی بود بر دل که باستغفار برخیزد و آن بر دو گونه باشد یکی خفیف و دیگر غلیظ و غلیظ
مر اهل غفلت و کبایر را بود و خفیف مر همه را چه ولی و چه نبی ندیدی که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم انه
لیغان علی قلبی وانی لاستغفر الله فی کل یوم مائة مرة پس مر غین غلیظ را توبه بشرط باید و مر خفیف را
رجوعی صادق بحق و توبه بازگشتن بود از معصیت بطاعت و رجوع بازگشتن از خود بخداوند پس توبه از جرم
کنند و جرم بندگان مخالفت امر بود و از آن دوستان مخالفت ارادت پس جرم بندگان بمعصیت
بود و از آن دوستان رویت وجود خود اگر کسی از خطا بصواب بازگردد گویند آیب است و یکی از خطا
بصواب بازگردد گویند راجع است این جمله اندر باب توبه گفته ام والله اعلم **التلبیس** نمودن چیزی را
بخلاف تحقیق آن بخلق تلبیس خوانند چنانکه خدایتعالی گفت عزوجل وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَّا يَلْبِسُوْنَ
وجز حق را تعالی این صفت محال باشد از آنچه کافر را بنعمت مومن بنماید و مومن را بنعمت کافر تا وقت
اظهار حکم وی باشد و حقیقت آن اندر هر کسی و چون یکی ازین طایفه خصال محموده را بپوشاند بصفات گویند
که تلبیس میکند و جز آنجا عبارت استعمال نکنند و نفاق و ریا را تلبیس نخوانند هر چند که اندر اصل تلبیس
باشند زانچه تلبیس جز این اندر اقامت فعل حق مستعمل نباشد **الشرب** حلاوت طاعت و لذت
کرامت و راحت انس را این طایفه شرب خوانند و هیچکس کاری بی لذت شرب نتواند کرد و چنانکه
شرب تن از آب باشد شرب دل از راحات و حلاوت طاعات باشد و شیخ من گفتی رضی الله عنه که مرید
بی شرب و عارف بی شرب از ارادت و معرفت بیگانه باشند از آنچه مرید را باید که از کردار خود شربی
باشد تا حق طلب اندر ارادت بجای آرد اما عارف را نباید که شرب باشد بدون حق یا شربی بنفسی که
بر نفس بازگردد بیارامد والله اعلم بالصواب **الذوق** ذوق مانند شرب باشد اما شرب جز اندر راحات
مستعمل نیست و ذوق مر رنج و راحت را نیکو متحمل بود چنانکه کسی گوید ذُقْتُ الحلاوة و ذقت البلاء
و ذقت الراحة همه درست آید و باز شرب را گویند شربت بکاس الوصل او بکاس الود و امثال این

از انچه خدا تعالی چون حدیث شرب یاد کرد گفت كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا و چون از ذوق یاد کرد گفت ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ و جاے دیگر گفت ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ایں است احکام حدود الفاظ متداول ایشان که یاد کردم و اگر جملگی آں ثبت کنم کتاب مطول شود والله اعلم بالصواب

کشف الحجاب الحادی عشر فی السماع[۱]

بدانکه اسباب حصول علم پنج است یکے سمع و دیگر بصر و سه دیگر ذوق چہارم شم پنجم لمس و خداوند تعالی مر دل را ایں پنج دریچه آفریده است و ہر جنس علم یکے ازیں باز بسته چون سمع را علم باصوات و اخبار و بصر را علم بالوان و اکوان و ذوق را علم بحلو و مُرّ و شم را علم به نتن و رائحه و لمس را علم بخشونت و لین و ازیں پنج حواس چہار را اندر محل مخصوص نہاده است و یکے را شائع گردانیده است اندر ہمه اعضا یعنی سمع را محل گوش گردانیده است و بصر را چشم و ذوق را کام و شم را بینی و لمس را اندر ہمه اندام مجال داده است زانچه جز بچشم نه بینند و جز بگوش نشنوند و جز بینی نبویند و بجز کام مزه نیابند اما بہ تن ملمس نرم از درشت و گرم از سرد باز دانند و از روے جواز جایز باشد که ازیں ہر یک اندر ہمه اعضا شایع باشد چنانکه لمس و نزدیک معتزله ہر یکے جز در محل مخصوص روا نباشد که ہر یکے را محل مخصوص بود باطل است قول ایشان جز بحاسه لمس که آنرا محل مخصوص نیست و چون ہر یکے ازیں پنج را محل مخصوص نیست و ایں یکے بدیں صفت روا بود پس دیگرا نیز روا بود و ہمیں صفت و مراد اینجا ایں ماجرا نیست اما ازیں مقدار چاره ندیدم مر تحقیق بیان معنی را پس چہار حواس که ذکر آں گذشت بے پنجم آنکه سمع است یکے بیند و یکے بوید و یکے بچشد و یکے بسود و روا باشد اندر دیدن ایں عالم بدیع و بوئیدن چیزہائے خوش و چشیدن نعمتہائے نیکو و بسودن چیزہائے نرم و شنودن اصوات مر عقل را دلیل گردد و بخداوندش راه نماید زانچه بداند که عالم محدث است و محل تغیر است و آنچه از حادث خالی نباشد محدث بود و ایں را آفریدگاریست نه از جنس وے که ایں

---

[۱] و گفته اند عالمان باباحت که روایت کرده شده است غنا و سماع از جماعت کثیر اکابر صحابه که در ایشان بعضے از عشره مبشره اند و جم غفیر از تابعین و تبع تابعین و اتباع تبع تابعین و دیگر علمائے محدثین و علمائے دین که از ارباب زہد و تقوی و علم و عبادت بوده اند و نقل کرده شده است دریں باب از ایشان روایات و حکایات که کفایت است دراں و بشنیدن معلوم گردد که ائمه دین و اکابر اہل یقین مختلف بوده اند دراں اما عبد الله بن جعفر رض سماع غنا از وے مستفیض و مشہور است و نقل کرده است آنرا ہر که اعیان کرده است دریں مسئله از فقہا و حفاظ و ارباب تواریخ و ابن عبد البر در استیعاب گفته که وے نمیدید بغنا باسے و بود امیر المومنین در زمان عم وے علی بن ابی طالب رض و میرفت وے در خانه جمیله که از مغنیات بود و سوگند خورده بود که تغنی نکند برائے ہیچ کسے مگر در خانه خود پس تغنی کرد برائے وے و خواست که بیاید در خانه وے سر خود بشنواند او را و کفارت دہد از یمین خود پس منع کرد وے را معاویه رض و برادر آں و گفته اند که بود ندیم عبد الله بن جعفر رض را جوارے که تغنی میکردند و عود میزدند برائے وے و آورده اند که سعید بن مسیب که افضل تابعین است و زده یعقوب تو سمّا در ورع می شنیده

ف۱ ایں حاشیه را متعلق باحکام السماع باید فہمید در اصل عبارت شیخ عبد الحق محدث دہلوی است که در مدارج النبوة نوشته است منه ح

مکوّن است و آفریدگار وے مکوّن و این مجسّم است و آفریدگار وے مجسّم آفریدگار ش نامتناهی است و او متناهی قادر است بر همه چیزها و بر همه کارها توانا و عالم است بر همه معلومات و تصرّفش اندر ملک جائز است آنچه خواهد تواند کرد و رسولان فرستاد با برهانهائے صادق اما گرویدن بر رسولان وے واجب نیاید تا وجوب معرفت بسمع معلوم خونگردانند و آنچه موجب شرعے ودین است وازین است که اہل سنت فضل نهند سمع را بر بصر اندر دار تکلیف و اگر مخطی گوید که سمع محل خبر است و بصر موضع نظر و دیدار خداوند فاضلتر از شنیدن کلام وے باشد باید تا نظر فاضلتر از سمع باشد گوئیم ما بسمع میدانیم که رویت خداوند جایز بود مومنانرا اندر بهشت که اندر جواز رویت بعقل حجاب آں از کشف اولتر نباشد از انچه ما بخبر دانستیم که مومنانرا مکاشف گرداند و حجاب از پیش چشم ایشان برگیرند تا خدائے عزوجل را به بینند پس سمع فاضلتر آمد از بصر و نیز جمله احکام شریعت بر سمع مبنی است که اگر سمع نبودے ثبوت آں محال بودے و نیز انبیا علیهم السلام که آمدند نخست بگفتند تا آنانکه مستمع بودند بگرویدند آنگاه معجزه نمودند و اندر دیدن معجزه تاکید آں هم بسمع بود و بدین دلائل هر که سماع را انکار کند بکلیت شرع را انکار کرده باشد و حکم آں بر خود بپوشیده و اکنون من مستوفی حکم ایں ظاهر کنم انشاء الله تعالیٰ عزوجل۔

باب فی سماع القرآن و ما یتعلق بها

اولیٰتر ین سماع مسموعات مر دل را بفواید و سر را بزواید و گوش را بلذت کلام خداوند عز اسمه است و مامور همه مومنان و مکلف اند همه کافران از آدمی و پری بشنیدن کلام ایزد تعالیٰ و از معجزات قرآن یکے آنست که از خواندن و شنودن آں ملول نگردد از انچه آں اندر اں رقتے عظیم است تا حدیکه کفار قریش شبها بیامدندے اندر نهان و پیغامبر صلے الله علیه وسلم اندر نماز بودے ایشان همی شنیدندے آنچه وے

ح (بقایا سابق) غنا او مشغلہ بدت عمر بسماع آں و همچنیں سالم بن عبدالله بن عمرؓ قاضی شریح می شنید غنا از کنیزکان با جلالت قدر و کبر سن وے و سعید بن جبیر که از اعاظم تابعین است شنید از جاریه که تغنی میکرد و دف میزد و همچنیں عبدالملک بن جریج که از علماء حفاظ و فقهاء عباد که اجماع است بر عدالت و جلالت وے که مے شنید غنا را و بید النست الحان را و ابراهیم بن سعد مردے بود امام عصر خود در فقه و روایت نمی شنوانید طلبه را حدیث تا نمی شنوانید ایشان را غنا و فتوی داد در مجلس رشید بتحلیل غنا و پرسید نماز وے از احوال مالک پس گفت خبر داد مرا که دعوتے در بنی یربوع و با قوم و توفه بود و عود ها که تغنی میکردند و لعب مینمودند بداں و بود ها مالک دف مر او که میزد آنرا و تغنی مینمود والله اعلم بالصواب۔ و حکایت کرده اند از امام طائی رحمه که وے حاضر میشد سماع را و راست میشد لغت او در سماع بعد از انکه منځنی شده بود از کبر سن و بود و رع عالم فقیه همتقی شاهد حضرت امام اعظم ابوحنیفه کوفی رحمه و گفته است فقیه عالم ناصرالدین ابوالبرا اسکندری در فتاوئے خود که سماع اگر باشد بشرط خود و در محل خود از اہل خود صحیح است اختیار کرده است این قول (بقیہ حاشیہ صفحہ آئندہ)

میخواندے و آنچه تعجب می نمودندے چون نضر بن الحارث که افصح ایشان بود و عتبة بن ربیعه که به بلاغت سحرے نمودے و بوجهل بن هشام که بخطب و براهین بدیع ابداے نمود و نظم پیدا میکرد و مانند ایشان تا حدے که پیغامبر صلی الله علیه وسلم شبے سورتے میخواند عتبه از هوش بشد بابوجهل گفت مرا معلوم شد که این نه سخن مخلوقاتست و خداوند تعالی پریانرا فرستاد تا فوج فوج بیامدند و سخن خداے از پیغامبر صلی الله علیه وسلم شنیدند چنانکه خداے گفت عزوجل فَقَالُوْٓا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًا آنگاه مارا خبر داد از قول پریان که این قرآن راهنما ایست دل بیمارانرا الطریق صواب و گفت یَهْدِیْٓ اِلَی الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِهٖ وَلَنْ نُّشْرِكَ بِرَبِّنَآ اَحَدًا پس پند آن نیکوتر است از پندها و لفظش موجزتر از لفظها و امرش لطیف‌تر از همه امرها و نهیش زاجرتر است از همه نهیها و وعدش دلرباتر از همه وعدها و وعیدش جانگدازتر از همه وعیدها و قصه اش مشبع‌تر از همه قصها و امثالش فصیح‌تر از همه مثلها هزار دل را سماع آن صید کرده است و هزار جان را لطایف آن بغارت بداده و عزیزان دنیا را ذلیل کند و ذلیلان دنیا را عزیز کند چون عمر بن الخطاب رض بشنید که خواهر و داماد وش مسلمان شدند قصد ایشان کرد با شمشیر آخته و قتل ایشانرا ساخته و دل از مهر ایشان پرداخته تا حق تعالی لشکرے را از لطف اندر زوایاے سوره طٰهٰ بکمین نشاند چون بر در سراے خواهر آمد خواهرش میخواند طٰهٰ مَآ اَنْزَلْنَا عَلَیْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰٓی اِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَنْ یَّخْشٰی الآیة جانش صید دقایق آن شد و دلش بسته فراق لطایف آن کشف طریق صلح جست و جامه جنگ بر کشید از مخالفت بموافقت آمد و معروفست که چون پیش رسول صلی الله علیه وسلم برخواندند این آیت اِنَّ لَدَیْنَآ اَنْكَالًا وَّجَحِیْمًا وَّطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَّعَذَابًا اَلِیْمًا وے بیهوش بیفتاد و گویند که مردے پیش عمر رض برخواندند که اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَّا لَهٗ مِنْ دَافِعٍ وے نعره بزد و بیهوش گشت برداشتندش و بخانه بردند و تا یکماه بیمار بود از وجل و ترس خداے تعالی و گویند که مردے پیش عبدالله بن حنظله برخواند

ف (بقایا سابقه) از حنابله ابوبکر خلال صاحب جامع و صاحب و عبدالعزیز و حکایت کرده اند از اصحاب شعیب از جماعت از ایشان نقل کرده است سماع آنرا از صالح و عبدالله دو پسر احمد و اختیار کرده است آنرا حافظ ابوالفضل مقدسی و غیرے از ظاهریه و ذکر کرده آنرا ابو محمد بن حزم در مصنفات خود و مراورا رساله است درین باب و تصنیف کرده ابن طاهر و نقل کرده اجماع صحابه و تابعین را برآن و توثیق کرده با سانیدے که دارد و نقل کرده است شیخ تاج الدین عبدالرحمن فزاری شافعی شیخ دمشق و مفتی آن و ابن قتیبه اجماع اهل حرمین را برآن و نقل کرده ابن قتیبه از اکثر عراق و روایت کرده ابن طاهر بسند خود که چون بینی اهل مدینه را که اجماع کرده بر چیزے پس بدانکه سنت است. و روایت کرده است یونس بن عبدالاعلی که پرسیدم از شافعی از اباحت اهل مدینه سماع را پس گفت ندیدم هیچ یکے را از علماے حجاز که مکروه دارد سماع را مگر آنچه در اوصاف است و ذکر کرده است ابو یعلی حنبلی که یوسف بن یعقوب با ماجشون و برادران وے رخصت میکرده در سماع و گفت یحیی بن معین که از ائمه علما حدیث است (صفحه آینده)

این آیت لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ گریستن بروے افتاد تا حاکی گوید که من پنداشتم که جان
از وے جدا شد آنگاه بر خاست گفتند اے استاد بنشین گفت هیبت این آیت مرا از نشستن باز میدارد
وگویند که اندر پیش جنید رضہ برخواندند این آیت یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ وے گفت
بارخدایا ان قلنا قلنا بک وان فعلنا فعلنا بتوفیقک فاین فی القول والفعل واز شبلی مے آید که پیش وے
برخواندند وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وے گفت شرط ذکر اندر نسیان است وهمه عالم اندر ذکر وے مانده اند و
نعره بزد وهوش از وے بشد چون بهوش آمد گفت عجب دارم از آن جانے که کلام خدایتعالی بشنود و
بر نیاید یکے گوید از مشائخ که وقتے کلام خدایتعالی میخواندم وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ هاتفے
آواز داد که نرم تر خوان که چهار کس از پریان از هیبت این آیت بمردند درویشے گفت که من ده سال است که
تا قرآن اندر نماز بجز مقدار جواز نخوانده ام ونشنیده ام گفتند چرا گفت ترس آنرا که برمن حجت شود روزے
من نزدیک شیخ ابو العباس شقانی اندر آمدم ویرا یافتم که میخواند ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ
ومیگریست ونعره میزد تا بیهوش شد پنداشتم که از دنیا برفت گفتم ایها الشیخ اینچه حالست گفت یازده سال است
تا وردم اینجا رسیده است از اینجا نمیتوانم گذشت واز ابو العباس عطا پرسیدند که شیخ هر روز چند قرآن میخواند
گفت پیش ازین اندر شبا روزے دو ختم کردمے اما اکنون چهارده سال است تا هنوز بسورة الانفال
امروز رسیده ام گویند که ابو العباس قصاب قاری را گفت برخوان برخواند که يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا
الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ باز گفت برخوان برخواند که قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ
باز گفت برخوان برخواند که لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ الآية آنگاه گفت بارخدایا من بجفا بیشتر
از برادران یوسفم ولطف وکرم بیش از یوسفی با من آن کن که او با برادران جافی کرد وبا این جمله مامورند همه اهل اسلام از
مطیع وعاصی باستماع قرآن از آنجا که خدائے عز وجل گفت وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا

صم (دنیا با سابقه) کرمی آید یم با یوسف : ماجشون را لیس تحدیث میکرد مارا در خانه وجواری او میزدند مغربی را در خانه دیگر والیشان علماء ثقات از اهل حدیث اند که مخرج اند در صحاح وگفته اند عبد العزیز ابن سلمه ماجشون که مفتی اهل مدینه بود در روایت میکنند ائمه از وے تخریج کرده اند از وے در صحیحین رخصت میکرده در عود وهمچنین صاحب امتاع در آلات ومزامیر نیز سخن کرده وگفته که معروف در مذهب ائمه اربعه مزامیر است وبا وجود آن از بعضے علماء مذهب شافعی واصحاب ظواهر وغزالی وامثال وے مثلها نقل کرده وانواع آلات ومزامیر ذکر کرده اما دف مختلف فیهاست بعضے مطلق مباح گفته وبعضے مطلق حرام دانسته ودر شبابه که یعنی نے است نیز اختلافها ذکر کرده ودیگر از مزامیر عود است که آنرا بربط نیز گویند و تارها دارد که آنها را زیر وبم گویند ودر وے نیز اختلافها ذکر کرده وگفته که معروف در مذهب اربعه آنست که زدن آن وشنیدن آن حرام است ورفته اند طائفه از علماء بجواز آن وحکایت کرده اند سماع آنرا از عبد الله بن جعفر وعبد الله بن عمر وحکایت کرده شده است که در آمد عبد الله بن عمر رضه شنیده

...کرا است از که لم صحیفه تلاوت باید کرد ۱۲

لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ استماع باسکوت فرمود خلق را اندراں حال کہ کسے قرآن برخواند ونیز گفت فَبَشِّرْ عِبَادِيَ
الَّذِيْنَ يَسْتَمِعُوْنَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُوْنَ اَحْسَنَهٗ الآیۃ بشارت دہ مر آنرا کہ اندر حال استماع متابع احسن آں باشند
یعنی باوامر آں قیام کنند وتعظیم شنوند ونیز گفت اَلَّذِيْنَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوْبُهُمْ دلہاے مستمعان
کلام حق بروجل باشند ونیز گفت اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوْبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوْبُ۔
آرامش دلہا اندر ذکر خداوند بستہ است ومانند ایں بسیار است از آیات مؤکد بر حکم ایں قول وباز
برعکس ایں نکوہید مر آں گروہے را کہ کلام خداے را بحق نشنوند واز گوش بدل راہ ندہند وگفت خداے
تعالیٰ خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ مواضع سمع شاں مختوم است ونیز گفت
اندر قیامت اہل دوزخ گویند لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِيْٓ اَصْحٰبِ السَّعِيْرِ اگر بحق قرآن شنیدمے وبتحقیق
بدانستمے بدوزخ گرفتار نگشتمے وگفت وَمِنْهُمْ مَّنْ يَّسْتَمِعُ اِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ
وَفِيْٓ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا گروہے کہ از تو شنوند بر دل ایشاں حجاب باشد ودر گوشہاے ایشاں صمم تا چناں باشند
کہ نشنیدہ باشند ونیز گفت وَلَا تَكُوْنُوْا كَالَّذِيْنَ قَالُوْا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُوْنَ بروجہ شکایت گفت
چناں مباشید کہ آں گروہ گفتند کہ شنیدیم ونشنیدند یعنی شنیدند اما نہ بدل ومانند ایں آیات بسیار
است اندر کتاب خداے تعالیٰ واز پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم مے آید کہ مر ابن مسعود را گفت اقرأ علیّ فقال
انا اقرأہ علیک وعلیک انزل فقال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم انی احب ان اسمعہ
من غیری ایں دلیل واضح است بر آنکہ مستمع کامل حال تر از قاری بود کہ گفت من آں دوست تر دارم کہ
بشنوم از غیر خود زانچہ قاری از حال خواند یا از غیر حال ومستمع بجز حال نشنود کہ اندر نطق نوعی از تکبر بود واندر
استماع نوعی از تواضع ونیز گفت پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم شیبتنی سورۃ ھود وشنیدن سورۂ ہود مرا پیر کرد
گویند ایں از آں بود کہ اندر آخر سورۂ ہود ایں آیت حاصل بود کہ فَاسْتَقِمْ كَمَآ اُمِرْتَ وآدمی عاجز است از استقامت

ص۳۱۰ (بقایا سابقہ) بر عبداللہ بن جعفر پس یافت نزد وے جاریہ را کہ میزد عود پس گفت عبداللہ بن جعفر مر عبداللہ بن عمر را آیا مے بینی در ایں باسے
گفت لا بأس بہذا نقل کردہ اند سماع آنرا از عبداللہ بن الزبیر ومعویہ بن ابی سفیان وعمرو بن العاص وحسان بن ثابت واز غیر
صحابہ عبدالرحمن بن حسان وخارجہ بن زید کہ از فقہاے سبعہ مدینہ است ونقل کردہ استاد استاد ابو منصور از زہری وسعید بن المسیب
وعطا بن ابی رباح وشعبی وعبداللہ بن ابی عتیق واکثر فقہاے مدینہ مطہرہ ونقل کردہ است حلیلی از عبدالعزیز بن ماجشون کہ وے رخصت
میکرد در عود وحکایت کردہ است ابن سمعانی از طاؤس وحکایت کردہ است از ابراہیم بن سعد کہ آمد بر رشید وگفت کہ آیا عود اللحم ام عود
المزمر قال لا بل عود المزمر پس طلبید رشید عود را وبنواخت آنرا ابراہیم بن سعد وفتویٰ داد باباحت غنا وعود ونقل کردہ است فاکہی در تاریخ مکہ معظمہ بسندیکہ دارد
از موسی بن المغیرۃ الجمحی کہ خانہ عطا بن ابی رباح را پس در آمد وبودند در آنجا قومی کہ میزدند عود را وتغنی میکردند چوں دیدند عطا را کہ در آمد [illegible]

مامور حق بحقیقت زانچه بنده بے توفیق حق هیچ چیز نتواند کرد پس چوں شنید فاستقم کما امرت متحیر شد و گفت
این چگونه خواهد بود که من بحکم این امر قیام توانم کرد از رنج دل قوت از وے بشد و رنج بر رنج زیادت شد تا روزے
اندر خانهٔ خود برخواست و دستها بر زمین نهاد و قوت کرد ابوبکر صدیق رضی الله عنه گفت این چه حال است یا رسول الله
تو هنوز جوان و تندرستی گفت سورهٔ هود مرا پیر کرد یعنے سماع این امر بر دلم چنداں قوت گرفت که قوتم
ساقط شد و یکے از صحابه ابوسعید الخدری روایت کرد که گفت کنت فی عصابة فیها ضعفاء المهاجرین
وان بعضهم لیستر بعضا من العری وقاری یقرأ علینا ونحن نستمع القراءة قال فجاء رسول الله صلعم
حتی قام علینا فلما رآه القاری سکت قال فسلم فقال ماذا کنتم تصنعون قلنا کان قاری
یقرأ علینا ونحن نستمع بقرائته فقال النبی صلی الله علیه وسلم الحمد لله الذی جعل فی امتی من
أمرت ان اصبر نفسی معهم قال ثم جلس وسطنا لیعدل نفسه فینا ثم قال بیده هکذا
فتحلق القوم فلم یعرف رسول الله صلی الله صلی الله علیه وسلم منهم احد قال فکانوا
ضعفاء المهاجرین فقال النبی صلی الله علیه وسلم ابشروا صعالیك المهاجرین بالفوز
التام یوم القیامة تدخلون الجنة قبل اغنیاء کم بنصف یوم کان مقداره خمسین مائة عام
من با گروهے بودم از فقهائے مهاجرین که ایشاں بعضے اندام خود را بپوشیده بودند و بعضے دیگر از
برهنگی در حجاب مے بودند و قاری بر ما میخواند و ما سماع میکردیم قرات ویرا تا پیغامبر صلے الله علیه وسلم بیامد
و بر سر ما بایستاد و چوں قاری ویرا بدید خاموش شد و پیغامبر بر ما سلام گفت و گفت شما اندر چه کار بودید
گفتم یا رسول الله قاری میخواند و ما سماع میکردیم قرات ویرا آنگاه پیغامبر گفت صلے الله علیه وسلم الحمد لله
که در امت من گروہے آفرید که مرا بفرمود تا اندر صحبت ایشاں صبر کنم تا آنگاه اندر میان ما بنشست
چوں یکے از ما تا خود را با ما برابر کرد پس حلقه کردند این گروه اندر کس میان آن حلقه پیغامبر را صلے الله علیه وسلم

ص (بقایا صفحه) بازماندند از اں پس گفت نمی نشینم تا عود نکنید با آنچه میکردید پس نشست و تغنی کرد و صاحب متاع همیں عود را اصل ساخته و مزامیر دیگر را
بر آں قیاس کرده و بالجمله درین باب از وسعت و خلاعت خالی نیست و اجتماع آلات و مزامیر را نیز نقل کرده و گفته اختلاف است در میان
قائلین بتحریم که آں کبیره است یا صغیره و متاخرین از شافعیه بر آنند که صغیره است ایں چند کلمه از کتاب مذکور نقل کرده شده والعهدة علیه و غرض
از نقل و جز آں نیست که اگر احیاناً از یں طائفه چیزے از ایں نقل کرده شود مبالغه و تشدید و تجہیل و تقنیع و تفسیق و تضلیل نماید و نسبت غیبت
زلات قوم شیوه خود سازند و عامه انگارند که تقلید ایشاں کنند فالحق احق ان یتبع والله اعلم و حکمه احکم حقیقت حال و منشاء اختلاف
آں می نماید که سرود شنیدن و آلات و مزامیر زدن در زمان قدیم کار و بار بقیه آں دو الهان و فاسقان و شراب خواران بود لهذا در حدیث
صحیح آمده که آنحضرت صلے الله علیه وسلم فرمود و فرستاده شده ام من و امر کرده شده ام من که محو کنم معازف را که علم آلات و مزامیر است

از ایشان مے نشناخت آنگاه مر ایشانرا گفت بشارت مر شمارا اے درویشان مهاجرین به پیروزئ تمام
اندر قیامت که اندر آئید به بهشت پیش از توانگران به نیم روز و آن پانصد سال باشد و این خبر را جنید رح
روایت مختلف بیارند اما اختلاف اندر عبارتست معنی همه یکیست و درست است **فصل** و زرارة بن
ابی اوفی از کبار صحابه بود رضوان الله علیهم اجمعین مر ومانرا امامے کردے آیتے برخواند و زعقه زد و جان بداد
ابو جعفر جہنے از بزرگان تابعین بود و صالح مری رحمة الله آیتے بر وے خواند شهقه از وے جدا شد و از
دنیا برفت و ابراهیم نخعی رحمة الله علیه روایت آرد که اندر دیہے از دیہاے کوفه میرفتم پیرزنے را دیدم در نماز
ایستاده آثار خیر بر وے ظاهر بود تا از نماز فارغ شد بحکم تبرک ویرا سلام کردم مرا گفت قرآن دانی گفتم بلے گفت
آیتے برخوان برخواندم وے بانگے بکرد و جان باستقبال رویت فرستاد و رحمها الله و احمد بن ابی الحواری رح
آرد که اندر بادیه جوانے دیدم با مرقعه خشن بر سر چاہے ایستاده مرا گفت یا احمد بوقت آمدی که مرا سماع بباید کرد
تا جان بدهم آیتے برخوان گفت خداوند تعالی مرا الهام داد تا برخواندم إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا آیت
گفت یا احمد بخداے کعبه که همان برخواندی که اندرین ساعت بر من فرشته میخواند در حال جان بداد و اگر جمله
حکایاتے که بدین معنے متصل است بیارم از مراد خود باز مانم و بالله التوفیق ۔

باب فی سماع الشعر و ما یتعلق به

و در جمله شنیدن شعر مباح است و پیغامبر صلے الله علیه وسلم شنیده است و صحابه رضی الله عنه گفته اند و شنیده اند
و انرے می آید صلوات الله علیه ان من الشعر لحکمة و نیز گفت والحکمة ضالة المؤمن حیث وجدها
فهو احق بها مراد از شعر بیت که حکمت باشد و حکمت ضالهٔ مومن بود که از وے غائب است آنکه
بیابد بدان اولٰی تر باشد و نیز پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم اصدق کلمة قالتها العرب قول لبید

ص ۳ (بقایا سابقه) لاهی است و نهی کرده شد از شرب خمر و زنا و در اصل نام غنا لهو است و ذکرے در باب ملاهی میکنند و بعد از محو و محق آثار این امور
رفع و ازالهٔ این منکرات چون آن رسم و عادت نماند مسلمانان و صالحان و پارسایان نیز دران افتادند و ازان محفوظ گشتند بے مطالبت لفسق و برکات
و مخالطت با اهل فسق و فجور و جماعهٔ دیگر چون دیدند که این عادت فاسقان و نشان بے قیدی است و مشابهتے بحال ایشان دارد و بخوف آنکه
مبادا اثر با بجانب دگر گشت اجتناب نمودند و تحذیر فرمودند و از شارع نیز اگر باین ملاحظه تحذیری از نوع در عیدی صادر شده باشد دور نباشد
و آنکه محدثان گویند که نهی از شارع به ثبوت نه پیوسته هیچ حدیثے درین باب بصحت نرسیده بعد از تقریر آنکه دائرهٔ صحت باصطلاح این طائفه
تنگست مراد آن خواهد بود نهی آن علی الاطلاق و تحریم آن لذات ثابت نشده چنانکه از خمر و غنا و امثال آن و آنکه بعض از اهل ظواهر گفته اند که هیچ
حدیثے وارد نشده هیں سخن خالی از مکابره نیست و مثال این حال قضیهٔ ظرف و اوانی است که آثار آن ختم و معرفت در تغیر و دوام است

راست ترین کلمہ کہ عرب گفتہ اند قول لبید است شعر الا کل شئ ما خلا اللہ باطل ؛ وکل نعیم لا محالۃ زائل
وعمرو بن الشرید روایت کند از پدرش رضی اللہ عنہما کہ قال استنشدنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ھل
تروی من شعر امیۃ بن ابی الصلت شیئا فانشدتہ مائۃ قافیۃ فجعلت کلما مررت علی
بیت قال ھیہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان یسلم فی شعرہ گفت ہیچ روایت کنی
از اشعار امیہ بن ابی الصلت گفتم بلے صد بیت روایت کردم و اندر آخر بیتے کہ میگفتم او میگفت ھیہ
یعنے دیگرے بگوی و مانند ایں روایات بسیار آمدہ است از وے علیہ الصلوۃ والسلام و از صحابہ رض و عمر رض
گفت و مردمان را اندریں غلطہا افتادہ است وگروہے شنیدن جملہ اشعار را حرام گویند و روز و شب
غیبت مسلمانان میگویند وگروہے جملہ آنرا حلال گویند و روز و شب غزل صفت روی و زلف
و خال جانان شنوند و اندریں معنی ہر یک بر یکدیگر حجت آرند و مراد من اثبات و نفی گفت و شنود ایشان نیست
اما مشایخ متصوفہ را رضی اللہ عنہم اندریں باب طریق آنست کہ از پیغامبر پرسیدند از شعر وے گفت کلام حسنہ
حسن و قبیحہ قبیح سخنے است کہ نیکوئی آں نیکو بود و زشتی آں زشت یعنی ہرچہ شنیدن آں بنثر
حلال است چوں حکمت و مواعظ و استدلال اندر آیات خداوند و نظر اندر شواہد حق بنظم ہم حلال باشد و در
جملہ ہمچنانکہ نظر اندر جمالے کہ محل آفت بود و دیدن آں حرام و محظور باشد شنیدن آں نیز بنظم و نثر حرام و محظور
بود و شنیدن صفت آں بداں وجہ ہم حرام بود و آنکہ ایں معنی را مطلق حلال گوید نظر و شنیدن را نیز حلال
باید گفت آنگاہ آں کفر و زندقہ باشد و آنکہ گوید کہ من اندر چشم و خد و خال و زلف ہمہ حق میشنوم و حق
ہمے طلبم پس واجب کند کہ ایں یا دیگرے گوید من ہمے بینم . بسا و مس شخصے را کہ آں یکے شنیدن صفت
آں روا دارد و دیگرے دیدن وے روا و مس دارد و گوید کہ من ہم اندراں حق ہمے طلبم و گوید کہ خواستی از خواستی
او لکن تا شد مراد ازاں معنی را آنگاہ کلیت شریعت باطل شود و رسول گفت صلے اللہ علیہ وسلم

ص (بقایا سابقہ) کہ در وقت اباحت خمر استعمال آں میکردند و شراب دراں میخوردند و چوں شراب حرام شد استعمال ایں قسم اوانی و خوردن مشروبات دیگر دراں چند گاہ
حرام ساختند از برائے محو قمع آثار آں و چوں حرمت خمر ثابت و مقرر شد و احتیاج بقمع و قلع آثار و علامت آں نماند منع و نہی ازاں اوانی نیز نماند و باوجود
آں علماء و ائمہ دین دو فرقہ شدند جمع بمنع رفتند از استعمال آں اوانی و قومی بہ تجویز کما ذکر فی موضعہ و در ما نحن فیہ نیز ہمیں دو فرقہ آمدند قوے بنظر عادت شریف
قدیم کہ ایں صورت نشان اہل فسق است منع و دوہم احتیاط را گرفتہ الناد و قوم نظر بمعنی و حقیقت حال انداختند کہ اگر بلا بت فسق نیست منکرا
حرام . واگر نہ چنیں ہست مباح . مدعا آنست او امریست مختلف فیہ و در امر مختلف فیہ عیب یکدیگر نباید بلکہ ہر یکے را بحال خود باید گذاشت (زمزمہ عشاق مطبع ہاشمی میرٹھ)

العیان تزئیان حکم این بر خیزد و هم ملامت بسودن نامحرمان منقطع شود و هم حدود شرعی ساقط گردد و این ضلالت ظاهر بود و چون جهلهٔ متصوفه مستغرقان مستمعان را دیدند که سماع میکردند بحال ایشان پنداشتند که به نفس میکنند چون ایشان دیدند گفتند حلال است اگر حلال نبودے ایشان نکردندے بدان تقلید کردند ظاهر بر گرفتند باطن بگذاشتند تا خود هلاک شدند و قومی را هلاک کردند و این از آفات زمانه است و بجاے خود شرح این بتمامی بگویم انشاء الله تعالیٰ و بالله التوفیق۔

باب فی سماع الاصوات والالحان

پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم زینوا اصواتکم بالقران بیارائید آوازهاے خود را بقران خواندن خداے گفت عز وجل یَزِیْدُ فِی الْخَلْقِ مَا یَشَآءُ مفسران گفتند که این صوت حسن باشد و پیغامبر گفت صلی الله علیه کہ من اراد ان یسمع صوت داود فلیسمع صوت ابی موسی الاشعری هر که خواهد تا صوت داؤد شنود گو صوت بو موسیٰ اشعری شنود و اندر اخبار مشهور است که اندر بهشت مر اهل بهشت را سماع باشد و آنچنان باشد که از هر درختے صوتے و لحنے مختلف می آید چون آن اصوات که بایکدیگر مختلف بودند مؤلف شوند طبایع را اندران لذتے عظیم باشد و این نوع سماع عام باشد اندر میان خلق از آدمی و غیر آنکه زنده اند بحکم آنکه روح لطیف است و اندر اصوات لطافتے هست که چون بشنود جنس بجنس مائل شود و این قول گروهے است که گفتم مر اطبا را و آنانکه دعوی تحقیق کنند از اهل خبرت اندرین سخن بسیار است و اندر تالیف الحان کتب ساخته اند و مر آنرا عظیم داده و امروز آثار صنعت ایشان ظاهر است اندر امامیر که آنرا مرتب کرده اند مر قوت هوا و طلب لعب و لهو را بحکم موافقت با شیطان تا حدیکه گویند اسحاق موصلی در باغی غنا میکرد هزار دستانے می سرائید از لذت غنائے وے خاموش شد و او سماع میکرد تا از درخت اندر افتاد و بمرد و درین جنس حکایت بسیار شنیده ام و مراد من بجز این است که ایشان گویند همه راحات تالیف طبایع از تالیف ترکیب اصوات بود و الحان و ابراهیم خواص گوید رحمه الله که وقتے من بحی از احیاء عرب فرا رسیدم و بدار ضیف امیرے از امرا نزول کردم سیاهے دیدم مغلول مسلسل بر در خیمه افگنده اندر آفتاب شفقتی اندر دلم پدیدار آمد و قصد کردم تا او را شفاعت بخواهم از امیر چون طعام پیش آوردند مر اکرام ضیف را امیر بیامد تا با من موافقت کند چون وقت طعام خوردن کرد من ابا کردم و بر عرب هیچ چیز سخت تر از آن نیاید که طعام نخورد مرا گفت اے جوان مرد

ترا چه چیز از خوردن طعامِ من باز میدارد گفتم امیدے بر کرم تو دارم گفت همه املاکِ من مر تراست تو طعام
من بخور گفتم مرا املاک تو حاجت نیست این غلام را اندر کارِ من کن گفت تو نخست از جرمش بپرس
آنگاه بند از وے برگیر که ترا بر همه املاک من حکم است تا در ضیافت ما گفتم بگو تا جرمش چه چیز است گفت
بدانکه این علامت حادی و صوتے خوش دارد من این را بضیاع خود فرستادم اشترے چند تا مرا غله
آرد و دو بار اشتر بر هر اشترے نهاد و اندر راه حدی میکرد و اشتران می شتافتند تا بمدتے قریب اینجا آمد
با دو چندان بار که من فرموده بودم چوں بار اشتران فرو گرفت اشتران یگان دوگان همه هلاک شدند ابراہیم
گوید سخت مرا عجب آمد گفتم ایها الامیر شرف تو ترا جز بر راست گفتن نفرماید اما مرا برین قول برهانی بباید ما
دریں سخن بودیم که اشترے چند از بادیه بچاه سار آوردند تا آب دهند امیر پرسید که چند روز است تا این اشتران
آب نخورده اند گفتند سه روز است این غلام را فرمود تا بحدی صوت برگشاد اشتران اندر صوت وے
و شنیدنِ آں مشغول شدند هیچ دهان آب نکردند تا ناگاه یک یک رمیدند و اندر بادیه پراگندیدند
و آں غلام را بگشاد و بمن بخشید و ما بعضے ازیں اندر مشاهده مے بینیم که چوں اشتربان و خربنده ترنم کنند
اندراں اشتر و خر طربی پدیدار آید و اندر خراسان و عراق عادتست که صیاداں بشب آهو گیرند طشتے بزنند
تا آهواں آوازِ آں بشنوند بر جاے بایستند ایشاں مر آنها را بگیرند و مشهور است که اندر هندوستان گروهے اند
که بدشت بیروں روند و غنا میکنند و طنین میگردانند آهواں چوں آں بشنوند قصد ایشاں کنند ایشاں
گرد وے مے گردند و غنا میکنند تا از لذت آں چشم فرو گیرند و بخسپند و ایشاں مر او را بگیرند و اندر کودکان خرد
این حکم ظاهر است که چوں بگریند اندر گاهواره کسے نوائے بزند خاموش شوند و آں نوا را بشنوند
و اطبا مر این کودک را گویند که حس وے درست است و به بزرگی زیرک باشد و از آں بود که یکے از
ملک عجم را وفات آمد و ازو پسر دو ساله آمد وزرا گفتند که این را بر تخت ملک باید نشاند با بوذرجمهر
تدبیر کردند وے گفت صواب آید اما باید از خود تا حسش درست هست تا بدو امیدے تواں داشت
گفتند تدبیر آں چیست بفرمود تا مغنیان بر سر وے غنا کردند وے اندراں میانه بطرب آمد و دست و پاے زدن گرفت
بوذرجمهر گفت ازیں امید ورزیست بملک و اصوات را تاثیرے ظاهر تر از آنست نزدیک عقلا که باظهار
برهان آں حاجت آید و هر که گوید مرا با طان و اصوات و مزامیر خوش نیست یا دروغ گوید و نفاق کند
یا حس ندارد و از جمله طبقهٔ مردمان و ستوران برون باشد منع گروهے از آں بداں باشد که رعایت امر

خداوند کنند و فقها متفق اند که چون ادوات ملاهی نباشد و اندر دل بشنیدن آن لحن فسق پدیدار نیاید شنیدن آن مباح است و برین آثار و اخبار بسیار بیارند چنانکه عائشه رض روایت آرند که قالت کانت عندی جاریة تغنی فاستاذن عمر رض فلما احسته وسمعت حسه فرت فلما دخل عمر تبسم رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال له عمر رض ما اضحکک یا رسول الله قال کانت عندی جاریة تغنی فلما سمعت حسک فرت فقال عمر لا ابرح حتی اسمع ما کان سمع رسول الله فدعا رسول الله صلی الله علیه وسلم وسمع و بسیارے از صحابه رض مانند این روایت آورده اند و شیخ ابو عبد الرحمن السلمی این جمله را جمع کرده است اندر کتاب السماع و اباحت آن قطع کرده و مراد مشایخ متصوفه ازین طلبیدن سماع بجز اباحت است از انچه اندر اعمال فواید باید اباحت طلبیدن کار عوام باشد و بر محل مباح ستور انند بندگان مکلف را باید تا از کردار فائده طلبند و قتے من بمرو بودم یکے از ائمه اهل حدیث آنکه معروف ترین ایشان بود مرا گفت که من اندر اباحت سماع کتابے کرده ام گفتم بزرگ مصیبتے که اندر دین پدیدار آمد که خواجه امام لهوے را که اصل همه فسقها است حلال کرد مرا گفت پس اگر حلال نمیداری تو چرا میکنی گفتم حکم این بر وجوه است بر یک چیز قطع نتوان کرد اگر تاثیر اندر دل حلال بود سماع حلال بود و اگر حرام بود حرام و اگر مباح بود مباح چیزے را که حکم ظاهرش فسق است و اندر باطن حالش وجوه است اطلاق آن بیک چیز محال باشد

باب فی احکام السمع

بدانکه سماع را اندر طبایع حکمهاے مختلف است همچنانکه ارادت اندر دلها مختلف است و ستم باشد که کسے مر آنرا بیک حکم قطع کند و در جمله مستمعان بر دو گروه اند یکے آنکه معنی شنوند و دیگر آنکه صوت شنوند و اندرین هر دو اصل فواید است و آفات زانچه شنیدن اصوات خوش غلیان آن معنی باشد که اندر مردم مرکب باشد اگر حق بود حق و اگر باطل بود باطل کسے را که مایه در طبع فساد بود آنچه بشنود همه فساد بود و جملگی این معنے اندر حکایات داؤد بیاید که چون حق تعالی او را خلیفه خود گردانید او را صوتے خوش داد و حلق او را مزامیر گردانید کوهها را رسایل ویے گردانید تا حدیکه وحوش و طیور از کوه و دشت بسماع آواز او بیامدندے و آب از رفتن بایستادے و مرغان از هوا میافتادندے و اندر آثار است که یکماه آن خلق اندر آن صحرا هیچ چیز نخوردندے و اطفال نگریستندے و شیر نخواستندے و هر گاه که خلق از انجا باز گشتندے بسیار مردم از

لذت کلام و صوت و لحن وی مرده بودندی تا حدی که گویند یکبار هفتصد کنیزک عذرا الشمار برآمد که مرده بودند
و دوازده هزار پیر نیز مرده بودند و آنگاه چون حقتعالی خواست که مستمع صوت و متابع طبع را جدا کند
از اهل حق و مستمع حقیقت ابلیس را اضطراب طبعی قوت گرفت و ارادت وسواس انسان در دل وی
پدید آمد و دستوری درخواست باظهار خیل خود با ایشان دستوری یافت بیامد و نای و طنبور بساخت
و اندر برابر مجلس سماع داؤد علیه السلام مجلسی فروگسترانید با آنکه صوت داؤدی شنیدندی بدو گروه
شدند یکی اهل شقاوت بودند و دیگر اهل سعادت آن گروه که از اهل شقاوت بودند بمزامیر ابلیس مائل
شدند و این گروه با صوت داؤد بماندند باز آنانکه اهل معنی بودند غیر صوت داؤد اندر پیش دل ایشان
نبود زانچه همه حق را میدیدند اگر مزمار دیو شنیدندی اندران فتنه از حق دیدندی و اگر صوت داؤد شنیدندی
اندران هدایت از حق دانستندی تا از کل باز ماندند و از متعلقات اعراض کردند و هر دو را چنانکه بود
بدیدند صواب را بصواب و خطا را بخطا و آنرا که سماع برین صفت بود هرچه بشنود همه حلال
باشدش و گروهی گویند از مدعیان که ما را سماع برخلاف آنچه هست افتد و این محال باشد
زانچه کمال ولایت آن بود که هر چیز را چنان بینی که هست تا دیده درست باشد و اگر برخلاف آن بینی
دیدار درست باشد ندیدی که پیغامبر صلی الله علیه وسلم گفت اللهم ارنا حقایق کل الاشیاء کما هی
بار خدایا بنما ما را حقیقت هر چیز را چنانکه هست و چون دیدن درست مر چیزها را آن بود که بینی بر آن صفت
مر آنرا که هست باید تا سماع درست نیز آن بود که بشنوی هر چیز را چنانکه هست آن چیز اندر لغت
و حکم و آنانکه اندر مزامیر مفتون شوند و با هوا و شهوت مقرون شوند از آنست که بخلاف آن بشنوند که هست
اگر بر موافقت حکم آن سماع کنندی از همه آفات آن برهندی ندیدی که اهل ضلالت کلام خدایتعالی را
بشنیدند و اندران ضلالت شان بر ضلالت زیادت شد چنانکه نضر بن الحارث گفت هٰذَا اَسَاطِيْرُ
الْاَوَّلِيْنَ و عبد الله بن سعد ابی سرح که کاتب وحی بود گفت سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ
الْخَالِقِيْنَ و گروهی لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ دلیل نفی رویت ساختند و گروهی
ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ را دلیل اثبات مکان و جهت کنند و گروهی وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا
را دلیل میگفتند چون دل شان محل ضلالت بود شنیدن کلام خداوند ایشان را هیچ سود نداشت و باز موحد
چون اندر شعر شاعر نظر کرد و آفریننده طبع او بدید و آراینده خاطرش را اندران مطالعه کرد و بطریق اعتبار فعل

او را بر فاعل دلیل کردن تا آن گروه اندر حق راه گم کردند و این گروه اندر باطل راه یافتند و انکار این معنی مکابرهٔ
عیان باشد والله اعلم

فصل

و مشایخ را رض اندرین معنی کلمات لطیف است بیش از آنکه جملگی آنرا
این کتاب حمل کند اما آنچه ممکن شود من اندرین فصل اثبات کنم تا فایده تمامتر باشد ان شاء الله تعالیٰ ذوالنون مصری رح
گوید السماع وارد الحق یزعج القلوب الی الحق فمن اصغی الیه بحق تحقق ومن اصغی الیه بنفس تزندق سماع وارد
حق است که دلها بدان برانگیزد و بر طلب وی حریص کند و هر که آنرا بحق شنود بحق راه یابد و هر که بنفس شنود اندر زندقه افتد
مراد آن پیر ازین آن نیست که باید تا سماع علت وصل حق باشد بلکه مراد آنست که مستمع باید تا معنی بحق شنود نه صوت مجرد و دل وی
محل وارد حق باشد پس چون آن معنی بدل رسد دل را برانگیزد آنکه اندران سماع متابع حق باشد مکاشف شود و آنکه
مخالف و متابع نفس بود محجوب گردد و تعلق بتاویل کند آنگاه ثمرهٔ آن سماع کشف باشد و از آن این سماع ستر اما زندقه
پارسی است معرب بزبان عرب زندقه تاویل بود و بدان سبب ایشان تفسیر کتاب خود را زند و پازند خوانند و چون خواستند
اهل لغت که ابنای مجوس را که بابک و افشین اند نامی کنند زندیق نام کردند بحکم آنکه میگفتند که هر یک چیز را که این
مسلمانان میگویند آنرا تاویل است که ظاهر حکم آنرا نقض کنند و تنزیل و خلل باشد اندر دیانت و تاویل سلخ و از آن
امروز بقیت ایشان از شیعهٔ مصر همین گویند و این اسم زندیقی مر ایشانرا اسم علم گشت پس مراد ذوالنون ازین آن
بوده است که اهل تحقیق در سماع محقق شوند و اهل هوا ماول که آنرا تاویل بعید کنند و بدان سبب در فسق افتند و شبلی گوید رح
السماع ظاهره فتنة و باطنه عبرة فمن عرف الاشارة حل له سماع العبرة والا فقد استدعی الفتنة وتعرض البلیة
ظاهر سماع فتنه است و باطنش عبرت آنکه اهل اشارتست مر او را استماع عبرت حلال باشد والا آن دیگر را طلب فتنه
است و تعلق بلا یعنی آنرا که کلیت دلش مستغرق حدیث حق نیست سماع بلای ویست و آفتگاه وی و ابو علی رودباری گوید رح
اندر سوال جواب مردی که او را پرسید از سماع لیتنا تخلصنا منه راساً براس کاشکی ما ازین سماع سر بسر برستمی از آنکه
آدمی اندر گذاردن حق همه چیزها عاجز است و چون حق چیزی فوت شود بنده تقصیر خود به بیند و چون تقصیر خود
دید کاشکی برابر برهیدی و یکی گوید از مشایخ رح که السماع تنبیه الاسرار لما فیها من المغیبات سماع بیدار کردن
سرهاست از چیزهای غیب واجب کند تا بدان پیوسته حاضر باشند بحق از آنچه غیبت اسرار از عیان رنجت
نکوهیده است و از مذموم ترین اوصاف ایشان باشد از آنچه دوست از دوست اگرچه غایب بود حاضر بود بدل و چون
غیبت آمد دوستی برخاست از وی و یکی شیخ من گفت رح السماع زاد المضطرین فمن وصل استغنی عن السماع سماع
توشهٔ باز ماندگانست هر که رسید او را سماع حاجت نباشد از آنچه اندر محل وصل حکم سمع معزول بود که سمع مر خبر را بود و خبر از

غایب بود چون معاینه شود سمع مثلاشی شود حصری گوید نسمع الیش اعمل بالسماع ینقطع اذا انقطع ممن یسمع منه ینبغی ان یکون سماعک متصلا غیر منقطع گفت چه کنم سماعی را که چون قاری خاموش شود آن وجد منقطع گردد باید که سماع تو سماع متصل باشد و پیوسته که هرگز بریده نگردد و این نشان از اجتماع همت داده است اندر روضهٔ محبت که چون بنده بدان درجه رسد که همه عالم سماع وی شوند از جو و مدر و این درجه بزرگ است والله ولی التوفیق.

باب اختلافهم فی السماع

اختلاف است میان مشایخ و محققان اندر سماع گروهی گفتند که سماع آلت غیبت است و دلیل آورده اند که اندر مشاهده سماع محال باشد که دوست اندر محل وصل دوست اندر حال نظر بود و مستغنی شود از سماع وی از آنچه سماع خبر را بود و خبر اندر محل عیان دوری و حجاب و مشغولی باشد پس سماع آلت مبتدیان باشد از آلت پراگندگیهای غفلت بدان مجتمع شوند آنکه مجتمع شود لامحاله بدان پراگنده گردد و باز گروهی گفتند که سماع آلت حضور است از آنچه محبت کلیت خواهد تا کل محب بکل محبوب مستغرق نشود وی اندر محبت ناقص باشد پس چنانکه دل را اندر محل وصل نصیب محبت است و سر را مشاهدت و روح را وصلت و تن را خدمت باید تا گوش را نیز نصیبی بود چنانکه چشم را ست از رویت و سخت نیکو گفته آن شاعر در محل هزل که دعوی دوستی خمر کند شعر الا فاسقنی خمرا و قل لی هی الخمر ولا تسقنی سرا اذا امکن الجهر یعنی بده آب ای دوست مرا تا چشم ببیند و دست بساود و کام بچشد و بینی ببوید آنگاه یک جارحه از این نصیب نبا شد و آن گوش است پس بگوی این خمر است تا گوش نیز نصیب یابد تا همه جوارحهای من اندر بند آن شوند و از آن لذت یابند و گویند که سماع آلت حضور است که غایب خود غایب است و غایب منکر بود و منکر اهل آن نباشد پس سماع بر دو گونه بود یکی بواسطه و یکی بی واسطه آنکه از قاری شنود آلت غیبت باشد و آنکه از یار شنود آلت حضور و از آن بود که آن پیر گفت من مخلوقات را در آن محل ننهم که سخن ایشان شنوم یا حدیث ایشان کنم بجز خاصگان حق والله اعلم بالصواب

باب فی مراتبهم فی حقیقة السماع

بدانکه هر یکی را از ایشان اندر سماع مرتبه ایست که مشرب و ذوق وی از آن بر مقدار مرتبهٔ او باشد چنانکه تایبی که بشنود او را مدد حسرت و ندامت بود و مشتاق را مایهٔ شوق و رویت و موقن را تاکید یقین و مرید را تحقیق بیان محب را باعث انقطاع علایق و فقیر را اساس نومیدی از کل و مثال اصل سماع چون آفتاب است که بر همه چیزها

تا بداند که هر کسی را بر مقدار مرتبت وی ازان ذوق و مشرب باشد یکی را بسوزد و یکی را بیفروزد و یکی را بمیراند و یکی را بنوازد
و این جمله طوایف که گفتیم اندر تحقیق آن بر سه مرتبه اند یکی ازان مبتدیان و دیگر متوسطان و سه دیگر کاملان و من اندر
شرح حال هر یک اندر سماع فصلی بیارم تا بفهم تو قریبتر باشد انشاء الله عز و جل **فصل** بدانکه سماع وارد حق است
و ترکیب جسد از هزل و لهو است و هیچ حال طبع مبتدی قابل حدیث حق نباشد و بورود آن معنی ربانی
مر طبع را زیر و زبر باشد بحرقت و قهر چنانکه گروهی اندر سماع بیهوش شوند و گروهی هلاک گردند و هیچکس نباشد الا
که طبع او از حد اعتدال بیرون شود و این را برهان ظاهر است و معروفست که اندر روم چیزی ساخته اند اندر بیمارستان
سخت عجب که آنرا انگلیون خوانند و اندر هر چیزی که عجایب باشد یونانیان بدان نام خوانند آنرا چنانکه
صحف را انگامون خوانند و وضع مانی را مانند این را و مراد ازین اظهار حکم است و آن بر مثال بربطی بوده است
آرزه ها اندر هفته دو روز بیماران را آنجا بردندی و آنرا بزدندی گیرند و بر مقدار علت آن بیمار ورا آواز آن بشنوانیدندی
آنگاه وی را از آنجا بیرون آوردندی و چون بخواهند که کسی را هلاک کنند زمانی بیشتر آنجا بدارندش تا هلاک شود و بحقیقت آجال
مکتوب است اما مر آنرا اسباب باشد و اما اطبا پیوسته آن بشنوند و اندر ایشان هیچ اثر نکند ازانچه موافق است آن با طبع
ایشان و مخالفست بطبع مبتدیان و در هندوستان دیدم که اندر زهر قاتل کرمی پدید آمده بود و زندگی
وی بدان زهر بود ازانچه کلیت وی همه آن بود و اندر ترکستان دیدم بشهری بر سر حد اسلام که آتش اندر کوهی افتاده
بود و بسوخت و از سنگهای آن نوشادر برون بجوشید و اندر میان آن آتش موشی بود و چون از تابش برون آمدی
هلاک شدی و مراد ازین آنست که از جمله اضطراب مبتدیان اندر حلول وارد حق تعالی ازان میباشد که جسد ایشان
مر ایشانرا مخالف است چون آن متواتر شود مبتدی اندران ساکن شود ندیدی که چون جبرئیل اندر ابتدا بیامد
بپیغامبر صلعم طاقت رویت او نداشت و چون بنهایت رسید اگر یکساعت نیامدی متنگدل شدی و این را شواهد بسیار است
این حکایات هم دلیل اضطراب مبتدیانست هم برهان سکون منتهیان اندر سماع و معروفست که جنید را مریدی بود که اندر
سماع اضطراب بسیار کردی و درویشان بدان مشغول شدندی بنزد شیخ شکایت کردند ورا گفت که اگر بعد ازین اندر سماع
اضطراب کنی من با تو صحبت نکنم ابو محمد جریری گوید اندر سماع من وران درویش نگاه میکردم لب بر هم نهاده بود و
خاموش میبود تا از هر موی اندام یعنی چشمه بگشاد تا هوش از وی بشد و یکروز همچنان بیهوش بود پس من ندانستم
تا وی اندر سماع درست تر بود یا حرمت پیر بر دلش قوی تر بود و گویند که مردی اندر سماع نعره بزد پیر ورا گفت خاموش
باش وی سر بزانو نهاد چون نگاه کردند مرده بود و از شیخ ابو مسلم فارس بن غالب الفارسی شنیدم که گفت درویشی اندر

سماع اضطراب میکرد یکے دستے برسرِ وے نہاد کہ بنشین نشستن بے وے بود و رفتن از دنیا و جنید گوید دیدم درویشے را کہ اندر سماع
جان بداد و وے بروایت آرد از دراج کہ گفت من با ابن الفرطی بر کنار دجلہ میرفتم میان بصرہ و ابلہ بکوشکے فراز رسیدیم
نیکو مردے دیدیم بر بام آں نشستہ بود و کنیزکے در پیش او نشستہ غنا میکرد و ایں بیت میگفت شعر فی سبیل اللہ ود کان منی
لک یبدل ٭ کل یوم تتلون غیر ھذا بک اجمل ٭ و جوانے دیدیم اندر زیر آں کوشک ایستادہ و بارکوہ وے و گفت
اے کنیزک بخدا بر تو کہ ایں بیت را باز گوئی کہ از زندگانی من یکنفس بیش نماندہ است تا با سے با سماع ایں
برآید کنیزک دیگر بارہ بخواندن آں معاودت کرد آں جوان نعرہ بزد و جان از وے جدا شد خداوند قصر کنیزک را
گفت تو آزادی و خود فرود آمد و بہ تجہیز آں جوان مشغول شد ہمہ اہل بصرہ بروے نماز کردند پس آں مرد بر پای
خواست و گفت یا اہل بصرہ من کہ فلان ابن فلان ام ہمہ املاک خود سبیل اللہ کردم و ممالک آزاد کردم
و ہم ازانجا برفت و نیز کسے خبر آں مرد نیافت و فائدہ ایں حکایت آنست کہ مرید را اندر غلبۂ سماع حال چنیں
باید کہ سماع وے فاسقانرا از فسق نجات دہد و اندریں زمانہ گروہے گمشدگان بسماع فاسقان حاضر شوند
و گویند کہ ما سماع از حق میکنیم و فاسقان از انکہ ایشاں مر ایشانرا اندراں موافقت کنند بر سماع کردن بفسق و
فجور حریص تر شوند تا خود ایشاں ہلاک شوند و از جنید پرسیدند کہ اگر ما بر وجہ اعتبار بکلیسیا شویم روا بود
و از اں مراد ما جز آں نباشد تا ذل کفر ایشاں بہ بینیم و بر نعمت اسلام شکرے کنیم وے گفت اگر بکلیسیا
در توانید شد چنانکہ چوں شما بیروں آئید تنے را چند از ایشاں با خود بدرگاہ توانید آورد بروید اگر نہ نشوید
پس صاحب صومعہ اگر بخرابات رود خراباتی گردد و خراباتی چوں بصومعہ شود صاحب صومعہ او گردد و یکے
گوید از کبار مشائخ کہ من ببغداد میرفتم با درویشے آواز مغنی شنیدیم کہ میخواند شعر منی ان یکن حقا یکن احسن المنی
والافقد عشنا بھا زمنا رغدا ٭ آں درویش نعرہ بزد و از دنیا رفت و مانند ایں ابو علی رودباری گوید درویشے
را دیدم کہ بآواز مغنی مشغول گشتہ بود و من نیز گوش نہادم تا وے چہ میگوید آنکس بصوت حزیں میگفت شعر
کفی بالخضوع الی الذی جاد بالاصنعا ٭ آنگاہ آں درویش بانگے بکرد و بیفتاد چوں نزدیک او شدم وے را
مردہ یافتم یکے گوید با ابراہیم خواص براہے میرفتم اندر کوہے طربے اندر دلم پدیدار آمد بر خواندم شعر
صح عند الناس انی عاشق ٭ غیر ان لم یعرفوا عشقی لمن ٭ لیس فی الانسان شئ حسن ٭ الا و احسن منہ صوت الحسین
مرا گفت ابراہیم کہ باز گوئی ایں بیت باز گفتم وے بحکم تواجد قدمی چند بر زمین زد چوں نگاہ کردم آں اقدام وے چوں
در موم بداں سنگ فرو میرفت آنگاہ بیہوش بیفتاد چوں بہوش باز آمد مرا گفت من اندر روضۂ بہشت بودم و تو

ندیدی ازین جنس حکایات بیش ازانست که این کتاب آنرا تحمل باشد و من معاینه اندر درویشی دیده ام که اندر جمال آذربایجان میرفت متفکر و باخود این مدتها را انشاد میگفت وی نالید و میگریست شعر

والله ما طلعت شمس ولا غربت ؛ الا وانت فی قلبی ووسواسی ؛ ولا جلست الی قوم احدثهم ؛ الا وانت حدیثی بین جلاسی ؛ ولا ذکرتک محزونا ولا طربا ؛ الا وحبک مقرون بانفاسی ؛ ولا هممت بشرب الماء من عطش ؛ الا رأیت خیالا منک فی الکاس ؛ فلو قدرت علی الاتیان زرتکم ؛ سحبا علی الوجه او مشیا علی الراسی ؛

از سماع این متغیر شد و زمانی نشست پشت بسنگی باز نهاد و جان بداد رحمة الله علیه

فصل وگروهی از مشایخ این طایفه شنیدن قصاید و اشعار و خواندن قرآن بالحان چنانکه حروف آن از حد بیرون برند کراهیت داشته اند و مریدانرا حذر فرموده اند و خود بر پرهیز کرده اندران غلو نموده اند و ایشان بر چند گروه اند و هر گروهی را اندران علتی و بکراهیت گروهی از آن آنان اند که اندر تحریم آن روایات یافته اند اندران متابع سلف صالح شده و بدیشان تقلید کرده چنانکه زجر کردن پیغامبر صلی الله علیه وسلم مر شیرین کنیزک حسان بن ثابت را از غنا کردن و دره زدن عمر رضی مر آن صحابی را که غنا میکرد و انکار کردن علی کرم الله وجهه بر معاویه رض بدانچه کنیزکان مغنیه داشت و منع کردن حسن رضی الله عنه از نظاره آن زن حبشیه که غنا میکرد و گفتن که او قرین شیطان است و مانند این و نیز گویند که دلیل بزرگترین ما بر کراهیت داشتن غنا اجماع امت است اندر زمانه ما و بیش از ما بر آنکه این کراهیت است تا آنکه گروهی حرام مطلق میگویند و اندرین معنی از ابو الحارث بنانی روایت کنند که من اندر سماع کردن بجد بودم شبی یکی بدر صومعه من آمد و گفت جماعتی از طلاب درگاه حق تعالی مجتمع شده اند و بدیدار شیخ مشتاق اند اگر فضل کنند و رنجه شود گفتا بر دو برون آمدم و بر اثر وی میرفتم بسی بر نیامد که بگروهی رسیدم که حلقه زده بودند و پیر اندر میان ایشان بود مرا کرامتی کردند فوق الغایة و آن پیر گفت اگر فرمائی تا بیتی برخوانند من اجابت کردم و دو کس بالحانی خوش ابیات خواندن گرفتند ابیاتی که شعرا آن اندر فراق گفته بودند و ایشان جمله بتواجد برخاستند و زعقهای خوش میزدند و اشارتهای لطیف میکردند و من متعجب حال ایشان مانده بودم و خوشی وقت ایشان بود تا صبح نزدیک آمد آنگاه آن پیر مرا گفت ایها الشیخ مرا نپرسی که تو کیستی و این گروه کیانند گفتم حشمت تو مرا از سوال باز میدارد وی گفت او خود عزازیل بوده است اکنون ابلیس است و این جمله فرزندان وی اند و اندرین نشستن و غنا کردن مرا دو فایده باشد یکی آنکه مصیبت فراق خود دارم و ایام دولت یاد کنم و دیگر آنکه پارسا مردان را از راه ببرم و اندر غلط افگنم او گفت ارادت سماع از آن گاه

از دلِ من نفی شد و من که علی بن عثمان جلالی ام رضی الله عنه از شیخ امام ابو العباس الاشقانی شنیدم که گفت روزی
در مجمعی بودم گروهی سماع میکردند دیوان دیدم برهنه اندر میانِ ایشان پای بازی میکردند و اندر ایشان میدمیدند
و ایشان بدان گرم میشدند و گروهی دیگر اند از خوف و خطر مریدان که تا اندر بلا و بطالت نیفتند و بدیشان
تقلید نکنند و از سر توبه بر سر معصیت نیایند و هوا اندر ایشان قوت نگیرد و عزیمتها هوس صلاح ایشان را
فسخ نکنند که آن معرض بلا و مایهٔ فتنه است سماع نکردند و اندر میانِ ایشان نشستند و از جنید رضی الله عنه می آید
که مریدی را گفت اندر حال ابتدا توبهٔ او که اگر سلامت دین خواهی و رعایت توبه کنی اندر سماع که صوفیان کنند
منکر شو و خود را از اهلِ آن مدان تا جوانی چون پیر شوی مردمان را بر خود بزه کار مکن و گروهی دیگر گفتند که اهلِ سماع بر دو
گروه اند یکی آنانکه لاهی باشند و دیگر آنانکه الٰهی باشند لاهی در عین فتنه باشند و از آن نترسند الٰهی بمجاهدات
و ریاضات و انقطاع دل از مخلوقات و اعراض سر از مکنونات فتنه از خود دور کرده باشند و از آن ایمن
شده چون ما نه ازین گروه باشیم و نه از آن گروه ترکِ آن ما را بهتر و مشغول شدن بچیزی که موافق وقت ما باشد
اولیٰتر و گروهی دیگر گفتند چون عوام را اندر سماع فتنه است و از شنیدنِ ما اعتقادِ مردمان مشوش شود
و از درجهٔ ما مردمان اندران محجوب شوند و بدان بزه کار شوند پس عام را شفقت کنیم و مر خاص را نصیحت و برویت
غیر دست از آن بداریم و این طریقی پسندیده است و گروهی گفتند که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم من حسن
اسلام المرء ترکه ما لا یعنیه دست از چیزی بدارم که از آن گریز است از آنچه بما لا یعنی مشغول شود تضییع
وقت باشد و وقت دوستان با دوستان عزیز ضایع نباید کرد و گروهی دیگر از خواص گفتند که سماع خبر است و
لذت آن یافت مراد و این کار کودکان باشد که اندر عیان خبر را چه مقدار بود پس کار مشاهدت دارد این است احکام سماع که یاد کردیم
بر وجه اختصار اکنون اندر وجد و وجود و تواجد ایشان بابی مرتب گردانم بتوفیق الله تعالیٰ۔

باب فی الوجد والوجود والتواجد ومراتبه

بدانکه وجد و وجود مصدر اند یکی بمعنی اندوه و دیگر بمعنی یافتن و فاعل هر دو چون یکی باشد و جز بمصدر
فرق نتوان کرد میانِ آن چنانکه گویند وَجَدَ یَجِدُ وُجُوداً و وِجداناً چون بیافت و وَجَدَ یَجِدُ وَجداً چون اندوهگین شد
و نیز وَجَدَ یَجِدُ جِدَةً چون توانگر شد و وَجَدَ یَجِدُ مَوجِدَةً و چون در خشم شده فرق این جمله بمصادر بود نه بافعال و
مراد این طایفه از وجد و وجود اثبات دو حال باشد که مر ایشانرا پدیدار آید اندر سماع که یکی مقرون اندوه باشد

و دیگر سوصول یافت مراد و حقیقت اندوه فقد محبوب و منع مراد باشد و حقیقت یافت حصول مراد و فرق
میان حزن و وجد آن بود که حزن نام اندوہے بود کہ اندر نصیب خود باشد و وجد نام اندوہے باشد کہ
اندر نصیب غیر بود و بر وجه محبت و این تغیرات جملہ صفت طالب است و الحق لا یتغیر و کیفیت وجد اندر تحت
عبارت نیاید از آنچہ آں الم است اندر معاینہ و الم را بقلم بیان نتواں کرد پس وجد سرے باشد میان طالب
و مطلوب کہ بیان آں اندر کشف بکمیت بود و بکیفیت وجود نشان و اشارت درست نیاید از آنچہ این
طربست اندر مشاہدہ و طرب را بطلب اندر نتواں یافت پس وجود فضلے باشد از محبوب بمحب کہ اشارت
از حقیقت آں معزول بود و بنزدیک من وجد اصابت المے باشد مر دل را یا از فرح و یا از طرح و یا از تعب و یا از
طرب و وجود ازالت غمی بود از دل و مصادفت مراد آں باشد و صفت واجد اما حرکت بود اندر غلیان
شوق اندر حال حجاب و اما سکون اندر حال مشاہدت اندر حال کشف اما زفیر و اما نفیر و اما حنین
و اما انین و اما عیش و اما طیش اما کرب و اما طرب و مختلف اند مشائخ تا وجد تمامتر باشد یا وجود
گروہے گویند کہ وجود صفت مریدانست و وجد نعت عارفان و چوں درجۂ عارفان از مریداں بلندتر بود باید
کہ وصف ایشاں بلندتر و کاملتر بود از آنچہ ہر چیزے کہ اندر تحت یافت اندر آمد آں مدرک شد و اندر وی آں صفت
جنس است زیرا کہ ادراک حد اقتضا کند و خداوند تعالیٰ بیحد است پس آنچہ بندہ یافت بجز مشربے نبود و آنچہ
نیافت طالب وے اندراں منقطع شد و از طلب آں عاجز و واجد آں حقیقت حق باشد و گروہے گویند کہ وجد حرقت
مریداں باشد و وجود تحفۂ محبان و درجۂ محباں بلندتر از مریدان باید تا آرام با تحفہ تمامتر باشد از حرقت
اندر طلب و این معنی کشف نگردد بجز اندر حکایتے و آں آنست کہ روزے شبلی اندر غلیان حال خود بنزدیک
جنید رحمہ آمد وے را یافت اندوہگین گفت ایہا الشیخ چہ بودہ است جنید رحمہ گفت من طلب وجد شبلی رحمہ گفت لا بل
من وجد طلب آنگاہ مشائخ اندرین سخن گفتہ اند از آنچہ یکے نشان از وجد داد و دیگر اشارت بوجود کرد
و بنزدیک من معتبر قول جنید ہست از آنچہ چوں بندہ بشناخت کہ معبود او از جنس او نیست اندوہ وے دراز گردد و اندرین
معنی سخن رفتہ است اندرین کتاب و متفق اند مشائخ کہ سلطان علم قوی تر باشد از سلطان وجد از آنچہ
چوں قوت مر سلطان وجد را باشد واجد بر محل خطر بود و چوں قوت مر سلطان علم را باشد عالم در محل امن
و مراد ازین جملہ آنست کہ اندر ہمہ احوال باید تا طالب متابع علم و شرع باشد کہ چوں بوجد مغلوب شود
خطاب از وے برخیزد و چوں خطاب برخاست ثواب و عقاب برخیزد و چوں ثواب و عقاب برخاست کرامت

و امانت برخیزد پس آنگاه حکم وی حکم مجانین بود نه از آن اولیا و مقربان و چون سلطان علم غالب باشد بر سلطان
حال بنده اندر کنف اوامر و نواهی بود و اندر سراپردهٔ عزت مذکور و همیشه مشکور باز چون سلطان حال
غالب بود بر سلطان علم بنده از حدود خارج بود و از خطاب محروم ماند محل نقص خود اما معذور و اما مغرور
و تعیین این معنی قول جنید است رض که گفت از انچه راه دوست یا بعلم یا بروش یا روشی که بی علم بود اگرچه
نیکو بود جهل و نقص باشد و علم اگرچه بی روش باشد عز و شرف بود از آن بود که بویزید گفت رح کفر اهل
الهمة اشرف من اسلام اهل المنیة بر اهل همت کفر و کفران صورت نگیرد اما اگر تقدیر کنند اهل همت
با کفر کاملتر باشند از اهل منیت با ایمان و جنید مر شبلی را گفت الشبلی سکران ولو افاق من سکره لجاء
منه امام ینتفع به و اندر حکایات مشهور است که جنید و محمد بن مسروق و ابو العباس بن عطا مجتمع بودند قوال
بیتی میخواند ایشان تواجد میکردند و جنید ساکن میبود گفتند یا شیخ ترا ازین سماع هیچ نصیب نمیباشد
وی برخواند قول خدایتعالی تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَّهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ و اما تواجد تکلف بود اندر اتیان وجد و این
عرضه کردن انعام و شواهد حق باشد بر دل و اندیشهٔ ایصال و تمنی ورزش مردان و گروهی اندران برسم
مانده اند و تقلید کرده اند بحرکات ظاهر و ترتیب رقص و تزیین اشارات ایشان و این حرام محض باشد و گروهی
محقق اند که مراد ایشان اندران طلب احوال و درجهٔ ایشانست نه حرکات و رسوم و پیغامبر صلعم گفت من تشبه بقوم
فهو منهم و نیز گفت اذا قرأتم القرآن فابکوا و ان لم تبکوا فتباکوا و این خبر ناطق است مر اباحت تواجد را و از ان
بود که آن پیر گفت رح هزار فرسنگ بدروغ بروم تا یک قدم از آن صدق آید و سخن اندرین باب بیش از انست
اما من برین اختصار کردم والله اعلم بالصواب ۔

باب فی الرقص وما یتعلق بها

بدانکه اندر شریعت و طریقت مر رقص را هیچ اصل نیست از انچه آن لهو بود باتفاق همه عقلا چون بجد باشند و لغوی
چون بهزل بود و هیچکس از مشایخ آنرا نستوده اند و اندران غلو نکرده اند و هر اثر که اهل حشو اندران بیارند آن همه
باطل بوده چون حرکات وجدی و معاملات اهل تواجد بدان ماننده بوده است گروهی از اهل هزل بدان
تقلید کرده اند و اندران غالی شده و از آن مذهبی ساخته اند و من دیدم از عوام گروهی که می پنداشته اند که مذهب
تصوف بجز این نیست آن بر دست گرفتند و گروهی اصل آنرا منکر شده اند و در جمله پای بازی شرعاً و عقلاً زشت

باشد از جملهٔ مردمان و محال باشد که افضل مردمان آن کنند اما چون خفتهٔ مرد دل را پدیدار آمد و خفقانی بر سر سلطان شد و قت قوت گرفت حال اضطراب خود پدید آرد و ترتیب رسوم برخواست و آن اضطراب که پدیدار آید نه رقص باشد نه پای بازی بود و نه طبع پروردن که آن جان گداختن بود و سخت دور افتد آنکس از طریق صواب که آنرا رقص خواند و این حالیست که بنطق این را بر کس بیان نتوان کرد من لم یذق لا یدری النظر فی الاحداث و اندر جمله نظاره کردن اندر احداث و صحبت با ایشان محظور است و مجوز این کافر باشد و هر اثر که اندرین آرند بطالت و جهالت بود و من دیدم از جهال گروهی بتهمت آن با اهل این طریقت منکر شدند و دیدم که ازین مذهبی ساخته اند و مشایخ رح جمله مر این را آفت دانسته اند و این اثر از حلولیان مانده است لعنهم الله اندر میان اولیای خدا تعالی و متصوف و الله اعلم۔

باب فی الخرق

بدانکه خرقه کردن جامه اندر میان این طایفه معتاد است و اندر مجمعهای بزرگ که مشایخ بزرگ حاضر بوده اند این گروه اند و من از علما گروهی دیدم که بدان منکر بودند و گفتند که روا نباشد جامهٔ درست پاره کردن و این فساد بود و این محال باشد که فسادی که مراد ازان صلاح بود صلاح باشد و همه کسان جامهٔ درست را ببرند و پاره کنند و باز بدوزند چنانکه آستین و تنه و تریز و جیب از یکدیگر جدا کنند و باز بصلاح آرند هیچ فرق نباشد میان آنکه جامه را بصد پاره کنند و برهم دوزند و میان کسی که به پنج پاره کنند و برهم دوزد با آنکه اندر هر پاره که کنند برهم بدوزند ازین راحت دل مؤمنی است و قضای حاجتی از آن وی که بر مرقعه دوزد و هر چند که جامه خرقه کردن را اندر طریقت اصلی نیست والبته اندر سماع آنرا اندر حالهٔ صحت نشاید کرد که آن جز اسراف نباشد و اما اگر مستمع را غلبه پدیدار آید چنانکه خطاب از وی برخیزد و بیخبر گردد معذور باشد و چون یکی را چنان افتد اگر جماعتی بر موافقت وی خرقه کنند روا باشد و جمله خرق اهل این طریق بر سه گونه باشد یکی آنکه درویش خود خرقه کند و آن اندران حال سماع بود بحکم غلبه و دوم آنکه جماعت و اصحاب بحکم پیری و مقتدائی جامهٔ ویرا خرقه کنند یکی اندر حال استغفار از جرمی و دیگر اندر حال سکر اندر وجدی و مشکلترین این جمله خرقهٔ سماعی باشد و آن هر دو گونه باشد یکی مجروح و دیگر درست و جامهٔ مجروح را شرط دو چیز باشد یا بدوزند و بدو باز دهند این جماعت و یا بدرویشی دیگر

ایثار کنند و یا مر تبرک را پاره پاره کنند و قسمت کنند اما چون درست باشد بنگریم تا مراد آن درویش مستمع
که آن جامه بیفگند چه بود اگر مراد قوال بوده وی را باشد و اگر مراد جماعت بود ایشان را و اگر بی مراد افتاد
بحکم پیر باشد تا چه فرمان دهد که بجماعت باید داد تا خرقه کنند و یا بیکی از ایشان ارزانی باید داشت
و یا بقوال باید داد پس اگر قوال را باشد مراد درویش بموافقت اصحاب شرط نبود از آنچه آن جامه نه باهل
بیشود و آن درویش یا باختیاری داده باشد یا باضطراری و دیگران را اندران هیچ موافقتی نیست پس اگر مراد
جماعت خرقه جدا شده است یا مراد ایشان موافقت شرط باشد و چون در جامه افگندن موافقت کردند
پیر را نشاید که بقوال دهد جامه درویشان اما روا بود که محبی از آن ایشان چیزی فدای آن کند و جامها
با درویشان باز دهد و یا همه خرقه کنند و قسمت کنند و اگر جامه اندر حال مغلوبی افتاده است مشایخ رحمهم الله
اندرین مختلف اند و بیشتری گویند که قوال را باشد بر موافقت خبر پیغامبر صلعم گفت من قتل قتیلاً فله سلبه
جامه مقتول قاتل را بود و اگر بقوال ندهند از شرط طریقت بیرون آیند و گروهی گویند و اختیار من آنست
که چنانکه آنجا بمذهب بعضی از فقها جز باذن امام جامه مقتول قاتل را ندهند اینجا نیز جز بفرمان پیر
این جامه بقوال ندهند اما اگر خواهد که پیر ندهد کس را بدو حرج نباشد والله اعلم بالصواب۔

باب فی آداب السماع

بدانکه شرط آداب سماع آن باشد که تا نباید نکنی و مر آنرا عادت نسازی و بدیر بدیر کنی تا تعظیم آن از دل نشود
و باید که تا چون سماع کنی پیری آنجا حاضر بود و جای سماع از عوام خالی باشد و قوال بحرمت باشد و دل
از اشغال خالی و طبع از لهو نفور و تکلف از میان برداشته و تا قوت سماع پیدا نیاید شرط نباشد که
اندران مبالغه کنی و چون قوت گرفت شرط نباشد که از خود دفع کنی و مر قوت را متابع باشی بدانچه اقتضا کند
اگر بجنباند بجنبی و اگر ساکن دارد ساکن باشی و فرق توانی کرد میان قوت طبع و حرقت وجد باید که مستمع را
چندان زیرکی و بیدار باشد که وارد حق را قبول تواند کرد و داد آن بتواند داد و چون سلطان آن بر دل پیدا
آید بتکلف آن از خود دفع نکند و چون قوت آن گسسته شود بتکلف جذب نکند و باید که اندر حال حرکت
از کس مساعدت چشم ندارد و چون کسی مساعدت کند منع نکند و مراد او را بدان نیت نسنجد که اندران
بیگانگی و بی برکتی بسیار باشد آن آزاینده را و اندر سماع کس را خلل نکند و وقت او را بشولیده نشود و اندر

روزگار او تصرف نکنند و باید که اگر قوال خوش خواند وی را نگوید که خوش میخوانی و اگر ناخوش خواند بد نگوید و یا شعر ناموزون گوید که طبع را پراگنده کند نگوید که بهتر خوان و بدل وبا وی خصومت نکند و وی را اندر میانه نه بیند حواله بحق کند و وی را راست شنود و اگر گروهی را سماع گرفته باشد وی را از آن نصیب نبوده باشد شرط نیست که بصحو خود اندر سکر ایشان نگرد باید که بوقت خود آرمیده باشد و وی را از آن نصیب بود و باشد و مر سلطان وقت را تمکین کند تا برکات او بدو رسد و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی آن دوست تر دارم که مبتدیان را بسماعها نگذارند تا طبع ایشان بشولیده نشود که اندر آن خطرهای عظیم است و آفت بزرگ از آن سبب که زنان از بامی و یا از جای بدرویشان ناظر باشند اندر حال سماع ایشان و ازین معنی مر مستمع را حجابهای صعب افتد و باید که از احداث نیز اندر میان ایشان ننشانند و باشد از بعد آنکه جهال متصوفه این جمله را مذهب ساخته اند و صدق از میان برانداخته و من استغفار میکنم از آنچه رفته است با من از اجناس این آفت و استعانت میخواهم از خداوند تعالی تا ظاهر و باطن مرا از آفات نگاه دارد و وصیت میکنم مر خوانندگان این کتاب را برعایت حقوق بحکم این کتاب و بالله التوفیق ؛

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی رَسُوْلِهٖ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ اَجْمَعِیْنَ وَسَلَّمَ تَسْلِیْمًا کَثِیْرًا کَثِیْرًا ؛

تمت

شمۂ از کوائف علی بن عثمان الهجویری المعروف به داتا گنج بخش صاحب لاہوری مصنف کتاب ہذا

(از افقر العباد حبیب اللہ منشی فاضل و اردو لاہور کشمیری بازار)

مورخین از بیان تاریخ پیدائش آنجناب سکوت ورزیده اند اما آگاهند که مولد آنذات ستوده صفات در شهر غزنی محله هجویر است والده ماجده شان درین محله میماندند و پدر بزرگوار ایشان در محله جلاب. بهمین سبب جلابی و هجویری مینویسند. کسانیکه جلالی نوشته نزد اہل التحقیق غلطی کرده و در متن این نسخه نیز تتبع این غلطی شده امید که اہل علم اصلاح خواهند نمود والعلم عند الله)

پیر طریقت آنجناب حضرت خواجه ابوالفضل محمد بن الحسن الختلی رح بوده اند و استاد حضرت شیخ ابوالقاسم گرگانی قشیری رح. اول سیاحت خراسان. ماوراء النهر. مرو. آذربائجان وغیره مقامات کرده بعد از آن حسب فرمان مرشد خود عازم هندوستان شدند. سفر در آن زمان خیلی دشوار بود اما فرمان پیر طریقت را بجان قبول کردند. متعلق تشریف آوری آنجناب دو روایت مشهور اند یکی آنکه همراه سپاه سلطان مسعود بن سلطان محمود غزنوی آمدند و دیگر اینکه قافله بر کسی مشتمل بود که بهندوستان آمدند یعنی حضرت علی بن عثمان هجویری. شیخ احمد حمادی سرخسی. شیخ ابوسعید هجویری رح همین بزرگ است که کتاب کشف المحجوب بجوابش نوشته شد. در سنه ۴۳۱ھ (که آخر عهد حکومت سلطان مسعود بملک پنجاب بود) لاهور را ورود فرمودند وقتیکه قریب شهر آمدند جنازه دیدند که بقبرستانش میبرند. بدریافت معلوم شد که برادر طریقت حضرت خواجه شاه حسین زنجانی رح را اجل

بتیک گفته اند که قبل ازین استاد ایشان را حضرت ابوالحسن ختلی در لاهور برای تبلیغ و خدمت دین مامور فرموده بودند همانا همراه رفته نماز جنازه ایشان
بعد ازان در لاهور قیام ورزیده تبلیغ اسلام باسلوب صوفیهٔ کرام شروع کردند ظاهر است که طریق تبلیغ صوفیه خاص است و برای تالیف قلوب
اثری دارد مخصوص مردم اطراف ملک نزدیک و دور برای زیارت می آمدند و از فیض ایشان مستفیض میشدند اول کسیکه از هنود بفیض حضرت از دولت
مشرف شد شخصی بود رای راجو نام نائب حاکم پنجاب که بعد ازان بشیخ الهند مسمی نامیده شد ۳۴ چهار سال باران فیوضات آنجناب بر دین
مسلسل باریده سیراب و سرسبز گردانید هزارها گمگشتگان تیه ضلالت بمشعل اسلام راه هدایت یافتند و ملک از تجلی اسلام منور گشت۔

نکتهٔ عبرت - مخالفین اسلام میگویند که اسلام بزور شمشیر شیوع یافته محض غلط و فریب است - بانی اسلام علیه الصلوة والسلام از ستم کیشی اهل مکه
بمدینه هجرت فرمودند و یاران مخلصانش بعضی از مکه بحبشه - اگر ایشان با شمشیر کار فرمودندی ملک و املاک برای مخالفین گذاشته هجرت نکردندی - خاندانی که
که بغداد او را ویرانه ساخته بود که او با شمشیر جواب میداد آخر چگونه عرب و عجم حلقه بگوش منقادان اسلام گشتند - این درویش ساده علی هجویری کدام
شمشیر بگردن رای راجو نهاد که بدولت اسلام مشرف شد؟ همین اسلوب تالیف قلوب اخلاق محمدیه علیه افضل الصلوات والتحیه - نه چون گیری که مردم
حریص الطبع حطام دنیوی بدام مذهب آرند و برای ایشان بپوشش مه جبینی کنیز انداسیر باغ و بستان و بازار آزاد میگذارند تا بناز و عشوهٔ خود
ایشان را بفریبند و دولت ایمان ایشان را بنگاهی ببرند - عند المحفوظ دارا د سلامیان از چنین آفتها نگاه - آمین۔

آخر وقت آمد پیمانهٔ عمر لبریز شد و در سنه ۴۶۵ھ جان بجان آفرین سپرد کل من علیها فان - از برکات آنجناب علاوه فیوضات روحانیه تصنیف
مثلاً دیوان - منهاج الدین - البیان لاهل العیان - اسرار الخرق والمؤنات - کشف الاسرار - الرعایت بحقوق الله - کشف المحجوب - مزار مبارکش
مرجع خلائق است - اول کسیکه از سلاطین اسلام بزیارت تربت پاکش سعادتمند شد سلطان مسعود بود پسر سلطان محمود غزنوی - زان بعد
در سنه ۵۷۴ وارد هند شد از زیارت مزارش مشرف شد و مقبره اش تعمیر نمود - اول کسیکه از اکابر صوفیه بزیارت خانقاه ایشان رسیده چله
نشست سید الموحدین حضرت خواجه معین الدین حسن سنجری اجمیری بود که در سنه ۵۸۰ھ آمدند و بعد حصول مرام وقت رخصت این شعر فرمودند که یادگار ایشان است
گنج بخش فیض عالم مظهر نور خدا ناقصان را پیر کامل کاملان را رهنما - زان بعد سلطان الزاهدین حضرت بابا فرید گنج شکر رح بدرگاه ایشان در سنه حاضر شده
و فیوضات حاصل نمودند - رحمة الله و برکاته علیهم اجمعین - اللهم ارحمنا بحرمة سید المرسلین و آله الطاهرین و اصحابه و اولیائه اجمعین

شجرهٔ طریقت داتا صاحب رح | **شجرهٔ نسب داتا صاحب رح**

